

ҚАЙНАР АКАДЕМИЯСЫ

АКАДЕМИЯ КАЙНАР

KAINAR ACADEMY

**«Сананы жаңғырту– болашаққа қадам.
Мемлекет, қоғам, құқық»
атты студенттер мен магистранттардың
1-ші халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференциясының материалдары
Алматы қ., 2-3 сәуір 2019 жыл**

**Материалы
1-ой Международной научно-практической
конференции студентов и магистрантов
«Модернизация сознания - шаг в будущее.
Государство, общество, право»
г.Алматы, 2-3 апреля 2019 года**

**Materials
The 1st International scientific and practical conference
of students and undergraduates
«Consciousness modernization - a step to the future.
State, society, law»
Almaty, on April 2-3, 2019**

ҚАЙНАР АКАДЕМИЯСЫ

АКАДЕМИЯ КАЙНАР

KAINAR ACADEMY

«Сананы жаңғырту– болашаққа қадам. Мемлекет, қоғам, құқық» атты студенттер мен магистранттардың 1-ші халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары
Алматы қ., 2-3 сәуір 2019 жыл

Материалы

1-ой Международной научно-практической конференции студентов и магистрантов
«Модернизация сознания - шаг в будущее. Государство, общество, право»
г.Алматы, 2-3 апреля 2019 года

Materials

The 1st International scientific and practical conference of students and undergraduates
«Consciousness modernization - a step to the future. State, society, law»
Almaty, on April 2-3, 2019

Алматы, 2019

УДК 378
ББК 74.58
М 74

Редакционная коллегия

Н.Ж.Апахаяев – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор
Н.Б. Калкаева – кандидат юридических наук
П.А.Алмаганбетов – кандидат юридических наук
Т.М.Тлеуов – магистр юридических наук, старший преподаватель
А.А. Мирзалиева – магистр юридических наук, старший преподаватель
Г.И.Турсынбаева – специалист ДОУП
Ж.Л. Аристанбекова – технический редактор

М 74 Модернизация сознания - шаг в будущее. Государство, общество, право, Материалы 1-ой Международной научно-практической конференции студентов и магистрантов г.Алматы, Академия Кайнар(2-3 апреля 2019года) – Алматы, 2019 – 309с.

ISBN 978-601-212-073-8

УДК 378
ББК 74.58

ISBN 978-601-212-073-8

© Академия Кайнар, 2019

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ 1. ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ, СВОБОД И ОБЯЗАННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ	7
<i>Абильдинова С.</i> Механизмы защиты прав и свобод человека	7
<i>Ганиев Р. Г., Ибраев Н.С.</i> К вопросу об участии граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства	13
<i>Изеев Т.М., Ибраев Н.С.</i> Некоторые проблемы реализации правового воспитания в Республике Казахстан	19
<i>Құрмантай Е.</i> Проблемы ограничения прав человека	24
<i>Төреахмет А.</i> Адам бостандығы – бұл мемлекеттің араласуына тиісті емес қызмет салалары	27
<i>Шегебаев М.Т., Тұрат Д.Д., Үсен Ә.</i> ҚР адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудағы конституциялық құқықтық аспектілері	30
СЕКЦИЯ 2. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА	35
<i>Мұса Д.</i> Шетелдердегі қылмыстық процесс ерекшеліктері	35
СЕКЦИЯ 3. ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА	41
<i>Баймухамбетов А.</i> Проблемы осуществления государственного контроля в системе исполнительной власти	41
<i>Жақсылық М.</i> Формы и функции государственного контроля	48
<i>Нурхалық Қ.</i> Понятие контрольной юридической деятельности	54
<i>Рахымқызы Д., Ибраев Н.С.</i> К вопросу о функциях современного государства: проблемы понимания, формы и методы осуществления	58
<i>Рысжанова Г.С.</i> Билікті бөлу жүйесіндегі - сот билігі	65
<i>Сағындықов Б.</i> Демократиялық мемлекеттегі билік жүйесі	76
<i>Тәжібек Е.</i> Контроль как особая функция органов государственной власти	80
СЕКЦИЯ 4. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	86
<i>Попова З.С.</i> Органы внутренних дел как субъект правоохранительной деятельности	86
<i>Тлеулесова Ж.Ж., Самалдыкова З.М.</i> Борьба с коррупцией в органах власти Республики Казахстан	89
СЕКЦИЯ 5. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УГОЛОВНОГО ПРАВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	98
<i>Алсабекова Х., Сайлибаева Ж.Ю.</i> Общая характеристика уголовных правонарушений против семьи и несовершеннолетних	98
<i>Амангазы Е.</i> Қазақстан Республикасы қылмыстық заңнамасы бойынша ұрлықтың объектісі және заты	103
<i>Аристанбекова Ж.Л.</i> Экономикалық контрабанданың түсінігі, түрлері, жүйеленуі	107
<i>Арнат Ж.</i> Қазақстан Республикасының заңнамасындағы медициналық қатенің түсінігі	112
<i>Дәулетхан Б.Е., Алимжанова А.С.</i> Понятие, предмет, задачи и принципы уголовного права	114
<i>Жиенгалиева А.А.</i> Сущность и эффективность системы наказаний по уголовному законодательству Республики Казахстан	122
<i>Кизикен К.К.</i> Проблемы института освобождения от уголовной ответственности и наказания в Республике Казахстан	127
<i>Самет А.А.</i> Общая характеристика уголовных правонарушений против личности	132
<i>Скокова К.</i> Общая характеристика уголовных медицинских правонарушений	137
<i>Сыздыкова С.К.</i> О задачах уголовной политики Республики Казахстан на	

современном этапе	142
СЕКЦИЯ 6. АКТУАЛЬНЫЕ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ	148
<i>Болатов Б.С.</i> Қылмыскер тұлғасының түсінігі мен құрлымы	148
<i>Қалмақбай Э., Мәдіхан Д.</i> Қылмыстылықтың криминологиялық сипаттамасы және қылмыстылықты ескерту мәселелері	151
<i>Шегебаев М.Т., Тұрсынбай А.Б.</i> Кәмелетке толмағандар қылмыстылығының алдын алу аспектілері	157
СЕКЦИЯ 7. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	163
<i>Абыт О.Қ., Жақсыбаев Д.</i> Қылмыстық сот ісін жүргізудегі процесік келісімнің құқықтық негіздері	163
<i>Аблахатов Д.Я.</i> Правовые основы следственных действий в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан	168
<i>Кенжегулов А.</i> Қазақстандағы санкциялау институтының тарихы	173
СЕКЦИЯ 8. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ДОСУДЕБНОГО И СУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ	178
<i>Әділғазы С., Копбаев Д.З.</i> Салықты төлеуден жалтаруына байланысты қылмыстарды тергеу кезінде бастапқы және кейінгі тергеу іс-әрекеттерін жүргізу ерекшеліктері	178
<i>Қуанышбек М., Копбаев Д.З.</i> Қылмыстық істерді біріктіру және бөлу институтының қысқаша тарихи очеркі	185
<i>Мақсат А., Копбаев Д.З.</i> Жасы кәмелетке толмағандардан жауап алу кезінде педагог, психолог, заңды өкілдердің қатысу мәселелері	192
<i>Молжігіт А.С., Османова Г.Ж.</i> Сот шешендігінде кәсіби сөйлеу әдебінің маңыздылығы	198
<i>Рақымжанов А., Копбаев Д.З.</i> Кәмелетке толмағандарды жауап алуға дайындаудың ұйымдастырушылық тәсілдері	204
<i>Сегізбаев Д., Копбаев Д.З.</i> Понятие аудио и видео документов, их правовая природа	210
<i>Хусаинов Е.Ж.</i> Деятельность специалиста в административном процессе как необходимое условие повышения качества отправления правосудия	219
СЕКЦИЯ 9. ПРОБЛЕМЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ТАКТИКИ	224
<i>Зулкарнай Г.Б., Османова Г.Ж.</i> Тергеу болжауын құрудың негіздері мен оның нәтижесін бағалау	224
СЕКЦИЯ 10. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРОЦЕССА, АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ	230
<i>Бериков Б.Б.</i> Кәмелетке толмағандар арасындағы профилактикалық қызмет	230
СЕКЦИЯ 11. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СЕМЕЙНОГО ПРАВА	236
<i>Кабылбеков С.Е., Ибраев Н.С.</i> Көшпелі қоғам және неке қатынастарындағы әйел құқығы	236
СЕКЦИЯ 12. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОБЩИХ ПОЛОЖЕНИЙ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА	243
<i>Дузелбай А., Мирзалиева А.А.</i> Меншік құқығын қорғаудың заттық - құқықтық әдістері	243
<i>Дюсембай Б.А., Мирзалиева А.А.</i> Коммерциялық заңды тұлғалардың коммерциялық емес ұйымдардан айырмашылығы	248
<i>Қабақбай Д.С., Мирзалиева А.А.</i> Азаматтық-құқықтық мерзімдерді есептеу тәртібі мен әдістері	256
<i>Марғұлан А., Апахаев Н.Ж.</i> Договорные обязательственные правоотношения: правовые проблемы регулирования	262
<i>Тойбулдинов М. Б.</i> ҚР Азаматтық құқық бойынша сатып алу-сату шарты: түсінігі,	

түрлері және бір бірінен айырмашылығы	269
СЕКЦИЯ 13. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПРАВА	275
<i>Темербулатова А.Е.</i> Участие специалиста в расследовании нарушенных авторских и (или) смежных прав	275
СЕКЦИЯ 14. СУДЕБНАЯ ЗАЩИТА ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ И ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРОИЗВОДСТВО	280
<i>Исаева С.</i> Правовой статус частных судебных исполнителей	280
СЕКЦИЯ 15. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ГРАЖДАН В СФЕРЕ ТРУДА И СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ	289
<i>Баухажан З.</i> Особенности становления и развитие медиации в Республике Казахстан	289
<i>Мырзалы А.Ө, Мирзалиева А.А.</i> Еңбек шартының мазмұны және оның азаматтық-құқықтық шарттардан айырмашылығы	293
СЕКЦИЯ 16. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ И ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ	298
<i>Балтабай Е.</i> Билікті бөлу қағидасының тарихи-элеуметтік, саяси-құқықтық қалыптасуы	298
СЕКЦИЯ 17. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН	
<i>Молдаханов А.С., Ибраев Н.С.</i> Особенности института казахского ханства как главы государства	302

СЕКЦИЯ 1. ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ, СВОБОД И ОБЯЗАННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Абильдинова С.

магистрант 1-курса по специальности «Юриспруденция» Академии Кайнар.

МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

В данной статье рассмотрены механизмы защиты прав и свобод человека. В современном мире проблема защиты прав человека вышла далеко за пределы каждого отдельного государства и возникла необходимость в создании международно-правовых институтов, все же ведущая роль в механизме защиты прав и свобод человека сегодня и в обозримом будущем остается за национальными институтами.

Ключевые слова: Государство, гражданин, права и свободы человека, защита прав, внесудебная защита, право граждан, правовые нормы.

Аңдатпа

Бұл мақалада адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетіктері қарастырылған. Қазіргі әлемде адам құқықтарын қорғау проблемасы әрбір жеке мемлекеттен тысқары шығып, халықаралық-құқықтық институттарды құру қажеттілігі туындады, дегенмен адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетігінде жетекші рөл бүгінгі күні және жақын болашақта ұлттық институттарда қалып отыр.

Түйін сөздер: Мемлекет, азамат, адамның құқықтары мен бостандықтары, құқықтарды қорғау, соттан тыс қорғау, азаматтардың құқығы, құқықтық нормалар.

Abstract

This article describes the mechanisms for the protection of human rights and freedoms. In today's world, the problem of human rights protection has gone far beyond each individual state and there is a need to create international legal institutions, yet the leading role in the mechanism for the protection of human rights and freedoms today and in the foreseeable future remains with national institutions.

Keywords: The state, the citizen, the rights and freedoms of the individual, protection of rights, judicial protection, the right of citizens, legal norms.

Проблема защиты основных прав и свобод человека относится к числу универсальных - это ценности, подлежащие первоочередной защите во всех сферах общественной и государственной жизни. Правильно отмечалось в юридической литературе, что в общей шкале гуманитарных ценностей права человека, как и сам человек, занимают центральное место и доминируют над всеми остальными. При любом демократическом устройстве права и свободы граждан, а также их обязанности, составляют важнейший социальный и политико-юридический институт, объективно выступающий мерилем достижений данного общества, показателем его зрелости, цивилизованности. Он - средство доступа личности к духовным и материальным благам, механизмам власти, законным формам волеизъявления, реализации своих интересов. Именно поэтому высокоразвитые страны и народы, мировое сообщество рассматривают права человека и их защиту в качестве универсального идеала, основы прогрессивного развития и процветания, фактора устойчивости и стабильности. Весь современный мир движется по этому магистральному пути. Т. Джефферсон в свое время говорил: «Ничего не остается неизменным, кроме врожденных и неотъемлемых прав человека» [1].

Термин «защита права» употребляется в различных смыслах, как в законодательстве, так и в научной литературе. Но при этом следует различать понятия – «защита права» и «право на защиту».

В законодательстве чаще всего понятие «защита» носит достаточно абстрактный характер и означает задачу государства, его органов защищать либо те или иные права, либо те или иные объекты, либо тех или иных субъектов права. Некоторые законодательные акты указывают, какие конкретные права защищают эти акты.

В литературе отмечалось, что защита субъективных прав и законных интересов включает в себя элементы материально-правового и процессуально-правового порядка. Так, например, В.П. Воложанин отмечает, что в термин «защита прав» вкладывается материально-правовой и процессуально-правовой смысл, так как специальная терминология для разграничения защиты в области материальных и процессуальных прав не имеется [2].

А.Н. Кожухарь отмечает, что с материально-правовой стороны акт защиты субъективного права и законного интереса состоит в принятии мер материально-правового воздействия (материально-правовых санкций) в отношении обязанной стороны, констатации прав и интересов соответствующих субъектов. С другой стороны, защита субъективных прав и законных интересов осуществляется в определенной процессуальной форме, когда заинтересованные лица наделяются комплексом процессуальных прав, посредством которых обеспечивается защита субъективных прав и законных интересов. С этой точки зрения защита носит процессуальный характер [3].

Таким образом, защита права в материальном смысле - это фактическое восстановление нарушенного права или законного интереса либо предотвращение угрозы нарушения. При этом характер восстановления права может либо соответствовать модели правоотношения, например, при понуждении к исполнению обязанности в натуре, либо отличаться от модельного, например, при возмещении убытков.

Исходя из процессуального аспекта, защита права это правомерная деятельность управомоченных субъектов по применению способов защиты, осуществляемая в случае, когда имеются препятствия в осуществлении субъективного права (нарушено субъективное право и (или) законный интерес правообладателя, либо создана угроза их нарушения), реализуемая в определенных формах.

Такое разнообразие определений объектов защиты, употребляемое законодателем вызывает вопрос - что же является объектом защиты - нарушенные права, законные интересы, правовые нормы или речь идет о защите от возможных нарушений данных прав.

Традиционно объектом защиты права признается субъективное право.

В научной литературе общепринято включать право на защиту в содержание субъективного права. Субъективное право как юридическая категория означает выраженные в норме права и закрепленные в ней: а) свободу поведения индивида в границах, установленных нормой права; б) возможность для индивида пользования определенным социальным благом; в) полномочия совершать определенные действия и требовать соответствующих действий от других лиц; г) возможность обратиться в суд для защиты нарушенного права.

Последний элемент более точно сформулирован Н.И. Матузовым - возможность прибегнуть в необходимых случаях к мерам государственного принуждения [4]. Такое уточнение связано с тем, что существуют как судебная, так и несудебные формы защиты субъективных прав. Необходимость защиты субъективного права возникает тогда, когда оно нарушается либо создается угроза его нарушения и в этих случаях субъекты права могут обратиться в суд или иные государственные органы с иском, заявлением о защите своих прав. Право на защиту – это еще не защита. «Защита означает реализацию права в конкретных жизненных ситуациях, в конкретных отношениях. Свое право на защиту человек может реализовать в различной форме».

О.О. Миронов считает, что право на защиту - конституционное право граждан. Оно служит интересам личности, выступая в качестве одной из гарантий её законных прав и

свобод [5]. Право граждан на защиту не сводится к процессуальным конституционным правам. Данное право есть самостоятельное материальное право, а не процессуальная форма каких-либо иных прав. Отнесение их к последним ограничивает понятие защиты прав и свобод человека и гражданина. Е.Я. Мотовиловкер утверждает, что «право на защиту - это новое охранительно-субъективное право, возникшее из специфических обстоятельств» [6]. Возникновение права на защиту означает неудовлетворённость некоторого опосредованного правом требования, интереса, который следует защитить. Это обстоятельство предполагает обязанность, вне и помимо которой право реализоваться не может.

Некоторые учёные утверждают, что право на защиту существует лишь как отдельное правомочие в рамках субъективного права (И.Е. Фарбер, Н.И. Матузов, В.М. Ведяхин). На наш взгляд, следует согласиться мнением, что право на защиту выступает как самостоятельное субъективное право каждого человека и гражданина. Право на защиту закреплено в ряду конституционных и включает в себя возможность человека защищать свои права и свободы всеми способами, не запрещенными законами.

Термин «механизм» - означает внутреннее устройство системы чего-либо, совокупность состояний и процессов, из которых складывается какое-либо явление. Иначе говоря, «механизм» — это совокупность взаимосвязанных элементов, составляющих определённую систему, находящуюся в определённом движении. Механизм потому так и называется, что он символизирует движение.

Механизм досудебной защиты входит в общий механизм защиты прав человека. Основными элементами механизма защиты являются: юридические нормы, регулирующие поведение субъектов в конкретной ситуации; правоотношения, в рамках которых осуществляются меры защиты субъективных прав и законных интересов; акты реализации прав и обязанностей субъектов конфликтной ситуации.

Употребление понятия «механизм» применительно к защите прав и свобод получило распространение в связи с тем, что практически любой способ защиты осуществляется в определенном порядке, при воздействии факторов правового и неправового характера.

Категория «механизм досудебной защиты прав и свобод человека и гражданина» в юридической литературе не получил широкого распространения и исследования, соответственно, не определены понятие, содержание, структура и цели данного механизма. Для механизма досудебной защиты, характерны те же признаки, содержание и свойства, что и для общего механизма защиты прав личности, но при этом необходимо учитывать особенности досудебной защиты права.

Механизм досудебной защиты прав человека представляет собой совокупность правовых средств, условий и факторов, направленных на обеспечение нарушенных прав личности во внесудебных процедурах.

Структура данного механизма, на наш взгляд, включает в себя следующие элементы: 1) правовые нормы, закрепляющие правомочия лица на защиту своего права, 2) юридические факты, 3) действия как субъектов осуществляющих защиту, так и лиц, чье право нарушено, 4) процедуры, регламентирующие действия по осуществлению досудебной защиты, 5) гарантии и контроль.

Важнейшей целью исследуемого механизма является как восстановление нарушенного права личности, так и способствование ее эффективной защите, органами судебной власти. Одним из центральных элементов механизма досудебной защиты являются действия как субъектов осуществляющих защиту, так и лиц, чье право нарушено, на действия последних оказывают влияние элементы, лежащие вне правовой материи. Это социальная среда, психологические установки личности, ее активность и др. То есть мы считаем, что на функционирование механизма досудебной защиты прав человека влияют не только правовые явления, которые, бесспорно, являются важнейшими, но социальные явления, которые являются общими предпосылками формирования и функционирования указанного механизма.

В современном мире проблема защиты прав человека вышла далеко за пределы каждого отдельного государства и возникла необходимость в создании международно-правовых институтов, все же ведущая роль в механизме защиты прав и свобод человека сегодня и в обозримом будущем остается за национальными институтами. Одной из гарантий защиты прав человека является «эффективное и справедливое правоприменение. Обусловлено это двумя основными причинами: 1) применение права - это властная государственная деятельность, направленная на реализацию правовых предписаний в жизнь, т.е. устранение препятствий на пути реализации интересов субъектов правоотношений; 2) субъект правоотношения может обратиться в компетентный орган непосредственно за защитой законного интереса, а правоприменитель должен содействовать его охране либо осуществлению».

В механизме действия права, охватывающем основные элементы правовой системы: нормотворчество; нормативно-регулирующую систему (действующие нормы и институты права); информационную, контролируемую и надзорную систему; объект правового регулирования (отношения, деятельность и т.д.); цели и эффективность регулирования - совершенно особое место занимает правоприменительная деятельность государственных органов, так как во многих случаях именно через нее реализуется социально полезное правовое воздействие.

Деятельность специально уполномоченных органов состоит из несколько стадий:

1. Начало процедуры защиты права. Подготовительные действия лица, чье право нарушено. Сюда относятся составление жалобы или заявления, где формулируются требования по устранению нарушений или препятствий, стоящих на пути реализации прав. Обращение в государственный орган (иной исполнительный орган, в чьей компетенции находится рассмотрение данного вопроса, прокуратура). Обращение может происходить и в устной форме, без соблюдения формальных требований.

2. Рассмотрение дела в уполномоченном органе, которое может происходить и с участием заинтересованных сторон. Процедура рассмотрения свободная, без применения правил и принципов, характерных для судебного разбирательства. Рассмотрение дела должно происходить в сроки, установленные законодательством, тем самым гарантируется быстрота принятия решения.

3. Обжалование решения, если одна из сторон не удовлетворена вынесенным решением. Обжалование как стадия может и отсутствовать, во-первых, если стороны удовлетворены решением, а во-вторых, решение вообще не подлежит обжалованию. В последнем случае у сторон всегда есть возможность решить вопрос в судебном порядке.

Многие органы государства частично или полностью выполняют правозащитную функцию, но она все же не отражает их социальной роли и предназначения. Судебная власть носит ярко выраженный правоохранный характер, вследствие чего судебная форма защиты прав и охраняемых законом интересов является наиболее развернутой и детально урегулированной. Деятельность суда по защите прав называется правосудием, в то время как деятельность иных органов по такой же защите правосудием не является. Этим подчеркивается коренное отличие правосудия от иных форм защиты прав и интересов, которое обеспечивает действенное соблюдение гражданских (личных), политических, экономических, социальных и культурных прав человека. Говоря о приоритетных направлениях дальнейшего реформирования судебной системы, председатель Верховного Суда Республики Казахстан Мами К.А. подчеркивал, что главной становится работа по реализации задач, вытекающих из ежегодного Послания Главы государства. Среди них - упрощение судопроизводства, обеспечение объективности, стабильности и исполнения судебных решений, усиление гарантий защиты прав граждан, обеспечение независимости суда как гарантии справедливого правосудия, повышение квалификации судей, усиление роли адвокатов в судебном процессе, обеспечение открытости и прозрачности судебных процедур. Необходимо провести работу по дальнейшему приведению национального

законодательства в соответствии с международными принципами и стандартами, что предопределяет укрепление судебной власти, как гаранта защиты прав и свобод граждан .

Проблемы по защите прав человека вышли за пределы каждого отдельного государства, и возникла необходимость в создании международно-правовых институтов, но в настоящее время основная роль в механизме защиты прав и свобод человека остается за национальными институтами. В Республике Казахстан действуют институты внесудебной защиты прав человека. Одновременно с правоохранительными и другими государственными органами, защиту прав человека и гражданина производят нотариат, адвокатура, национальные учреждения по правам человека: Уполномоченный по правам человека в Республике Казахстан, Комиссия по правам человека при Президенте РК, созданная Указом Президента РК 12.02.1994г. Главной целью Комиссии по правам человека при Президенте РК является усиление государственных и общественных механизмов поддержки и защиты прав человека. Комиссия по правам человека содействует формированию и расширению правовой политики в сфере обеспечения и защиты прав человека, так как является посредником между Президентом и гражданским обществом по широкому кругу вопросов взаимодействия в области прав человека.

Проблема по защите прав и свобод является всеобщей, ценности которого подлежат первоочередной защите в сферах общественной и государственной жизни. Права и свободы человека в демократических странах занимает главное место и доминирует над всеми остальными. Показатели степени развитости механизма защиты прав и свобод человека, а также пути и способы достижения защиты прав и свобод человека является основой для определения степени правового, демократического государства.

Любой гражданин, находясь и живя в государстве, где развита система защиты прав и внедрены пути их достижения могут свободно развиваться как личность, укреплять свой статус, выступать и высказывать своё мнение в рамках закона, быть оптимистичным в своих решениях, уверенно смотреть в будущее, развивать свои духовные и материальные ценности. Весь современный мир, включая Республику Казахстан движется по пути прогрессивного развития и процветания, стабильности и устойчивости.

Права человека закрепляются в нормативно-правовых документах Республики Казахстан, являющиеся основой всех основ. На основании нормативно-правовых актов складывается также решение судей, являющиеся структурными элементами судебной системы. Системными проблемами в Республике Казахстан были и остаются ненадлежащее обеспечение права на справедливый суд и неудовлетворительное исполнение судебных решений. В настоящий момент идет поиск и способы решения.

На практике немаловажную роль играет прокурорский надзор, закрепленный Конституцией и законами РК - это важный вид государственной правоохранительной деятельности по надзору за соблюдением Конституции, законов РК и иных нормативно-правовых актов в целях обеспечения верховенства законов, а также защиты и восстановления прав и законных интересов человека и гражданина, общества и государства. «Выполняемая прокуратурой РК функция защиты прав граждан лишь отчасти дублирует функцию судебной защиты, ибо, в отличие от судов, прокуратура вправе по своей инициативе принимать меры по выявлению и устранению нарушений прав граждан» (автор Кушкалиева С.Х., Мензюк Г.А «Содержание и механизм реализации правозащитной функции органов прокуратуры»). Необходимо, чтобы функции государственных органов не дублировались, а каждый выполнял свои непосредственные обязанности и функции.

Таким образом, системными проблемами по обеспечению прав граждан РК является не внимательное изучение материалов дела вышеуказанными государственными органами, халатное отношение к гражданам со стороны государственных служащих, во многих случаях идет игра «передай другому только не мне». Таких случаев очень много и многие граждане сталкиваются с ними изо дня в день, и хотелось бы, чтобы такого не было вообще. Для этого необходимо, чтобы нормативно-правовые документы, действующие на территории

Республики Казахстан приобретали реальную жизненную силу и активно применялись всеми органами государственной власти.

Среди юридических гарантий нормального развития личности механизмам защиты прав и свобод человека отводится особое место, поскольку основные документы о правах и свободах человека, уважение достоинства и прав человека, обеспечение их реальной защищенности определяют как индикаторы степени развитости того или иного общества, политической стабильности, социального оптимизма. Этот механизм наряду с рядом показателей экономического развития определяет возможности новых государств, к примеру, в вопросах, присоединения к европейским структурам, другим межгосударственным объединениям, выстраивания позитивных взаимоотношений с ведущими государствами, открывая для них новые перспективы глобального мира.

Исходя из правовых позиций Венецианской комиссии, механизм защиты прав и свобод человека при внесении конституционных поправок в целом предусматривает:

Установление и соблюдение международно-правовых стандартов системы прав и свобод, которые систематизированы в международных актах в сфере прав человека.

Соблюдение универсальных и специальных принципов.

Наличие демократической процедуры внесения изменений в конституцию, а также формирования законодательства в целом.

Наличие прежде всего дееспособного конституционного правосудия [7].

Защита прав и свобод человека осуществляется в рамках законодательной, исполнительной и судебной власти. Независимость судебной власти провозглашена в статье 77 Конституции Республики Казахстан. В пункте 27 Национального доклада Республики Казахстан в рамках Универсального периодического обзора по правам человека на 2010 год предусмотрено, что помимо судебной защиты, каждый имеет право обратиться за защитой своих прав к Уполномоченному по правам человека, в Комиссию по правам человека при Президенте Республики Казахстан, Национальную комиссию по делам семьи и тендерной политике при Президенте Республики Казахстан, Комитет по защите и охране прав детей Министерства образования и науки Республики Казахстан. В целях своевременного рассмотрения жалоб граждан на нарушение их конституционных прав, свобод и интересов, а также их защиты, функционируют персональные официальные Интернет-сайты Премьер-министра, руководителей министерств и ведомств.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Малько А.В., Субочев В.В. *Гарантии осуществления законных интересов.* // *Правоведение.* 2007. №6. С.146
2. Воложанин В.П. *Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров.* - Свердловск, 1974. - С.5-6.
3. Кожухарь А.Н. *Проблемы теории и практики права на судебную защиту в исковом производстве: Дисс. ... докт. юрид. наук.* - Кишинев, 1990. - С. 32.
4. Матузов Н.И. *Личность. Права. Демократия.* – Саратов, 1972. - С.84.
5. Миронов О.О., Парфенов В.П. *Право на защиту.* – Саратов, 1988. – С. 14.
6. Мотовиловкер Е.Я. *Возникновение права на защиту // Проблемы защиты права.* – Тверь, 1992. - С.3.
7. Ставничук М. *Механизмы защиты прав и свобод человека при внесении конституционных поправок (в позициях Европейской комиссии «За демократию через право» (Венецианской комиссии)).* *Правовой журнал Юрист, №2 (128), февраль 2012.* – С.58-61

*Ганиев Р. Г.
магистрант по специальности «Юриспруденция» Академии «Кайнар»,
к.ю н., доцент Ибраев Н.С.*

К ВОПРОСУ ОБ УЧАСТИИ ГРАЖДАН В ОБЕСПЕЧЕНИИ ОБОРОНЫ СТРАНЫ И БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Аннотация

В статье формируется концепция участия граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства Республики Казахстан. Участие граждан в обеспечении обороны страны должна соответствовать требованиям демократического, правового и социального государства, а также защиты демократических институтов. Таким образом, приоритет прав и свобод человека над интересами государства и провозглашение их высшей ценностью, идея правового государства являются, по сути, идеологией. Закрепление в конституции принципов идеологического и политического плюрализма, провозглашение государства светским или социальным есть ни что иное, как воплощение демократических взглядов. Конституция РК — не просто нормативный правовой акт высшей юридической силы, имеющий прямое действие, но и правовое выражение ценностей общества и государства. И это закрепление ценностей и есть своеобразная идеология государства, реализация которой определяет уровень стабильности конституционного строя. Текст не только казахстанской, но и зарубежных конституций содержит преамбулу, не имеющую юридической силы, которая не только отражает легитимность основного закона, но и носит идеологический характер, так как закрепляет набор ценностей и целей государства. Важно, чтобы провозглашенные ценности не стали всего лишь набором юридических фикций, не претворяющихся в жизнь.

Ключевые слова: Участие граждан, безопасность, концепция, народовластие, суверенитет.

Аңдатпа

Мақала азаматтардың Қазақстан Республикасы мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі азаматтық қатысу тұжырымдамасын қалыптастырады. Азаматтардың елдің қорғанысын қамтамасыз етуге қатысу демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет талаптарын, сондай-ақ демократиялық институттарды қорғауды қамтамасыз етуі тиіс. Осылайша, адамның құқықтары мен бостандықтарының мемлекеттің мүдделерінен артықшылығы және олардың ең жоғары құндылығын жария етуі, заңды мемлекеттің идеясы, шын мәнінде, идеология болып табылады. Конституциядағы идеологиялық және саяси плюрализм қағидаттарының шоғырлануы, мемлекетті зайырлы немесе әлеуметтік деп жариялау демократиялық көзқарастың көрінісі ғана емес. Қазақстан Республикасының Конституциясы - бұл жоғары деңгейдегі заңдылық күші ғана емес, сонымен бірге қоғам мен мемлекеттің құндылықтарының заңды көрінісі. Бұл құндылықтарды шоғырландыру мемлекеттің ерекше идеологиясы болып табылады, оны іске асыру конституциялық жүйенің тұрақтылық деңгейін анықтайды. Тек қана Қазақстан емес, сондай-ақ шетел конституциясының мәтіні де негізгі заңның заңдылығын көрсетіп қана қоймай, сондай-ақ мемлекет құндылықтары мен мақсаттарын күшейтетін идеологиялық сипатқа ие болатын заңды күші жоқ кіріспеден тұрады. Мәлімделген құндылықтар іске асырылмайтын заңдық қиялдардың жиынтығы болмауы маңызды.

Түйін сөздер: азаматтардың қатысуы, қауіпсіздік, тұжырымдамасы, демократия, егемендік.

Abstract

The article forms the concept of citizen participation in ensuring the defense of the country and the security of the state of the Republic of Kazakhstan. Citizen participation in ensuring the country's defense must comply with the requirements of a democratic, legal and social state, as well as the protection of democratic institutions. Thus, the priority of human rights and freedoms over the interests of the state and the proclamation of their highest value, the idea of a legal state is, in fact, an ideology. The consolidation of the principles of ideological and political pluralism in the constitution, the proclamation of the state as secular or social is nothing but the embodiment of democratic views. The Constitution of the Republic of Kazakhstan is not just a normative legal act of higher legal force, having direct effect, but also a legal expression of the values of society and the state. And this consolidation of values is a peculiar ideology of the state, the implementation of which determines the level of stability of the constitutional system. The text of not only Kazakhstan, but also foreign constitutions contains a preamble, which has no legal force, which not only reflects the legitimacy of the basic law, but also has an ideological character, as it reinforces the set of values and goals of the state. It is important that the declared values do not become just a collection of legal fictions that are not realized.

Keywords: citizen participation, security, concept, democracy, sovereignty.

В условиях современной геополитики изменяется характер угроз и опасностей в военной сфере. Они нарастают и смещаются в информационное пространство и внутреннюю сферу государства, при этом информация становится главным оружием в межгосударственных конфликтах. Не секрет, что информационная война уже давно не метафора, а реальность, поскольку наша страна является объектом непрерывной информационной и пропагандистской агрессии со стороны геополитических противников. Эффективный инструмент противостоять ей — различные формы участия граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства, что является решением задачи объединения усилий государства, общества и личности по защите Республики Казахстан.

Анализ основных внутренних военных опасностей позволяет сделать вывод о том, что актуальными остаются проблемы защиты конституционного строя, стабилизации внутривнутриполитической и социальной ситуации в стране, противодействия терроризму, экстремизму и информационному воздействию на население, в первую очередь на молодых граждан страны, цель которых — подрыв исторических, духовных и патриотических традиций в области защиты Отечества. Современное общество само, в силу своей природы и тенденций, в нем действующих, может как создавать и поддерживать поле для экстремизма, так и противодействовать деструктивным проявлениям. Молодежный политический экстремизм и патриотизм имеют одни корни — преданность и привязанность к своей социальной общности (этнической, социальной и т.д.). Но в зависимости от того, как эта преданность воспринимается и реализуется в конкретных действиях, различают две системы социально-политических установок, которые совершенно по-разному предопределяют характер отношений между людьми как представителями разных сообществ. В одном случае они строятся на основе взаимоуважения и равенства, в другом — определяются явлением конфронтации, враждебности, стремлением к превосходству [1].

В современном мире используются разные способы ослабления стабильности конституционного строя и безопасности отдельного государства. Целью «цветных революций» является захват власти псевдодемократическими структурами, ультранационалистическими организациями, разжигание гражданских войн.

Мы поддерживаем позицию о том, что существование правовой идеологии не нарушает конституционных установлений, так как наряду с ней возможно наличие в государстве и других идеологических институтов. Учитывая то, что правовая идеология носит связующий характер [2].

Морально-политические факторы являются весьма важными в вооруженных конфликтах. Они во многом зависят от созданной государственной системы и связаны с

готовностью не только вооруженных сил, но и всего народа выстоять в борьбе за национальную безопасность и суверенитет государства.

Идея построения сильного государства, основанного на стабильности конституционного строя и высочайшем статусе прав и свобод человека. При этом одна из важнейших задач — создание обстановки общественного неприятия, укрепления гражданского иммунитета к распространению экстремистских, радикальных идей. Для достижения этой цели необходимо объединить усилия государства, общества, всех государственных и общественных структур.

В Республике Казахстан признается идеологическое многообразие, и поэтому никакая идеология не может устанавливаться в качестве государственной или обязательной [3].

Таким образом, приоритет прав и свобод человека над интересами государства и провозглашение их высшей ценностью, идея правового государства являются, по сути, идеологией. Закрепление в конституции принципов идеологического и политического плюрализма, провозглашение государства светским или социальным есть ни что иное как воплощение демократических взглядов. Конституция РК — не просто нормативный правовой акт высшей юридической силы, имеющий прямое действие, но и правовое выражение ценностей общества и государства. И это закрепление ценностей и есть своеобразная идеология государства, реализация которой определяет уровень стабильности конституционного строя [4]. Текст не только казахстанской, но и зарубежных конституций содержит преамбулу, не имеющую юридической силы, которая не только отражает легитимность основного закона, но и носит идеологический характер, так как закрепляет набор ценностей и целей государства. Важно, чтобы провозглашенные ценности не стали всего лишь набором юридических фикций, не претворяющихся в жизнь. Сущность конституционного строя — не просто народовластие, но и способы его реализации.

Участие граждан в защите своего отечества вытекает из естественного права на сопротивление угнетению, закрепленного во Всеобщей декларации прав человека 1948 г. в качестве права на восстание против тирании и угнетения как крайней меры по защите своих прав и интересов, лежит в основе государственного и народного суверенитета, что прослеживается из положений преамбулы и иных норм Конституции РК и основных законов зарубежных стран (ст. 20 Основного закона ФРГ), других нормативных актов (Декларация независимости США 1776 г., ст. 2 Декларации прав и свобод человека и гражданина Французской республики 1789 г.).

Участие граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства позволяет выявлять угрозы безопасности личности, общества и государства, обеспечить сигнализирование об имеющихся и возникающих военных угрозах, применять превентивные меры локально, оперативно, в отношении целевой аудитории и с учетом ее особенностей, использовать правозащитные и правоохранные механизмы, инициирование которых возможно только гражданами в диспозитивном порядке, без участия государственных органов [5].

При этом со стороны государства необходим комплекс стимулирующих, ограничительных и защитных мер, направленных на повышение активности граждан в сфере участия в обеспечении обороны страны и безопасности государства. Необходимо обратить внимание на закономерности участия граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства. Оно основывается, во-первых, на реализации долга и обязанности по защите Отечества исходя из патриотических убеждений и, во-вторых, на необходимости защиты от массовых и грубых нарушений прав и свобод человека и гражданина, защиты от агрессии противника, что обуславливает применение новых форм и видов участия граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства. Открытый перечень форм участия граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства и применение его новых форм и видов обусловлены динамикой общественных отношений и военных угроз и опасностей, фундаментальным изменением характера современных войн, отсутствием

единых критериев разграничения отдельных видов безопасности и их взаимообусловленности. Привлечение граждан к участию в обеспечении обороны страны и безопасности государства предполагает применение правовых средств ограничения прав и свобод человека и гражданина и усиление контрольной функции уполномоченных органов. Таким образом, государство существует и функционирует, пока оно легитимно, поскольку сущность конституционного строя — народовластие. Участие граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства, будучи его формой, выступает необходимым условием, признаком стабильности конституционного строя, что особенно ярко прослеживается в современной обстановке смещения военных угроз в информационное пространство и внутреннюю сферу государства. Пока существует народ, ответственный за свой выбор, легитимирующий государство, фактическую конституцию, существует страна. При этом государство не просто установило воинскую обязанность, определены долг и обязанность по защите Отечества (ст.36 п. 1,2 Конституции РК), что является более широким по содержанию. В основе участия граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства лежат долг с его нравственным, моральным, идеологическим содержанием и народовластие как основа конституционного строя и источник власти. Участие граждан в этом обеспечении является правовой основой объединения усилий государства, общества и личности в защите Республики Казахстан [6].

Помимо патриотической основы участие граждан непосредственно связано с реализацией интересов личности. Поэтому необходимо применение соответствующих форме и виду участия граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства ограничительных, защитных и стимулирующих мер.

В настоящее время правовой статус граждан, участвующих в обеспечении обороны страны и безопасности государства в диспозитивном порядке, урегулирован таким образом, что он фактически не соответствует по условиям характеру их деятельности и социальной значимости.

Участие граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства может осуществляться:

1) в составе военной организации государства, под ее управлением при применении императивного метода правового регулирования общественных отношений;

2) в формах содействия, сотрудничества и взаимодействия граждан и организаций органам и организациям, уполномоченным в сфере обеспечения обороны страны и безопасности государства при применении диспозитивного метода правового регулирования общественных отношений. Взаимодействие возможно также с субъектами общественного контроля, который может, с одной стороны, выступать самостоятельной формой участия граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства, а с другой стороны, применяться при реализации взаимодействия, когда интересы субъектов общественного контроля и некоторых государственных органов совпадают [7].

Цель государственных органов по обеспечению участия граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства включает правовой, организационный, информационный, материальный, идеологический аспекты.

Задачи государственных органов в сфере привлечения граждан к участию в обеспечении обороны страны и безопасности государства:

1) патриотическое воспитание;

2) прогнозирование возникновения военных угроз и опасностей и возможностей применения различных форм и видов участия граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства в целях противодействия им;

3) привлечение граждан к участию в обеспечении обороны страны и безопасности государства в допустимых формах и видах с учетом характера конкретных военных угроз и опасностей;

4) создание комплекса правовых и общесоциальных гарантий для участия граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства, путем направленных как на

стимулирование, так и защиту прав граждан, принимающих участие в обеспечении обороны страны и безопасности государства;

5) развитие государственного контроля в соответствии с поставленной задачей объединения усилий государства, общества и личности в защите Республики Казахстан, в том числе обеспечение взаимодействия государственных органов и органов местного самоуправления, осуществляющих контрольные полномочия. Резюмируя сказанное, можно заключить, что в связи с тем, что при противодействии военным угрозам и опасностям не в полной мере используется социальный потенциал общества.

Исторический опыт показывает необходимость применения в условиях участия граждан правовых ограничений их прав и свобод, в том числе, как отмечалось, в виде контроля со стороны уполномоченных органов. Государственный контроль при привлечении граждан к участию в обеспечении обороны страны и безопасности государства является, с одной стороны, функцией уполномоченного на привлечение граждан к участию в обеспечении обороны страны и безопасности государства государственного органа, с другой стороны, правовым средством ограничения прав и свобод человека и гражданина в интересах обеспечения обороны страны и безопасности государства. Как функция государственного органа государственный контроль при привлечении граждан к участию в обеспечении обороны страны и безопасности государства представляет собой деятельность уполномоченного на привлечение граждан к обеспечению обороны страны и безопасности государства органа, состоящая, во-первых, в осуществлении наблюдения с целью проверки законности и целесообразности деятельности подконтрольного объекта, во-вторых, в реализации совокупности полномочий по регулированию деятельности подконтрольного объекта.

Современные военные угрозы требуют такого уровня участия граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства, при котором будет осуществляться не только информирование о них, но и эффективное противодействие им. В целях решения задачи объединения усилий государства, общества и личности по защите Республики Казахстан.

Граждане как субъекты обеспечения обороны страны и безопасности государства являются участниками отношений, регулируемых нормами военного и иных отраслей права, у которых на основе данных норм возникают определенные субъективные права и обязанности по обеспечению обороны страны и безопасности государства. Элементами правового статуса граждан как субъектов обеспечения обороны страны и безопасности государства являются место и роль субъекта обеспечения обороны страны и безопасности государства исходя из формы и вида участия, общие и специальные права, имеющиеся в системе возникающих правоотношений, общие и специальные обязанности, возложенные на субъекта в системе правоотношений, ограничения общих и специальных прав, принадлежащих субъекту, юридическая ответственность за совершение правонарушений, гарантии. В соответствии с этим правовой статус может быть общим и специальным, также следует выделить общую и специальную правоспособность и общую и специальную дееспособность.

Привлечение граждан к участию в обеспечении обороны страны и безопасности государства предполагает применение стимулирующих, ограничительных и защитных правовых мер и действий. Такая позиция основана на том, что участие в обеспечении обороны страны и безопасности государства является и правом, формой народовластия, и обязанностью, долгом гражданина, что не требует специальных разрешительных, удостоверяющих, регистрационных действий по общему правилу, но влечет применение соответствующих ограничений.

Правовой статус гражданина, участвующего в обеспечении обороны страны и безопасности государства, связан с реализацией права на участие в управлении делами государства и исполнением конституционного долга и обязанности защищать Отечество. Это налагает на гражданина ответственность, влечет дополнительные права и обязанности, вытекающие из существа участия, а также наделяет правом требования по предоставлению

условий для исполнения долга и обязанности. При этом ограничительные меры имеют особое значение в правовом статусе такого субъекта, поскольку правовая природа рассматриваемого правового института связана с конституционной обязанностью, определенной в качестве долга. Обязанности имеют первостепенное значение даже в случаях добровольного, диспозитивного участия в обеспечении обороны страны и безопасности государства. Наделение лица определенными обязанностями выступает одним из правовых средств ограничений прав и свобод, что позволяет говорить об особом месте последних в правовом статусе таких граждан.

Особое место в правовом статусе гражданина занимают и гарантии, поскольку в его правовом статусе преобладают обязанности, что вызывает необходимость применения защитных и стимулирующих мер при привлечении граждан к участию в обеспечении обороны страны и безопасности государства. Гарантиями правового статуса граждан являются гарантии реализации прав и обязанностей и гарантии охраны защиты правового статуса, применение которых в деятельности уполномоченных органов заключается в реализации стимулирующих и защитных правовых мер обеспечения участия граждан в рассматриваемой деятельности.

Гарантии реализации прав и обязанностей граждан включают в себя льготы, компенсации, различные формы материального и нематериального стимулирования, перечень которых не является закрытым и определяется формой и видом участия гражданина в обеспечении обороны страны и безопасности государства [8]. При этом чем большим объемом прав наделяется гражданин в обеспечении обороны страны и безопасности государства, тем больше ограничений в его правовом статусе, что предполагает соответствующее качественное и количественное увеличение обязанностей и применение стимулирующих и защитных мер. В связи с высокой социальной значимостью института участия граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства, сочетанием императивного и диспозитивного методов правового регулирования соответствующих правоотношений стимулирующие меры должны предусматривать применение как материального, так и нематериального стимулирования. Гарантии охраны и защиты правового статуса граждан включают общие и специальные способы защиты, определяемые в зависимости от вида правового статуса гражданина как субъекта рассматриваемых правоотношений, привлечение к юридической ответственности за нарушение требований законодательства и др.

Гражданин как участник правоотношений по обеспечению обороны страны и безопасности государства наделен соответствующими правами и обязанностями, что дает основание для применения комплекса правовых средств ограничений, наивысшим в иерархии которых выступает наделение полномочиями, что в целом предполагает введение обязанностей, ограничений пределов реализации прав, установление контроля, мер ответственности и способов защиты прав и свобод.

Предлагаемые выводы могут быть использованы при разработки концепции участия граждан в обеспечении обороны страны и безопасности государства, а также правовых актов, регулирующих данные правоотношения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конституция РК. 30.08.1995. (с изменениями и дополнениями 21.05.2007 г.)
2. Конституционный закон РК от 28.09.95г. «О выборах в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.06.2007 г.)
3. Закон РК от 20.12.91г. «О гражданстве РК» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.05.07 г.)
4. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 30 января 2001 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.07.2007 г.)
5. Кодекс РК об административных правонарушениях. Комментарий. Алматы, 2004 г.

6. *Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.08.2007 г.)*
7. *Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.06.2007 г.)*
8. *Гражданский кодекс РК. Комментарий. Алматы, 2002 г. 1-2 том.*

Изеев Т.М.

магистрант по специальности «Юриспруденция» Академии «Кайнар»,

к.ю.н., доцент Ибраев Н.С.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются проблемные вопросы реализации правового воспитания в Республики Казахстан. В этом едином комплексе правовое воспитание и профилактика правонарушений во всех их формах занимают относительно самостоятельное место. Историческая практика развития различных стран показывает, что чем последовательнее государство приводит практическое поведение своих граждан в соответствие с научно - обоснованными, развивающимися идеями и взглядами и выражающими их нормами права, тем сильнее, демократичнее, справедливее, богаче, жизнеспособнее становится общество. Одновременное взаимодополняющее совершенствование всех форм проявления правосознания с полным учетом специфики каждой из них - необходимое условие и огромный резерв успешного строительства и развития правового государства и гражданского общества.

В решении задач правового воспитания граждан нашей страны важное место занимает формирование правосознания подрастающего поколения. Праву принадлежит значительное место в формировании у молодежи правомерного образа жизни.

Однако объективно возрастающая воспитательная роль права не сможет быть достаточно эффективной, если не будет поддержана целенаправленной деятельностью по правовому воспитанию молодежи. Задача правового воспитания молодежи состоит в усвоении каждым молодым человеком основных принципов и направленности правовых норм, в выработке правильной правовой ориентации, в приобретении не только знаний основ законодательства, но и в формировании глубокого уважения к праву, превращающегося в личное убеждение, потребность и привычку соблюдать закон.

Ключевые слова: Государства, правовое воспитание, правовая культура.

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасында құқықтық білім берудің проблемалық мәселелері талқыланды. Осы бірыңғай кешенде құқықтық білім беру және барлық нысандардағы қылмыстарды болдырмау салыстырмалы түрде дербес орын алады. Әртүрлі елдердің тарихи даму тәжірибесі көрсеткендей, мемлекет өз азаматтарының практикалық мінез-құлқын ғылыми тұрғыдан негізделген, дамып келе жатқан идеялар мен көзқарастар мен оларды білдіретін заң нормаларына сәйкес келтіреді, қоғамның күшті, неғұрлым демократиялық, әділ, бай, өміршең болады. Әділ сот төрелігінің барлық нысандарын бір мезгілде жақсарту, олардың әрқайсысының ерекшелігін толық ескере отырып, заңның үстемдігі мен азаматтық қоғамның табысты құрылысы мен дамуының қажетті шарты мен зор резерві болып табылады.

Еліміздің азаматтарын құқықтық тәрбиелеу міндеттерін шешуде жас ұрпақтың құқықтық сауаттылығын қалыптастыру маңызды орын алады. Құқық жастардың арасында заңды өмір салтын қалыптастыруда маңызды орынға ие.

Дегенмен, заңның объективті түрде дамып келе жатқан білім беру рөлі жеткілікті түрде тиімді болмаса, ол жастардың құқықтық тәрбиедегі мақсатты әрекеттерімен қамтамасыз етілмейді. Жастарды құқықтық тәрбиелеу міндеті әр жасөспірімнің құқықтық нормаларының негізгі қағидаттары мен бағыттарын игеру, дұрыс заңдық бағдарлауды дамыту, заңнама негіздерін білуді ғана емес, заңға деген терең құрметтеуді қалыптастыру болып табылады, бұл заңға тәуелділік, қажеттілігі мен әдеті .

Түін сөздер: Мемлекет, құқықтық білім, құқықтық мәдениет.

Abstract

The article discusses the problematic issues of the implementation of legal education in the Republic of Kazakhstan. In this single complex, legal education and the prevention of offenses in all their forms occupy a relatively independent place. The historical development practice of various countries shows that the more consistently the state brings the practical behavior of its citizens into line with scientifically grounded, developing ideas and views and the norms of law expressing them, the stronger, more democratic, more fair, richer, more viable the society becomes. Simultaneous, complementary improvement of all forms of manifestation of justice with full consideration of the specifics of each of them is a necessary condition and a huge reserve of successful construction and development of the rule of law and civil society.

In solving the tasks of legal education of citizens of our country, an important place is occupied by the formation of legal awareness of the younger generation. The right belongs to a significant place in the formation of a legitimate way of life among young people.

However, the objectively increasing educational role of law cannot be sufficiently effective if it is not supported by purposeful activities in the legal education of young people. The task of legal education of young people is to assimilate the basic principles and directions of legal norms by each young person, to develop the correct legal orientation, to acquire not only knowledge of the fundamentals of legislation, but also to form deep respect for the law, which turns into a personal conviction, need and habit to observe the law .

Keywords: States, legal education, legal culture.

Изменение функциональной роли государства в жизни общества и приведение ее в соответствие с общечеловеческими ценностями дают возможность по-новому взглянуть и на роль права в обществе. Как мы знаем, право вносит в жизнь общества организованность и порядок ввиду соединения в нем специфических черт (всеобщность, нормативность, императивность, формальная определенность), сочетания которых нет в других созданиях культуры. Роль права как феномена культуры состоит в обеспечении наследования социальных форм жизнедеятельности, устойчивости, относительной продолжительности существования конкретных классовых сообществ, каждое из которых есть звено естественно-исторического процесса. Право — единственная форма культуры, которая по происхождению, сущности, функциям, технологии ориентирована на удержание целостности конкретно-исторических социальных систем, что определяет особое место права в человеческой культуре.

Вот почему наибольшую актуальность в современном государстве приобретает деятельность, связанная с формированием ценностно-правовых ориентаций личности, дающих ей возможность осознанно, а, следовательно, свободно включаться в общественную, политическую и правовую жизнь государства. Таким образом, эти объективно складывающиеся условия поднимают проблему правового воспитания как одного из важнейших способов формирования правовой культуры, на принципиально новый уровень и придают ей статус первостепенной и наиболее важной государственной задачи, поднимая ее на уровень принципиально нового качественного освоения.

Правовая культура общества представляет собой совокупность всех компонентов юридической надстройки в их реальном функционировании в целях прогрессивного развития социального организма при использовании правовой формы регулирования общественных отношений и воздействия на сознание людей. Повышение уровня правовой образованности и культуры населения, преодоление правового нигилизма представляет собой важную часть повышения правовой культуры общества. Правовая либерализация общества требует ныне юридически грамотного поведения. Поэтому основная задача государственно-правовой системы на современном этапе заключается в том, что бы создать такой юридический механизм, такой правовой климат в обществе, который гарантировал бы реальную свободу поведения личности, реализацию ее прав и законных интересов в единстве с ее ответственностью перед обществом, высокой степенью ее организованности в осуществлении правового поведения.

Правовая культура есть необходимая предпосылка и созидательное начало правового состояния общества, его цель и составная часть, но вместе с тем, это степень и характер правового развития как самого общества, так и личности, которые находят выражение в уровне ее правомерной деятельности.

Правовая культура, являясь органичной составной частью общечеловеческой культуры, представляет собой творческую деятельность, соответствующую прогрессивным достижениям в правовой сфере, благодаря которой и происходит постоянное правовое обогащение индивида. Являясь одной из категорий общечеловеческих ценностей, правовая культура становится неотъемлемым компонентом цивилизованного общества и выступает как важнейший критерий становления правовой государственности. Однако необходимо учитывать, что такой многоплановый феномен общественной жизни как правовая культура не возникает сам по себе. Правовая культура вырабатывается, формируется в ходе целенаправленного, организованного, управляемого воспитательного процесса, который воздействует на правосознание индивидов, социальных групп и осуществляется с помощью системы специально созданных правовоспитательных форм и средств, т. е. правовым воспитанием [1].

Современный период развития Казахстана, кризисные процессы в обществе выдвигают на первое место вопросы формирования духовности, нравственности и, конечно, правовой ориентации. Как известно, стереотипы сознания довольно устойчивы, формируются довольно длительно во времени и их изменение сопряжено с усилиями во всех сферах жизни общества. Поэтому сегодня актуальной выступает проблема правового воспитания как общества в целом, так и отдельных его членов. Изучение теории и практики правового воспитания возможно на основе таких юридических категорий как правосознание, правовая культура, правовой менталитет. Все они отражают в той или иной степени процесс правового воспитания, дают оценку восприятия обществом правовых идей, правовой идеологии.

Основным вопросом сегодня становится вопрос о соблюдении и уважении людьми права, законов. Президент РК Н. Назарбаев подчеркивает, что уважение к закону - есть основа демократического государства и безопасности страны.

Полагаем, что вся система государственного механизма должна быть направлена на достижение обще социальных интересов. Государство и все социально-правовые институты должны играть служебную по отношению к личности роль, быть ответственны перед ней. Основная задача государства - реализовывать в жизнь указанные правовые начала высшего, общесоциального порядка [2].

Естественно, условия жизни, состояние правопорядка в стране, принципы государственного устройства, развитие демократии, доступность органов власти и всего процесса управления и т.д. оказывают в современных условиях решающее влияние на уровень сознательности и общественно-политической активности граждан. Причем влияние данных объективных факторов на формирование правосознания личности может быть как положительным, так и отрицательным. Как показывает практика, это влияние значительно

повышается там, где оно дополняется умелым целенаправленным процессом воспитания, которое должно выступать главным стержнем формирования личности.

Среди нравственных убеждений, ценностных ориентаций, входящих в структуру правосознания, важное значение имеет уважительное отношение к законам, правопорядку, стремление активно использовать свои права и выполнять обязанности, а достигнуть этого можно систематической, целенаправленной правовоспитательной деятельностью. С точки зрения взаимодействия с объективными факторами общественной жизни, с общественной практикой, правовое воспитание направлено на повышение регулирующей роли права и является важным условием укрепления законности и правопорядка, общественной дисциплины на основе формирования у всех граждан уважения к законам, к правам, обязанностям и законным интересам личности, различных организаций и государства в целом.

Сложность борьбы с негативными отклонениями от общественного правосознания в современных условиях развития общества объясняется тем, что их носители как бы "распылены" в обществе, затрагивают представителей различных классов и социальных групп. Ориентация правовоспитательной работы на наиболее многочисленные слои населения и составляет основные направления этого вида идеологического воздействия. К ним в настоящее время относятся: правовое воспитание подростков и молодежи, государственных служащих, предпринимателей, интеллигенции, военнослужащих, должностных лиц, членов общественных организаций, депутатов и др.

Проведенные научные исследования правосознания различных групп населения и преступников показали, что законопослушные граждане и лица с отклоняющимся поведением не обнаруживают заметных различий в содержании и уровне правовых знаний и степени практического владения ими.

Основные деформации практического сознания лежат преимущественно в сфере отношений людей к правоохраняемым ценностям, в области их ценностных ориентаций. Поэтому в процессе их правового воспитания должен быть предусмотрен такой качественный, содержательный уровень, который способен обеспечить у граждан сознательное, основанное на стойком внутреннем убеждении отношение к закону, исходя не только из сугубо личных, но и общественных интересов. Следует иметь в виду, что хотя правовое воспитание и профилактика правонарушений осуществляются в комплексе, но они не идентичны.

Теоретический и практический интерес имеют определения общего и особенного в таких пересекающихся, взаимосвязанных, но полностью не совпадающих видах деятельности, как профилактическая, правоохранительная и правовоспитательная. Общим для этих видов деятельности является то, что каждая из них представляет собой составную часть деятельности по обеспечению законности, они направлены на искоренение правонарушений, способствуют их сокращению. Общими для этих видов деятельности являются также и цели - укрепление правопорядка, неуклонное и добровольное соблюдение всеми гражданами предписаний правовых норм. Сближает эти виды деятельности и то, что одним из основных методов их осуществления является убеждение. Взаимосвязь проявляется и в том, что правоохранительная и правовоспитательная деятельность имеет общее профилактическое значение.

Однако по своему содержанию все три названных вида деятельности различны и заменить друг друга не могут. Содержанием социальной профилактики правонарушений является выявление и устранение причин и условий совершения правонарушений, то есть предотвращение их возникновения. Содержанием правоохранительной деятельности является выявление и устранение самих правонарушений и применение предусмотренных законом мер воздействия к лицам, их совершившим, то есть борьба с правонарушениями. Центральным видом правоохранительной деятельности является юрисдикция, которая состоит в применении закона к юридическим конфликтам и принятии по ним правовых актов [3].

В этом едином комплексе правовое воспитание и профилактика правонарушений во всех их формах занимают относительно самостоятельное место. Историческая практика развития различных стран показывает, что чем последовательнее государство приводит практическое поведение своих граждан в соответствие с научно - обоснованными, развивающимися идеями и взглядами и выражающими их нормами права, тем сильнее, демократичнее, справедливее, богаче, жизнеспособнее становится общество [4]. Одновременное взаимодополняющее совершенствование всех форм проявления правосознания с полным учетом специфики каждой из них - необходимое условие и огромный резерв успешного строительства и развития правового государства и гражданского общества.

В решении задач правового воспитания граждан нашей страны важное место занимает формирование правосознания подрастающего поколения. Праву принадлежит значительное место в формировании у молодежи правомерного образа жизни.

Однако объективно возрастающая воспитательная роль права не сможет быть достаточно эффективной, если не будет поддержана целенаправленной деятельностью по правовому воспитанию молодежи. Задача правового воспитания молодежи состоит в усвоении каждым молодым человеком основных принципов и направленности правовых норм, в выработке правильной правовой ориентации, в приобретении не только знаний основ законодательства, но и в формировании глубокого уважения к праву, превращающегося в личное убеждение, потребность и привычку соблюдать закон.

К сожалению, в последние годы правовому воспитанию молодежи уделяется неоправданно мало внимания, оно осуществляется однобоко и сводится, в основном, к сообщению о преступлениях, совершенных молодежью. Характерной особенностью молодежи является повышенная динамичность, исключительная восприимчивость, "открытость" для всего интересного и нового.

Вот почему важнейшее значение имеют научно-обоснованные организационные принципы правового воспитания молодежи. Среди них необходимо выделить следующие:

- а) ориентировка на более дробные контингенты (по возрасту, роду занятий, поведению);
- б) актуальность проблематики с учетом особенностей молодежи;
- в) взаимоподкрепление и закрепление различных методов воспитания;
- г) обеспечение оптимального соотношения различных методов и средств воспитания;
- д) координация правовоспитательной деятельности и управление ею.

Осуществление этих принципов во всей системе правового воспитания молодежи является одним из важных путей повышения его эффективности [5].

При этом следует учитывать, что рассмотрение молодежи как объекта правовоспитательной деятельности можно вести по крайней мере на трех уровнях: первый из них - индивидуально-психологический (через соотношения с конкретным человеком); второй - социально-психологический (через исследования наиболее существенных свойств, качеств, черт, настроений, стремлений, интересов социальных групп и слоев общества); третий - социологический уровень (путем анализа непосредственной и динамической связи с общественным строем, характером общественных отношений через определение места молодежи в системе материального и духовного производства и потребления в социально-классовой структуре).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Назарбаев Н. А. *Казахстан–2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев: Послание президента страны народу Казахстан*. — Алматы, 1997. С. 94, 155, 156
2. Баймаханов М. Т., Вайсберг Л. М., Бейсенова А. У. и др. *Взаимодействие правового сознания с моралью и нравственностью в обществе переходного периода*. — Алматы, 1995. С. 4.

3. Бейсенова А.У. Эффективность правового воспитания и формирование личности // Известия АН КазССР. Серия общественных наук. – 1985. – № 6.
4. Вопленко Н. Правосознание и правовая культура. – Волгоград, 2000. – 52 с.
5. Ибраева А.С. Правовая культура: проблемы теории и практики: Монография – Алматы, 2002. – 282 с.

Құрмантай Е.

магистрант 1-курса по специальности «Юриспруденция» Академии Кайнар

ПРОБЛЕМЫ ОГРАНИЧЕНИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

В данной статье рассмотрены проблемы ограничения прав человека. Ограничение основных прав осуществляется как путем прямых запретов использования некоторых из них, так и посредством исключения того или иного правомочия из содержания конкретного права, а равно путем установления специального порядка реализации такого права.

Ключевые слова: Государство, конституционные права человека, права и свободы граждан, ограничения прав.

Аңдатпа

Бұл мақалада адам құқықтарын шектеу мәселелері қарастырылған. Негізгі құқықтарды шектеу олардың кейбірін пайдалануға тікелей тыйым салу жолымен де, нақты құқықтың мазмұнынан қандай да бір құқықты алып тастау арқылы да, сол сияқты осындай құқықты іске асырудың арнайы тәртібін белгілеу жолымен де жүзеге асырылады.

Түйін сөздер: Мемлекет, адамның конституциялық құқықтары, азаматтардың құқықтары мен бостандықтары, құқықтарды шектеу.

Abstract

This article discusses the problems of human rights restrictions. The restriction of fundamental rights is carried out both by direct prohibitions on the use of some of them, and by excluding a particular right from the content of a particular right, as well as by establishing a special procedure for the implementation of such a right.

Keywords: State, constitutional human rights, rights and freedoms of citizens, restrictions of rights.

Все основные права человека делятся на абсолютные права (права, которые не подлежат ограничению) и относительные права (права, которые могут быть ограничены).

Учитывая огромную важность абсолютных прав для человека, большинство из них государство закрепляет в Конституции. Так, в соответствии с Конституцией РК не подлежат не только отчуждаемости, но и даже ограничениям такие основные права и свободы, как право на жизнь (ст. 15), право на неприкосновенность частной жизни, защиту своей чести и достоинства (п.1 ст.18), свободу совести (ст.22), право на жилище (ст. 25).

Кроме того, не подлежат ограничению права, связанные с отправлением правосудия и оказанием правовой помощи: право каждого на судебную защиту (п.2 ст.13), право на получение квалифицированной юридической помощи адвоката, а также иметь защитника (п.3 ст.13), право каждого считаться невиновным, пока его виновность не будет признана и установлена вступившим в законную силу приговором суда (п.3 ст.16).

Абсолютное право отличается, кроме того, тем, что предоставляет своему субъекту монопольную возможность действовать в своих интересах. Абсолютные права характеризуются наибольшей степенью свободы управомоченного. Реализация таких прав

обеспечивается установленной законом обязанностью всех других лиц воздерживаться от каких бы то ни было действий, препятствующих свободному осуществлению этих прав.

К числу относительных прав можно отнести следующие: неотчуждаемость, неприостанавливаемость и неограничиваемость; монополярная возможность человека действовать в своих, признаваемых законом интересах; абсолютные права принадлежат человеку от рождения и им корреспондирует обязанность неопределенного числа лиц воздерживаться от действий, ущемляющих абсолютные права.

Конституционным правам человека корреспондируют соответствующие обязанности государства. Они выражаются в гарантиях, т.е. в условиях и средствах, с помощью которых государство обеспечивает гражданам возможность пользоваться указанными правами.

Однако проблема состоит в том, что неотчуждаемость основных прав человека как таковая осуществляется через столкновение индивидуальных и публичных интересов, несовпадающих прав и интересов различных индивидов.

Найти компромисс между неотчуждаемостью основных прав и их ограничением можно только на конституционном уровне. Эта задача достаточно четко разрешена Конституцией РК через определение целей ограничения прав и обстоятельств, являющихся основанием таких ограничений.

Обязанность государства и человека не посягать на права и свободу граждан и других лиц принято считать ограничением прав. Правомерное ограничение прав человека государством имеет цель поставить преграды на пути произвольному обращению с правами других субъектов.

Институт ограничения прав является межотраслевым, включающим нормы конституционного, административного, уголовного, гражданского, трудового и других отраслей права. Он регулирует отношения власти и подчинения, а поэтому для него характерен субординационный, или императивный, метод правового регулирования. Ограничение основных прав осуществляется как путем прямых запретов использования некоторых из них, так и посредством исключения того или иного правомочия из содержания конкретного права, а равно путем установления специального порядка реализации такого права.

Ограничения играют огромную роль в обретении личностью подлинной свободы. «Ограничивая свободу каждого известными пределами, закон обеспечивает ему беспрепятственное и спокойное пользование своими правами, т.е. гарантирует ему свободу внутри этих пределов. Свобода каждого человека простирается лишь до той границы, от которой начинается свобода других людей. Стремясь установить эти границы, закон содействует тому, чтобы в совместной жизни людей воцарился порядок, основанный на свободе» [1, с.96].

Это свойство свободы было учтено еще разработчиками французской Декларации прав человека и гражданина от 26 августа 1789 г. В ст. 4 Декларации записано: «Свобода состоит в возможности делать все, что не вредит другому: таким образом, осуществление естественных прав каждого человека ограничено лишь теми границами, которые обеспечивают другим членам общества пользование этими же правами» [2, с.98].

Термин «правовые ограничения» является специальным и конкретным по отношению к общезыковому понятию «ограничение» [3, с.17]. Правовые ограничения- это «установленные в праве границы, в пределах которых субъекты должны действовать; это есть сдерживание неправомерного поведения, создающее условия для удовлетворения интересов контрагента (в широком смысле слова) и общественных интересов в охране и защите» [4, с.162].

Правовые ограничения характеризуют следующие признаки:

неблагоприятные условия (угроза или лишение определенных ценностей) для осуществления собственных интересов субъектов, направленные на их сдерживание и одновременно- на удовлетворение общественных интересов в охране и защите;

негативный характер, т.е. использование преимущественно принудительных, силовых средств;

уменьшение объема возможностей, свободы, а значит, и прав человека, что осуществляется с помощью обязанностей, запретов, мер защиты, наказаний и т.п., сводящих разнообразие в поведении субъекта до определенного «предельного» состояния;

4) направленность на охрану общественных отношений, индивидуальной и коллективной свободы.

Ограничение основных прав осуществляется как путем прямых запретов использования некоторых из них, так и посредством исключения того или иного правомочия из содержания конкретного права, а равно путем установления специального порядка реализации такого права.

В науке конституционного права, однако, существуют и другие концепции основных абсолютных прав человека. Так, Л.Д. Воеводин, имея в виду основные конституционные права, считает в равной мере ошибочным приписывать конституционным правам граждан свойства как относительных, так и абсолютных прав. Конституционные права сходны и с первыми и со вторыми, но это сходство не имеет глубоких корней, и потому они не могут быть приравнены по своему характеру ни к тем, ни к другим [5, с.158].

Теорию абсолютных субъективных прав ученый считал ошибочной потому, что присущие, например, праву собственности как абсолютному субъективному праву особенности переносятся на конституционные права. Они рассматриваются как абсолютные субъективные права, т.е. права, носителям которых в качестве обязанных субъектов противостоит неопределенное число лиц, каждое из которых должно воздерживаться от какого-либо вмешательства в их осуществление. Причину «ошибочности» концепции абсолютных прав Л.Д. Воеводин видел в том, что одни авторы рассматривают эти права в рамках особых общерегулятивных правоотношений, в которых носителю конституционного права в качестве обязанного субъекта противостоит неопределенно число лиц, а другие же, справедливо указывая на уязвимые стороны пер вой точки зрения и стремясь избежать их, предлагают рассматривать конституционные права вне правоотношений.

Применительно к конституционным правам неудовлетворительность этих концепций, считают противники абсолютных прав человека, состоит в том, что ее последователи не рассматривают указанные права в рамках отношений «государство-человек», и обе они отрывают их от гарантий. Ведь для обладания правом собственности вполне достаточно пассивной обязанности всех других лиц не вмешиваться в возможность владеть, пользоваться и распоряжаться вещью. Конституционные же права могут быть подлинными правами, а не благими пожеланиями и декларациями только в том случае, если они подкрепляются постоянной и активной деятельностью государства.

Все эти утверждения органичны для своего времени и объясняются господствовавшими в то время взглядами на роль государства в установлении и обеспечении прав человека. Однако и в наше время встречаются формулировки буквально следующие: «Нет абсолютной свободы и абсолютных прав» [2]. Скорее всего, они имеют своим источником зарубежное законодательство и конституционно-правовую доктрину. Так, в австрийском правовом обиходе даже основные права сформулированы, как не допускающие ограничений, в действительности не застрахованы от них. С одной стороны, они ограничиваются обязанностью уважать другие конституционно защищаемые ценности, а также, и это главное, самим правопорядком. Конституционный Суд Австрии по поводу свободы творчества, которая гарантируется без всяких «оговорок о законе», неоднократно высказывался в том смысле, что деятель искусства в своем творчестве связан общим законодательством, общими правилами поведения, но вместе с тем содержащиеся в них запреты и ограничения не могут считаться ограничениями свободы творчества. В то же время, по мнению суда, недопустимо издание законов, специально направленных на сужение этой свободы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Права человека: Учебник для вузов.* – М, 1999. – 319 с.
2. *Ильин И.А. Общее учение о праве и государстве (фрагменты) //Правоведение.* – 1992. – № 3. – С.96-107.
3. *Современные зарубежные конституции.* – М., 1992. – 398 с.
4. *Сейфулина А.Б. Ограничения прав и свобод человека в правовом государстве (Общетеоретические проблемы).* – Автореф. дис. ...учен. степ. канд. юрид. наук. – Алматы: 2005. – 27 с.
5. *Юридический статус личности в России: Учеб. пособие.* – М., 1997. – 294 с.

Төреахмет А.

*Қайнар Академиясының «Құқықтану»
мамандығының I курс магистранты*

АДАМ БОСТАНДЫҒЫ – БҰЛ МЕМЛЕКЕТТІҢ АРАЛАСУЫНА ТИІСТІ ЕМЕС ҚЫЗМЕТ САЛАЛАРЫ

Аңдатпа

Қазақстан Республикасы адам құқығы мен бостандығын қорғау қағидаларын халықаралық құқықтық негіздерге сәйкестендіре отырып, толығымен жүзеге асыруға нақты кадам жасауы керек.

Түйін сөздер: адам құқығы, конституциялық құқық, адам құқықтары мен бостандықтары.

Аннотация

В соответствии с нормами международного права Республика Казахстан должен сделать конкретные шаги по принципу защиты прав и свобод человека.

Ключевые слова: права человека, конституционное право, права и свободы человека.

Abstract

In accordance with international law, the Republic of Kazakhstan must take concrete steps to protect human rights and freedoms.

Keywords: human rights, constitutional law, human rights and freedoms.

Адам құқығы – демократиялық мемлекеттерде конституциялық құқықтың маңызды институты болып табылады. Мемлекет ішіндегі құқық, сондай-ақ халықаралық құқық саласында да ол ХХ-ғасырдың ІІ жартысында ерекше дамып, бұл адамзат құқығының дамуындағы елеулі қорытындыларының бірі болып табылды.

1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы адамның, жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін реттеуде жасаған ірі кадамдардың бірі болды[1].

Ол тек адам құқықтары төңірегіндегі халықаралық құжаттардың негіздерін ғана емес, сонымен қатар елдегі әлеуметтік – экономикалық және саяси жағдайлардың конституциялық дамуының бұрынғы тәжірибесін де есепке алды.

Мемлекетте демократияның басты негізі - адамның, жеке тұлғаның құқықтық жағдайы болып табылады. Сондықтан да, адам құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау негізіне нормативтік құқықтық актілер жатады.

Барлық демократиялық мемлекеттерде қазіргі заманға сай конституциялар, оның ішінде Қазақстан Республикасының Конституциясы да бұл мәселеге ерекше назар аударуда.

Атап айтатын болсақ, адам мен азамат құқықтары мен бостандықтары мемлекеттердің Конституциясының алғашқы тарауында, бөлімдерінде келтірілген. Бұл

мемлекеттің жеке тұлғаның құқықтық жағдайына қаншалықты қарым-қатынаста болатындығын көрсетеді.

Көптеген мемлекеттердің Конституциясымен қатар оның құрамдас бөлігі ретінде халықаралық негізгі құқықтар мен бостандықтарды жеке құжаттарда көрсетудің өзі де ерекше орын алады.

Мысал ретінде 1789 жылғы француздың «Адам мен азамат құқығы Декларациясын», Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, *(Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы N 91 Заңы)* Нью-Йоркте 1966 жылғы 16 желтоқсанда қабылданған Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт, 1982 жылғы канадалық «Құқық пен бостандық хартиясын», 1992 жылғы «Негізгі құқықтар мен бостандықтар Хартиясын» жатқызуға болады[2]. Бұл қадам басқа да конституциялық заң нормаларынан жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын бөліп алып қарастыруға мүмкіндік береді [3]. Сондықтан әлеуметтік норма кез-екелген заманда даму процесінде болады. Әлеуметтік норма адам қоғамымен бірге дамып, бірге өзгеріп, бірге өмір сүріп келеді. Қоғам дамып, нығайып, жақсарған сайын әлеуметтік норма да дамып, нығайып жақсаруы керек. Соған сәйкес адам құқығының әділеттік, бостандық, демократиялық шеңбері де, кеңістігі де молаяды, күрделенеді[4].

Адам бостандығы – бұл мемлекеттің араласуына тиісті емес қызмет салалары. Ол тек құқықтық нормалар арқылы солардың шеңберінде адамның өз қалауы бойынша іс-әрекет жасауын белгілейді. Мұндайда мемлекет нақты адамның бостандығына араласпауы тиіс, сондай-ақ мемлекет бұл бостандықтардың басқа тұлғалардың араласуынан қорғалуын қамтамасыз етуі тиіс. «Адам бостандығына» қарағанда «адам құқығы» терминінің аясында адам қызметінің нақты бағыты бекітіледі. Мемлекет заңда көрсетілген салада адамның іс-әрекеттерінің заңдылығын қамтамасыз етуге және қорғауға міндеттеме қабылдайды.

Адам құқығы және бостандығы адамның құқықтық мәртебесін белгілейтін, оның жағдайын бекітетін, жеке тұлғалар арасындағы өзара қарым-қатынасты, адамның және мемлекеттің қатынастарын бекітетін халықаралық және ұлттық нормаларының жүйесін білдіреді. Адам құқығының және бостандығының объективті түрдегі анықтамасы осындай. Субъективті түрде адам құқығы және бостандығы нақты тұлғаға тиесілі құқықтық нормалар мен көзделген мүмкіншілігі (өкілеттігі) және мемлекет қорғайтын іс-әрекеті ретінде анықталады.

Адам және азаматтың конституциялық – құқықтық мәртебесі институты төмендегідей элементтерді қамтиды:

а) адам және азаматтың құқықтық мәртебесінің мән-маңызын құрайтын конституциялық құқықтар, бостандықтар және міндеттер;

ә) адам мен мемлекет арасындағы қарымқатынастарды, сондай-ақ адамның қоғамдағы және конституциялық құқықтың басқа субъектілер арасындағы жағдайларды сипаттайтын адам және азаматтың мәртебесінің конституциялық принципі[5].

Егер мемлекет ішінде құқықтық көмек құралдары әлсіз болса, әлде болмаған жағдайда, халықаралық құқық көзқарарасы бойынша, әрбір адам өзінің мемлекеті мойындаған (ратификацияланған) халықаралық шарттары бойынша, адам құқығы мен бостандығын қорғау саласындағы мемлекетаралық органдарынан көмек алуға болады. Адам құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты қорғау жайында, қоғамдық тәртіпті сақтауда, адам құқықтары мен бостандықтарын, адам денсаулығы мен ар абыройын қорғау негізінде заңда көрсетілген жағдайда ғана шектеледі. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын саяси ниетпен шектеуге жол берілмейді.

Алайда, еліміздің ата заңымыздың 1 бабында бекітілген: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» қағидаларын толығымен жүзеге асырыла алмай келеді.

2013 жылы АҚШ мемлекеттік департаменті әлемдегі адам құқығы ахуалына арналған есебін жариялады. Осыған орай, Қазақстан азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтамайтын ел ретінде атап көрсетілген.

АҚШ үкіметінің әлемдегі адам құқықтарының жағдайына арналған биылғы есебінде Қазақстанда жемқорлық пен заңсыз сайлауға жол беріліп, азаматтардың құқығы мен бостандықтары өрескел түрде бұзылатындығы айтылған.

Құжатта адам құқықтары саласындағы ең үлкен мәселелер ретінде азаматтардың өз үкіметін ауыстыру құқығының өрескел түрде бұзылуы; сөз, баспасөз, бейбіт жиын, дін және ұйымдарға бірігу құқықтарының сақталмауы; әсіресе кең тараған жемқорлық істеріне, күш құрылымдары мен соттардың өз құзыретін асыра пайдалануы жайттарына қатысты тәуелсіз сот жүйесінің жоқ екендігі көрсетілген.

АҚШ үкіметінің есебіне сүйенетін болсақ, қызмет бабын асыра пайдалану, әсіресе жоғары шенді басшылардың жемқорлығына қатысты істерде үкімет заң бұзушыларды жауапқа тартуда аз-маз қадамдар жасаған, «алайда жемқорлық кең тараған, әсіресе үкіметке жақын адамдар мен құқық қорғау саласында жазасыздық етек жайған» деп қорытындыланған есепте.

Түрмедегі азаптау, уақытша қамалғандар мен айыпталғандарды ұрып-соғу, соның ішінде өздеріне ыңғайлы түсініктеме алу үшін соққыға жығу оқиғалары аса күрделі мәселе ретінде аталады.

Мәселен, адам құқықтары жөніндегі халықаралық бюроның қазақстандық өкілі қамалғандардың денесінен азаптау іздерін, ашық жаракат, көгерген жараларды, өте суық жерлерде ұстағанын дәлелдейтін фактілерді байқағанын айтқан. Өкілдің айтуына қарағанда, билік өкілдері адам құқықтарын бақылаушылардың қамау орындарына кіруіне көбіне рұқсат бермейді. Есепте үкіметтік емес ұйымдар өкілдерінен құралған Қоғамдық бақылау комитетінің Қостанайдағы колонияда жазасын өтеп жатқандармен кездесуі туралы жазылған. Кездесуден кейін билік өкілдері комиссия мүшелерінің жазғандарын тартып алғаны және оларға шағым айтқандарды жазалады деген ақпарат болғаны айтылады. Есепте азаматтарды заңсыз тұтқынға алу фактілерінің үлкен проблемаға айналғаны айтылады. Қазақстан Республикасының бас прокуратурасы берген мәліметтерге қарағанда, тергеу абақтыларына заңсыз түрде қамалған 668 адам бостандыққа шығарылса, және 587 адам басқа құқық қорғау органдарының түрлі қамау мекемелерінен босатылған.

«Үкімет саясатына қарсы адамдар мен оны сынаушылар жиі тұтқындалып отырады, олар шағын құқықбұзушылықтары (*мәселен, заңсыз жиындарға қатысқаны*) үшін әкімшілік жазаға тартылды не он күнге әкімшілік қамауға алынды» деп жазылған есепте.

Жылдағы әдеті бойынша, АҚШ мемлекеттік департаменті биыл да Қазақстанды сөз бостандығы шектелетін елдер қатарына қосқан.

«Конституция мен заң сөз және баспасөз бостандығына кепілдік береді, алайда үкімет түрлі әдістермен БАҚ-ты бақылауға алуға және пікір білдіру бостандығын шектеуге тырысады, соның ішінде заңдық тетіктерді, жазалау, лицензия беру, интернетті шектеу, қылмыстық және әкімшілік жауапкершілікке тарту тәсілдері қолданылады.

Журналистер мен ақпарат құралдарына қатысты сот процестері, соның ішінде лауазымды тұлғалар тарапынан қозғалған жала жабу туралы азаматтық және қылмыстық істер ақпарат құралдарының жабылуына және ішкі цензураға алып келеді».

Халықаралық адам құқықтары және заң үстемдігі бюросының қазақстандық өкілдігі таратқан мәліметтерге қарағанда, 2011 жылдың шілдесі мен 2012 жылдың сәуірі аралығында Қазақстанның ірі жеті қаласында 162 бейбіт митинг өткен, олардың 92 пайыздан астамы – әкімшілік рұқсат етпеген жиындар [5].

Сондықтан, Қазақстан Республикасы өзінің 30 тамыз 1995 жылы қабылдаған демократиялық негіздегі Конституциясының адам құқығы мен бостандығын қорғау қағидаларын халықаралық құқықтық негіздерге сәйкестендіре отырып, толығымен жүзеге асыруға нақты қадам жасаса,- деген ұсыныс білдіреміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы. 2018 Жеті Жарғы
2. Булгакова Д. Мемлекет және құқық теориясы. Оқу құралы. – Алматы: Заң әдебиеті, 2004. – 103-104 бб.
3. Сапарғалиев Ф. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. Академиялық курс. өңделіп толықтырылған, 2 – басылым. – Алматы: Жеті жарғы, 2008. – 45 б.
4. Шәкіров А. Адам құқықтары – ең басты құндылығымыз // «Егемен Қазақстан» Республикалық газеті, 10 Желтоқсан 2010
5. Кенжалиев З.Ж., Ким В.А. Қазақстан Республикасының конституциялық заңнамасының дамуы. 3 бөлім. – Алматы «Қазақ университеті», 2008.

Шегебаев М.Т., Тұрат Д.Д., Үсен Ә.
Тұран университеті «Құқықтану» мамандығының 2 курс студенттері

Ғылыми жетекші: з.ғ.к. аға оқытушы Жұманбаева Н.А.

ҚР АДАМ ЖӘНЕ АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мәселелері, сондай-ақ Қазақстан Республикасында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік қорғаудың өзекті аспектілері қарастырылған.

Түйін сөздер: құқық, азаматтар, конституция, қоғам, демократия, заң, әлеуметтік, саяси, ел, мүдде, бас бостандықтары.

Аннотация

Рассматриваются проблемы обеспечения прав и свобод человека и гражданина, а также актуальные аспекты государственной защиты прав и свобод граждан в Республике Казахстан.

Ключевые слова: право, граждане, конституция, общество, демократия, закон, социальная, политическая, страна, интересы, свободы вероисповедания.

Abstract

The problems of ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen, as well as actual aspects of state protection of the rights and freedoms of citizens in the Republic of Kazakhstan are considered.

Keyword: law, citizens, Constitution, society, democracy, law, social, political, country, interests, freedom of religion.

Ел болып егемендік алып, еңсемізді көтердік, туымызды желбіреттік, тұғыры мықты Ата заңымызды қабылдап, қазақ елін әлемге таныттық.

Егемендіктің қайнар бастауы ол – Ата Заңымыз. Бұл Ата заң күшіне енген уақыттан бастап қоғамымызда жаңа қатынастардың қалыптасуы мақсатында даму реформаларын үздіксіз жүргізіп келе жатқан Қазақстан Республикасы өзіне демократиялық негізіндегі, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік жағынан дамыған ел ретінде танытты, ең басты құндылығы адам және адамның өмірі, оның құқықтары мен бостандықтары туралы қағидаларын жүзеге асыруда.

Қазақстан Республикасының Конституциясы – кең байтақ еліміздің езгіден еңсесі басылып, еркіндікті аңсаған халқымыздың қайырылған қанатын жазған, болашағын жарқыратып, арманын шын ұзартқан Алтын Заң.

Бүгінгі қоғамдық өзгерістер мен қайта құру талаптарымен шығарылып жатқан заңдардың құқықтық мемлекеттің ірге тасын қалаушы Ата Заңнан туындаған ізгіліктер мен өркениетке бастайтындығына көз жеткізе отырып, олардың барлығы Конституциямыздың 1–бөліміндегі 1–бабында айтылған «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» деген аталы сөздерден бастау алып, қоғамымыздың әрбір мүшесінің құқықтарының заңмен қорғалатынына сенім туғызады.

Адам құқықтары мәселесі – бүкіл адамзатқа ортақ мәселе. Адам құқықтарына, негізгі бостандықтарына, демократияға және заңдық үстемдікке қатысты мәселелер халықаралық мәнге ие, өйткені бұл құқықтар мен еркіндіктерді қамтамасыз ету халықаралық құқықтық тәртіптің негізгі құрамдас бөлігінің бірі болып табылады. Мемлекеттердің (Біріккен Ұлттар Ұйымы, Еуропа Қауіпсіздігінің ынтымақтастық Ұйымы) халықаралық институттар көлемінде қабылданған адам құқықтары төңірегіндегі міндеттемелері, жеке мемлекеттердің тек ішкі ісі болып қана қоймай, барлық қатысушы мемлекеттердің көздеген мүддесіне айналды. Бүкіл әлем халықтарының қауіпсіздігі мен ынтымақтастығын нығайта түсуге септігін тигізетін маңызды халықаралық келісімдерге жету осындай негіздерге ғана мүмкін болады. Мысалы ретінде қойылған Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық Кенесінің Қорытынды Актісін айтуға болады. Бұл Қорытынды Актіні қабылдау Еуропалық құрлықтағы мемлекеттер арасындағы тығыз қатынастың дамуына ықпал жасайтын тарихи оқиға болды.

Жалпы адам құқықтары туралы сөз қозғағанда 1948 жылы 10 желтоқсанда қабылданған «Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясына» назар аудармауға мүмкін емес. Адам құқықтарын қорғау, оның қажетті талаптарын жасап, жүзеге асыру мәселелері халықаралық қатынастарда көптеген ұйымдар мен мемлекеттердің басты мақсаттарына айналып, олардың заңдарында, кейбір ұйымдардың бірқатар құжаттарында орын алып келеді. Алғаш рет бұл салада қабылданған басты құжат «Адам құқықтарының жалпы Декларациясы». Ал Еуропа аймақтары арасында адам құқықтарына байланысты құқықтық реттеу тек Екінші Дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін ғана қолға алына бастады. Осы орайда 1950 жылы Римде «Адам құқықтары бойынша Еуропа Конвенциясы» қабылданып, өз жұмысын жүзеге асыра бастады.

Адам құқықтарының бірінші тармағында: адам баласының құндылығы: «бостандықтың, әділеттіліктің және жалпы бейбітшіліктің негізі болып табылады» – деп көрсетілген [1].

Адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары олар дүниеге келгеннен тиесілі. Бір адамның азамат құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруда басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтары бұзылмауы керек. Барлық адамдар заң мен сот алдында тең.

Егер мазмұндық тұрғыдан қарастыратын болсақ, онда адам құқықтары мен бостандықтары азаматтық, саяси, әлеуметтік–экономикалық, мәдени және экологиялық деп жіктеледі. Азаматтық құқық бұл адамға жаратылысынан берілген құқықтар. Кез келген мемлекет құқықтарды тәуелсіз және ашық сот, тұрғын үйге қол сұқпау, еркін жүріп–тұру, тұрғылықты мекенді өз қалауынша таңдап алуды заңмен бекіті арқылы қамтамасыз етеді.

Бүгінгі таңдағы адам құқықтарын қорғау мәселесі көрінбесе батыстық жеке тұлға құқықтарының либералдық тұжырымына негізделіп жасалған. Бұл арада халықаралық қауымдастық өзінің жеке тарихы, құқықтық дәстүрлері, мәдени құндылықтары бар түрлі мемлекеттерден құралатындығын ескеруіміз қажет. Осындай тұжырымдарды негізге ала отырып, әрбір мемлекет өз аумағындағы адам құқықтарын қорғау мәселесін шешуі тиіс.

Жалпы адамның азаматтық құқықтары мен бостандықтарының даму эволюциясы американдықтар үшін сөз бостандығы, ар–ұждан бостандығы, жиналыстар бостандығы мен заң алдында тең қорғала алу құқығы болып табылады. Ал орыс либерализмінің шеңберінде адамның адамның лайықты өмір сүре алу құқығы идеясы қалыптасқанын көреміз. Сонымен

бірге, бостандық, еркіндік ұғымдары да әр халықта әр қалай мән мен мазмұнға ие. Мысалы, американдық конституциялық дәстүрде «мемлекеттен еркін, тәуелсіз болу» тұжырымы қалыптасқан болса, еуропалық дәстүрде «еркіндікке, бостандыққа мемлекет арқылы», мемлекет көмегімен қол жеткізу тұжырымы қалыптасқанын байқауымызға болады [2].

Қазақстан Республикасы тәуелсіздігі жарияланғаннан бері жылдары еліміз құқықтық мемлекет құру жолында үнемі алға ұмтылуда. Адам құқығы мәселесі бүгінгі күні өзекті болып тұрған мәселе.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында адам құқықтарын қорғау еліміздің заңнамасында нақты түрде бекітілген. Оны белгілеп отырған заңнама актілерінің негізін құрайтын құжат – әрине, Конституция.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 1–бабынан бастап адам құқықтарына деген мемлекеттің ерекше көзқарасы белгіленген. 1–ші баптың 1–ші тармағында мемлекеттің ең жоғары құндылығы болып адам, оның өмірі, құқықтары мен міндеттері табылады делінген. Белгілі Қазақстандық заңгер – ғалым Г. Сапарғалиев бұл жөнінде былай дейді: «Саяси ілімде демократияны өзіндік құндылық ретінде, мемлекеттік құрылыста бекітілетін жалпы адами құндылықтарының нақты көрініс ретінде қарастырылды. Олардың қатарына адам, оның өмірі, құқықтары мен міндеттері жатады. Осылардың ең жоғары құндылық деп тану мемлекет үшін адам және адамның материалдық игілігінен артық нәрсе жоқ деген сөз, адам қалыпты өмір сүру үшін мемлекет барлық қолынан келетін жағдай жасау керек. Мемлекет адамның өмірін қолсұғушылықтан қорғауға міндетті... Конституцияда бекітілген және күнделікті заңнамада нақтыланған адамның құқықтары мен бостандықтарының жүзеге асырылуына мемлекет ең алдымен көмектесуі керек деген сөз» [3].

Жалпы адам құқықтары мен бостандықтары дүниежүзілік қоғамдастық игерген, мойындалған және тиісті халықаралық-құқықтық актілерде бекітілген, әлеуметтік және заңдық жағынан қамтамасыз етілген, әрбір адамның құқығы ретінде майындалған, ешкім де еркін шектеп немесе тыйым сала алмайды. Адам өзінің табиғи құқығы мен бостандығының қайнар көзі, сондықтан олардан шектелмеуі тиіс. Қазақстан Республикасы адам құқықтары мен бостандығын оның қай елдің азаматы екендігіне қарамастан мойындайды, кепілдік береді әрі қорғайды. Адам құқығы оның міндетімен байланысады, сондықтан олардың жүзеге асырылуы нақты жағдайларға қатысты адамға берілген құқық оның мүмкін болған мінез-құлық түрі мен табиғи құқығы мен бостандығының қайнар көзі, сондықтан олардан шектелмеуі тиіс [4].

Сол сияқты Конституцияда Қазақстанды әлеуметтік мемлекет деп тану идеясы да адам мен азамат құқықтарын қорғауға бағытталған норма. Бұл жөнінде әдебиетте былай деп көрсетіледі:

«Ең алдымен әлеуметтік мемлекет жекелеген топтарға немесе ұлыстарға емес, қоғам мен адамға тұтас қызмет етеді. Ол мемлекеттік көздер есебінен барлық азаматтарға мүмкіндігінше бірдей мөлшерде игіліктер көрсетіп қоғамдағы ауыртпалықарды да теңдей бөлу жолымен әлеуметтік теңсіздікті жеңілдетуге құлшынады... Әлеуметтік мемлекет адам мен азаматтың күнкөріс минимумы мен өмір сүрудің лайықты жағдайларын қамтамасыз етуді талап ету құқығын мойындайды. Бұған денсаулық пен экологиялық қауіпсіздік мәселесі де кіреді» [5].

Конституцияның 4–ші бабының 2–ші тармағы бойынша бұл акт ең жоғарғы заңи күшке ие және Республиканың барлық аумағында тікелей қолданылады. Бұл дегеніміз Ата заңда бекітілген адам мен азамат құқықтары мен бостандықтарының да ең жоғары заңи күшімен тікелей қолданыста болуын көрсетеді.

Г. Сапарғалиев Конституцияға сүйене отырып азаматтар өздерінің құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауды үйренуі тиіс дейді. Соттар адамның Конституциялық құқықтары мен бостандықтарын шектейтін заңдар мен нормативтік актілерді қолдануға құқығы жоқ.

Осы ғылымның сөзі бойынша «Адам құқықтары саласында Қазақстан Республикасының Конституциясы халықаралық құқықтың жалпы танылған нормаларына сүйенеді» [6].

Біздің елімізде тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап—ақ азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуына жеке маңыз беріліп келеді. Соның айқын бір көрінісі Конституциямыздың 1—бабында адам құқықтарын сақтау нормасы бекітіліп, 30—бап түгелдей азаматтардың құқықтарына, бостандықтарына, мүдделеріне арналады. Бұл демократиялық ашық қоғамда өмірдегі барлық құндылықтарының ішінде адам құқықтары мен бостандықтары ғана ең маңызды болып саналатындығын білдіреді. Демек, адам құқықтары мен бостандықтарын сақтау тетіктерін іске асыруға, олардың орындалуына кепілдік беруді күшейтуге Елбасымыздың сара саясатының арқасында ерекше назар аударылды. Ал бұл мәселелердің шын мәнінде қалай жүзеге асып жатқандығын Президент жанындығы Адам құқықтары жөніндегі комиссия жұмысынан байқауға болады. Ол еліміздегі адам құқықтары жөніндегі алғашқы мамандандырылған ұлттық мекеме болып табылады.

Адам құқықтары жөніндегі комиссия адам құқықтарын қорғаудың мемлекеттік тетігін жетілдіруге бағытталған бірқатар маңызды шешімдердің қабылдануына өз үлесін қосты.

Конституцияда азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтары шынайы кепілдендірілген және нақты тұжырымдалған. Адам құндылығы және оның құқықтары мен бостандықтары туралы Негізгі Заң ережесіндегі бекітілім әрбір азаматты қорғауды көздейді.

Адам өз құқықтары мен бостандықтарын, оларды қалай қорғап қалуы білуі керек.

Қазіргі замандағы адам құқықтары — жалпы адамзаттық мәдениеттің қуатты бөлігі. Ал дипломатия мемлекетаралық қатынастарды қалыптастыруда ғана емес, адам құқықтары саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту мен нығайтуда да шешуші рөл атқарады. Сондықтан бүгінгі қолданылып жүрген адам құқықтарын қорғаудың халықаралық әмбебап және өңірлік тетіктері нақ осы дипломатиялық өнердің арасында сәтті әзірленген.

Қазақстан тәуелсіз мемлекет, әлем қауымдастығының тең дәрежелі мүшесі бола отырып, адам құқықтары саласындағы жұмыс пен қоғамды демократияландырудың маңыздылығын белсенді көрсетіп, құқықтық негіздемені қалыптастырып, оны қамтамасыз ету тетіктерін жасауға ерекше күш салып келеді. Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан Республикасы ұлттық заңнамада адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттарды бекітудің маңызды қадамдарын жасады.

Адам құқықтарын қорғау саласындағы қол жеткен прогрестерге қарамастан Қазақстан Республикасының құқық қорғау тетіктері елеулі түзетулерді талап етеді.

Адам құқықтары әлі де болса мемлекет саясаты мен мемлекеттік органдар қызметінде абсолютті басымдыққа айналған жоқ. Әлі күнге дейін елде барлық билік тармақтарының адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғаудағы іс—қимылдарын түсіну мен үйлестірудің қажетті деңгейі жоқ. Азаматтық қоғам институттарының құқық қорғау әлеуеттерін толығырақ пайдалану, құқықтық ағартудың рөлінде, өз құқықтарын қорғай алатын және құқықтық ағартудың рөліне, өз құқықтарын қорғай алатын және құқықтық қатынастың басқа қатысушыларынан, ең алдымен мемлекеттік органдардан және олардың лауазымды тұлғаларынан өзінің құқықтары мен міндеттеріне барабар қарауды талап ете алатын әлеуметтік—белсенді тұлғаны қалыптастыруға мұқият көңіл бөлу қажет.

Еліміздің ұлттық заңнамасын жетілдіру барысында азаматтық қоғам институты өкілдерінің адамның құқықтары мен бостандықтарын қозғайтын заң жобалары мен басқа да нормативтік құқықтық актілерді талқылауға толыққанды қатысуы үшін барлық жағдайды жасау қажет.

Адам және оның құқықтары мен бостандықтарын ең жоғарғы құндылықтардың бірі ретінде тану құқықтық мемлекеттігінің бөлінбес принципі болып, оны күнделікті өмірде іске асыру Қазақстандық мемлекеттінің дамуының өлшемін, мемлекет пен тұлғаның өзара қатынасындағы басымдық бағыттарын анықтайды.

Мемлекет алдында адамның басымдығы азаматтық қоғамның қалыптасуында адамның орнын анықтауға жол береді. Мемлекет құрылып жатқан азаматтық қоғамның қарым-қатынасына әрекет жасаудан тартынып, сонымен қатар оған қатысты заңсыз ықпал жасаудан қорғауға тиіс.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, азаматтық қоғамда адамның құқықтарын, бостандықтарын тану және өзін-өзі анықтауына жағдай жасалуына, дербестігіне және тәуелсіздігіне мемлекеттік органдардың, қоғамдық бірлестіктердің және басқалардың заңсыз ықпал жасауынан қорғау жаңалық емес. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы Конституциясының 12-бабының 2-тармағына: «Адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумасынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардың ешкім айыра алмайды, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады» деп көрсетілген. Мемлекетпен адам құқықтарын қорғауы, сақтауы, мойындауы, оның адам құқықтарының және бостандықтарының үстемділігін мойымдап, құқық принциптеріне сәйкестігін анықтайды.

Адам құқықтарына және бостандықтарына ең жоғарғы құндылық есебінде бет бұру, мемлекеттік органдардың құқық қолдану қызметінде де маңызды. Осы органдардың, қоғамдық бірлестіктердің адамның құқықтарына және бостандықтарына қысым жасайтын құқық қолдану актілері, іс-әрекеттері заңсыз болып, соттық немесе әкімшілік шағымдануға жатады. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы Конституциясының 74-бабының 2-тармағында: «Адамның және азаматтың Конституцияда баянды етілген құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтірген деп танылған заңдар мен өзгеде нормативтік құқықтық актілердің күші жойылады және қолдануға жатпайды» деп берілген.

Бұның бәрі, Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының тиімділігі, адамға қызмет ету, оның құқықтары мен бостандықтарын қорғауды ұғыну мемлекеттің, сондай-ақ қоғамның дайындылығына және қабілетіне байланыстығын қортындылайды.

Адам құндылықтары мен бостандықтарын аскактату, оларды ең жоғарғы құндылық деп мойындау демократияны дамытудың үлгісі болып табылады. Сондықтан жеке адамның құқықтық мәртебесі демократияның институттарымен тікелей байланысты.

Демек, сөзімді қортындылай келе, адам құқықтарының мәнісін мынандай формуламен анықтаған болар едім: «Адам құқықтары – жоғары құндылық, оны құрметтеу, сақтау және қорғау – мемлекеттің міндеті»

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 *Адам құқықтары туралы халықаралық билль. - Алматы, 1998. 22–40 б.*
- 2 *Қазақстан Республикасының Конституциясы. - Алматы, 1995 ж.*
- 3 *Конституция Республики Казахстан: под. ред. Г. Сапарғалиева. – Алматы: Жеті Жарғы, 1998, 13–14 бб.*
- 4 *Қазақстан Республикасы Конституциясының түсіндірме сөздігі. - Алматы: Жеті Жарғы, 1996, 77 бет.*
- 5 *Қазақстан Республикасы Конституциясының түсіндірме сөздігі. - Алматы: Жеті Жарғы, 1996. 30–31–бб.*
- 6 *Сапарғалиев Г. О соотношении норм Конституции и международно-правовых норм; Сапарғалиев Г. Становление Конституционного строя Республики Казахстан, 1990–1996: сб. Статей. – Алматы: Жеті Жарғы, 1997. 21–б.*

2 СЕКЦИЯ. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Мұса Д.

Кайнар Академиясы «Құқықтану» мамандығының 1-курс магистранты

ШЕТЕЛДЕРДЕГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада автор қылмыстық процесс сатыларындағы ерекшеліктерге тоқталады. Олар американдық жүйеде бөлек болатындығы қарастырылады. Сотқа дейінгі істі қарастырудың бірінші сатысы «сотқа алғаш келу» (first appearance) деп аталады онда судья магистрант біріншіден айыпталушының жеке басын анықтайды екіншіден оған қарсы қойылған айыптауды жариялайды үшіншіден оның сотқа дейін босатылуы мүмкіндігін анықтайды. Жалпы сотқа дейін қамаудан босау кепілге босау деп аталады. Кепіл (bail) мемлекет пайдасына өндірілетін ақша сомасы ол тұлғаның келешекте сот отырыстарына келмеген жағдайда алынуы мүмкін. Кепілдің сомасын анықтаған кезде судья қылмыстың мінезін, мән жайларын және әлеуметтік жағдайын еске алады.

Түйін сөздер: қылмыстық процесс, шетелдегі қылмыстық іс жүргізу, процестік сатылар, судья, қылмыс, аралас процесс, дәлелдеме

Аннотация

В данной статье автор остановится на особенностях стадии уголовного процесса. Предполагается, что они будут отдельными в американской системе. Первая стадия досудебного разбирательства называется "первое появление в суд" (first appearance), где судья магистрант, во-первых, устанавливает личность обвиняемого, во-вторых, объявляет против него обвинение, которое может быть освобождено от него до суда. В целом освобождение от досудебного ареста называется освобождением под залог. Залог (bail) может быть получен в случае, если сумма денег, взыскиваемых в пользу государства, не явилась на судебные заседания в будущем этого лица. При определении суммы залога судья напоминает характер, обстоятельства и социальное положение преступления.

Ключевые слова: уголовный процесс, уголовно-процессуальные стадии за рубежом, судья, преступление, смешанный процесс, доказательство.

Abstract

In this article, the author will focus on the features of the stage of the criminal process. It is assumed that they will be separate in the American system. The first stage of pre-trial proceedings is called "the first appearance in court" (first appearance), where the judge undergraduate, first, establishes the identity of the accused, and secondly, declares against him the charge, which can be released from him before the trial. In General, release from pre-trial detention is called bail. Bail can be obtained if the amount of money collected in favor of the state has not appeared at court sessions in the future of this person. In determining the amount of bail, the judge recalls the nature, circumstances and social status of the crime.

Keywords: criminal procedure, criminal procedure stages abroad, judge, crime, mixed process, proof

Қазіргі кезде әлем елдерінің әрбіреуінде өзінің дербес құқықтық жүйесі соның ішінде өзінің қылмыстық іс жүргізу құқығы қалыптасқан. Әр мемлекетте жеке жазылған қылмыстық іс-жүргізу кодексі бар, өзіне тән амал тәсілдерді қолданады, өзінің діни, тарихи, мәдени, экономикалық және өзге факторларды ескере отырып қылмыстық істер бойынша анықтау жүргізу, тергеу, өндіріс жүргізу тәжірибесін қалыптастырған. Алайда белгілі параметрлерді, сипаттарды және мінездемелерді еске ала отырып заңгер ғалымдар қылмыстық іс-жүргізудің келесі түрлерін анықтады. Жарыс процесі англосаксондық құқық

моделін ұстанатын мемлекеттерде тараған (Англия, АҚШ, Канада, Австралия, Жаңа Зеландия). Оның ерекшелігі қылмыстық процесстің екі жағы да (қорғау, айыптау) тең, оларға бірдей заңды мүмкіндіктер берілген. Ал сот арбитр рөлін жүзеге асырады. Дәлелдемелердің баға беруі кейбір формалды элементтерді (дәлелдемелер стандарты, дәлелдемелерді қолдану мүмкінділігінің нормативті бекітілуі) еске ала отырып ішкі сенімі бойынша жасалады. Аралас процесс көбінесе континенталды Еуропа және кейбір Азия және Африка мемлекеттеріне тән. Оның классикалық мысалы ретінде (Германия, Австрия, Бельгия, Италия, Франция) табылады. Аралас процесстің ерекшелігі сотқа дейінгі сатыларда инквизициялық процесстің элементтерінің басым болуы (жариялықтың жоқтығы, айыпталушының өзін өзі қорғаудың мүмкіндіктерінің шектелуі), ал істі сотта қарастырған кезде жарыс элементтері тән болуында, оның атауы да осыдан шыққан [1, 472 б.].

Дәлелдемелер жүйесі судьялардың ішкі сенімділігіне негізделіп дәлелдемелерді еркін бағалауынан тұрады. Дәлелдемелердің маңыздылығы мен бағалылығы олардың судьяға жасаған әсерінен тәуелді болады.

Сонымен қатар қарастырылған процесс түрлерінен басқа діни әдет ғұрыптық қоғамдарда қолданылатын қылмыстық іс жүргізу де әрекет етеді. Оның негізгі ерекшелігі барлық қылмыстық іс-жүргізу әрекеттері қасиетті жазбаларға және соның негізінде қалыптасқан нормалар талаптарына сай жүргізілуінде. Осыған әсіресе ислам құқығы фикихтағы қылмыстық іс-жүргізу жақсы мысал болып табылады. Фиких бойынша әрбір қылмыстық іс бойынша шешімді судья қәди қабылдайды. Қәди фикихтың қайнар көздері болып табылатын Қасиетті Құран мен Суннаны Мұхаммед Пайғамбар Саллалаху алейхи салам әдет ғұрпын өте жақсы білу керек және оның шешімі де соның негізінде қабылданады. Дәлелдемелер жүйесінде орталық орынды куәлар алады. Куә болып ақыл есі дұрыс ересек мұсылман ғана болып табылады. Әрбір іс бойынша куә ретінде екі ер немесе төрт мұсылман әйел қажет. Жаза ретінде кейбір ауыр қылмыстар бойынша талондық жазалар (қолын шабу, таспен ұрып өлтіру) қолданылуы мүмкін. Айта кететін жайт ислам құқығы бойынша ұрлық болып тек құны төрт жарым динардан шамамен тоғыз мың теңгеден асатын затты алған болып табылады. Бұқаралық ақпарат құралдары әсіресе Батыс ақпарат құралдары арқылы таратылып, ислам құқығы жайлы қалыптасқан кері ұғым салдарынан ислам қылмыстық іс жүргізілуіне толық ғылыми және тәжірибелік баға берілмей отыр. Ал ең жақсы дәлел болып жалпы ислам діні ресми дін болып табылатын мемлекеттерде Катар, БАӘ, Бруней, Малайзия қылмыстықтың төмен болуы табылады [2].

1991 жылы тәуелсіздік алған Қазақстанда бұрынғы Кеңес Одағында әрекет еткен құқықтық жүйенің, соның ішінде қылмыстық іс жүргізу және әділсоттылық жүйесінің әсері өте күшті болды. Іс жүзінде барлық он бес Кеңес республикасында қолданыста болған Қылмыстық және Қылмыстық іс-жүргізу Кодекстері бірінен бірі айнымайтын. Осы жерде әрине алдында айта кеткен Кеңестік құқықтық жүйе және әсіресе әділсоттылық жүйесі жайлы айтпай кетуге болмайды. Өзінің алғаш құрылғанынан ақ қатыгездік, бір жақты айыптауға бағытталғандық, өзінің жаулары болып табылатын саяси және қылмыстық элементтерге қарсы бағытталғандық, олардың құқықтарын аяққа басу, қылмыстылық және құқық бұзушылық мәселелерін күшпен жою идеологиясы тән еді. Құқық қорғау органдары соның ішінде сотқа дейінгі өндіріс жүргізетін және сот органдарының әрекет етуі көбінесе бір жақты айыптауды қолданған еді, кеңестік қылмыстық іс жүргізудің мақсаты осы айыпталушының кінәсін қалайда дәлелдеп оны отырғызу болғандай еді. Өткен ғасырдың отызыншы қыркыншы жылдарында гүлдеген бұл жүйе кейін әсіресе жетпісінші сексенінші жылдарда гуманизацияға бағытталған кейбір өзгерулерді еске алмағанда жалпы сипаттарын және әдіс тәсілдерін сақтады. Алайда заң ғылымы және заңгер ғалымдар көзқарасы бойынша кеңестік қылмыстық процесстің олқылықтары мен кереғарлықтарын еске ала отырып оны романо германдық жүйеде қолданыс тапқан аралас қылмыстық процесске қосады [3].

Тәуелсіздікке қол жеткізген Қазақстан әрине осы жүйеден қалған белеңсіз жақтарынан қалайда тез құтылуды жөн көрді. Мемлекетімізде осыған бағытталған көптеген реформалар жүргізілді, қылмыстық іс жүргізу органдар жүйесі, қылмыстық және қылмыстық

іс жүргізу заңнамасы өзгерді. Батыс мемлекеттерінің соның ішінде Ұлыбритания мен Францияның құқықтық тәжірибелерін кең қолдана бастады. Сонымен қатар бұл жердегі айта кететін жайт осы реформаларды жүргізген кезде біздің мемлекетіміздің жергілікті ерекшеліктерін оның азаматтарының психологиясы мен менталитетін ескермеген жағдайлар болды. Кез келген ұсақ идеялар біздің мемлекетте нормативті акт нысанын алды, заң статусына ие болды.

Бұл жерде біз үшін қызығушылықты кезінде Кеңестік Одақтың сателлиттері болған және оның құқықтық жүйесінің көптеген жақтарын сіңірген. Бірақ кейін тәуелсіздікке қол жеткізіп қазіргі кезде Еуропалық Одақтың мүшесі болып табылатын Шығыс Еуропа мемлекеттерінің соның ішінде Польша Республикасының тәжірибесі жасап отыр. Польша Варшавалық Одақтың ыдырауынан кейін социалистік жолдан бұрылып социалистік жүйеден толығымен бас тартты. Құқықтық жүйе соның ішінде конституциялық, азаматтық, әкімшілік және өзге құқық салалары түбірімен өзгерді. Заңнама өзгертілді, жаңа Конституция қабылданды. Бірақ поляктар әрекет етіп отырған қылмыстық іс жүргізу заңнамасын айтарлықтай өзгерткен жоқ. Ең ірі өзгертулердің бірі Қылмыстық іс жүргізу Кодексіндегі «Kodeks Postepowania Karnego» қағидаларының ішінде Қылмыстық құқықтық қатынас субъектілерінің құқықтарын сақтау гарантияларының пайда болуы болып табылады. Бұрынғы қылмыстық іс жүргізу институттарының ең пайдалы жақтары және конструктивті шешімдері сақталынды, жедел іздестіру моделінің де көптеген жағдайлары өзгермеді. Жедел іздестіру заңнамасы Еуропалық Одаққа кірген кезде қабылданған кейбір өзгертулерді санамасақ мүлдем өзгермеді деп айтуға болады. Өзгертулер көбінесе сотқа дейінгі сатыларындағы іске қатысушы тұлғалардың құқықтарын сақтау мәселелеріне, қылмыстық іс жүргізудің жариялығы жағдайларын қамтыды. Тергеу кезінде айыпталушыларды уақытша ұстау мекемесінен сотың рұқсатымен уақытша кепілге босату да қолданыла бастады. Сонымен қатар жеңіл және орташа дәрежедегі қылмыстар бойынша оларды сотқа дейін апармай жақтардың келісімі бойынша шешу, медиация, пробация, институттарының қолданылуы да Польша қылмыстық іс жүргізу жүйесінің жаңалықтары болды. Енді егер Польшадағы пробация институтына жеке тоқтасақ, бұрынғы социалистік дәуірде мұндай тәжірибе мүлдем қолданылмады. Пробацияның қолданылуына ұқсас жағдайларда айыпталушыларды шартты түрде соттайтын. Қазіргі кезде жеңіл және орташа қылмыстар үшін айыпталушы тұлғаларды түпкілікті жазаға кеспей мемлекетке төленетін арнайы кепіл кауаіа төлеуді міндеттейді, Польшаның Қылмыстық Кодексінде оның сомасы 10 000 злотый, яғни шамамен 400 000 теңге деп бекітілген. Айыпталушыларға белгілі уақыт ішінде өзгеруге бағытталған мерзім беріледі, егер тұлға осы берілген мерзім ішінде жаңа құқық бұзушылықтарға жол бермесе ол қылмыстық жауаптылықтан босатылады.

Медиация институты да салыстырмалы түрде Польшада беретін пайда болды. Польшаның бір ерекшелігі бұл институтың функциясын социалистік дәуірде «Халық соты» атқарды ал қазіргі кезде бұл функцияны кәсіби заңгерлермен қатар кейбір жағдайларда діни қызметкерлерінің де атқаруына мүмкіншілік берілуінде, бұл әрине жергілікті жағдайды әсіресе Польшада позициялары өте мықты католик шіркеуінің және жалпы халықтың менталитетінің ықпалы деп түсінемін. Жалпы тергеуге келсек ол социалистік заманнан көп өзгерген жоқ Польша полициясымен қатар әсіресе кейбір күрделі қылмыстар бойынша тергеуді прокуратура жүргізеді. Прокуратура органдары қылмыстық іс жүргізу жүйесінде маңызды орын алады жоғарыда айтып кеткендей тергеу мен қатар ол жалпы қадағалауды жүзеге асырады. Бір жағынан қарағанда екі функцияны бір қолға алу айыптау және қорғау жағы арасындағы тепе теңдікті бұзатын сияқты алайда біз поляк прокуратурасының үлгісінде ондайды көрмейміз керісінші істі тергеу сатысынан алған прокуратура қызметкерлері оны дайындауда көбірек міндеттілікпен қарап сотта да шикі істердің болмауының себепшісі болады.

Қорыта келгенде Польша біз үшін ескі жүйенің жақсы жақтарын сақтап әрі Батыс Еуропалық құқықтық жүйесінің ең пайдалы шешімдерін өзіне сіңіріп алудың жақсы үлгісі

болып отыр. Осының негізінде қылмыстық іс жүргізу саласындағы реформалауды жүргізген кезде елеміздің ерекшеліктерін ескере отырып мұқият сараптама жасап бірақ жасау керек [4].

Өзінің әлемге деген ықпалына жалпы құқықтың дамуына жасап отырған өз қылмыстық іс жүргізу жүйесінің ерекшелігінің арқасында Америка Құрама Штаттары жайлы айтпау кетуге болмайды. Америка англо-саксондық құқықтық жүйені ұстанады және ондағы қылмыстық процесс жарыс процессіне жатады, жалпы осы процесстің шыққан жері Англия болсада оның дамып қазіргі қалпында болуының Американың да әсері болды. Енді осы жерде жарыс процессінің екі өкілі Англия мен Американың арасындағы ерекшеліктерін айта кету керек. Біріншіден Американдық судьялар шешім шығарған кезде сот прецеденттерінен ағылшындарға қарағанда тәуелділігі шамалы. Англияда прокуратура органдарының мәртебесі жоғары емес. Америкада прокуратураның функциялары мен өкілеттілігі континенталдық жүйе мемлекеттеріне ұқсас. Және тағы бір ерекшелігі Америкадағы қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу қатынастарын реттейтін заңнаманың кодификациялануы. Осы жерде айтпау кетуге болмайтын жағдай, американдық жүйеде қылмыстық материалдық және іс жүргізу нормаларын бірге қарастыруында, оларды бөлмеуінде. Біздің қазақстандық жүйеде бұл екі аспект бөлек салаларға бөлініп тасталған, ғылыми жағынан да бөлек қарастырылады. Сондықтан бұл біз үшін бірінші қарағанда өте қызық және ерсі болып көрінуі мүмкін. Алайда белгілі ресейлік ғалым А.Наумовтың айтуы бойынша: «Маған американдықтардың қылмыстық материалдық нормалар мен қылмыстық іс жүргізу нормаларын бірге қарастыру тәжірибесі ұнайды. Шынымен айтсам қылмыстық кодекс пен қылмыстық іс жүргізу кодексі тек қана бөлек әдеби шығармалар кітәптар ретінде қарастырылады деп түсінемін. Ал олардың ішкі мәні мазмұны әрі қолданылуы тек қана бірге жүзеге асырылады. Қылмыстық құқық нормаларын біз тек іс жүргізу нормаларымен бірге ғана тәжірибеде қолданып жүзеге асырамыз» [5, 196 б.].

Енді қысқаша американдық қылмыстық іс жүргізудің басты ерекшеліктері жайлы айта кетсек және оны қазақстандағы қолданылатын қылмыстық іс жүргізумен салыстырсақ. Салыстыруды АҚШ қылмыстық жүйесінің жалпы сипаттамасынан бастаймыз. Жарыс процессіне жатқанмен американдық қылмыстық жүйесінде айыптау процессінің кейбір сипаттары да бар. Жарыс процессінің ерекшеліктерін жоғарыда қарастығанбыз, ал ең бастысы екі жақтың да іс бойынша дәлелдемелерді жинап оларды алқабилер сотына өз атынан ұсынуы, судья болса іске қатысуы ондағы жақтардың жарысуының жалпы әділеттілігін қамтамасыз етуге жететіндей мөлшерде болады. Американдық жүйеде айыптау процессінің қағидалары жарыс процессі қағидаларына дәлме-дәл келмейді алайда олар бірін бірі толықтырады. Қазақстандық қылмыстық іс жүргізу қағидаларының талаптары бойынша мемлекет жеке тұлғамен болатын дауда айыптау міндетін өзіне түгелдей жүктейді. Ал жарыс процессінің қағидалары бойынша прокурор мемлекеттік билік өкілі ретінде айыпталушының кінәсін анықтайтын дәлелдемелер жинап өзінің позициясын ұсыну керек. Яғни, прокурор қылмыстың құрамының әрбір элементі бойынша айыпталушының кінәсін дәлелдеп судьяның қол ұшы мен айыпталушы жағынан мәжбүрлеп әріптестік талап етпеу қажет. Американдық жүйе айыптау процессінің де жарыс процессінің комбинациясы болып табылады.

Американдық қылмыстық құқықта қылмыстардың барлығы феллоний мен мисдиминор болып екіге бөлінеді. Феллоний деп өлім жазасы немесе бір жылдан асатын мерзімге бас бостандығынан айырумен жазаланытын қылмыстар аталады. Мисдиминор болса жергілікті түрмеде жазасы өтеліп, бір жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасына кесілетін қылмыстар, кейбір штаттарда сонымен қатар екіден бес жылға дейін жазаланатын ауыр мисдиминорлар да қарастырылған. Аталған екі қылмыс бойынша да сотқа дейінгі өндіріс бөлек жүргізіледі. Бұл американдық іс жүргізу моделінің біздегі процесстен сотқа дейінгі істі қарастырудағы түбірлі ерекшелік болып табылады. Тағы бір ерекшелік ол американдық полицияның біздің полиция қызметіне қарағанда тәуелсіздігі. Американдық полиция тергеуді күмәнді тұлғаны қолға түсіргенге дейінде, одан кейінде прокуратура жағынан ешбір басшылық жасаусыз немесе көмексіз жүргізеді. Сот та тергеуге тек

полицияның өтініші бойынша қатыса алады, ондай қатысу қамауға немесе тінтуге рұқсат «search or seizure warrant» беру нысанында болады. Қандай да болмасын іс жүргізу процедурасын жүргізуге санкцияны ордерді да прокурордың қатысуынсыз сот береді. Полиция тергеушілері куәларды немесе жәбірленушілерді жауап алу үшін қолхат арқылы шақыра алмайды, жалпы оларға мәжбүрлеу шараларын жауап алу үшін қолдана алмайды. Куәларды сотқа шақырудың жалғыз заңды амалы оларды Үлкен жюри «(Grand Jury)» қолхатымен шақырту алайда Үлкен жюри тек аса маңызды қылмыстық істер бойынша ғана шақырылады. Үлкен жюри қарауына шақырылғанның өзінде тұлға Конституцияның 5 Өзгертуінің негізінде яғни өзін өзі кінәлайтын жауап беруге мәжбүрлеудің тиым салынуы негізінде жауап беруден бас тарта алады. Егер мемлекеттік айыптау тұлғаның басқа тұлғалардың кінәсін анықтайтын дәлелдемелер бар деп шешсе. Ол тұлғаға осы мәжбүрлеу шарасының нәтижесінде анықталуы мүмкін қылмыстар үшін жасалуы мүмкін заңды қудалаудан иммунитет беретін сот бұйрығын шығартуын талап етуі мүмкін. Прокурор істі өзінің өндірісіне алғаннан соң оның іс бойынша шешім шығару еркіндігі үлкен. Прокурор іс бойынша айыптаудан бас тартып оның қандай сатыда болмасын өз шешімі ағылшынша (nolle prosequi) негізінде тоқтата алады. Американдық құқықтық жүйенің фундаменталды концепциясының бірі мемлекеттік айыптаудың қарауына қалтыру яғни прокурорға заң бойынша қылмыстық қудалауды жүргізу міндетті болып табылмайды. Кінәліні соттауға жеткілікті дәлелдемелер болсада. Прокурор істерді өзінің бақылауында ұстай тура істі қандай да сатысында болмасын айыптаудан бас тартып, тоқтата алады [6].

Қылмыстық іс жүргізу сатыларындағы ерекшеліктерге тоқтала кетсек. Олар американдық жүйеде бөлек болады. Сотқа дейінгі істі қарастырудың бірінші сатысы «сотқа алғаш келу» (first appearance) деп аталады онда судья магистрант біріншіден айыпталушының жеке басын анықтайды екіншіден оған қарсы қойылған айыптауды жариялайды үшіншіден оның сотқа дейін босатылуы мүмкіндігін анықтайды. Жалпы сотқа дейін қамаудан босау кепілге босау деп аталады. Кепіл (bail) мемлекет пайдасына өндірілетін ақша сомасы ол тұлғаның келешекте сот отырыстарына келмеген жағдайда алынуы мүмкін. Кепілдің сомасын анықтаған кезде судья қылмыстың мінезін, мән жайларын және әлеуметтік жағдайын еске алады. Алайда тұлғаның нашар қаржылық жағдайы оның кепілсіз босатылуының негізі болып табылмайды [4].

Істі сотқа дейінгі қарау сатыларының тағы бір ерекшелігі ол феллонийлер бойынша айыптау қорытындысының жоғарыда аталған Үлкен жюри мен шығаруы. Жалпы үлкен жюри дегеніміз ол іске қатысы жоқ іріктелген азаматтардан құралатын топ. Ол істің соттағы алдынала қарау кезіндегі судьяның ақаратын функциясына сәйкес. Алайда олар тек айыптау материалдарын қарастырады және айыпталушы мен адвокат қатыспайды. Үлкен жюридің айыптау қорытындысын қабылдауының арқасында іс сотқа негізгі қарауға жіберіледі. Ал қабылдамаған жағдайда прокурорға қайта қарауға жіберіледі [7].

Америкада қылмыстық істердің сотта қаралып шешім шығару тек сот алқа билердің қатысуымен өтеді. Жалпы соттағы қылмыстық іс жүргізу тәртібі Қазақстанда 2007 қабылданған тәртіпке ұқсас яғни судья істің құқықтық мән жайларын қарастырса алқабилер соты фактілерді анықтайды мысалы кінәлі ме кінәлі емеспе.

Жарыс процессінің ең үлкен ерекшеліктерінің бірі жақтардың істі бақылай отыра одан сотта жүргізуден бас тартуы. Яғни тұлға өзіне қарсы жасалған айыптауды мойындап өзін кінәлі деп жариялайды. Жалпы Америкада сараптама бойынша тұлғалардың 80, 90 пайызы өз кінәларын мойындап істі сотта қарастырудан бас тартады. Аталған тәжірибе мисдиминорлар бойынша жүргізіледі онда тұлғалар көбінесе қылмыстық жазаға тартылмайды. Ал феллонийлер бойынша өз кінәсін ерікті мойындап оны сотта қарастырудан бас тартудың басқа амалы қарастырылған ол «кінәні мойындау туралы мәміле». Кінәні мойындау туралы мәміле ол тұлғаның істі ауырлығы төменірек түріне қайта сараптама жүргізуіне немесе өзгеде жазаны жеңілдету талабымен өзін кінәлі деп тану жайлы келісім. Бұл тәжірибенің екі жаққа да пайдалы екені сөзсіз айыпталушы жеңілірек жазаға қол жеткізеді ал мемлекет істі сотта толық қараудың қажеттілігі болмағандықтан өз уақыты мен

ресурстарын үнемдейді. Екінші жағынан қоғамдағы пікір бойынша қазіргі кезде кінәні мойындау туралы мәміле Америкада қылмыстық элементтерге деген тым жұмсақтылықтың себебі болып отыр [8].

Әрине қазақстандық қылмыстық іс жүргізу жүйесінің қылмыстық құдалау органдарының және сот өкілеттіктерінің реформасының қажеттілігі сөзсіз. Осыған байланысты шетелдік тәжірибеден әсіресе американдық тәжірибеден біз үшін ерекше қызығушылықты алқабилер соты, соттың қылмыстық іс жүргізу органдарына бақылау жүргізу, әсіресе адам құқығына тікелей қатысты тергеу әрекеттерін, кінәні мойындау туралы мәміле, қылмыстық іс жүргізудегі жақтардың тепе теңдігі институттары танытып отыр. Сонымен бірге әлемдегі барлық қылмыстық іс жүргізу концепцияларын зерттеп және олардың біздегі ұлттық санасезіммен, қалыптасқан құқықтық әдет-ғұрып жағдайларындағы қолданылуына қатаң сын беру қажет [9].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Хан Г.Б., Маханова Қ. А., Нысанбекова Л. Б., Жарасбаева Г. М. Халықаралық құқық. Дәрістер курсы. - Алматы: ҚАЗГЗУ, 2003 ж. 472 б.
- 2 Особенности уголовного права в зарубежных системах. – М.: 1997
- 3 Малиновский А.А. Уголовное право зарубежных государств. Учебное пособие. – М.: Новый Юрист, 1998 г.
- 4 Лунц Л.А Курс международного частного права: Особенная часть. – М.: 1975 г.
- 5 Муратова Н.Г. Процессуальные акты органов предварительного расследования. Вопросы теории и практики. – Казань: Издательство Казанского Университета, 1989, С.289
- 6 С. Оспанов О моделях подавления преступности в США Предупреждение преступности №1 (17) 2007
- 7 Criminal Justice. Opposing Viewpoints Green haven Press.- St Paul: 1987
- 8 Особенности уголовного права в зарубежных системах. – М.: 1997
- 9 F. Prusak Fomenters do Kopeks postepo wania carnage. – Warszawa: Tom 1

3 СЕКЦИЯ. ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Баймухамбетов А.

магистрант 1-курса по специальности «Юриспруденция» Академии Кайнар

ПРОБЛЕМЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ В СИСТЕМЕ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ

Аннотация

В данной статье проанализированы характерные особенности осуществления государственного контроля в системе исполнительной власти. Отличительной особенностью государственного контроля в сфере исполнительной власти является то, что он осуществляется всеми органами государства и их должностными лицами.

Ключевые слова: Государственный контроль, исполнительная власть, права и обязанности, государственный орган.

Аңдатпа

Бұл мақалада атқарушы билік жүйесінде мемлекеттік бақылауды жүзеге асырудың тән ерекшеліктері талданды. Атқарушы билік саласындағы мемлекеттік бақылаудың ерекше ерекшелігі оны мемлекеттің барлық органдары мен олардың лауазымды адамдары жүзеге асыратыны болып табылады.

Түйін сөздер: Мемлекеттік бақылау, атқарушы билік, құқықтары мен міндеттері, Мемлекеттік орган.

Abstract

This article analyzes the characteristics of the state control in the system of Executive power. A distinctive feature of the state control in the sphere of Executive power is that it is carried out by all state bodies and their officials.

Keywords: State control, Executive power, rights and duties, state body.

Характеристика контроля не будет полной, если не исследовать правовые связи между соответствующими субъектами при осуществлении контроля, то есть правоотношения, возникающие в процессе осуществления контроля (так называемые «контрольные правоотношения»)

Вопрос о контрольных отношениях, несмотря на очевидную научную и практическую значимость, теоретически разработан мало. Особую актуальность эта проблема имеет для современного этапа развития государства, когда продолжает совершенствоваться система государственного управления. Известно, что каждое государство стремится создать четкую структуру управления, в том числе оптимальную систему государственного контроля. Этим, видимо, объясняется тот повышенный интерес, который за последнее время ученые проявляют к теории контроля и названному ее аспекту.

Прежде всего, необходимо определить сущность и объем контрольных правоотношений. Контрольные правоотношения представляют собой правовую связь между контролирующим и подконтрольным субъектами. Они возникают,

изменяются и прекращаются на основе норм права, регулирующих общественные отношения связанные с осуществлением контроля, в целях:

- создания наиболее благоприятных условий для реализации нормативно-правовых предписаний в поведении, деятельности подконтрольных субъектов;

- обеспечения эффективности правового регулирования;

- восстановления состояния законности и правопорядка в случае их нарушения.

К настоящему времени в научных кругах распространены две точки зрения о характере контрольных отношений. Одна из них сводится к тому, что они являются отношениями управленческого характера. Вторая заключается в том, что контрольные отношения - это самостоятельная категория, разновидность общественных отношений. Представляется, что первая точка зрения более обоснована. В подтверждение сказанного рассмотрим следующие аргументы.

Во-первых, контроль обычно определяется через управление. Например, как:
специфический вид и неотъемлемая часть управленческой деятельности;
источник информационного обеспечения управления в процессе подготовки и принятия управленческих решений;
система проверки фактического состояния объекта управления с целью подтверждения правомерности его деятельности;
механизм обратной связи, посредством которого можно получить необходимую информацию об исполнении управленческих решений [1].

Контроль присущ всем формам государственной и общественной деятельности, что контрольные отношения порождаются как в процессе управленческой деятельности органов социального управления и их систем, так и вне этого процесса - в сфере общего труда и общежития людей. Контрольные отношения имеются и в других областях деятельности человека: на производстве, в трудовом коллективе, в быту.

Однако, как представляется, в вышеназванных областях контрольные отношения возникают и развиваются именно под воздействием управляющих систем, так как управление есть функция организованных систем различной природы, обеспечивающая их целостность, то есть достижение стоящих перед ними задач, сохранение их структуры, поддержание должного режима их деятельности. Человек же не может существовать вне общества, он принимает участие в совместной деятельности в различных сферах общественной жизни. Создаваемый при этом коллектив людей неизбежно принимает форму определенной организации для того, чтобы координировать и направлять действия, регулировать отношения между его членами, подчинять их действия, волю единой общей цели.

При таком подходе к пониманию управления вряд ли найдутся области деятельности человека, в которых отсутствуют управленческие отношения. А это означает, что из «природы общественного труда» как социальная функция «возникает» управление, а не контроль. Таким образом, контрольные отношения являются разновидностью управленческих отношений.

В юридической литературе правовые отношения трактуются как результат регулирующего воздействия правовых норм на фактические общественные отношения. Аналогичный подход применим и к контрольным правоотношениям. Значит, контрольные правоотношения - это определенного вида общественные отношения, урегулированные нормами права. Они вбирают все основные черты правоотношений вообще и вместе с тем обладают отличиями.

Прежде всего, контрольные правоотношения, складывающиеся при осуществлении исполнительной власти, имеют государственно-властный характер, то есть представляют собой властеотношения. Контроль невозможен без власти, более того, он ее атрибут, способ поддержания. Всякий социальный контроль, любой из его видов есть атрибут власти, важнейшее его проявление. Следовательно, контрольным отношениям всегда присущ властно-волевой момент. Это означает, что субъект контроля формирует и реализует свою волю независимо от воли второй стороны - контролируемой (объекта контроля).

Для выполнения целей, поставленных перед контролем, каждый субъект контроля обеспечивается соответствующими необходимыми властными полномочиями. Эти полномочия выражаются в том, что в пределах отведенной контрольному органу компетенции он вправе по собственному усмотрению проверять работу подконтрольных органов:

независимо от желания контролируемых, но в рамках компетенции и подведомственности определять вопросы, по которым необходима проверка; избирать в пределах своей компетенции и принимать на месте меры по устранению выявленных недостатков и нарушений и наказанию виновных в них лиц.

Названные полномочия реализуются субъектами контроля с учетом новых реалий, к которым, прежде всего, относится Конституция, провозгласившая права и свободы человека высшей ценностью, а также ряд других нормативно-правовых актов, конкретизирующих положения Конституции и ограничивающих властные полномочия при осуществлении контроля.

Властный характер контрольных правоотношений оказывает влияние на метод их регулирования, который также весьма специфичен. Специфика метода находит свое выражение в том, что стороны контрольных отношений неравны. Неравенство сторон проистекает из сущности контроля как властно-организующей деятельности. Организующая деятельность контроля заключается в упорядочении существующих управленческих и иных отношений, обеспечении дисциплины и порядка, своевременного и точного исполнения законов и иных нормативно-правовых актов.

В контрольных правоотношениях сторона, выступающая как объект контроля, в той или иной степени подчинена другой стороне, выступающей как субъект контроля. В данном случае имеется в виду не столько организационное подчинение, которое в ряде случаев может не иметь места, сколько юридическая зависимость одной стороны контрольных отношений от другой по поводу контроля. При проведении государственного контроля (надзора) должностные лица органов государственного контроля обязаны своевременно и в полной мере исполнять предоставленные в соответствии с законодательством полномочия по предупреждению, выявлению и пресечению нарушений обязательных требований [2].

В целях реализации указанных полномочий, контролирурующие органы наделяются следующими правами:

организовывать проведение необходимых обследований, испытаний, экспертиз, анализов и оценок;

запрашивать и получать сведения, необходимые для принятия решений, по вопросам, отнесенным к компетенции контрольного органа;

применять меры ограничительного, предупредительного и профилактического характера, направленные на недопущение и ликвидацию последствий нарушений юридическими лицами и гражданами обязательных требований в установленной сфере деятельности.

Характер предоставленных прав свидетельствует о применении императивного метода правового регулирования. Однако это совсем не означает, что у одной стороны контрольных правоотношений есть только обязанности, а у другой - только права. Речь может идти об установлении взаимных прав и обязанностей в рамках неравенства сторон. В этом контрольные правоотношения имеют значительное сходство с административно-правовыми отношениями. От последних контрольные правоотношения отличает способ их формирования. Контрольные правоотношения в подавляющем большинстве случаев возникают по инициативе (усмотрению) контролирующей стороны (субъекта контроля) помимо воли контролируемой стороны (объекта контроля). Контрольные правоотношения, инициатором возникновения которых является контролируемая сторона представляют собой редкое исключение из правила. Административные правоотношения складываются в основном по инициативе одной из сторон, но могут и по инициативе третьей стороны, не являющейся стороной правоотношения.

Такое утверждение верно для контрольных правоотношений, складывающихся при осуществлении контроля в сфере исполнительной власти, которые и являются предметом нашего исследования.

В качестве примера контрольных правоотношений, возникающих по инициативе контролируемой стороны, приведем правоотношения, складывающиеся при проведении аудита. Аудит осуществляется на основании договора между проверяемым и аудиторской организацией или индивидуальным аудитором, причем инициатива заключения договора принадлежит аудируемому лицу, то есть объекту контроля.

Обязательный аудит, как завершающая стадия в системе официального бухгалтерского учета, представляет собой независимый официальный контроль (надзор) за достоверностью финансовой (бухгалтерской) отчетности. Хотя выбор аудиторской организации и оплата оказываемых ею услуг осуществляются на коммерческой основе в рамках гражданско-правового договора, то есть опосредуются частно-правовой формой, по своим целям, предназначению и функциям, обязательный аудит проводится в интересах неопределенного круга лиц и государства, то есть в общественном интересе.

Отношения, возникающие в ходе обязательной аудиторской проверки, в значительной мере имеют публично-правовой характер. Осуществляющая ее аудиторская организация действует официально в качестве независимой контрольно-ревизионной (надзорной) инстанции в силу закона по уполномочию государства; проведение обязательного аудита не подразумевает инициативу аудируемого лица, а является его обязанностью, обременением публично-правового характера. Аудиторское заключение составленное по результатам проверки, входит в официальную бухгалтерскую отчетность за год в качестве обязательного элемента; без него отчетность не может быть принята, а пользователи финансовой (бухгалтерской) отчетности, в том числе государственные налоговые органы, не вправе считать ее достоверной.

Инициатива контролирующей стороны в возникновении правовых отношений контрольного характера в большинстве случаев заключается в издании акта контроля. Право издания такого акта принадлежит только одной стороне - субъекту контроля в силу предоставленных ему властных полномочий. В ряде случаев контрольные правоотношения могут порождаться и без издания акта контроля. Говоря об особенностях контрольных правоотношений, отметим многообразный по своему статусу состав субъектов этих отношений. Выделим две группы обязательных субъектов контрольного правоотношения: субъекты контролирующие, и субъекты, подверженные контролю. К первой группе относятся субъекты осуществляющие:

- а) общий контроль;
- б) специализированный контроль;
- в) внутриведомственный контроль [3].

Во-первых, контролирующий субъект всегда должен быть заинтересован в результатах контрольного процесса не менее, если не более, подконтрольного субъекта. Во-вторых, в контрольном правоотношении чаще всего защищаются интересы контролирующего субъекта или третьих лиц, либо общественные интересы.

В контрольных правоотношениях необходимо выделять такого его участника, который выступает в роли субъекта контроля, призванного реализовывать цели контрольной деятельности. Второй стороной, как правило, является участник, в отношении которого осуществляются контрольные функции, то есть объект контроля. Таким образом, понятия «субъект контрольного правоотношения» и «субъект контроля» не совпадают. Так, гражданин, юридическое лицо, индивидуальный предприниматель являются субъектом этих отношений, но не субъектом контроля, потому что не осуществляют функций контроля. В отличие от них контрольный орган совмещает в себе черты субъекта контроля и субъекта контрольного правоотношения.

Властное начало в контрольном правоотношении, безусловно, предполагает наличие обязательного, специального субъекта, являющегося активным носителем функций контроля в отличие от другой стороны, которая испытывает контрольное воздействие первой стороны.

Отличительной особенностью государственного контроля в сфере исполнительной власти является то, что он осуществляется всеми органами государства и их должностными

лицами. Однако данное обстоятельство не исключает системы специальных контрольных органов. Всю систему органов, осуществляющих контрольную деятельность, можно разделить на три группы: первые осуществляют общий государственный контроль, вторые - ведомственный, третьи - специализированный.

Так, должностное лицо налогового органа, осуществляющего проверку, в необходимых случаях может назначить экспертизу, а также дополнительную и повторную экспертизы. О назначении экспертизы должностное лицо налогового органа обязано уведомить проверяемое лицо и разъяснить ему его права.

Проверяемое лицо имеет право заявить отвод эксперту, просить о назначении эксперта из числа указанных им лиц, знакомиться с заключением эксперта и другие.

Эксперт имеет право знакомиться с материалами проверки, заявлять ходатайства о предоставлении дополнительных материалов, отказаться от дачи заключения, если предоставленные ему материалы являются недостаточными или если он не обладает необходимыми знаниями для проведения экспертизы.

Раскрывая особенности контрольных правоотношений, невозможно не затронуть вопрос о содержании этих правоотношений. Чем точнее будут установлены субъективные права, юридические обязанности и ответственность сторон контрольного правоотношения, тем полнее будут реализованы цели, стоящие перед контролем; оптимизировано использование кадровых, информационных материально-технических ресурсов; защищены права юридических лиц и индивидуальных предпринимателей, что в конечном итоге приведет к повышению эффективности контроля.

Юридическим содержанием любого правоотношения выступают корреспондирующие друг другу в рамках определенного правоотношения субъективные права и юридические обязанности. Контрольное правоотношение в данном случае не является исключением. В нем праву одной стороны проверять законность и целесообразность управленческой деятельности, фактическое исполнение принятых решений и даваемых заданий корреспондирует обязанность другой — создавать нужные условия, выполнять требования контролирующего органа. В свою очередь, проверяемый орган государственного управления, его руководитель вправе требовать, чтобы проводимый за их работой контроль не выходил за рамки полномочий, установленных для проверяющего органа или лица законодательством.

Права и обязанности контролирующих органов, а также обязанность другой стороны подвергнуться контролю содержатся в положениях о том или ином контрольном органе, в постановлениях о государственном контроле в различных областях, в правилах осуществления отдельных видов государственного контроля.

Права органов государственного контроля есть в то же время и их обязанности, так как деятельность по осуществлению контроля всегда связана с выполнением возложенных на контролирующий орган обязанностей. В связи с этим целесообразнее говорить не о правах и обязанностях контрольного органа, а о контрольных полномочиях соответствующего субъекта. Полномочия контрольных органов отличаются большим разнообразием, чем корреспондирующие им права, обязанности и ответственность подконтрольных субъектов.

Вопрос о контрольных полномочиях субъектов обстоятельно рассмотрен в юридической литературе.

Большое разнообразие полномочий контрольных органов создает благоприятную основу для их классификации. Выделим следующие группы контрольных полномочий: 1) полномочия на совершение контроля по своей инициативе беспрепятственно, в любое время в пределах своей компетенции; 2) полномочия давать в случае необходимости соответствующим органам и должностным лицам указания обязательного характера; 3) полномочия отменять или приостанавливать акты исполнительных органов власти, нижестоящих служб и подразделений; 4) полномочия по применению мер, обеспечивающих выполнение требований законодательства в рамках контрольных отношений; 5) полномочия

по выработке рекомендаций превентивного характера, что особенно важно для осуществления финансового контроля в сфере финансовой деятельности.

Рассмотрим подробнее каждую из этих групп полномочий с точки зрения действующего законодательства и практики его применения.

Право проводить ревизии, проверки и обследования подконтрольных объектов, относящиеся к полномочиям первой группы, в настоящее время несколько ограничено.

Наличие у контрольных органов полномочий на осуществление контроля позволяет проводить его независимо от согласия и желания руководителей тех или иных подконтрольных органов. Полномочиями, относящимися ко второй группе, наделены практически все органы государственного контроля. Полномочия отменять или приостанавливать акты исполнительных органов власти, нижестоящих служб и подразделений (третья группа полномочий). Четвертую группу составляют полномочия по применению мер, обеспечивающих выполнение требований законодательства в рамках контрольных отношений. Данные меры представляют собой способы обеспечения исполнения обязанностей по уплате налогов и сборов, таможенных платежей, стимулирующие надлежащее исполнение плательщиком налогов и сборов, указанных обязанностей. Они применяются в целях предотвращения или уменьшения негативных последствий, которые могут возникнуть у государства в связи с полной или частичной неуплатой налогов (сборов), таможенных платежей обязанными лицами.

Пятая группа объединяет полномочия по выработке рекомендаций превентивного характера. Эти полномочия реализуются в процессе обобщения результатов проверок, выявления и изучения причин конкретных недостатков и нарушений, условий, которые их вызвали, разработки и проведения в жизнь предупредительных мероприятий организационного и воспитательного характера, внесения предложений и обязательных рекомендаций подконтрольным субъектам по применению соответствующих превентивных мер [4].

Рассмотрим особенности еще одного элемента контрольных правоотношений, а именно объекта этих правоотношений. Объект правоотношения - одна из самых спорных в теории права проблем. В общей теории права под объектом правоотношения понимают различные материальные и нематериальные блага, способные удовлетворять потребности субъектов. В других исследованиях под ним понимается деятельность, действия, поведение людей. В процессуальных правоотношениях высказывается мнение о том, что объектом указанного правоотношения признается материальное правоотношение, благодаря которому оно и сложилось. Понятием объекта может охватываться и то и другое. Некоторые авторы предлагают учитывать наличие непосредственного и более отдаленного объекта отношения. Под непосредственным объектом в административных правоотношениях понимается волевое поведение человека, его деяния либо деятельность организации. А через управляемые деяния оказывается влияние на процессы, на материальные предметы, информацию, продукты духовного творчества.

Наиболее обоснованной представляется та точка зрения, в соответствии с которой объект правоотношения - это предмет, на который направлена деятельность субъектов правоотношения, осуществляемая в процессе реализации своих юридических прав и обязанностей. Объект правоотношения не создается правом, он существует вне права и является объектом фактического общественного отношения, урегулированного правом. Он является тем элементом, который соединяет субъектов, их права и обязанности в отношении друг с другом. В подтверждение этого достаточно обратиться к положениям Земельного кодекса РК, Лесного кодекса РК и другим актам. Объектами отношений в них определены земля как природный объект и природный ресурс; земельные участки; части земельных участков; лесной фонд и так далее.

В юридической литературе большинством авторов предлагается следующая классификация предметов, выступающих в качестве объекта правоотношения:

Вещи (материальные блага), то есть предметы, имеющие пространственные границы.

Продукты духовного творчества (результаты авторской, изобретательской и рационализаторской деятельности).

Личные нематериальные блага (имя, честь, достоинство).

Действия (воздержание от действий) субъектов правоотношения.

Результаты действий субъектов правоотношений.

Данная классификация не является абсолютной. В настоящее время возникла необходимость внести в нее существенные поправки с учетом требований отраслевых наук. В контрольных правоотношениях объектами могут выступать также следующие предметы: различные документы (паспорт, диплом, удостоверение, справка и т.д.); информационные ресурсы (например, банк данных о детях, оставшихся без попечения родителей).

Многообразие предметов, выступающих объектом контрольного правоотношения, обуславливает регулирование этих отношений нормами нескольких отраслей права — административного, финансового, трудового, предпринимательского, земельного. Это свидетельствует о всеобъемлющем характере контрольных правоотношений. Подчеркнем единство содержания контрольно-регулирующих норм, ибо они касаются правоотношений одного юридического и структурного плана, возникающих в связи с реализацией органами государства деятельности особого рода - контрольно-правовой. Таким образом, имеются достаточные основания говорить о том, что в праве сложился качественно своеобразный межотраслевой институт контрольного права.

Таким образом, можно подвести некоторые итоги:

1. Признаками контрольных правоотношений, складывающихся при осуществлении исполнительной власти, являются:

властный характер контрольных отношений;

подчиненность объекта контроля субъекту контроля, выражающаяся не в организационном подчинении, а в юридически определенной, временной властной подчиненности;

контрольные правоотношения в основной части возникают по инициативе контролирующей стороны, которая в большинстве случаев проявляется в издании акта контроля;

- многообразный по своему статусу субъектный состав стороны, осуществляющей государственный контроль;

- стороны контрольного правоотношения наделены правами и обязанностями, которые корреспондируют друг другу, исходя из неравенства статуса сторон, при этом объект контроля наделяется правом требовать от контрольного органа как выполнения законодательства о порядке проведения контроля, так и законодательства, регулирующего отрасль, сферу, в которой осуществляется контроль;

- многообразие объектов контрольного правоотношения, которые представляют собой предметы, виды деятельности и даже результаты нормотворчества. Эта черта обуславливает регулирование этих отношений одновременно нормами нескольких отраслей права.

Выделение данных специфических черт контрольных правоотношений позволяет обозначить их как особый вид управленческих отношений.

2. Предлагается классификация контрольных полномочий органов исполнительной власти Республики Казахстан:

- полномочия на совершение контроля по своей инициативе в пределах своей компетенции;

- полномочия давать в случае необходимости соответствующим органам и должностным лицам указания обязательного характера;

- полномочия отменять или приостанавливать акты исполнительных органов власти, нижестоящих служб и подразделений;

- полномочия по применению мер, обеспечивающих выполнение требований законодательства в рамках контрольных отношений;

- полномочия по выработке рекомендаций превентивного характера, что особенно важно для осуществления финансового контроля.

3. Целесообразно наделить контрольные органы полномочиями по применению мер, обеспечивающих выполнение требований законодательства в рамках контрольных отношений, при осуществлении различных видов специализированного контроля, а не только налогового и таможенного.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Белков П.Л. *Раннее государство, предгосударство, протогосударство: игра в термины // Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности.* – М., 1995

2. Сапарғалиев Г. *Проблемы идеологии унитарного государства Казахстана // Научные труды «Әділет».* – 2000. – №1. – С. 50-59.

3. Келле В.Ж. *Деятельность и общественные отношения // Деятельность: теории, методология, проблемы.* С. 117.

4. *Проблемы общей теории государства и права. Учебник. Под ред. В.С. Нерсесянца.* – М., 1999. 567.

Жақсылық М.

магистрант 1-курса по специальности «Юриспруденция» Академии Кайнар

ФОРМЫ И ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ

Аннотация

В данной статье проанализированы характерные особенности государственного контроля. Контроль играет важную роль в укреплении государственной дисциплины и законности при формировании органов государства, в процессе планирования, реализации правотворческих, правоприменительных и правоохранительных полномочий.

Ключевые слова: Государство, государственный контроль, закон, деятельность государства, государственный орган, должностное лицо.

Аңдатпа

Бұл мақалада мемлекеттік бақылаудың тән ерекшеліктері талданды. Бақылау Мемлекет органдарын қалыптастыру кезінде, құқықшығармашылық, құқық қолдану және құқық қорғау өкілеттіктерін жоспарлау, іске асыру процесінде Мемлекеттік тәртіп пен заңдылықты нығайтуда маңызды рөл атқарады.

Түйін сөздер: Мемлекет, мемлекеттік бақылау, Заң, Мемлекеттің қызметі, Мемлекеттік орган, лауазымды адам

Abstract

This article analyzes the characteristics of the state control. Control plays an important role in strengthening state discipline and the rule of law in the formation of state bodies, in the planning, implementation of law-making, law enforcement and law enforcement powers.

Keywords: The state, state control, the law, the activity of the state, public authority, public officer

Важнейшим с теоретической точки зрения является вопрос о формах контроля. В науке мнения относительно данной категории существенно разнятся. В отдельных работах фактически допускается смешение или отождествление форм, методов и видов финансового контроля [1, с. 16].

Некоторые авторы под формами контроля понимают его виды – в зависимости от времени осуществления контрольных действий. В свое время в понятие форм включались методологические аспекты контроля, т.е. их предлагалось рассматривать как технику его проведения. В зависимости от критерия, лежащего в основе того или иного методологического подхода, выделяют различные формы контроля. К таким критериям отнесены: время проведения контроля, источники контрольных данных и способы его осуществления [2, с.5]. Под формой контроля предлагалось понимать и внешнее выражение конкретных действий, совершаемых субъектами контроля [2, с.99]. В юридическом аспекте контроль над деятельностью государственных органов и должностных лиц является одним из основных требований поддержания режима законности. Этому служат такие черты контроля, как непосредственность, оперативность, действенность, своеобразие процессуальной формы осуществления контроля и др. Контроль дает информацию, позволяющую судить о состоянии законности в аппарате государственного управления.

С помощью контроля за содержанием и направленностью деятельности аппарата управления в целом, отдельных его частей обеспечивается исполнение правовых актов, регулирующих общественные отношения в различных сферах организации общественной жизни. Регулярный контроль повышает ответственность государственных служащих за своевременное и высококачественное выполнение своих обязанностей. В процессе проведения контроля проверяется соответствие актов управления Конституции Республики Казахстан и другим законам, а в необходимых случаях принимаются меры к восстановлению такого соответствия.

Контроль играет важную роль в укреплении государственной дисциплины и законности при формировании органов государства, в процессе планирования, реализации правотворческих, правоприменительных и правоохранительных полномочий. Он выступает одним из важнейших средств предупреждения нарушений закона, обнаружения незаконных действий или ошибок при применении закона, в качестве средства, необходимого для применения мер, способствующих строгому соблюдению закона в государственном аппарате. Вместе с тем, контроль имеет свое самостоятельное место в системе форм осуществления государственного руководства обществом, и в этом плане его рассматривают как специфическую правовую форму осуществления функций государства, которая, как и другие правовые формы (правотворчество, правоприменение), имеет свое социальное назначение и соответствующие функции.

Активная, творчески организующая роль государственного контроля проявляется в его собственных функциях. Необходимо рациональное распределение этих функций между соответствующими государственными органами и их подразделениями во избежание дублирования, параллелизма или нерационального использования имеющихся ресурсов как фактор, обеспечивающий нормальное функционирование социальной системы, контрольная деятельность использует следующие правовые средства воздействия на общественные отношения - функции корректировки, социальной превенции и правоохраны.

Функция корректировки в большей степени проявляется именно в контрольной деятельности органов государственного управления. «Контроль, - отмечает В.Г. Афанасьев, - это труд по наблюдению и проверке соответствия процесса функционирования объекта принятым управленческим решениям — законам, планам, нормам, стандартам, правилам, приказам и т.д.; выявлению результатов воздействия субъекта на объект, допущенных отклонений от требований управленческих решений, от принятых принципов организации и регулирования. Выявляя отклонения и их причины, работники контроля определяют пути корректирования организации объекта управления, способов воздействия на объект с целью преодоления отклонений, устранения препятствий на пути оптимального функционирования системы» [3, с.45]. Как правовая форма, контрольная деятельность является составной частью управляющего блока механизма правореализации. Она вклинивается в правореализационные процессы с целью обеспечения их точности, соответствия

требованиям законности и служит важным организационно- юридическим способом управления процессами применения права.

Контрольная деятельность играет роль своеобразного барьера, направляющего процесс исполнения управленческих решений по идеальному, конструктивному, технологическому каналу, чем и определяется активная организующая роль контроля. В этом смысле сущность контроля состоит в выявлении соответствия деятельности тех или иных органов и лиц поставленным перед ними задачам, результатам воздействия субъектов управления на управляемые объекты, отклонений от поставленных целей и способов их достижения, а также их причин, чтобы создавать предпосылки для глубокого знания и корректировки процессов управления.

Функция социальной превенции. Важной предпосылкой развития и основой укрепления эффективности контрольной деятельности является профилактическая работа по предупреждению правонарушений. Цель профилактики - выявление причин и условий совершения правонарушений и их последующее устранение с целью недопущения новых противоправных действий, снижения их уровня в обществе.

При всем многообразии субъектов контрольной деятельности они все в определенной степени проводят профилактические мероприятия. Цели социальной превенции достигаются: а) в процессе осуществления контрольной деятельности при выявлении правонарушений и виновных лиц; б) в процессе реализации правовых актов, принятых по результатам контроля, в которых сформулированы рекомендации по устранению причин и условий, способствующих правонарушениям; в) при проведении органами контроля конкретных профилактических мер.

Конкретная профилактическая работа заключается в обобщении результатов проверок, выявлению и изучению причин тех или иных недостатков и нарушений условий, которые их вызвали; разработке и проведению в жизнь превентивных мероприятий организационного и воспитательного характера, включая подготовку и внесение рекомендаций и обязательных указаний исполнительным органам по принятию соответствующих мер.

Профилактика является наиболее перспективным видом контрольной деятельности, основное назначение которой - предупреждение возможных правонарушений, определение мер по устранению причин и условий, способствующих их совершению, а в случае обнаружения неправомерного поведения - приведение в действие соответствующих правоохранительных средств.

Функция правоохраны. Контрольная деятельность органов государства является в значительной мере правоохранительной, хотя и не сводится только к этому. Как средство обеспечения законности данная функция направлена на пресечение неправомерных действий должностных лиц и граждан, виновных в недостатках и нарушениях, и связана с привлечением к юридической ответственности, а также применением к этим субъектам мер государственного воздействия.

К одной из функций контроля также относится *информационная функция*. В ходе проведения контроля отслеживается то или иное явление, которое становится определяющим в его предназначении. После изучения и анализа информации вырабатываются и принимаются соответствующие решения.

Помимо рассмотренных функций контролю присущи и другие функции: организационная, политическая, социальная, диагностическая, оперативная, защитная и т.д.

Контроль - такая правовая форма деятельности государства, юридическая природа которой определяется тем, что соответствующий контрольный орган или должностное лицо ставятся в такие условия, когда они должны непосредственно использовать нормы права для разрешения конкретных юридических ситуаций. Так, контрольный орган или его должностное лицо, реализуя свою властную компетенцию, должны оперировать нормами, которые определяют сам характер разрешаемого юридического дела и одновременно

оптимальный порядок достижения юридического результата. Этому служат три группы норм.

К первой группе можно отнести нормы, которые закрепляют систему контрольных органов, принципы, порядок их организации и деятельности, компетенцию, основные задачи и направления деятельности, формы и методы проведения контроля, систему мер ответственности. Эта группа норм создает предпосылки эффективного осуществления контрольной деятельности.

Ко второй группе относятся нормы, обеспечивающие потребности самой контрольной деятельности и по своему характеру являющиеся процессуальными. Они определяют оптимальные варианты контрольного процесса и непосредственно направлены на обеспечение эффективности достижения юридического результата. Они закрепляют: организацию деятельности контрольных органов и их должностных лиц, порядок применения мер ответственности, систему организационно-правовых гарантий осуществления контрольной деятельности, порядок выполнения предписаний контрольных органов, а также стабилизируют порядок проведения контроля.

Третья группа, самая широкая по объему, включает нормы, являющиеся предметом самого контроля, так как контрольные органы и их должностные лица в своей повседневной деятельности соизмеряют поведение подконтрольного объекта с предписаниями правовых норм, добиваются восстановления нарушенных норм права организационными средствами. В случае необходимости используются и правоохранные средства.

Юридическая природа государственного контроля заключается в том, что он осуществляется уполномоченными субъектами. Операции с нормами права в контрольном процессе совершает строго установленный круг органов государства и должностных лиц. Конкретный состав и объем компетенции каждого из уполномоченных участников контрольного процесса закреплен в нормах законодательства, фиксирующего, кто может быть субъектом процесса, что он должен делать и каким образом обязан осуществлять свои должностные функции.

Характеристика контроля как правовой формы деятельности государства определяется также и тем, что все его результаты должны оформляться в соответствующих официальных документах - правовых актах. Реализуя свою властную компетенцию, контрольные органы и их должностные лица принимают определенные решения, которые облачаются в форму официального правового документа. В таком акте контрольного органа, наряду с правоохранительной целью, проявляется и его управленческая сущность, ибо он своим властным организующим воздействием некоторым образом вторгается в общественные отношения, уже сложившиеся до него, изменяет их, преобразует в соответствии с целями, закрепленными в нормах права. Если же при правовой оценке деятельности подконтрольного объекта обнаружится неправомерное поведение, в действие вступают необходимые правоохранные средства.

На основе анализа свойств и признаков правовых актов контрольных органов можно классифицировать их по различным основаниям: а) по органам, принимающим акты; б) по юридическим свойствам контрольных актов; в) по их предметной направленности. По своей форме правовые акты контрольных органов могут быть самыми разнообразными.

Динамику контрольной деятельности обеспечивают так называемые служебные документы, выполняющие вспомогательную, промежуточную или информационную функцию. К их числу можно отнести: приказ на совершение контрольных действий, план контрольных мероприятий, статистические отчеты, акты ревизий, заключения экспертов и др. Правовые акты контрольных органов должны отвечать определенным требованиям. Среди них - строгая подзаконность, обоснованность: выявленные факты должны быть доказанными, обладать признаками относимости, полноты и достоверности.

Рассмотренные общие и родовые признаки контрольной деятельности свидетельствуют о ее общности с юридическим процессом как комплексной системой. Однако специфические особенности контрольной деятельности могут быть взяты в качестве

критериев, доказывающих ее автономность среди иных элементов юридического процесса: правотворчества и правоприменения. Вычленение этих отличительных черт позволяет сформулировать основные каналы взаимоотношений, субординационной расстановки и взаимопроникновения правотворческой, правоприменительной и контрольной деятельности.

Иногда контрольную деятельность квалифицируют как разновидность правоприменительной деятельности. Однако следует иметь в виду, что общность контрольной и правоприменительной деятельности предполагает индивидуализацию каждой из них по содержанию и по назначению. Специфика контрольной деятельности как организационной деятельности вторичного, производного характера дает возможность отделить ее от других функций управления не только в научном, но и в организационном плане. Именно поэтому целесообразно более подробно остановиться на отдельных признаках контрольной деятельности, отличающих ее от правоприменительной.

Специфические черты, характерные для задач и целей контрольной деятельности, заключаются в том, чтобы:

а) установить фактическое исполнение заданного управленческого решения в организационной исполнительно-распорядительной деятельности подконтрольного объекта;

б) дать правильную (объективную) общественно-политическую и специально-юридическую оценку;

в) принять эффективное решение по совершенствованию деятельности подконтрольного объекта, а в случае обнаружения неправомерного поведения - привести в действие соответствующие правоохранительные средства, принять профилактические меры по предупреждению нарушений в будущем;

г) добиться оперативного, наиболее полного и качественного исполнения принятого решения.

По своему объему и содержанию контрольная деятельность представляет собой систему следующих контрольных производств:

а) блок ординарных контрольных производств: производство по контролю за исполнительно - распорядительной деятельностью исполнительных органов государства, производство по контролю за правоохранительной деятельностью;

б) блок специальных контрольных производств: производство по контролю за учреждением органов государства и назначением их должностных лиц, производство по контролю за правотворческой деятельностью органов государства;

в) блок особых контрольных производств: прокурорский и судебный контроль, арбитражный контроль и др.

К числу отличительных признаков контрольной деятельности следует отнести и ее побудительные обстоятельства, которыми являются объективная потребность в создании наиболее благоприятных условий для реализации нормативно-правовых предписаний в поведении, деятельности субъектов общественных отношений, обеспечении эффективности правового регулирования, восстановлении состояния законности и правопорядка в случае их нарушения.

Контрольная деятельность специфична многообразием субъектов, ее осуществляющих. Субъектами контрольной деятельности являются признанные правом носители контрольных полномочий – соответствующие государственные органы и должностные лица.

Особенности контрольной деятельности состоят также и в содержании получаемых материально-правовых результатов. Объективированным последствием контроля является властный индивидуальный правовой акт обязательного значения, в котором наряду с оценкой деятельности подконтрольного объекта конкретизируются его полномочия по устранению ошибок и просчетов в управленческой деятельности, по внесению организационных начал в процесс управления, по пресечению неправомерной деятельности субъектов, по определению превентивных мероприятий.

По методу правового регулирования контрольная деятельность своеобразна тем, что совмещает в себе некоторые черты как разрешительно-распорядительного, так и юрисдикционного способов и может выступать в форме регулятивных и охранительных правоотношений.

Анализируя особенности контрольной деятельности, можно прийти к выводу об автономности контроля как специфического вида деятельности, обособившегося в процессе разделения труда и специализации в управлении и имеющего свои индивидуальные цели как средства соединения нормотворчества и исполнения.

Выясняя место контроля в субординационной системе правовых форм деятельности, важно подчеркнуть, что он стоит после правотворчества и правоприменения и пронизывает их своим организующим воздействием. Поэтому совершенно очевидно, что совершенствование контрольной деятельности прямо ведет к совершенствованию самого правотворчества и правоприменения.

Выше уже указывалось, что контроль – важнейший вид обратной связи, по каналам которой субъекты власти получают информацию о фактическом положении дела, о выполнении решений. Контроль используется для повышения исполнительской дисциплины, оценки работы, предотвращения нежелательных последствий.

Д. Н. Бахрах считает, что содержание контроля состоит из:

- наблюдения за функционированием подконтрольных объектов, получения объективной информации о выполнении ими правил и поручений, их состояния. Формы сбора информации – изучение данных учета, отчетов, проверки документов на месте, инвентаризации, ревизии, получение объяснений и др.;

- анализа собранной информации, выявление тенденций, причин, разработка прогнозов;

- принятия мер по предотвращению нарушений законности и дисциплины, вредных последствий, ущерба, несчастных случаев, нецелесообразных действий и расходов;

- учета конкретных нарушений, выявление их причин и условий;

- пресечение противоправной деятельности с целью недопущения вредных последствий, новых нарушений;

- выявление виновных, привлечение их к ответственности. В одних случаях контролирующие органы вправе сами решать вопрос об ответственности виновных, в других – обязаны ставить вопросы об этом в компетентные органы [4, с. 235-236].

И.Ш. Килясханова выделяет следующие стадии контрольной деятельности:

- 1) выбор объекта и способа осуществления контроля;

- 2) наблюдение и проверка с целью выявления фактического состояния дел;

- 3) анализ (сопоставление фактического исполнения и намеченных в программе целей, оценка допущенных нарушений и несоответствий);

- 4) выработка и принятие решений, рекомендаций по улучшению положения дел либо информирование компетентного органа в выводах по улучшению;

- 5) исполнение решения, которое поможет избежать нарушения права в будущем.

На первой стадии уполномоченный на то государственный орган (должностное лицо), общественные объединения и его представители, а также граждане определяют тот объект, в отношении которого будет осуществляться мероприятия по контролю (либо надзору). Контрольно-надзорное производство может быть возбуждено не только в плановом порядке. В том случае, если в орган, уполномоченный осуществлять проверку, поступает заявление о наличии нарушений законодательства в деятельности государственного органа, общественного объединения, контрольно-надзорное производство возбуждается вне зависимости от периодичности проведения плановой проверки.

На второй стадии возбудивший дело орган расследует его, то есть собирает необходимые по делу материалы, данные, подтверждающие актуальность и важность возбужденного дела. В случае необходимости собранные материалы направляются в орган,

компетентный принимать решение, который выясняет поводы и основания для возбуждения дела, осуществляет подготовку дела к рассмотрению по существу.

На третьей стадии производится правовая оценка результатов контроля (надзора) и исследование всех обстоятельств дела, а в случае необходимости – сбор дополнительных материалов. Орган, рассматривающий дело, обязан обеспечить установление объективной истины по нему.

Содержанием четвертой стадии является принятие по делу решения. Исследовав все материалы дела, орган (должностное лицо) принимает решение, которое является индивидуальным правовым актом управления и должно удовлетворять всем требованиям к документам подобного рода. Принятое по делу решение оформляется в виде нормативного акта. Документы, создаваемые в процессе контрольно - надзорного производства, носят персонафицированный характер и связаны с разрешением конкретного юридического дела. Отличительными чертами данного вида документов является также то, что они касаются определенных обстоятельств конкретного дела и являются актами разового действия.

Пятой стадией контрольно-надзорного производства является стадия исполнения решения [5, с. 385].

Таким образом, второй автор в качестве первой стадии определяет выбор подконтрольного объекта, что, на наш взгляд, правильно. С другой стороны, обоснована позиция Д.Н. Бахраха, который называет и такие дополнительные стадии, как учет конкретных нарушений, выявление их причин и условий; пресечение противоправной деятельности с целью недопущения вредных последствий, новых нарушений; выявление виновных, привлечение их к ответственности. Ведь при принятии решения и его исполнении не всегда учитываются профилактические мероприятия, а, тем более, наказываются виновные.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Титов А.С. Формы, методы, виды налогового контроля и их юридическое содержание // Юрист. - № 1. - 2005. - С.14-18.*
2. *Белов Н.Г. Контроль и ревизия в сельскохозяйственных предприятиях. - М.: Статистика, 1976. – 369 с.*
3. *Афанасьев В.Г. Человек в управлении обществом. - М.: Политиздат, 1977. – 382 с.*
4. *Бахрах Д.Н. Административное право. Учебник. - М.: БЕК, 1997. - 354 с.*
5. *Кияхсанова И.Ш. Административно-процессуальное право. - М.: ЮНИТИ - Дана, 2004. - 510 с.*

Нурхалық Қ.

магистрант 1-курса по специальности «Юриспруденция» Академии Кайнар

ПОНЯТИЕ КОНТРОЛЬНОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В данной статье проанализированы характерные особенности КЮД. КЮД - это такая разновидность юридической деятельности уполномоченных органов государства, должностных лиц и общественных организаций, выражающаяся в совершении юридически значимых действий по наблюдению и проверке соответствия исполнимости подконтрольными субъектами правовых предписаний и пресечении правонарушений соответствующими организационно-правовыми средствами.

Ключевые слова: Государство, контроль, юридическая деятельность, должностное лицо, уполномоченный орган, субъекты

Аңдатпа

Бұл мақалада КЮД тән ерекшеліктері талданды. КЮД-бұл мемлекеттің уәкілетті органдарының, лауазымды адамдар мен қоғамдық ұйымдардың заң қызметінің, бақылаудағы субъектілердің бақылауындағы құқықтық нұсқамалардың орындаушылығының сәйкестігін байқау және тексеру және тиісті ұйымдық-құқықтық құралдармен құқық бұзушылықтардың жолын кесу жөніндегі Заңдық мәнді іс-әрекеттер жасауынан көрініс табатын бір түрі.

Түйін сөздер: Мемлекет, бақылау, заң қызметі, лауазымды тұлға, уәкілетті орган, субъектілер

Abstract

In this article the characteristic features of KYUD are analyzed. KYUD is a kind of legal activity of the authorized bodies of the state, officials and public organizations, expressed in the Commission of legally significant actions to monitor and verify compliance with the enforceability of legal regulations controlled by the subjects and the suppression of offenses by appropriate organizational and legal means

Keywords: State, control, legal activity, official, authorized body, subjects

В последнее время проблема деятельности привлекает самое пристальное внимание представителей общественных наук. Изменилось и продолжает меняться само место деятельности в современной жизни. Теперь деятельность представляет собой исходную категорию, определяющую специфику общественного бытия людей. По своей сущности, деятельность - «специфически человеческая форма активности, содержанием которой является целесообразное изменение и преобразование окружающего человека мира». Это специфически-человеческий способ отношения к миру [1, с.13]. Как полагает современная философия, деятельность выступает в качестве проекции субъекта на объект, изменение объекта в соответствии с заданной системой целей и программ [2, с.108]. Под деятельностью обычно понимают специфически человеческую форму развития форм и средств отношения к миру. При этом, деятельность всегда носит целенаправленный характер, то есть представляет собой такую активность, которая направлена на достижение поставленной цели [3, с.17]. С точки зрения психологии деятельность также должна быть понята как процесс, осуществляющий жизнь субъекта, процесс, направленный на удовлетворение предметных потребностей субъекта [4, с.52]. Деятельность вообще приводится в движение целью, когда нет цели - нет деятельности, появляется цель - начинается деятельность. Таким образом, целеполагание «является определяющей характеристикой деятельности» [5, с.137]. Указанное свойственно и юридической деятельности в целом и такой ее разновидности как деятельность контрольная.

При проведении исследования было проведен опрос, среди сотрудников правоохранительных органов по выявлению возможного определения «КЮД». Большинство полученных ответов содержало следующие группы определений КЮД:

выявление недостатков, нарушений обязанностей уполномоченных органов [6, с.117];

проверка хода и результатов определенного вида деятельности;

контроль вышестоящим органом за нижестоящим исполнителем;

деятельность уполномоченных государственных органов за соблюдением законов гражданами, организациями, должностными лицами.

Конструируя понятие «КЮД», мы должны, прежде всего, обратиться к категории «юридическая деятельность», выработанной правовой наукой. В теории права под юридической деятельностью, как правило, понимают, «такую опосредованную правом трудовую, управленческую, государственно-властную деятельность компетентных органов, которая нацелена на выполнение общественных задач и функций (создание законов, осуществление правосудия, конкретизацию права и т.п.) и удовлетворение тем самым как общесоциальных, групповых, так и индивидуальных потребностей и интересов» [7, с.31]. Возьмем данное определение за основу той конструкции понятия КЮД, которую мы хотим

создать. Чтобы получить искомый результат, представляется целесообразным органично совместить, «слить» понятие юридической деятельности с категорией контроля. «Контроль-проверка, а так же постоянное наблюдение в целях проверки или надзора». Из самого понятия контроля исходит его нацеленность на конкретный результат, а результатом здесь может быть только повышение эффективности контролируемых действий и усилий.

Таким образом, КЮД - это такая разновидность юридической деятельности уполномоченных органов государства, должностных лиц и общественных организаций, выражающаяся в совершении юридически значимых действий по наблюдению и проверке соответствия исполнимости подконтрольными субъектами правовых предписаний и пресечении правонарушений соответствующими организационно-правовыми средствами.

Данное определение не претендует на исчерпывающее включение в себя всех существенных, имманентно-присущих признаков данной правовой категории, однако, позволяет нам определить «рабочую» конструкцию этого правового явления.

Термины «контроль» и «надзор» являются тождественными.

Раскрывая содержание государственного контроля как функции, тесно связанной не только с обеспечением дисциплины и законности, но и с государственным регулированием, А. П. Алехин указывает на зависимость организации и осуществления контроля от особенностей правового положения предприятий, учреждений и организаций государственного и негосударственного секторов в экономике и других сферах. В этой же работе, раскрывая содержание административного надзора, авторы используют термин «контроль» [8, с.155]. Одновременно, приводя примеры контролирующих государственных органов, авторы указывают на органы управления, в названии которых используется термин «надзор». Надзор, осуществляемый органами государственного управления, является разновидностью контроля.

Согласно позиции Ю. М. Козлова, способы обеспечения законности обобщенно сводятся к контролю и надзору. Рассматривая надзор в качестве специфической разновидности контроля, автор отмечает при этом отсутствие различий между надзором и контролем в нормативно-правовых актах. Разграничивая понятия «контроль» и «надзор», Ю. М. Козлов указывает на два признака: первый - отсутствие организационной подчиненности поднадзорного субъекта по отношению к надзорному органу; второй - меры, применяемые к поднадзорному субъекту, могут быть исключительно административно-принудительными, в то время как по результатам контроля возможно применение к должностным лицам подконтрольных субъектов мер дисциплинарной ответственности.

По мнению Н. Г. Салищевой, административный надзор является методом надведомственного контроля и отличается от контроля тем, что орган, его осуществляющий, не проверяет всей работы подконтрольного объекта, а сосредоточивает внимание лишь на выполнении небольшого числа норм и правил [9, с.217].

Следует также привести мнение М. С. Студеникиной, согласно которому «органы контроля интересуются не только тем, не нарушил ли субъект управления действующее законодательство, но и тем насколько правильно, целесообразно и эффективно он использовал все предоставленные ему полномочия. Специфика административного надзора проявляется в ограничении пределов его компетенции проверкой только законности действий конкретного субъекта. Надзор, являясь разновидностью надведомственного контроля, представляет форму активного наблюдения, сопровождающуюся применением в необходимых случаях мер административного принуждения» [10, с.12].

В данной работе мы будем придерживаться точки зрения, относящей понятия «контроль» и «надзор» к тождественным категориям.

Контроль - понятие многообразное и многостороннее. Наиболее близкие к юриспруденции понятия контроля разработаны науками об управлении, в том числе об управлении экономическими процессами, трудовой деятельностью людей. Сам по себе контроль имманентно присущ праву, поскольку его основное назначение - регулировать общественные отношения.

КЮД, понимаемая нами именно как разновидность юридической деятельности, является, безусловно, опосредованной правом трудовой, управленческой, государственно-властной деятельностью, осуществляемой компетентными органами. Однако, это своеобразная властная деятельность. Как отмечает Ю.А. Тихомиров, в современном обществе значительно меняются представления о власти и ее выразителях. Степень власти в отдельных разновидностях управленческой деятельности государственных компетентных органов неодинакова. КЮД осуществляется именно компетентным органом, обладающим государственно-властными полномочиями. В большинстве случаев это именно государственный орган, понимаемый нами как элемент аппарата государства, наделенный определенной компетенцией [11, с.41]. Компетенция государственного органа представляет собой установленные правом полномочия (правомочия) в определенной сфере государственной деятельности, по определенным предметам ведения.

КЮД, как и любая другая разновидность юридической деятельности, также нацелена на выполнение общественных задач и функций. Ее результатом тоже должно быть удовлетворение общесоциальных, групповых и индивидуальных потребностей и интересов. По мнению И.Сабо юридическая деятельность государства (и контрольная деятельность как ее полноценная разновидность) выполняет трансформирующую функцию, поскольку экономические и иные общественные отношения она «преобразует в общие отношения, которые затем фиксируются в правовых нормах, для того чтобы воздействовать на социальные отношения, превращая их в правовые» [12, с.375].

Другой аспект КЮД как разновидности деятельности юридической состоит в том, что она органично вписывается в правовую систему общества, дополняя при этом другие виды юридической деятельности. Можно даже сказать, что КЮД - это высший вид юридической деятельности, своего рода «после-деятельность», в том смысле, что КЮД всегда предшествует наличию в реальной действительности тех видов деятельности управомоченных субъектов, отношения, в сфере которых и необходимо контролировать.

Являясь разновидностью юридической деятельности, КЮД, разумеется, представляет собой самостоятельный тип юридической деятельности

Контроль - правовая форма, которая определяется прежде всего тем, что контролирующий субъект должен непосредственно использовать нормы права для разрешения конкретных дел. Этому служат три группы норм. Первая закрепляет систему контрольных органов, принципы их организации, компетенцию, основные задачи и направления деятельности. Эти нормы создают предпосылки эффективного осуществления контроля. Вторая группа обеспечивает потребности самой КЮД. Закрепляя организацию деятельности контролирующих субъектов, систему организационно-правовых гарантий, порядок применения мер ответственности, она по своему характеру является процессуальной. Третья группа норм является предметом КЮД, так как контролирующие субъекты соизмеряют поведение, деятельность подконтрольных субъектов со всей системой правовых норм.

Контроль - такая правовая форма, которая осуществляется уполномоченными субъектами. Конкретный состав и объем компетенции контролирующего субъекта установлен законодательством, в котором точно фиксируется, кто может быть субъектом контрольного процесса, что он должен делать и каким образом обязан осуществлять свои должностные (служебные) функции.

Контроль - такая правовая форма, которая всегда оформляется в соответствующих официальных актах-документах. По результатам контроля, реализуя свою властную компетенцию, контрольные органы принимают определенные решения, которые, являясь формой поднормативного правового регулирования [13, с.97], своим властным организующим воздействием определенным образом вторгаются в уже сложившиеся отношения и изменяют эти связи, преобразуя их в соответствии с целями, заложенными в нормах права, а если при правовой оценке деятельности подконтрольного субъекта обнаружится неправомерное поведение, приводят в действие правоохранительные средства.

Контроль как правовая форма широко пользуется услугами технических правил. Здесь имеет место использование криминалистических средств и приемов: методика контроля, технические приемы и тактика контрольной деятельности. Прежде всего, такая потребность возникает при исследовании фактов и обстоятельств по конкретным делам, при назначении экспертиз и ревизий. Вторая группа технических правил относится к делопроизводству в контрольных органах. Они содержатся в специальных инструкциях по делопроизводству и регламентируют порядок и способы оформления контрольных документов: постановлений, решений, представлений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Огурцов А.П., Юдин Э.Г. *Деятельность*//Философский энциклопедический словарь. -М., 1983. С. 151. Демин М.В. *Природа деятельности*. - М., 1984. С.12-16.
2. *Философский словарь*. - М., 1975. С.108-109.
3. Швырев В.С. *Проблемы разработки понятия деятельности как философской категории Деятельность:теории,методология,проблемы.Сборн. науч. трудов. Сост. И.Т. Касавин.*-М., 1990. С.16-18.
4. Никифоров А.Л. *Деятельность, поведение, творчество* //Деятельность: теории, методология, проблемы. С.52-53.
5. Леонтьев А.Н. *Проблемы психологии деятельности*// Деятельностный подход в психологии: проблемы и перспективы. Сб. науч. тр. /Под ред. В.В. Давыдова и А.Леонтьева.-М.,1990. С.137.
6. Келле В.Ж. *Деятельность и общественные отношения* // Деятельность: теории, методология, проблемы. С. 117.
7. Карташов В.Н. *Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность*. - Саратов,1989. С.31.
8. Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. *Административное право России*. С155.
9. *Народный контроль в СССР*/Под. Ред. В. И. Туровцева. М, 1967. С.217.
10. Студеникина М. С. *Государственный контроль в сфере управления*. М., 1974 .С.12
11. Тихомиров Ю.А. *Власть в обществе: единство и разделение* // Советское государство и право. 1990. № 2. С.41.
12. *Проблемы общей теории государства и права*. Учебник. Под ред. В.С. Нерсесянца.-М.,1999.. 567.
13. Сабо И. *Основы теории права*. - М., 1974. С.97.

Рахымкызы Д.
Магистрант по специальности «Юриспруденция»
Академии «Кайнар»,
к.ю.н., Ибраев Н.С.

К ВОПРОСУ О ФУНКЦИЙ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА: ПРОБЛЕМЫ ПОНИМАНИЯ, ФОРМЫ И МЕТОДЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются теоритические вопросы сущности современного государства, а также социальное назначение и основные направления его деятельности. На наш взгляд, появление нового типа государства не влечет за собой обязательного изменения всех функций государства. Здесь сохраняется преемственность функций, вместе с тем действует и механизм обновления функций. Таким образом, функции государства – это, выражающие его сущность и социальное назначение, основные направления его

деятельности в соответствующих сферах общественной жизни. В то же время функции государства есть научная абстракция, с помощью которой единая государственная деятельность расчленяется на виды. Они различаются характером объекта, непосредственной цели, сил, материально-технических средств, методов и т.д.

К слагаемым функций государства относятся следующие компоненты: субъектность функций государства; содержание функций государства; цели и задачи; объем полномочий, которые выделяются государством для обеспечения их выполнения; методы осуществления функций государства. Рассмотрим эти компоненты.

В реализации функций государства задействованы все, или, по крайней мере, большинство государственных органов. Распределение государственных органов по отдельным функциям осуществляется неравномерно. К примеру, общегосударственные органы (парламент, президент, правительство) принимают участие в реализации почти всех функций государства, тогда как локальные, отраслевые органы занимаются отдельными функциями.

Ключевые слова: Государство, функции государства, правовое государство.

Аңдатпа

Мақалада қазіргі заманғы мемлекеттің мәні туралы теориялық мәселелер, сондай-ақ әлеуметтік мақсаттағы және оның қызметінің негізгі бағыттары талқыланады. Біздің ойымызша, мемлекет құратын жаңа типтің пайда болуы барлық мемлекеттің функционалдық мемлекетіне міндетті түрде өзгерістер енгізеді. Мұнда функцияның функциялары қорғалған, бірге жұмыс істейді және функцияларды жаңарту механизмі. Таким түрде, функционалдық мемлекет - бұл, оның өркениетіне және әлеуметтік тағайындауына, ортақ өмір саласына сәйкес келетін негізгі бағыттары. Мемлекеттің функционалдық міндеттерінің бірі - ғылыми абстракция, оның көмегімен мемлекеттік қызметтегі айырмашылық айқындалады. Олардың объектісі, непосредственной цели, сил, материалдық-техникалық құралдар, әдістер және т.б.

Мемлекеттің қызмет атқаратын қызметі келесі құрамдас бөліктерге жатады: мемлекеттің функционалдық қызметі; содержание функций государства; цели және задачи; олардың толық құқықтарын қамтамасыз ету үшін мемлекет бөлінген; функционалды мемлекет құрудың әдістері. Бұл компоненттерді қарастырыңыз.

Мемлекеттік қызметті жүзеге асыруда, немесе, жалпы, мемлекеттік органдардағы істер бойынша. Бөлек функциялар бойынша мемлекеттік органдардың таратылуы неравномермен жүзеге асырылады. Мемлекеттік органдардың (парламенттің, президенттің, үкіметтің) барлық функцияларын жүзеге асыруға қатысады, сол кезде жергілікті атқарушы органдар ерекше функцияларды атқарады.

Түйін сөздер: Мемлекет, мемлекеттік функциялар, заңның үстемдігі.

Abstract

The article discusses the theoretical issues of the essence of the modern state as well as the social purpose and the main directions of its activity. In our opinion, the emergence of a new type of state does not entail a mandatory change in all functions of the state. Here, the continuity of functions is preserved, and at the same time, the mechanism for updating functions functions. Thus, the functions of the state are expressing its essence and social purpose, the main directions of its activity in the relevant spheres of public life. At the same time, the function of the state is a scientific abstraction, through which a single state activity is divided into types. They differ in the nature of the object, the immediate goals, forces, material and technical means, methods, etc.

The components of the functions of the state include the following components: the subjectivity of the functions of the state; the content of state functions; targets and goals; the amount of powers that are allocated by the state to ensure their implementation; methods of performing state functions. Consider these components.

In the implementation of the functions of the state involved all, or at least most of the state bodies. The dispersal of state bodies by individual functions is uneven. For example, national bodies (parliament, president, government) are involved in the implementation of almost all functions of the state, while local, sectoral bodies are engaged in individual functions.

Keywords: State, state functions, rule of law.

Эволюция понимания феномена «функция государства» напрямую связана с тенденциями становления и развития функционального подхода в обществознании. Сущность этого подхода заключается в выделении элементов социального взаимодействия, подлежащих исследованию, и определении их места и значения в некоторой связи, качественная определенность которой делает необходимым ее системное рассмотрение. Рассматриваемый подход является одним из методологических приемов практически во всех социальных науках и соответственно занимает важное место в государственном ведении [1]. Функциональный подход при исследовании государственно-правовых явлений помогает глубже усвоить само понятие государства, увидеть его историческое предназначение и роль в жизни общества. Также, опираясь на этот подход, возможно объективно и научно очертить содержание деятельности государства, рассмотреть его механизм в конкретных исторических условиях. Кроме того, с помощью данного подхода возможно дать рекомендации для осуществления совершенствований организационной структуры государства и его органов.

Понятие «функции государства» употребляется для характеристики государства достаточно давно. Самое широкое понимание функций государства означает направление, предмет деятельности того или иного политико-правового института, содержание этой деятельности, ее обеспечение. Это понимание нами принимается отчасти. Считаем, что оно требует некоторых уточнений, которые проводятся нами в данном подразделе.

В рамках марксистско-ленинского подхода функции тесно связывались с классовой сущностью государства, выделялось классовое и общее социальное назначение государства, считалось, что каждый тип государства обуславливает свои классовые функции. В рамках социалистического государства рассматривались новые социалистические функции государства: подавление эксплуататорских классов, организация народного хозяйства, поддержка национально-освободительных движений и т.п. Все эти функции тесно увязывались с новой социалистической сущностью государства, выразившейся в социалистической собственности, господстве рабочего класса, наличии единственной правящей коммунистической партии и т.п.

Исчезновение социалистического государства порождает переоценку прежних догматов и постулатов. В связи с этим считаем, что современная теория государства, сохранив функциональный подход к деятельности стороне государства, должна расширить и углубить понимание социального назначения государства, учитывать, что на функции государства определяющее влияние оказывают не столько классовые характеристики государства, сколько новые условия и проблемы современной жизнедеятельности общества, существования цивилизационных проблем (экология, ядерное вооружение, демографические, сырьевые и иные проблемы).

Государство как важнейший субъект общественной жизни, несущий главную ответственность за ее состояние, развитие, благополучие, не может быть монофункциональным: оно в силу своего социального предназначения, выполняемой роли, охвата своим влиянием сфер жизнедеятельности общества, признаков и свойств всегда полифункциональное. Эта особенность государства находит более широкое подтверждение и обоснование в связи с дальнейшим усложнением общественных отношений, появлением их новых разновидностей, изменением соотношений между новыми и прежде существовавшими областями отношений. Действительно, жизнь общества без государственной власти превращается в хаос. Несомненно, что общество не может существовать без государственной власти. При этом отсутствие или слабость ее означает

распад общества. Ведь государственная власть наряду с экономикой - первооснова его социальной жизни. Более того, без отношений власти человеческая цивилизация невозможна [2].

Важная роль государства, государственной власти в жизни общества особо значима на современном этапе, когда человечество переживает переломную эпоху. Устойчивое развитие общества основывается не только на рыночных механизмах, но и на функциях государства разнообразного характера – социальных, экономических, правоохранительных. В настоящее время страны СНГ объявили о своей приверженности идеалам правового государства. В этой связи осуществляемые преобразования направлены на либерализацию общественных отношений. Однако мы не должны смешивать такие понятия, как либерализм и крайний индивидуализм. Сегодня в ряде стран СНГ излишняя либерализация отношений между личностью и государством привела к «ослаблению» государства, разгулу преступности, деятельности религиозных сект и к другим негативным последствиям. Ведь права человека должны служить не только личной пользе индивида, но с их помощью должно обеспечиваться общее благо на основе разумного сочетания индивидуальных и общественных интересов. Поэтому сегодня весьма важно обеспечение сочетания свободы индивида и целостности общества.

Как известно, в основе правового государства лежит развитая рыночная экономика и гражданские отношения, которые осуществляются вне политических организаций по усмотрению граждан в рамках закона. Правовое государство и демократия вызревает на базе самоуправляемого рыночного хозяйствования. Атрибутом правового государства выступает разделение властей, которое обеспечивает нейтрализацию чрезмерных притязаний власти на господство в обществе, возможность осуществления надлежащего контроля за всеми действиями государства, гласности в отношении политической деятельности и т.д. Правовое государство, утверждение которого закреплено в ст. 1 Конституции РК, должно рассматриваться как цель, к которой стремится казахстанское общество и с достижением которой связано нынешнее и последующее развитие Казахстана. В качестве центральной проблемы в теории государства выступает проблема практического соединения теоретических представлений о том, каким должно быть правовое государство, с повседневной конкретной деятельностью государственных органов и учреждений, общественных объединений, должностных лиц и граждан по его реальному созданию. Так, Президент РК Назарбаев Н.А. [3] в своем программном послании народу Казахстана отмечает: «Наша задача - создать для Казахстана эффективную, современную государственную службу, которая была бы оптимальной для рыночной экономики, сформировать правительство, способное реализовать приоритетные цели, построить государство, стоящее на страже национальных интересов».

Формирование правового государства как процесса должно быть органически пережито обществом, которое само должно для этого созреть экономически, политически, духовно и юридически. С помощью своих функций государство обязано удовлетворять возрастающие потребности общества и призвано постоянно, на долговременной основе, выполнять объективно складывающиеся многообразные задачи и цели. В связи с этим государство осуществляет множество функций.

В современных научных источниках встречаются различные варианты определения и характеристики функций государства. Полагаем, что с некоторой долей условности можно выделить два основных подхода.

Во-первых, функция государства определяется, главным образом, через его социальное предназначение, заключающееся в разрешении определенных задач и достижении целей.

Во-вторых, понятие функций государства связывается в большей степени или прямо отождествляется с понятием его деятельности. Такое отождествление наблюдается в работах российских авторов, таких как Байтин М.И., Пичугин С.М., Черноголовкин Н.В., Глебов А.П., Нерсисянц В.С., и др. Данные подходы представляют собой принципиально разные

направления в теории функций государства. Каждый из них имеет свои достоинства и недостатки. На наш взгляд, нельзя отождествлять функции государства с его фактической деятельностью, хотя нельзя отрицать, что функции государства определенным образом связаны с осуществлением деятельности и функционированием государства. Более точное определение функций государства предполагает употребление термина «направление» при характеристике государственной деятельности по удовлетворению общесоциальных или классовых потребностей, но не саму деятельность. При таком подходе динамичное начало не исключается из понятий функции государства, оно лишь переносится из области сущего в область должного. Также здесь не отрицается деятельностная сторона, но при этом ясно и четко подразумевается определенная целевая установка.

Казахстанский ученый, академик Баймаханов М.Т., утверждает, что функции государства – это выражающие его сущность и социальное предназначение основные направления его деятельности в соответствующих сферах общественной жизни, характеризующиеся стремлением обеспечить их развитие в интересах государства, общества и его членов.

С точкой зрения Баймаханова М.Т. перекликается мнение о функции государства как об особом механизме государственного воздействия на общественные отношения и процессы, определяющем главные направления и содержание его деятельности по управлению обществом.

Российский исследователь Морозова Л.А. к признакам функций относит следующие: прочно сложившуюся предметную деятельность государства в важнейших сферах общественной жизни – экономической, политической, социальной, духовной (идеологической, религиозной), правовой; непосредственную связь между сущностными, формальными характеристиками государства и его социальным назначением, которое и реализуется в деятельности государства; направление деятельности государства на решение крупных социально-экономических, политических и иных задач, достижение крупных, общественно значимых целей, которые встают на каждом историческом этапе развития общества; деятельность государства в определенных формах (чаще всего правовых) и с применением особых, в т.ч. властно-принудительных методов.

На наш взгляд, появление нового типа государства не влечет за собой обязательного изменения всех функций государства. Здесь сохраняется преемственность функций, вместе с тем действует и механизм обновления функций. Таким образом, функции государства – это, выражающие его сущность и социальное назначение, основные направления его деятельности в соответствующих сферах общественной жизни. В то же время функции государства есть научная абстракция, с помощью которой единая государственная деятельность расчленяется на виды. Они различаются характером объекта, непосредственной цели, сил, материально-технических средств, методов и т.д.

К слагаемым функций государства относятся следующие компоненты: субъектность функций государства; содержание функций государства; цели и задачи; объем полномочий, которые выделяются государством для обеспечения их выполнения; методы осуществления функций государства. Рассмотрим эти компоненты.

В реализации функций государства задействованы все, или, по крайней мере, большинство государственных органов. Рассредоточение государственных органов по отдельным функциям осуществляется неравномерно. К примеру, общегосударственные органы (парламент, президент, правительство) принимают участие в реализации почти всех функций государства, тогда как локальные, отраслевые органы занимаются отдельными функциями.

Возложение обязанностей по выполнению функций государства на соответствующие органы предполагает наделение последних соответствующими полномочиями. Этот объем полномочий, предназначенный для выполнения функции в целом, как бы распределяется между теми звеньями государственного механизма, на которые возложено выполнение той или иной части заданий по реализации функций государства. Полномочия бывают

разнообразными, они обеспечиваются организационными, кадровыми, материально-техническими, информационными средствами. Все это в совокупности придает функциям четкие очертания и качества особого целостного, специфического и относительно обособленного от других направления государственной деятельности. Укажем также укомплектование государственных органов квалифицированными кадрами.

Содержание функций государства образует ее активное и целеустремленное воздействие на определенную сферу общественной жизни. Подобное воздействие может быть разным: во-первых, способствовать закреплению, развитию и совершенствованию тех общественных отношений, которые с точки зрения государства наиболее целесообразны и желательны, отвечают интересам народа; во-вторых, может быть направлено на то, чтобы нейтрализовать, свести к минимуму или даже полностью преодолеть отношения, которые тормозят общественное развитие, наносят ущерб интересам населения и личности; в-третьих воздействие государства проявляется в том, что оно стремится обеспечить условия для утверждения нового и прогрессивного. По мнению Загайнова Л.И., «это отличающееся по своему характеру и особенностям воздействие государства на соответствующие виды и группы однородных общественных отношений составляет содержание отдельной конкретной функции государства».

Цели и задачи функций образуют следующий компонент понятия функций государства. Их не следует смешивать с целями и задачами, которые стоят в целом перед государством и которые определяют его функции. Эти цели и задачи соответствуют общегосударственным требованиям, основной акцент делают на особенностях реализации данной функции государства. Они в структуре функций государства выполняют роль «нацеливания» и «озадачивания» того воздействия, которое оказывается государством на определенную сферу общественной жизни. Отметим, что цели и задачи придают функции государства необходимую направленность и вводят его в желательное с точки зрения государства русло.

Следующим компонентом функций государства является облачение его в ту или иную конкретную форму – организационную и правовую. Эти формы подробнее рассматриваются ниже.

Особым компонентом понятия функций государства являются методы ее осуществления. Эти методы отличаются друг от друга. Перечислим основные: это методы принуждения и убеждения, методы соотношения начал централизованного и децентрализованного управления, методы допущения свободного усмотрения для участников общественной деятельности и выбора последними нужных им вариантов поведения; авторитарно-императивные методы, широко опирающиеся на принуждение, наказание, репрессии и др.

Подчеркнем, что функции государства отличаются от функций его органов. Последние имеют более конкретный характер, зависят от задач, назначения этих органов. К примеру, суд выполняет функцию правосудия в обществе, министерство внутренних дел – организацию охраны общественного порядка, борьбы с правонарушениями и т.д. Важная роль государства в жизни общества особо значима на современном этапе, когда человечество переживает переломную эпоху. Устойчивое развитие общества в последнее время все более связывается не с всесилием рыночных механизмов, а, скорее, с усилением контролирующих функций государства за потреблением и производством и др. Справедливому сочетанию общественного интереса и интересов индивида способствует реализация в государстве принципа формального равенства, понимаемого как беспристрастное отношение закона, права, суда ко всем и к каждому, в т. ч. и к государству, его органам и должностным лицам. Перед законом и судом все субъекты права равны, в т. ч. государство и его органы. В этом случае государство выступает в качестве правовой формы организации и функционирования публичной политической власти, а государственная власть вводится в правовые рамки. В результате свобода личности становится пределом для власти,

а право - средством установления справедливого соотношения свободы индивида и интересов общества.

Раскрытие особенностей осуществления функций государства необходимо производить через анализ форм и методов осуществления функций государства. Последнее рассматривается с различных позиций – юридических, социологических, политологических, конкретно управленческих.

Рассмотрим юридические позиции. Здесь различают правовые и неправовые формы и методы осуществления функций государства. К правовым методам относят законодательствование, государственное управление, правосудие и государственный контроль. Это не означает, что не могут быть приняты неправовые, противоречащие конституции положения законов, актов управления или неправосудные решения. Практически во всех государствах мира встречаются случаи принятия нормативных правовых актов, прямо противоположных действующему законодательству. Употребление термина «правовые методы» означает, что эти методы являются правовыми, поскольку их использование детально урегулировано правом и зависит от особенностей различных ветвей государственной власти.

Законодательствование – принятие общеобязательного правила поведения наиболее общего характера, правовых норм, регулирующих поведение и деятельность физических и юридических лиц, объединений, организаций, учреждений, предприятий и др. Эти правила могут быть установлены законами и подзаконными актами. В Республике Казахстан 24 апреля 1998 г. был принят Закон «О нормативных правовых актах в РК», который устанавливает иерархию действующих НПА. Отметим, что в 2000, 2002 и 2004 годах в этот закон были внесены конструктивные изменения, касающиеся особого места кодексов в системе обычных законов, что благоприятно повлияло на систематизацию законодательства в целом.

Современное государство издает обычно огромное количество законов. В Италии – приблизительно 300 в год, в США – иногда тысячи. Это обусловлено объективной причиной – активизацией деятельности государства, в частности, парламента. Законодательствование есть форма управленческой деятельности, в которой участвует парламент. Поскольку современный парламент перегружен, создаются новые формы осуществления законодательных полномочий: делегированное законодательство (парламент поручает издавать акты с силой закона правительству или отдельным министрам), регламентированная власть (осуществление по существу законодательных полномочий, но не на основе периодического и временного делегирования, а в соответствии с нормами конституции, правда, такие акты называются незаконными, а законодательными декретами, декрет-законами и др.), создание мини-парламентов (пропорционально к численности партийных фракций в «большом» парламенте). К декрет-законам можно отнести законы, принимаемые Президентом РК по поручению Парламента РК [4].

Государственное управление есть исполнительно-распорядительная, административная деятельность государства, его органов, должностных лиц. Она включает, прежде всего, исполнение конституции и законов, но для осуществления управления тоже требуется издание нормативных (подзаконных) актов, которые имеют и общий (нормативный), и частный характер. Сегодня эта форма осуществления функции государства приобретает доминирующее значение, поскольку, в современных государствах исполнительная власть приобретает решающее значение. В самом исполнительном аппарате доминируют профессионалы-технократы. По свидетельству Чиркина В.Е., «все большая доля занятого населения работает теперь в государственном аппарате (5-7% в развитых странах) [5].

Правосудие – специфическая форма осуществления функций государства в виде рассмотрения уголовных, гражданских, трудовых и других дел и споров, то есть разрешение конфликтов в обществе.

Правосудие может осуществляться только судом. Другие юридические учреждения и лица (прокуратура, адвокатура, нотариат, судебные эксперты и др.) могут оказывать лишь содействие суду.

Государственный контроль или контрольная деятельность государства имеет различные формы. По существу такую деятельность выполняют все вышестоящие органы государства по отношению к нижестоящим.

Для контрольной деятельности создаются также особые органы, которые осуществляют контроль по отношению к неподчиненным им объектам. Это различные органы вневедомственного контроля (например, пожарная охрана). Контрольной деятельностью занимаются уполномоченные парламента – омбудсмены, число которых в демократических странах растет. Сегодня существуют специализированные омбудсмены, осуществляющие контроль в вооруженных силах, в сфере экологии, по вопросам равенства языков, прав человека и другим сферам. Контрольной деятельностью занимается прокуратура, контрольные палаты контрольные управления парламентов (Польша, Чехия), счетные палаты (Россия), Комиссия по правам человека (Республика Казахстан) и другие органы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Назарбаев Н.А. «Осмысление пройденного и дальнейшее демократическое реформирование общества».
2. Баймаханов М.Т. О необходимости переосмысления некоторых научно-методологических вопросов теории государства и права // Избранные труды по теории государства и права. – Алматы, 2003.
3. Белков П.Л. Раннее государство, предгосударство, протогосударство: игра в термины // Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности. – М., 1995
4. Сапарғалиев Г. Проблемы идеологии унитарного государства Казахстана // Научные труды «Әділет». – 2000. – №1. – С. 50-59.
5. А.С. Ибраева. Теория государства и права. Алматы 2006 год

Рысжанова Г.С.

*Е.А. Бокетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
заң факультеті, 3 курс PhD Докторанты*

Ғылыми жетекші: з.ғ.д., профессор Ф.З. Қожасметов

БИЛІКТІ БӨЛУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ - СОТ БИЛІГІ

Аңдатпа

Мақалада мемлекеттік органдардың жүйесінде маңызды өзгерістер болғанын көрсете отырып, Қазақстан Республикасының дамуының қазіргі кезеңі талқыланады. Қазақстандық мемлекеттіліктің өзекті мәселелерін шешуге барынша бейімделген мемлекеттік механизмнің белсенді құрылысы бар. Тәуелсіздік алғаннан кейін ел мемлекеттік жаңғыртудың жаңа кезеңіне өтті. Мемлекетті барлық институттар мен мемлекеттік басқару деңгейлерінде нығайтпай, экономикада да, әлеуметтік салада да табысқа жете алмаймыз. Еліміздің дамуы үшін қоғамды біріктіруге негізделген күшті және жауапты мемлекеттік билік қажет. Ең мықты күшпен болашаққа серпіліс жасауымыз керек. Қазақстандағы биліктің бөлінуі алғаш рет 1990 жылы 25 қазанда «Мемлекеттік егемендік туралы» Декларация деп танылып, жарияланды. Биліктерді бөлу туралы ереже 1991 жылғы 16 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заңда, 1993 жылғы 28 қаңтардағы Қазақстан Республикасының

Конституциясында, 1995 жылғы 30 тамыздағы Қазақстан Республикасының қолданыстағы Конституциясында көзделген өкілеттіктерін келесі лауазымда бөлуді бекітті: «Республикадағы мемлекеттік билік бірегей болып табылады, ол Конституция мен заңдар негізінде заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөліну принципі бойынша бөліне отырып, және олар бір-бірімен өзара іс-қимыл және тепе-теңдік жүйесі арқылы жүзеге асырылады».

Кілт сөздер: Мемлекет, Тәуелсіздік, Декларация, Конституция, заң, институт, егемендік, билік, ереже, орган.

Аннотация

В статье рассматривается современный этап развития Республики Казахстан, свидетельствуя о наличии важных изменений в системе органов государственной власти. Идет активное строительство государственного механизма, содержательно максимально адаптированного к решению актуальных задач казахстанской государственности. С получением независимости страна вступила в новый этап государственной модернизации. Без укрепления государства в лице всех его институтов и уровней власти нам не достичь успехов ни в экономике, ни в социальной сфере. Сильная и ответственная власть, основанная на консолидации общества, необходима для сохранения страны. Без сильной власти невозможен и прорыв в будущее. Разделение властей в Казахстане было впервые признано и провозглашено «Декларацией о государственном суверенитете» от 25 октября 1990г. Положения о разделении властей также содержатся в Конституционном законе «О государственной независимости Республики Казахстан» от 16 декабря 1991г., Конституции РК от 28 января 1993 г. Ныне действующая Конституция РК от 30 августа 1995г. закрепила разделение властей в следующем положении: «Государственная власть в республике едина, осуществляется на основе Конституции и законов в соответствии с принципом ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную ветви и взаимодействия между собой с использованием системы сдержек и противовесов».

Ключевые слова: Государство, Независимость, Декларация, Конституция, закон, институт, суверенитет, власть, положение, орган.

Abstract

The current stage of development of the Republic of Kazakhstan indicates the presence of important changes in the system of state authorities. There is an active construction of a state mechanism that is substantively adapted as much as possible to solving urgent problems of Kazakhstan's statehood. With independence, the country has entered a new stage of state modernization. Without strengthening the state in the face of all its institutions and levels of government, we will not achieve success either in the economy or in the social sphere. A strong and responsible government based on the consolidation of society is necessary for the preservation of the country. Without strong power, a breakthrough into the future is impossible. The separation of powers in Kazakhstan was first recognized and proclaimed in a "Declaration of State Sovereignty" in October 25, 1990. The provisions of the separation of government are also contained in the Constitutional Law: "About the State Independence of the Republic of Kazakhstan" which were in December 16, 1991, and published in the Constitution of the Republic of Kazakhstan in January 28, 1993. The current Constitution of the Republic of Kazakhstan of August 30, 1995. enshrined the separation of powers in the following position: «State authority in the republic is one, that carried out on the basis of the Constitution and laws in accordance with the principle of its division into legislative, executive and judicial branches and in interaction with each system of checks and balances.»

Keywords: State, Independence, Declaration, Constitution, law, institution, sovereignty, power, regulations, authority.

Мемлекет билігінің түпкі мақсаты - адамдарды билеп-төстеу және оларды қорқынышта ұстау, тағдырдың тәлкегіне қалдыру емес, дұрысы, адам өзінің өмір сүру құқығы өз мүмкіндігіне қарай пайдаланулары үшін, оларды қорқыныштан (үрейден) азат ету. Мемлекеттің міндеті - адамдардың аз міндеттерін қауіпсіз жағдайда орындауы үшін жағдайлар туғызу, бірақ екінші жағынан олардың бір-бірімен жанжалдастырмай, адам баласын өшпенділік, қастық, өтірік атаулыдан ада етуі керек[1,7]. Кез - келген мемлекеттің түпкі мақсаты - өз азаматтарының бостандығын (еркіндігін) көздеуі тиіс, еркіндіктің кепілі болуы керек.

Биліктің барлық көріністерінің жиынтығы, билікті қоғам мен адам өмірінің жалпыға бірдей бастамасы ретінде де саясат ретінде де, қоғамды барлық ынтымақты және дау-жанжалды қарым-қатынастармен ұйымдастыратын дербес қоғамдық мазмұн (маңыз) ретінде де қарауға мүмкіндік береді.

Билікті бөлу теориясының негізін салушы - озық ойшыл қоғамның мемлекеттік-құқықтық құрылымының теоретигі Ш.Монтескье. Оның теориясының негізгі мақсаты - азаматтарға билік институттарының негіздері қаланған солардың көмегі арқылы мемлекеттік билік органдары өзара іс-қимыл жасаулары тиіс. Кейбір мемлекетте биліктің үш түрі: заң шығару, атқару және сот биліктері қолданылатынын анықтаған да, оларды жіктеген де сол. Осылардың әрқайсысын сипаттай отырып, ол сондай-ақ заң шығару билігінің мемлекеттің нақты қолдану мерзімі бар заңдарды шығаратынын немесе оларды бұзатынын белгілеп берді. Екінші биліктің міндеті - бейбіт бітім жасау немесе соғыс жариялау, елшілерді жіберу немесе қабылдау. Мұның өзі қауіпсіздіктің кепілі болып табылады және екі мемлекетті өзара соғысудан сақтандырады. Үшінші биліктің рөлі - қылмысы үшін жазалау немесе азаматтық істерді қарау. Анықтамаларды белгілей отырып, азаматтың саяси еркіндігін айқындаған Ш.Монтескье сонымен қатар: «заң шығару билігі атқару билігімен қоса бір адамның қолына немесе магистраттың бір аппаратына біріктірілетін болса, онда еркіндіктің болуы мүмкін емес».

Сот билігін заң шығару және атқару билігінен бөлмейінше еркіндік жоқ. Оның пікірінше, егер судья (би, қазы) бір мезгілде заң шығарушы болып табылса, онда озбырлыққа жол ашық. Сот билігі атқару билігімен біріктірілген жағдайда, судья езушінің сойылын соғуы мүмкін. Және ең ақыры бір адамның, бір шонжардың қолына үш биліктің үшеуін де бір мезгілде қатар біріктіру (заңдарды әзірлеу мен қабылдау, қоғамдық шешімдерді орындау, сондай-ақ азаматтық істерді қарау және қыл-мыскерлерді соттау) арқылы бәрінен де айырылып қалуға болады. Сонымен бірге Ш. Монтескьенің конституциялық жобасында биліктің тепе-теңдік идеясы жеткілікті түрде айқындалмады. Мысалы, заң шығару билігінің атқару билігіне қатысты басым (үстем) рөлін белгілеген ол, сот билігін солармен қатар қойды, оның ойыша қай биліктің кімнің мүддесін қозғайтыны маңызды. Ойшылдың пікіріне жүгінсек, сот билігін арнайы органға емес, белгілі бір уақытқа сот төрелігін іске асыратын халықтың арасынан сайланған адамдарға сеніп тапсыруға болады. Ол: «адамдар үшін қорқынышты сот билігі, белгілі кәсіппен де, белгілі ережемен де (жағдаймен де) байланысты болмайды; сот билігі көрінбейтін нәрсеге айналады» - деп қателесті[2,8].

Билікті бөлу теориясы көптеген елдердің мемлекеттік-құқықтық тәжірибесінде кеңінен қолданылып, адам құқықтары мен еркіндіктерін қамтамасыз ететін негізгі кепілдіктердің бірі болып табылды. Аталған тұжырымдаманың барынша нық қалыптасқан дәстүрлері бар елдерде де демократиялық принциптер кеңінен қолдау тапты. Билік бөлісу қағидатына негізделген мемлекеттік жүйенің артықшылығы - мемлекеттің ішкі саяси жағдайының салыстырмалы тұрақтылығы. Өйткені билікті бөлісу, Конституция нормаларының негізінде, әлеуметтік күштердің қиын-қыстау жағдайлардан ауыз бірлігі (бәтуасы, мәмілесі) арқылы шығуға мүмкіндік береді[3,10].

АҚШ - конституциялық құрылымы ерекше ел. Мәселен, Президенттің және оның кабинетінің мүшелерінің Конгресс палаталарына мүше болуға және Конгресте дауыс беруге қатысуға құқылары жоқ. Президентке заң шығару жөнінде бастама көтеру құқығы

берілмеген ал президент кабинетінің мүшелері президент алдында жауапты. Биліктің «тежемелік әрі тепе-теңдік» жүйесі былайша қолданылады. Алдымен заң Конгресте қабылданады, содан кейін ол қол қою үшін Президентке ұсынылады. Президент оған қол қоймас таң заң жобасын шығарған палатаға өзінің қарсылықтарын келтіріп, қайтаруына болады. Сайып келгенде, заң жобасының түпкілікті тағдырын Конгресс шешеді. Президентке халықаралық шарттар жасасу құқығы берілген, бірақ оны алдымен Сенат мақұлдауы керек. Сенатпен келісу арқылы Президент елшілерді, басқа да лауазымды басшыларды және Жоғарғы Соттың судьяларын тағайындайды. Конгресс пен Президент өз актілерімен Жоғарғы Сотты конституциялық емес деп жариялауға құқылы. Өзіміз көріп тұрғанымыздай, «тежемелік әрі тепе-теңдік» жүйесі АҚШ конституциялық құрылымының ажырамас қағидаты. Өйткені ол өзара бақылау жүргізуге мүмкіндік беріп, биліктің үш тармағының өзара іс-қимылдары үшін қолайлы жағдайлар жасайды[4,15].

АҚШ ғалымдары өздерінің ғылыми еңбектерінде биліктің үш тармағын талдауды көбіне сот билігінен бастаулары кездейсоқ емес. Нақ сол өркениетті елдерде сот билігі іс жүзінде мемлекеттік билікке айналды. Соттар биліктің басқа тармақтарына бақылау жүргізуге және олардың шешімдеріне шағымдар бойынша түпкілікті шешімдер шығаруға өкілеттік алды.

Шетелдерде заң шығару, атқару және сот билігі органдарының арасында өзара нақты іс-қимыл жолға қойылған. Мәселен герман Конституциясының 44-бабының 3-тармағы соттарды Бундестаг тергеу комитеттеріне құқықтық көмек керсетуге міндеттейді. Испанияда соттар регламенттеуші (реттеуші) рөл атқарып, бақылау жүргізеді. Пәкістан Конституциясының 162-бабы бойынша Жоғарғы Сот бұқара көпшілік сипаттағы немесе мағынадағы құқық мәселелері жөнінде тұжырымдамалар (қорытындылар) жасау арқылы Президентке кеңес береді [5,17].

Сот билігінің ұғымы, оның әлеуметтік міндеті мен қызметі де, сондай-ақ кеңес кезіндегі заң әдебиетінің зерттеу объектісі болып табылды. Осы мәселелер сондағы әдебиетте «әділ сот» ұғымы арқылы үстірт қаралды, ол іс жүзінде «сот билігі» ұғымымен теңестірілді (ұқсастырылды). Бұл ретте соңғы санат үстемдік құрған маркстік-лениндік идеология ұстанымы тұрғысынан ашылды, ол идеология ез кезегінде мемлекет мүддесінің басымдығынан құқықты мемлекетке бағындырудан туындады. Алайда, сот билігі мен әділ сот егіз ұғымдар, бірақ олар ұқсас емес. Сот терелігі сот билігінің ең маңызды көріністерінің бірі болып табылады, бірақ сот билігі тек мұнымен ғана шектелмейді. Аталған ұғымдардың ара-қатынасын дәл анықтау заң ғылымының алдында тұрған мәселелерінің бірі болып табылады.

Революциядан бұрынғы ғалым С.В.Познышев: «сот билігі мемлекет билігінің бір тармағы, жекелеген органдар арқылы жүзеге асырылуы тиіс, осы билік заңды жүзеге асыруға, құқық үстемдігін орнықтыруға, озбырлық пен зорлыққа қарсы күресуге арналған».

Бұл анықтамада сот билігінің ұйымдық және атқарушылық дербестігіне, сондай-ақ қоғам мен мемлекетте құқық үстемдігін қамтамасыз ету үшін оның әлеуметтік бағыты аталып өтілді.

Кеңес өкіметінің орнауына және пролетариат диктатурасын жариялауға, кейіннен билік қызметінің саяси-құқықтық қағидатына айналған «Барлық билік – Кеңестерге» ұранының орнығуына байланысты билікті бөлісу теориясын іске асырудың мүмкін еместігі айқын болды. Марксизм-ленинизм классиктері үшін мемлекеттің негізгі міндеті үстем таптың диктатурасын қамтамасыз ету және оны қорғау болып табылады. Міне, осы себепті мемлекеттің таптық қасиеттері мен оның әлеуметтік-экономикалық негізі бірінші қатарға қойылғаны туралы айтуға болады. Билікті бөлісу туралы сөз қозғай отырып, К.Маркс: осы бөлісу «басқа емес, ол мемлекеттік механизмді (тетікті) басқару және бақылау түрінде қолданылатын еңбектің кәдімгі өнеркәсіптік белісі сияқты нәрсе» деп атап көрсетті. В.И.Лениннің пікірінше, «нағыз мемлекеттік істер шымылдық артында жасырын жасалады және оны департаменттер, кеңселер, штабтар орындайды».

1917 жылы Октябрь революциясының жеңіске жетуіне байланысты Кеңестер түріндегі билік тұтастығының тұжырымдамасы биліктің тұтас негізін қалады. Мұнда биліктің басқа тармақтары дербестіктен аулақ еді. Заң шығару, сондай-ақ сот билігін айқын ығыстырған атқару билігінің рөлін шұғыл күшейту, сот билігіне мемлекет билігінің дербес тармағына бөлінуіне мүмкіндік бермеді. Осы жағдай аталмыш тақырып бойынша теориялық талдауларға әсерін тигізбеуі мүмкін емес еді, бұған зерттеушілер сан мәрте назар аударды. Билік теориясы, соның ішінде сот билігі саласындағы теориялық дайындықтар, әсіресе барлық деңгейлерде ғаламдық өзгерістер барынша жүріп жатқан жағдайларда бұл біздің елімізге ауадай қажет.

Қоғамды демократияландыруға арналған белгілі бір ережелер 1977 жылғы ССРО Конституциясында негізделді, әйтсе де онда билікті бөлісу теориясы жөнінде әңгіме қозғаудың қисыны жоқ. «Барлық билік – Кеңестерге» деген лениндік қағидатын қалпына келтірудің (жаңғыртудың) қажеттілігі, Кеңестердің ССРО саяси негізінің мәртебесін қайта иеленуіне апарып тіреді, қалған мемлекеттік органдардың барлығы соларға есеп береді және бақылауында болды. Аталған Конституция арқылы, 1918 жылғы РСФСР Конституциясындағы сияқты, Кеңестерге орасан зор өкілеттіктер қайта берілді. 2-бап ССРО-ның саяси негізі ретіндегі халық депутаттары Кеңестері арқылы барлық биліктің халық еншісінде екенін жариялады. Бұл ретте саяси жүйенің өзегі кеңес қоғамының басқарушы (жетекші) және бағыттаушы күші болып коммунистік партия жарияланды, ол өз кезегінде қоғам дамуының негізгі болашағын (перспективасын) белгіледі (6-бап). Демек, елді іс жүзінде Кеңестердің жарияланған толық билігі принципі жамылған партиялық-әкімшілік басшы топтар басқарды. Әрине, осы жағдайда билікті бөлісу теориясының ғылым ретінде дамуы мүмкін емес еді. Егер ол туралы жазған күннің өзінде де тек капиталистік қоғаммен салыстыру үшін ғана жазды немесе ол теріс түсіндірілді, атап айтқанда, мемлекеттік органдардың міндеттерін бөлісумен ауыстырылды.

Совет Одағының ыдырауына және тоталитарлық жүйенің күйреуіне байланысты халықта қазіргі кезеңдегі сот билігінің рөлі мен маңызын сезіну түйсігі пайда болды. Дәл осы кезеңнен бастап сот билігі заң зерттеулерінің толыққанды объектісіне айналды.

Мәселен, сот билігі дегенде мемлекеттік биліктің өзіндік тәуелсіз тармағы ұғынылады, ол билік соттар арқылы жария, жарыс сөз, қағида бойынша, сот мәжілістерінде құқық туралы азаматтық, қылмыстық және сот өндірісінің заң белгілеген басқа да нысандары арқылы алқалы түрде қарау және шешу жолымен жүзеге асырылады. Іс жүргізу құқығы мен сот құрылысы саласының мамандары сот билігін «мемлекеттің арнайы органдары - соттарға, құзыреттеріне жатқызылған мәселелерді шешу жөнінде берілген өкілеттіктер, ол мәселелер құқықты қолдану және осы өкілеттіктерді конституциялық, азаматтық, қылмыстық, әкімшілік жолмен қолдану кезінде туындайтын мәселелер және соттар қабылдайтын шешімдердің заңдылығы мен әділдігін кепілдендіретін іс жүргізу нормаларын сақтау арқылы төрелік (арбитраждық) сот өндірісі» ретінде анықтайды.

Өзіміз көргеніміздей, осы көзқарас сот өкілеттіктерінің ерекше сипаты мен оны жүзеге асырудың арнайы нысандарын белгілейді.

Біздіңше, арнайы нысандарда жүзеге асырылатын ерекше билік өкілеттіктерінің сот билігінде болуы ұғымына саю аса дұрыс емес сияқты. Бұл жағдайда соттардың әлеуметтік рөлі мен олардың алдарында тұрған: азаматтардың және ұйымдардың құқықтары мен мүдделерін қорғау, заң үстемдігін қамтамасыз ету міндеттері назарға алынбайды.

К.Ф.Гуценко мен М.А.Ковалевтің пікірлері бойынша, сот билігі – «мемлекеттік аппаратта ерекше орын алатын органдардың (соттар) адамдардың жүріс-тұрыстары мен арнайы процестерге өздеріне тән мүмкіндіктері және қабілеттерімен ықпал ету арқылы іске асыру». Олар, осылайша, биліктің екі компонентін даралайды: 1) аталмыш билікті тек мемлекет арнайы құратын органдар арқылы жүзеге асыру; 2) осы органдарда ықпал етудің тек өздеріне тән қабілеттері мен мүмкіндіктерінің болуы.

Сот билігі ұғымын анықтаудың тағы бір тәсілін Ю.А. Дмитриев пен Г.Г.Черемных тапты. Олар сот билігін «арнайы мемлекеттік және муниципалдық органдар жүйесін көрсететін, шындықты анықтауға, әділдікті қалпына келтіруге, дауларды шешу мен айыптыларды жазалауға бағытталған, заңда қамтылған билік өкілеттіктеріне ие дербес жария-құқықтық құрылым, олардың шешімдерін сотқа қатысты адамдардың барлығы орындауға міндетті» [6,48].

Мәселен, Б.А.Страшун мен А.А.Мишин былай деп атап көрсетеді. Жалпы алғанда сот билігі - қоғамдық қатынастарға ықпал ететін құрал және ол билік төменнен жоғарғыға дейінгі барлық сот органдарына жүктелген. Сот билігінің демократиялық қоғамдағы әлеуметтік рөлі, әр түрлі заңдық жанжалдарда, ең алдымен Конституцияда және басқа да заңдарда, халықаралық шарттарда (келісім-шарттарда), сондай-ақ заңға теңестірілген жоғары деңгейдегі заңға сәйкес актілер - жарлықтарда, декреттерде, ордонанстарда, ішкі мемлекеттік жария-құқықтық шарттарда (келісім-шарттарда) және т.б. көрсетілген құқық үстемдігін қамтамасыз етумен тұжырымдалады.

Заңгер Ғ.С.Сапарғалиев осы мәселеде, ең алдымен, Конституцияның өзінің ережелеріне сүйенеді. Ол Қазақстан Республикасындағы сот билігін ешкімнің де еркінен тәуелсіз және тек сот арқылы ғана Республика атынан жүзеге асырылатын мемлекеттік биліктің дербес тармағы ретінде қарайды. Сондай-ақ, сот билігінің қызметі де атап көрсетіледі, ол - азаматтардың құқықтарын, еркіндіктерін, заңды мүдделерін, олардың бірлестіктерінің, мемлекеттік органдардың, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, Конституцияның, заңдардың, өзге де нормативтік-құқықтық актілердің, Қазақстан Республикасы халықаралық шарттарының (келісім-шарттарының) орындалуын қамтамасыз ету [7,196].

М.В.Баглай мемлекеттік биліктің тәуелсіз буыны ретіндегі сот рөлін айрықша атап көрсетеді. Ол рөл - өзінің айрықшаланған құралдарымен және арнайы аппаратымен адамдардың құқықтары мен еркіндіктерін қорғау, заңдылық пен әділдікті бекітуді білдіреді. «Тәуелсіз сот билігі, - дейді ол - құқықтық мемлекет пен конституционализмнің өзегіне, халық еркіндігінің бас кепілдігіне айналады», -деп тұжырымдайды.

Көптеген зерттеушілер сот билігінің жалпы (ортақ) белгілеріне мыналарды жатқызады: мемлекеттік органдар арқылы арнайы құрылатын сот билігін жүзеге асыру, оның азаматтардың, заңды тұлғалар мен мемлекеттің құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталғандығы; Конституция мен заңдардың орындалуын қамтамасыз ету, сот билігін арнайы нысандар мен айрықша рәсімдер арқылы іске асыру; сот билігінің тәуелсіздігі, дербестігі, даралығы және айрықшалануы; соттарды құру және олардың қызметін заң шығару мен атқару органдары үшін белгіленген ережелерден бөлек арнайы ережелерді сақтау арқылы ұйымдастыру, заңға сәйкестік [8].

Бірқатар зерттеушілер осыларға сондай-ақ осы билікті жүзеге асыратын лауазымды адамдар - судьялардың ерекше мәртебесі мен қызмет режимін (тәртібін), билік қызметін бақылаудың ерекше жүйесін (ішкі сипаты) қосады.

Сот билігінің ерекшеліктері мен сипаттарының арасынан кейбір авторлар биліктің нақтыланған сипатын, іс жүргізу нысанын оның сотқа (сот алқасына) тиістілігін судьялық ішкі өзін-өзі басқаруды, жан-жалдарды заңға сәйкес қарауды, судьялардың құқықтық санасы мен ішкі сенімділігін атайды.

Ю.А.Дмитриев пен Г.Г.Черемныхтың пікірлері бойынша, сот билігі үшін бірінші дәрежелі, мәнді мағынаға ие нәрсе - ол соттың іс бойынша ақиқатты белгілейтін және оған заңдық мағына беретін биліктің жеке-дара органы екендігі. «Осы құқықты сот билігі органдарына ғана тану - деп жазады олар, - тек теориялық қана емес, сонымен бірге практикалық мағынаға да ие; ол жаза қолданудың әкімшілік тәртібінің жариялылығын: акцептсіз ақша қаражаттарын, әкімшілік айыппұлдарды, тәркілеулерді жояды». Авторлар, сондай-ақ сот шешімдерімен бітістірілетін соттың тәрбиелік рөлін, қабылдаған шешімдерінің орындалу міндеттілігін де атап көрсетеді.

1995 жылы Конституцияны қабылдау сот реформасының қажеттілігіне де байланысты болды. Өйткені 1993 жылғы Конституцияда нағыз тәуелсіз сотты құрудың негіздері тұжырымдалмады. 1993 жылғы Конституцияның 100-бабында судьялар өкілеттіктерінің мерзімі-10 жыл болып белгіленді, ал дүниежүзілік тәжірибе бойынша судьялар судьялық қызметке өмір бойы тағайындалады. 1993жылғы Конституция бойынша судьяларды сайлау мен тағайындау, олардың тәуелсіздігін қамтамасыз етуге қажетті кепілдіктер жасаған жоқ [9,9].

Сонымен, билікті бөлу теориясы тек қазақстандық мемлекеттік-құқықтық ғылымда ғана емес, сонымен бірге тәжірибе жүзінде де танылды. Билікті бөлісу теориясы – жалпы демократиялық тұжырымдама, озық қоғамдық ойдың жемісі, жалпы адамзат құндылығы, ол мемлекеттік басқаруда демократиялық мақсаттарға қызмет етеді. Бірақ, осы теория, ең алдымен әуел баста мемлекеттік органдар құрылымын жасау және солардың өкілеттіктерінің нұсқаларын белгілеу кезінде басшылыққа алынуы керек әрі жалпы принцип тұрғысында ғана жүзеге асырылуы мүмкін болады. Сонымен қатар теорияның пайдалылығын асыра бағалауға болмайды. «Билікті бөлісу - мемлекетті олақ басқарудан құтқаратын ем (панацея) емес. Саяси мәдениет, дамыған қоғамдық құқықтық сана және басқа да көптеген нәрселер қажет».

Ресей Федерациясы Конституциясын өзгерту (ауыстыру) қажеттілігін негіздей отырып, ресейлік авторлар сондай-ақ, Ресей Федерациясы Конституциясындағы басты кемшілік ретінде сондағы билікті бөлісу қағидатының көмескі мазмұндалғанын атап көрсетеді.

Соттар Конституциялық Кеңесте тиісті өтініштерді қозғау арқылы Президенттің Конституцияға сәйкес емес заңдарын, Жарлықтарын, Үкіметтің қаулыларын бұзуға қол жеткізе алады. Қылмыстық және азаматтық істерді қарау мен шешу кезінде соттар мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың заңсыз шешімдерін бұзулары, айыптыларды жауапкершілікке тартулары керек. Рас, соттың осы көрсетілген құқықтық өкілеттігі тек заңға сәйкес сипаттағы актілерге ғана қолданылады. Сот шешімдерін бұзуға құқықсыз басқа субъектілер прокуратура арқылы әрекет жасай алады. Тек прокурор ғана сот үкіміне немесе заңдық күшіне енген соттың басқа да шешіміне наразылық келтіре алады, наразылық сот шешімінің әрекетін тоқтатады.

Алайда, сот құрылысы саласындағы көптеген мамандар әділ атап көрсеткендей, Қазақстан Республикасындағы сот жүйесінің құрылуы мен жұмыс істеуі билікті бөлісу қағидатына толық жауап бермейді [10,34].

Сонымен қатар, билікті бөлісу теориясы зерттеушілерінің бұл теорияға кейде жағдайлардың, орын мен уақыттың өз таңбасын қалдыратынын ұмытатындары жөніндегі пікірімен біз толық келісеміз. Қоғамның қазіргі заманда дамуы үшін мемлекеттік аппарат пен қоғамдық құрылымдардың қызметтерін межелеу; орталық пен жергілікті өкіметтің биліктік прерогативаларын (айрықша құзыреттерін) шектеу қажет. Билікті бөлісуді зерттеу мен қағидатын ендіру кезінде бұндай бөлудің тазалығы соншалықты маңызды емес, ең маңыздысы - бір адамның шексіз билігіне жол бермеу. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясының 3-бабының 4-тармағында: «Республикадағы мемлекеттік билік біртұтас және ол билік заң шығару, атқару және сот тармақтарына бөлу принципіне сәйкес Конституция мен заңдар негізінде жүзеге асырылады және олар тежемелік пен тепе-теңдікті пайдалану арқылы өзара іс-қимыл жасайды», - делінген [11,167].

1995 жылғы Конституцияға сәйкес, республикадағы сот билігін Жоғарғы Сот, облыстық, аудандық (қалалық) соттар жүзеге асырады. Сот билігі жүйесіне, сондай-ақ Қазақстан Республикасы әскерлерінің Әскери соты мен әскери соттар жатады. Сот билігінің негізгі міндеті - азаматтардың, мемлекеттік және мемлекеттік емес органдар мен ұйымдардың конституциялық құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау, Қазақстан Республикасы Конституциясын, заңдарың өзге де нормативтік-құқықтық

актілерің Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарын (келісім-шарттарын) орындау болып табылады.

Қазіргі кезде сот жүйесін реттейтін басты және негізді нормативтік актілер - Қазақстан Республикасының Конституциясы және Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық заңы болып табылады.

Мемлекеттік басқару органдары жүйесіндегі белгілі бір орын сот билігінің қарауына жатады. Өйткені дәл осы соттар материалдық игіліктерді бөлуге белсенді түрде қатысады, азаматтық және шаруашылық істерді қарайды, қылмыстық ізге түсу саясатын жүзеге асыруға қатысады, қылмыстық істерді қарайды, сот төрелігін іске асыру кезінде тұтас алғанда заң шығару және атқару қызметтеріне бағыт береді. Біздіңше, қазақстандық мемлекеттіліктің даму перспективасын нақ сол сот билігін күшейтумен байланыстырған жөн. «Билікті бөлісудің қарабайыр түсіндірмесі соттың рөлі мен мағынасын әсірелеуге, бірқатар дәстүрлік міндеттерді өзге де құқық қорғау құрылымдарының құзыретінен бірқатар дәстүрлі міндеттерді шығаруға әкеліп тіреді, соның нәтижесінде сот билігі органдарына тән емес міндеттер жүктелді», - дейді Н. Колоколов. Бірақ біз оның пікірімен келіспейтінімізді білдіреміз. Соттардың рөлін әсірелеу, билікті бөлісу жүйесінде сот атқару және заң шығару биліктерінен жоғары тұратын сияқты болып көрінеді. Мұндай жағдай қазақстандық мемлекеттіктің даму тарихында бұрын-соңды болған емес. Жалпы алғанда, билікті бөлісу теориясы жөніндегі теориялық тұжырымдарда сот органдарына, біздің көзқарасымыз бойынша, аз көңіл бөлінген [12,51].

Қазақстан Республикасындағы сот жүйесі реформасы 1995 жылғы Конституцияның қабылдануынан және 1995 жылғы 20 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасындағы соттар және судьялардың мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Конституциялық заң күші бар Жарлығынан бастау алады. Сонымен қатар, бүгінгі күндегі 2019 жылдың 21 ақпандағы «Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі» туралы конституциялық заңдармен жалғасын табуда. Осылар арқылы соттардың мемлекеттік билікті жүзеге асыруының тікелей нысаны ретінде сот төрелігі туралы, сот органдарының заң шығару және атқару құрылымдарынан тәуелсіздігі туралы, заңдар мен өзге де нормативтік-құқықтық актілердің Конституцияға сәйкестігі жөніндегі істерді шешуде соттарға құқықтық өкілеттіктер беру туралы, олардың билік органдарының арасындағы дауларды қараудағы құзыреттері туралы, сондай-ақ олардың шешімдері мен лауазымды адамдардың әрекеттері жөніндегі шағымдары туралы жаңа ережелер енгізілді. Міне, осылардың барлығы соттардың әлеуметтік мәнін де өзгертті. Бұл ретте «сот билігі» жаңа терминінің тұңғыш рет енгізілгенін ерекше атап өткен жөн.

Мәселен, 1995 жылғы 20 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасындағы соттар және судьялардың мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Конституциялық заң күші бар Жарлығының 1-тармағы «Қазақстан Республикасындағы соттөрелігі тек сот арқылы ғана жүзеге асырылатынын және сот билігі азаматтардың құқықтары бостандықтары мен заңды мүдделерінің мемлекеттік органдардың, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, Конституцияның, заңдардың, өзге де нормативтік-құқықтық актілердің, Республиканың халықаралық шарттарының (келісім-шарттарының) орындалуын қамтамасыз етуге арналғанын тікелей атап көрсетеді». Осы биліктің мазмұны мен қызметі сотта іс жүргізу түрлері арқылы көрсетілген, оның негізгі мақсаты - азаматтардың құқықтарын және қоғаммен, мемлекеттің мүдделерін қорғау.

Бұрын атап кеткеніміздей, «сот», «сот әділеттілігі» және «сот билігі» ұғымдары терең ұғынуды талап етеді. Б.Н.Лапин, мәселен «сотты» құқықтық аспектіде, сол арқылы конституциялық құқықтық тәртіпті қамтамасыз ететін құқықтарды қорғау мен заң арқылы қорғалатын мүдделер туралы жүгінулер мен талаптарды қарауды және шешуді тікелей жүзеге асыратын мемлекеттік-билік жүргізуші орган ретінде ұғынады. «Сот әділдігін» соттың құқықтық құзырына жатқызылатын істерді алдын ала кесіп-пішілмеген ізгілікпен және әділ қараудың заң белгілеген рәсімі ретінде түсінеді және сот қабылдаған

шешімдердің орындалу міндеттілігін атайды. «Сот билігі» ұғымын сот төрелігін іске асыру жөніндегі мемлекет қызметі ретінде анықтайтын, мемлекеттік-билік жүргізу органдары - соттар арқылы орындалатын конституциялық-құқықтық нормалар мағынасынан өрбітеді.

Сот билігі мәселесіне тоталитаризм кезінде құқықтық ғылымда да, іс жүзінде де лайықты көңіл бөлінген жоқ. Әйтсе де сот билігін мемлекеттік механизмдегі биліктің дербес, тәуелсіз тармағы ретінде бекіту мақсатында аталмыш мәселе жөнінде теориялық дайындықтың қажеттілігін ешкім де теріске шығара алмайды. Әрі мұндай дербестік сот корпусын таныту үшін емес, өзге биліктердің озбырлығын тыю үшін нақты мүмкіндікті қамтамасыз ету және жеке азаматтардың да, сондай-ақ бірлестіктердің де, және жалпы қоғамның да құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін қажет.

Республикада жаңа түрдегі билік үлгісін бірте-бірте құру екі кезеңнен тұрады: біріншісі, шамамен 1991 жылдың соңынан 1993 жылдың аяғына дейінгі кезеңді қамтиды. Осы кезде XII шақырылған Жоғарғы Кеңес өзін-өзі таратты. Екінші кезең - 1993 жылғы 16 шілдедегі «Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформаның тиімділігін арттыру жөніндегі іс-шаралар туралы» Президент Жарлығының қолданылуынан басталады және күні бүгінге дейін жалғасып келеді. Осы жылдардың бәрінде еліміз реформаның әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси процестеріне тұрақты және тиімді ықпал жасауды қамтамасыз ету мақсатында биліктің барлық тармақтарының үйлесімді жұмыс істеулерін қамтамасыз етуге бағытталған президенттік институттың қалыптасу жолымен келе жатыр. Өз кезегінде, президенттік билік жүйесі мемлекеттік билікті ұйымдастырудың келесі қағидаттары:

билікті бөлісудің әмбебап нормаларын саяси-құқықтық тануға;

шет елдердің конституциялық тәжірибесінің қазақстандық қоғам жағдайларына бейімделуге;

мемлекеттік биліктің мәні бойынша бірыңғай түрлі органдар арасындағы өзара қатынастарды заңдық реттеу арқылы саяси тұрақтылықты сақтау басымдығына;

сыртқы заңдық күшті белгілеу ретінде конституциялық норманы тануға негізделеді [13,11].

Қазір мемлекет дамуының бүкіл көп ғасырлық тарихындағы ең биік саты – құқықтық демократиялық, өркениетті мемлекет, ол халықтың қатысуымен қалыптасады (құрылады) және мемлекеттің өзі, ең алдымен, заң жүзінде, құқық бойынша әрекет жүргізуі тиіс, осылар арқылы мемлекеттік ықпал етудің межелері айқындалады. Осындай мемлекеттің ең бірінші міндеті - адамның және азаматтың табиғи құқықтарын тану, сақтау және қорғау болып табылады. Барлық дамыған мемлекеттер, солардың ішінде Қазақстан Республикасы да өзін осы ұстанымдарды басшылыққа алатын мемлекет деп жариялады.

Кеңес қоғамын қайта құру жағдайларында саяси жүйені қайта жасау жөнінде сан қайтара мәселе көтерілді, өйткені бұрынғы командалық-әкімшілік жүйе экономикалық, әлеуметтік, саяси тұрғыда өзін біржола құртып тынды. Тұрмыстың барлық салаларын мемлекеттендіру, басқаруды шектен тыс орталықтандыру мен оны бюрократияландыру бірқатар күрделі теріс салдарға ұшыратты. Бұл, біріншіден, тиімділік пен басқару мәдениетінің төмендеуі, өндірісте және басшылықтың түрлі деңгейлерінде біліксіздіктің біртіндеп үстемдік құра бастауы. Екіншіден, орындалатын іс үшін жауапкершіліктің азаюы. Үшіншіден, қоғам дамуындағы тоқырау және бірқатар мемлекеттік ірі ішкі және сыртқы саясат шешімдерін қабылдау кезіндегі күрделі кәсіптік қателіктер.

В.Н.Кудрявцевтің пікірі бойынша, құқықтық мемлекет, заң үстемдігін бекітуді және азаматтардың, лауазымды тұлғалар (адамдар) мен ұйымдардың заң алдында жаппай тең екендіктерін білдіреді. Заң - құқықтық мемлекеттің іргетасы (негізі), азаматтардың бостандықтары мен теңдіктерінің, қоғамдағы тәртіп пен ұйымшылдықтың қорғаушысы, әлеуметтік әділдік принципінің кепілі.

Құқықтық мемлекеттің қазіргі заманғы жаңаша «түсіндірмесі», құқықтық мемлекетте адамның орын алатынына негізделеді, ол тумысынан бастап еркін және

басқалармен тең, міне, сондықтан да құқық қоғамдық қатынастардың реттеушісі ретінде, басқа емес, барлығы үшін ресми бірдей еркіндік өлшемі (шамасы) болып табылады [14,37].

Республикада күшті және тәуелсіз сот жүйесін бекітуде, 1994 жылы басталған құқықтық реформаның мемлекеттік бағдарламасы ауқымында көп істер тындырылды. Құқықтық реформа Бағдарламасының негізгі қағидаттары қабылданған нормативтік-құқықтық актілерден нақты көрініс тапты [15,19].

Биліктің барлық тармақтарын өзара теңгеруге (теңестіруге) қол жеткізу, бір биліктің екінші билікке әктемдігін жою, конституциялық құрылым дағдарысын болдырмау - күн тәртібіндегі өзекті проблемалар. Ғалымдардың зерттеулері соларды шешуге бағытталулары тиіс. Сот билігінің құқықтық мемлекеттегі рөлі туралы мәселеге үңіле отырып, оның қазіргі кездегі адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету көзқарасы тұрғысынан мына жәйтті атап өту керек, Қазақстан Республикасының Конституциясында жарияланған құқықтар мен бостандықтар, қаншама жетілдірілсе де лайықты сот қорғауынсыз өздерін өздері кепілдендіре алмайды.

«Билікті бөлу жүйесінде сот билігін ерекше, дербес және тең билік ретінде қабылдауға (түйсінуге) бұдан сәл бұрыңғы дәстүрлер кедергі жасайды, онда сот ең алдымен құқық қорғау органдары кешенінің буыны ретінде қаралды және сол стандарттық тізбеде прокуратурамен, мемлекеттік қауіпсіздік органымен және ішкі істер органымен қатар аталынды», - деп Б.Н.Топорнин дұрыс жазып отыр. Тіпті Ресей Федерациясы сот реформасының тұжырымдамасында да соттар құқық қорғау органдары аталынып отыр және оларды реформалау бағыттары да, сондай-ақ құқық қорғау органдарымен сабақтастырылған.

Дж.Флетчер мен А.Наумовтың «Қазіргі заманғы қылмыстық құқықтың негізгі тұжырымдамалары» кітабына берілген салыстырмалы түсініктемеде профессор У. Жекебаев «Неге батыс елдерінде, әсіресе АҚШ-та, сот билігі қоғамдағы құқықтық тәртілдің кепілі ретінде ерекше дамып отыр?» деген сұраққа жауап беру кезінде былай деп атап көрсетеді: өйткені мемлекеттің, қоғамның және жалпы әділ соттың ерекше өзара қатынастары мен өзара тәуелділіктерін түсінбейінше, тек сот органдары қызметін талдаумен ғана шектелуге болмайды. Қоғамның судьяларға және олардың құқықтық санасына ықпалы мен сот органдары қызметінің қоғамдық қатынастарға кері ықпалы, автордың пікірі бойынша, тек экономикалық жағдайға ғана емес, сонымен бірге әр мемлекеттің саяси дамуына да байланысты болады. Судьялар сайланатын және алмастырылатын елдерде саяси комбинациялар мен әлеуметтік органдың ықпалы салдарының болмай қоймайтыны жалпы жұртқа танылған жәйт. Зерттеушілер теория жүзінде соттардың тәуелсіздігі, саяси тұрақтылықпен, адам құқықтарына деген құрметпен және аталмыш мемлекеттің демократиялық институттарының тіршілік қабілетімен тығыз байланысты екендігін бірауыздан қолдайды [16,15].

Билікті бөлу классикалық теориясының негізін қалаушылар сот билігі қызметінің басым бағыттарының бірі ретінде құқық қорғау міндетін іске асыру кезінде атқару билігі органдарына сот бақылауын жүзеге асыруын бөліп атайды.

Сот органдарының негізгі міндеті - әділ сот болып табылатыны сөзсіз, сот әділдігін іске асыру кезінде соттар тек азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін ғана қамтамасыз етіп қоймайды, сонымен қатар олар экономика, қоғамдық тәртіпті қорғау, қауіпсіздікті қамтамасыз ету салаларында және басқа салаларда мемлекеттік органдардың заңды мүдделері мен құқықтарын да қорғайды. Осылармен бір мезгілде қатар соттар осы көрсетілген органдардың атқару және өкім шығару саласында туындайтын құқықтық қатынастардың барлық субъектілеріне қатысты сот бақылауы қызметін жүзеге асырады.

Осы міндеттерді орындаумен қатар соттар атқару билігі органдарының, әздерінің лауазымды адамдарының азаматтарға, қоғамдық бірлестіктерге, өзге де бейкоммерциялық ұйымдарға қатысты заңдарда көзделген негіздер мен тәртіп бойынша шешімдері мен іс-

әрекеттерінің заңдылығына бақылау жасауды жүзеге асырады. Аткару билігі қызметіне сот бақылауын жүргізу, ең алдымен адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттің қорғауына, соның ішінде сот қорғауын да конституциялық құқықпен камтамасыз етілуімен байланысты.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Концепции религии и государства /В кн. "Западная философия от истоков до наших дней". СПб., 1996. с.225.
2. Ш.Л.Монтескье Избранные произведения. М., 1955. С.294. Подр. Жиренчин К.А., Айтхожин К.К. Основной закон Республики Казахстан и историко-философские проблемы теории разделения властей//Право и государство. 2001. № 1. N.10-12.
3. Ю.Г.Сумбатян Концепция разделения властей: история и современность//Вестник МГУ. Сер.12. Политические науки. 2000. №2С.5-8.
4. Топорнин Б.Н. Разделение власти и государственная организация/ /Вестник Московского университета. 1991 №2.
5. Конституции 16 стран мира. Алматы, 1995. С.17.80,301.
6. Дмитриев Ю.А., Черемных Г.Г. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека //Государство и право. 1997. № 8.С.48.
7. Г.Сапарғалиев Конституционное право Республики Казахстан. Алматы, 1998. С.277.
8. Гуценко Г.Ф., Ковалев М.А. Указ. соч. с.43; Конституционное (государственное) право зарубежных стран/Под ред. Страшуна Б.А. Т.2. С.296-297; Сапарғалиев Г. Указ. соч. С.277, 278, 280; Баглай М.В. Указ. соч. С.612- 613; Правоохранительные органы Российской Федерации/Под ред.Божьева В.П. С.33-35.
9. Назаркулова Л.Т. Политико-правовые причины и условия принятия Конституции Республики Казахстан 1995 г. // Право и государство. 2000. № 1-2. С.9.
10. Елемесов Л.А., Темирбулатов С.Г. Конституционные принципы правосудия и конституционная законность // Саясат. 1997. № 3. N.33-34; Судебная власть - реформы продолжаются. Интервью с Председателем Верховного Суда Республики Казахстан М.С.Нарикбаевым/ Казахстанская правда. 1998.14мая.
11. Нурғалиева Е.Н. Некоторые вопросы теории судебной власти /В кн. "Суды и их роль в управлении государственной независимости". С. 166-167.
12. Колоколов Н. Судебная власть и государственное управление / Законность. 1999. № 7. С.51.
13. Абенов Е. Президент в Конституционной системе Республики Казахстан//Фемида. 1997. №3.С.8-11.
14. В.С.Нерсесянц Правовой характер взаимоотношений личности, общества и государства / В кн. "Социалистическое правовое государство: концепции и пути развития". М., 1990. С.37.
15. Мухамеджанов Б. Некоторые вопросы реформирования судебных органов/Материалы научно-практической конференции и перспективы законодательного обеспечения. Астана, 2000. С.19.
16. Джекеебаев У. С. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан. Алматы, 2001. с. 14-15.

ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТЕГІ БИЛІК ЖҮЙЕСІ

Аңдатпа

Демократиялық мемлекетте әркім өзінің жанына жақын саяси мұраттарды ұстануға ерікті.

Түйін сөздер: мемлекет, демократия, билік жүйесі.

Аннотация

В демократическом государстве каждый гражданин свободно придерживается своих политических взглядов.

Ключевые слова: государство, демократия, система власти.

Abstract

In a democratic state, every citizen freely adheres to his or her political views.

Keywords: state, democracy, system of government.

Демократия туралы жалпы түсінік. Демократия – сөзі гректің “демос” – халық және “кратос” – билік деген сөздерінен шыққан, яғни “халық билігі” деген мағынаны білдіреді. Бұл сөз бірнеше мағынада қолданылады: 1. Мемлекет түрі. 2. Теңдік, сайлау, көпшілік дауыспен шешім қабылдау принциптеріне негізделген ұйымның ұйымдастырылу түрі. 3. Қоғамдық құрылымның мұраты. Әр жерде демократия әртүрлі рең алған. Олар мынандай мемлекетті демократиялық деп түсінген. Халықтың заң жүзінде мемлекеттік билікті басқаруы. Мұнда конституция билік халықтың қолында екендігіне дәлел болады. Халық жоғары билікке өз өкілдерін сайлау арқылы тағайындап, өзгертіп отырады. Демократия теңдік болған жерде ғана болады. Мұнда барлық салада – заң шығару, оны орындауда, т.с.с. теңдік болады. Демократияда әділеттілік болуы керек. Мұнда да қоғамның барлық саласында әділеттілік болуы тиіс. Демократияда сонымен қатар бостандық, еркіндік болуы керек. Сонымен, демократия деп халық билігі, теңдік, құқық, әділдік, еркіндік принциптеріне негізделген мемлекеттік құрылысты айтады.

Тұңғыш демократиялық мемлекет б.з.д. V ғасырда Афиныда дүниеге келген. Мұнда “халық кеңесі” жұмыс істеді. Ол мемлекеттің ішкі, сыртқы саясатын жүргізді, соғыс ашу, соғысты тоқтату шешімдерін қабылдады, т.с.с. Бірақ халық кеңесіне қатыса алмайтын толық құқығы жоқ азаматтар да болған. Оларға Афиныға басқа жақтан көшіп келген азаматтар, сол елде тұратын әйелдер мен құлдар жатады. Халық кеңесі толық құқықты азаматтар көп болса, оларды басқару қиындыққа түседі деп қорықты. Халық кеңесімен қатар бес жүз адамнан тұратын кеңес жұмыс істеді. Оны “бесжүздік” деп атады. Олар халық кеңесінде қаралатын мәселелерді дайындады. Сонымен қатар “халық соты” жұмыс істеді. Ол қылмыс жасаушыларды жазалап отырды. Афиналық демократия Периклдің (б.з.б. 490-429) [1] басшылық еткен дәуірінде гүлденіп өркендеді.

Бұл уақыт афинылық демократияның алтын ғасыры болып саналады. Периклдің уақытында барлық билік мүмкіндігінше біркелкі бөлінді. Демократия Ежелгі Римде де болған. Мұнда “халықтық мінбе” жұмыс істеді. Мұның құрамында ақсүйектер де, төменгі топ өкілдері де болған. Бірақ бұл демократияның өрескел жақтары да болды.

Азаматтық құқық барлық адамда болған жоқ, себебі қоғам адам өміріне араласты. Антикалық демократиядан бастау алған классикалық демократияның өзгешелігі болды. Мұнда саясатқа барлық тап өкілдері қатыса алды. Олар өз көзқарастарын білдіріп, ортақ шешім қабылдады. Иозеф Шумпетер (1883-1950) демократияның “Шумпетерлік” теориясын

жасады [2]. Шумпетердің ойынша, демократияның ойдағыдай жұмыс істеуі үшін төрт жағдай қажет:

1. Маңызды мемлекеттік қызметтерге сайлауға болатын айтарлықтай билікті, маман өкілдері тобы болу тиіс.

2. Саяси органдар халық жақсы қабылдап, оларға өз көзқарастарын айта алатын шешімдер қабылдауы керек.

3. Жауапкершілікті толық сезінетін, қызмет орнының абыройын жоғары бағалайтын дайындығы бар жақсы ұйымдасқан бюрократия болуы керек.

4. Демократиялық өзін-өзі бақылау болғаны өте маңызды. Мұнда топ өкілдері қандай мәселе болмасын халық мүддесін бірінші орынға қоюы керек.

Қоғамдағы саяси қатынастардың демократиялық негізі қағидалары:
- Билік органдарын сайлау, - биліктің бөлінуі, - саяси пікірдің әртектілігі,
- бостандық, жауапкершілік бірлігі, - заң, - қоғамдық пікірді ескеру,
- азшылықтың өзіндік көзқарасқа хұқы, - жариялылық.

Жүзеге асыру формалары: Сайлау өткізу, есеп беру. Жобаларды бүкілхалықтық талқылау. Референдум өткізу. Митинг, жиналыс. съезд, конференция, пленум. шеру, бойкөрсетулер. сессия. шетелге сапарлар, ереуілдер.

Демократиялық қоғамның белгілерін экономикалық, саяси, рухани, әлеуметтік салаларына қарай бөлуге болады.

Экономика саласында: - еңбек адамдарының меншік қатынастарына тікелей тартылуы; - меншік түрлерінің әркелкілігі; - ауқымды өндіріс демократиясы қажет; - кәсіподақтардың еңбекшілер құқығын қорғауы; - еңбекке қарай бөлу принципінің болуы.

Мүгедектермен, табысы төмен топтарға саяси салада қамқорлық жасау; - саяси пікірдің әралуандығы; - көппартиялылықтың болуы; - демократиялық сайлау жүйесінің болуы; - құқықтар мен бостандықтар туралы заңдардың болуы; - оларды іс жүзінде қолдану; - қоғамдық ұйымдар жүйесінің болуы; - саяси өмірге қатынасу мүмкіндігінің болуы; оппозицияның болуы;

Рухани салада: - заң жүзіндегі сөз, ұждан, шығармашылық, т.с.с. бостандықтар жүйесінің болуы; - өнердің, мәдениеттің барлық түрлерінің дамуы; - ғылыми-техникалық прогрестің дамуы; - оқу-ағарту мекемелер жүйесінің болуы; - мәдениет пен шығармашылықтың барлық саласының дамуы, оған еркін қол жеткізу; - зұлымдық, қаталдық, нәсілшілдік насихатынын шектелу;

Әлеуметтік салада: - әлеуметтік қауымдасулардың арасындағы тең құқықтық, шарттық келісім қатынастарының болуы; - жеке адамның әлеуметтік қорғалуы; - азаматтардың әкімшілік тарапынан болған әділетсіздіктен қорғалуы; - жеке адамның және оның мүліктерінің қылмыстық элементтерден қорғалуы; - материалдық және рухани игіліктердің әділетті бөлінісінің болуы; - білім, дәрігерлік көмек пен әлеуметтік қамсыздандырудың сапасы мен оған еркін қол жеткізу;

Демократияның тобы топ (элитарлық) теориясы бойынша халық саясаттан шеттетіледі. Ал саяси шешімді аз ғана топ қабылдайды. Ол іріктелген, қалаулы топ болуы қажет. Демократияның марксистік теориясында тапқа үлкен мән береді. “Ақпараттық демократияның” негізін салушы Франция саясатшысы М.Рокар. Оның демократиясы сайланған адамдар, ақпарат құралдары және сайлаушылар арасындағы өзара байланыс негізінде құралады. Халық өзінің таңдау құқығын ақпарат хабарларының еркін таралу жағдайында ғана іске асыра алады.

Демократияның экономикалық теориясында саясат билік қатынастарын нарықтық қатынастармен байланыстырады. Тура демократияда халық маңызды саяси шешімдерді қабылдауға, билік жүргізуге тікелей қатысады. Оның ұтымды жақтары: халықты саясаттан шеттетпейді, саяси жүйенің тұрақтылығын және басқарудың ұтымдылығын арттырады; халықтың белсенділігін дамытып, тұлғаның өзін-өзі көрсетуіне, танытуына жол ашады; саяси институттар мен қызмет адамдарын бақылаудың ықпалдылығын қамтамасыз етеді, билік мұратын теріс пайдаланудан сақтайды, басқарушы төбе топтың халықтан

алшақтануына, шенеуніктердің бюрократталуына жібермейді. Тура демократияға референдум, плебисциттер жатады. Референдумға маңызды заң шығару немесе ішкі және сыртқы мәселені шешу үшін сайлаушылардың көңілін білдіруі жатады. Мысалы: Қазақстан Республикасында референдум арқылы Президенттің өкілдігі ұзартылады. Плебисцитарлық демократияда азаматтардың саяси ықпалы кемиді оларға сайлау арқылы заңның немесе басқа шешімнің жобасын қабылдау немесе қабылдамау құқығы беріледі. Оны президент, үкімет, партия, т.с.с. дайындайды. Мұнда халықтың жобаны дайындауға қатынасу мүмкіндігі аз. Өкілдік демократияда халықтың еркі депутаттарға және биліктің өкілетті органдарына беріледі. Азаматтар өздерінің көзқарастарының, мақсаттарының, бағдарламаларының ниеттестігіне байланысты депутаттарды сайлайды, оларға өз мүдделерін қорғауды сеніп тапсырады.

Демократиялық институттар мен адам құқықтары жөніндегі бюро Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі ұйымның құрылымдық бөлімшесінің Орталығы Варшава қаласында (*Польша*) орналасқан. Адам құқықтарының сақталуын қадағалап, демократияны дамытып, нығайтуға қол ұшын береді.

Міндеті - адами өлшемдер саласындағы ЕҚЫҰ (ОБСЕ) міндеттемелерінің орындалуына шолу жасап, жыл сайын конференциялар өткізу; демократиялық институттар мен адам құқықтары мәселелері бойынша жиналыстар мен семинарлар ұйымдастыру.

Бюро ЕҚЫҰ-ға мүше мемлекеттер аумағында сайлаулар өткізу барысын қадағалау жөніндегі жұмыстарды үйлестіріп, құқықтық мәселелер бойынша жәрдем береді, сайлауды өткізу және демократиялық институттарды дамыту туралы ақпарат алмасуға көмектеседі. Адами өлшемдер туралы Копенгаген құжатына (1990) сәйкес ЕҚЫҰ-ға қатысушы елдер ішкі және халықаралық бақылаушылардың қатысуы сайлау процесін жақсартатынын мойындаған болатын.

Ұйымның осы қызметін атқару бюроға жүктелді. Соңғы жылдары бюро миссиясы Қазақстанда және бірқатар ТМД елдерінде өткен сайлаулар барысын бақылады [3].

Қазіргі заманда мынадай демократиялық қозғалыстар бар: 1.Халық бұқарасының дүниежүзілік соғысқа қарсы күресі. 2.Жаңа экономикалық тәртіп орнату жолындағы қозғалысы; 3.Нәсілдік және ұлттық кемсітушілікке қарсы бағытталған қозғалыстар; 4.Бейбітшілік пен демократия жолындағы күрес; 5.Ғалымдар мен дәрігер, заңгерлердің қозғалысы; 6.Жастар, студенттер, әйелдер қозғалысы; 7.Жер мәселесі және әлеуметтік құқықтарды талап ету жолындағы шаруалар қозғалысы; 8.Қоршаған ортаны сақтау жолындағы түрлі бұқаралық қозғалыстар.

Қоғамның саяси жүйесін демократияландырудың мынандай негізгі бағыттары бар: Басқарудың саяси және мемлекеттік емес (өзін-өзі басқару) процестеріне кең жол ашу. Мекемелердің өкілеттік бастамаларын дамыту.

Барлық әлеуметтік топтардың мүдделерін анықтаудың, қалыптастырудың, іске асырудың тетіктерін жетілдіру. Жеке адамның жан-жақты жетілуіне көмектесу, ұлттардың үйлесімді дамуы, достықты нығайтып, ынтымақтастықтың процестерін жүргізу.

Заңдылық пен құқық тәртібін нығайту, биліктің жеке адамдардың қолында тым көп шоғырлануына қарсы тосқауыл жасау. Мемлекеттік, партиялық және қоғамдық ұйымдардың қызметтерін және өкілдіктерін айқын түрде анықтау. Саяси жүйе құрылымын жанартудың тиімді тетіктерін жасауды қалыптастыру.

Демократияландырудың негізгі бағыттары:

- адамдарды қоғам мен мемлекеттің істерін басқаруға тарту;
- жеке тұлғалардың, биліктің өкілетті органдардың, қоғамдық ұйымдар, еңбек ұжымдары мүшелерінің ұсыныстар жасауына мүмкіншілік туғызу, қоғамның өзін-өзі басқаруын дамыту;

- әрбір ұлт пен халықтың еркін дамуы, олардың тең құқылы ынтымақтастығын нығайту;

- заңдылық пен құқықтық тәртіпті тұрақты бекітіп отыру;

- жариялылықтың кеңеюі;

- мемлекеттік және қоғамдық істерді шешудегі қоғамдық пікірді ескеріп отыру: сайлау жүйесін жетілдіру.

Көптеген елдерде антидемократиялық күштердің үдеуі, демократияның жеңіліп, авторитарлық және тоталитарлық тәртіптердің орнағандығы тарихтан белгілі. Тарихтағы бұл кезеңдерді С. Хантингтон "кері қайтқан толқындар" (немесе "демократизация жолынан тайған толқындар - "reverse wave") деп атайды. Демократия тәртібінің орнауы және оның уақытша жеңіліс тапқан кездерін еске ала отырып, тарихи материалдарды талдай келе, С. Хантингтон демократияландырудың келесідей толқындарын анықтайды:

- демократизацияның алғашқы толқыны 1828-1926 жж.;
- алғашқы кері кету толқыны 1922- 1942 жж.;
- демократизацияның екінші толқыны - 1943-1962 жж.;
- екінші кері кету толқыны 1958- 1975 жж.;
- демократизацияның үшінші толқыны - 1974 жылдан - бүгінгі күнге дейін.

70-ші жылдардың аяғында басталып, 80-ші жылдар бойы жалғасқан Оңтүстік Еуропадан басталған демократизацияның толқыны Латын Америкасы мен Азияға ауысты.

80-ші жылдардың соңында шынай социализм мен демократиялық қоғамдық-саяси құрылыс дағдарысымен байланысты қазіргі демократияландырудың толқыны жаңа кезеңге өтті.

С. Хантингтон әлемдік демократиялық қозғалудың жаһандануы себептерін мынадай факторлармен түсіндіреді:

- 1) Авторитарлық және тоталитарлық жүйелер легитимділігі дағдарысы;
- 2) 60-ы жылдардағы әлемдік экономиканың өсуі және сауаттылықтың артуы;
- 3) Қалалық орта таптың артуы;
- 4) 60-ы жылдардағы католик шіркеуінің доктринасындағы елеулі өзгерістер.

1. Алдыңғы қатарлы әлемдік саяси күштердің ауысуы АҚШ, КСРО, Еуропалық қауымдастық);

2. Халықаралық байланыстың жаңа құралдармен толығының тиімді көрсетілуі.

Қазіргі демократиялық толқынды шартты түрде екі мерзімдік кезеңге бөлуге болады:

- 1974 жылы - 1980-ші жылдардың соңында, Оңтүстік Еуропадан басталып, латын американдық, азиялық, Африка аймағының бір бөлігін қамтыған авторитарлық саяси жүйелерді либерализациялау және демократиялық басқаруға өту процесі.

- 1980 жылдың соңы - 2000-шы жылдардың басы, "қырғи-қабақ соғыстың" аяқталуы және Орталық және Шығыс Еуропада социалистік тәртіптердің құлауы нәтижесінде демократиялық өтпелі кезең постсоциалистік және үшінші әлем елдерін қамтуы. Дәл осы кезде саясаттануда "демократизациялаудың ғаламдық толқыны" (С. Хантингтон) [4] және "демократияның ғаламдық қайта түлеуі" (Г. О'Доннел, Ф. Шмиттер және т.б.) ұғымдары пайда болды [5].

Қазақстан Республикасының Конституциясында демократиялық белгілер бар, қазір соны жүзеге асыру үшін көптеген жұмыстар жүргізілуде. Республика өзін егеменді, зайырлы, демократиялық, құқықтық мемлекет ретінде деп жариялады [6]. Қабылданып жатқан заңдарда адамдардың негізгі құқықтары мен бостандықтары көрсетіліп, заң мен сот алдында теңдестірілген. Әркім өзінің жанына жақын саяси мұраттарды ұстануға ерікті. Сөз және баспасөз бостандығы, соның ішінде сынау құқығы да заң жүзінде бекітілген. Экономика саласында жеке меншікке үлкен жол ашылды. Халық демократиялық жағдайда өмір сүруге үйренуде. Дегенмен Қазақстан Республикасы дамыған батыс Еуропа елдеріндегі тарихи тәжірибелерін, демократия орнату жолындағы рәсімдерін, тәртіп, қағидаларын енгізіп, тиімді және нысаналы пайдаланғаны абзал.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 *Ежелгі Афин философы Перикл: Демократия туралы ұғым /kazorta.org/demokratiya-turaly-ym/.*

2 ЙозефШумпетер (1883-1950) демократияның “Шумпетерлік” теориясы.
<http://kitaphana.kz/ka/downloads/referatu-na-kazakskom/238-sayasattanu/3272-demokratia.html>

3 Document of the 1990 CSCE/OSCE Copenhagen Meeting of the Conference .
www.osce.org/odihr/elections/14304.

4 Хантингтон С. Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации//Мировая экономика и международные отношения.1995. №10.
http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/73.php.

5. Теоретические и методологические обоснования исследования политического транзита концепции политического транзита Г. О’Доннелла и Ф.Шмидта. <http://centurion-center.narod.ru/db2.html>.

Тәжібек Е.

магистрант 1-курса по специальности «Юриспруденция» Академии Кайнар

КОНТРОЛЬ КАК ОСОБАЯ ФУНКЦИЯ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

Аннотация

В данной статье рассмотрены актуальные проблемы развития контрольных функций органов исполнительной власти с позиций конституционного права. Государственный контроль, в свою очередь, подразделяется на общественный, политический, конституционный, прокурорский, административный, судебный и т.д.. Современная законодательная база предоставляет возможность отчетливо определить объекты различных видов государственного контроля и, соответственно, его субъекты.

Ключевые слова: Государственный контроль, исполнительная власть, судебная власть, закон

Аңдатпа

Бұл мақалада конституциялық құқық тұрғысынан атқарушы билік органдарының бақылау функцияларын дамытудың өзекті мәселелері қарастырылған. Мемлекеттік бақылау, өз кезегінде, қоғамдық, саяси, конституциялық, прокурорлық, әкімшілік, сот және т. б. болып бөлінеді.. Қазіргі заманғы заңнамалық база мемлекеттік бақылаудың әртүрлі түрлерінің объектілерін және тиісінше оның субъектілерін айқын анықтауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Мемлекеттік бақылау, атқарушы билік, сот билігі, заң

Abstract

In this article the actual problems of development of control functions of Executive authorities from positions of the constitutional law are considered. State control, in turn, is divided into public, political, constitutional, prosecutorial, administrative, judicial, etc.. The modern legislative framework provides an opportunity to clearly define the objects of various types of state control and, accordingly, its subjects.

Keywords: State control, Executive power, judicial power, law

Анализируя актуальные проблемы развития контрольных функций органов исполнительной власти с позиций конституционного права, следует, прежде всего, обозначить принципиальные теоретико-правовые положения. Контроль как специфический вид деятельности имеет сложную структуру и проявляется в различных аспектах. Это обуславливает различные характеристики его понятия и создает подчас не совсем точное представление о нем.

Контроль, контролировать (понятие английского происхождения) в Оксфордском кратком английском словаре имеет три понятийных варианта: а) проверять или

контролировать, следовательно, и регулировать (платежи и т.д.); б) требовать отчета; в) сдерживать и направлять свободное действие [1, с.241].

В научной литературе контроль принято рассматривать в широком и узком смысле. В широком смысле контроль - это совокупность политических, экономических и идеологических процессов и методов, призванных обеспечить стабильность общества и государственного строя, соблюдение социального порядка, влияние на массовое и индивидуальное сознание. В узком смысле контроль - это проверка исполнения решений вышестоящих организаций, соблюдения технических, экономических, организационных нормативов, выполнения плановых мероприятий (заданий), соблюдения трудовой дисциплины, правовых норм. Такой контроль присущ управленческому циклу и рассматривается в ряду функций управления [2, с. 178].

В юридической литературе всесторонне раскрывается содержание государственного контроля как функции, тесно связанной не только с обеспечением дисциплины и законности, но и с государственным регулированием. Принимая во внимание различные точки зрения – одни авторы указывают на зависимость организации и осуществления контроля от особенностей правового положения предприятий, учреждений и организаций государственного и негосударственного секторов в экономике и других сферах [3, с.48], другие – придерживаются принципиальной позиции, что способы обеспечения законности обобщенно сводятся к контролю и надзору [4, с.187], логично резюмировать, что контроль - понятие многообразное и многостороннее.

Наиболее близкие к юриспруденции понятия контроля разработаны науками об управлении, в том числе об управлении экономическими процессами, трудовой деятельностью людей. Сам по себе контроль имманентно присущ праву, поскольку его основное назначение - регулировать общественные отношения.

Контроль, как правило, выражается в правовой форме и осуществляется уполномоченными субъектами. Конкретный состав и объем компетенции контролирующего субъекта установлен законодательством, в котором точно фиксируется, кто может быть субъектом контрольного процесса, что он должен делать и каким образом обязан осуществлять свои должностные (служебные) функции. По результатам контроля, реализуя свою властную компетенцию, контрольные органы принимают определенные решения, которые, являясь формой поднормативного правового регулирования, своим властным организующим воздействием определенным образом вторгаются в уже сложившиеся отношения и изменяют эти связи, преобразуя их в соответствии с целями, заложенными в нормах права, а если при правовой оценке деятельности подконтрольного субъекта обнаружится неправомерное поведение, приводят в действие правоохранительные средства.

Государственный контроль, в свою очередь, подразделяется на общественный, политический, конституционный, прокурорский, административный, судебный и т.д.. Современная законодательная база предоставляет возможность отчетливо определить объекты различных видов государственного контроля и, соответственно, его субъекты.

Кроме того, в зависимости от субъектов, осуществляющих контрольные функции, выделяют общегосударственный, ведомственный, внутрихозяйственный, общественный и аудиторский контроль.

Фундаментальной основой реализации принципа правового государства является верховенство конституции. Во всех государствах мира существует целая система, направленная на обеспечение верховенства основного закона, именуемая системой юридической охраны конституции, в которой приоритет имеют конституционные нормы, исполняющие главенствующую роль в реализации верховенства Основного закона. Конституционный контроль, осуществляемый в Республике Казахстан, выполняет функцию проверки актов на соответствие основному закону страны. Основными функциями конституционного контроля следует назвать, прежде всего, обеспечение реальности конституционных положений, пресечение нарушений конституционной законности, восстановление нарушенных конституционных положений, предупреждение возможных

нарушений основного закона. Собственно контрольные функции Конституционного Совета Республики Казахстан включают проверку актов на конституционность, контроль за соблюдением основных прав и свобод, разрешение споров при рассмотрении споров о законности проведения выборов и референдумов.

Важную роль в развитии общества и государственной службы играет политический контроль. Его осуществляют органы и лица, которые исполняют полномочия верховной власти. В зависимости от политико-государственного устройства это могут быть: парламент; представительные выборные органы; получившие поддержку большинства народа политические партии. Значительное место в его осуществлении принадлежит Парламенту Республик Казахстан. Его палаты обладают многими полномочиями, которые составляют содержание парламентского контроля.

Объем предусмотренных законодательством контрольных полномочий представительных органов власти невелик, но они могли бы внести в выполнение контрольной функции государства более весомый вклад. Парламентский контроль за исполнительной властью может стать более эффективным, если не будет подменять собой полномочия органов исполнительной власти и не станет прикрытием для реализации интересов той или иной партии.

Парламент заслушивает отчеты о деятельности должностных лиц органов исполнительной власти, участвует в назначении на должность руководителей республиканских органов и правоохранительных служб субъектов. Важным направлением государственного контроля является деятельность Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета, именуемая государственным финансовым контролем. Счетный комитет Республики Казахстан - постоянно действующий орган государственного финансового контроля, образуемый Президентом и подотчетный ему. Счетный комитет осуществляет контроль за исполнением республиканского бюджета на основе принципов законности, объективности, независимости и гласности, что соответствует международным стандартам и мировой практике. В процессе реализации своих задач Счетный комитет осуществляет контрольно-ревизионную, экспертно-аналитическую, информационную и иную деятельность, обеспечивает единую систему контроля за исполнением бюджета. Сфера действия контрольных полномочий Счетного комитета, кроме того, включает органы местного самоуправления, предприятия, организации, банки, страховые компании, и другие финансово-кредитные учреждения, их союзы, ассоциации и иные объединения вне зависимости от видов и форм собственности, если они получают, перечисляют, используют средства из республиканского бюджета или используют собственность либо управляют ею, а также имеют представленные законодательством органами государственной власти налоговые, таможенные и иные льготы и преимущества.

Парламентский контроль в данном направлении реализуется в процессе утверждения Парламентом отчета Счетного комитета об исполнении республиканского бюджета.

Представительные органы контролируют порядок и процесс поступления на государственную службу, ее прохождение, регулируют вопросы, связанные с выборами в органы местного самоуправления.

Сама по себе обязанность исполнительной власти отчитываться по определенным вопросам перед представительной властью вытекает из природы исполнительной власти как власти, исполняющей закон. Однако недопустимо неограниченное расширение полномочий законодательного органа, в том числе в определении форм контроля, поскольку это несовместимо с принципом разделения властей.

Существующее в нашей стране распределение властных полномочий предусматривает и соответствующую дифференциацию контрольных функций, что обеспечивает возможность одновременного и параллельного существования и взаимодействия институтов президентского контроля, парламентских, правительственных и контрольно-ревизионных структур.

Судебный контроль осуществляют все имеющиеся в Республике Казахстан суды. Они рассматривают требования и протесты органов государственной власти о признании незаконными актов управления; дела о преступлениях работников государственного аппарата; о признании недействительными актов государственных органов, нарушающих права и интересы организаций и граждан. Одним из главных направлений судебного контроля является защита прав граждан и юридических лиц - как собственников, так и свободных предпринимателей.

В правовом государстве важнейшая роль в обеспечении эффективного контроля в государственном управлении отводится судебной власти. Особый статус органов этой власти делает их функционирование независимым от других подсистем государственной власти и превращает их в подлинного стража законности.

Наибольшую часть контрольных полномочий в государственной службе выполняют суды общей юрисдикции, осуществляя комплексный контроль. Предметом рассмотрения дел судами общей юрисдикции является контроль за прохождением государственной службы государственными служащими, контроль за законностью актов органов государственной власти и местного самоуправления. В процессе административного и гражданского судопроизводства суды общей юрисдикции контролируют законность и обоснованность распорядительных актов органов государственной власти и местного самоуправления, законность приема и увольнения, предоставления пенсий и отпусков государственным служащим и другие вопросы.

Судебный контроль - наиболее независимая форма контроля, так как он имеет четкую регламентацию и нормативную базу. Вынося частное определение в отношении должностных лиц, где указываются факты нарушений законодательства, судебные органы выполняют профилактическую задачу, что очень важно для предупреждения серьезных правонарушений.

Судебная власть - стержневой институт, обеспечивающий правовой порядок. Однако во многом из-за ее слабости не срабатывают новые принципы управления, не обеспечивается общая эффективность государственной власти. В этой связи исключительно важной представляется реализация в полном объеме конституционного закона «О судах и судебной системе Республики Казахстан».

В прокурорском надзоре заложена функция контроля за законностью актов государственного управления, которая подлежит обязательному исполнению. Осуществляя надзор за исполнением законов и за соответствием закону тех правовых актов, которые издаются органами государственной власти и органами контроля, представительными (законодательными) органами, органы прокуратуры не подменяют их и не вмешиваются в их оперативно-хозяйственную деятельность. Проверка исполнения законов проводится на основании поступившей в органы прокуратуры информации о фактах нарушения закона, требующих принятия мер прокурором.

Одним из видов государственного контроля является контроль, осуществляемый органами исполнительной власти и именуемый административным. Административный контроль осуществляется исполнительными органами всех уровней власти. Он включает контроль вышестоящих должностных лиц за действиями подчиненных, предусматривает создание инспекционных и надзорных органов, которые анализируют выполнение законов, нормативных актов, изучают эффективность и качество административной деятельности. Не случайно в Концепции правовой политики подчеркивается, что «наряду с прокурорским надзором правомочен административный надзор, осуществляемый уполномоченными должностными лицами исполнительной власти в отношении неподчиненных субъектов - граждан и организаций в целях обеспечения соблюдения законности в сферах деятельности, регулируемых административным законодательством, с использованием в предусмотренных законом случаях мер административного принуждения» [5]. В данном контексте уместно упомянуть о необходимости усиления роли социального контроля, который является формой обратной связи в системе государственного управления. Это наиболее яркое проявление демократизма государства, контроля за ним со стороны институтов гражданского

общества. Первоосновой социального контроля выступает активность населения, которая проявляется в деятельности общественных движений и организаций, в средствах массовой информации, в письмах, жалобах, заявлениях граждан. При условии конструктивного взаимодействия социального и административного контроля возможна реализация самых смелых планов и проектов стратегического прорыва государства к мировому лидерству, названный в Послании Президента РК Н.Назарбаева народу Казахстана от 29 января 2010 года «Новое десятилетие, новый экономический подъем, новые возможности Казахстана» казахстанским путем к лидерству [6].

Несмотря на то, в современном законодательстве заложен фундамент для организации эффективного государственного контроля, существующая система государственного контроля (надзора) в полной мере не защищает права потребителей, поскольку не позволяет эффективно обеспечивать безопасность поступающей на рынок продукции, работ, услуг, своевременно отслеживая продукцию, не соответствующую обязательным требованиям, адекватно и оперативно реагируя на нарушение субъектами предпринимательской деятельности обязательных требований; предупреждать повышенные издержки, которые несет предприниматель от госконтроля, перекладываются на потребителя и выливаются в завышенные цены на товары и услуги, при том, что безопасность потребителя оказывается далеко не в полной мере гарантированной.

Неопределенность и размытость предмета контроля приводит к тому, что потребитель в случае нарушения его прав не в состоянии определить однозначно государственный орган, к компетенции которого относится рассмотрение факта нарушения прав потребителя на качественный и безопасный товар (работу, услугу), а также иных прав.

Сложившаяся в сфере государственного контроля (надзора) ситуация негативно влияет на само государство:

- происходит подрыв доверия потребителей и предпринимателей к государству, не обеспечивающему в полной мере защиту конституционных прав на безопасность жизни, здоровья, благоприятную окружающую среду и возможность свободной реализации предпринимательской инициативы.

- снижается конкурентоспособность экономики по сравнению с экономиками стран, где государственный контроль менее избыточен.

- нерационально выстроенная и избыточная система государственного контроля (надзора) приводит к неэффективному расходованию бюджетных средств.

- бюджет недополучает налоги вследствие уменьшения налогооблагаемой базы и выбора предпринимателями теневой формы оборота, одним из стимулов к которому служит избыточный контроль, распространенность неформальных отношений «предприниматель-контролер», а также развитие системы предоставления платных услуг органами контроля и аффилированными с ними организациями.

Работа субъектов управления плохо организована, функции госаппарата не приспособлены для решения стратегических задач, а знание чиновниками современной науки управления встречается сравнительно редко. В этой связи особую актуальность приобретает проблема контроля в органах исполнительной власти, поскольку без действенного и эффективного контроля, проводимого в полной гармонии с действующим законодательством, никакая власть не сможет осуществить свои полномочия.

Архиважной предпосылкой обеспечения результативного государственного контроля является соблюдение принципов логически выстроенной модели взаимоотношений всех элементов системы разделения властей. Очевидно, что особое место в данной системе занимает государственный финансовый контроль, имеющий отношение в большей или меньшей степени ко всем названным видам контроля.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Оксфордский краткий английский словарь*. - Лондон, 1986. - 568 с.
2. *Лукьяненко В.И. Общй контроль в системе государственной службы//Кадровый контроль в системе государственной службы*. -М.: РАГС, 2002. – 289с.
3. *Атаманчук Г.В. Управление – фактор развития (размышления об управленческой деятельности)*.- М., ЗАО «Экономика», 2002. – 568 с.
4. *Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента*. – М., 1997.- 704 с..
5. *Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года*. – Алматы: OST – XXI век, 2010. - 48 с.
6. *Послание Президента РК Н.Назарбаева народу Казахстана от 29 января 2010 года «Новое десятилетие, новый экономический подъем, новые возможности Казахстана»* - bnews.kz/ru/news/post/26053.

4 СЕКЦИЯ. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Попова З.С.

*курсант 3 курса Алматинской академии МВД РК им. М.Есбулатова,
Научный руководитель: Естеусизов Е.Н., к.ю.н., подполковник полиции Алматинской
академии МВД РК им.М. Есбулатова.*

ОРГАНЫ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ КАК СУБЪЕКТ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются основные задачи полиции как субъекта правоохранительной деятельности и направления правоохранительной службы в целом; формы реализации правоохранительной функции в ОВД, значение ОВД в государственной структуре Республики Казахстан.

Ключевые слова: правоохранительная служба, Закон «О Правоохранительной службе», поддержание и обеспечение правопорядка, борьба с преступностью.

Аңдатпа

Аталған мақалада құқық қорғау қызметінің субъектісі ретінде полицияның негізгі міндеттері мен құқық қорғау қызметінің жалпы бағыты; ПО-ның құқық қорғау қызметін іске асыру нысандары, Қазақстан Республикасының мемлекеттік құрылымындағы ПО-ның мәні қарастырылады.

Түйін сөздер: құқық қорғау қызметі, «Құқық қорғау қызметі туралы» Заңы, құқықтық тәртіпті қолдау және қамтамасыз ету, қылмыстылықпен күрес

Abstract

This article discusses the main tasks of the police as a subject of law enforcement and the direction of law enforcement services in general; forms of implementation of the law enforcement function in the ATS, the importance of the ATS in the state structure of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: law enforcement service, Law “On Law Enforcement Service”, maintenance and enforcement of law and order, fight against crime.

Полиция - та «силовая» государственная структура, которая для выполнения своей основной задачи по защите человека и его законных прав от преступных посягательств чаще каких-либо других органов вынуждена действовать методами, прямо или косвенно ограничивающими эти права. Это, разумеется, не значит, что лица, вовлеченные в сферу деятельности органов внутренних дел, и, прежде всего, преступившие закон, теряют все свои права человека и гражданина и не могут рассчитывать на гуманное к ним отношение. Напротив, уважение прав человека наряду с законностью, гуманизмом и гласностью является важнейшим принципом профессиональной деятельности сотрудников полиции [1].

Общественные отношения, связанные с поступлением на службу в органы внутренних дел, ее прохождением и прекращением, правовой статус, материальное обеспечение и социальная защита сотрудников правоохранительных органов регламентируются принятым ранее Законом Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе» [2].

В соответствии со статьей 3 данного закона, органы внутренних дел относятся к числу правоохранительных органов. Правоохранительным органом признается орган государства, который осуществляет специализированную правоохранительную деятельность, обеспечивающую охрану правопорядка, законности, борьбу с преступностью защиту прав и свобод граждан, методами и в форме установленной законом. Отмечается, что некоторые

правоохранительные органы, в том числе и органы внутренних дел, полифункциональны, что в значительной степени обусловлено сложностью и разнообразием объектов правоохранительной системы.

Роль правоохранительных органов исполнительной власти, действующих на ранних фазах правоохранительной деятельности - в их обусловленности такими принципами их организации и функционирования, как единоначалие, оперативность, наличие специфических средств, сбора информации, реагирование на проявления угроз охраняемым объектам и др.

Правоохранительная деятельность складывается из целенаправленных действий по:

- 1) выявлению угроз, существующему правовому порядку,
- 2) предотвращению нарушений правопорядка,
- 3) пресечению нарушений правопорядка,
- 4) восстановлению правового порядка и
- 5) применению мер юридической ответственности к нарушителям правопорядка.

Из определения государственной службы, данного в первом подразделе, можно вывести специфику этого вида правоохранительной деятельности:

- субъектом этого вида правоохранительной деятельности может быть только физическое лицо, имеющее гражданство Республики Казахстан;

- эта деятельность является видом государственной службы, а, значит, должна соответствовать общим признакам государственной службы, т.е. являться профессиональной и служебной;

- правоохранительная государственная служба – это служба, что предполагает ее иерархическую организацию;

- содержанием государственной службы является деятельность на должности правоохранительной службы в государственных органах, службах и учреждениях. Эти должности, во-первых, должны быть определены как должности правоохранительной службы, а, во-вторых, не в любых государственных органах, службах и учреждениях, а только в тех, которые выполняют соответствующие функции;

- содержание деятельности в виде государственной службы определяется занимаемой должностью и функциональной характеристикой государственного ведомства, где определена эта должность;

- характер выполняемой в определенной должности правоохранительной деятельности определяет специфику правового регулирования, порядка прохождения конкретного вида государственной правоохранительной службы.

На основании этого мы можем сделать следующие выводы:

- во-первых, характеристика правоохранительной деятельности как служебной позволяет говорить о ней как о деятельности исполнительно-распорядительного характера, осуществляемой на условиях назначаемости или найма на службу на определенный срок.

- во-вторых, правоохранительная деятельность в качестве государственной службы не может осуществляться в правотворческой (законодательной) или судебной форме.

- в-третьих, не может считаться государственной правоохранительной службой выполнение правоохранительной деятельности в отдельных случаях лицами, не замещающими правоохранительные должности.

Правоохранительная служба лежит в основе организационно обособленной подсистемы правоохранительной системы государства. С функциональной точки зрения государственная правоохранительная служба может быть рассмотрена как правовой институт, регулирующий порядок замещения правоохранительных должностей и прохождения службы, и как специфическая правоохранительная деятельность. Давая общую функциональную характеристику правоохранительной государственной службе, мы предлагаем обратить внимание на следующие моменты.

Во-первых, государственная правоохранительная служба является социально востребованной деятельностью, с ее помощью решаются задачи общесоциального характера.

Во-вторых, функции правоохранительной государственной службы производны от функций органа, службы или учреждения, осуществляющего обеспечение задач в сфере правоохранительной деятельности государства.

В-третьих, функции правоохранительной службы определяются родовым объектом правоохранительной деятельности: безопасность; законность и правопорядок; борьба с преступностью; защита прав и свобод человека и гражданина.

В-четвертых, функциональные особенности отдельных правоохранительных должностей определяются ее местом и ролью в механизме правоохранительной деятельности (фазе правоохранительной деятельности государства).

Вместе с тем, функции конкретной государственной должности должны определяться в соответствии с перечнем типовых должностей правоохранительной службы.

В условиях формирования новой казахстанской государственности любая функция, связанная с деятельностью правоохранительных органов, должна иметь социальную составляющую, и вследствие этого различие между социальными и собственно правовыми функциями правоохранительной службы определено характером их юридического закрепления.

Необходимость повышения качества правоохранительной деятельности следует разрешать не только за счет расширения и без того объемного списка контрольных структур, а, прежде всего, за счет повышения культурно-нравственного уровня сотрудников правоохранительной службы, развития их гражданских качеств.

Основными направлениями государственной правоохранительной службы, исходя из законодательного определения, являются полномочия:

- а) по обеспечению безопасности;
- б) по обеспечению законности и правопорядка;
- в) по борьбе с преступностью;
- г) по защите прав и свобод человека и гражданина.

Основными формами реализации правоохранительной функции органов внутренних дел является правоприменительная, организационная и воспитательная. Такая система форм адекватно отражает структуру деятельности как органов внутренних дел в целом, так и отдельных подразделений.

Правоприменительная форма выражает деятельность органов внутренних дел по реализации своей компетенции в сфере обеспечения прав и свобод граждан, по созданию оптимальных условий для пользования ими. Она характеризуется, в частности, изданием правоприменительных актов с целью конкретизации содержания прав и свобод человека и гражданина, установления порядка, пределов и оснований их реализации, а также индивидуализации других юридических фактов, с которыми связано дальнейшее существование прав человека и гражданина. В ходе правоприменения органы внутренних дел устанавливают наличие прав и обязанностей и их меру; определяют момент действия или факт прекращения субъективных прав и обязанностей; осуществляют контроль над правильностью приобретения прав и обязанностей.

Во многих случаях правоприменение - это целый комплекс последовательно развивающихся действий многих участников какого-либо процесса (возбуждение уголовного дела, предварительное расследование, судебное разбирательство, кассация).

Организационная форма характеризуется созданием условий для исполнения правовых актов, регламентирующих деятельность органов внутренних дел в сфере правоохраны, правообеспечения прав и свобод, совершенствованием с этой целью организационных структур, широким применением передового опыта других государственных органов, организацией взаимодействия с органами правосудия, прокуратурой, другими государственными структурами, наблюдением за исполнением должностными лицами и гражданами правовых документов, регулирующих обеспечение прав и свобод граждан и др.

Воспитательная форма определяется необходимостью повышения уровня правосознания не только граждан, но и сотрудников органов внутренних дел. Выбор форм деятельности органов внутренних дел всегда обусловлен характером, стоящих перед ними задач. С развитием этих органов постоянно развиваются формы реализации правоохранительной функции; они приводятся в соответствие с задачами, стоящими перед органами внутренних дел на каждом этапе становления казахстанского государства и общества.

Основной целью правоохранительной службы как правового института является обеспечение выполнения законодательства страны, создание благоприятных правовых, организационных и социально-экономических условий для нормального функционирования государственного аппарата. Имеется в виду правовое регулирование не только внешних отношений с другими институтами гражданского общества и государственными структурами, но и внутриаппаратных отношений.

Деятельность органов внутренних дел многообразна, и это многообразие находит отражение в соответствующей структурной организации работы органов субъектов правоохранительной деятельности.

Органы внутренних дел подразделяется на криминальную полицию и полицию общественной безопасности и собственно Управление внутренних дел, которое занимается координационно-распорядительной и информационно-разъяснительной работой, отвечает за работу с кадрами (аттестация персонала, воспитательная работа, социальная защита сотрудников, т.п.).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Послание Президента страны народу Казахстана 1997 года «Казахстан - 2030 Прозрение, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев».*

2. *Республика Казахстан. Закон «О правоохранительной службе» от 6 января 2011 года № 380-IV//<http://adilet.zan.kz>.*

3. *Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана Стратегия «Казахстан-2050». Новый политический курс состоявшегося государства. 14 декабря 2012 год//<http://akorda.kz/ru>.*

4. *Глава государства принял участие в расширенном заседании коллегии МВД, на котором обсуждались результаты работы за 2010 год и приоритетные задачи на текущий год.*

5. *Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан об утверждении Кодекса чести сотрудников органов внутренних дел Республики Казахстан (Правила служебной этики сотрудников органов внутренних дел Республики Казахстан). От 28 мая 2011 года//<http://adilet.zan.kz>.*

6. *Указ Президента Республики Казахстан «О мерах по повышению эффективности правоохранительной деятельности и судебной системы в Республике Казахстан» от 17 августа 2010 года №1039//<http://adilet.zan.kz>.*

Тлеулесова Ж.Ж.

студентка 1 курса по специальности «Юриспруденция» Академии Кайнар,

Самалдыкова З.М., к.ю.н, доцент Академии Кайнар

БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ В ОРГАНАХ ВЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Во всем мире актуальной проблемой является коррупция и Республика Казахстан не исключение. Итак, коррупция – это незаконное использование лицами занимающими

ответственную государственную должность должностными лицами своих должностных полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных или не имущественных благ и преимуществ для себя или третьих лиц а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ. Из-за такой проблемы, как коррупция в стране ведется антикоррупционная политика, деятельность которой направлена на создание эффективной системы противодействия коррупции, посредством формирования антикоррупционного сознания у населения. Антикоррупционное сознание представляет собой совокупность понятий, теорий, представлений, взглядов и эмоционально выражающее отношение людей к коррупции как к социальному злу.

Ключевые слова: Коррупция; антикоррупция; антикоррупционная политика; антикоррупционные ограничения; коррупционное правонарушение; коррупционный риск; предупреждение коррупции; антикоррупционное сознание; система массовой информации; социальное зло.

Аңдатпа

Әлемде айналадағы сыбайлас жемқорлық – бұл өзекті мәселе, және Қазақстан Республикасына да тікелей қатысты. Осылайша, сыбайлас жемқорлық мемлекеттік немесе жеке тұлғалардан немесе делдалдардан жеке немесе үшінші тұлғалардың мүліктік емес артықшылықтары мен жеңілдіктерін алу немесе осы тұлғаларға пара беру арқылы өздерінің ресми өкілеттіктерін және тиісті мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге жауапты лауазымды тұлғалардың заңсыз пайдалануы болып табылады. Елдегі сыбайлас жемқорлыққа байланысты сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат жүргізіліп жатыр, оның қызметі халық арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана қалыптастыру арқылы тиімді жемқорлыққа қарсы жүйені құруға бағытталған. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана-сезім – бұл ұғымдардың, теорияның, идеялардың, көзқарастардың және адамдардың әлеуметтік жағымсыз жамандық ретінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы эмоционалды түрде білдіретін қатынасы.

Түйін сөздер: Сыбайлас жемқорлық; сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат; сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулер; сыбайлас жемқорлық қылмысы; сыбайластық тәуекелдігі сыбайластықтың алдын-алу сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана; БАҚ жүйесі; әлеуметтік зұлымдық.

Abstract

Around the world, corruption is a topical issue, and the Republic of Kazakhstan is no exception. So, corruption is the illegal use by officials of state officials in charge of their official powers and related opportunities in order to obtain or extract personally or through intermediaries of property or non-property benefits and advantages for themselves or third parties and to bribe these persons by providing benefits and advantages. Because of such a problem as corruption in the country, an anti-corruption policy is being pursued, the activity of which is aimed at creating an effective anti-corruption system through the formation of an anti-corruption consciousness among the population. Anti-corruption consciousness is a combination of concepts, theories, ideas, attitudes and the emotionally expressing attitude of people towards corruption as a social evil.

Keywords: Corruption; anti-corruption; anti-corruption policy; anti-corruption restrictions; corruption offense; corruption risk; corruption prevention; anti-corruption consciousness; mass media system; social evil.

На сегодняшний день во всех государственных системах по всему миру распространена такая актуальная проблема, как коррупция. Наша страна не исключение.

Республика Казахстан не так дано обрела независимость и поэтому она молодая и развивающаяся страна, но развитие страны сильно тормозит коррупция, поэтому антикоррупционная политика уже проводится во всей стране, особенно в государственных органах. Так как государство уже борется с коррупцией, то уже был издан Закон о

противодействию коррупции, который формирует антикоррупционную политику среди жителей Республики Казахстан. Антикоррупционная политика направлена на повышение доверия общества к деятельности государственных органов, посредством определенных мер в соответствии с настоящим Законом [1].

Коррупционные преступления караются законом и влечет за собой уголовную ответственность предусмотренную в Уголовном кодексе Республики Казахстан, административную ответственность и взыскание за административные коррупционные правонарушения - Кодексом Республики Казахстан об административных правонарушениях.

На основе определенных принципов осуществляется противодействие коррупции, таких как: законности; приоритета защиты прав, свобод и законных интересов человека и гражданина; гласности и прозрачности; взаимодействия государства и гражданского общества; системного и комплексного использования мер противодействия коррупции; приоритетного применения мер предупреждения коррупции; поощрения лиц, оказывающих содействие в противодействии коррупции; неотвратимости наказания за совершение коррупционных правонарушений.

Целью всей этой борьбы с коррупцией и всех осуществляемых для этого мер является искоренение коррупции в нашем обществе, государственной системе в целом. Для достижения данной цели создается в обществе отношение нетерпимости к коррупции, как к социальному злу посредством СМИ; определения условий и причин, благоприятных совершению коррупционных правонарушений, и устранение их последствий; укрепления сотрудничества субъектов противодействия коррупции; развития международных содружеств по противодействию коррупции; выявления, расследования и раскрытия коррупционных правонарушений. Обязанность каждого гражданина Республики Казахстан содействовать достижению этой цели.

Система мер противодействия коррупции включает:

- 1) антикоррупционный мониторинг;
- 2) анализ коррупционных рисков;
- 3) формирование антикоррупционной культуры;
- 4) выявление коррупциогенных норм при производстве юридической экспертизы в соответствии с законодательством Республики Казахстан;
- 5) формирование и соблюдение антикоррупционных стандартов;
- 6) финансовый контроль;
- 7) антикоррупционные ограничения;
- 8) предотвращение и разрешение конфликта интересов;
- 9) меры противодействия коррупции в сфере предпринимательства;
- 10) выявление, пресечение, раскрытие и расследование коррупционных правонарушений;
- 11) сообщение о коррупционных правонарушениях;
- 12) устранение последствий коррупционных правонарушений;
- 13) формирование и публикацию Национального доклада о противодействии коррупции [3].

Можно заметить, что планируемого и тем более абсолютного, контроля и противодействия коррупции еще не достигнуто, но работа в данном направлении производится и имеются попытки достичь золотой середины. На данном этапе развития и борьбы с коррупцией достичь абсолютного искоренения коррупции не удастся, большее что сейчас могут сделать государственные органы и граждане это контролировать коррупцию и все ее аспекты. На данный момент наша страна стремится к контролю над коррупцией, а после достижения данной цели будут проводиться активные работы по ее искоренению из нашего общества. Для достижения этих целей необходимо в первую очередь: правовая грамотность, формирование менталитета неприязни к коррупции через образование и агитационные действия и вытекающее из вышесказанного совершенствование законодательства. Только добившись, выполнения перечисленных задач, позволит говорить

о пути к победе над коррупцией, этой связи нас ждет еще довольно большая и широкомасштабная работа и не только в рамках Казахстана, но и в масштабах мира.

Коррупция может нанести значительный урон национальной безопасности любого государства, оказывает негативное влияние на основные сферы деятельности. Для успешного противодействия коррупции не достаточно одних усилий государственных органов. Необходимо государственным органам совместно с гражданами как один большой организм проводить антикоррупционные работы, для этого нужно четкое осознание каждым гражданином этого зла как абсолютно неприемлемого социального явления.

Коррупция- актуальная проблема. Каждое государство подвержено коррупции. Не является исключением и наша страна.

Республика Казахстан борется с коррупцией, посредством антикоррупционной политики, тем самым пропагандирует и формирует антикоррупционное сознание у населения страны и формирует негативное отношение к этому злу. Необходимо создать и воспитать в стране нетерпимость к коррупции. Достичь этого результата можно посредством системы массовой информации [4].

СМИ может продвигать среди народа антикоррупционную политику через рекламу, баннеры, лозунги, различные видео и т.д.

Даже сейчас можно увидеть на баннерах по городу, телевизионных и радио рекламах объявления связанные с антикоррупционной политикой. Это показывает что СМИ предпринимают какие-то меры. Но к сожалению этого недостаточно и нужно больше усилий, чтобы сформировать антикоррупционное сознание.

Наиболее важными составляющими антикоррупционной деятельности, как и антикоррупционной рекламы, является определение их основных целей и задач. В качестве целей антикоррупционной рекламы, в зависимости от размещаемой в ней информации, выступают антикоррупционное информирование и формирование антикоррупционного поведения.

Антикоррупционное информирование происходит в двух формах:

а) информирование населения о мерах противодействия коррупции в органах публичной власти;

б) информирования населения о способах защиты своих прав и законных интересов от коррупционеров в правоохранительных и судебных органах (месте их расположения, механизмах обращения в них и др.).

Формирование антикоррупционного поведения населения, в том числе и государственных служащих осуществляется путем информационного воздействия в целях отказ с их стороны от коррупционного поведения или путем содействия правоохранительным органам в борьбе с коррупцией. Достижение этих целей антикоррупционной рекламы может способствовать решению основной цели антикоррупционной политики – снижению уровня коррупции в обществе и повышению эффективности противодействия коррупции.

Вместе с тем, для достижения основных целей антикоррупционной рекламы необходимо поэтапное решение ряда взаимосвязанных и взаимообусловленных задач. А именно:

а) привлечь внимание общества к проблеме коррупции;

б) изменить отношение населения к ней однозначно на негативное;

в) показать возможные пути снижения уровня коррупции в республике;

г) изменить модели поведения жителей при столкновении с фактами коррупции;

д) создать новые поведенческие ценности – принятие коррупции как средства решения личных, групповых или корпоративных интересов. При этом следует согласиться с отечественными специалистами, что любая социальная реклама, в том числе и антикоррупционная, решает лишь одну конкретную задачу, стоящую перед ней.

ВЦОНах, налоговых и в других государственных организациях висят баннеры и таблицы о том что в стране идет активная антикоррупционная деятельность. Но все же

большинство нашего общества даже если и сталкивается с фактом коррупции, не заявляет в положенные органы об этом. Чаще всего из-за того чтобы не усложнять свою частную жизнь и из-за не заинтересованности в противодействии коррупции. Я считаю чтобы заинтересовать общество в противодействии коррупции нужно показать площадку где нет коррупции и вызвать интерес общества в данном направлении.

В Антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015-2025г.г., утвержденной Указом Президента РК №986 от 26 декабря 2014 года, понятие коррупции расценено как явление «угрожающее национальной безопасности».

Чтобы эффективно противодействовать коррупции необходимо тесное сотрудничество государственных органов с гражданами страны.

Также для достижения основных целей противодействия коррупции необходимо поэтапное решение ряда взаимосвязанных задач, а именно: а) привлечь внимание общества к проблеме коррупции; б) изменить отношение населения к ней однозначно на негативное; в) показать возможные пути снижения уровня коррупции в республике; г) изменить модели поведения жителей при столкновении с фактами коррупции; д) создать новые поведенческие ценности – неприятие коррупции как средства решения личных, групповых или корпоративных интересов [4].

Безусловно, это не простой процесс, но без перестройки общественного сознания невозможно эффективно бороться с тем злом, которое изнутри поражает все государственные органы.

Президент Н. Назарбаевым определены цель и задачи стратегии, направленной на реализацию установленных Посланием Главы государства «Казахстан-2050», целей по противодействию коррупции на 2015-2025 годы, а также предложения и мнения других общественных объединений.

Необходимо отметить, что Казахстан с первых дней своей государственной независимости целенаправленно и поэтапно создает эффективные, соответствующие мировым стандартам институты и механизмы противодействия коррупции.

В настоящее время в нашей стране действует антикоррупционное законодательство, фундаментальной основой которого является закон «О противодействии коррупции» [2].

Коррупция тормозит процесс социального развития, влияет на различные сферы рыночной экономики, развитие промышленности. Ее проявление не только искажает экономическую политику и стратегию развития страны, но и ведет к прямому и косвенному хищению государственного бюджета и государственной собственности. Взятничество мешает бизнесу, который не может успешно развиваться в коррумпированной системе, что ведет к сокращению общего развития страны. Коррупционные явления негативно воздействуют на политические и общественные институты демократического государства, представляют собой серьезную угрозу будущему развитию страны. Это порождает ситуацию, когда вместо того, чтобы решались важные проекты для общества, происходили позитивные изменения в экономике, в политике, в социальной сфере, наступает деградация, люди перестают верить не только власти, медицине, просвещению, но даже друг другу.

Такое положение является одним из факторов, способствующих смене ценностных ориентаций, распространению коррупционного сознания по всему общественному организму. Одним из первых слоев общества, на которые коррупция оказывает воздействие, является молодежь. Впервые молодежь Казахстана сталкивается с коррупцией в учебных заведениях, затем при трудоустройстве, на дороге и во многих других жизненных ситуациях. Поэтому в первую очередь нужно бороться с коррупцией для молодежи страны, чтобы в будущем жители нашей страны не сталкивались с данным злом.

Если коррупция исподволь трансформировалась в некое подобие национальной традиции, то и борьба с ней должна включать в себя в качестве обязательного условия изменение сознания, как общественного, так и индивидуального. Традиции быта, семьи, культуры играют немаловажную роль в формировании поведения каждого отдельного

человека, а воздействовать на них при помощи закона и одних лишь правоохранительных органов довольно сложно или вообще невозможно.

Следовательно, утвержденная Президентом Н.Назарбаевым антикоррупционная стратегия должна стать основой для разработки и внедрения новых механизмов и инструментов повышения эффективности политики государства в сфере противодействия коррупции. [4]

Глава государства в своем Послании народу Казахстана в январе 2018 года «Новые возможности развития в условиях Четвертой промышленной революции» в числе 10 основных задач, на которых нужно сконцентрироваться, назвал борьбу с коррупцией и обеспечение верховенства закона.

Коррупция подрывает государственные устои, замедляет экономическое развитие государства. Она оказывает крайне отрицательное влияние на общество и бизнес, препятствует проводимым экономическим и социальным реформам.

Верховенство закона является обязательным условием для достижения экономического роста, социальной справедливости, развития и процветания культуры во всем обществе.

Казахстан с момента обретения независимости целенаправленно и поэтапно создает законодательные рычаги противодействия коррупции.

В нашей стране коррупция возведена в ранг прямой угрозы национальной безопасности, что нацеливает государство и общество на объединение усилий в борьбе с ней. Принято современное антикоррупционное законодательство, ряд программных документов, образован специальный уполномоченный орган, активно осуществляется международное сотрудничество в сфере антикоррупционной деятельности.

В свете задач по вхождению в число 30 наиболее конкурентоспособных стран мира произошла модернизация проводимой антикоррупционной политики для расширения роли гражданского сектора в противодействии коррупции [5].

В этой связи Президентом утверждена Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015–2025 годы, результатом реализации которой станет повышение качества оказания государственных услуг населению, уровня правовой грамотности и антикоррупционной культуры граждан.

Особая роль в противодействии коррупции отводится объединению усилий общества и государства, что крайне важно для укрепления системы фундаментальных ценностей по формированию культуры абсолютного отрицания коррупции, политики «нулевой терпимости» к проявлению коррупции.

В 2015 году принята новая редакция закона «О противодействии коррупции». Она разработана на основе передового опыта таких стран, как Финляндия, Великобритания, Норвегия, США, Бельгия, Франция, Германия и др. Данный закон отличается от ранее действовавшего прежде всего тем, что основным ее приоритетом является предупреждение коррупции, устранение причин и условий коррупции, а не борьба с ее последствиями [6].

Он является важным импульсом в реализации Антикоррупционной стратегии, Плана нации «100 конкретных шагов по реализации Пяти институциональных реформ», программы противодействия коррупции партии «НұрОтан».

В этой связи приоритетными признаны меры, направленные на реализацию антикоррупционной политики посредством предупреждения коррупции, выявление и минимизация коррупционных рисков в деятельности государственных органов и должностных лиц, широкое антикоррупционное просвещение, формирование антикоррупционной культуры у населения.

Глава государства еще в 2008 году в своем Послании подчеркивал, что приоритетной целью в поддержании законности и правопорядка должно стать предупреждение правонарушений, а не карательные действия. Тогда же был разработан и принят закон «О профилактике правонарушений», определяющий правовые, экономические, социальные и организационные основы деятельности государственных органов, органов местного

самоуправления, организаций и граждан Республики Казахстан по профилактике правонарушений [5].

Впервые законом «О противодействии коррупции» для исключения причин и условий, способствующих коррупции в государственном и частном секторах, введены новые механизмы. Это антикоррупционный мониторинг, анализ коррупционных рисков, воспитание антикоррупционной культуры, а также формирование и публикация Национального доклада по противодействию коррупции.

По моему глубокому убеждению, противодействие коррупции – это дело всех граждан нашего государства, а не одних только государственных органов в лице правоохранительных органов и спецслужб.

Проблема коррупции вызывает наибольшую обеспокоенность и партии «НұрОтан», которая ведет значительную работу по снижению ее уровня.

Еще в 2013 году на XV съезде партии «НұрОтан» Председатель партии Н. А. Назарбаев в своем выступлении отметил, что «принципиальный вопрос политического лидерства – наша непримиримая антикоррупционная стратегия. Партия должна быть принципиальным стражем гражданской чести нуротановцев. Люди на местах знают мздоимцев в лицо, а это значит, что их знают и рядовые нуротановцы. Они должны первыми бить тревогу, разоблачать коррупционеров. Задача партии и правоохранительных структур – защищать борцов с коррупцией, помогать им. Ни один тенге из государственной казны не должен оставаться без присмотра. Только тогда борьба с казнокрадством будет успешной!» [6].

Вопросы противодействия коррупции заложены в Предвыборной платформе партии, которая целенаправленно формирует в обществе стойкое неприятие данного негативного явления.

В 2014 году для выработки новых системных и долгосрочных мер противодействия коррупции не только со стороны государства, но и со стороны общества принята партийная программа противодействия коррупции на 2015–2025 годы.

Данная программа нацелена на формирование антикоррупционной культуры, образование и воспитание, снижение предпосылок возникновения коррупции, усиление партийного и общественного контроля деятельности органов государственного управления, государственного сектора и субъектов монополий, расширение полномочий местного самоуправления, а также совершенствование антикоррупционного законодательства.

В ней обозначены основные задачи по созданию общественной инфраструктуры противодействия коррупции и защиты прав граждан, привлечению к ответственности лиц, невзирая на их должности, открытому обсуждению проблем с коррупцией.

Наряду с этим в «Дорожной карте» по реализации партийной программы противодействия коррупции Бюро Политсовета партии рекомендовано выделять не менее 5% от общего объема средств государственного социального заказа на реализацию проектов по формированию антикоррупционной культуры.

К сожалению, местными исполнительными органами исполнение данной рекомендации оставляет желать лучшего. К примеру, в 2016 году на реализацию государственного социального заказа было предусмотрено 7,7 млрд тенге, из них на антикоррупционную тематику выделено всего 49 млн тенге, или 0,6% от общей суммы. В 2017 году данный показатель также составляет 0,6%, или 64,9 млн тенге из выделенных на эти цели 10 млрд тенге [6].

Тем самым не до конца реализованными остались требования статей 18 и 22 закона «О противодействии коррупции», когда все госорганы, организации, субъекты государственного сектора и должностные лица обязаны вести противодействие коррупции в пределах своей компетенции.

Партией «НұрОтан» значительно расширен охват общественным контролем наиболее коррупциогенных сфер в рамках деятельности республиканского, региональных и территориальных общественных советов по противодействию коррупции.

Достижение стратегических целей Казахстана возможно только путем всеобщей бескомпромиссной борьбы с коррупцией, преступностью в целом и существенным подспорьем в этом должно стать упреждение правонарушений.

В этой связи в 2017 году в целях исполнения поручений Главы государства, а также Программы противодействия коррупции на 2015–2025 годы подписана «Дорожная карта» о сотрудничестве «НұрОтана» и Агентства Республики Казахстан по делам госслужбы и противодействию коррупции.

В соответствии с этим документом в 2017 году приоритетными направлениями совместной работы стало противодействие коррупции в образовательных учреждениях, в сфере жилищных отношений, здравоохранения, социальной защиты как на центральном, так и региональном уровне.

Тем самым партия «НұрОтан» показывает свою открытость для совместной работы в рамках республиканского и региональных советов по противодействию коррупции.

В прошлом году партией совместно с правоохранительными органами, НПП «Атамекен», Гражданским альянсом и другими подготовлено более трех тысяч рекомендаций по устранению причин и условий коррупции, внесены поправки в девять законов и инициировано 42 подзаконных акта.

По официальной информации агентства, в 2017 году зарегистрировано 1835 коррупционных правонарушений, что на 18% ниже 2016 года. Прежде всего это связано со смещением акцентов на выявление тяжких и особо тяжких категорий преступлений, а также фактов системной коррупции. Так, в результате осуществления своевременных оперативных мероприятий пресечено 108 фактов системной коррупции, по которым привлечено к уголовной ответственности 320 лиц [6].

Наиболее распространенными видами коррупционных преступлений остаются взяточничество, хищения и злоупотребления должностными полномочиями.

Основными положительными моментами, отмеченными экспертами, стали масштабные законодательные инициативы, предпринятые в области противодействия коррупции и обеспечения прозрачности и подотчетности деятельности государственной власти, в том числе продолжающаяся работа в сфере совершенствования систем по оказанию государственных услуг населению.

В целом правовые основы противодействия коррупции в Казахстане, которые представлены Уголовным, Административным кодексами, законами «О противодействии коррупции», «О государственной службе», «О доступе к информации» и другими законодательными актами, стали, по сути, модельным для стран постсоветского пространства.

Формирование неприятия коррупционной среды может быть достигнуто при наличии высококвалифицированных специалистов, занятых в сфере профилактики коррупции, в том числе работающих с молодежью. Несомненно, что успешное претворение намеченных планов возможно только при наличии соответствующих благоприятных условий: слаженной и эффективной работы государственных структур, во взаимодействии с гражданским обществом.

Я как молодежь Казахстана, хотела бы предложить применение компьютерной программы для косвенного выявления коррупционеров. Данная программа состоит из тестовых вопросов и включает в себя косвенные вопросы, для того чтобы тестируемый не смог предугадать исход его ответов. Это программа основана на психологическом сознании государственных служащих, была разработана командой отечественных ученых-психологов.

Каждый из нас должен сознательно противодействовать коррупции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *О противодействии коррупции закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-в зрк;*

2. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года.
3. [Http://www.miid.gov.kz/ru/pages/o-protivodeystvii-korruptcii-zakon-respubliki-kazahstan-ot-18-noyabrya-2015-goda-no-410-v-zrk](http://www.miid.gov.kz/ru/pages/o-protivodeystvii-korruptcii-zakon-respubliki-kazahstan-ot-18-noyabrya-2015-goda-no-410-v-zrk) ;
4. [Https://www.pavlodar.com/zakon/?Dok=05999&all=all](https://www.pavlodar.com/zakon/?Dok=05999&all=all)
5. [Https://camonitor.kz/31609-neterpimost-k-korruptcii.html](https://camonitor.kz/31609-neterpimost-k-korruptcii.html)
6. [Http://new.liter.kz/articles/show?Id=46868neobhodimost_formirovaniya_antikorruptcionnoi_sredy](http://new.liter.kz/articles/show?Id=46868neobhodimost_formirovaniya_antikorruptcionnoi_sredy).

5 СЕКЦИЯ. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УГОЛОВНОГО ПРАВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

*Алсабекова Х. студентка 2 курса
по специальности «Юриспруденция» ИИиП КазНПУ им. Абая*

Научный руководитель: к.ю.н., ст. преп. Сайлибаева Ж. Ю.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ПРОТИВ СЕМЬИ И НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация

Уголовные правонарушения против семьи и несовершеннолетних занимают одну из важных ролей в уголовном законодательстве Республики Казахстан. Уголовный кодекс Республики Казахстан рассматривает большинство правонарушений в данной области как “Уголовное преступления”, что свидетельствует о тяжести данных правонарушений, так как несовершеннолетние являются более уязвимым слоем населения. Семья выступает в качестве формирования характера у несовершеннолетнего. Данные правонарушения имеют зачастую умышленную форму вины, отягчая обстоятельства при вынесении приговора судьей. Тем не менее, существует принцип “Гуманизма”, не исключение данному принципу и эти преступления. Насколько профессионально подходит уголовное законодательство к правам семьи и несовершеннолетних, что учитывает закон, а что на наш взгляд нуждается в ужесточении и поправке.

Ключевые слова: уголовные правонарушения, преступления, законодательство, семья и несовершеннолетние.

Аңдатпа

Отбасы мен кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық құқық бұзушылық қылмыстық заңнамадағы маңызды рөлдердің бірі атқарады және қылмыстық кодексте бұл саладағы қылмыстардың көпшілігі қылмыстық құқық бұзушылық ретінде қаралады, бұл кәмелетке толмағандар зорлық зомбылықтың әлжуаз топтарына жатады. Отбасы кәмелетке толмаған баланың кейіпкері ретінде қалыптасады. Бұл құқық бұзушылықтар көбінесе судьяға үкім шығарылған мән жайлардың кінәсінің қасақана нысаны болады. Дегенмен гуманизм принципі осы қағидаға және бұл қылмыстарға жол бермейді. Заңға қайшы келетін отбасы мен кәмелетке толмағандардың құқықтарын қылмыстық заңнама ретінде қанағаттандыруға және біздің ойымызша неғұрлым қатал және түзетілуі керек

Түйін сөздер: заңнама, құқық бұзушылық, отбасы, кәмелетке толмағандар

Abstract

Criminal offenses against the family and minors occupy one of the important roles in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan regards most offenses in this area as “Criminal Offenses”, which indicates the severity of these offenses, since minors are a more vulnerable segment of the population. The family acts as a character formation in a minor. These offenses often have a deliberate form of guilt, aggravating circumstances when a judge passes a sentence. However, there is the principle of “Humanism”, and these crimes are not an exception to this principle. How professional is the criminal law for the rights of the family and minors, what takes into account the law, and what we think needs to be toughened and amended.

Keywords: Criminal offense, family and minors, offenses, criminal law.

Семья и несовершеннолетние это корень гражданского общества, это то за что мы несем ответственность, так как у большого процента населения страны и в целом земного шара есть семья, та в которой человек рождается и та которую он создает в течении своей

жизни. Так или иначе «Семья» это глубоко несущее в себе смысл слово. Несовершеннолетние являются завтрашним днем Республики и народа в целом. Соответственно государство тщательно стремится заботиться о будущем нашей страны. Под физическим лицом мы подразумеваем: 1) Граждан Республики Казахстан; 2) Иностранцы лица; 3) Лица без гражданства. Примером этому является то что, законодательство ставит важными ценностями «Жизнь, права и законные интересы человека и гражданина», а в нашем случае именно несовершеннолетних и семьи, статья 27 Конституции Республики Казахстан гласит «Брак и семья, материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства. Забота о детях и их воспитание являются естественным правом и обязанностью родителей...» [1]. Естественно, данные конституционные положения являются основой для уголовно-правовой охраны законных интересов семьи и несовершеннолетних.

Актуальность данной темы заключается в том, что несовершеннолетние являются более уязвимой частью населения, их психика будучи не до конца сформированной, идет так скажем на руку правонарушителю. Тем самым становится понятно, почему к безопасности несовершеннолетних должен быть проявлен особый подход.

В уголовном законодательстве есть такое понятие как «Уголовное правонарушение», в 2015 году было внесено разделение уголовного правонарушения на преступление и уголовный проступок. Уголовное преступление это: 1. Общественно опасное деяние (действие либо бездействие) 2. Противоправное 3. Виновное 4. Наказуемое: 1) штрафом; 2) исправительными работами; 3) ограничением свободы; 4) лишением свободы; 5) Смертной казнью (в данное время на смертную казнь объявлен мораторий).

Что касается «Уголовного проступка», то это: 1. Менее общественно опасное деяние, действие либо бездействие 2. Противоправное 3. Виновное 4. Наказуемое: 1) штрафом; 2) исправительными работами; 3) общественными работами; 4) арестом от одного до трех месяцев. Во второй главе Уголовного Кодекса Республики Казахстан, направленной на «Уголовные правонарушения против семьи и несовершеннолетних», десять из тринадцати статей, являются уголовными преступлениями, а именно:

Статья 132. Вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовных правонарушений

Статья 133. Вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий

Статья 134. Вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией

Статья 135. Торговля несовершеннолетними

Статья 136. Подмена ребенка

Статья 137. Незаконная деятельность по усыновлению (удочерению)

Статья 139. Неисполнение обязанностей по уплате средств на содержание детей, уклонение от уплаты средств на содержание нетрудоспособных родителей, нетрудоспособного супруга (супруги)

Статья 141. Ненадлежащее исполнение обязанностей по обеспечению безопасности жизни и здоровья детей

Статья 142. Злоупотребление правами опекуна или попечителя

Статья 143. Незаконный вывоз несовершеннолетнего лица за пределы Республики Казахстан

Уголовными проступками же являются правонарушения, подлежащие под следующие статьи:

Статья 138. Разглашение тайны усыновления (удочерения)

Статья 140. Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего

Статья 144. Вовлечение несовершеннолетних в изготовление продукции эротического содержания.

Главными элементами уголовного правонарушения являются

1. Объект

2. Объективная сторона

3. Субъективная сторона

4. Субъект

Объект уголовного правонарушения бывает: 1) общим; 2) родовым; 3) непосредственным.

Объективная сторона бывает: материальной; формальной; усеченной.

Определение объективной стороны уголовного правонарушения дает нам понять, в какой момент было окончено правонарушение. В материальной стороне уголовного правонарушения, считается оконченным при наступлении последствий, например:

Статья 141. Ненадлежащее исполнение обязанностей по обеспечению безопасности жизни и здоровья детей 1. Ненадлежащее исполнение обязанностей по обеспечению безопасности жизни и здоровья малолетнего лицом, на которое такие обязанности возложены по службе, либо лицом, выполняющим эти обязанности по специальному поручению или добровольно принявшим на себя такие обязанности, если это повлекло по неосторожности причинение малолетнему тяжкого или средней тяжести вреда здоровью.

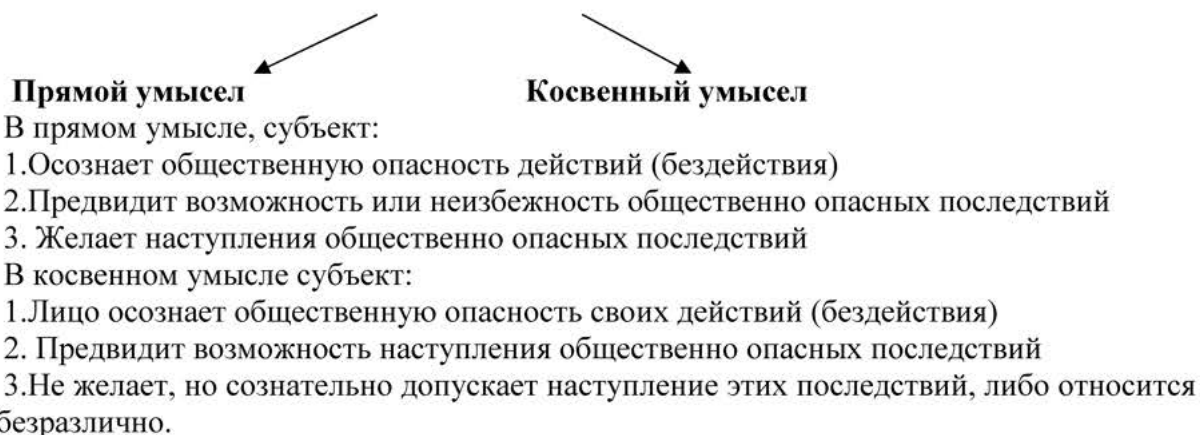
Формальная сторона уголовного правонарушения определяется с момента начала общественно опасного деяния (действие или бездействие), например:

Статья 138. Разглашение тайны усыновления (удочерения)

Разглашение тайны усыновления (удочерения) вопреки воле усыновителя, совершенное лицом, обязанным хранить факт усыновления как служебную или профессиональную тайну, либо иным лицом из корыстных или иных низменных побуждений.

Субъективная сторона УП согласно части 3 статьи 19 определяется по форме вины: Умышленная форма вины(статья 21 УКРК); по неосторожности(статья 21 УКРК).

Виды умысла(часть 1 статьи 20) [2]

Виды неосторожности [2]

В статьях данной главы основным непосредственным объектом выступает нормальное, нравственное и физическое развитие несовершеннолетних. Объективная сторона носит формальный характер в таких статьях как:

Статья 132. Вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовных правонарушений

Статья 133. Вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий

Статья 134. Вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией

Статья 135. Торговля несовершеннолетними

Статья 136. Подмена ребенка

Статья 137. Незаконная деятельность по усыновлению (удочерению)

Статья 138. Разглашение тайны усыновления (удочерения)

Статья 139. Неисполнение обязанностей по уплате средств на содержание детей, уклонение от уплаты средств на содержание нетрудоспособных родителей, нетрудоспособного супруга (супруги)

Статья 140. Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего

Статья 142. Злоупотребление правами опекуна или попечителя

Статья 143. Незаконный вывоз несовершеннолетнего лица за пределы Республики Казахстан

Статья 144. Вовлечение несовершеннолетних в изготовление продукции эротического содержания

Материальный состав уголовного правонарушения рассматривается в статье:

Статья 141. Ненадлежащее исполнение обязанностей по обеспечению безопасности жизни и здоровья детей [3]

При рассмотрении правонарушения, важную роль играют постановления Верховного суда, так как они являются аспектом на который нужно опираться во время вынесения той или иной санкции лицу совершившему уголовное правонарушения. Постановления являются основой в самом начале разбирательства уголовного правонарушения. Государство выделяет важную роль в законодательстве, Верховному Суду Республики Казахстан. Верховный суд и приравненные к ним суды, опираются на Конституцию Республики Казахстан. Далее пункт 3 статьи 76 конституции РК гласит “Решения, приговоры и иные постановления судов имеют обязательную силу на всей территории Республики”[1].

К уголовным правонарушениям против семьи и несовершеннолетних существуют свои постановления, например: статья 132 УК РК «Вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовных правонарушений». Согласно разъяснению, данному в п. 24 Нормативного постановления Верховного Суда РК от 11 апреля 2002 года «О судебной практике по делам о преступлениях несовершеннолетних и о вовлечении и их в преступную и иную антиобщественную деятельность», под вовлечением несовершеннолетнего в преступную деятельность следует понимать целенаправленные действия вовлекающего по формированию у несовершеннолетнего желания (намерения, стремления) и готовности участвовать в совершении и преступления. При этом действия взрослого должны носить активный характер и могут сопровождаться применением психического или физического воздействия (побои, угрозы, запугивания, подкуп, обман, возбуждение чувства мести, зависти и других низменных побуждений, уверения в безнаказанности, дача советов о месте и способе совершения или сокрытия следов преступления, обещание платы за совершенные действия либо оказание содействия в реализации похищенного и др.). Органы уголовного преследования и суды обязаны указывать, какие конкретные действия были совершены взрослым в целях вовлечения несовершеннолетнего в преступную или иную антиобщественную деятельность. Само по себе предложение взрослого лица совершить преступление, сделанное несовершеннолетнему, без оказания на него психического либо физического воздействия, нельзя расценивать как вовлечение несовершеннолетнего в преступную деятельность[4].

Данное постановление ясно дает нам понять, к расследованию дела нужно подходить с особенной точностью и с самой правильной стороны.

Как нам стало известно, к сожалению или к счастью, в особенной части уголовного кодекса существует 2 глава которая выделена «Уголовным правонарушениям против семьи и несовершеннолетних», мы говорим к сожалению по той причине что, данные правонарушения существуют, а к счастью, что они регулируются и за них наступает определенная ответственность. Так на примере, Республики Казахстан об участившихся правонарушениях : Форма №1 Отчет о работе судов первой инстанции по рассмотрению уголовных дел только за 12 месяц (декабрь) 2018 г.

Глава 2. УГОЛОВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ ПРОТИВ СЕМЬИ И НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ поступило 184 дела
Вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовных правонарушений (ст.132), в т.ч. поступило 8 дел.
Вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией (ст.134), в т.ч. поступило 2 дела
Торговля несовершеннолетними (ст.135), в т.ч. поступило 18 дел
Неисполнение обязанностей по уплате средств на содержание детей, уклонение от уплаты средств на содержание нетрудоспособных родителей, нетрудоспособного супруга (супруги) (ст.139) поступило 154 дела
Ненадлежащее исполнение обязанностей по обеспечению обязанности жизни и здоровья детей (ст.141), в т.ч. поступило 2 дела [5]

Данная статистка дает задуматься о моральном развитии нашего общества, с чем это связано понять не сложно, возможно в характер тех самых взрослых, совершающих данные противоправные действия, еще в раннем детстве были вложены корни, которые постепенно начали давать гнилые отростки.

Различные уголовные правонарушения, направленные на несовершеннолетних, имеет в основном цель нарушить нормальное развитие ребенка, что нарушает его дальнейший баланс становления как личности и может в дальнейшем будущем подорвать авторитет уже ставшего взрослым. К сожалению, часть УП против несовершеннолетних совершается угрозой нанесения побоев, что также свидетельствует о психологической слабости и неустойчивости в данном возрасте. У преступников чаще получается подчинить подростков таким способом, что присуще аморальной форме поведения. При таком раскладе возникает вопрос «может нужно взяться за воспитание тех самых взрослых, что вовлекают несовершеннолетних в преступления?»

Мы являемся гражданами Республики, где неграмотность и преступления приводящие к дальнейшей деградации не нужны. Это не обеспечит народу безопасность и спокойную жизнь. Дабы у страны было благоприятное завтра, мы должны над этим работать сегодня. Соответственно общество и государство взаимосвязаны между собой и несут обязательство друг перед другом.

Желательным и эффективным было бы открытие бесплатных кружков, дополнительных занятий для детей, школьников. Мнение на этот счет однозначно, детей нужно постоянно чем-то занимать и развивать, направляя в правильное русло, на что не у всех есть возможности. Проводить больше интересных и развлекательных семинаров, показывая детям что, жизнь в движении и развитии намного прекрасней чем та, что, может их привести к деградации. Нужен постоянный контакт с детьми, диалог, ведь мы одно общество, одна страна, один народ. Касаемо родителей, учителей и воспитателей, они должны проводить сотрудничество с участковыми, докладывая им малейшие подозрения что они замечают в детях, возможно и в их родителях, поскольку все зарождается в семейных отношениях. К сожалению, многие магазины продают сигареты и алкоголь несовершеннолетним, не достигшим определенного возраста по законодательству, для приобретения данного товара. Желательным и даже необходимым было бы взять данное нарушение под особый контроль, провести рейд. Следующим пунктом по борьбе с данными правонарушениями является ужесточение доступа к порнографическим интернет ресурсам, так как на сегодняшний день это не является особой проблемой, их просмотр и создание. Необходимо предоставить каждому району на одного участкового больше, так же как и психолога, для наведения как и морального так и законодательного порядка. Ведь наше государство опирается на принцип гуманизма. Доводить санкции за уголовные правонарушения до подростков и их родителей. Постоянная взаимосвязь, общение и интерес к друг другу, вот что поможет поднять менталитет народа на новый, благоприятный этап.

Мы живем под одним Шаныраком, значит мы семья, борьба за общественный порядок, это наш общий долг!

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конституция Республики Казахстан <https://online.zakon.kz> (дата обращения: 17.02.2019г.)
2. Схемы доцент Жургалина Бахыт Манашевна .
3. Уголовный Кодекс Республики Казахстан <https://online.zakon.kz> (дата обращения: 17.02.2019г.)
4. О судебной практике по делам об уголовных правонарушениях несовершеннолетних и о вовлечении их в совершение уголовных правонарушений и иных антиобщественных действий. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 апреля 2002 года N 6. <https://tengrinews.kz> (дата обращения: 17.02.2019г.)
5. <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPPageGroup/MainMenu> (дата обращения: 17.02.2019г.) за 12 месяцев 2018 года.

Амангазы Е.

Кайнар Академиясы «Құқықтану» мамандығының 1-курс магистранты

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ҰРЛЫҚТЫҢ ОБЪЕКТІСІ ЖӘНЕ ЗАТЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша ұрлау ерекшеліктері қарастырылған. Ұрлықтың негізгі тікелей объектісіне қол сұғушылық жүзеге асырылған нақты меншік қатынасы жатады. Ұрлықты саралағанда объектісін ғана емес сонымен бірге қылмыстық затын, яғни ұрланған мүлікті анықтау қажеттігі көрсетіледі.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық бұзушылық, меншік, ұрлық, қылмыс заты, мүлік

Аннотация

В статье рассмотрены особенности хищения по уголовному законодательству Республики Казахстан. Основным непосредственным объектом хищения является фактическое отношение собственности, на которое осуществлено посягательство. При квалификации хищений указывается, что необходимо установить не только объект, но и предмет преступления, то есть украденное имущество.

Ключевые слова: Уголовное правонарушение, собственность, кража, предмет преступления, имущество.

Abstract

The article deals with the features of theft under the criminal law of the Republic of Kazakhstan. The main direct object of theft is the actual attitude of the property to which the attack was carried out. At qualification of plunders it is specified that it is necessary to establish not only object, but also a crime subject, that is the stolen property.

Keywords: Criminal offense, property, theft, subject of crime, property.

Меншік иесінің мүлкін талан-тараждаудың бір нысаны болып табылатын ұрлық көп таралған мүліктік қылмыстық құқық бұзушылықтардың қатарына жатады.

Заң ұрлықты меншік иесінің мүлкін жасырын талан-тараждау ретінде анықтаған нақты қылмыстық әрекет нәтижесінде түсетін қылмыстық жауаптылық Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 175-бабында көзделген, яғни ұрлық бөтеннің мүлкін иелену мақсатында, жасырын, құқыққа қайшы, қасақана түрде, күш қолданусыз алу болып табылады.

Ұрлықтың топтық объектісі ретінде меншік қатынастары танылады, Қазақстан Республикасының Азаматтық заңына сәйкес меншік құқығы заңмен танылған және қорғалатын субъектінің өзінің мүлкін өз қарауы бойынша иелену, пайдалану, және билік ету құқығы болып табылады [1].

Қазақстан Республикасында меншіктің екі нысаны: жеке меншік және мемлекеттік меншік тең танылады және қорғалады, жеке меншік ретінде азаматтардың және мемлекеттік емес заңды тұлғалардың және олардың бірлестіктерінің меншігі танылса, ал мемлекеттік меншік республикалық және қонақалдық меншік түрінде көрініс табады.

Жеке меншіктің ерекше түрі ретінде Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 191-бабына сәйкес қоғамдық меншік, соның ішінде діни бірлестіктердің меншігі танылады.

Ұрлықтың негізгі тікелей объектісіне қол сұғушылық жүзеге асырылған нақты меншік қатынасы жатады.

Меншік иесінің мүлкін ұрлауда кінәлі іс жүзіндегі құқықтық қатынасқа емес, оның элементіне, яғни мүлікті иелену, пайдалану, билік етумен жүзеге асырылатын меншік құқығына қол сұғады [2].

Ұрлықты саралағанда объектісін ғана емес сонымен бірге қылмыстық затын, яғни ұрланған мүлікті анықтау қажет.

Қылмыстың қол сұғушылық заты ретінде мүлікті қарастыра отырып сол уақытта оны қылмыстың объектісінен бөліп зерттеуге болмайды.

Объекті мен зат құбылыстың бір деңгейінде жатқан бір-бірімен байланысты ұғымдар, заттай мүліктер мүліктік қатынастардың материалдық алғы шарты болғандықтан қол сұғушылық заты, қылмыс объектісінің элементі, құрамдас бөлігі ретінде танылуы қажет, яғни меншік қатынастары мүлікпен байланыссыз жүзеге асырылмайды.

Мүлікке әсер ету жолымен меншік қатынастарына зиян келеді. Затты ұрлау мүліктің бөлшігі ретінде осы заттардың есебінен жүзеге асырылатын меншік қатынастарын бұзады [3].

Бұл көзқарасқа В.А. Владимиров қарсы шыққан. Ол ұрлықтың заты мен тікелей объектісін бөліп қарастыруда қате санаған. Оның пікірінше ұрлықтың объектісі материалдық дүние заттарының жиынтығы ретінде түсіндірілетін мүлік табылады [3].

Сондай-ақ М.П.Михайлов меншік құқығы қылмыстық қол сұғушылықтан зиян келмейді деп көрсетеді [4].

Басқа авторлар ұрлық жасағанда зиян меншік қатынастарына қол сұғушылық затына әсер ету жолымен келтіріледі. Қоғамдық қатынас болып табылатын меншік ұрланбайды, жойылмайды, меншік қатынастары тек бұзылады [5].

Соған сәйкес ұрлықта зиян мүлікке емес, меншік құқығына келтіріледі. Қылмыс субъектісі яғни ұры сыртқы дүниенің материалдық заттарына емес, меншік құқығына, меншіктік қоғамдық қатынастарға қол сұғады.

Б.С. Никифоров мүлікті сыртқы дүниенің материалдық заттарының белгілі жиынтығы деп дұрыс түсінік берген [6].

Мүлік өзінің физикалық белгілеріне орай ол объективтік дүниенің әртүрлі заттарында, материалдық, затық денелерде жабдықталған, кез-келген физикалық жанды және жансыз жағдайда болу мүмкіндігі бар, өз алдына маңызға ие немесе басқа басты мүлікке жату рөлін орындайтын ерекшеліктерге ие болады.

Ереже ретінде ұрлықта қол сұғушылық заты болып табылатын мүлікке кеңістікте өзінің пайдалы қасиеттерін жоғалтпай араласатын қозғалатын мүлік жатады.

Ұрлықтың мақсаты бөтен еңбектің материалдық өнімдерін құқыққа қайшы иеленіп алу болғандықтан ұрлықтың заты ретінде болжамдар, кітапта, картинада материалдық көрініске ие болмаған материалдық құндылықтар танылмайды [3].

Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы бойынша мемлекетке немесе басқа құқық субъектісінің меншігіне жататын барлық мүліктер талан-тараждың заты болып саналмайды.

Ұрлықтың затына тек адам еңбегі сіңірген мүліктер мен заттардың жиынтығы жатады. Ұрлықтың заты болуы үшін мүлік тұтынушылық қасиетпен бірге баға құнына ие бола отырып тауар-ақша айналысына, азаматтың айналымға қатысу қабілетіне ие болу керек.

Орман, жан жануарлар мен құстар, судағы балықтар, қоғамға пайдалы еңбек жұмсалған табиғи байлықтар да меншік-мемлекеттің меншігі. Бірақ бұған адам еңбегі жұмсалмағандықтан оны ұрлау мүлкі ретінде есептемейміз. Осы аталған объектілерге қылмыстық қол сұғушылық үшін жауаптылық Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 11 тарауында экологиялық қылмыстарда көзделген [7].

Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 175-бабында қарастырылған қылмыс затына ақша тауарлары мен атыс заттарын қоспағанда оқ ату қаруының барлық түрлері жатпайды. Бұл заттарды талан-тараждау қоғамдық қауіпсіздікте маңызды қауіп көрсетеді, оларды қолданып ауыр, аса ауыр қылмыс жасау мүмкіндігін туғызады. Бұл қылмыстың негізгі объектісі меншік емес, қоғамдық қауіпсіздік болып табылады, меншік қатынастары бұл жерле қосымша объекті ретінде көрініс табады. Сондықтан ол Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің «қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстар» деп аталатын 9 тарауына енгізілген [7].

Осы негізге орай көрсетілген тарауға жеке қылмыс құрамы ретінде радиактивті материалдарды талан-тараждау және «халықтың денсаулығына және адамгершілікке қарсы қылмыстар» деп аталатын 10 тарауға «Есірткі заттарды немесе жүйкегк әсер ететін заттарды талан-тараждағанын үшін жауаптылық көзделген.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 115-бабының мазмұнынан келіп мүлік түсінігі заттарда, ақшаны, шет ел валютасын, бағалы қағаздарды, шығармашылық интеллектуалдық қызметтің объектіленген нәтижесін, фирмалық атауды, тауарлық белгіні, мүліктік құқықтың жекеленген бұйымдарының басқа да құралдарын және басқа мүліктерді қамтиды. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 115-бабына сәйкес ұрлықтың заты қозғалатын және қозғалмайтын мүліктер болуы мүмкін. Соңғысына бақша учаскесінен талан-таражға ұшыраған көп жылдық екпелер жатады.

Ұрлықтың затына:

бөлінбейтін мүліктер, яғни шаруашылық мақсатын өзгертусіз бөлінуі мүмкін емес немесе заң ережелерінің күшімен бөлінуге жатпайтын мүліктер (Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 120-бабы). Сонымен бірге бөлінетін мүліктер- бұл бөлікке бөлгенде өзінің мақсатын жоғалтпайтын мүліктер.

күрделі, заттар, біртұтас бүтінді құрайтын, белгілі мәнді байланыс мақсаты бойынша пайдалануға мүмкіндік беретін заттар (Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 121-бабы). Ерекше заттарға кітапхана, кәсіпорын т. б жатады.

Заң негізінде мүлікті пайдалану жолымен алған тұлғаның кірістері, өнімдері және тұқымдары (Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 123-бабы).

Жануарлар.

Ақша (валюта). Біздің елімізде ақша бірлігі теңге болып табылады. Қазақстан Республикасында шет ел валютасымен есеп айырудың жағдайы мен тәртібі Қазақстан Республикасының Заңымен блгіленеді (Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 127-бабы).

Валюталық құндылықтар. Валюталық құндылық ретінде танылатын мүлік түрі және онымен мәміле жасау тәртібі заң актілерімен белгіленеді.

Бағалы қағаздар. Бағалы қағаздарға облигация, коносамент, акция және заң актілерінде немесе соларда белгіленген тәртіппен бағалы қағаздар бағалы қағаздар қатарына жатқызылған басқа да құжаттар жатады (Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 130-бабы). Сот тәжірибесі талан-тараж затына азаматтық кодекс бағалы қағаз деп танылмайтын, оны иеленушінің берілген мүлікке не қызметке, не жұмысқа белгілі мүліктік құқығын куәландыратын сурагаттық бағалы қағаздарды да жатқызған. Мұндай қағазға мүлікті алуға тікелей құқық беретін нарықтық немесе біртұтас мемлекеттік қордың жанар жағар материалдарының талондары абонумент кітапшалары, көліктік қызметке ақы

төлегендігін куәландыратын құжат ретінде қарастырылатын метрода немесе қоғамдық көлікке жүруге құқық беретін жол жүру билеттері және лоторея билеттері жатады [8].

Азаматтық заңда құжатталған және құжатталмаған бағалы қағаздар ажыратылады (Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 135-бабы). Құжатталмаған бағалы қағазға бекітілген құқық электрондық есептеу техникасы құралдарының көмегімен магниттаспада жазылады. Тәжірибе көрсеткендей шет елде де олар ұрлықтың затына жатқызылады. Мұндай талан-тараж компьютерлік техниканы қолданумен, соның ішінде компьютерлік желіге заңсыз жолмен кірумен жүзеге асады.

Құндылыққа ие емес мүліктік сипаттағы мысалы: өсиет, сенімхат, сақтандыру полистері, әуе, су, темір жол көліктерінде жол жүру билеттерінде, яғни қосымша белгілер (мәтін жазу, мөр басу, компьютерлеу) енгізілгеннен кейін ғана пайдалану мақсатына ие болатын құжаттар және мимитациялық белгілер (сақтау орнының жетоны, гардероб нөміршесі) бағалы қағаз болып табылмайды.

Мұндай заттарда талан-тараждау әр түрлі қылмыстық құқықтық бағалануы мүмкін. Ол меншікке қарсы қылмыстар жасауға дайындық болып табылуы мүмкін.

Азаматтардың жеке құжаттарын, төлқұжатын оқу орнын бітіргендегі туралы дипломын, кәсіпорынның мөрі, штампасын, бланкілерін талан-тараждау меншік қатынастарын бұзбайды. Сондықтан заң шығарушы бұл заттарды талан-тараждауды басқару тәртібіне қарсы қылмыстар қатарына жатқызған (Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 14 тарауы).

Мүлік ортақ меншікте бірнеше тұлғаның иелігінде болуы мүмкін. Ортақ бірлескен меншікті құрайтын мүлікті, оның иесінің біреуі қалған басқа тұлғалардың мүддесіне зиян келтіре отырып, өз бетімен пайдаланса, ол тұлғаға мүлік бөтен болмағандықтан ұрлықтың заты ретінде танылмайды.

Сонымен бірге қылмыс жасалған кезде ұрланған мүлік басқа адамның заңсыз иелігінде болған жағдайда да (мысалы, оны ұрлаған адамда болғанда) айыптының әрекеттері бөтеннің мүлкін талан-тараждау ретінде сараланады. Осыған орай қылмыстың объектісі болып меншіктің әр түрлі формасында көрініс тапқан меншік қатынастары табылады. Ал ұрлықтың заты адам еңбегінің нәтижесінде жасалған ұрлаушы үшін бөтен болып табылатын мүлік.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (жалпы бөлімі) 27 желтоқсан 1994 ж. (Өзгерістер және толықтырулармен бірге)
2. Матышевский П. С. «Ответственность за преступление против социалистической собственности» Киев, 1983, стр. 13
3. Владимиров В.А. «Квалификация похищения личного имущества» Москва, 1974, стр. 21
4. Михайлов М.Д. «Уголовная ответственность за кражу личного имущества» Москва 1958, стр 46
5. Сергеева Т.А. «Уголовно-правовая охрана социалистической собственности в СССР» Москва 1954, стр 13
6. Никифоров Д.С. «Борьба с мошенническими посягательствами на социалистическую и личную собственность по советскому уголовному праву» Москва, 1952, стр 60-61
7. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің түсінік. – Алматы: ЖШС “Издательство “Норма-К”, 2015. – 648 б.
8. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Ерекше бөлім: Оқулық. Өңделген толықтырылған, 2-басылымы. - Алматы: Жеті жарғы, 2003. – 560 б.
9. 3 шілде 2014 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі // <http://www.adilet.zan.kz>, 2018.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ КОНТРАБАНДАНЫҢ ТҮСІНІГІ, ТҮРЛЕРІ, ЖҮЙЕЛЕНУІ

Аңдатпа

Экономикалық контрабанда - мемлекеттің экономикалық мүддесіне зиян келтіретін және мемлекетті құлдырататын қауіпті қылмыс болып табылады. Талдау нәтижелері көрсетіп отырғандай, еліміздің экономикалық қылмыстармен күрес бойынша жұмысы әлі де жетілдіруді қажет ететіндігін көрсетті. Бұл міндеттің сапалы әрі тиімді жүргізілуі экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың нақты туындау себептерін анықтаумен тығыз байланысты. Контрабанда ең алдымен, мемлекеттің экономикалық мүддесіне нұқсан келтіреді, өйткені, әкелінетін және шығарылатын тауарларға белгіленген алымдар мемлекеттік бюджетке түспейді. Сонымен қатар, елдің экономикасы үшін өте қажетті болғандықтан сыртқа шығаруға тыйым салынған тауарлар әкетіледі.

Түйін сөздер: Тасымалдау; біріктіру; кедендік одақ; заңсыздық; қылмыстық заңнама; кеден заңнамасы; жауапкершілік

Аннотация

Экономическая контрабанда - это опасное преступление, которое наносит ущерб экономическим интересам государства и разрушает государство. Как показывают результаты анализа, усилия страны по борьбе с экономической преступностью все еще демонстрируют улучшение. Качественная и эффективная реализация этой задачи тесно связана с выявлением причин преступлений в сфере экономической деятельности. Контрабанда в первую очередь затрагивает экономические интересы государства, так как ввозные пошлины и налоги не включены в государственный бюджет. Кроме того, товары, которые запрещены из-за рубежа, экспортируются, так как это очень важно для экономики страны.

Ключевые слова: Контрабанда; унификация; таможенный союз; противоправность; уголовное законодательство; таможенное законодательство; ответственность

Abstract

Economic smuggling is profane discrimination that damages the economic interests of the state and destroys the state. As a result of the analysis, the fraudulent stock market for economic depression shows further growth. Personal and effective implementation of this task is associated with the implementation of economic activities in the field of economic activity. Smuggling is primarily a matter of economic interest of the state, as well as burdensome duties and taxes included in the state budget. Otherwise, the goods that are called will be exported, since it is very important for the economy.

Keywords: unification; Customs Union; wrongfulness; criminal legislation; customs legislation; a responsibility

Экономиканы жаңғырту және ауқымды әлеуметтік өзгерістер жағдайында Қазақстанда мемлекеттің қазіргі заманғы әлеуметтік-экономикалық саясатымен тығыз байланыстырылған, біздің қоғамның мәдениеті мен этикасын, осы әлеуметтік зұлымдықпен күрестегі халықаралық трендтерді ескеретін біртұтас сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияға деген қажеттілік айқын бола түсуде. Ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру бизнесті дамыту жолындағы әкімшілік кедергілерді жою, Қазақстанда жұмыс істейтін отандық және шетелдік кәсіпкерлердің құқықтар мен заңды мүдделерін кез-келген сыбайлас жемқорлық көріністерін тиімді қорғау жөніндегі шаралардың басымдығын да көздейді [1].

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының шекарасының көршілес мемлекеттермен өзара тығыз байланыста болуы, әртүрлі ұйымдасқан қылмыстық топтар мен криминалды

бағыттағы коммерциялық құрылымдардың елдің табиғи байлықтарын талан-таражға салуына мүмкіндік жасап отыр. Қазақстан нарығын тұрғындардың қажеттілігін қанағаттандырмайтын сапасы төмен тауарлармен толтырып жатқаны да бүгінгі күні ешкімге құпия емес.

Экономика, әдетте адам өмірін қамтамасыз етуші, тіршілік көзі және оны жалғастырушы адам қолымен жасалған пайдалынылатын жүйе болып табылады [2]. Сондықтан да жалпы алғанда, экономика қоғамға қажетті материалдық игіліктерді азық-түлік, қызметтерді өндіруші, бөлуші, тапсырушы, тұтынушы ретінде танылады [3].

Экономикалық қызметтің негізі оны іске асырудағы мынадай қағидаларды басшылыққа алады: заңдылық; экономикалық қызметтің еркіндігі; нарықтағы адал бәсекелестік; экономикалық қызмет субъектілерінің парасаттылығы; көрнеу криминалдық нысандағы іс-әрекеттерге тиымның салыну қағидаты болып табылады.

Экономикалық контрабанда қылмысының кең таралу фактілерін растай отырып, келесі жағдайларға назар аудару қажет: біріншіден, бұл қылмыс ауыр немесе аса ауыр қылмыстардың қатарына жатқызылмайды, себебі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 234-бабының 1-бөлігінде көзделген әрекеттер жасалса, біріншіден, мүлкі тәркіленіп, бес жүз мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не үш жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не тоқсан тәулікке дейінгі мерзімге қамаққа алуға жазаланады [4]; екіншіден, қылмыстың объективтік жағын құрайтын іс-әрекеттерді жасау ірі мөлшерде орын алуы тиіс; үшіншіден, ауыр зардаптар келтіретін қылмыстар санының көп болуы құқыққорғау органдары тарапынан экономика саласындағы контрабанда қылмыстарымен күрес шараларының жеткіліксіздігін немесе әлсіреуінен хабар беріп отыр.

В.Е. Мельникова экономикалық қызмет саласындағы қылмыс құрамдарын үлкен екі топқа бөліп қарастырған:

1) экономикалық қызметті мемлекеттік реттеу саласында жасалатын қылмыстық қол сұғушылықтар;

2) экономикалық қызметтің жекелеген салаларында жасалатын қылмыстық қол сұғушылықтар [5].

Автордың пікірімен біздің де келісуімізге кедергі болатын негіздерін нақты қарастырсақ: біріншіден, әрине экономикасыз мемлекет болмайды, ол оның өркендеуінің, халықтың әл-ауқатының көрінісі болып табылады; екіншіден, мемлекет қоғамның маңызды салаларын мемлекеттік механизмдермен реттеп отыратын жүйе болғандықтан, экономика саласы арнайы бақылау жүргізуді қажет етеді; үшіншіден, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінде көзделген экономикалық қылмыстардың арасында мемлекет реттемейтін қатынастар жоқтың қасы.

Ендеше, экономикалық қызмет саласын, оның ішінде, осы саладағы қылмыстарды реттеуге мемлекеттің қатысы жоқ деп айтуға болмайды, барлық салаларды тиісті мемлекеттік органдардың қызметіне жүгінбей жүргізу мүмкін емес.

Мемлекеттің экономикалық мүддесіне зиян келтіретін және мемлекетті құлдырататын қауіпті қылмыс - экономикалық контрабанда. Оның келтіретін салдары мыналар: а) бюджетке баж салығы, салықтар мен алымдар түспеуі орын алады; ә) елдің ішкі және сыртқы нарығына қол сұғады.

Экономикалық контрабанда елдің экономикасын тұрақсыздандырады, қоғам жүргізіп жатқан экономикалық реформаның жүзеге асырылуына кедергі келтіреді, мемлекеттіктің негізін бұзады, ол лауазымды адамдарды заңға қайшы әрекеттерге итермелейді, ұйымдасқан қылмыстылықтың өріс алуына себепші болады [6]. Бұл әрекеттер жасырын жымқырумен байланысты болғандықтан, үлкен көлемде тауарларды, шикізатты ұрлау, салық төлеуден жалтару сияқты әрекеттер арқылы нұқсан келтіруі болып табылады.

Экономикалық контрабанда, негізінен, жасырын жасалатындықтан қандай тауардың қанша көлемде шекара арқылы заңсыз өткендігін анықтау мүмкін болмай отыр.

Экономикалық қылмыстар Республикадағы тіркелген барлық қылмыстардың 10 % - ын құрайды [7].

Талдау нәтижелері көрсетіп отырғандай, еліміздің экономикалық қылмыстармен күрес бойынша жұмысы әлі де жетілдіруді қажет ететіндігін көрсетті. Бұл міндеттің сапалы әрі тиімді жүргізілуі экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың нақты туындау себептерін анықтаумен тығыз байланысты. Контрабанда ең алдымен, мемлекеттің экономикалық мүддесіне нұқсан келтіреді, себебі, біріншіден - әкелінетін және шығарылатын тауарларға белгіленген алымдар мемлекеттік бюджетке түспейді. Екіншіден, елдің экономикасы үшін өте қажетті болғандықтан сыртқа шығаруға тыйым салынған тауарлар әкетіледі [8].

Мемлекетке экономикалық контрабанданың тигізетін зиянның қауіптілігіне мән бере келе М.Ш. Қоғамов ҚР ІІМ күштері мен Қаржы полициясы органдарының күштерін сыртқы экономикалық контрабандамен күресте біріктіруді ұсынады, өйткені, оның пайымдауынша, осы экономикалық контрабандада елдің бюджетіне кедендік баждардан, әкелінетін тауарлардан алым мен салықтары түспейді, сондай-ақ, бұл қылмыс тауарларды, шикізаттарды, аса ірі мөлшерде ұрлаумен, салық төлеуден жалтару, лауазымды адамдардың қызмет бабын пайдаланып жасайтын заңсыз әрекеттермен тығыз байланыста екенін айтқан [9].

Тауардың елге контрабандалық жолмен өтуі мемлекетке материалдық зиян келтіреді және мұндай экономикалық қылмыс жасаған адамдар көбінесе жазалаусыз қалады. Бұл жағдай елдің сыртқы экономикалық секторының қылмыстылыққа бой ұсынуына алып келеді [10].

Қазіргі қолданыстағы қылмыстық заңнамада экономикалық контрабанда үшін жауаптылық «Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауымен белгіленген. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің 234-бабына сәйкес экономикалық контрабанда деп «Кедендік бақылаудан тыс немесе одан жасырын, не құжаттарды немесе кедендік сәйкестендіру құралдарын алдап пайдалану арқылы жасалған не декларациялаусыз немесе анық емес декларациялаумен ұштасқан, ірі мөлшерде тауарларды немесе өзге де заттарды, оның ішінде осы Кодекстің 286-бабында көрсетілгендерін қоспағанда, кедендік шекара арқылы өткізуге тыйым салынған немесе өткізу шектелген, кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы қағидалары белгіленген тауарларды, заттар мен құндылықтарды Кеден одағының кедендік шекарасы арқылы өткізу» танылады [11]. Яғни, контрабанда деп Қазақстан Республикасының мемлекеттік немесе кедендік шекарасынан заңсыз тауарлар мен өзге де құндылықтарды өткізу танылады.

С.И. Ожеговтың «Словарь русского языка» атты еңбегінде шекара арқылы тауарды кедендік бажсыз алып өтуге назар аударылады [12]. Ендеше, контрабанда ретінде арнайы салықты төлемей шекара арқылы өткізу танылады. Бұл біздің ойымызша, контрабанданы түсіну үшін осы белгісі маңызды және контрабанданы өзге де құқықбұзушылықтар мен қылмыстардан ажырату үшін анықтау қажет.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Контрабанданың қылмыстық заңға өзгерістер енгізіле отырып жаңа редакцияда берілуі, оларды жасаған қылмыстық топтардың жауаптылығын күшейту және олардың себебі болып контрабанданың жоғары қоғамдық қауіптілікті төндіреді», - деп түсіндірген болатын [13].

Экономикалық контрабанда қылмысының белгілерін қарастырғанда кедендік шекара, кедендік аймақ ұғымдарын анықтап алу қажеттігі туындайды.

«Кедендік шекара» деген ұғым «Мемлекеттік шекара» ұғымнан әлдеқандай кең мағыналы. Кедендік шекараға мемлекеттік шекараның өзі де, сол сияқты еркін кедендік аймақтар мен кедендік қоймалар кіреді.

Экономикалық контрабанданың жасалуы бірқатар ерекшеліктерге ие:

1) мемлекетке экономикалық қылмыстардан келетін зиянның деңгейінің жоғарылығы; 2) көбінесе жасырын күйде іске асырылуы; 3) криминалдық менталитеттің қалыптасуы; 4) ұйымдасқандық сипаттың болуы; 5) қылмыс құрамының күрделілігі [14]. «Контрабанда»

ұғымына қатысты мұндай көзқарас қазақстандық заңнамада 1986 жылдарға дейін сақталып келді [15].

Шет елдерде аталған контрабанданың түрлерінен басқа мынадай контрабанда түрлерін қарастырамыз:

- адамның органдары мен тіндерін ауыстырып салудың контрабандасы;
- кәмелетке толмағандарды саудаға салудың контрабандасы;
- дәрілік заттардың контрабандасы;
- контрабанданың басқа да түрлері.

Біздің қылмыстық заңда мұндай қылмыстардың контрабандасы түрлерін нақты қарастырмағандығымен, олар үшін қылмыстық жауаптылық көздеген.

«Экономикалық қылмыстар», «сыбайлас жемқорлық», «ұйымдасқан қылмыстар» категорияларын нақты өмірде ажыратып алу қиынға соғады. Бұл ұғым заң жүзінде арнайы танылмағандықтан ғалымдар арасында ол жөнінде бірыңғай түсінік қалыптаса қоймаған. В.В. Лунеевтің ойынша, «экономикалық қылмыстар елдегі және әлемдегі экономикалық қатынастармен тікелей байланысты пайдакүнемдік қылмыстылықтың құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл топтағы түсінік пайдакүнемдік қылмыстылық сынды ұғымның өзіндей нақты емес» делінген [16]. Оны және топ ретінде қараудың экономикалық, әлеуметтік криминологиялық және саяси да негіздері бар.

Ал Меньшагин В.Д. болса, экономикалық қылмыстар құқыққа, бостандыққа, экономикалық қатынастың қатысушыларының мүдделері мен қажеттілігіне қол сұғады, экономикалық механизмнің дұрыс қызметін бұзады, әлеуметтік құндылықтар мен материалдық игіліктерге зиян келтіреді деп айтқан [17].

Контрабанданың криминогендігінің оған ілеспелі қылмыстарға қарағанда жоғары екендігін атай отырып, Н.В. Качев былай дейді: «...контрабанданың ерекшелігі оның басқа қылмыстармен тығыз байланыстылығынан да көрініс табады. Тек шекара арқылы заңсыз өткен контрабанда оның басқа қылмыстармен бірге жасалуына қарағанда сирек дәрежеленген»[18].

Мысалы, 2000 жылы жедел ақпаратты іске асыру барысында ҰҚК-нің Алматы қаласы бойынша Департаментінің қызметкерлері Тәжікстан Республикасының дипломатиялық автокөлігін тоқтатқан, оның салонын тексеріп қарағанда одан дипломатиялық пошта ретінде Қазақстанға алып келген героиннің ірі партиясы табылған [19].

Сондай-ақ, 19 қаңтар 2015 жылғы Астана қаласы Есіл аудандық соты сотталушы А.Каббасовтың Біріккен Араб Әмірлігінің Дубай қаласына 22 000 АҚШ долларын жазбаша түрде кедендік жолаушылар декларациясын беру арқылы рәсімдеген. Ол ақшаға азамат бірқатар құндылықтарды сатып алып, кедендік шекарадан жасыру мақсатында көптеген заңсыз әрекеттерге барған. Тауарларды рәсімдемей, кедендік шекарасының кккедендік бақылауынан декларацияламай 3 488 945 теңгені құрайтын ірі мөлшердегі тауарларды өткізе отырып, экономикалық контрабанда жасаған. Сот сотталушы А.Каббасовты ҚР ҚК 234-бабының 1-бөлігімен кінәлі деп тауып, мүлкін тәркілеп, 500 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде, яғни, 435 320 теңге айыппұл түріндегі жазға тартқан.

Қылмыспен күресу тәжірибесі көрсеткендей, Қазақстан аумағы арқылы есірткі тасымалы өтетін елден, азаматтары сол есірткіні сататын-сатып алатын, тұтынатын елге айналуы әбден мүмкін екен. Бұрыннан белгілі – наркобизнес пен есірткі контрабандасы өзара тығыз байланысты, бұлардың екіншісі болмаса, біріншісі де болмайды. Сондықтан да, контрабанда наркобизнесінің өсіп шығатын тамыры, оның кең етек алуының бірден бір себебі, ол есірткінің шыққан жерден тұтынатын жерге дейін баруы қамтамасыз ететін қылмыстық іс-әрекет.

Есірткі контрабандасы қоғам үшін аса қауіпті болып табылады, ол заңсыз рынокты есірткі заттарымен толтырып, есірткі қолданатындар санын көбейтіп, халықтың денсаулығын бұзып қана қоймайды, ол криминалдық пайда табуды үдетеді.

Әрбір басқару органының мемлекеттік механизмі құрамында белгілі бір саланы басқаруда туындайтын қажеттілікке байланысты құрылатыны белгілі, яғни мемлекеттік

органдардың құрылымы мен санын анықтау да маңызды мәселен «қоғамды басқару принципі бірінші кезекте де, ал мемлекеттік органдардың құрылымы екінші шепте» деген принцип болуы тиіс [20].

Кеден органын құрудағы басты мақсат - мемлекеттің кедендік егемендігін қорғау, мемлекеттік дербес кеден саясатын жүргізу. Бұдан «кедендік егемендік» ұғымы аясына кең ауқымдағы міндеттер мен мақсаттар енетінін байқауға болады. Кеден органдары мемлекеттік басқару механизмінің бір бөлігі ретінде өзіне белгіленген құзыреттілік аумағында монополистік үстемдік жүргізуге тиісті.

Қылмыстық кодекстің контрабандалық қылмыс сипатының мазмұнын күшейтуге негіз болған бір жағдай бұл баптың 30 жылдан бері ешқандай өзгеріске ұшырамауы еді.

Сонымен бірге, бұл бапқа экономикалық контрабанда қылмысының жаңа сипаттары енгізіліп отыр, олар: «бұрын контрабандалық қылмыс жасағаны үшін сотталған және аса ірі мөлшерде жасау» деген түрлерін енгізумен байланысты. Заңмен және басқа да нормативтік актілермен бекітілген шекарадан тауарларды шығару мен өткізу кезінде кедендік бақылаудан жасырын заңсыз өткізу тәсілдерінің бірін қолданып ережені бұзуын кедендік заңнамамен реттелетін контрабанда құқықбұзушылығы деп танымыз.

Ал, тауарларды, заттарды және құндылықтарды заңсыз кедендік шекарадан ірі мөлшерде өткізу қылмыстық заңнама бойынша жауаптылық туындатады және мұндай қылмысты жасаушы кез келген тұлға жасаған қылмысы үшін тиісті жауаптылыққа тартылады.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде мемлекеттік шекаралар мен кедендік баждар бар жерде тауарлар мен заттарды, құндылықтарды контрабандалық жолмен алып өту міндетті түрде болады деп анықтаймыз. Экономикалық контрабанда қылмысы бір мемлекеттің шегінен өткен кезден бастап қылмыскерлер өзге мемлекеттердің қылмыстық әлемінің өкілдерімен байланысқа түседі.

Кейде ол халықаралық қылмыстық ұйымдармен байланыс орнатуы мүмкін. Сондықтан, экономикалық контрабанда қылмысы бір ғана мемлекеттің кедендік шекарасымен шектелмейді деп анықтаймыз.

Қорытындылай келе, қаралатын мәселенің қазіргі жағдайында контрабандаға құқықтық табиғатын түсіну мәселесіне әлемдік қоғамдастық жақын назарын аудару және контрабандаға байланысты қылмысқа қарсы күрес жөніндегі тиімді шараларды әзірлеу үшін күш біріктіру қажеттілігі бар екенін атап өтуге болады. Мемлекеттер халықаралық құқық бұзушылық ретінде жіктелген саудалық жалпы анықтамасын, қамтамасыз ететін бірыңғай шартты, дамыту қажет. Бұған қоса, осы құбылысқа қарсы күресу үшін мемлекеттердің ортақ көзқарастарын дамыту қажет. Бұл үлкен дәрежелік контрабанда деңгейі еліміздің болашағына кері әсерін тигізері анық. Олардың істері үшін бұлтартпау шаралары осылайша принципті контрабанда мен іске асыру жағдайларында жоғары деңгейдегі тергеуді қамтамасыз ету үшін маңызды. Сондай-ақ, құқықтық базаны ішкі реформалары экономикалық контрабанданы тергеу процесін жеңілдету мақсатында жүзеге асырылуы тиіс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. *Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2018 жылғы 8 қазан // http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysynanazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-5-kazan*
2. *Долговой А.И. Криминология. Учебник. – Москва: Информ Норма, 1997. – 419с.*
3. *Райзберг А.А. Курс экономики. Учебник. - Москва: Информ Норма, 1997. – 272 с.*
4. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсінік. – Алматы: Норма-К, 2004. - 648 б.*
5. *Пименов А.В., Кадыров Б.Ш. Некоторые проблемы борьбы с экономической контрабандой на современном этапе // Проблемы борьбы с коррупцией и организованной преступностью. – Караганда: Полиграфия 2005. – 255с.*

6. Здравомыслов Б. В. Уголовное право РФ. Особенная часть: - Москва: Юрист, 1996. - 512 с.
7. Статистические данные о состоянии, динамике и структуре экономической преступности в Республике Казахстан (1997-2008 гг.) – Астана: ДТС МВД РК. 2008. – 348 с.
8. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсінік. – Алматы: Норма-К, 2012. - 650 б.
9. Козамов М. Ч. Актуальные направления взаимодействия органов финансовой полиции и внутренних дел в борьбе с экономической преступностью // Проблемы совершенствования борьбы с преступностью, наркобизнесом, терроризмом и религиозным экстремизмом: сборник научных трудов - Караганда: ВШ МВД, 2001. - №1. – С 21-24.
10. Мауленов Г. С. Основные характеристики преступности в Республике Казахстан. - Алматы: Ғылым, 1999. - 281 с.
11. Қазақстан Республикасының Қылмыстық – атқару кодексі. - Алматы: «Юрист», 2015. – 92 б.
12. Ожегов С. И. Словарь русского языка. – Москва: Наука, 1975. – 925 с.
13. Президент предложил радикальную программу борьбы с преступностью. / Казахстанская правда, 1995. – Алматы: - №12. – Б.12-13
14. Пионтковского А. А., Ромашикина П. С. и Чиквадзе В. М. Курс Советского уголовного права в 6-томах. - Москва: Наука, 1970. Т.1. - 312 с.
15. Лунеев В. В. Преступность XX века мировые, региональные и российские
16. тенденции // Мировой криминологический анализ. - Москва: Форме, 1999 г.
17. Пионтковский А. А. Меньшагин В. Д. Курс советского уголовного права.
18. Особенная часть: - Москва: Наука, 1995. Т.1. – 419 с.
19. Качев Н. В. Контрабанда, как самостоятельный состав преступления. Учебное пособие: – Омск: Эгвес, 2001. - 289 с.
20. Коваленко Ю. А. Наркотики из СНГ могут захлестнуть всю Европу / Москва: Известия, 2013. - №1. – С.2

Арнат Ж.

Нархоз Университеті «Құқықтану» мамандығының 2 курс студенті,

Ғылыми жетекші: Б.А Удербаетова, з.ғ.к., доцент

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚАТЕНІҢ ТҮСІНІГІ

Аңдатпа

Қылмыстық құқықтағы медициналық қате Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар 12 тарауда бірінші рет көрсетіліп тұр. Сөйте тұра медициналық қатенің ұғымы ешқандай бапта көрсетілмеген. Қазіргі кезде бұл қылмыстың түрі күннен-күнге өсуде.

Автор медицина немесе фармацевтика жұмыскерінің кәсіптік міндеттерін тиісінше орындамауы (ҚР ҚК-нің 317- бабы) қылмыстық құқықтық белгілерін қарастыра келе, өз бетінше көрсетілген баптағы анықтаманың толықтырылуы керек екенін сөзге тиек етеді және қылмыстық норманы дәрігерлік қате түрлерімен жетілдіруге ұсыныс жасайды.

Түйін сөздер: медициналық қате, ятрогендік аурулар, қылмыстық құқық бұзушылық, саралау, міндеттемені тиісінше орындамау.

Аннотация

Медицинская ошибка в уголовном праве впервые отражается в Уголовном кодексе Республики Казахстан в главе 12 медицинские уголовные правонарушения. При этом понятие

медицинской ошибки не указано в какой-либо статье. В настоящее время этот вид преступления растёт с каждым днем.

При рассмотрении признаков уголовно-правовых признаков ненадлежащего исполнения профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником (статья 317 УК РК), Автор утверждает, что самостоятельно должно быть дополнено определение указанной статьи и рекомендует усовершенствовать уголовную норму врачебными ошибками.

Ключевые слова: медицинская ошибка, ятрогенные болезни, уголовное правонарушение, квалификация, ненадлежащее исполнение обязательства.

Abstract

Medical error in criminal law is reflected for the first time in the Criminal code of the Republic of Kazakhstan in Chapter 12. In this case, the concept of medical error is not specified in any article. Now this type of crime grows every day.

The author of medicine nemese pharmaceuticals imaskari CSTC mnatter Tisha gandamu (R K-n 317 - women) almasty ity belglan arastira Kehl,oz Elim Bethe krsiten bapty anitmony taliyu Kerek Eken sshe TIC ated and almasty Normans dreric ate trimen jeldres sinus aside.

Keywords: medical error, iatrogenic diseases, criminal offense, qualification, improper performance of obligations.

Қазіргі таңдағы емдік-диагностикалық құралдарды пайдалану жаңа мүмкіндіктерді іске асырумен қатар, медицина қызметкерлерінің сол құралдарды дұрыс пайдаланбаудың кесірінен жағымсыз салдарға әкеліп соғады, яғни ятрогенді ауруларға шалдықтырады. 1995 жылы дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы ятрогенді ауруларды негізгі аурулар қатарына жатқызды.

Қазіргі таңда Қазақстандағы медицина саласында медицина қызметкерлерінен кететін қателіктер кездесіп жатыр. Сондай медициналық қателіктер ятрогенді ауруларға әкеліп соғады. Ал бұндай медицина қызметкерлерінің қателіктері ятрогенді ауруларға әкеліп соққан әрекеттері Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде қамтылған ба? Қазақстан Республикасының ең қымбат қазынасы- адам және адамның өмірі десек, Қазақстанда азаматтарының өмірі бірінші орында тұруы қажет. Қазақстан Республикасының Конституцияның 29 - бабына сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтарының денсаулығын сақтауға құқығы бар. Мемлекеттің басты міндеттерінің бірі ел азаматтарының денсаулықтарын қорғау болып табылады. Сондықтан мемлекет өз халқының мүдделері үшін медицина кадрларын даярлауды, әлеуметтік, ұйымдастырушылық, экономикалық, ғылыми-әдістемелік, санитарлық-эпидемиологиялық және профилактикалық шаралар жүргізеді. Мемлекеттің денсаулық сақтау саласындағы саясаты азаматтардың тегін, тиімді және сапалы медициналық көмек алуын қамтамасыз ету қағидаттары, жеке және қоғамдық денсаулықты сақтау және нығайту үшін мемлекеттің, жұмыс берушілердің және азаматтың бірлескен жауапкершілігі негізінде жүргізіледі. Денсаулықты сақтауға және медициналық көмек алуға құқықты жүзеге асыру Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы кодекспен реттеледі.

Дәрігер қызметі кез келген мамандық сияқты заңмен реттелуі тиіс. Өзіне адал дәрігерлері саны аз, өз қызметіне немқұрайлы қараған дәрігерді моральдық және әкімшілік емес, сонымен қатар қылмыстық жауапкершілікте болуы тиіс. Жағымсыз нәтижелерге байланысты ғалымдар көп дәрігердің іс-әрекетін 3 топқа бөледі.

1. Дәрігерлік қателіктер
2. Абайсызда болған оқиғалар
3. Қылмыстық тәртіпке сәйкес жазаланатын қателіктер.

Белгілі медицина саласындағы ғалым И.Ф.Огарковтың айтуы бойынша дәрігерлік қателіктерді 2 топқа бөледі.

1. Ауруды диагностикалаудағы қателік
2. Ем-шараларды жүзеге асыру мен тағайындаудағы қателіктер.

Ал заңгер И.Крыловтың дәрігерлік қателіктерді мынадай топқа жіктеуді жөн санапты.

1. Диагностикалық, ауруды танымау немесе қате тану
 2. Техникалық, медициналық техниканы дұрыс пайдаланбау, сәйкес емес
- медикаменттер мен диагностикалық құралдарды қолдану.

Медициналық қателіктер салдарынан болатын ятрогенді аурулар пайда болады. Менің ойымша ятрогения емдеу мекемелерінің жұмысындағы өте маңызды ақау деп білем. Ол медицина қызметкерлерінің жоғары кәсіби дәрежесінің жетіспегендігін, ұжымдағы тәрбиелік шаралардың әлсіздігін көрсетеді деп ойлаймын.

Ятрогенді ауру – медицина қызметкерінің сөзінен, ісінен пайда болатын ауру. Ол медициналық қызметкерлердің теріс түсіндірген сөзінен немесе мінез - құлқынан шығады. Кіші мейіркеш немесе техникалық қызметкерлердің сырқатқа зерттеу нәтижесін қате болжап, айтып берген жағдайда да кездеседі.

Жалпы әлемдік тәжірибеде медицина қызметкерлеріне алдын ала кінә таппау үшін дәрігерлік қателерді "инцидент" немесе "жағымсыз жайттар" деп атайды. Ал, елімізде бұндай медицина қызметкерлерінің қателіктерін, "медицина қызметкерлерін кәсіптік міндеттерін тиісінше орындамауы" деп атайды.

Осындай медицина қызметкерлерінің қателіктерін Қылмыстық кодекстің 317 бабына сәйкес жауапкершілікке тартады. Қылмыстық кодекстің 317 бабына нақты медициналық қателіктің анықтамасы берілмеген. Қылмыстық кодекстің 317 бабына Ағыбаевтың түсіндірмесі бойынша, медицина қызметкерлерінің кәсіптік міндеттерін ұқыпсыз немесе оған адал қарамауы салдарынан немесе тиісінше орындамауы және осының салдарынан жәбірленушінің денсаулығына орташа ауырлықтағы зиян келтіруі деп түсіндіреді. Менің ойымша, бұл бап медицина қызметкерлерінің қателіктерін толықтай қамтамасыз етіп тұрған жоқ. Денсаулық сақтау министрлігінің бізге ұсынған ресми мәліметіне сай, осы бап бойынша 2015 жылы – 476, 2016 жылы – 421, 2017 жылы – 176, соңғы үш жылда барлығы 1073 қылмыстық іс қозғалған.

Қорытындылай келе, дәрігерлік қателік деп - дәрігердің өзінің кәсіби міндетін адал орындау кезіндегі қателесуі. Дәрігерлік қателіктің заңды түрде анықтамасы жоқ, дегенмен бұл заңмен немесе заңға тәуелді нормативтік-құқықтық актілерді бұзу немесе сақтамаудан туындайды. Демек, дәрігерлік қателіктің нақты ерекше тұсы ретінде дәрігердің науқасқа адал көмек көрсетуі кезінде жасалған әрекеті, яғни ол әрекеттің шынайы негізі заңға қайшы болуы танылады. Дегенмен аурудың белгілері мен әртүрлілігі және оның салдары мен адам организмінің ерекшелігіне орай дәрігер әрекетінің қателіксіз болуы білім деңгейі мен біліктілік қабілетіне тәжірибе жүзінде кепілдік бере алмайтын жағдайға жатады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Конституциясына ғылыми-практикалық түсіндірме. -Астана., 2015.
2. Ағыбаев А.Н Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. – Алматы: «Жеті жарғы», 2015.-548-550 б.
3. Огорков И.Ф Врачебная правонарушения и уголовная ответственность за них. - Москва, 1966. –С. 32-34

Дәулетхан Б.Е.

магистрант по специальности «Юриспруденция» Академии Қайнар,
Ст.преп. Алимжанова А.С.

ПОНЯТИЕ, ПРЕДМЕТ, ЗАДАЧИ И ПРИНЦИПЫ УГОЛОВНОГО ПРАВА

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы понятие, предмет, задачи и принципы уголовного права. Уголовное право как одна из основных отраслей права есть -совокупность юридических норм, которые определяют понятие и признаки преступлений, основания и пределы уголовной ответственности за их совершение, а равно условия освобождения от

уголовной ответственности и наказания. Как и право в целом, оно регулирует определенную группу общественных отношений. В первую очередь – это те общественные отношения, которые складываются между государством в лице судов и правоохранительных органов с одной стороны и гражданином в связи с совершенным им особо опасным для общества правонарушением (преступлением) – с другой. Таким образом, основные задачи уголовного права – это охрана указанных выше социальных ценностей и предупреждение -(профилактика) преступлений. Причем профилактика, хотя и названа законом в качестве самостоятельной цели, является как бы производной и подчиненной первой, более важной, определяющей сущность уголовного права задаче охраны наиболее ценных общественных отношений. Обе задачи взаимосвязаны и взаимообусловлены: охраняя общественные отношения, -уголовное право тем самым предупреждает совершение новых преступлений, а предупреждая преступления – выполняет охранительную задачу. Система уголовного права характеризуется иерархичностью своей структуры, которая включает в себя Общую и Особенную части.

Ключевые слова: Уголовное право, система права, уголовный закон, принципы уголовного права, предмет уголовного права.

Аңдатпа

Бұл мақалада қылмыстық құқықтың тұжырымдамасы, тақырыптары, мақсаттары мен қағидаттары қарастырылады. заң негізгі салаларының бірі ретінде қылмыстық құқық қылмыстар ұғымы және элементтері анықтау құқықтық нормалардың жиынтығы, осы актілердің үшін қылмыстық жауапкершілік себептері мен шектері, сондай-ақ қылмыстық жауаптылықтан және жазадан босату шарттары болып табылады. Жалпы алғанда заң сияқты, ол белгілі бір әлеуметтік қатынастар тобын реттейді. бірінші кезекте - екінші жағынан - қоғамдық құқық бұзушылық (қылмыс) үшін аса қауіпті, оларды жетілдіру соттар мен құқық қорғау органдары бір жағынан және қатысты азаматтың атынан, мемлекет арасындағы дамыту қоғамдық қатынастар болып табылады. Осылайша, қылмыстық заңның негізгі міндеттері аталған әлеуметтік құндылықтарды қорғау және қылмыстың алдын алу (алдын алу) болып табылады. мақсаттары ретінде заң деп аталады, дегенмен алдын алу және, ең құнды қоғамдық қатынастарды қорғау қылмыстық құқық мәселенің мәнін анықтау, бірінші туынды және бағыныштының сияқты аса маңызды болып табылады. Екі проблемалар өзара байланысты және өзара тәуелді болып табылады: қоғамдық қатынастарды, қылмыстық құқық қорғау, осылайша жаңа қылмыстар жасауынан болдырмайды, және қылмыстың алдын алу - күзеті тапсырманы орындайды. қылмыстық құқық жүйесі жалпы және арнайы бөлшектер кіреді, оның иерархиялық құрылымы, сипатталады.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық, құқықтық жүйе, қылмыстық құқық қағидаттары, қылмыстық құқық пәні.

Abstract

This article addresses the issues of the concept, subject, objectives and principles of criminal law. Criminal law as one of the main branches of law is a set of legal norms that define the concept and signs of crimes, the grounds and limits of criminal responsibility for their commission, as well as the conditions for exemption from criminal liability and punishment. Like law in general, it regulates a certain group of social relations. In the first place - these are the social relations that develop between the state represented by the courts and law enforcement agencies on the one hand and the citizen in connection with the offense (crime) that is particularly dangerous for society - on the other. Thus, the main tasks of criminal law are the protection of the above social values and the prevention (prevention) of crimes. Moreover, prevention, although called the law as an independent goal, is, as it were, a derivative and subordinate to the first, more important, defining the essence of criminal law task of protecting the most valuable social relations. Both tasks are interrelated and interdependent: protecting public relations, the criminal law thus prevents the commission of new

crimes, and preventing crimes - performs a protective task. The criminal law system is characterized by the hierarchical structure of its structure, which includes the General and Special Part.

Keywords: criminal law, legal system, criminal law, principles of criminal law, subject of criminal law.

В истории развития общественных отношений во все времена прослеживалась значительная роль уголовного закона (с тех пор, когда понятие последнего ещё не сформировалось до наших дней). Если на ранних стадиях развития человеческого общества уголовный закон имел лишь устрашающую силу, то в современном, цивилизованном мире на его роль нельзя смотреть однобоко. Тесная связь уголовного права с другими отраслями правового регулирования, получившими развитие с усложнением человеческих отношений, должна усиливать его действие. Но сейчас именно из-за этой сложности уголовный закон теряет свою эффективность, оставаясь гуманным, равным для всех и справедливым.

Понятие уголовного права и его место в системе права.

Известно, что система права любого современного государства состоит из ряда отраслей: конституционное право, административное, гражданское и т. д. В ряду этих и других отраслей находится и уголовное право. Будучи составной частью системы права, уголовное право является одной из его отраслей, которой присущи все признаки, свойственные праву в целом (нормативность, обязательность для исполнения и т. д.), а также специфические отраслевые признаки. От других отраслей оно отличается, в первую очередь, предметом, т. е. кругом регулируемых общественных отношений. Правда, в общей теории права получила распространение точка зрения, в соответствии с которой уголовное право лишено самостоятельного предмета регулирования; общественные отношения регулируют другие отрасли права (государственное, административное, гражданское и т. д.), уголовное же право лишь охраняет эти отношения, являясь своеобразным средством их обеспечения [1].

Поскольку право диктует исходящие от государства общеобязательные правила, оно есть регулятор поведения людей в обществе. В этом смысле не является исключением и право уголовное. Поэтому неверно представлять дело таким образом, что нормы уголовного права лишь охраняют общественные отношения, регулируемые нормами иных отраслей права. В действительности нормы каждой отрасли права обычно сами охраняют собственные предписания. Уголовно-правовая санкция в принципе не может применяться за нарушение, например, административно-правового запрета, касающегося специфических общественных отношений. Такое правоприменение означало бы грубейшее нарушение законности.

Сведение функций уголовного права лишь к охранительной нередко приводит к расширению сферы охраняемых им общественных отношений. В юридической литературе встречаются утверждения, что нормы уголовного права являются средством охраны всех общественных отношений, регулируемых другими отраслями права. Здесь налицо явное преувеличение охранительной роли уголовного права. Уголовно-правовые санкции призваны защищать наиболее важные права, свободы и интересы личности, общества и государства. Чрезмерное расширение сферы уголовного права может привести лишь к отрицательным последствиям как для общества, так и для личности [2].

По предмету и методу правового регулирования уголовное право отличается от других отраслей права. Вместе с тем по сфере своего действия оно тесно сближается с некоторыми другими отраслями, прежде всего — с административным, уголовно-процессуальным и уголовно-исполнительным правом.

Так, административное право регулирует общественные отношения в сфере государственного управления и отношения управленческого характера, возникающие при осуществлении иных форм государственной деятельности (в том числе и правосудия). Особенно близко нормы уголовного права соприкасаются с теми нормами административного права, которые определяют, какие деяния являются административными правонарушениями (проступками) и какие меры административного взыскания применяются

к лицам, их совершившим. В ряде случаев границы между уголовно наказуемыми деяниями и соответствующими административными правонарушениями подвижны и при определенных обстоятельствах и условиях отдельные административные правонарушения могут «перерастать» в преступления и наоборот. Речь идет, например, об административно наказуемых контрабанде, мелком хищении чужого имущества, хулиганстве и т. д.

Уголовно-процессуальное право определяет порядок и формы деятельности суда, прокурора, следователя, органа дознания при расследовании преступлений и рассмотрении уголовных дел в суде, гарантирующие права граждан и соблюдение законности в сфере уголовной юстиции. Тесная связь уголовного и уголовно-процессуального права проявляется, в частности, в том, что нормы уголовного права во многом определяют предмет доказывания при расследовании и судебном рассмотрении уголовных дел (в первую очередь уголовно-правовое содержание состава соответствующего преступления). Нормы же уголовно-процессуального права обуславливают порядок официального признания установленных фактов как основания их уголовно-правовой оценки. И в этом смысле уголовно-правовое значение приобретают не все установленные, например, следователем и судом факты и обстоятельства, а лишь те, которые установлены в соответствии с требованиями уголовно-процессуальных норм.

Уголовно-исполнительное право регламентирует порядок исполнения наказания, и результаты его применения дают представление об эффективности уголовно-правовых норм о наказании и освобождении от наказания.

Любые правовые нормы и право в целом предназначены для воздействия на волевое поведение людей, а предметом правового регулирования являются общественные отношения. Содержание таких отношений, регулируемых уголовным правом, является, во-первых, вполне специфическим, а во вторых — сложным и неоднозначным. Можно выделить три основные разновидности этих отношений, образующих в совокупности предмет уголовно-правового регулирования [3].

Первым видом таких отношений являются так называемые охранительные уголовно-правовые отношения (в их традиционном понимании), возникающие в связи с совершением преступления. Это отношения между лицом, совершившим запрещенное уголовным законом преступное деяние, и государством в лице суда, следователя, прокурора, органа дознания. Каждый из субъектов этого правоотношения обладает определенными правами и несет корреспондирующие им обязанности. Так, первый обязан претерпеть неблагоприятные последствия, которые уголовный закон связывает с совершением преступления, в конечном счете понести наказание, предусмотренное той уголовно-правовой нормой, которую он нарушил. Другой субъект — суд (с помощью следственных, прокурорских органов и органов дознания) — вправе принудить первого к исполнению этой обязанности. Но это право сопровождается обязанностью тех же органов привлекать лицо к уголовной ответственности, а суда — назначать наказание или меру, его заменяющую, в соответствии с тем, как уголовный закон формулирует особенности условий уголовной ответственности лица, совершившего определенное преступление. Таким образом, предметом охранительных уголовно-правовых отношений является реализация уголовной ответственности и наказания, связанная как с установлением события преступления, так и с назначением наказания, освобождением от уголовной ответственности и наказания (включая и применение принудительных мер медицинского и воспитательного характера) [4].

Вторым видом отношений, которые входят в предмет уголовного права, являются отношения, связанные с удержанием лица от совершения преступления посредством угрозы наказания, содержащейся в уголовно-правовых нормах. Отрицать за уголовно-правовыми запретами роль праворегулирующего начала — значит утверждать, что они не упорядочивают поведение людей в обществе. В действительности это не так. Установление уголовно-правового запрета есть выражение принудительной силы государства. Нарушение запрета предполагает применение наказания к лицу, совершившему преступление. В этом заключается специфика обязанности, устанавливаемой уголовным законом (обязанности не

совершать преступления), и ее отличие от обязанностей морально-нравственного порядка [5]. Уголовный запрет налагает на граждан обязанность воздержаться от совершения преступления и потому регулирует поведение людей в обществе.

Третья разновидность общественных отношений, входящих в предмет уголовного права, регулируется уголовно-правовыми нормами, которые наделяют граждан правами на причинение вреда при защите от опасных посягательств при необходимой обороне, а также при крайней необходимости и других обстоятельствах, исключающих преступность деяния. Эти отношения специфичны, в частности, по своему субъективному составу. Осуществляющий, например, свое право на необходимую оборону вступает в правовые отношения, с одной стороны, с лицом, посягающим на интересы личности, общества или государства и обычно нарушающим соответствующий уголовно-правовой запрет (приобретает право на причинение вреда посягающему). С другой стороны, поведение обороняющегося компетентны признать правомерным только суд и прокурорско-следственные органы. В каждом случае именно они обязаны всесторонне рассмотреть событие, связанное с причинением вреда при защите от опасного посягательства, и подтвердить правомерность действий обороняющегося, официально освободив его от ответственности за причиненный им вред. Таким образом, обороняющийся вступает в правовые отношения и с государством в лице суда, прокурорско-следственных органов. Эти отношения можно именовать регулятивными уголовно-правовыми отношениями (в отличие от охранительных уголовно-правовых отношений), так как они складываются на основе регулятивных (управомочивающих) норм и регулируют правомерное поведение лица, являющееся одновременно и социально полезным [6].

Выделенным разновидностям общественных отношений, образующих предмет уголовного права, соответствуют специфические методы их регулирования. Метод как совокупность правовых средств воздействия на общественные отношения с целью их урегулирования является важной характеристикой отрасли права, выступает в качестве дополнительного основания деления права на отрасли. Проблема метода правового регулирования - одна из сложных и малоразработанных в юридической науке. В уголовно-правовой науке на уровне вводных глав курсов и учебников он обычно сводится к применению наказания за нарушение уголовно-правового запрета. На самом деле метод правового регулирования — весьма емкое понятие, характеризующееся множеством компонентов. Среди них можно назвать:

- порядок установления прав и юридических обязанностей;
- степень определенности предоставленных прав и автономности действий их субъектов;
- подбор юридических фактов, влекущих правоотношения;
- характер взаимоотношения сторон в правоотношениях, в которых реализуются нормы;

5) пути и средства обеспечения субъективных прав.

В зависимости от сочетания указанных характеристик в общей теории права обычно выделяют три метода (типа) правового регулирования: *дозволение, предписание и запрет*. Первый связывается с гражданско-правовым регулированием, дозволительная направленность которого выражается главным образом в «первичности управомочивающих норм» (нормы, определяющие круг субъектов гражданского права, содержание их правоспособности, основание возникновения гражданско-правовых связей, способы защиты гражданских прав и т. д.). *Предписание* выступает как административно-правовой тип регулирования (материальное административное право в основном закрепляет юридические обязанности, носящие характер предписания). *Запрет* как метод правового регулирования связывается с уголовным правом (учитывается, что уголовное право призвано определять преступность и наказуемость деяний, опасных для личности, общества и государства, и формулировать модели запрещенного общественно опасного поведения).

Из подобной традиционной классификации типов правового регулирования вовсе не вытекает, что дозволение присуще только гражданскому праву, предписание — административному, а запрет — уголовному. Все три типа правового регулирования можно обнаружить в различных отраслях права, но в одних отраслях решающим является дозволение, в других — предписание, в третьих — запрет. Так, гражданское право, будучи в основном управомочивающим, содержит и запретительные (охранительные) нормы, однако, по сравнению с дозволяющими, они в этой отрасли носят вспомогательный характер.

Уголовно-правовой метод регулирования также не может быть сведен только к запрету. Например, как отмечалось, нормы уголовного закона о необходимой обороне носят управомочивающий характер, что позволяет говорить в этих случаях о дозволении как разновидности уголовно-правового метода [7].

Три названных типа правового регулирования в каждой отрасли права могут иметь дополнительные характеристики, выступать в виде специфических методов, представляющих конкретизацию методов межотраслевых. Так, охранительные уголовно-правовые отношения регламентируются следующими методами:

- 1) применение санкций уголовно-правовых норм (уголовного наказания);
- 2) освобождение от уголовной ответственности и наказания (включая применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним, совершившим преступления);

- 3) применение принудительных мер медицинского характера к лицам, в состоянии невменяемости совершившим общественно опасные деяния, запрещенные уголовным законом, и к лицам, у которых после совершения преступления наступило психическое расстройство, делающее невозможным назначение или исполнение наказания; к лицам, совершившим преступления и страдающим психическими расстройствами, не исключающими вменяемости; к лицам, совершившим преступления и признанным нуждающимися в лечении от алкоголизма или наркомании.

Фактически все три метода в той или иной степени имеют аналоги в других отраслях права. Применение, например, санкций присуще и административному, и гражданскому праву; эти отрасли предусматривают и возможности освобождения от ответственности за правонарушения. Но, несмотря на внешнее сходство, эти методы в уголовном праве являются сугубо специфическими по содержанию. Возьмем, к примеру, тот же метод применения санкций. Уголовное наказание как реализация уголовно-правовых санкций является самым суровым видом государственного принуждения. Строгость наказания соответствует тяжести содеянного и степени общественной опасности лица, совершившего преступление. Административное право знает близкие по форме взыскания (административный арест, исправительные работы, штраф), но карательное их содержание лишь приблизительно напоминает уголовно-правовые аналоги. В связи с этим охранительные уголовно-правовые отношения, регулируемые специфическими уголовно-правовыми методами, ставятся законом в рамки строжайшей правовой регламентации. Так, преступление, совершение которого представляет собой юридический факт и с которым связывается возникновение охранительных уголовно-правовых отношений, определяется конкретными признаками, непосредственно указанными только в уголовном законе. Установление этого юридического факта (совершение преступления), а также реализация прав и обязанностей субъектов охранительного уголовно-правового отношения осуществляются в строго определенном законом порядке. Окончательное решение о виновности лица в совершении преступления, о его ответственности и применении к нему наказания производится только судом (ст. 75 Конституции РК) [8].

Уголовное право — это отрасль права, объединяющая правовые нормы, которые устанавливают, какие деяния являются преступлениями и какие наказания, а также иные меры уголовно-правового воздействия применяются к лицам, их совершившим, определяют основания уголовной ответственности и освобождения от уголовной ответственности и наказания.

Задачи уголовного права вполне традиционны и в принципе однозначны для любого общества и государства. Они вытекают из исторической предопределенности происхождения уголовного права. Последнее возникло как реакция общества и государства на преступление — наиболее опасное для интересов личности, общества и государства деяние. И в этом смысле уголовное право, как и право вообще, вполне может претендовать на то, чтобы считаться явлением цивилизации и культуры. Уголовное право возникло, чтобы защитить своими специфическими средствами (главным образом угрозой наказания и его применением) личность, общество и государство от преступных посягательств. Охранительная задача уголовного права и есть его основная историческая задача, не зависящая, как отмечалось, от политического строя соответствующего государства либо особенностей его экономики.

Задачи, стоящие перед уголовным правом, решаются на основе его принципов, т. е. основных, исходных начал, в соответствии с которыми строится как его система, так и в целом уголовно-правовое регулирование.

Конкретное содержание принципов и их перечень и в общей теории права, и в уголовном праве понимаются неоднозначно. Как правило, они подразделяются на общие (присущие системе права в целом и приобретающие в той или иной отрасли свое специфическое содержание) и специальные (отраслевые), раскрывающие качественные особенности правового регулирования отдельной отрасли права. Однако в последнее время в уголовно-правовой науке была высказана и иная точка зрения, отрицающая необходимость выделения специальных (отраслевых) принципов уголовного права. Она аргументируется тем, что общеправовые принципы действуют через отраслевые, а специфические отраслевые принципы являются не чем иным, как своеобразным преломлением общеправовых принципов.

В УК РК законодательно сформулированы следующие принципы уголовного права: законности, равенства граждан перед законом, вины, справедливости, гуманизма.

Принцип законности — конституционный принцип уголовного права. Применительно к уголовному праву этот принцип трансформируется, в первую очередь, в принцип «нет преступления без указания о том в законе» (уголовном). Он означает, что к уголовной ответственности может быть привлечено лишь лицо, совершившее запрещенное уголовным законом общественно опасное деяние. Согласно данному принципу аналогия преступлений и наказаний в казахстанском уголовном праве не допускается. Данный принцип характеризуется специфическим уголовно-правовым содержанием. В этом случае равенство проявляется только в одном: в том, что все лица, совершившие преступления, одинаково подлежат уголовной ответственности. Вместе с тем этот принцип не означает их равной ответственности и наказания, т. е. равных пределов и содержания уголовной ответственности и наказания. И это различие может заключаться, например, и в поле или возрасте лица, и в его служебном положении.

Принцип гуманизма

«1. Уголовное законодательство Республики Казахстан обеспечивает безопасность человека.

2. Наказание и иные меры уголовно-правового характера, применяемые к лицам, совершившим преступление, не могут иметь своей целью причинение физических страданий или унижение человеческого достоинства».

Уголовная ответственность и наказание не преследует цели отомстить лицу, совершившему преступление, причинить ему физические страдания, унижить его человеческое достоинство. Осуждая виновного, применяя к нему наказание, государство стремится исправить лицо, совершившее преступление, вернуть его к общественно полезной деятельности, оказать предупредительное воздействие на других лиц.

Гуманизм казахстанского уголовного права проявляется также в отрицании жестоких, мучительных наказаний. Последнее отражено и в Конституции РК: «Никто не должен

подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению или наказанию» (ст. 17).

Принцип справедливости

1. Наказание и иные меры уголовно-правового характера, применяемые к лицу, совершившему преступление, должны быть справедливыми, то есть соответствовать характеру и степени общественной опасности преступления, обстоятельствам его совершения и личности виновного.

2. Никто не может нести уголовную ответственность дважды за одно и то же преступление.

Принцип справедливости означает, что наказание или иная мера уголовно-правового воздействия, примененная к лицу, совершившему преступление, должна быть справедливой, т. е. соответствовать тяжести преступления, конкретным обстоятельствам совершения преступления и особенностям личности преступника. Этот принцип означает максимальную индивидуализацию ответственности и наказания. Возможность реализации этого принципа заключается в самом со- держании уголовного закона. Так, санкции уголовно-правовых норм носят относительно-определенный (предусматривают наказание в определенных пределах) или альтернативный (предусматривается не один, а несколько видов наказания) характер.

Помимо сформулированных непосредственно в уголовном законе, в науке уголовного права традиционно выделяются и другие принципы. Среди них особое значение имеет принцип неотвратимости ответственности. Он означает, что всякое лицо, совершившее преступление, подлежит наказанию или иным мерам уголовно-правового воздействия, предусмотренным уголовным законом. Смысл этого принципа заключается в том, что неотвратимость ответственности есть лучший способ проявления предупредительного воздействия уголовного закона и его применения.

Уголовное право разделяется на две части: Общую и Особенную. Общая часть включает нормы уголовного права, в которых закрепляются его общие принципы, институты и понятия, а также основные положения, определяющие основания и пределы уголовной ответственности и применения наказания, порядок и условия освобождения от уголовной ответственности и наказания. В нормах Общей части регламентируются наиболее важные вопросы, относящиеся к основным понятиям уголовного права — уголовному закону, преступлению и наказанию [9].

Особенная часть уголовного права включает нормы, в которых определяются конкретные преступления по родам и видам, а также наказания, установленные за их совершение.

Общая и Особенная части уголовного права органически связаны и лишь в единстве представляют собой уголовное право как систему уголовно-правовых норм.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конституция РК от 30 августа 1995 г. с изменениями и дополнениями..
2. Уголовный кодекс РК от 16 июля 1997 г. с изменениями и дополнениями.
3. Закон Республики Казахстан от 2 июля 1998г. "О борьбе с коррупцией".
4. Постановление Пленума Верховного Суда РК №7 от 23 декабря 1993г. «О применении судами законодательства, регламентирующего ответственность за посягательство на жизнь и здоровье граждан».
5. Постановление Пленума Верховного Суда РК №11 от 22 декабря 1995г. «О судебной практике по делам о вымогательстве».
6. Нормативное постановление Верховного Суда РК №8 от 11 июля 2003г. «О практике применения судами законодательства об ответственности за взяточничество».
7. Постановление Пленума Верховного Суда РК №9 от 22 декабря 1995г. «О судебной практике по делам о вымогательстве».

8. *Нормативное постановление Верховного Суда РК №18 от 13 декабря 2001г. «О практике рассмотрения судами уголовных дел о преступлениях, связанных с коррупцией».*

9. *Нормативное постановление Верховного Суда РК №2 от 18 июня 2004г. «О некоторых вопросах квалификации преступлений в сфере экономической деятельности».*

Жиенгалиева А.А.

Магистрант 2 курса по специальности «Юриспруденция»

Академии Кайнар

СУЩНОСТЬ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИСТЕМЫ НАКАЗАНИЙ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Эффективность борьбы с преступностью и уголовно-правовой защиты прав и свобод человека, интересов государства и общества, как известно, во многом зависит от адекватности уголовного закона современным реалиям социальной действительности, его соответствия нуждам практики. Меры уголовно-правового воздействия, как правило, находятся в тесной взаимосвязи и взаимодействии с конкретными условиями и эпохой, общим укладом жизни общества, состоянием экономики и финансов государства, его общественно-политическим порядком, морально-этическими традициями и правовыми взглядами, обычаями и привычками, а также идеологическими стереотипами, существующими в обществе.

Ключевые слова: Система наказаний, уголовный закон, принудительные меры, эффективность борьбы, преступность.

Аңдатпа

Белгілі болғандай, қылмысқа қарсы күрес пен қылмыстық құқықтың адам құқықтары мен бостандықтарын, мемлекет пен қоғамның мүдделерін қорғаудың тиімділігі негізінен қылмыстық заңдылықтың әлеуметтік шындықтың қазіргі заманғы шынайылығына сәйкестігіне және оны практика қажеттіліктеріне сәйкестігіне байланысты. Қылмыстық-құқықтық әсер ету шаралары, әдетте, өзара тығыз байланысты және қоғамның жалпы өмір салты, мемлекеттің экономикасы мен қаржысы, оның әлеуметтік және саяси тәртібі, моральдық-этикалық дәстүрлері мен заңды көзқарасы, әдет-ғұрыптары мен әдеттерімен, сондай-ақ қоғамда бар идеологиялық стереотиптер.

Түйін сөздер: Жазалау жүйесі, қылмыстық құқық, мәжбүрлеу шаралары, күрес тиімділігі, қылмыс.

Abstract

As is well known, the effectiveness of the fight against crime and the criminal law protection of human rights and freedoms, the interests of the state and society, depends largely on the adequacy of the criminal law to the modern realities of social reality and its compliance with the needs of practice. Measures of criminal and legal impact, as a rule, are closely interrelated and interact with specific conditions and times, the general way of life of society, the state of the state's economy and finances, its social and political order, moral and ethical traditions and legal views, customs and habits, as well as ideological stereotypes that exist in society.

Keywords: The system of punishments, criminal law, coercive measures, the effectiveness of the struggle, crime.

Реализация целей наказания, по нашему мнению, находится в прямой зависимости от эффективности системы наказаний. Прежде чем перейти к освещению вопроса эффективности системы наказаний, начнем с общего, с понятия системы наказаний.

По мнению Е.И. Каиржанова, под системой наказаний понимается установленный действующим уголовным законодательством исчерпывающий и обязательный перечень видов наказаний, расположенных в определенном порядке в зависимости от степени их тяжести [1, с.177].

По мнению некоторых авторов, это перечень установленных государством видов наказаний, данный в законе в определенном порядке с учетом их содержания и сравнительной тяжести [2, с.202].

Мы солидарны с учеными, выражающими следующее: система наказаний включает в себя такие сферы государственного принуждения, которые на основании учета опыта борьбы с преступностью, данных правовой, психологической и педагогической науки – могут обеспечить наиболее эффективные: исправительное и воспитательное воздействие на лиц, совершивших преступление и на остальных неустойчивых граждан [3, с.110-111].

По мнению Л.Ч. Сыдыковой, система наказаний представляет собой комплекс предусмотренных уголовным законом наказаний, структурированный в зависимости от их характеристик в одном или нескольких перечнях [4, с.101].

А.Т.Байсеитова дает более краткое определение: «систему наказаний следует определить как совокупность взаимодействующих видов уголовных наказаний, установленных уголовным законом» [5, с.19].

Система наказаний определяется уровнем политического, экономического и культурного развития общества, а также уровнем преступности. Дискуссии же по определению самого понятия системы наказаний продолжаются до сих пор, поскольку в основном исследователи считают, что предложенные в научной литературе определения не лишены недостатков и поэтому требуют совершенствования.

Система наказаний в уголовном законодательстве Республики Казахстан берет свое начало от Руководящих начал уголовного права РСФСР 1919 г., где предусматривалось пятнадцать видов наказания, из которых уголовными были лишь пять [6, с.537].

Система наказаний в УК РСФСР 1922 г. содержалась в ст. 32, предусматривавшей перечень наказаний: изгнание из пределов РСФСР на срок или бессрочно, лишение свободы со строгой изоляцией или без таковой, принудительные работы без содержания под стражей, условное осуждение, конфискация имущества, поражение прав, увольнение с должности, общественное порицание, возложение обязанности загладить причиненный вред, расстрел. Достоинством УК РСФСР 1992 г. является то, что в нем различались наказания и меры социальной защиты, к которым относились помещение в учреждение для умственно или морально дефективных, принудительное лечение, удаление из местности проживания (высылка) и запрещение занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью [7, с. 537].

Следующим законодательным актом, внесшим существенные изменения в систему мер государственного принуждения уголовно-правового характера, является УК КазССР 1959 г. УК КазССР 1959 г. включал 14 видов наказания, среди них - общественное порицание и возложение обязанности загладить причиненный вред, которые скорее относились к мерам общественного воздействия.

Следующим законодательством явился УК РК 1997 г., который изменил построение группы наказаний, перечислив виды наказаний от менее строгого к более строгим наказаниям, такой подход предусмотрен и при построении санкций статей Особенной части УК РК [8, с.38].

В ст. 39 УК РК 1997 года было предусмотрено одиннадцать видов наказания. Это такие, как: а) штраф; б) лишение права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью; в) привлечение к общественным работам; г) исправительные работы; д) ограничение по воинской службе; е) ограничение свободы; ж) содержание на

гауптвахте; и) лишение свободы; к) смертная казнь; л) лишение специального, воинского или почетного звания, классного чина, дипломатического ранга, квалификационного класса и государственных наград; м) конфискация имущества. По УК РК 1997 года была трехзвенная классификация: основные, дополнительные и альтернативные.

Так, Законом Республики Казахстан от 16 июля 1997 года «О введении в действие Уголовного кодекса Республики Казахстан» предусматривалось, что наказания в виде привлечения к общественным работам, ограничения свободы, ареста, а также пожизненного лишения свободы вводятся в действие по мере создания необходимых условий для исполнения этих видов наказаний, но не позднее 2003 года[9]. Таким образом, общественные работы стали применяться с 2000 года, арест – с 2009 года, ограничение свободы – с 2003 года. Для исполнения наказания в виде ареста, должны были быть построены арестные дома, ограничение свободы должно было исполняться в исправительных центрах, так и не реализовались поставленные задачи.

Далее в соответствии с Законом РК от 10 июля 2009 года № 177-IV «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам ответственности военнослужащих» арест был вовсе исключен из видов наказания.

Законом РК от 21.12.2002 года «О внесении изменений и дополнений в Уголовный, Уголовно-процессуальный и Уголовно-исполнительный кодексы Республики Казахстан» были внесены существенные изменения в отношении наказания в виде ограничения свободы. Содержание этого наказания было изменено. Ограничение свободы состояло не в содержании в исправительном центре, а в наложении на осужденного судом определенных обязанностей. Таким образом, наказание в виде ограничения свободы стало аналогом условного осуждения.

И, наконец, последним на сегодняшний день законодательством явился УК Республики Казахстан 2014 года, который представляет собой новшество уголовного законодательства и характеризуется многообразием.

В статье 40 УК РК представлен перечень видов наказаний, которые образуют систему наказаний, построенную по принципам от менее строгого вида наказания к наиболее строгому. Данный принцип соответствует общим началам назначения наказания, предусматривающим наиболее строгий ее вид исключительно в тех случаях, когда менее строгий вид наказания не может обеспечить достижения целей наказания. Представленный перечень является исчерпывающим и не подлежит расширительному толкованию. Суд не может назначить осужденному такое наказание, которое не указано в соответствующем перечне [10, с.39].

В зависимости от порядка назначения все виды уголовных наказаний классифицируются на основные и дополнительные. Основные наказания – это предусмотренные уголовным законом виды наказаний, которые призваны нести основную роль по реализации стоящих перед наказанием целей. Они указываются в санкциях за все уголовные правонарушения, перечисленные в статьях Особенной части УК РК, назначаются судом всегда, когда суд придет к убеждению о необходимости назначить виновному наказание.

Основные наказания назначаются судом только при наличии их в санкциях и лишь в исключительных случаях, прямо предусмотренных законом, могут применяться при отсутствии указаний о них в санкциях в порядке замены другого наказания (ст. 64 УК РК Отмена условного осуждения, ст. 65 УК РК Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием, ст. 80 УК РК Уголовная ответственность несовершеннолетних, ст. 81 УК РК Виды наказаний, назначаемых несовершеннолетним, ст.82 УК РК Назначение наказания несовершеннолетнему, ст.84 УК РК Принудительные меры воспитательного воздействия, ст.85 УК РК Содержание и сроки применения принудительных мер воспитательного воздействия).

К лицу, признанному виновным в совершении уголовного проступка, применяются следующие основные наказания:

- 1) штраф;
- 2) исправительные работы;
- 3) привлечение к общественным работам;
- 4) арест (ч. 1 ст.40 УК РК).

К лицу, признанному виновным в совершении преступления, применяются следующие основные наказания:

- 1) штраф;
- 2) исправительные работы;
- 2-1) привлечение к общественным работам;
- 3) ограничение свободы;
- 4) лишение свободы;
- 5) смертная казнь (ч. 2 ст. 40 УК РК).

К лицу, признанному виновным в совершении уголовного правонарушения, наряду с основным наказанием могут применяться следующие дополнительные наказания:

- 1) конфискация имущества;
- 2) лишение специального, воинского или почетного звания, классного чина, дипломатического ранга, квалификационного класса и государственных наград;
- 3) лишение права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью;
- 3-1) лишение гражданства Республики Казахстан;
- 4) выдворение за пределы Республики Казахстан иностранца или лица без гражданства (ч. 3 ст.40 УК РК)[11, с.21]..

Дополнительное наказание представляет собой вспомогательную меру государственного принуждения, назначаемую по приговору суда, присоединяемую к основному виду наказания лицу, признанному виновным в совершении уголовного правонарушения, которая заключается в ограничении или лишении прав, материальных благ и в морально-психологическом воздействии на осужденного.

Дополнительные наказания не могут назначаться судом самостоятельно, они присоединяются к основному наказанию, увеличивая таким образом объем правоограничений, которым подвергается осужденный. Эти наказания выполняют при определении объема уголовной ответственности, в реализации стоящих перед наказанием целей не основную, а вспомогательную роль. Они указываются в санкциях не за все, а лишь за некоторые уголовные правонарушения, в одних случаях как обязательные для назначения, в других – как факультативные (необязательные). Такие наказания назначаются судом только в дополнение к основным наказаниям – в случаях, когда по обстоятельствам дела и с учетом особенностей личности виновного необходимо усилить карательные и (или) воспитательные-предупредительные возможности общей меры наказания, придать ей необходимую специфическую направленность для более успешного осуществления целей наказания.

Говоря о системе наказаний по действующему УК РК, следует отметить, что она является более совершенной как в части того, что она построена по новому, более прогрессивному принципу, так и по тому, что она включает новые, эффективные наказания вместо прежних, которые за последние несколько десятилетий практически не применялись. Вместе с тем нельзя не отметить и недостатки системы наказаний в новом УК РК. Они заключаются, на наш взгляд, в том, что не включают в систему наказаний как отдельный вид наказания - пожизненное лишение свободы. Этот вид наказания имеет право на выделение в качестве самостоятельного вида наказания потому, что он отличается от лишения свободы тем, что лишение свободы относится к срочным видам наказания, а пожизненное лишение свободы – к бессрочным. В санкциях статей Особенной части УК РК он указывается в качестве альтернативы к смертной казни и к лишению свободы (ч.2 ст. 99 УК РК).

Анализ действующего УК РК по видам наказания выглядит следующим образом :

- а) штраф предусмотрен в 475 санкциях статей Особенной части УК РК;

- б) исправительные работы предусмотрены в 458 санкциях статей Особенной части УК РК;
- в) привлечение к общественным работам предусмотрено в 168 санкциях статей Особенной части УК РК;
- г) арест предусмотрен в 155 санкциях статей Особенной части УК РК;
- д) ограничение свободы предусмотрено в 356 санкциях статей Особенной части УК РК;
- е) лишение свободы предусмотрено в 770 санкциях статей Особенной части УК РК;
- ж) пожизненное лишение свободы предусмотрено в 40 санкциях статей Особенной части УК РК;
- з) смертная казнь предусмотрена в 17 санкциях статей Особенной части УК РК;
- и) конфискация имущества предусмотрена в 222 санкциях статей Особенной части УК РК;
- к) лишение права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью предусмотрено в 266 санкциях статей Особенной части УК РК;
- л) пожизненное лишение права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью предусмотрено в 63 санкциях статей Особенной части УК РК;
- м) выдворение за пределы РК иностранца или лица без гражданства предусмотрено в 5 санкциях статей Особенной части УК РК.
- н) лишение гражданства Республики Казахстан.

Поддерживая позицию законодателя по распределению видов наказания, хотелось бы отметить, что такое количество видов наказаний обременительно для экономики страны. Кроме того, они не всегда эффективны, поскольку не способствуют полной реализации целей наказания.

Под системой наказания следует понимать единство видов наказания (элементов системы), объединенных и расположенных по различным основаниям и в определенной соподчиненности в уголовном законе.

Система уголовных наказаний может быть эффективной, если она будет соответствовать следующим принципам: гуманизма; определенности каждого вида наказаний; восстановимости включаемых в систему видов наказаний; целесообразной и достаточной репрессивности включаемых в систему видов наказаний; недопустимости включения в систему видов наказаний, не имеющих ни размера, ни срока, - а, следовательно, не поддающихся индивидуализации судом; экономии уголовных репрессий при построении системы видов наказаний; учета исторических традиций в законодательстве, нравственных и религиозных воззрений народа; справедливости при расположении отдельных видов наказаний в данной системе по признаку их тяжести; недопустимости включения в систему видов наказаний, так называемого декларативного характера; использования опыта зарубежных государств; построения системы наказаний в соответствии (согласии) с общепризнанными принципами и нормами международного права.

Анализ эффективности системы наказаний предполагает исследование эффективности каждого вида наказания, входящего в нее, на предмет того, какими средствами эти меры влияют на достижение цели, считаем, что современные исследования в области уголовных наказаний, в том числе в связи с другими мерами уголовно-правового воздействия, позволяют говорить о необходимости расширения предлагаемых рамок.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Каиржанов Е.И. Уголовное право Республики Казахстан (общая часть) учебник для высших учебных заведений: - Алматы: Арда, 2006. – 248с.
2. Уголовное право Республики Казахстан: Общая часть. – Алматы: Жеті жарғы, 1998. – 288с.
3. Борчаивили И.Ш. Комментарий к УК РК. – Караганда: РГК ПОЛИГРАФИЯ, 1999. – 960с.

4. Сыдыкова Л.Ч. Теоретические проблемы системы и видов наказаний по уголовному праву Кыргызской Республики: автореферат дис. ... доктора юридических наук : 12.00.08. – Алматы, 2000. – 287 с.
5. Байсеитова А.Т. Проблемы систематизации мер уголовно-правового воздействия по законодательству Республики Казахстан: монография. – Алматы: «Нур-Принт», 2013. – 220 с.
6. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР 1919 [Текст] // СУ РСФСР. – 1919. – № 66.
7. Уголовный кодекс РСФСР 1922 г. // СУ РСФСР. – 1922. – № 15.
8. Уголовный кодекс Республики Казахстан - общая характеристика (в сравнении с УК Казахской ССР): практ. пособие. – Алматы: Баспа, 1997. – Вып. 1. – 224 с.
9. О введении в действие Уголовного кодекса Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008032.
10. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2014. – 240 с.
11. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Юрист», 2019. – 216 с.

Кизикен К.К.

2 курс по специальности «Юриспруденция», КазГЮУ им. М.С. Нарикбаева.

Научный руководитель: Ахметова Л.Е.

к.ю.н, доцент КазГЮУ им. М.С. Нарикбаева

ПРОБЛЕМЫ ИНСТИТУТА ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И НАКАЗАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В настоящей статье рассматриваются проблемные вопросы, связанные с применением уголовно-правовых норм, являющимися основаниями для освобождения от уголовной ответственности и наказания в Республике Казахстан. Соотносятся понятия освобождения от уголовной ответственности и освобождения от наказания. Исследуется и анализируется судебная практика и юридическая научная литература казахстанских и зарубежных авторов, касающаяся рассматриваемой проблемы. Определяются принципы, на основе которых осуществляется освобождение от уголовной ответственности и наказания. Оценивается эффективность института освобождения от уголовной ответственности и наказания, как способа «разгрузки» органов внутренних дел Республики Казахстан, а также как способа обеспечения упрощенного производства и выполнения иных задач. Предлагается авторская позиция по совершенствованию института освобождения от уголовной ответственности и наказания.

Ключевые слова: уголовное право, уголовная ответственность, освобождение от уголовной ответственности и наказания, уголовное законодательство, виновное лицо, общественная опасность, судебная система РК, гуманизация уголовного законодательства, нормативный правовой акт, правопослушное поведение, исправление осужденного.

Аңдатпа

Аталған мақалада Қазақстан Республикасындағы қылмыстық жауаптылық пен жазадан босатуға негіз болып табылатын қылмыстық құқықтық нормаларды қолдануға байланысты мәселелі сұрақтар қарастырылған. Қылмыстық жауаптылық пен жазадан босату ұғымдары өзара байланысты. Қарастырылып жатқан сұраққа қатысты сот практикасы мен

қазақ және шет елдердің құқықтық әдебиеттері зерттеліп, талданады. Қылмыстық жауаптылық пен жазадан босату жүзеге асыру қағидалары анықталады. Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарын «жеңілдету» тәсілі, сонымен қатар оңайлатылған іс жүргізу және өзге міндеттерді орындауды қамтамасыз ету тәсілі ретінде қылмыстық жауаптылық пен жазадан босату институтының тиімділігі бағаланады. Қылмыстық жауаптылық пен жазадан босату институтын дамыту бойынша авторлық көзқарас ұсынылады.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық, қылмыстық жауапкершілік, қылмыстық жауапкершілік пен жазадан босату, қылмыстық құқық, кінәлі адам, қоғамдық қауіп, сот жүйесі, қылмыстық құқықты ізгілендіру, нормативтік акт, заңға бағынатын мінез-құлық, сотталған адамды түзету.

Abstract

This article deals with the problematic issues related to the application of criminal legal provisions, which are the grounds for exemption from criminal liability and punishment in the Republic of Kazakhstan. The concepts of exemption from criminal liability and exemption from punishment are correlated. Investigated and analyzed the judicial practice and legal scientific literature of the foreign and Kazakhstan authors, concerning the considered problem. Defined the principles, which are establishing the exemption from criminal liability and punishment. Estimated the efficiency of the Institute of exemption from criminal liability and punishment as a way of "unloading" the internal Affairs bodies of the Republic of Kazakhstan, as well as the way to ensure expedited proceedings and implementation of the other objectives. Proposed the author's position on the improvement of the institution of exemption from criminal liability and punishment.

Keywords: criminal law, criminal liability, exemption from criminal liability and punishment, criminal law, guilty person, public danger, judicial system of the Republic of Kazakhstan, humanization of criminal law, regulatory act, law-abiding behavior, correction of a convicted person.

Актуальность данного вопроса обусловлена тем, что реализация принципов гуманизма и справедливости в уголовном законодательстве получило широкое распространение. В рамках вышеуказанной гуманизации, которая является одним из основных принципов уголовного права, широкое распространение получил институт освобождения от уголовной ответственности и наказания.

Освобождение от уголовной ответственности - это отказ государства вынесения государственного порицания лицу, совершившему уголовное правонарушение, и соответственно от применения к нему мер государственного принуждения, который выражается в прекращении уголовного дела до вынесения обвинительного приговора суда [1]. Под понятием освобождение от наказания мы понимаем отказ государства непосредственно от применения к осужденному мер государственного принуждения после вынесения обвинительного приговора [2]. Наказание является основной формой реализации уголовной ответственности, что говорит нам о том, что освобождение от наказания входит в широкий и родовой феномен, как освобождение от уголовной ответственности.

Освобождение от уголовной ответственности и наказания направлены на реализацию ряда задач. В частности, «разгрузка» органов внутренних дел по расследованию дел небольшой и средней тяжести, обеспечение упрощенного производства по делам, стимулирование правового поведения среди населения. Однако возникает вопрос: действительно ли эффективен данный институт при выполнении, поставленных перед ним задач или же это еще один фактор, способствующий росту криминогенной обстановки в стране [3].

Уголовный кодекс Республики Казахстан предусматривает следующие основания для освобождения от уголовной ответственности и наказания:

- Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием;

- Освобождение от уголовной ответственности при превышении пределов необходимой обороны;
- Освобождение от уголовной ответственности при выполнении условий процессуального соглашения;
- Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением сторон;
- Освобождение от уголовной ответственности с установлением поручительства;
- Освобождение от уголовной ответственности в связи с изменением обстановки;
- Освобождение от уголовной ответственности в связи с истечением срока давности;
- Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания;
- Замена неотбытой части наказания более мягким видом наказания либо сокращение срока назначенного наказания;
- Отсрочка отбывания наказания беременным женщинам и женщинам, имеющим малолетних детей, мужчинам, в одиночку воспитывающим малолетних детей;
- Освобождение от наказания в связи с болезнью;
- Освобождение от наказания и отсрочка отбывания наказания вследствие стечения тяжелых обстоятельств;
- Освобождение от отбывания наказания в связи с истечением срока давности обвинительного приговора;
- Освобождение от уголовной ответственности и наказания на основании акта амнистии или помилования.

Основным недостатком норм уголовного законодательства является их неопределенность. Неопределенность проявляется в том, что нормы уголовного закона не конкретизируют юридические факты, которые являются основанием для освобождения от уголовной ответственности и наказания. Данная проблема ярко проявляется при применении норм в судебной практике.

К примеру, согласно части 1 статьи 72 УК РК «Лицо, отбывающее ограничение свободы или лишение свободы, после фактического отбытия сроков может быть освобождено судом условно-досрочно, если судом будет признано, что для своего исправления оно не нуждается в полном отбывании назначенного наказания» [4].

Как правило, основаниями для применения данной нормы являются правопослушное поведение и добросовестное отношение к труду (обучению). По моему мнению, вышеуказанные факторы не свидетельствуют нам о том, что виновный перестал быть общественно опасным и больше не склонен совершать правонарушения.

Идентичная ситуация складывается при замене неотбытой части наказания более мягким видом наказания либо сокращение срока назначенного наказания (статья 73 УК РК). Условиями освобождения от наказания в связи с вышеуказанным основанием является полное возмещение вреда, причиненного осужденным лицом, либо отсутствие у него злостных намерений. Особенность данной нормы заключается в том, что она может применяться и к лицам, осужденным за тяжкие преступления. То есть, человеку отбывающему лишение свободы за тяжкое преступление может быть смягчено наказание или вовсе сокращен срок. По моему мнению, тот факт, что раз человек способен совершать тяжкие преступления уже свидетельствует нам о его общественной опасности.

Бремя определения уровня «исправления» осужденного ложится на судью, что, на мой взгляд, способствует развитию коррумпированности судебной системы в целом. Смягчение или вовсе отмена наказания может дать почувствовать осужденным свою безнаказанность, а также приведет к совершению новых преступлений, что «накрест» перечеркивает такие цели наказания, как предупреждение совершения новых уголовных правонарушений, а также восстановление социальной справедливости.

Возможно, в единичных случаях осужденный действительно не нуждается в дальнейшем отбытии наказания, но, ни один эксперт, психолог и тем более судья не способен определить этот факт.

Еще одним спорным основанием для освобождения от уголовной ответственности и наказания является акт амнистии или помилования, который издается Парламентом и Президентом Республики Казахстан.

Традиционно, акт амнистии издается в преддверии каких-либо значимых дат для нашей страны. К примеру, Закон «Об амнистии в честь 25-летия Независимости Республики Казахстан» 2016 года. Согласно официальным данным от уголовной ответственности освобождено около 20-25% осужденных. По мнению государства, амнистия – путь к исправлению. Действительно так ли это? Конечно, это спорный вопрос, но, по моему мнению, амнистия дает повод, чувствовать свою безнаказанность или в какой-то степени поощрение, за совершение противоправных деяний. На мой взгляд, основным проблемным вопросом является то, что акт амнистии направлен на индивидуально неопределенный круг лиц. В вышеупомянутых основаниях освобождения от уголовной ответственности основополагающую роль играли личность и поведение осужденного, но как можно освободить лицо от ответственности, не учитывая дополнительные юридические факты и характеристику виновного [2].

Определенные недочеты мы можем заметить и в статье 65 УК РК «Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием». Диспозиция статьи раскрывает лишь совокупность действий, которые необходимо совершить виновному для освобождения от уголовной ответственности. К ним относятся: совершение уголовного правонарушения впервые, явка с повинной, способствование виновным раскрытию, расследованию уголовного правонарушения, заглаживание им вреда, нанесенного совершением уголовного правонарушения. Также учитываются личность виновного и категория тяжести, совершенного им правонарушения.

Однако возникает вопрос, действительно ли не нуждается виновное лицо в привлечении его к уголовной ответственности? В юридической научной литературе мнения различных авторов, касательно деятельного раскаяния разошлись. Одни уверены в том, что необходимо делать акцент на отношении виновного к совершенному деянию, то есть придавать значение его намерениям и искренности. Другие, напротив, ратуют за то, что важно акцентировать внимание на слове «деятельное», так как они считают, что совокупность объективно выраженных действия лица имеют первостепенное место. Бесспорно, лицо может совершить указанные в диспозиции действия, но будут ли они свидетельствовать нам о том, что виновный на самом деле раскаялся в содеянном? Или же он единственной целью его «раскаяния» будет освобождение от уголовной ответственности.

Еще одной спорной нормой является статья 69 УК РК «Освобождение от уголовной ответственности с установлением поручительства», которая предполагает освобождение от ответственности лица, совершившего правонарушение небольшой или средней тяжести с установлением над ним поручительства. Большую ответственность данная норма возлагает не столько на виновного, сколько на самого поручителя. При этом возникают сомнения, будут ли достигнуты цели, которые предполагает уголовная ответственность. Например, какова вероятность того, что установление поручительства положительно скажется на исправлении осужденного или же восстановит так называемую социальную справедливость.

Основным проблемным вопросом данной нормы является то, что норма не предусматривает условия необходимые для самого виновного. Данная норма была бы наиболее полноценной, если бы она учитывала такие признаки, как личность виновного, способ совершения виновным уголовного правонарушения и иные квалифицирующие и привилегированные признаки.

На наш взгляд, установление поручительства допустимо лишь виновным, совершившим уголовные проступки и уголовные правонарушения небольшой тяжести, так как институт поручительства, недостаточно развит для применения его к виновным, совершившим преступления средней тяжести. Институт поручительства не доказал свою эффективность и соответственно его применение допустимо лишь в отношении менее общественно опасных правонарушений.

Безусловно, освобождение от уголовной ответственности и наказания осуществляется для реализации принципов гуманизма и справедливости. Но стоит задуматься эффективно ли это, не способствует ли эта самая гуманизация еще большему ухудшению криминогенной обстановки в стране. Отказ государства от реализации гуманизации уголовного законодательства невозможен, поскольку это способствует формированию правового государства и гражданского общества. На мой взгляд, действующий институт освобождения от уголовной ответственности и наказания нуждается в совершенствовании.

Я предлагаю ввести трехуровневую проверку кандидатов на освобождение от уголовной ответственности и наказания. Проверка должна осуществляться в рамках освобождения от уголовного наказания.

И на данный момент являющиеся основанием такие факторы, как хорошее поведение и добросовестное отношение к труду будут играть лишь второстепенную роль при освобождении от наказания.

Проверка включает в себя следующие три ступени:

Сдача психологического теста, который поможет определить уровень исправленности осужденного. Психологический тест состоит из 50 вопросов, которые определяют внутреннее состояние и склонность к совершению уголовных правонарушений. Практика психологического теста широко распространена при приеме граждан на государственную службу.

Полиграф. Прохождение лицом полиграфа также будет способствовать определению уровня опасности виновного для общества. Согласно мировым данным точность данных, полученных посредством полиграфа, составляет около 75-85%.

Собеседование. Собеседование «face-to-face» является заключительной ступенью проверки виновного или осужденного лица, которое окончательно установит уровень исправленности лица.

Проверка оценивается по 100-балльной шкале, где психологический тест и полиграф составляют по 30 баллов, а собеседование соответственно 40 баллов. Если кандидат набирает более 60 баллов, то это может дать ему преимущественное право на освобождение от отбывания наказания.

Данная трехуровневая проверка – наиболее действенный способ проверить, действительно ли лицо не нуждается в дальнейшем отбывании наказания, которая предполагает не просто гуманизацию уголовного законодательства, а качественную и эффективную гуманизацию. В этом случае, будут реализованы все, поставленные задачи. Кроме того, необходимо установить пробационный контроль за лицами, которые были освобождены от дальнейшего отбывания наказания.

Что касается проблемы освобождения от уголовной ответственности, то ее можно решить, дополнив нормы уголовного закона дополнительными юридическими фактами. Во всех случаях освобождения от уголовной ответственности необходимо учитывать личность виновного, его характеристику знакомыми самого виновного. Кроме того, суд должен учитывать такие факторы, как характер и способ совершения уголовного правонарушения. Совокупность объективных и субъективных признаков поможет также определить уровень опасности виновного для общества.

Таким образом, действующее уголовное законодательство, касающееся вопроса об освобождении от уголовной ответственности и наказания, нуждается в совершенствовании, поскольку недостатки нынешних норм могут негативно отразиться на будущем нашей страны. В связи с чем, при формировании правового государства и гражданского общества необходима крепкая законодательная база. Предложенные направления совершенствования уголовного законодательства позволят эффективно реализовывать принцип гуманизации и осуществлять программу восстановительного правосудия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.01.2019 г.)
2. Электронный ресурс – [https://tengrinews.kz/kazakhstan_news]
3. Уголовное право (Общая часть) Котова Н.К./Алматы, 2013 – 216с
4. Освобождение от уголовной ответственности по новому законодательству РК (новеллы и коллизии): монография/ Б.Б. Галиев; Челябинский государственный университет, Костанайский филиал. – Костанай, 2015. – 240с

Самет А.А.

студентка 2 курса по специальности «Юриспруденция»

ИИиПКазНПУ им. Абая

Научный руководитель: к.ю.н., ст. преп. Сайлибаева Ж.Ю.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ПРОТИВ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В статье дан анализ тенденций развития уголовного законодательства Казахстана отношении правонарушений против личности. Предложены отдельные вопросы совершенствования законодательства в части уголовно-правовой охраны личности. Рассмотрены и проанализированы следующие виды правонарушений: правонарушения против личности, правонарушения против жизни, правонарушения против здоровья, правонарушения против свободы, чести и достоинства личности человека, и половой свободы личности.

Ключевые слова: правонарушения против личности, квалификация, жизнь и здоровье, уголовное право.

Аңдатпа

Бұл мақалада жеке адамға қарсы қылмыстар бойынша Қазақстан қылмыстық заңнаманы дамытудың беталысына талдауды берілген, жеке адамды қылмыстық құқықтық қорғаныс бойынша заңнаманы жетілдірудің бірсыпыра мәселелерін ұсынылған. Адам құқықтарын бұзу, адамның өміріне қарсы қылмыс, денсаулығына қарсы құқық бұзушылық, адамның бостандығына, ар-намысына және қадір-қасиетіне қарсы қылмысқа, сондай-ақ адамның жыныстық бостандығына қарсы қылмыстардың түрлері қарастырылып талданды.

Түйін сөздер: адамға қатысты қылмыс, біліктілік, өмір және денсаулық, қылмыстық құқық

Abstract

In this clause the analysis to Kazakhstan criminal legislation trends concerning to personal crimes is given, some questions of legislation development upon legal protection to person are offered. The following types of offenses were considered and analyzed: offenses against the person, offenses against life, offenses against health, offenses against the freedom, honor and dignity of the person, and sexual freedom of the person.

Keywords: offenses against the person, qualification, life and health, criminal law

Правонарушение против личности - это виновное противоправное деяние, которое прямо и непосредственно направлено на причинение вреда человеку, его жизни, здоровью, свободе, чести, достоинству. Посягательства на жизнь и здоровье человека являются одним из наиболее тяжких и опасных преступлений, поскольку они наносят непоправимый вред

важнейшим социальным ценностям - жизни человека. Каждый человек имеет право на жизнь, на свободу, на личную неприкосновенность [1].

Согласно статье 1 Конституции Республики Казахстан от 30 августа 1995 года, высшими ценностями является человек, его права, жизнь и свобода. Уголовными правонарушениями против личности признаются общественно опасные деяния, посягающие на жизнь и здоровье, половую неприкосновенность, свободу, честь и достоинство человека. В результате совершения этих уголовных правонарушений

человеку причиняется существенный вред либо создается угроза причинения такого вреда жизни, здоровью, законным правам и свободам [2].

В Уголовном кодексе Республики Казахстан (далее – УК РК), 1998 года была введена глава «Преступления против личности». Таким образом, личность гражданина независимо от его пола, возраста, национальности, веры, и прочего поставлена под защиту уголовного законодательства.

В УК РК 2015 года данная глава называется «Уголовные правонарушения против личности». Родовым объектом уголовных правонарушений против личности являются общественные отношения, обеспечивающие нормальную жизнедеятельность человека, охраняющие права и свободы человека и гражданина.

Основание наступления уголовной ответственности является совершение деяния, содержащего все признаки состава преступления, предусмотренного УК РК.

Объектом по ст.99 УК РК – убийство, является жизнь человека. Объективной стороной являются любые активные воздействия на человека, заключающиеся как в действии, так и в бездействии, направленные на нарушение указанных неотъемлемых прав. Субъективная сторона убийства предполагает умышленную форму вины (прямой или косвенный умысел), когда виновное лицо осознавало общественную опасность своих действий (бездействия), предвидело возможность или неизбежность наступления общественно опасных последствий и желало или сознательно допускало эти последствия, или относилось к ним безразлично. Субъектами уголовных правонарушений по статьям 99,106,107, 120,121,125 УК РК являются физические, вменяемые лица, достигшие 14 лет. В остальных статьях субъект физическое вменяемое лицо, достигшее 16 лет [3,с.3-88].

Согласно статье 10 УК РК правонарушения подразделяются проступки и преступления.

В статье 99 Убийство- ч.ч. 1, 2 являются преступлением и наказываются лишением свободы на срок от пятнадцати до двадцати лет либо пожизненным лишением свободы, с конфискацией имущества или без таковой.

Статья 100 Убийство матерью новорожденного ребенка- является проступком и наказывается ограничением свободы на срок до четырех лет либо лишением свободы на тот же срок.

Статья 101 Убийство, совершенное в состоянии аффекта - является преступлением и наказывается ограничением свободы на срок до трех лет либо лишением свободы на тот же срок.

Статья 102 Убийство, совершенное при превышении пределов необходимой обороны - является преступлением и наказывается ограничением свободы на срок до двух лет либо лишением свободы на тот же срок.

Статья 103 Убийство, совершенное при превышении мер, необходимых для задержания лица, совершившего преступление- является преступлением и наказывается ограничением свободы на срок до трех лет либо лишением свободы на тот же срок.

Статья 104 Причинение смерти по неосторожности - является преступлением и наказывается ограничением свободы на срок до трех лет либо лишением свободы на тот же срок.

Статья 105 Доведение до самоубийства -является преступлением и наказывается ограничением свободы на срок до трех лет либо лишением свободы на тот же срок.

Статья 106 Умышленное причинение тяжкого вреда здоровью, ч.1 ч.2 являются преступлением, наказываются ограничением свободы на срок от трех до семи лет либо лишением свободы на тот же срок.

Статья 107 Умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью- является преступлением и наказываются ограничением свободы на срок до трех лет, либо лишением свободы на тот же срок.

Статья 110 Истязание - является преступлением и наказываются привлечением к общественным работам на срок до шестисот часов, либо ограничением свободы на срок до двух лет, либо лишением свободы на тот же срок.

Статья 111 Причинение вреда здоровью в состоянии аффекта- является проступком и наказываются штрафом в размере до ста двадцати месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до ста двадцати часов, либо арестом на срок до тридцати суток.

Статья 112 Причинение тяжкого вреда здоровью при превышении пределов необходимой обороны – является преступлением и наказываются привлечением к общественным работам на срок до четырехсот часов, либо ограничением свободы на срок до одного года, либо лишением свободы на тот же срок.

В Казахстане за январь 2018 года зарегистрировано 26.778 правонарушений, что на 17,7% меньше, чем в январе 2017 года, сообщает «Интерфакс-Казахстан» со ссылкой на статкомитет Миннацэкономики республики. По данным ведомства, в отчетном периоде в целом по стране на каждые 10 тыс. человек пришлось 174 правонарушений. Так, в указанном периоде зарегистрировано 1.614 правонарушений против личности, в том числе 102 умышленных убийства и покушений на убийство, 184 случая умышленного причинения тяжкого вреда здоровью. Помимо этого, в январе 2018 года зафиксировано 1.387 преступлений против общественной безопасности и общественного порядка [3].

Статистика данных правонарушений по Республики Казахстан за 2017-2018 год.

За 2017 год в Республике Казахстан по статье 99 «Убийство», было совершено 244 правонарушений. Количество правонарушений зарегистрированных в ЕРДР – 77,в т.ч. совершенные в прошлых годах (из графы 2) -2. В отношении женщин-13, в отношении несовершеннолетних-3. Количество правонарушений, уголовные дела о которых окончено производством в отчетном периоде-38. Количество правонарушений, уголовные дела о которых направлены в суд в отчётном периоде-38.Следствие велось – 38дел. Количество правонарушений, уголовные дела о которых прекращены по пунктам 1), 2), 5), 6), 7), 8) ч.1 ст. 35 УПК РК – 3. Всего-3 дела, п.1) ч.7 ст.45 УПК РК (неустановления лица, совершившего уголовное правонарушение) – 2, п.3) ч.7 ст.45 УПК РК (когда подозреваемый, обвиняемый скрылся от органов уголовного преследования либо место его пребывания не установлено по другим причинам)-1. Совершено в общественных местах-17, на улицах, площадях, парках, скверах-14. Количество правонарушений, совершенных в семейно-бытовой сфере-3.

По статье 100 «Убийство матерью новорожденного ребенка», было совершено-3 правонарушения. Количество правонарушений зарегистрированных в ЕРДР-1. Количество правонарушений, уголовные дела о которых окончено производством в отчетном периоде-1. Количество правонарушений, уголовные дела о которых прекращены по пунктам 3), 4), 9), 10), 11), 12) ч.1 ст. 35 и ст.36 УПК РК-1. Количество правонарушений, уголовные дела о которых прекращены по пунктам 1), 2), 5), 6), 7), 8) ч.1 ст. 35 УПК РК-1[4].

Для результативных методов борьбы необходимо определить мотивы правонарушений. В деятельности общества, в настоящее время, произошло многозначительное увеличение побуждений для совершения правонарушения против личности. Они часто возникают в результате вызывающего поведения потерпевших, что весьма характерно для определения правонарушения против личности. На правонарушениях против личности сказываются общее недовольство темпераментов значительных слоёв населения, возвышение стрессовых ситуаций, понижение традиционных форм социального контроля. Причинение смерти новорожденным детям матерями в структуре насильственной

преступности занимает достаточно большой процент от общего числа совершаемых правонарушений. Число таких правонарушений неуклонно растет.

Необходимо отметить, что рост половых правонарушений в отношении несовершеннолетних в последнее десятилетие является одной из самых значимых проблем общества, нося характер, так как его потерпевшими являются самая уязвимая категория потерпевших. Во многих случаях законные представители несовершеннолетнего потерпевшего отказываются обращаться в полицию, не желая публичной огласки факта сексуального насилия в отношении ребенка. На высокую латентность половых правонарушений в отношении несовершеннолетних косвенно указывает также такой криминологический показатель, как пропажа детей без вести и находящихся в розыске. Причиной, способствующей совершению этих правонарушений можно назвать такие, как ослабление института семьи, снижение морально-нравственного уровня; недостаточный уровень профилактической работы; негативное влияние интернет-сайтов, пропагандирующих порнографию и насилие; вызывающее поведение самих потерпевших, обусловленное распитием спиртных напитков и аморальным поведением. Раскрыть правонарушения данной категории сложно, в связи с тем, что совершаются они, как правило, без свидетелей, а потерпевшие, из-за чувства стыда, страха либо возраста, сообщают о них спустя продолжительное время. При этом необходимо отметить о низкой эффективности работы правоохранительных органов по выявлению указанной категории преступлений, в частности при расследовании не учитываются морально — этические и психологические аспекты. Это во многом предопределяет их латентный характер, поскольку к допросу несовершеннолетнего потерпевшего следует подходить с особой осторожностью, необходимо привлекать психолога. Особую тревогу вызывает тот факт, что эти серьезные негативные сдвиги проявляются в сознании и стереотипах сексуального поведения в обществе, деформации половой морали. Удовлетворение сексуальных потребностей все чаще осуществляется противоправными способами. Проблема защиты прав и законных интересов личности в сфере сексуальных отношений в последние годы привлекает обоснованное внимание общественности. Половая свобода относится к жизнедеятельности лиц, достигших по общему правилу совершеннолетия, или, во всяком случае, шестнадцати лет. Каждый человек, достигший этого возраста, реализует половую свободу по собственному усмотрению. Это право любого человека (от рождения и до старости), которое во всех случаях защищается государством.

Анализ зарубежных стран. В Германии школьников в обязательном порядке водят на встречу с полицейскими, которые рассказывают обо всех возможных санкциях за то, или иное преступление. В некоторых странах детей водят в тюрьмы на экскурсии, дабы показать, что их ждет при совершении правонарушения. Согласно источнику, по статистике МВД ФРГ, в 2017 году на территории страны совершены 5,76 миллиона уголовных правонарушений, что почти на 10 процентов ниже, чем годом ранее [5].

За год число убийств в России снизилось почти на 13%. За 11 месяцев уходящего года было зарегистрировано 7,91 тыс. убийств. Больше в 2018-м стало только экономических преступлений (+4,7%). Ущерб от компьютерных преступлений вырос на 36,7%. Число умышленных убийств и покушений на убийство в России с января по ноябрь 2018 года снизилось на 12,6% по сравнению с показателем, зафиксированным в аналогичный период прошлого года. Об этом сообщает Генпрокуратура страны. Если за 11 месяцев 2017 года убийств и покушений на них было 9,06 тыс., то в 2018 году таких преступлений произошло 7,91 тыс. Еще на 5% — с 22,8 тыс. до 21,6 тыс. — снизилось число случаев умышленного причинения тяжкого вреда здоровью [6].

Количество убийств в крупнейших городах США по итогам 2017 года заметно снизилось, в некоторых из них опустившись до исторически низких показателей. Так, например, в Нью-Йорке за прошедший год были убиты 290 человек — лучший результат за последние полвека. Добиться этого полиции удалось за счет увеличения камер наблюдения и внедрения компьютерных алгоритмов, которые научились предсказывать, где будет

совершено преступление, и сообщать органам правопорядка о случившихся инцидентах гораздо раньше очевидцев происшествий.

Число убийств в Мексике в 2017 году превысило 23 тысячи. В 2011 году - до прихода к власти в 2012 году президента Энрике Пенья Ньето - за весь год полиция зафиксировала 22 тыс. 409 убийство. В то же время, как отмечают СМИ, уровень убийств в Мексике несколько снизился по сравнению с 2011 годом, составив 18,7 на 100 тыс. жителей. В 2011 год этот показатель равнялся 19,4 на 100 тыс. человек. Это не самый высокий уровень убийств в странах Латинской Америки. По данным ООН, в 2015 году на каждые 100 тыс. жителей в Бразилии и Колумбии зарегистрировано по 27 убийств, в Венесуэле - 57, в Гондурасе - 64, в Сальвадоре - 109. Более свежих данных пока не поступало [7].

Выводы. Следует больше внимания уделять материальной гарантии указанных прав личности путем экономического развития страны на благо народа, ликвидации безработицы, обеспечения политических, трудовых, имущественных, жилищных прав и т.п.

Глубоко изучать и знать причины совершения правонарушений против личности, уделяя особое внимание причинам и условиям совершения преступлений молодежью, несовершеннолетними, преступлениям, совершенным на почве пьянства.

Как показывает практика, на путь совершения правонарушения против личности становятся недостаточно образованные, недостаточно обеспеченные люди и люди, у которых низкий культурный уровень. В состоянии пьянства совершаются, например, около 80% убийств, примерно 60% изнасилований, свыше 50% причинения вреда здоровью и т.п.

Появились весьма опасные правонарушения против личности, так называемые заказные убийства, похищение детей. Для таких преступников деньги – все, а жизнь человека – ничто. Таков моральный облик этих преступников.

В стране должно уделять серьезное внимание предупреждению правонарушений против личности: повышению благосостояния граждан, заботе об их трудоустройстве, особенно молодежи, лиц преклонного возраста, способных к труду; борьбе с пьянством путем установления строгого контроля за правилами торговли спиртными напитками; и, конечно, улучшению уголовно-правовой борьбы с преступлениями против личности в целях восстановления социальной справедливости.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. <https://inbusiness.kz/ru/last/uroven-prestupnosti-v-kazahstane-v-yanvare-snizilsyana-17> (дата обращения: 22. 02.2019г.)
2. Конституция Республики Казахстан <https://online.zakon.kz> (дата обращения: 17.02.2019г.)
3. https://aqparat.info/news/2016/04/19/8285088-otvetstvennost_za_overshenie_prestuplen.html (дата обращения: 22. 02.2019г.)
4. <https://articlekz.com/article/6910> (дата обращения: 22. 02.2019г.)
5. https://aqparat.info/news/2016/04/19/8285088-otvetstvennost_za_overshenie_prestuplen.htm (дата обращения: 22.02.2019г.)
6. <https://www.rbc.ru/society/25/12/2018/5c225eab9a79474389b9936d> (дата обращения: 22.02.2019г.)
7. <https://www.interfax.ru/world/593181> (дата обращения: 22.02.2019г.)

*Скокова К.
студентка 2 курса по специальности «Юриспруденция»
ИИиП КазНПУ им. Абая*

Научный руководитель: к.ю.н., ст. преп. Сайлибаева Ж. Ю.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УГОЛОВНЫХ МЕДИЦИНСКИХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Аннотация

В статье данной развиты правонарушения большинство против врачебных преступлений против жизни и здоровья пациентов включены в главу о преступлениях медицинских правонарушений. Врачебные преступления посягают на самые разнообразные общественные отношения, но наибольшую общественную опасность представляют преступления против жизни, здоровья. Ненадлежащее исполнение профессиональных обязанностей.

Ключевые слова: Медицинские правонарушения, уголовная ответственность, жизнь и здоровье, квалификация.

Аңдатпа

Бұл мақалада пациенттердің өмірі мен денсаулығына қарсы дәрігерлік қылмыстарға қарсы құқық бұзушылық дамыған. Дәрігерлік қылмыстар әр түрлі қоғамдық қатынастарға қол сұғады, бірақ ең үлкен қоғамдық қауіп өмірге, денсаулыққа қарсы қылмыстар болып табылады. Кәсіби міндеттерді тиісінше орындамау.

Түйін сөздер: Медициналық құқық бұзушылықтар, қылмыстық жауапкершілік, өмір және денсаулық, біліктілік.

Abstract

In this article, the developed offenses are the majority against medical offenses against the life and health of patients included in the chapter on crimes of medical offenses. Medical crimes encroach on the most diverse social relations, but crimes against life and health pose the greatest public danger. Inadequate performance of professional duties.

Keywords: Medical offenses, criminal liability, life and health, qualifications.

Каждый человек в своей жизни нуждается в оказании помощи со стороны представителей одной из самых благородных и необходимых профессий – медицинских работников. В силу клятвы Гиппократов резюмируется, что любой пациент должен получить квалифицированную медицинскую помощь для спасения жизни и здоровья.

Граждане республики имеют право не только на охрану здоровья, но и на получение гарантированного объема бесплатной медицинской помощи, установленного законом. Причем именно квалифицированной помощи специалистов, для которых соблюдение медицинских стандартов, заповедей медицинской этики и деонтологии является профессиональным долгом и делом совести [1].

Согласно статье 29 Конституции Республики Казахстан от 30 августа 1995 года, в которой закреплено право на охрану здоровья «Граждане Республики Казахстан имеют право на охрану здоровья. Граждане Республики вправе получать бесплатно гарантированный объем медицинской помощи, установленный государством. Получение платной медицинской помощи в государственных и частных лечебных учреждениях, а также у лиц, занимающихся частной медицинской практикой, производится на основаниях и в порядке, установленных законом» [2].

В Уголовном кодексе Республики Казахстан (далее – УК РК), вступившем в силу с 1 января 2015 года, введена новая глава посвященная «Медицинским уголовным

правонарушениям». Данная глава УК РК содержит 7 составов уголовных правонарушений: из них 4 состава относятся к уголовным проступкам, а 3 состава - к преступлениям.

В УК РК большинство врачебных преступлений против жизни и здоровья пациентов включены в главу о преступлениях медицинских правонарушений. Врачебные преступления посягают на самые разнообразные общественные отношения, но наибольшую общественную опасность представляют преступления против жизни, здоровья. Ненадлежащее исполнение профессиональных обязанностей, повлекшее заражение лица вирусом иммунодефицита человека либо иной неизлечимой инфекционной болезни.

Основание наступления уголовной ответственности: говоря об уголовной ответственности медицинских работников за преступления, нельзя не коснуться основ уголовного права. Основанием уголовной ответственности является совершение деяния, содержащего все признаки состава преступления, предусмотренного УК РК.

Объектом уголовного преступления выступают жизнь и здоровье пациентов. Объективная сторона деяния состоит в невыполнении или ненадлежащем выполнении профессиональных обязанностей медиков. Субъективная сторона уголовного правонарушения характеризуется умышленной формой вины. Субъектами уголовных правонарушений по статьям 317, 323, 322 УК РК являются физические, вменяемые лица, достигшие 16 лет; по статьям 318, 321 УК РК - медицинский работник; по статье 319 УК РК - физическое, вменяемое лицо, не имеющее высшего медицинского образования; по статье 320 УК РК - медицинский и иной работник; [3, с. 689-700].

Согласно статье 10 УК РК правонарушения подразделяются проступки и преступления.

В 12 главе в статье 317 «Ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником» - ч.1 является проступком, а части 2, 3, 4, 5 – являются преступлениями: «также если эти деяния повлекли по неосторожности причинение смерти человека, наказываются лишением свободы на срок до 5-ти лет; деяния, повлекшие по неосторожности смерть двух или более лиц, наказываются лишением свободы на срок от 3-х до 7-ми лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет.

В статье 318 УК РК «Нарушение порядка проведения клинических исследований и применения новых методов и средств профилактики, диагностики, лечения и медицинской реабилитации» - ч.1, ч.2 являются преступлениями и наказываются лишением свободы на срок до 4 лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до пяти лет.

В статье 319 УК РК «Незаконное производство аборта» ужесточена уголовная ответственность за незаконное производство аборта лицом, имеющим высшее медицинское образование соответствующего профиля, повлекшее по неосторожности смерть потерпевшей либо причинение тяжкого вреда ее здоровью. Мера наказания - лишение свободы на срок от 3-х до 7-ми лет (ч.1; ч.2; ч.3; ч.4; ч.5 является преступлением).

В статье 320 УК РК «Неоказание помощи больному» - ч.1 является проступком, а ч.2 - также если эти деяния повлекли по неосторожности причинение смерти человека, наказываются лишением свободы на срок до 5-ти лет (ч.2 является преступлением) с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет.

В статье 321 УК РК «Разглашение врачебной тайны» - ч.1 является проступком, а ч.2 является преступлением, т.к. наказывается лишением свободы сроком до 4 лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет или без такового.

Статья 322 УК РК «Незаконная медицинская и фармацевтическая деятельность и незаконная выдача либо подделка рецептов или иных документов, дающих право на получение наркотических средств или психотропных веществ» - ч.1 является проступком, также ч.2; ч.3; ч.4; ч.5 являются преступлениями.

Статья 323 УК РК «Обращение с фальсифицированными лекарственными средствами или медицинскими изделиями» - ч.1; ч.2; ч.3 является преступлениями, с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет или без такового [4].

Статистика данных правонарушений по Республики Казахстан за 2016-2018 год.

За 2016 год в Республике Казахстан по статье 317 «Ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником», было совершено 321 правонарушение. Количество правонарушений зарегистрированных в ЕРДР - 71. За прошлые два года из графы два совершенно - 24. В отношении женщин совершенно - 5, в отношении несовершеннолетних - 7. Количество уголовных правонарушений, дело которых окончены - 7, также направленно было в суд - 4. Следствие велось по 4 делам. Количество уголовных правонарушений дела о которых прекращены по пунктам 3), 4), 9), 10), 11), 12), ч.1 ст.35 и ст.36 УПК РК было - 5 дел. Количество уголовных правонарушений дела о которых прекращены по пунктам 1), 2), 5), 6), 7), 8), ч.1 ст.35 УПК РК было - 52 дела. Всего правонарушений совершенно - 23. По п.1) ч.7 ст.45 УПК РК (неустановления лица, совершившего уголовное правонарушение) - 23. Количество правонарушений, по которым истек срок расследования - 6. Совершенно в общественных местах - 7.

Статья 318 УК РК «Нарушение порядка проведения клинических исследований и применения новых методов и средств профилактики, диагностики, лечения и медицинской реабилитации» было совершено количество правонарушений - 4, количество уголовных правонарушений дело которых окончены - 2. Количество уголовных правонарушений дела, о которых прекращены по пунктам 3), 4), 9), 10), 11), 12), ч.1 ст.35 и ст.36 УПК РК было - 2 дела. Количество правонарушений, по которым истек срок расследования 1.

Статья 319 УК РК «Незаконное производство аборта» было совершено количество правонарушений - 11, количество правонарушений зарегистрированных в ЕРДР в отчетном периоде - 8. Количество уголовных правонарушений дела о которых прекращены по пунктам 1), 2), 5), 6), 7), 8), ч.1 ст.35 УПК РК было - 6 дел.

Статья 320 УК РК «Неоказание помощи больному» было совершено количество правонарушений - 5, количество правонарушений зарегистрированных в ЕРДР в отчетном периоде - 1. Количество правонарушений, уголовные дела о которых окончены производством в отчетном периоде - 1, количество правонарушений, уголовные дела о которых направлены в суд в отчетном периоде - 1. Следствие велось по - 1 делу. Количество уголовных правонарушений дела, о которых прекращены по пунктам 1), 2), 5), 6), 7), 8), ч.1 ст.35 УПК РК было-1 дело.

Статья 321 УК РК «Незаконная медицинская и фармацевтическая деятельность и незаконная выдача либо подделка рецептов или иных документов, дающих право на получение наркотических средств или психотропных веществ» было совершено количество правонарушений - 4.

Статья 322 УК РК «Обращение с фальсифицированными лекарственными средствами, изделиями медицинского назначения или медицинской техникой» было совершено количество правонарушений - 4 [5].

За 2017 год в РК по статье 317 УК РК «Ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником» было совершено количество правонарушений - 330, количество правонарушений зарегистрированных в ЕРДР в отчетном периоде - 63. За прошлые два года из графы два совершенно - 4, в отношении женщин совершенно - 12, в отношении несовершеннолетних - 2. Количество уголовных правонарушений дело которых окончены - 4, также направленно было в суд - 2. Следствие велось по - 2 делам. Количество уголовных правонарушений, дела, которые прекращены по пунктам 3), 4), 9), 10), 11), 12), ч.1 ст.35 и ст.36 УПК РК - 2 дела. Количество уголовных правонарушений дела, о которых прекращены по пунктам 1), 2), 5), 6), 7), 8), ч.1 ст.35 УПК РК было - 61 дело. Всего 23. По п.1) ч.7 ст.45 УПК РК (неустановление лица, совершившего

уголовное правонарушение – 23). Количество правонарушений, по которым истек срок расследования- 2. Совершенно в общественных местах - 9.

Статья 318 УК РК «Нарушение порядка проведения клинических исследований и применения новых методов и средств профилактики, диагностики, лечения и медицинской реабилитации» было совершено количество правонарушений - 2, количество правонарушений зарегистрированных в ЕРДР в отчетном периоде - 1. Количество уголовных правонарушений дела, о которых прекращены по пунктам 1), 2), 5), 6), 7), 8), ч.1 ст.35 УПК РК было-1 дело.

Статья 319 УК РК «Незаконное производство аборта» было совершено количество правонарушений - 1. Количество уголовных правонарушений дела, о которых прекращены по пунктам 1), 2), 5), 6), 7), 8), ч.1 ст.35 УПК РК было - 5 дел.

Статья 320 УК РК «Неоказание помощи больному» было совершено количество правонарушений - 2, количество правонарушений зарегистрированных в ЕРДР в отчетном периоде 2. За прошлые два года из графы два совершенно - 1, в отношении женщин совершенно - 1.

Статья 322 УК РК «Обращение с фальсифицированными лекарственными средствами, изделиями медицинского назначения или медицинской техникой» было совершено количество правонарушений - 8, количество правонарушений зарегистрированных в ЕРДР в отчетном периоде - 1. Уголовные дела, о которых окончены производством в отчетном период-1, также направленно было в суд-1, следствие велось по 1 делу [6].

За 2018год в РК по статье 317 УК РК «Ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником», было совершено количество правонарушений - 289, количество правонарушений зарегистрированных в ЕРДР в отчетном периоде - 60. За прошлые два года из графы два совершенно - 40. В отношении женщин совершенно - 15, в отношении несовершеннолетних 2. Количество уголовных правонарушений дело которых окончены - 1, также направленно было в суд 1. Количество уголовных правонарушений дела о которых прекращены по пунктам 1), 2), 5), 6), 7), 8), ч.1 ст.35 УПК РК 39. Всего 6. По п.1) ч.7 ст.45 УПК РК (неустановления лица, совершившего уголовное правонарушение) - 6. Количество правонарушений, по которым истек срок расследования -10. Совершенно в общественных местах-7.

Статья 318 УК РК «Нарушение порядка проведения клинических исследований и применения новых методов и средств профилактики, диагностики, лечения и медицинской реабилитации» было совершено количество правонарушений - 6, количество правонарушений зарегистрированных в ЕРДР в отчетном периоде - 3. За прошлые два года из графы два совершенно - 1. Всего 1. По п.1) ч.7 ст.45 УПК РК (неустановления лица, совершившего уголовное правонарушение) - 1. Совершенно в общественных местах - 1. На улицах, парках, площадках - 1.

Статья 319 УК РК «Незаконное производство аборта» было совершено количество правонарушений - 5, количество правонарушений зарегистрированных в ЕРДР в отчетном периоде - 4. Количество уголовных правонарушений дела, о которых прекращены по пунктам 1), 2), 5), 6), 7), 8), ч.1 ст.35 УПК РК было - 2. Количество правонарушений, по которым истек срок расследования - 1.

Статья 320 УК РК «Неоказание помощи больному» было совершено количество правонарушений - 3.

Статья 322 УК РК «Обращение с фальсифицированными лекарственными средствами, изделиями медицинского назначения или медицинской техникой» было совершено количество правонарушений - 3, количество правонарушений зарегистрированных в ЕРДР в отчетном периоде-1.

Статья 323 УК РК «Обращение с фальсифицированными лекарственными средствами или медицинскими изделиями» было совершено количество правонарушений - 2, количество правонарушений зарегистрированных в ЕРДР в отчетном периоде 1 [7].

Медицинские преступления – это общественно опасное, противоправное, виновное и наказуемое деяние, посягающее на жизнь, здоровье, свободу, честь и достоинство пациентов, их имущество, умышленное или по неосторожности совершенное лицом медицинского персонала в нарушение закона, моральных, профессиональных или служебных обязанностей, причинившее или могущее причинить существенный вред интересам правового государства в сфере охраны здоровья населения, общественным отношениям в области медицинского обслуживания населения, повлекшие гибель или тяжкие увечья пациента, существенный материальный и моральный ущерб. В наше время в средствах массовой информации появляется много информации по данному вопросу, современное общество и правоохранительную систему очень интересует вопрос здоровья и социального благополучия населения. Очень тяжело определить разницу между врачебной ошибкой и ее последствиями и желанием помочь пациенту. Нельзя исключать презумпцию невиновности, сразу вешать ярлыки, и производить травлю врачей, как иногда происходит в нашем обществе. В тоже время существуют и врачи которые сознательно идут на получение прибыли, вместо реальной заботы о здоровье пациента, придумывают разные диагнозы, заключают договора с провизорами и выписывают рецепты в определенные аптеки на определенные дорогие лекарства. Отправляют пациентов для прохождения обследований, консультаций, не имеющих отношения к диагнозу пациента к своим друзьям. Сговор между врачами доказать очень тяжело, еще тяжелее доказать правильность назначенного лечения и диагноза - ведь существует корпоративная этика. Правоохранительная система подключается только в случае гибели и тяжкого увечья пациента, не всегда обладая полной доказательной базой [8].

Анализ зарубежных стран. Российских врачей все чаще преследуют по закону. В прошлом году в их отношении возбудили 1,8 тыс. уголовных дел — вдвое больше, чем 2016-м. При этом каждое третье обращение заканчивалось обвинительным приговором. Эксперты разделились во мнении: с одной стороны, такая статистика говорит о более внимательном отношении СК к сфере медицинских услуг. В 2017 году в ведомство поступило 6050 сообщений о ятрогенных преступлениях (когда состояние пациента ухудшилось из-за действий врачей). По результатам их рассмотрения возбуждено 1791 уголовное дело. Российские следователи раскрыли данные по преступлениям в медицинском сообществе. По словам официального представителя СКР Светланы Петренко, в 2017 году в ведомство поступило 6050 сообщений о ятрогенных преступлениях (когда состояние пациента ухудшилось из-за действий врачей). По результатам их рассмотрения возбуждено 1791 уголовное дело [9].

Статистика врачебных ошибок ужасает. По разным оценкам, в США от оплошностей медиков ежегодно умирают 50-100 тыс. человек, в Великобритании – 70 тыс., в Германии – 100 тыс., в Италии ежегодно от врачебных ошибок страдают около 90 тыс. пациентов. Более того, в США ошибки медиков занимают 5-е место среди причин смертности: каждые 15 минут в этой стране по вине врачей или недобросовестности медицинского персонала умирают пятеро людей.

Экономические затраты, связанные с лекарственными осложнениями, составляют в США около 76,6 млрд. долл. в год. Однако, по другим источникам, от ошибок, допускаемых медицинским персоналом, в Соединенных Штатах ежегодно гибнет до 195 тысяч человек. Такую цифру обнародовали исследователи из частной корпорации HealthGrade. Согласно их данным, в 2000-2002 гг., каждый год на 37 млн. госпитализаций регистрировалось в среднем 1.14 миллиона врачебных ошибок, по той или иной причине создававших угрозу для здоровья и жизни пациентов. Из них 15-20% приводили к гибели больных. Чаще всего причиной смерти становились инфекционные осложнения инвазивных процедур, на втором месте оказались фатальные ошибки хирургов, на третьем – неправильное назначение медицинских препаратов) [9].

И в заключении, одной из причин, по которой врачи не признают свои ошибки, повлекшие гибель или тяжкие последствия пациентов, является общий для виновных в

совершении всех преступлений – страх перед ответственностью за содеянное и нежелание нести эту ответственность, ведь большинство врачебных преступлений совершается без свидетелей и за их действиями никто не осуществляет контроль, а об их виновности или невинности в гибели пациента впоследствии судят по ими же сделанными записями в истории болезни. В случае гибели пациента эти надписи за одну ночь могут переписываться неоднократно и легко, могут быть уничтожены все документальные доказательства.

Особенностью показаний врачей, подозреваемых, или обвиняемых в совершении врачебных преступлений является то, что они, как правило, не признают себя виновными в их совершении. Это подтверждает исследование, проведенное американским врачом Ричардом Ригельманом. Автор отмечает, что когда врачей спрашивали об ошибках, совершенных ими самими и их коллегами, ошибки коллег признавали почти все. В некоторых случаях эти ошибки повлекли за собой гибель больного. Иногда врачи, оправдываясь, обвиняли в ошибке самого больного, перекладывая на него ответственности за неудачу лечения. Редко приходится слышать о том, что врач признал свою ошибку и готов нести за это ответственность. Исправить ошибку в медицине не всегда возможно, если, скажем, пациент погиб или на всю жизнь остался калекой. Если ошибка не признана, ситуация остается неразрешенной и прощение невозможно [10].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. <https://med.mcfr.kz/article/151-otvetstvennost-za-meditsinskie-pravonarusheniya-chast-1> (дата обращения: 17.02.2019г.)
2. Конституция Республики Казахстан <https://online.zakon.kz> (дата обращения: 17.02.2019г.)
3. <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPPageGroup/MainMenu> (дата обращения: 17.02.2019г.)
4. <https://www.gazeta.ru/social/2018/01/30/11630887.shtml> (дата обращения: 17.02.2019г.)
5. <http://www.drozdovland.ru/m/index.php?action=add&id=2059&add&rod=592> (дата обращения: 17.02.2019г.)
6. <https://www.kazedu.kz/referat/142261/2> (дата обращения: 17.02.2019г.)
7. Борчаишвили И.Ш. Комментарий к Уголовному Кодексу Республики Казахстан. Особенная часть страница 689-700 (дата обращения: 17.02.2019г.)
8. Уголовный Кодекс Республики Казахстан <https://online.zakon.kz> (дата обращения: 17.02.2019г.)
9. <http://www.drozdovland.ru/m/index.php?action=add&id=2059> (дата обращения 17.02.2019г.)
10. <https://www.kazedu.kz/referat/142261/2> (дата обращения 17.02.2019г.)

Сыздыкова С.К.

курсант 3 курса Алматинской академии МВД РК им. М.Есбулатова,

Научный руководитель: Иниртбаев Е.М. м.ю.н., майор полиции,
ст.преп. Алматинской академии МВД РК им.М.Есбулатова.

О ЗАДАЧАХ УГОЛОВНОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация

В научной статье рассматриваются основные направления уголовной политики страны, в свете Концепции правовой политики Республики Казахстан на 2010-2020 годы, правовые основы реализации уголовной политики в стране.

Ключевые слова: уголовная политика, уголовный закон, противодействие преступности, профилактика правонарушений.

Aңдампа

Ғылыми мақалада Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы, елдегі қылмыстық саясатты жүзеге асырудың құқықтық негізі аясында еліміздің қылмыстық саясатының негізгі бағыттары талқыланады.

Түйін сөздер: қылмыстық саясат, қылмыстық құқық, қылмыстың алдын алу, қылмыстың алдын алу

Abstract

The scientific article discusses the main directions of the country's criminal policy, in the light of the Concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan for 2010-2020, the legal framework for the implementation of criminal policy in the country.

Keywords: criminal policy, criminal law, crime prevention, crime prevention

Уголовная (уголовно-правовая) политика является «стержнем политики борьбы с преступностью», занимает центральное место в политике реагирования на преступления: именно на ее основе формируются стратегия и тактика политики уголовно-исполнительной, уголовно-процессуальной и криминологической. Приоритет уголовной политики проистекает из того, что только в ее рамках решаются такие принципиальные для каждого государства проблемы, как установление основания и принципов уголовной ответственности, определение круга преступных деяний и мер уголовно-правового воздействия за их совершение. По этой же причине и уголовное право играет ведущую роль в механизме реагирования на преступные проявления, являясь важнейшим «инструментом» уголовной политики; именно его нормы служат основой для отнесения общественно опасных деяний к числу преступлений, определяют преступление и наказание как ключевые понятия, характеризующие деятельность по борьбе с преступностью, закрепляют систему наказаний и иных мер уголовно-правового воздействия, применяемых к лицам, виновным в совершении преступлений.

Проблема преступности сложна и многопланова, новые вызовы и угрозы со стороны преступного мира. Решение этой проблемы требует огромных, чрезвычайных усилий, серьезнейших ресурсов, материальных и иных затрат, и полумерами в противодействии ей не обойтись. Необходимо понимание того, что серьезное улучшение в этой области может быть связано в итоге только с реализацией долгосрочных и крупномасштабных мер по перестройке экономики, политической и социальной сфер. Такое понимание, а главное - основанная на нем твердая политическая воля, прежде всего первых лиц государства, законодательной, исполнительной и судебной властей в их единстве, - это необходимая основа для формирования общей стратегической линии государства и общества, разработки и реализации тщательно проработанной, взвешенной, всесторонне обоснованной политики, направленной на эффективное противодействие преступности. Успех возможен только при серьезном - систематическом, настойчивом, упорном противодействии этому негативному явлению.

Чтобы быть целенаправленной и эффективной, она должна получить свое воплощение в соответствующих научно обоснованных документах - концепции, программе, системе нормативных правовых актов.

Необходима подкрепленная ресурсами, решительная и последовательная реализация принятых документов. Политика противодействия преступности должна строиться на признании приоритетности политики предупреждения преступлений перед политикой реагирования на совершенные преступления (карательной). Политика противодействия преступности должна строиться на признании солидного антикриминогенного потенциала,

которым обладают меры общесоциального характера, и максимальном использовании этого потенциала в приоритетном по отношению к мерам специального предупреждения порядке.

Многие из таких мер неоднократно предлагались как казахстанскими так и российскими учеными-юристами, в значительной степени они сохраняют свою актуальность и в наше время (И.Ш. Борчашвили, У.С. Джекебаев, Е.И. Каиржанов, Р.Т. Нуртаев, И.И. Рогов, А.А. Алексеев, С.Г. Келина, Н.И. Матузов, А.В. Наумов, Л.Н. Тимофеев и др.).

В рамках политики предупреждения преступлений наиболее актуальными представляются следующие общесоциальные меры:

укрепление социально-политических предпосылок противодействия преступности и, в частности, формирование сильной представительной власти, которая единственная даст надежду на выявление массовой коррупции, питающей организованную преступность, особенно в высших эшелонах власти; борьба с тотальной коррупцией приобретает сегодня особое значение;

укрепление экономических предпосылок противодействия преступности; развитие экономического потенциала страны, исправление перекосов экономической реформы, создающих питательную базу коррупции и преступности;

наведение порядка в структурах власти и управления, решительное сокращение бюрократического аппарата;

меры по оптимизации так называемых легальных иммунитетов и значительному сокращению числа лиц, пользующихся ими;

совершенствование законодательной базы для борьбы с наиболее опасными преступными проявлениями (прежде всего принятие законов, лишаящих бюрократический аппарат возможности использовать свое служебное положение в корыстных целях);

обеспечение необходимых мер контроля и надзора за соблюдением норм действующего законодательства со стороны государственных органов, должностных лиц, руководителей корпораций и своевременное их реагирование на правонарушения;

укрепление социальной политики, обеспечение адресной поддержки категорий лиц, которые в силу социального неблагополучия могут прибегнуть к неправомерным способам разрешения своих жизненных проблем, в том числе путем совершения преступлений;

реализация антикриминогенного потенциала общества, включая правовое просвещение, повышение правовой грамотности и правовой культуры населения;

совершенствование организации и координации деятельности по борьбе с преступностью, более гибкое управление системой правоохраны, позволяющее оперативно и адекватно реагировать на изменения обстановки, на новые криминальные угрозы;

проведение настоящей реформы органов внутренних дел, направленной на коренное улучшение финансового, материально-технического, кадрового и иного ресурсного обеспечения правоохранительных органов;

тщательная и кропотливая разработка оперативных мероприятий, требующих высочайшего профессионального мастерства работников соответствующих служб.

Для обеспечения эффективности политики противодействия преступности в форме предупреждения преступлений необходим также комплекс специальных мер:

связанных с совершенствованием уголовного законодательства в соответствии с целями и принципами уголовно-правового воздействия и направленных на обеспечение обоснованной криминализации только деяний, представляющих существенную опасность для общества, - в случаях действительной в том необходимости;

связанных с совершенствованием уголовно-процессуального законодательства и законодательства об оперативно-розыскной деятельности и направленных на нормативное регулирование усилий правоприменительных органов по своевременному обнаружению, регистрации, расследованию правонарушений и на обеспечение высокого уровня осуществления правосудия;

связанных с обеспечением своевременного поступления достоверной и полной информации о правонарушениях от потерпевших, свидетелей и иных лиц (включая меры,

направленные на повышение их заинтересованности в выявлении преступлений, укрепление доверия к правоохранительным органам, ослабление страха перед преступниками и т.п.);

связанных с повышением эффективности деятельности правоохранительных органов и направленных на обеспечение своевременного обнаружения, фиксации и исчерпывающей регистрации всех случаев нарушения уголовного законодательства;

направленных на обеспечение своевременного и справедливого реагирования на каждый случай нарушения уголовного законодательства, совершенствование практики расследования преступлений, передачу дела в суд либо освобождение от уголовной ответственности;

направленных на повышение профессионализма работников оперативно-следственных органов, укрепление их способностей и возможностей по раскрытию самых сложных, изощренных, замаскированных хищений, взяточничества и т.п., а также на укрепление, как материального благосостояния этих работников, так и профессиональной честности и добросовестности;

связанных с совершенствованием практики осуществления правосудия и направленных на обеспечение своевременного и справедливого судебного разбирательства и вынесение законного и обоснованного решения, состоящего или в освобождении от уголовной ответственности, освобождении от наказания, или в назначении наказания;

направленных на совершенствование фактического исполнения различных предусмотренных законом мер уголовно-правового воздействия, включая совершенствование организации и деятельности учреждений уголовной юстиции, повышение качества их работы, строгое соблюдение ими требований закона;

связанных с совершенствованием практики реабилитации лиц, отбывших наказание. Приоритеты уголовно-правовой политики, определяющие ее основные направления, содержание и формы реализации, вытекают из общих целей политики противодействия преступности — необходимости надежной охраны общественных отношений от преступных посягательств. Они достаточно полно, хотя и по-разному, определены в специальной литературе.

К числу первоочередных, приоритетных задач уголовно-правовой (уголовной) политики в настоящее время относят следующие:

разработка критериев определения преступного и наказуемого, уточнение на основе этих критериев видов общественных отношений, подлежащих уголовно-правовой охране и уголовно-правовому регулированию, и, соответственно, установление круга общественно опасных деяний, которые должны признаваться преступлениями (проблема криминализации и декриминализации);

определение целей, принципов и основных направлений уголовно-правового воздействия на преступность;

определение оптимальных методов правового регулирования и охраны соответствующих видов общественных отношений;

оптимизация системы мер уголовно-правового воздействия на преступность - совершенствование имеющихся и поиск новых мер, альтернативных уголовному наказанию;

разработка правил (общих начал, порядка и условий) применения мер уголовно-правового воздействия, альтернативных наказанию (включая условия и порядок освобождения от уголовной ответственности и от наказания);

совершенствование системы уголовных наказаний, поиск видов наказаний, альтернативных лишению свободы; оптимизация системы уголовно-правовых санкций;

толкование норм действующего законодательства в области борьбы с преступностью с целью выяснения и разъяснения их точного смысла;

совершенствование содержания, форм и методов уголовно-правового воздействия; определение (разработка) оптимальных форм и методов деятельности государственных правоприменительных органов по применению положений уголовного права, выявление их эффективности;

определение содержания и методов правового воспитания населения, поиск путей повышения эффективности воздействия уголовно-правовых мер на правосознание населения и повышение его правовой культуры;

улучшение взаимодействия государственных правоприменительных органов с иными учреждениями и органами, участвующими в борьбе с преступностью, в том числе с институтами гражданского общества;

всестороннее укрепление международного сотрудничества в решении задач противодействия преступности, прежде всего наиболее опасным формам ее проявления (терроризм, наркотики, незаконная торговля оружием и т.д.).

Самым неотложным в плане повышения эффективности уголовно-правовой политики представляется необходимым обеспечить: обоснованность криминализации общественно опасных деяний, беспробельность уголовного законодательства, обоснованность и целесообразность видов и размеров уголовно-правовых санкций, последовательное применение мер уголовно-правового воздействия в отношении каждого, кто совершил преступление.

Обоснованность криминализации общественно опасных деяний предполагает глубокое изучение объективных общественных процессов - позитивных и негативных, определяющих как саму необходимость в уголовном законодательстве, так и его конкретное содержание. Главный научный вопрос, который требуется решить применительно к законодательной криминализации, - это определение социально-экономических, социально-психологических, системно-правовых оснований для признания (или непризнания) деяния преступным и наказуемым.

С 1 января 2015 года введен новый Уголовный кодекс, значительно изменивший направление борьбы с преступностью. Ученые справедливо обращают внимание на то, что в настоящее время еще существует много проблем. Этот период внесения и три изменений в настоящий Кодекс: Закон РК от 18.11.15 г. № 412-V (вводится в действие с 1 января 2017 г.); Закон РК от 24.11.15 г. № 422-V (вводятся в действие с 16 декабря 2020 г.); Закон РК от г. № 501-V (вводятся в действие с 1 января 2018 г.) [1].

Во исполнение Концепции правовой политики на период с 2010 до 2020 года [2], обеспечение полноты криминализации общественно опасных деяний не должно приводить к необоснованной криминализации общества, в связи с чем весьма важное значение имеет другое требование принципа неотвратимости о декриминализации таких общественно опасных деяний, которые перестали представлять значительную опасность для общества. Вместе с тем переоценивать значение декриминализации деяний небольшой и средней степени тяжести также не следует: само по себе это проблему безопасности общества не обеспечивает, если сами вредоносные деяния не исчезнут, а будут лишь «перераспределены» внутри общего массива правонарушений.

Уголовный кодекс (2014) ввел новые понятия, разделив уголовные правонарушения на преступления и уголовные проступки. Оценка правоприменителей весьма актуальна.

К.А. Маами, на расширенном совещании судей высшего судебного органа по итогам отправления правосудия за 2015 год отметил, что тема целесообразности введения понятия уголовные проступки и в целом этот вопрос требуют дополнительного обсуждения нужен ли нам такой широкий перечень уголовных проступков [3].

С 2015 года 88 административных правонарушений перешли в категорию уголовных проступков и статистика показывает, что четверть из этих статей вообще не работает по ним не поступило в суды ни одного дела, хотя за год судами рассмотрено 16 845 дел по другим составам уголовного проступка. Такое высказывание Председателя Верховного Суда РК дает повод к серьезному анализу ситуации, ведь для серьезных обсуждений должен быть представлен анализ, а для этого потребуется время. Судебная власть с 2016 года работает в трехуровневой системе отправления правосудия. Новая трехзвенная судебная система, это первая инстанция районные и городские суды; апелляционная инстанция областные суды и кассационная инстанция Верховный Суд РК. [4].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Концепция правовой политики на период с 2010 до 2020 года, утвержденной Указом от 24 августа 2009 года за № 858
2. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 04 июля 2014 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.04.2016 г.)
3. Мами К.А. Материалы расширенного совещания судей высшего судебного органа по итогам отправления правосудия Республики Казахстан за 2015 год//официальный сайт ВС Республики Казахстан.sud.gov.kz.
4. Кайрбеков Н. Обозначить важнейшие задачи.// <http://www.zakon.kz/analytics/4788898>

6 СЕКЦИЯ. АКТУАЛЬНЫЕ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Болатов Б.С.

М. Есболатов атындағы ҚР ПМ Алматы академиясының 3 курс курсанты

*Ғылыми жетекшісі: Г.С. Курманова з.ғ.к., полиция полковнигі
М. Есболатов атындағы ҚР ПМ Алматы академиясы*

ҚЫЛМЫСКЕР ТҰЛҒАСЫНЫҢ ТҮСІНІГІ МЕН ҚҰРЛЫМЫ

Аңдатпа

Қылмыскер тұлғасы – бұл адамның оның қоғамға қауіптілік дәрежесін құрайтын, сонымен қатар қылмыстың жасалуын детерминациялайтын әлеуметтік және психикалық қасиеттерінің жүйесі.

Түйін сөздер: Қылмыс, қылмыскер тұлғасы, детерминация, криминология, психология.

Аннотация

Личность преступника – это социальная и психологическая состояние человека, которая определяет уровень общественной опасность при совершении уголовных правонарушений лицом.

Ключевые слова: Преступность, личность преступника, детерминация, криминология, психология.

Abstract

The personality of a criminal is a social and psychological state of a person, which determines the level of general social danger during the commission of criminal offenses by a person.

Keywords: Crime, the identity of the offender, determination, criminology, psychology.

Қылмыскер тұлғасы – бұл адамның оның қоғамға қауіптілік дәрежесін құрайтын, сонымен қатар қылмыстың жасалуын детерминациялайтын әлеуметтік және психикалық қасиеттерінің жүйесі.

Қылмыскер тұлғасына қатысты мәселелер барлық криминологиялық мектептерде қарастырылады. Кейбір ғалымдардың пайымдауынша, криминологияның пайда болуының да басты себебі қылмыскер тұлғасын зерттеу қажеттігі болған. М. Ансельдің жазуынша, Ч. Ломброзоның 1875-ж. «Қылмыскер адам» кітабы жарық көрген соң батыс елдерінің криминологиясында басты назар қылмыстан қылмысты жасаған адамға ауысқан болатын. Осының арқасында қазіргі кезде шетел криминологиясында қолданбалы криминологиялық бағыттар ерекше қарқынмен дамып келеді.

Криминологтардың қылмыскер тұлғасы проблемасына қатынасын ғалымдардың бастапқы методологиялық позициялары анықтайды. Қылмыскер тұлғасының түсінігі тұлғаның жалпы философиялық түсінігімен тығыз байланыста [1].

Қазіргі заманғы батыс елдерінің криминологтарының персоналистік бағыттарының негізінде адамның әралуан философиялық концепциялары жатыр, оның ішінде субъективистік концепциялары үстем. Ұзақ уақыт бойында кеңестік криминологияның да тұтастылығы пайымдалып келгенімен, онда да қылмыскер тұлғасы теориясының әралуан мәселелерін шешуде плюрализмнің орын алуы жоққа шығарылмаған. Мұндағы ғалымдардың позицияларының әршектігі таңқаларлық: қылмыскер тұлғасының (индивидуалдық, топтық және жалпы әлеуметтік деңгейлерде) қылмыскер емес адам тұлғасынан сапалы ерекшеленетіндігін мойындаудан (А.И. Долгова, К.Е. Игошев, Н.С. Лейкина, А.Б. Сахаров), тіпті, ғылыми ізденістердің басты назарын адамның қоғамға жат, құқыққа қайшы мінезін

түбегейлі айқындайтын автономды, генетикалы шарттайтын факторларға ауыстыруға (И.С. Ной) шақырудан, тек қылмыскерге ғана тән болатын әлдебір айрықша тұлғалық қасиеттердің болатындығын жоққа шығаруға (Ю.Д. Блувштейн, И.И. Карпец), тіпті, құқыққа қайшы мінездің субъективтік шартталатындығы туралы пікірден мүлдем арылуға (А.М. Яковлев) шақыруға дейін. Мұндай жағдайдың орын алуының басты себептерінің бірі зерттеу затының күрделілігінде жатыр [2].

Криминология қылмыскер тұлғасының проблемасын қылмыстылықтың өзінің көрініс беруінің әралуан деңгейлерінде зерттейді: индивидуалдық, топтық және жалпы әлеуметтік. Осы негізде нақты қылмыскер тұлғасының түсінігін, олардың жеке типтерінің түсінігін, қылмыскер тұлғасының түсінігін ажыратады. Олар өзара біртұтас, ерекше және жалпы құбылыстар ретінде арақатынаста болады.

Кейбір авторлар қылмыскер тұлғасында аймақтық деңгейді де ажыратады (В.В. Орехов, А.И. Долгова) [3].

Адам тұлғасының дамуын талдау оның табиғатын құрайтын үш компоненттің диалектикалық байланыстылығын зерттеуді көздейді:

- а) адамның тарихи дамып отырған дүниесі;
- б) оның «мендігі» ("я");
- в) адамның субстраты.

Қылмыскер тұлғасына тән белгілер әралуан деңгейде әрқалай болады. Неғұрлым нақтыланған сипаттамасы жалпы «қылмыстың жинақталған субъектісі» деңгейде беріледі – мұнда берілген анықтамада жалпы «қылмыс субъектісінің» түсінігін анықтайтын белгілер жинақталады, ал жеке қылмыскерлер мен қылмыскерлер тобының саналуан индивидуалдық ерекшеліктері мен қасиеттері одан тыс қалады. Сондықтан қылмыскер тұлғасының жалпы түсінігі нақты қылмыскер тұлғасының түсінігі болып табылады [4].

Қылмыскер тұлғасына тән белгілерді тек нақты криминологиялық зерттеу барысында ғана анықтауға болады.

Криминогендік тұлғаның қалыптасуы мен дамуын зерттеу адамның мәні мен субстратын зерттеуді көздейді. Сондықтан қылмыскер тұлғасы мен оның қылмыстық мінезінде биологиялық және әлеуметтік негіздердің өзара байланыстылығы туралы мәселенің дұрыс шешілуі аса маңызды. Криминологиялық әдебиеттерде осыған байланысты әртүрлі пікірлер айтылып келген: тым биологизаторлықтан қарапайым әлеуметтанымдыққа дейін. Тым биологиялықтандырылған позицияда биологиялық тұқым қуалаушылықтың әлеуметтіктен үстемдігі жарияланып, адам мінезіндегі барша мазмұнды қырларын индивидуалдық биологиялық алғышарттардан шығару пайымдалады [5].

Бұрынғы кеңестік, қазақстандық және ресейлік криминологтардың басым көпшілігі тұлғаның жеке дара дамуы, әрбір адамның қайталанбас бейнесінің қалыптасуы генетикалық (биологиялық) және әлеуметтік бағдарламалардың өзара қарым қатынасуы салдарынан орын алады деген позицияны ұстанады. Әлеуметтік бағдарламаны тәрбиелеу ықпалымен, генетикалық бағдарламамен тікелей қатынаста болуының арқасында индивид меңгеріп, біртіндеп тұлғаның ішкі мазмұнына айналады.

Қылмыскер тұлғасы көптеген әлеуметтік шартталған белгілерден, қасиеттерден, байланыстардан тұрады. Оларды екі топқа ажыратады [6].

Қылмыскер тұлғасының криминологиялық сипаттамасы қылмыстық мінез себептерін ашып, түсіндіре алатын және оның алдын алуға көмектесе алатын белгілерден тұрады.

Қылмыскер тұлғасының криминологиялық сипаттамасы өзара байланысқан тұлғалық сипаттамалардың тұтас жүйесі болып табылады, ол жинақтала келе қылмыстық мінезді туғызады, сол әрекеттерінде көрініс беріп, оның себептерін анықтауға көмектеседі.

Н.Ф. Кузнецованың айтуынша, қылмыскер тұлғасының жүйесі үш кіші жүйеден тұрады, олардың әрбірі одан да кіші жүйелерге жіктеледі: әлеуметтік демографиялық, әлеуметтік рольдік (функционалдық), әлеуметтік психологиялық.

Әлеуметтік демографиялық белгілерде өздігінен әлеуметтік жүктеме болуы мүмкін емес, олар тұлғаны қылмыскер ретінде сипаттай алмайды (адамның жынысы, жасы,

әлеуметтік жағдайы, білім деңгейі, кәсіби дайындық дәрежесі, жұмысы, тұратын жері, материалдық және тұрғын үй жағдайы және т.с.с.). Алайда басқа белгілерімен қоса алғанда әлеуметтік демографиялық сипаттамасы қылмыс істеген адамның неғұрлым толық бейнесін алуға көмектесетін байланыстары мен тәуелділіктерін анықтауға, сотталған адамды түзеуге жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Қылмыстылықтың әлеуметтік демографиялық бейнесін қарастыратын болсақ, қылмыскерлердің басым көпшілігі ер адамдар екенін көреміз. Әйел адамдардың үлесі 11-16% шамасында [7].

Қылмыскерлердің жасына қарай дифференциациясы адамдар көбінесе 25-29 жас аралығында, одан соң 18-24, 14-17 және 30-40 жас аралығында қылмыс жасайтындығын көрсетеді. 50 жастан асқан соң адамдар қылмысқа онша бара қоймайды. Жасы факторы қылмыстық мінездің таңдалуына ықпал етеді.

Қылмыскерлердің білім деңгейі айтарлықтай төмен. Жоғары білімді адамдар қылмыскерлер арасында аз. Лауазымды қылмыскерлерде білім деңгейі адам өлтіргендерге, қарақшыларға, бұзақыларға қарағанда жоғары.

Қылмыскерлердің әлеуметтік топтарға қатыстылығына байланысты градациясы тұрақты табыс көзі жоқ адамдардың үлесінің артып келе жатқанын және олар қазіргі кезде 50% артық екендігін көрсетеді [8].

Қылмыскерлердің жартысынан артығы бойдақтар. Неке, отбасы қатынастары айрықша моральдық және шоғырландырушы потенциалға ие. Осы қатынастардың болмауы адамның қылмыстық мінезділікпен корреляциялануына себеп болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Абдиров Н.М. *Раннее выявление несовершеннолетних с антиобщественным поведением – основа эффективной профилактики правонарушений.* Караганда, 1989.
2. Агамов Г., Лысягин О. *Социальная адаптация и профилактика рецидива.* // *Российская юстиция*, 1997, №7.
3. Антонян Ю.М. *Наиболее опасные насильственные преступления в России / Ю.М.Антонян, В.А.Верецагин, Г.Ф.Коимшиди // Россия и современ. мир. - 2001. - N 2. - С.116-125.*
4. Антонян Ю.М. *Преступления, совершаемые с особой жестокостью.* // *Государство и право.* 1992, №9. С. 62-70.
5. Антонян Ю.М. *Изучение личности преступника.* М., 1982.
6. Антонян Ю.М., Бородин С.В. *Преступное поведение и психические аномалии.* / *Под ред. В.Н. Кудрявцева.* М., 1998.
7. Бажанов С.В. *Приоритетные направления совершенствования государственно-правовой политики Российской Федерации в области борьбы с преступностью на современном этапе* // *Рос. юстиция.* - 2012. - N 7. - С.41-44.
8. Бейбулатов Б.Ш. *Криминологическая характеристика личности организатора, руководителя незаконного вооруженного формирования* // *"Черные дыры" в рос. законодательстве.* - 2009. - N 6. - С.119-120.

ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫ ЕСКЕРТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Жалпы қылмыстылықтың анықтамасы сансыз көп. Олар көп жағдай да автордың әлеуметтік, құқықтық және діни дүниетанымдары мен фәлсафалық көзқарастарынан бастау алып құрылады. Барылық криминологиялық оқулықтар мен монографияларда қылмыстылықтың әлеуметтік табиғаты, тарихылық пен қылмыстылықтың бір жіктілігі, сандық және сапалық сипаттамалары қарастырылады. Сонымен, қылмыстылық деп – қоғамдық организмнің қалыпты жұмысын бұзуға бағытталған адамның әлеуметтік жүріс-тұрыс нысаны. Сондай-ақ, бұндай құқық бұзушылыққа аморальді теріс –қылықтар мен қатар девиантты, яғни әумесерлік жүріс-тұрыста кіреді.

Бұдан бөлек, қылмыстылық – әлеуметтік-құқықтық құбылыс немесе ол белгілі бір уақыт пен білгілі бір қоғамда орын алатын қылмыстың санымен айқындалады. Дегенмен де айта кететін жәйт, қылмыстылық тек орын алған қылмыстық құқық бұзушылықтың санынан ғана емес, сонымен қатар ол басқа да әлеуметтік құбылыстармен тығыз байланыста болып, өзіндік өміршендік заңдылығы бар құбылыс.

Түйін сөздер: криминал, криминология, әлеумет, психология, қылмыстылық, қылмыс, теріс қылық, динамика, статистика, эксперимент, формация, философия.

Аннотация

Существует множество общих определений преступлений. Они часто создаются с социальной, правовой и религиозной точек зрения и философской точки зрения автора. В учебниках и монографиях по уголовному праву рассматриваются социальная природа преступления, классификация исторического и криминального, количественные и качественные характеристики. Итак, преступность - это форма социального поведения человека, направленная на нарушение нормальной работы государственного органа. Кроме того, такие преступления включают аморальное насилие и девиантное поведение, такое как коварное поведение.

Кроме того, преступность является социально-правовым явлением или определяется количеством преступлений, совершенных в определенное время и в конкретном обществе. Однако следует отметить, что преступность - это явление не только по количеству совершенных преступлений, но и в тесном контакте с другими социальными явлениями.

Ключевые слова: криминал, криминология, социум, психология, преступность, преступление, проступок, динамика, статистика, эксперимент, формация, философия.

Abstract

There are many common definitions of crimes. They are often created from the social, legal, religious, and philosophical points of view of the author. Textbooks and monographs on criminal law deal with the social nature of the crime, the classification of historical and criminal, quantitative and qualitative characteristics. So, crime is a form of social behavior of a person, aimed at disrupting the normal work of a state body.

In addition, crime is a socio-legal phenomenon or is determined by the number of crimes committed at a certain time and in a particular society. However, it should be noted that crime is a phenomenon not only by the number of crimes committed, but also in close contact with other social phenomena.

Keywords: crime, criminology, society, psychology, crime, crime, misconduct, dynamics, statistics, experiment, formation, philosophy.

Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп жарияласа да, қоғамда әлжуаз топтар мен әлеуметтік жағдайы төмен азаматтар мен жанұялар бар болуы біздің қоғамның қылмыстылығына орасан зор әсер етуде [1]. Сонымен қоса, әсіресе жемқорлық қылмыстылығы бойынша конформист тұлғалар бар, оларды айтқанда көз алдымызға бюрократ тұлғалар елестейді. Сол себепті, конформдылық деген ұғымға түсініктеме бере кетуді дұрыс деп санадым, яғни, конформдылық дегеніміз – бір кісінің немесе белгілі бір топтың қысымы салдарынан адамның мінез-құлқының, пікірлерінің өзгеруін айтамыз [2]. Осыған орай, жемқорлық қылмыстылығы көпжағдай да жалғыз индивидпен емес бірнеше адаммен немесе ұйымдасқан қылмыстық топтармен жасалынады. Жалпы мұндай әрекеттер әлеуметтік психологияға жатады. Мен зерттеп отырған тақырыпта ең бірінші кезекте адамның психологиялық танымы мен дүниетанымына байланысты екенін баршаңызға мәлім. Осы жерде Эллиот Аронсонның «Адамның социумдағы психологиялық заңдары» атты кітабындағы бірінші заңын танып-білсек: «Ақымақтың ісін істейтін адамдардың бәрі ақымақ емес», - дейді, оған келесідей мысалды алып қарастырсақ. «Кент қаласының төрт студентін өлтіргені дұрыс болған» деп мәлімдеген Огайо штатындағы мұғалімді мысал ретінде алайық. Оның осындай ойға бекінген жалғыз адам екеніне күмәнім бар. Сол себепті сондай ойға келген адамдардың бәрін ақымақ деу дұрыс па?,- деген ойға Эллиот Аронсон келеді [2]. Осы ойды ары қарай зерттеп туындата түссек, қылмыстылық, қылмыс немесе терісқылықтар деген түсініктер жер бетінде адам пайда болған сәттен бастап осы уақытқа дейін өзекті мәселе болып келе жатқаны, адамзат қоғамының нақты идеалды қоғамды құра алмағанын да деп түсінуге болар еді. Бірақ осылай ойлап қолқұсырып қарап отыра берсек қылмыстылық деңгейі реттелімейтін, адамдар үшін қауіпті деңгейге кетуі мүмкін. Оның жарқын мысалы, 90-жылдардағы рэкетирлер дәуірін айтсақ болады. Ол кезеңде мемлекет тәуелсіздігін жаңа алып, бүкіл әлемге ашық қоғам екенімізді, әлемнен лайықты орнымызды қалайтынымызды білдіріп, елдегі экономикалық ахуалдың жай-күйін енді түсініп, мемлекеттік рәміздерімізді, төл теңгемізді, керек десеніздер шекарамызды қайта бекітуімізді ойлап, халықтың әлеуметтік төлемдерін қалай төлейміз, зейнетақы мен жалақыларды төлеу мәселелерімен атқамінер ағаларымыздың басы ауырып, балтыры сыздап жатқан уақыт – қылмыстылықпен лайықты күресуге немесе ескерту жұмыстарын жүргізуге таза жүйелік және экономикалық ахуалының көрсеткіштерінің төмендігінен мүмкіндігі болмады. Бұл жағдай ұйымдасқан қатыгез қылмыстық топтар үшін өте қолайлы болып, елімізде қылмыстылық деңгейі мен қылмыс саны күрт өсіп, адамдар арасында мемлекеттік органдарға, нақты айтқанда, қылмыстылықпен күресетін субъектілерге сенім азайған болатын. Сол себепті де зерттеу жұмысым қылмыстылықты ескерту мәселесін алып отырмын.

Жалпы қылмыстылықтың анықтамасы сансыз көп. Олар көп жағдай да автордың әлеуметтік, құқықтық және діни дүниетанымдары мен фәлсафалық көзқарастарынан бастау алып құрылады. Барылық криминологиялық оқулықтар мен монографияларда қылмыстылықтың әлеуметтік табиғаты, тарихылық пен қылмыстылықтың бір жіктілігі, сандық және сапалық сипаттамалары қарастырылады. Сонымен, қылмыстылық деп – қоғамдық организмнің қалыпты жұмысын бұзуға бағытталған адамның әлеуметтік жүріс-тұрыс нысаны. Сондай-ақ, бұндай құқық бұзушылыққа аморальді теріс –қылықтар мен қатар девиантты, яғни әумесерлік жүріс-тұрыста кіреді.

Бұдан бөлек, қылмыстылық – әлеуметтік-құқықтық құбылыс немесе ол белгілі бір уақыт пен білгілі бір қоғамда орын алатын қылмыстың санымен айқындалады. Дегенмен де айта кететін жәйт, қылмыстылық тек орын алған қылмыстық құқық бұзушылықтың санынан ғана емес, сонымен қатар ол басқа да әлеуметтік құбылыстармен тығыз байланыста болып, өзіндік өміршендік заңдылығы бар құбылыс [3]. Бырақта, қылмыстылық тарихы саны,

құрылымы және түрі жағынан белгілі бір кезеңдерде өзіне тән қасиеттерге сай өзгеріске ұшырап тұрады. Қылмыстылықтың салдары қоғам мен мемлекет тарапынан жауапкершілікке алып соғатын арнайы құқықтық қарсылыққа тап болады, ондай жауапкершілікте арнайы – яғни, қылмыстық жауапкершілік. Қылмыстылықта өмірде объективті тұрғыда орын ала тұра жоғалуы мүмкін, егер де нақты қылмыстық құқық бұзушылықтар қылмыстық заңнамада қылмыс ретінде көрсетілмесе. Қылмыстылық өз маңызы бойынша қоғамға және нақты оның тұлғаларға зиян келтіретін жағымсыз құбылыс. Атақты ойшыл Ломброзо айтқан екен, қылмыстылық – ол кәдімгі адамның дүниеге келуі, өлім және құрсаққа сәбидің бітуі сияқты табиғи құбылыс деп. Ал, ойшыл Дюркгейм қылмыстылық – ол барлық сауатты қоғамға тән құбылыс деп атап, қылмыстылықтың болмауы мүмкін еместігін дәлелдейді. Алайда, шет елдік бұқаралық ақпараттық құралдарынан ақпараттануымша кейбір Еуропалық елдер де түрмелердің жабылып жатқанын, қылмыстылықтың нөлдік деңгейге дейін жеткенін білуге болады. Осыдай келіп түйетін ой, егер де мемлекетте адамдардың әлеуметтік жағдайы, тұрмыс – тіршілігі жоғарылаған сайын қылмыстылық пен қылмыстық құқық бұзушылықтың азаюуына алып келетінін байқаймыз.

Алайда, қылмыстылықта айта кететін бір жәйт, ол адамдарға қорлық жасаған адамды өлтіру, басқа адамдарды жамандықтан алып қалу қоғамда жақсы іс жасаумен бірдей саналады. Мысалға алсақ, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 32,34 - баптары қажетті қорғаныс пен аса қажеттілік және де 53- бап қылмыстық жауаптылық пен жазаны жеңілдететін мән-жайларды алып қарастырсақ.

Бірақта, бұл қылмыстылықтың қоғамға жат, жағымсыз құбылыс екендігі туралы жалпы сипаттамасын жоққа шығармайды. Қылмыстылықтың көрініс табуы көп қырлы болғандықтан теориялық тұрғыда қабылдау және онымен күресу тәжірибесі оңайға соқпайды. Ол жасалған қылмыстың ауырлығымен, әртүрлілігімен, болатын орнымен, жасалу жолымен және де басқа да көрсеткіштерімен ерекшеленіп тұрады. Криминологиялық тұрғыдан қарағанда осындай көрсеткіштер арқылы қылмыстылықты зерттеу оның алдын алуды, күресудің нысандары мен әдістерін анықтауды, оны түптамырымен құртудың бағдарламалары мен жоспарларын құруды, жою тұрғысынан терең түсінік береді әрі тез арада нәтижеге жетуге мүмкіндік береді.

Криминология терминіне түсініктеме бере кетсем, ол (лат. *crimen/criminis* – қылмыс + гр. *logos* – сөз, ұғым, ілім) — қылмыстық құқық бұзушылықтың себептерін, қылмыстық сот орбитасына тартылған қылмыс субъектісінің жеке басын зерттейтін, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтың алдын алу шараларын зерттейтін ғылым. Криминологияда қылмыстылыққа қарсы күресте бірінші орынға оның алдын алу міндеті қойылады. Қорыта келгенде, криминология қылмыстылықтың алдын алудың, оны болдырмаудың құқықтық жағдайларын ғана емес, сонымен қоса әлеуметтік - экономикалық, мәдени-тәрбиелік, превентивті шараларды қолдануда да бастамашылық етеді.

Криминологиялық зерттеу әдістемесінде жалпы ғылыми тәсілдер логика, анализ, синтез, индукция, дедукция, ұқсастыру, үлгілеу тағы да басқа социологиялық тәсілдер сауалнама, сұхбат, құжаттарды зерделеу, қадағалау, эксперимент жүргізу сияқты әлеуметтік-құқықтық ақпарат алу әдістері қамтылады. Криминологиялық зерттеулерде ең алдымен қылмыстық статистика тәсілдері маңызды рөл атқарады, себебі статистикамен қылмыстың өсу динамикасын – жалпы қылмыстылықтың жылжуы және оның негізгі құрылым көрсеткіштерінің анықталған уақыт ішіндегі өсуі немесе төмендеуін, қылмыстылық сандық және сапалық қасиеттерін, құрылым әлеуметтік демографиялық белгілері бойынша жынысы, жасы, отбасылық жағдайын, қылмыстылықтың жай-күйі – бұл белгілі бір аумақта, белгілі бір уақыт аралығында жасалған қылмыстардың және оларды жасаған адамдардың сандық көрсеткішін анықтауға мүмкіндік береді.

Осыған орай, криминология мәліметтерді, социология ғылымын, философияны, экономиканы, әлеуметтің психологияны, педагогика ғылымдарын пайдаланатын салалық ғылым болып табылады.

Қылмыстылықпен күресте қоғам мен мемлекет оның пайда болу мен шығу жолдарына терең анализ жүргізіп оны жасайтын адамдарды зерттеп, алдын алудың тиімді тәсілдерін өңдеп, экономикалық, әлеуметтік-мәдениеттік және тәрбиелік іс шаралар жүргізудің ұяшықтарын іске қосу керек. Қылмыстылықтың анықтамасын көптеген ғалымдар зерттеп, оған ізденушіге терең түсінік алатындай жан-жақты, бәрін қамтығандай боп жазған ғалымдар баршылық. Алайда, ол қылмыстылықтың түпкілікті шығу себептеріне толыққанды түсінік бере алмайды.

Кейбір ғалымдар қылмыстылықтың себебін қоғамның класстарға, яғни таптарға бөлінуімен байланыстырады [4]. Осы жерде грек ойшылы, әлем ұстазы, философ Аристотель қоғамның таптарға бөлінуіне байланысты келесіндей қисынды сараптама береді. Оның айтуынша, әр мемлекетте үш тап болады бірі өте байлар, екіншісі жағдайы төмен кедейлер және сол екеуінің ортасында тұратын үшіншілер болады дейді. Себебі жалпы көзқарас бойынша осылардың ішіндегі ең жақсысы орта тап, яғни тұрмыс-тіршілігі орта тұратын дамдарды жатқызады және олар осылардың ішіндегі ең жақсысы деп түйіндейді. Сонымен қоса қайсы мемлекетте орта тап басым, сол мемлекеттің болашағы жарқын, өміршең болады деп баяндайды. Орта тап басым болғанда ақыл-ой, санаға бойсыну жеңіл орындалады дейді. Ал керісінше, өзін бәрінен жоғары санайтын, өзін бәрінен мықты санайтын, өзін бәрінен де керемет сезінетін, өзін бәрінен де бай сезінетін немесе өте кедей тұратын, өте әлжуаз балып келетін және еңсесі түскен адамдардан құралатын таптар ақыл-ой, санаға көнбейтін, өзінің қоғамдық статусына сәйкес әрекет ететінін айтады. Бірінші топтағы адамдарды мейірімсіз қатал әрі опасыз болып келетінін, ал екінші топтағы адамдар қасқой әрі бұзық болып келеді деп олардың қоғамдағы рөлін төмендеді. Осылардың ішінен қылмысты бірі менменшілдігі мен екіншісі қаскөйлігімен жасайды. Оның үстіне, осы екі тапта биліктен үміттеніп, биліктен бас тартпай қызғанышпен таласуға дайын тұрады, бұндайлардан мемлекетке тек қауіп қана төнеді. Біріншілер артық байлық пен күштен, әрі ықпалды таныстарымен мастанып қоғамдық заңдарға бағынбайды немесе бағынуды түсінбейді, білгісі келмейді. Бұндай қасиеттер ерте кезден көрініс табады, мысалға артық байлыққа малынып өскен балада бұндай қасиеттер балабақшадан басталады, керек десеңіз мектеп тәртібіне бағынуды қояды. Ал екіншілер болса торығып өткен кедейлік пен еңсесінің түсіуінен билік ете алмайды, тек өзіне жоғарыларға бағынып құлдық сана-сезіммен өмір сүреді деп баяндайды. Сонымен біріншілер асыра билік етуді ғана білсе, екіншілері тек бағынуды ғана білетін болады, соның салдарынан қоғамда еркін адамдар болмайды деп алғашқылардың қоғамда зардабын жақсы баяндайды. Атақты ойшыл Фокидид: «Бар жақсылық орта тапта, сондықтан да орта табы басым елде өмір сүргенді қалаймын»-, деген екен. Бұны жазған себебім, қоғамның осындай таптарға бөлінуі мемлекеттегі қылмыстылық деңгейіне орасаң зор әсер етеді. Себебі орта табы басым мемлекеттер де қылмыстық топтар мен кикілжеңдер салыстырмалы түрде аз болады. Сондықтан да қылмыстылық деңгейі қоғамның әлеуметтік, мәдениеттік әрі саяси сауаттылығына байланысты болатынын естен шығармауымыз керек. Осыдан келетін түйін қылмыстылық өзінің даму заңдылығы бар, сандық әрі сапалы көрсеткіштерімен сипатталатын қоғамдық жағымсыз құбылыс және осы құбылысты мемлекет пен қоғам өз бақылауында ұстап керекті мәжбүрлеу шараларын пайдаланып тежеп отыруы тиіс.

Қылмыстылықпен күресте және ескертуде қажетті эффект алу үшін оны тудыратын немесе қоздыратын себептерін анықтап алу басты мәселе болып табылады. Бұндай қасиеттер мен білімдерді игеру үшін қылмыстылықтың заңдылығы мен оның даму динамикасына қатысты себепты байланыстарды түсіне білу қажет [5]. Қылмыстылықтың себеп-салдарын зерттеу барысында орның не себепті орын алуы мен салдарына мән берген жөн. Себебін қарастыру барысында индивидтің араласу ортасын, ол өз кезегінде оның даму процесін айқындайды. Адамдар арасындағы әртүрлі теріс қылықтар, жүріс-тұрыс нормалары, құндылықтар жүйесі және тұлғалардың өмірдегі шындығы әртүрлі қайнар-көздермен, ақпарат желілері арқылы олардың дүниетанымына, психологиясына, қоғамға деген көзқарасына әсер етіп, қалыптастырады. Бұдан түйетін түйін, біртекті қоғам мен біртекті өмір әлемде кездеспейді, сол себепті қылмыстылық детерминаты мен қарқыны әр елде, әр

жерде, әр кезеңде өзгеше орын алып, тарихы басқа болады. Бырақта жалпы ұқсастықтары кездесіп, оның алдын алуда біртекті күрестер жүргізілуі мүмкін. Кез-келген қылмыстылықтың орын алуы, қылмыстық зардаптар мен себепті байланысымен айқын көрініс табады. Қылмыстылық әр-алуан болғанымен, оның шығу себептері, даму заңдылығы, өсу қарқыны, сандық және сапалы көріністерінің қайнар көздері әр елде бірдей жағдай да көрініс тауып тұрады. Сондықтанда қылмыстылық ол көпқырлы әлеуметтік құбылыс. Оның себептері құқық қорғау органдары мен мемлекет тарапынан шешімін таппаған әлеуметтік қиындықтар мен де өткен кезеңдердің қалдырған салқын лебі мен жағымсыз іздері және де тәрибелік жұмыстарындағы әубастан кеткен қателіктер. Қылмыстылықтың детерминациясында әлеуметтік құбылысты ажыратып алған дұрыс, себебі белгілі бір ауданда қылмыстылықпен күресу әлсіреген де, жаңа аудандары игеру де және әскери режим хабарланған да қылмыстылықтың орын алуы күшейіп кері әсерлер жүре бастайды, интенсивтілігі мен динамикасында өзгерістер, яғни қоғамда жағымсыз жағынан арта түсу байқалады. Жоғарыдағыларды ескере отырып қарастырсақ және де себептері мен шарттарын басшылыққа алсақ бұл – қоғамдық-экономикалық формацияға жағымсыз әсер ететін құбылыс екені көзге ашық көрінеді, әрі қылмыстың детерминациялануына әкеп соғады.

Кондрашков Н.Н., Коробейников Б.А., Кузнецов Н.Ф., т.с.с. авторлар тобы қылмыстылықта көп жағдайда басымдылықты мемлекеттің экономикалық-әлеуметтік көрсеткіштеріне немесе халықтың әлеуметтік жағдайымен тағыз байланыстырады және де тарихи сабақтастырады. Алайда, Эллиот Аронсонның «Топқа ұмтылған жалғыз» атты әлеуметтік психологиясында конформдылыққа, яғни бір мәселеде басымдылыққа ие топтың позициясын ұстану да маңызды фактор ретінде адамның мақсаттылығын алға қояды [6]. Мысалға, өзін-өзі төмен бағалайтын адамдар, өзіне жоғары баға беретін адамдарға қарағанда топтық қысымға тез түседі дейді. Оған, реалды мысал айтатын болсақ, ұйымдасқан қылмыстық топтардың құрылымы мен олардың мүшелерін алып қарастыруға болады. Бұл өз кезегінде қылмыстылыққа тек әлеуметтік қырынан емес, психологиялық фактордың да маңызды рөл атқаратынын біліге болады. Нәтижесінде адамдар топқа мүше болған жағдай да өздерін жоғары бағаласа, сол топқа онша қабылданбаған адамдарға қарағанда, топ нормалары мен стандарттарына көбірек бір ниеттілік танытты. Яғни, жоғарыда айтқандай қылмыстық топта өзін көшбасшы немесе көшбасшының оң қолы ретінде сезінген немесе өзінің қылмыстылықта рөлінің жоғары екенін сезінген топтар, сол қылмыстық ұйымдасқан топта рөлі әлсіз, төмен звеноларға қараған да сол ұйымдасқан қылмыстық топтың мүддесі үшін конформдылық байқатады. Жалпы алғанда, бұл адам мен адамдар тобының арасындағы психологиялық байланыстың немес факторлардың салдары мән беруге тұрарлық әлеуметтік-психологиялық құбылыс екенін бізге аңғартады. Осыған орай, жазушы Малькольм Гладуелл кейбір құрметті адамдар қажет жерде уақытында болғанда, негізгі әлеуметтік үдерістер конформдылық механизмі арқылы шұғыл және аяқ асты жиі өзгеретінін айтады. Бұл дегеніміз, атакты, қоғамда абыройлы адамдар көпшіліктің сана-сезімін, ойын, ұстанған ұстанымдарын бір мезетте өзгертіп жіберуі мүмкін. Мысалға, жиналыстар, митингілер, демонстрациялар және шерулерге шығу барысында, адамдар тобын белгілі бір қоғамда орны бар [2], Малькольм Гладуелл айтпақшы құрметті адамдар олардың конформдылыққа бейімділігіне қатысты көшеге ереуілдерге алып шығады. Кімнің де болса, көзі алақтап, үстінен жағымсыз иіс шығып тұрған жүдеубас бозбаладан гөрі, түр әлпеті де, кйімі де келісті көрнекті мырзаның соңынан сеніммен еретіні еш күмән тұдырмайды. Киіміңмен қарсы алып , ақылыңмен шығарып салады деген осыдан шыкса керек. Осының өзі қоғамда заңдылықтарға бағынған қылмыстылықтың детерминациясын, яғни өсу қарқыны мен сапасын және сандық көрсеткіштеріне тікелей әсер етеді.

Зерттеу жұмысымының кезекті сатасы ғылыми жұмысымды қорытындылауға да келіп жеттім. Кез - келген құбылысты зерттемес бұрын тарихқа сілтеме жасап, оның құпияларына үңіліп қана алдағы болатын болашағына бағыт - бағдар жасай аласың деп түсінем. Қылмыстылықты зерртеу барысында бұндай құбылыстардың пайда болуы, шығуы және олармен күресуде көптеген ғалымдардың, ұлы ойшылдардың және де басқа да

ізденушілердің еңбектеріне сүйене отырып, келесідей түсінік менің ойымда тұжырымдалды. Осындай ойға жетуіме қоғамдағы әртүрлі сфералардың тоғысқан түйініндей кешенді ақпараттарға қол жеткізуіме көп байланысты болып тұр. Нақты айта келсек, қылмыстылықтың себеп салдары – мемлекеттің экономикалық – әлеуметтік жай-күйінің, адамдардың мәдени – саяси ахуалдағы деңгейі, азаматтық қоғамның жеткілікті түрдегі белсенділігі, бойына атадан - балаға қанмен келген тегі, отбасы – ошақ қасындағы дәстүрлі тәрбиемен, білім және тәрбие беру мекемелеріндегі жүйелі түрде ұзақ тарихымен дағдыланған білім беру жүйесіндегі адамдардың әлеуметтік психологиялық және дүниетанымдық өресінің ақыл-ой парасаты, арнайы қылмыстылықпен күресетін, ескертетін мемлекеттік органдардың бірлесе істеген көпсалалы жұмысының нәтижесі, қоғамда болып жатқан жағымсыз құбылыстар, қылмыстылықты дәріптейтін адам санасына әсері бар ақпараттар ағыны, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарды жалпыға жария ету, сырт күштердің бізге қарсы бағытталған саяси күштері және де тағы да басқа өмірде болып жатқан құбылыстар жиынтығы. Осының бәрі қылмыстылықтың орын алуы мен болдырмау салдары деп мен түсінем. Бұдан да артық тереңдете түсініктеме беретін ғалымдар мен ізденушілер тобы бар деп білем. Сол себепті қылмыстылық жер күнді айналғандай табиғи заңдылық сияқты маған көрінеді.

Осы жерде орыстың мемлекет қайраткері, тарихшы, этнограф А.И.Левшиннің 1820 жылы жазылған «Жеті жарғы» қазақтың басқару және заңдар үлгісі атты еңбегінде мынандай тарихи деректер келтіреді, содан үзінді: «Бірінші орында әділ жаза қолдану орын алды:

- Ұрлық, тонау, зорлық, зинакорлық жасағаны үшін өлім жазасына кесіледі.

-Сот шешімімен өлтірілген адамның туыстары кісі өлтіргенді өлтіруге құқылы, ал қолды, аяқты, құлақты және басқа мүшені кескендердің тура осындай дене мүшелері кесілуі тиіс. [7]»

Алайда сот үкімімен немесе талапкердің келісімімен жаза жеңілдетілуі мүмкін, бірақ қылмыскер кез келген қылмысы үшін белгіленген мөлшерде төлемақымен жазаланады. Кісі өлтірген құн төлеумен өмірін сақтап қала алады, яғни әрбір өлтірген ер адам үшін 1000, ал әйел үшін 500 қой құн төлесе, біреудің дене мүшесіне зақым келтірсе 100 немесе 20 қой көлемінде құн төлеп жазадан құтылған». Осы айтылған деректер сол замандағы қылмыспен күресте және қылмыстың алдын алуда ерекше рөл ойнаған. Дерек көзге қарап тұрсақ қылмыс жазап жаза басқан адамға өлім жазасы төніп тұрса, жәбір көрген жаққа құн төлеу арқылы өз өмірін сақтап қалуға мүмкін болған. Бұның өзі мен алдыңғы таруаларда қарастырып кеткен қатал жаза орнына жеңіл жаза тағайындау арқылы қылмыстылықты азайту қағидасына дәл келіп тұр [8]. Содан болса керек тарихи байланыс өз ізгілігін тауып қазіргі біздің қылмыстық заңнамада татуласуға, айыппұл төлеп жәбірленушімен келісімге келу туралы нормалары бар, яғни бұлда әлеуметтік психологиялық ізденіс нәтижелерінің қылмыстылықты азайтуға қатысты қағидаларының жұмыс жасап жатқанын білдіреді. Бұл өз кезегінде менің зерттеу жұмысымның нақты фактілермен дәлелін тауып жатқанында деп айтсам артық етпес.

Мемлекет, қоғам ондағы даму үрдістері адамдармен етене байланысып жатқан дәуірде қылмыс пен қылмыстылық бола бермек, тек онымен жүйелі күрес жүргізу арқылы адам сенгісіз көрсеткішке дейін төмендетуге болатынына сенімдімін.

Әркімді әрқашанда ойландырып жүрсін деп зерттеу жұмысымды Расул Гамзатовтың сөзімен аяқтаймын: «Кез келген жолдан кері қайтуға болады. Тек өмір жолында кері қайтуға жол жоқ»!!!

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда қабылданған, Алматы қаласы «Юрист» баспасымен басылып шығарылған.
2. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2018.

3. *Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексіне комментарий. 2-ші басылым. Баспа: И.Ш.Борчаивили редакциясымен – Алматы «Жеті жарғы» 2007 жыл.*
4. *Көпке ұмтылған жалғыз әлеуметтік психологияға кіріспе, Эллиот Аронсон, Ұлттық аударма бюросы, 2018 жыл. «Рухани жаңғыру» мемлекеттік бағдарламасымен шығарылған кітап.*
5. *Криминология оқулық, Кондрашков Н.Н., Коробейников Б.А., Кузнецова Н.Ф., Лейкина А.Н., Миньковский Г.М., т.б. авторлар тобы. РФ Мәскеу, баспа; «Заң әдебиеті», 1988 жыл.*
6. *Криминология оқулық. В.Н.Кудрявцева және В.Е.Эминованың редакциясымен. РФ Мәскеу. Баспа «Юрист», 1995 жыл.*
7. *Орыстың мемлекеттік қайраткері, тарихшы, этнограф А.И.Левшиннің 1820 жылы Тәуке ханның «Жеті жарғысы» туралы жазған очеркісінен үзінді.*
8. *Теңдей болу құқығы – антикадан қазіргі уақытқа дейін. Мақалалар, ойлар мен сөздер жиынтығы, Алматы, «Жеті жарғы», 1995 жыл.*

*Шегебаев М.Т., Тұрсынбай А.Б.
Тұран университеті «Құқықтану» мамандығының 2 курс студенттері*

Ғылыми жетекші: Амреева И.С., аға оқытушы

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР ҚЫЛМЫСТЫЛЫҒЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада қазіргі таңдағы қоғамның экономикалық және саяси өміріндегі тұрақсыздық салдарынан қылмыстылық кәмелетке толмағандар арасында етек ала бастады. Осы уақытқа дейін кәмелетке толмағандардың қылмыстылығы біртұтас криминологиялық санат ретінде қаралады. Қылмыстылық бұл салыстырмалы жаппай, тарихи өзгермелі әлеуметтік, қылмыстық-құқықтық сипатқа ие, сонымен қатар белгілі бір мемлекетте белгілі бір уақыт аралығында жасалған қылмыстардың жиынтығынан тұратын таптық қоғамның құбылысы және қылмыстылықтың келесідей сапалық-сандық да көрсеткіштермен өлшенеді: яғни, қылмыстылықтың мөлшері, деңгейі, құрылымы, динамикасы (қозғалысы) қарастырылған.

Кілт сөздер: құқық, азаматтар, конституция, қоғам, кәмелетке толмағандар, заң, әлеуметтік, жасөспірімдер, ел, мүдде, бас бостандықтары.

Аннотация

В данной статье в настоящее время в результате нестабильности в экономической и политической жизни общества преступность стала меняться среди несовершеннолетних. До настоящего времени преступность несовершеннолетних рассматривается как единая криминологическая категория. Преступность это относительное массовое, исторически изменяющееся социальное, уголовно-правовое характер, а также явление классового общества, состоящее из совокупности преступлений, совершенных в определенном государстве за определенный промежуток времени, и измеряется следующими качественными и количественными показателями преступности: то есть предусмотрено размер, уровень, структура, динамика (движение) преступности.

Ключевые слова: право, граждане, Конституция, общество, несовершеннолетние, право, социальное, подростки, страна, интересы, свобода вероисповедания.

Abstract

In this article, at present, as a result of instability in the economic and political life of society, the crime is changing among minors. To date, the Crime, the minor is treated as a single crime category. Crime is a relatively massive, historically changing social, criminal and legal nature, as well as the phenomenon of class society, consisting of a set of crimes committed in a certain state for a certain period of time, and is measured by the following qualitative and quantitative indicators of crime: that is, the number, level, structure, dynamics (movement) of crimes.

Keyword: law, citizens, Constitution, society, minors, law, social, teenagers, country, interests, freedom of religion.

Елбасы «Қазақстан жолы–2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында (17.01.2014) «...XXI ғасырдағы дамыған ел дегеніміз – белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар...» екеніне баса назар аударып, Қазақстан мемлекетінің болашағын жастармен байланыстыра отырып, жастардың білімділігі мен біліктілігін арттыру үшін «...жетекші университеттерді академиялық және басқарушылық автономияға біртіндеп көшіруге жоспарлы түрде кірісу қажет. Үлгерімі жақсы студенттер мен оқушыларды қолдаудың тиімді жүйесін жасау қажет деп санаймын...» [1] дегені баршаға аян.

Бүгінгі студент ертеңгі ел қорғаны, болашағы мен келешегі. Осы тұрғыдан қарасақ, жастар болашағы үшін жасалып жатқан, істелер істерді тізбей-ақ, тек бір ғана мысал ретінде, мемлекет қаражаты есебінен шетелдің алдыңғы қатарлы оқу орындарында оқып жатқан жастарды айтсақ жеткілікті сияқты.

Жалпы, кәметке жасы толмағандардың болашақта қоғамның белді азаматы болуы үшін, олардың құқық табалдырығын «сүрінбей» аттауы үшін құқықтық сана мен білімділікті үнемі жетілдіріп отыру керек. Құқықтық сана мен білімділік бір-бірімен тығыз байланысты болғандықтан, оны үнемі жетілдіріп отыру болашақты терең ойлайтын кез келген жас үшін ол өмір заңдылығы ретінде қалыптасуы керек сияқты.

Сәл кейін шегініп, құқық теориясында қабылданған құқық санасын зерделесек, жалпы құқық санасының ұғымы біздің әлеуметтік зерделеуіміздің мақсаттары үшін нақтылауға жеткіліксіз болып шыққанына көз жеткізер едік. Құқық санасының жеткіліксіздігі жас жеткіншектердің өмірде ағаттық істеп, сүрінуіне, өкінуіне, өмірдегі өз орнын таба алмай қиналуына алып келіп жататынын өмірлік тәжірибе дәлелдегендей. Сондықтан, құқық санасының толысуы үшін кәметке толмағандардың құқықтарын білуі, олардың қолданылып жүрген құқыққа қатысы, олардың қоятын талаптарының басын біріктіретін құқықтық білімділік жиынтық ұғымы шеңберінде қолданылуы үлкен орын алады.

Кәметке жасы толмағандардың құқықтық білімділігі де олардың қоғамға жат әрекеттерін азайтып, қоғамға қарсы жат қадам басуын сирейтетіндігі белгілі. «Қоғамға жат кейбір жеңіл-желпі құқықбұзушылықтан басталған әрекеттерден қылмыстың туындауы құқықтық танымның жоқтығын, құқықтық білімнің төмендігін» дәлелдейді [2].

Кәметке жасы толмағандардың құқықтық білімін, құқықтық санамен қоса жетілдіру болашақта құқықбұзушылық пен қылмыстылыққа тосқауыл болары сөзсіз. Кәметке жасы толмағандардың құқықтық білімін құқықтық санамен ұштастыра жетілдіру жөнінде қомақты ой қозғап, жасөспірімдердің құқық бұзуына себепкер болатын осы құқықтық білімнің таяздығы екендігін баса айтқан белгілі криминолог-ғалым Е.І.Қайыржановтың пікірін қолдаған ғалымдар Ө.С.Жекебаев, М.С.Нәрікбаев, Е.О.Алауханов, Е.Б.Абдрасуловтар оның алдын алу жолдарын қарастырып, нақты шаралармен әсер етуді ұсынды.

Дәл осындай пікірді ұстанған ресейлік ғалым А.И.Долгова жасөспірімдердің құқықтық танымының қаншалықты жоғарылығын анықтау мақсатында анкеталық сұрақтардың маңыздылығына көз жеткізді. Ол анкетаның «ашық» - «жабық» түрін пайдалану арқылы, Құқықтық сана кәметке жасы толмағандардың құқықбұзушылыққа деген көзқарасын анықтап, оларды үш топқа бөле отырып, олардың қандай да болмасын

қоғамға жат әрекеттеріне жауапсыздықпен қарайтынын дәлелдей келе, оған құқықтық танымның төмендігі себеп болатынын тағы да атап көрсетті. Мәселен кәмелетке жасы толмағандардың құқықтық білімінің төмендігіне куә ететін үш топ:

1. өзінің әр басқан жат әрекеттерін дұрыс санайтындар;
2. қоғамға жат, аморальдық қадам жасағанды мойындағандар;
3. қылмыс жасағандар.

Сонымен қатар, ресейлік ғалым А.И.Долгованың орта мектептерде жүргізген зерттеулеріне сүйенсек, әрбір он оқушының жетеуі қылмыстық жауаптылыққа 18 жастан тартылатынын айтса, тек 16 пайызы ғана 14, 16 жастан бастап жауапкершілік табалдырығын аттайтындығын дұрыс көрсеткен [3].

Көптеген тәжірибе құқықтық жауапкершіліктен білімі барлардың қатарына бас бостандығынан айырылып, арнаулы мектептерде, коллонияларда жазасын өтеп жүрген кәмелетке жасы толмағандарды жатқызуға болатынын дәлелдеді.

Белгілі криминолог-ғалым Е.И.Қайыржанов зерттеулері бас бостандығынан айырылған 251 кәмелетке толмағанның 14 пайызы қылмыстық жауапкершілік 15 жас немесе одан жоғары жаста тартылатынын айтса, 50 пайызы дұрыс жауап берумен бірге қылмыстық жауапкершілікке жасын ішкі істер қызметкерлерінен, тергеушілерден естігендіктерін жеткізген. Ал, 13 пайызы нақты білмесе, 20 пайызы достарынан, 4 пайызы ата-анасынан, 3 пайызы күнделікті басылымнан 2,5 пайызы кітаптан оқығанын мәлімдеген [4].

Қазіргі таңда біздің өсіп келе жатқан ұрпақты салауатты дамуына егеменді де, тәуелсіз мемлекетіміз Қазақстан демократиялық және қиын-қыстау өтпелі кезеңдерде біздің жастарымыздың арасында, соның ішінде атап айтсақ кәмелетке толмағандар арасындағы бақылаусыздық болып тұр. Соңғы жылдары республикада өсіп келе жатқан кәмелетке толмағандар арасында және жастардың төмендегі статистикалық мәліметтеріне қарайтын болсақ, өкінішке орай, қарастырылып отырған тұлғалар арасындағы қылмыстылық өршуде. Отбасының немесе мемлекет қамқорлығының аздығынан, балалардың іс-әрекетіне бақылаудың жоқтығы олардың теріс жолға түсіп кетуіне мүмкіндік береді. Олар өздерінің ойына не келсе соны жасап, заңсыз қаражат тауып, қоғамға қауіп тудырады. Сонымен қатар жасөспірімнің ұзақ уақыт қараусыз және криминалдық ортада болуы оның әрі қарай өмір сүру деңгейін анықтайды. Кәмелетке толмаған құқық бұзушылықтармен сақтандыру жұмысын жұмысын тиімді жүргізуге кедергі болатын бір жағдай-қоғамға қайшы әрекет жасаған жасөспірімнің 70%-ы кейін өзінің қылмыстық ортасына қайтып оралады.

Соңғы жылдары жас балалар (9-13 жастағы) құқықбұзушылығы мен кәмелетке жасы толғандар қылмысының қайталануы кімді болса да, аландатпай қоймаса керек. Қазіргі кезде кәмелетке жасы толмағандар ісі жөніндегі комиссиясының атқарып жатқан жұмыстарының тиімділігі:

– құқық бұзған балаларды дер кезінде есепке алып, тәрбиелік сипаттағы шара қолданудан;

– есепте тұрған балалар мен қайталап қылмыс істеген балалардың түзелуінен көрінеді.

Ескерту жұмыстарының белгілі мөлшерде әсер еткенін, қылмыстың сәл болса да азайғаны – кәмелетке жасы толмағандар ісі жөніндегі комиссия жұмысының тиімділігінен деуге болады. Десек те, кейбір келеңсіз жағдайлар бұл мекеменің істеген жұмыстарын жоққа шығаратындай дәрежеге жеткізеді.

Кәмелетке жасы толмағандар ісі жөніндегі комиссияның құқық бұзушылықтың алдын- алу шаралары мен жүргізген тиімді істеріне қоса, олардың жіберетін кейбір олқылықтарын зерттеген ресейлік заңгер ғалым М.Е.Токарева коллониядан босаған 18-ге дейінгі кәмелетке жасы толмағандардың 42 пайызы, шартты түрде сотталған кәмелетке жасы толмағандардың 20 пайызы және құқық бұзғаны үшін комиссия тарапынан шара қолданылғандардың 27 пайызы кәмелетке жасы толмағандар ісі жөніндегі комиссияға есепке алынбағанын ашып көрсетті [5].

Жасөспірімдермен жүргізілетін профилактикалық жұмыстың оларға әсер етуі, құқық бұзушылықты болдырмау жұмысының тиімділігі қоғамға жат әрекеттің кейбір саласына

терең талдау жасауды, оның себептерін ашып көрсетуді, қандайда болмасын құқық бұзушылыққа қарай туындайтын ниеттің ерекшеліктерін ашуды, оның жүзеге асуын, одан кейінгі, дейінгі зардаптарын көрсетуді қажет етеді. Кәмелетке жасы толмағандар тәртібінің әртүрлі болатынын талдаған ғалымдар В.Н.Кудрявцев, А.А.Герцензон, В.К.Звирбуль, И.И.Карпец бірінші орынға бас пайдасын ойлау және күш көрсету қылмысын қоятырып, баспайдасын ойлау мақсатында жасалған қылмыс (көбінесе ұрлық, тонау) кәмелетке жасы толмағандар қылмысының 50-70 % құрағанын баса көрсетті. Заңгер ғалымдар бұл қылмыстардың қауіптілігі көбінесе топтық сипат алатынын, ұрлық жасаушылардың жасы 10-13 жас аралығында болатындығымен ерекшеленетінін де айқындап берді.

Сондай-ақ, ғалымдар зерттеулері жанұяда, мектепке дейінгі, кейінгі тәрбиеде баланың бойында өзінің, қоғамның мүлiгiне деген дұрыс қатынастың қалыптасуы өз дәрежесінде еместiгiн ашып, қылмыстың бұл түрiмен байланыс iшiмдiк iшу, есiрткi шегу, достарына iлесу кезiнде жүзеге асатыны белгiлi болғанын нақты дәлелдер арқылы саралап бердi.

Жасөспiрiмдердiң мұндай жат әрекетке бармауы үшiн оларды қоғамға пайдалы iспен айналысуға тарту басты орын алады. Баланың еңбегi жалақымен бағаланатын былай қойғанда, ұйымдастырылған пайдалы жұмысқа араластыру мақсаты – еңбекпен тәрбиелеу екенiн еске алсақ, бұл шара оларды ынталандыра түсерi белгiлi. Оған қоса, еңбектегi ересектердiң үлгi аларлықтай әрекеттерi де, олардың бойындағы жат қылықтарынан арылуына әсерiн тигiзбей қоймайды.

Л.С.Халдеев колонияда жазасын өтеп жатқан жасөспiрiмдердiң құқықтық танымын тексеру барысында жүргiзген зерттеулерде сотталған кәмелетке жасы толмағандардың қылмыстық жауапкершiлiк жайында соттың үкiмiнен кейiн ойлана бастағанын көрсете келе, олардың 30 пайызы өздерiн қоғамға қайшы ерекше ештеңе iстеген жоқпын деп санағанын, 26 пайызының тиiстi орындардың жазаның өте ауыр түрiн тағайындағанын, 30 пайызы жазасының әдiл еместiгiн айтқанын тiлге тиек еттi [6].

Сондықтан да, менiң пiкiрiмше, колонияда тәрбие жұмыстарын жүргiзiп жатқан тәрбиешiлер тәрбие жұмысын бас бостандығынан айырылғандармен жүргiзу барысында олардың iстеген қылмысының ауырлығын мойындату арқылы екiншi рет қайталамауы үшiн ол баланың психологиялық ерекшелiктерiн ескере отырып, тәрбиенiң нәтижелi болуы мақсатында жұмыс жүргiзуi қажет.

Өзiмiзге белгiлi болғандай, көптеген жасөспiрiмдер қылмыстық құқықбұзушылықты бiреудiң ықпалымен не болмаса бiрден тұтанған ойын iске асыру мақсатында соңынан не боларын, тигiзер зардаптарын ойланбастан iстейтiн болғандықтан, профилактикалық тәрбие жұмысы кезiнде, оны да естен шығармаған абзал.

Көптеген өмiрдегi тәжiрибе көрсеткендей, 10-13,14 жастағы баланың ойлау қабiлетi күннен күнге өсетiн болғандықтан, бұл жастағы баланың кейбiр балалық көзқарастары толысып, тұрақтана түседi. Маңайындағы адамдарды сынап, бағалауда жаңа ойлар қалыптастырады. Өзiне сенiмдiлiк, тұрақтылық нығая түседi. Оған қоса, ескi- жаңа ойлаудың арасында қайшылық пайда болады. Бұл екiжақтылық оның мiнезiнiң өзгеруiн, тәтiбiнiң бiр орында болмауын, асығыс қорытынды шығаруын қалыптастырады.

Құқықтық сана мен құқықтық бiлiмнiң маңыздылығын зерттеген ғалымдар (У.С.Жекебаев, Е.И.Қайыржанов., Е.О.Алауханов) колонияда тәрбиеленушiлердiң өздерiнiң iстеген қылмысына жауапкершiлiгiн сезiнуiн әр тұрғыда қарауға болатынын зерттеген. Зерттеу олардың кейбiреуiнiң құқық бұзушылықты сезiне, түсiне тұрып iстегенiн, кейбiреуiнiң жауапкершiлiктен оңай құтылатындығын ойлағанын дәлелдеген.

Тәрбиеленушi балалардың қылмыстық ниетiнiң нелiктен жүзеге асқандығын сұрағанда мынандай нәтиже берген:

- достарының алдында мақтанып, өзiн күштi көрсеткiсi келгендер (сұралған 103 бала, яғни 23%);
- ересектердiң ықпалына ергендер (бұл – әсiресе тәрбиеленiп жатқан балалар, яғни 14 жастағыларға тән (сұралған 46 бала, яғни 13%);
- көрсекызар, заңды бұзуға дайын тұрағандар (62 бала, яғни 12%).

Қалай десек те, кәмелетке жасы толмағандар қылмыстылығы болашақта жалпы қылмыстылықтың орнын толтыратындықтан, олармен жүргізілетін шаралар нәтижелі де нәрлі болу керектігі айтпаса да түсінікті. Нәтижелілік қай кезде де, үнемі жақсы жақтарды туындатып, баланы жақсылыққа ғана жетелейді. Ал, жақсылықтың жандана түсуі үшін жоғарыда айтқан құқықтық сананы құқықтық білімділікпен қоса бала бойына сіңіре білсек, сонда ғана құқықтық сана қалыптасып, құқықтық білімділік толысып, қылмыстық құқық бұзушылықты болдырмай, қылмыстылықтың алдын ала аламыз.

Кәмелетке толмағандардың құқықтық білімділігінің жетілуіне бірден-бір себепші болатын жанұя екенін тілге тиек еткен кейбір ғалымдар (Е.І.Кайыржанов, Е.О.Алауханов, М.С.Нәрікбаев) оның маңыздылығы зор екенін дәлелдеген.

Белгілі педагог В.А.Сухомлинский кезінде баланы тәрбиелеудің екі қайнар көзі бар екенін атап көрсеткен болатын. Біріншісі – оқушыға, тәрбиеленушіге, саналы түрде әсер ету екіншісі – баланы қоршаған «күрделі» орта. В.А.Сухомлинский көзімен қарайтын болсақ, біріншіден, тәрбие жан-жақты, нәтижелі болу керек, екіншіден, баланы «қоршаған ортасы», өмірдің көлеңкелі жақтарының әсер етуі- белгілі мөлшерде стихиялы сипат алады. Ересек қылмыскерлерге қарағанда жас құқық бұзушылар өзін қоршаған әлеуметтік ортамен тығыз байланысты. Бұл жөнінде белгілі ғалымдар (Е.І.Кайыржанов, А.И.Долгова, О.Д.Ермакова, Н.В.Беляев) әлеуметтік орта мен жасөспірімнің арасындағы тығыз байланысты көрсеткен. Олардың пікірінше, өзіміз айтып кеткен, әлеуметтік орта ретінде жанұяның рөлі зор.

Жанұя баланың өсуіне, қоғамға тигізер пайдасына көп көмегін тигізеді. Жалпы жанұя, бала жөнінде сөз болғанда үш тәсілді айрықша көрсету артық болмайды. Біріншісі, әлеуметтік- материалдық жағдай, екіншісі, жанұя бірлігі, үшіншісі, ата- ананың тәрбиеге көзқарасы. Соңғы екеуі баланың жанұямен бірлігін сипаттап, оның рухани тұрғыдан дамуына көп әсерін тигізеді.

Шынында да отбасындағы келеңсіз қылықтар, ұрыс-керіс, жанжал, айқай-шу, бәрі-бәрі баланың тәртібіне, тәрбиесіне кері әсерін тигізіп, нәтижесін береді. Ішімдікке әуестену, есірткі шегу, төбелеске әуестену, қатыгездік пен мейірімсіздік өсе келе оның әдетіне айналмасына кепілдік беруге болмайды.

Қалай болғанда да, кәмелетке толмағандардың қылмыстылығының алдын алу мақсатында құқықтық сананы жетілдіре беру-өмір талабы. Өмір талабы құқықтық білімділікті санаға «құюмен» жалғасын тапса, алдыға қойған мақсатқа жеткенімізді көрсетеді. Біз кәмелетке толмағандар қылмыстылығы жайлы сөз қозғағанда, «барлық жасөспірім жат әрекетке әуес» деген пікірден аулақпыз. Өзімізге белгілі, ойы ұшқыр, санасы тұнық, өз ойы мен пікірін еркін жеткізіп, салихалы ой қозғайтын, құқықтық біліммен «қаруланған» жастарымыз өте көп. Сол жастардан үйренуге, көргенін істеуге талпыныс жасайтын, талпынысты өзіне ар санайтын жастар да жоқ емес, бар.

Сондықтан, менің ойымша, кәмелетке толмағандардың бойында ерік-жігерді нығайту үшін отбасы, мектеп, қоғамдық ұйымдар тарапынан әсер ететін белгілі бір жүйе қалыптасса, нәтижесін берері сөзсіз. Әрине, отбасы бала шыққан орта болғандықтан, бала сол ортаның «көшірмесін» қайталауы мүмкін. Мүмкін деуімізге себеп, өмірлік тәжірибе жақсы отбасында тәрбиеленгендердің бұрыс жолды таңдауын немесе «нашар» отбасындағылардың дұрыс жолды таңдауына алып келіп, кейде ата-ананың істеген жат істерін балаларының қайталағанын көрсетуде. Бұл жерде барлық бала сондай деген жаңсақ пікір қалыптаспаса керек. Айтпағымыз, ата-ананың бала бойында тек жақсылық нышанын қалыптастыруы үшін кішкентай кезінен бастап сана- сезімін оята білуі. Сана-сезімнің оянуы жауапкершілікті түсінуге жетелейді. Жауапкершілікті түсіну ата-ана, дос-жаран, қоғам алдындағы жауапкершілік жүгін түсінуге жол ашады. Жол ашу – кәмелетке толмағанның өмірге құлшынысы, көзқарасы, жақсылыққа ұмтылуы, білімге құштарлығы. Ал, білімге құштарлық білімділікті туынд атады. Білімділік жалпы құқықтық білімділіктің толыса түсуіне себепші болады. Құқықтық білімділік бар жерде құқықтық сана да бар. Құқықтық сана мен құқықтық білімділік кәмелетке толмағандар бойында берік «орын алса», оның қоғамдағы маңыздылығының арта түсетіне күмән жоқ.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев: «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ». (Жолдаудың толық мәтіні)
2. Долгова А.И. Изучение правового сознания несовершеннолетних. Вкн:-Научная информация по вопросам борьбы с преступностью.- М. -1969г, №22.
3. Каиржанов Е.И. Объект преступления – интересы социальных субъектов. Алматы, 2008.
4. Абдрасулов Е.Б. Кәмелетке толмағандар арасында құқық бұзушылықтың алдын алу.- «Заң»,2005, -№6
5. Кәмелетке толмағандардың арасындағы құқық бұзушылықтың профилактикасы және олардың құқықтарын қорғау мәселесі <https://infourok.ru/kmeletke-tolmaandardi-arasindai-i-bzushiliti-profilaktikasi-zhne-olardi-itarin-orau-mselesi-1682785.html>
6. Сухомлинский В.А. Таңдамалы шығармалар. doc.nlrk.kz/result/ebook_275

7 СЕКЦИЯ. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Абыт О.Қ., Жақсыбаев Д.

Қайнар Академиясы «Құқықтану» мамандығының 4 курс студенті,

Ғылыми жетекші: Ашимбаев Д.А., з.ғ.м., аға оқытушы.

ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ ПРОЦЕСТІК КЕЛІСІМНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

ҚР процестік кодексі процестік келісімге келесідей анықтама береді, процестік келісім – қылмыстық процестің кез келген сатысында прокурор мен күдікті, айыпталушы немесе сотталушы немесе сотталған адам арасында ҚР ҚПК көзделген тәртіппен және негіздер бойынша жасалатын келісім.

Кінәсін мойындау туралы мәміле нысандағы процестік келісімді жасасуда келесідей шарттар көзделеді: 1) Күдікті, айыпталушы процестік келісім жасасуға ерікті түрде ниет білдіру; 2) Күдікті, айыпталушы келтірілген күдікке, айыптауға және іс бойынша қылмысты жасағанына қолда бар дәлелдемелерге, өзі келтірген зиянның сипаты мен мөлшеріне дауласпау; 3) Процестік келісім жасасуға жәбірленуші келісімі қажет болуы мүмкін. Алайда, ҚР ҚПК-нің 4- бөлімі 615-бабында жәбірленуші келіспеген кезде процестік келісім жасалмайды деп анық көрсетілген. Бұл дегеніміз жәбірленушінің келісімінің қажет екендігі мүмкін деген сөзді, керісінше жәбірленушінің нақты келісімнің қажет деген сөзімен ауыстырылғандай.

Түйін сөздер: Кінәні мойындау туралы, ынтымақтастық туралы, процесс, кодекс, прокурор, күдікті, айыпталушы, сотталушы, сотталған, экстремист, террорист, жәбірленуші, Бас прокурор.

Аннотация

Уголовно-Процессуальный Кодекс Республики Казахстан дает следующее определение процессуального соглашения: процессуальное соглашение – это соглашение, заключенное между прокурором и подозреваемым, обвиняемым, подсудимым или осужденным на любой стадии уголовного процесса в порядке и на основаниях, предусмотренных УПК РК.

При заключении процессуальной соглашений в форме признания вины предоставляются следующие условия: 1) Добровольное намерение подозреваемых к процессуальному соглашению; 2) не возражение подозреваемого, обвиняемого на доказательства подозрения, обвинения и совершения преступления, характер и размер причиненного ущерба; 3) Для заключения договора может потребоваться согласие потерпевшего. Однако статья 615 УПК РК гласит, что процессуальное соглашение не заключается, если потерпевший не согласен. Это означает, что согласие потерпевшего обязательно. Если потерпевший соглашается, принимая во внимание мнение потерпевшего по вопросу о возмещении преступления, прокурор и сторона защиты заключают процессуальное соглашение в разумный срок, которое излагается в письменном виде, подписывается сторонами соглашения.

Ключевые слова: Процессуальное соглашение о признании вины, процессуальное соглашение о сотрудничестве, кодекс, прокурор, подозреваемый, обвиняемый, осужденный, экстремист, террорист, потерпевший, Генеральный прокурор.

Abstract

Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan gives the following definition of procedural secret: a procedural agreement is an agreement concluded between a prosecutor and a suspect, accused, defendant or convicted person at any stage of the criminal procedure in the manner and on the grounds provided for by the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan.

When concluding procedural agreements in the form of guilty pleas, the following conditions are provided: 1) the voluntary intention of the suspects to the procedural agreement; 2) the objection of the suspect, the accused to the evidence of the suspicion, the charges and the commission of the crime, the nature and amount of the damage caused; 3) The conclusion of the contract may require the consent of the victim. However, Article 615 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan states that a procedural agreement is not concluded if the victim does not agree. This means that the consent of the victim is mandatory. If the victim agrees, taking into account the victim's opinion on the issue of reparation of the crime, the prosecutor and the defense shall conclude a procedural agreement within a reasonable time, which is set out in writing, signed by the parties to the agreement.

Keywords: Procedural plea agreement, Procedural Cooperative Agreement, Code, Prosecutor, Suspect, Accused, Convicted, Extremist, Terrorist, Victim, Prosecutor General.

Қолданыстағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексінің 63-тарауында процестік келісім, оны жасаудың ерекше тәртібі туралы арнайы тарау бар [1]. Осы тарауға сәйкес процессуалдық келісімнің екі түрі заңмен бекітілген, ол: 1) Кінәні мойындау туралы; 2) Ынтымақтастық туралы;

Күші жойылған бұрынғы қылмыстық іс жүргізу көдексінде мұндай норма болмаған, тек өз кінәсін шын жүректен өкіну деген бап қана қарастырылған болатын. Осыны ескерсек, жаңа қолданыстағы процессуалдық кодекстегі процестік келісім қылмыстық іс жүргізу құқығында ерекше жаңалық болып табылады.

ҚР процестік кодексі процестік келісімге келесідей анықтама береді, процестік келісім – қылмыстық процестің кез келген сатысында прокурор мен күдікті, айыпталушы немесе сотталушы немесе сотталған адам арасында ҚР ҚПК көзделген тәртіппен және негіздер бойынша жасалатын келісім;

Процестік келісім жасау тәртібі ҚР ҚПК 13 –бөлімінде жазылған.

Жоғарыда атап көрсеткендей, процестік келісім жасауға заң бойынша екі нысанда жасалуға жол беріледі:

1) онша ауыр емес, ауырлығы орташа не ауыр қылмыстар бойынша – күдікті, айыпталушы келтірілген күдікпен, айыптаумен келіскен жағдайда – кінәні мойындау туралы мәміле нысанында;

2) қылмыстық топ жасаған қылмыстарды, өзге де адамдар жасаған аса ауыр қылмыстарды, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмыстарды ашуға және тергеп-тексеруге ықпал ету кезінде барлық санаттағы қылмыстар бойынша ынтымақтастық туралы келісім нысанында жүргізіледі.

Кінәсін мойындау туралы процестік келісім жасасу өтініш мәлімдеу арқылы жүзеге асырылады, ал ынтымақтастық туралы процестік келісім жасасу өтінішхатпен жүгіну арқылы жүзеге асырылады.

Кінәсін мойындау туралы мәміле нысандағы процестік келісімді жасасуда келесідей шарттар көзделеді:

1) Күдікті, айыпталушы процестік келісім жасасуға ерікті түрде ниет білдіру керек;

2) Күдікті, айыпталушы келтірілген күдікке, айыптауға және іс бойынша қылмысты жасағанына қолда бар дәлелдемелерге, өзі келтірген зиянның сипаты мен мөлшеріне дауласпау керек;

3) Процестік келісім жасасуға жәбірленуші келісімі қажет болуы мүмкін;

Алайда, ҚР ҚПК-нің 4- бөлімі 615-бабында жәбірленуші келіспеген кезде процестік келісім жасалмайды деп анық көрсетілген. Бұл дегеніміз жәбірленушінің келісімінің қажет

екендігі мүмкін деген сөзді, керісінше жәбірленушінің нақты келісімнің қажет деген сөзімен ауыстырылғандай.

Егер жәбірленуші келіскен болса, онда оның қылмыспен келтірілген зиянды өтеу мәселесі жөніндегі пікірін ескере отырып, прокурор және қорғаушы тарап қисынды мерзімде процестік келісім жасасады, ол жазбаша түрде жазылып, оған келісімге қатысушылар қол қояды. Сонымен қоса, процестік келісім жасасуға келісім берген жәбірленушіні залалды өтеу мөлшері туралы талапты одан әрі өзгерту құқығынан айырылады.

Бірақта, процестік келісім жәбірленушіні және азаматтық талапкерді осы қылмыстық істе немесе азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен азаматтық талап қою құқығынан айырмайды.

Кінәні мойындау туралы процестік келісім, сотқа дейінгі тергеп-тексеру нәтижесінде қылмыс жасаудың процестік келісімде көзделмеген өзге мән-жайлары белгілі болған жағдайда, осы келісім ҚР ҚПК-тің 615 және 616-баптарында көзделген тәртіппен және мерзімдерде қайта қаралуға жатады не өзінің қолданысын тоқтатады [1].

Кінәні мойындау туралы мәміле нысанында процестік келісім жасалғаннан кейін тергеу және процестік әрекеттерді жүргізу қажеттігі болмаған жағдайда, іс бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру аяқталды деп есептеледі және прокурор оны айыптау актісінің дереу сотқа жібереді, бұл туралы жәбірленушіге хабарланады.

Кінәні мойындау туралы мәміле нысанында процестік келісімді жасасу күдікті, айыпталушы, сотталушы қылмыстық іс бойынша іс жүргізудің кез келген сәтінде сот кеңесу бөлмесіне кеткенге дейін мәміле нысанында кінәні мойындау туралы процестік келісім жасасу туралы өтініш мәлімдеуге құқылы.

Өз кезегінде, қылмыстық процесті жүргізетін орган, кінәні мойындау туралы өтінішхатты алып, процестік келісім жасасу туралы мәселені шешу үшін келіп түскен өтінішхатты қылмыстық іс материалдарымен бірге үш тәулік ішінде прокурорға жібереді.

Прокурор тергеп-тексеруді жүзеге асырған органнан істі талап етіп алдырып, төмендегі мән-жайларды анықтайды: адамның жасаған іс-әрекетінің кінәні мойындау туралы мәміле нысанында іс жүргізу туралы процестік келісім аясына жататын-жатпайтынын; процестік келісім жасасу туралы өтінішхатты адамның ерікті түрде мәлімдегенін және оны жасасудың салдарлары туралы білетінін; адамның жиналған дәлелдемелерге және іс-әрекеттің саралануына дауласпайтынын; адамның өзі келтірген зиянның сипаты мен мөлшеріне және азаматтық талап қоюға келісетінін; істе қылмыстық қудалауды тоқтатуға әкеп соғатын мән-жайлардың жоқтығын тексеруге міндетті.

Прокурор істе процестік келісім жасасу мүмкіндігі барын көріп, қорғаушы тарапқа оны жасасу туралы мәселені талқылауды ұсынады не өтінішхатты қанағаттандырудан бас тарту туралы жазбаша хабарлайды. Сонымен қоса, прокурор өтінішхатты берген адамға процестік келісім жасаудың салдарын, оны жасаудан бас тарту құқығын түсіндіреді.

Сот шешім қабылдау үшін кеңесу бөлмесіне кеткенге дейін күдіктінің, айыпталушының процестік келісімнен бас тартуға құқығы бар. Алайда, тараптардың процестік келісім жасасудан бас тартуы оны қайтадан жасасу туралы өтінішхат мәлімдеуге кедергі келтірмейтіні атап кеткен жөн.

Процестік келісім жасау салдары қысқартылған өндіріспен қарастырылады және де сотта келісімдік іс жүргізуде қарауға себеп болады.

Сонымен қоса, кінәні мойындау туралы мәміле нысанында процестік келісім жасалғаннан кейін тергеу және процестік әрекеттерді жүргізу қажеттігі болмаған жағдайда, іс бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру аяқталды деп есептеледі және прокурор оны айыптау актісінің дереу сотқа жібереді.

Егер сот кеңесу бөлмесіне кеткенге дейін процестік келісімге келіспеушілік білдірілсе, келісімдік іс жүргізуге жол берілмейді.

Кінәсін мойындау туралы процестік келісім күдікті мен айыпталушы арасында жасалса, ал ынтымақтастық туралы процестік келісім күдікті, айыпталушы, сотталушы және

сотталған адамдар арасында жасалады. Яғни, қолдану аясы қылмыстық құдалау орбитасына кінәлі ретінде тартылған барлық азаматтарға бағытталады.

Ынтымақтастық туралы процестік келісім прокурор мен күдіктінің, айыпталушының, сотталушының, сотталған адамның арасында жасалады және бекіту үшін тиісінше облыстың прокурорына немесе оған теңестірілген прокурорға, олардың орынбасарларына, ал сотталған адаммен келісім – Қазақстан Республикасының Бас Прокурорына не оның орынбасарына жіберіледі. Ынтымақтастық туралы процестік келісім қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамның өз еркімен жасалады және оған оның құқықтық салдары түсіндірілуі тиіс. Мұндай құқықтары түсіндірілмей жасалған процестік келісім, процестік келісімді бекітуден бас тарту туралы қаулы шығарумен аяқталады.

Осыған байланысты, ҚР ҚК-нің 3 бөлімі 55 бабында жеделдетілген сотқа дейінгі тергеп-тексеру істері бойынша, сондай-ақ процестік келісімнің барлық шарттары орындалған істер бойынша жасалған қылмыстық құқық бұзушылық үшін жазаның негізгі түрінің мерзімін немесе мөлшерін осы ҚР ҚК Ерекше бөлімінің тиісті бабында көзделген ең жоғары мерзімнің немесе мөлшердің жартысынан асыруға болмайды делінген. Сонымен қоса, ҚР ҚК –нің 67 бабында процестік келісімнің барлық талаптарын орындаған адам қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін деп көрсетілген. Осындай қылмыстық заңдағы нормалардың ізгілендірілуі қылмыстық құдалауға ұшыраған адамдарға өзінің жағдайын жеңілдетуге, әрі латентті қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашуға, тергеуге орасан зор септігін тигізеді [2].

Қысқартылған сот талқылауы он тәулікке дейінгі мерзімде аяқталуға тиіс, айрықша жағдайларда бұл мерзім судьяның уәжді қаулысымен жиырма тәулікке дейін ұзартылуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексінің 478-бабына сәйкес үкімді орындауға байланысты мәселелерді шешу тәртібінде, сот Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексінің 476-бабының 5) тармағында көрсетілген мәселелерді Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының немесе оның орынбасарының өтінішхаты бойынша, ынтымақтастық туралы процестік келісім шеңберінде қарауы мүмкін.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексінің 476-бабына тоқталатын болсақ, онда үкімді орындау кезінде соттың қарауына жататын мәселелер қарастырылған. Ал бізге керегі, Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексінің 476-бабы 5) тармағы, онда: жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 72-бабы), жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыру не тағайындалған жаза мерзімін қысқарту (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 73-бабы) туралы көрсетілген;

Яғни, бұл дегеніміз, Қазақстан Республикасының Бас Прокурорының немесе оның орынбасарының өтінішхатымен процестік келісімді орындаған қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кінәлі, сотталған адам процестік келісімнің барлық талаптарын орындаған жағдайда, ауыр қылмыс үшін тағайындалған жаза мерзімінің кемінде үштен бірін не аса ауыр қылмыс үшін тағайындалған жаза мерзімінің кемінде жартысын іс жүзінде өтегеннен кейін ғана, шартты түрде мерзімінен бұрын босату сотпен қолданылуы мүмкін.

Және де, осы ойды толықтыра кетсек, сотталған адам процестік келісімнің барлық талаптарын орындаған жағдайда, ауыр қылмыс үшін тағайындалған жаза мерзімінің кемінде төрттен бірін не аса ауыр қылмыс үшін тағайындалған жаза мерзімінің кемінде үштен бірін іс жүзінде өтегеннен кейін сотпен қолданылуы мүмкін. Егер, сот тағайындаған өмір бойына бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адам процестік келісімнің барлық талаптарын орындаса, ол бас бостандығынан айырудың кемінде он бес жылын іс жүзінде өтегеннен кейін шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 73 - бабының 4 тармағында процестік келісімге қатысты былай делінген: онша ауыр емес, ауырлығы орташа, ауыр қылмыстар немесе аса ауыр қылмыстар үшін бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адамға, егер ол жазаны өтеу кезеңінде қылмыстық топ жасаған қылмыстарды ашуға және

тергеп-тексеруге ықпал еткен не процесік келісімнің барлық талаптарын орындаған жағдайда, сот қалған өтелмеген жазасының жартысынан аспайтын бөлігін қысқарта алады.

Осы нормалардың бәрі тікелей қылмыс орбитасына тартылған адамдардың құқықтары мен бастандықтарын және заңды мүдделерін қорғау болып табылады.

Процестік келісім жасау барысында, қылмыстық қудалау органы "Қылмыстық процеске қатысушы адамдарды мемлекеттік қорғау туралы" Қазақстан Республикасы Заңының 7-бабының 9) тармақшасында көзделген қауіпсіздік шараларын туындаған кезде, өздерімен процесік келісім жасалған күдіктінің, айыпталушының, сотталушының не сотталған адамның, оның жақын туыстарының қауіпсіздігін қамтамасыз мақсатында, көрсетілген адамдардың келісуі бойынша заңдарда көзделген мемлекеттік қорғауға және қауіпсіздік шаралары қолдануға міндетті [3].

Процестік келісім жасалған адамға қатысты мемлекеттік қорғауға алу және қауіпсіздік шараларына байланысты қабылданған процесік әрекет құпиялығы сақтала отырып, жиырма төрт сағат ішінде қадағалаушы прокурор хабардар етіледі.

Осы жерде заңды сұрақ туындайды, ынтымақтастық туралы келісімнің нысанасы болып не табылады?. Мақаланы зерттей келе, ынтымақтастық келісімнің нысаны болып анықталмаған қылмыстардың ашылуы және кінәлі адамдардың әшкереленуі екенін айта кеткенді жөн көрдік.

Сондай-ақ процесік заңда көрсетілген тәртіппен күдіктіге, айыпталушыға қатысты бұлтартпау шарасының күшін жою не оны өзгерту қажеттігі туралы мәселе қарастырылады.

Тағы да, айта кететін жайт, егер ынтымақтастық туралы процесік келісімнің нысанасына қатысты қылмыстарға жүргізілген тергеп-тексерудің нәтижелері бойынша күдіктінің, айыпталушының, сотталушының, сотталған адамның ықпал етуімен аса ауыр қылмыстар, қылмыстық топ құрамында қылмыстар, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмыстар жасаған адамдар әшкереленсе және кінәлі адамдарға қатысты айыптау үкімі шығарылса, онда прокурор ынтымақтастық туралы процесік келісімнің талаптарын орындауға шаралар қолданады. Яғни, ынтымақтастық келісім жасаудың құқықтық салдары орын ала бастайды, тек егерде, келісім талаптары түгел орындалса және соттың айыптау үкімі шығарылса.

Астана қаласы, апелляциялық коллегиясының қылмыстық істер сотының судьясы Гульнара Мергенованың мақаласында мынаған мән беріледі: «-Процестік келісіммен сотқа түскен істерде, жәбірленушінің келісімі істе көрініс таппайды, ол өз кезегінде істі келісімдік іс жүргізуде жүргізуге кедергі келтіреді. Осыған орай сотқа дейінгі тергеу орындары ҚР ҚПК –нің 63 тарауын жете меңгеруін ұсынады» [4].

Бізде өз тарапымыздан аталған тергеу органдарынан заң нормаларын бар күшінде қолданылуын қамтамасыз етуді сұраймыз. Ол өз кезегінде, адам құқықтарының өз дәрежесінде қорғалуына кепілдік беріледі және құқықтарын жүзеге асыруға бірден-бір мүмкіндік.

Процестік келісім сотқа дейінгі тергеп-тексеру мен істі сотта қараудағы уақытты үнемдеуге, кететін шығындарды азайтуға, анықталмаған басқа да қылмыстардың ашылуына, басқа да кінәлілерді қылмыстық жауаптылыққа тартуға орасаң зор артықшылық беруде.

Ынтымақтастық туралы процесік келісімінде тергеуге іліккен адамдардың жалған жауап берулерінің алдын алуды сотқа дейінгі тергеу органдарының алдына қойылған жауапкершілігі ауыр тергеу әрекеті болмақ. Бұл ретте, дәлелдемелерді ішкі сенім бойынша бағалауда судьяға, прокурорға, тергеушіге және анықтаушыға мінсіздік керек екендігі артылар ел алдындағы сенім.

Қорыта келгенде, процесік келісім жасау қылмыстық заңнамалардың ізгілендірілгендігін, ең бірінші кезекте адам оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары екендігін байқататын бастама.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. /Электронды ресурс/ <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
3. Қылмыстық процеске қатысушы адамдарды мемлекеттік қорғау туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 5 шілдедегі N 72 Заңы. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000072_
4. Процессуальное соглашение – новый этап к сотрудничеству (Г. Мергенова, судья апелляционной судебной коллегии по уголовным делам суда г. Астаны) http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36493193#pos=4;-227. Дата обращения: 15.01.2019.

Аблахатов Д.Я.

курсант 3 курса Алматинской академии МВД РК им. М. Есбулатова

Научный руководитель: Батырбаев А.К., к.ю.н., полковник полиции Алматинской академии МВД РК им. М. Есбулатова

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В данной статье рассматриваются основные аспекты реализации принципов уголовного процесса в практической деятельности. Регламентация правил проведения следственных действий в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан. Основу предварительного следствия составляет уголовно-процессуальное доказывание, раскрытие данного понятия.

Ключевые слова: предварительное следствие, принципы уголовного судопроизводства, доказывание по уголовному делу.

Аңдатпа

Бұл мақалада қылмыстық процестің қағидаттарын іс жүзінде іске асырудың негізгі аспектілерін талқылайды. Қазақстан Республикасының қылмыстық сот ісін жүргізуде тергеу іс-әрекеттерін жүргізу ережелерін реттеу. Алдын ала тергеудің негізі қылмыстық іс жүргізудің дәлелі болып табылады, бұл тұжырымдаманың ашылуы.

Түйін сөздер: алдын ала тергеу, қылмыстық іс жүргізу қағидаттары, қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер.

Abstract

This article discusses the main aspects of the implementation of the principles of the criminal process in practice. Regulation of the rules for conducting investigative actions in the criminal proceedings of the Republic of Kazakhstan. The basis of the preliminary investigation is criminal procedural proof, the disclosure of this concept.

Key words: preliminary investigation, principles of criminal proceedings, evidence in a criminal case.

Казахстан, определяя себя как светское, демократическое государство гарантирует реализацию прав и свобод человека и гражданина на основе Конституции и своего законодательства. Концепция правовой политики Республики Казахстан, развивая основополагающие принципы Конституции Республики Казахстан, подчеркивая «необходимость развития правовой системы в этом направлении, последовательного приведения ее в соответствие с общепринятыми принципами и нормами международного

права, международными стандартами, где отмечается, что «приоритет прав человека следует гармонично сочетать с интересами общества и государства» [1].

Граждане Казахстана, поддерживая проводимую в республике стратегию, направленную на широкомасштабные социальные, политические и экономические реформы, в большинстве руководствуются положениями Конституции Республики Казахстан и других законодательных актов. Между тем, наряду с правомерным поведением распространены случаи совершения отдельными лицами деяний, носящих общественно опасный характер. Данное обстоятельство вынуждает государство издавать уголовно-правовые нормы, устанавливающие перечень преступлений, основания уголовной ответственности и наказания. Формой реализации уголовного закона является закон процессуальный, который в целях быстрого и полного раскрытия преступлений и изобличения виновных предусматривает применение принудительных мер. При этом объективно предполагается ограничение прав и законных интересов личности.

Правовая регламентация источников уголовно-процессуального права, изложенная в ст. 1 УПК, в полной мере охватывает состояние и особенности современного периода развития права, содержит исчерпывающий перечень источников, в который входят:

- Конституция Республики Казахстан;
- конституционные законы;
- Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан;
- международные договоры, участником которых является Республика Казахстан;
- нормативные постановления Конституционного Совета по вопросам уголовного судопроизводства;
- нормативные постановления Верховного Суда по вопросам уголовного судопроизводства.

Демократические идеи и принципы правового государства, содержащиеся в Конституции Республики Казахстан, Указах Президента Республики Казахстан, конституционных законах Республики Казахстан, нашли свое отражение и дальнейшее развитие в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан ввел новые институты, термины и дефиниции, существенно изменив прежнюю концепцию уголовного судопроизводства.

Уголовно-процессуальный закон разрешил многие теоретические и практические проблемы уголовного судопроизводства. Вместе с тем проводимая в республике судебно-правовая реформа наметила перед отечественными учеными-процессуалистами задачи, связанные с теоретическим обоснованием уголовно-процессуальных институтов, толкованием правовых норм, закрепивших ранее не использовавшиеся понятия и регулирующих новые уголовно-процессуальные правоотношения.

Между тем, с введением уголовно-процессуального права Республики Казахстан проблемы уголовного судопроизводства окончательно не разрешены. В особенности это относится к нормам, существенно затрагивающим права и интересы граждан, вовлеченных в сферу уголовно-процессуальных правоотношений.

К сожалению, на современном этапе развития общества правовая система не может отказаться от принудительных средств. Появились ранее неизвестные виды преступлений, получили широкое распространение скрытые формы преступности.

В числе основных принципов осуществления уголовно-процессуальной деятельности в действующем законодательстве указаны: уважение чести и достоинства личности, неприкосновенности личности, охрана прав и свобод граждан при производстве по уголовным делам. Где само содержание принципов, направлено на защиту законных прав и свобод граждан при производстве по уголовным делам [2].

Указанные принципы характеризуют требования Конституции Республики Казахстан к такому специфическому виду деятельности органов государственной власти, как отправление правосудия, поэтому указанные принципы в специальной юридической литературе принято называть конституционными. Конституция Республики Казахстан в

качестве главной ценности нашего государства провозглашает человека, его законные права и интересы.

Значимость принципов уголовного судопроизводства определяется их закреплением в Конституции Республики Казахстан. Так, из смысла п.3 ст. 77 Конституции вытекает, что в уголовном процессе имеют место следующие принципы:

- ✓ - презумпция невиновности;
- ✓ - запрет применения наказания повторно за одно и то же деяние;
- ✓ - неизменяемость предусмотренной законом подсудности;
- ✓ - свобода слова каждого в суде;
- ✓ - запрет на переложение бремени доказывания на обвиняемого;
- ✓ - толкование любых сомнений в виновности лица в пользу обвиняемого;
- ✓ - законность получения доказательств;
- ✓ - запрет применения уголовного закона по аналогии.

Как указывается в п. 4 ст. 77 Конституции Республики Казахстан, принципы правосудия, установленные Конституцией, являются общими и едиными для всех судов и судей Республики.

Для формирования принципов уголовного судопроизводства важно знание предъявляемых к ним требований. Те или иные положения могут быть отнесены к категории принципов уголовно-процессуального права при условии, что они отвечают следующим требованиям:

1) положения определяют в организации и деятельности органов дознания, следствия, и суда главные, исходные моменты, из которых, в свою очередь, следуют положения более частного характера;

2) в самих принципах не должны формулироваться все стороны дозволенного или обязательного поведения людей и все элементы правовой нормы.

3) основополагающие позиции не могут быть наполнены произвольным содержанием, так как они объективно обусловлены закономерностями и внутренней логикой уголовно-процессуального права;

4) положения, возводимые в категорию принципов, должны в равной мере сочетать объективное и субъективное начала.

5) сущность принципиальных положений должна отличаться устойчивостью, постоянством (отменяются нормы права, происходит смена законодательства, а принципы сохраняются).

6) должны иметь властный, императивный характер;

7) в системе уголовно-процессуального права должны занимать главенствующее положение.

Таким образом, принципами уголовного процесса являются обусловленные общественным и государственным строем и закрепленные действующим законодательством основные, исходные положения, определяющие сущность организации и деятельности государственных органов по возбуждению, расследованию, рассмотрению и разрешению уголовных дел по существу, а также положения, направляющие уголовно-процессуальную деятельность на достижение целей и задач, поставленных государством перед уголовным судопроизводством[3].

Предварительное следствие как уголовно-процессуальная деятельность, протекающая во времени, заключается в производстве различных следственных действий. Это деятельность складывается из этапов, которые объединены общими задачами и единой процессуальной формой и последовательно сменяют друг друга по мере выполнения конкретных задач, подлежащих решению на каждом этапе.

Совокупность соответствующих этапов образуют систему предварительного следствия.

Уголовно-процессуальный закон не содержит перечня этапов предварительного следствия, но такое деление в юридической литературе существует [4].

На основе анализа уголовно-процессуального законодательства и сопоставления точек зрения различных авторов была предложена система предварительного следствия, состоящая из следующих этапов:

- принятие следователем уголовного дела к своему производству;
- производство следственных действий в целях установления обстоятельств уголовного дела;
- привлечение лица в качестве обвиняемого, предъявление обвинения и допрос обвиняемого;
- продолжение производства следственных действий для окончательного установления обстоятельств, имеющих значение для разрешения уголовного дела;
- окончание предварительного следствия [5].

В случае прекращения уголовного дела система предварительного следствия будет неполной и в нее войдут только отдельные из вышеназванных этапов.

Основу предварительного следствия составляет уголовно-процессуальное доказывание. Основным способом собирания, проверки и оценки доказательств является производство следственных действий.

Термин «следственные действия» постоянно употребляется в уголовно-процессуальных кодексах, однако законодатель не разъясняет его значения, как это сделано в отношении ряда других специальных понятий [6].

Следственные действия - это такие способы собирания и проверки доказательств, которые детально регламентированы законом и обеспечены возможностью применения государственного принуждения. Значение следственных действий состоит в том, что они являются основным способом собирания доказательств, а значит, и основным средством установления истины по уголовному делу. Действия называются следственными не потому, что осуществляются следователем, а потому, что направлены на выявление «следов» [7].

В уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан регламентированы общие правила производства следственных действий. В данной норме обозначены правила, определяющие поведение следователя и лица, производящего дознание при производстве следственных действий. Следует согласиться с общепринятым мнением, что структура выполнения следственных действий в общем виде включает три группы правил:

- условия их проведения, то есть правовые основания;
- правила поведения следователя и других участников процесса;
- меры принуждения, применяемые в необходимых случаях.

Данные правила являются производными из принципов уголовного процесса, значение которых состоит, во-первых, в том, чтобы не допустить нарушения конституционных прав участников уголовного процесса. Во-вторых, нарушение принципов при производстве следственных действий может повлечь впоследствии признание состоявшегося производства по делу недействительным, отмену вынесенных в ходе такого производства решений либо признание собранных при этом материалов не имеющими силы доказательств.

Следователь привлекая к участию в следственных действиях предусмотренных законом лиц, должен удостовериться в их личности, разъяснить их права и обязанности, а также порядок производства следственного действия.

Необходимо в каждом конкретном случае стремиться к обеспечению конституционных прав граждан. Удостоверение в личности позволит установить, действительно ли это лицо привлекается к участию в следственных действиях, нет ли оснований воспрепятствующих его участие в следственных действиях, например, возраст, психическое состояние и другие. Более того, согласно ст. 115 УПК РК, полученные фактические данные от неизвестного источника либо от источника, который не может быть установлен в судебном заседании, приводит к недопустимости использования их в качестве доказательств. Следователь или лицо, производящее дознание, в каждом конкретном случае обязан выполнить требования уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан о

подробном разъяснении прав и обязанностей, которые предусмотрены в законе для каждого участника следственного действия.

Производство следственного действия в ночное время не допускается, за исключением случаев, не терпящих отлагательства. Согласно п. 51 ст. 7 УПК РК, «ночное время» определяется как промежуток времени с двадцати двух до шести часов по местному времени.

Всегда ли есть необходимость производить следственное действие в ночное время, когда ситуация не изменится до утра, и эти показания или предметы не влияют кардинально на расследование уголовного дела? Поэтому законодатель и предусмотрел мотивацию, позволяющую нарушить конституционное право граждан. «За исключением случаев, не терпящих отлагательства», то есть именно тех случаев, когда не произведенные в ночное время допрос, осмотр, обыск, выемка, очная ставка и др. приведут к утрате доказательств, так как свидетель или подозреваемый изменят показания или скроются, предметы будут уничтожены или скрыты, место происшествия подвергнется механическому или природному изменению, ранее допрошенные лица успеют договориться или определить общую линию для очной ставки.

Согласно закону следователь обязан незамедлительно приступить к следствию по возбужденному им или переданному ему делу. Данное положение является определяющим для следователя или лица, осуществляющего дознание, так как это напрямую вытекает из задач уголовного процесса, предусматривающих быстрое и полное раскрытие преступлений, изобличение и привлечение к уголовной ответственности лиц, их совершивших.

Это предоставляет органам предварительного расследования большие полномочия, позволяющие на вполне законных основаниях вторгаться в сферу охраняемых законом прав и интересов граждан. Позволяет применить весь комплекс мер, предусмотренных законом, но каждое следственное действие несет в себе элемент принуждения, например, если лицо не является на допрос в качестве свидетеля, оно может быть подвергнуто приводу, если лицо отказывается добровольно выдать требуемые предметы, его могут подвергнуть обыску. Предполагается принудительное проведение органом уголовного преследования следующих процессуальных действий:

- осмотра и обыска жилища, а также производства там других процессуальных действий;
- освидетельствование человека, кроме освидетельствования взятых под стражу подозреваемого и обвиняемого;
- выемки;
- наложения ареста на имущество;
- эксгумации;

Если нет протокола следственного действия, не существует и самого следственного действия. Если протокол составлен с нарушением требований, изложенные в нем фактические данные должны быть признаны недопустимыми в качестве доказательств. Рассматривая форму и сущность следственного действия, акцентируем внимание на содержание протокола следственного действия. Протокол составляется в ходе следственного действия или непосредственно после его окончания. В протоколе указываются необходимые сведения обо всех участниках следственного действия и излагаются процессуальные действия, в том порядке в каком они имели место, выявленные при их производстве существенные для дела обстоятельства и т.д. согласно ст. 199 УПК РК. Документирование процесса и результатов оперативно - розыскной деятельности (ОРД) имеет совершенно иной порядок. Следственное действие, как акт правоприменения, должно отвечать задачам и принципам уголовного процесса, его познавательной и удостоверительной сущности.

При производстве следственных действий могут применяться технические средства и использования научно обоснованные способы обнаружения, фиксации и изъятия следов преступления и вещественных доказательств.

При этом недопустимо применение насилия, угроз и иных незаконных мер, а равно создание опасности для жизни и здоровья участвующих в них лиц.

В правовом государстве должно быть обеспечено всестороннее развитие личности, ее творчества, политической активности, что требует дальнейшего развития политических, социальных и личных прав граждан и разнообразных гарантий их обеспечения.

Следует также отметить, что гарантии прав и свобод граждан тесно связаны, и, по существу, совпадают с гарантиями законности. Там, где гарантируется законность, гарантируются тем самым и субъективные права граждан.

Чем последовательнее и шире, конкретнее выражены в законе обязанности дознавателя, следователя, суда по охране прав и интересов участвующих в уголовном процессе лиц, тем тщательнее эти права и интересы гарантируются.

Вся система принципов уголовного процесса, а также процессуальная форма служит гарантией должностного исполнения дознавателем, следователем, судом их обязанностей по охране прав и законных интересов участников процесса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Еркенов С.Е. Соблюдение конституционных прав и свобод граждан в деятельности органов внутренних дел. – Алматы, 2003. – С. 18.*
2. *УПК Республики Казахстан. – Алматы: Баспа, 1998.*
3. *Толеубекова Б.Х. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. – Алматы., 1998. – С 133.*
4. *Перлов И.Д. Возбуждение уголовного дела и предварительное расследование. – М., 2015.*
5. *Петелин Б.Я. Место организации расследования преступлений в борьбе с преступностью. – М., 2009.*
6. *Сарсенбаев Т.Е., Хан А.Л. Уголовный процесс: Учебное пособие. – Астана, 2012.*
7. *Рыжачков А.П. Уголовный процесс: Учебник для вузов. – М., 2014. – С. 390.*

Кенжегулов А.

Қайнар Академиясы «Құқықтану» мамандығының 2 курс магистранты

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САНКЦИЯЛАУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ТАРИХЫ

Аңдатпа

Мақалада санкциялау институтының, оның ішінде бұлтартпау шараларының Қазақстандағы дамуы мен құқықтағы орны қарастырылған.

Санкциялау институтының тарихындағы қазақ халқының қарапайым құқығының қайнар көзі: құқықтық, ауызша әдет-ғұрып, адат заң, сот прецеденті, билер съездерінің ережелеріндегі, және КСРО конституциясымен қатар қылмыстық процестік нормаларлардағы даму үрдісі ашылып. Бұл шешімдер қазақ процесі тарихындағы санкциялау элементтерінің пайда болуының жалғыз "алғышарттары" болды, алайда, мұның бәрі бидің жеке-дара, ауызша шешімі болды.

Кілт сөздер: құқық, заң, адам құқықтары, бұлатрапау шаралары, қайнар көздері.

Аннотация

В статье рассмотрено развитие санкционирования, как института права, в частности в виде меры пресечения в Казахстане.

Рассматривая историю института санкционирования раскрывается тенденция развития от источника обычного права, устные обычаев, адатских законов, судебных прецедентов, положений съездов биев, так и Конституции СССР в уголовно-процессуальных

нормах. Эти решения стали единственными "предпосылками" возникновения элементов санкционирования в истории процесса, все это стало единоличным, устным решением биев.

Ключевые слова: право, закон, права человека, меры предосторожности, источники.

Abstract

The article considers the development of authorization as an institution of law, in particular in the form of a preventive measure in Kazakhstan.

Considering the history of the institution of authorization reveals the trend of development from the source of customary law, oral customs, ADAT laws, judicial precedents, the provisions of the congresses of the biys, and the Constitution of the USSR in criminal procedure. These decisions became the only "prerequisites" for the emergence of elements of authorization in the history of the process, all this became the sole, oral decision of the biys.

Key words: law, law, human rights, precautions, sources.

Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің кіріспесінде: "...азаматтық және саяси бостандықты және қорқыныш пен мұқтаждықтан бостандықты пайдаланатын еркін адам тұлғасының идеалы, егер әркім өз құқықтарын пайдалана алатындай жағдайлар жасалса ғана жүзеге асырылуы мүмкін", бұл ретте "мемлекеттер жалпыға бірдей құрмет пен Адамның құқықтары мен бостандықтарын сақтауды көтермелеуге міндетті"[1].

Бостандыққа және жеке қол сұғылмаушылыққа құқық, еркін және заңсыз қамауға алуға тыйым салу азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 9-бабында жарияланды. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 9-бабының 3 және 4-бөлімдеріне сәйкес: "қылмыстық айыптау бойынша қамауға алынған немесе ұсталған әрбір адам шұғыл түрде судьяға немесе заң бойынша сот билігін жүзеге асыруға құқығы бар басқа лауазымды адамға жеткізіледі және ақылға қонымды мерзім ішінде сот талқылауына немесе босатуға құқығы бар. Бұл сот оны ұстаудың заңдылығына қатысты кідіріссіз қаулы шығаруы және егер ұстау заңсыз болса, оны босату туралы өкім етуі үшін оның істі сотта қарауға құқығы бар"[2].

Кейбір құқықтық дәстүрлердің тамыры алыс өткенге кетеді. Бастапқыда қазақ қоғамының құқығы қарапайым құқық болды және "адат" деп аталды — мемлекеттік билікке рұқсат берілген және кепілдік берілген үстем топтардың мүдделеріне жауап беретін заңдық әдет-ғұрыптардың жиынтығы. Қазақ халқының қарапайым құқығының қайнар көзі: құқықтық, ауызша әдет-ғұрып (адат заң); сот прецеденті (биден биге); билер съездерінің ережелері (ереже).

Қазақстандық қылмыстық процестің тарихи нысаны және тікелей отандық заңнамада санкциялау институты өз дамуында бірнеше кезеңнен өтті.

Қазақстанның Ресей империясына қосылғанға дейін қазақ әдеттегі құқықтағы қылмыстық сот ісін жүргізу өзінің ерекшелігі болды. Мысалы, барлық процесс тек ауызша түрде жүзеге асырылды. Сот билігін білдіретін билер соты барлық қылмыстық істерді мәні бойынша, алдын ала тергеусіз қарады, бұл ретте істерді қарау аяқталғаннан кейін қабылданған бірде-бір шешім еш жерде тіркелмеген.

Осы уақыт тәжірибесі көрсеткендей, барлық қылмыстық сот ісін жүргізу билердің ауызша шешіміне негізделгендіктен, санкциялау институты Қазақ әдеттегі құқығына танымаған. Қандай да бір қылмыстағы, олардың құқықтары мен бостандықтарынан шектеудің және айырудың кінәлі адамдарға қатысты билердің барлық шешімдері жеке-дара қабылданды.

Тінту, алу, тексеру сияқты мәжбүрлеу сипатындағы мұндай тергеу әрекеттері орын алды, алайда оларға белгілі бір тәртіп берілген. Сондықтан қылмысты дәлелдеу үшін айғақтарды табу үшін жеке тексеру немесе қибитте немесе джуламайкада (шалаш) алу қажет болды. Мұндай рәсім бимен немесе оның сенімді тұлғасы арқылы билікпен тағайындалған екі бөтен қырғыз (бөтен ауылдан) арқылы жүргізілді [3].

Бұл шешімдер қазақ процесі тарихындағы санкциялау элементтерінің пайда болуының жалғыз "алғышарттары" болды, алайда, біз бұған дейін айтқанымыздай, мұның бәрі бидің жеке-дара, ауызша шешімі болды.

Ресей империясына қосылғаннан кейін Қазақстанның қылмыстық сот ісін жүргізу Ресейдің қылмыстық сот ісін жүргізуге тән аспектілеріндегідей қағидаларына сәйкес салынған. Жалпы алғанда, XIX ғ. Қазақстанда Ресейден түскен заңдармен жүргізіліп, құқықтық реформалар Қазақстанның құқықтық жүйесін бүкіл Ресейдің құқықтық жүйесімен біріктіруге бағытталған еді.

XIX ғасырдың басында адамгершілік сипаттағы кейбір шаралар қабылданды. 1801 жылы дене жазасы мен азаптаулар жойылды. 1822 ж. 29 наурыздағы заң ерлер қандалы 5,5 фунттан артық емес салмақ керек деп белгіледі; аяқтарға жүктелетін шеңбер терімен тігу ұйғарылды (әйелдер қандалдарға тартылмаған). Рас, 1824 ж. Британияның адамдық қадір-қасиетін қорлайтын бас арестанттардың жартысы енгізілді. Бұл түрмелердің ескіруімен және қамаудағылардың жиі қашуымен дәлелденді (1864 ж. сот реформасынан кейін жойылды). Егер айыпталушыға барлық жай-күй құқықтарынан айыру қаупі төнсе немесе кепілгер таба алмаса, түрмеде ұстау мүмкін болды. Қалған бұлтартпау шаралары өте сирек қолданылған.

Осы кезеңде де негізгі бұлтартпау шарасы ретінде күзетпен ұстау болды. Ресейде тергеу - қамауға алынғандар саны: 1853 жылы - 339831, 1860 жылы - 331293 болды. Бұл бұлтартпау шарасының міндеті айыпталушының қашуының алдын алуда неше рет емес, оған қорқыныш түсіруде және оны мойындауға дейін жеткізу болды. Бұған түрмеде тұтқындалғандарды ұстаудың қатыгез және адамгершілікке жатпайтын режимі ықпал етті. Билік мерзімдерге қамқорлық жасамай, оңай, тыныш тергеу жүргізу мүмкіндігіне ие болды. Ресейде 1858 жылы күзетте ұсталғандар: бір жылдан екі жылға дейін - 15305, екі жылдан үш жылға дейін - 3670, үш жылдан астам - 1968 адам. 15 жасында қылмыс жасаған Василий Серков сегіз жасында қамауда болды және ақыр соңында "Темір жолға тастардың жағдайы үшін" (1849) сотталды.

Сот пен прокуратура дамуының тарихи кезеңінде өз бетінше шешім қабылдағаннан кейін ғана жүзеге асырылған бақылау функциялары берілген. Негізгі санкциялау, оның ішінде бұлтартпау шаралары - азаматтардың құқықтары мен бостандығын шектейтін тергеу іс-әрекеттерін жүргізу туралыда қабылдаған. Тінтуді, алуды, бұлтартпау шараларын санкциялау туралы ешқандай да айтылмаған.

1936 ж. КСРО Конституциясының қабылдануымен КСРО азаматтарына жеке басына қол сұғылмаушылық қамтамасыз етілетіні және прокурордың санкциясымен немесе соттың қаулысымен (127-бап) басқа ешкім бас бостандығынан айырылуы мүмкін емес екені анықталды [4]. Бұл акт жоғары заң күшіне ие болды, санкцияның ғылыми анықтамасын бекітті. Алайда ұзақ уақыт бойы (20 жылдан астам) көрсетілген өзгерістер салалық заңнамаға енгізілген жоқ және азаматтардың жеке басына тиіспеушілік құқығы қамтамасыз етілмеген. Бұл ереже КСРО Жоғарғы Кеңесі 1958 жылғы 25 желтоқсанда бекіткен КСР Одағы мен одақтас республикалардың қылмыстық іс жүргізу заңнамасының негіздерін қабылдаумен салалық заңнамаға енгізілді.

1959 жылы Қазақ КСР Қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу кодекстерінің қабылдануымен заңдылық кепілдігін күшейтуге бағытталған заңдарды реформалау басталады, соның ішінде қамауға алу рәсімін құқықтық регламенттеуді жетілдіру жөнінде тиісті шаралар қабылданады, жеке адамға қол сұғылмаушылық кепілдіктері пайда болады және сот төрелігін жүзеге асыру қағидаты тек сот арқылы бекітіледі. Осы нормативтік актіде тінту, алу, қамауға алу жүргізудің жаңа тәртібі белгіленген, олар прокурордың санкциясымен ғана жүргізілуі тиіс.

1955 жылы қабылданған КСРО-да прокурорлық қадағалау туралы ереже азаматтардың жеке бас бостандығын қорғауға қатысты бірқатар қағидатты ережелерді қамтыды: ешкім қылмыстық жауапкершілікке заңсыз және негізсіз тартуға немесе құқықтарын өзге де заңсыз шектеуге, сондай-ақ сот шешімінсіз немесе прокурордың санкциясынсыз қамауға алуға ұшырамады (ҚазССР ҚПК 28-бабы). Прокурор заңда

көзделген негіздер болған кезде күдіктіні немесе айыпталушыны қамауға алуға санкция береді, Осыған байланысты ол қамауға алу үшін негіздер бар істің барлық материалдарымен мұқият танысуға, ал қажет болған жағдайда қамауға алуға жататын адамнан жауап алуға міндетті (ҚазССР ҚПК 30-бабы)[5].

Бұл жоғарыда айтылған нормативтік акт ретінде келтірілген әрбір декреттердің заңды күші болды және тікелей Қазақстан аумағына таратылды.

Қылмыстық процестің барлық сатыларын, қылмыстық сот ісін жүргізу органдарының қызметін, тергеу әрекеттерін жүргізу тәртібін және оларды санкциялауды реттейтін бірінші қылмыстық іс жүргізу заңы қылмыстық іс жүргізу заңнамасын дамытудағы маңызды кезең болды 1922 жылғы РКФСР Қылмыстық іс жүргізу кодексі (бұдан әрі-РКФСР ҚР ҚІЖК) болды.

Бұлтартпау, оның ішінде қамауға алу шараларын қолдану туралы шешім қабылдау құқығы қандай да бір бұлтартпау шарасын және оған қатысты осы адам айыпталып отырған қылмысты қабылдау негіздері көрсетіле отырып, қаулыны құрайтын тергеушіге жеке-дара тиесілі. Бұлтартпау шарасын қабылдағаны туралы тергеуші айыпталушының назарына дереу жеткізеді және прокурорға хабарлама жібереді (ҚІЖК-нің 146-бабы). Алайда прокурордың немесе соттың санкциялары талап етілмеген.

Прокурор алдын ала тергеу органдарының іс-әрекеттерінің заңдылығын қадағалауды жүзеге асыру кезінде тергеушінің қамауға алу туралы шешімдеріне шағымдарды қарауға, күзетпен ұстаудың дұрыстығын және бас бостандығынан айыру орындарында тексеруді жүзеге асыруға, "дұрыс ұсталмаған" адамдарды босатуға, бұлтартпау шарасы туралы мәселе бойынша нұсқаулар мен түсініктемелер беруге өкілеттік берілген.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасына сәйкес тінту, алу, мүлікке тыйым салу сияқты тергеу әрекеттерін тергеуші немесе анықтау жүргізетін адам прокурор санкция берген қаулы негізінде жүргізген. Алайда кейінге қалдыруға болмайтын жағдайларда, тінту прокурордың санкциясынсыз да, бірақ кейіннен тінту жүргізу туралы 24 сағат ішінде хабарлай отырып жүргізілуі мүмкін. Алдын ала тергеу органдарының телефон және өзге де келіссөздерді тыңдау сияқты тергеу әрекеттерін жүргізу туралы қаулылары міндетті түрде санкциялауға ұшырады.

Тәуелсіздікті қабылдаумен Қазақстан Республикасында қылмыстық сот ісін жүргізу реформасы жүзеге асырылды, оның нәтижелері Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 13 желтоқсандағы Қылмыстық іс жүргізу кодексінде көрініс тапты, оның дамуы жеке адам құқықтарының кепілдігіне назар аударудың күшеюімен, қылмыстық процесс субъектілерінің өкілеттіктерінің кеңейтілуімен, әсіресе азаматтардың конституциялық құқықтары бұзылуы мүмкін жерлерде сипатталады. 1998 жылдан 2008 жылдың тамызына дейінгі кезеңде заңнама бойынша санкциялау құқығына Қазақстан Республикасының прокуратура органдары ие болды.

Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қамауға алу, үйде қамап ұстау түріндегі бұлтартпау шараларын қолдану мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы "2008 жылғы 5 шілдедегі № 65-VI Қазақстан Республикасы Заңының қабылданды. Осы 2008 жылғы 30 тамыздан бастап сотқа азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қозғайтын, әрбір адамға тиесілі адамның негізгі құқықтары қатарына жататын қамауға алу және үйде қамап ұстау түріндегі бұлтартпау шараларын қолдану туралы мәселені шешу қарастырылды. Бұл оқиға біздің мемлекетіміздің құқықтық саясатын дамыуында күтіліп отырғандай болды: қылмыстық іс жүргізу жолын кесу шараларын қолдану кезінде заңдылық пен негізділікті қамтамасыз ету үшін жеке адам құқықтарының процессуалдық кепілдіктерінің жаңа жүйесі заңды түрде бекітілді.

Осылайша, санкциялау институтының қалыптасу және даму тарихы біздің заңнамаларымыздың белгілі бір кезеңдерден өтіп, дамығанын көрсетеді: пайда болу, элементтердің пайда болуы, ғылыми анықтамалар (апробация) және бас бостандығынан айыру немесе жеке өмірге өзге де араласуда конституциялық құқықтарды шектеу кезінде

жеке тұлға құқықтарының кепілдіктері бекітілген қазіргі кезең. Бүгінгі таңда ҚР Заңнамасы бойынша санкция беру институты азаматтың бас бостандығынан айыру саласындағы сот санкциясының күшеюімен және осы функцияны прокурордың өкілеттігінен алып тастаумен сипатталады, бұл біздің ойымызша, азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қамтамасыз етіп қана қоймай, заңнаманы демократияландырумен, сот жүйесінің, прокуратура органдарының функциялары мен өкілеттіктерін түзетумен, алдын ала тергеумен, олардың қызметін оңтайландырумен қатар жүреді.

Қолданыстағы қылмыстық процесстік заңнамада бұлтартпау шараларына байланысты кодекстің 134, 554, 584, 585, 588 баптарында, 18 тарауында орын алып осы институттың қолдану ерекшеліктері, оның ішінде жеңілдететін жағдайларыда орын алған [6].

Қазіргі кезде 2014 ж 4 шілдеде қабылданған ҚР қылмыстық-процестік кодексті өзгертулер мен толықтырулар енгізіліп, санкциялауға байланысы халықаралық тәжірибенің жақсы үлгісімен бірге халықаралық шарттарға сәйкес реформалары оңтайлы әлі жүргілуде.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. *Центр исследования правовой политики (Legal Policy Research Centre) при поддержке Центра ОБСЕ в Астане. // Lprc.kz*
2. *Международный пакт о гражданских и политических правах//Международные акты о правах человека. Сборник документов. - М.: НОРМА - ИНФРА-М. - 1998. - С. 53. Ратифицирован Законом Республики Казахстан от 28.11.2005 № 91-3 «О ратификации Международного пакта о гражданских и политических правах».*
3. *Материалы по казахскому обычному праву: Сб. 1 / Под общ. ред. Т.М. Кухтельева, М.Г. Масевич, Г.Б. Шакаева. — Алматы: Жеты жаргы, 1998. — 169 с.*
4. *Мәскеу мемлекеттік университетінің тарих факультеті, Конституция ССР http://www.hist.msu.ru/about/gen_news*
5. *Викитека. КазССР Конституциясы // ru.wikisource.org*
6. *ҚР қылмыстық-процесстік кодексі 4 шілде 2014 ж № 231-V // online.zakon.kz (21.01.2019ж. жағдайына байланысты өзгерту мен толықтырулармен)*

8 СЕКЦИЯ. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ДОСУДЕБНОГО И СУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ

С.Әділғазы

*Қайнар Академиясы «Құқықтану» мамандығының I курс магистранты,
Д.З. Копбаев з.ғ.к., аға оқытушы*

САЛЫҚТЫ ТӨЛЕУДЕН ЖАЛТАРУЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТАРДЫ ТЕРГЕУ КЕЗІНДЕ БАСТАПҚЫ ЖӘНЕ КЕЙІНГІ ТЕРГЕУ ІС-ӘРЕКЕТТЕРІН ЖҮРГІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Жүргізілген зерттеу заңды тұлғалардың салықтарды төлеуден жалтаруына байланысты қылмыстарды тергеу әдістемесін зерттеудің теориялық және әдістемелік мәселелері қазіргі уақытта өзекті екені жайлы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Аталған қылмыс түрлерін тергеу мен алдын алу тәжірибесін жалпылау және зерттеу мұндай қылмыстарды әрі қарай зерттеу бойынша тиімді нұсқаулар жасауға септігін тигізеді, сондай-ақ заңды тұлғаларға салықтарды төлеуден жалтаруы саласындағы қылмыстармен күресу мәселесін тиімді шешуге мүмкіндік береді. Заңды тұлғалардың салықты төлеуден жалтаруына байланысты қылмыстардың қылмыстық-құқықтық сипаттамасының теориялық және әдістемелік негіздері зерттелді, заңды тұлғалардың салықты төлеуден жалтаруына байланысты қылмыстардың криминалистік сипаттамасы ашып көрсетілді.

Түйін сөздер: Мүлікке тыйым салу, салық, тергеуші, тінту, алу.

Аннотация

Проведенное исследование позволяет сделать вывод о том, что теоретические и методические проблемы исследования методики расследования преступлений, связанных с уклонением от уплаты налогов юридическими лицами в настоящее время являются актуальными. Обобщение и изучение практики расследования и предотвращения данного вида преступлений способствует выработке эффективных рекомендаций по расследованию таких преступлений в дальнейшем, а также позволят наиболее эффективно решать проблемы борьбы с преступностью в сфере уклонения от уплаты налогов юридическими лицами. Во введении диссертационного исследования обоснована актуальность избранной темы, проанализировано состояние изученности рассматриваемой проблемы, определен объект и предмет исследования, сформулирована цель, задачи, раскрыта научная новизна, теоретическая и практическая значимость полученных результатов исследования.

Ключевые слова: Арест на имущество, налог, следователь, обыск, выемка.

Abstract

The study allows us to conclude that the theoretical and methodological problems of research methods of investigation of crimes related to tax evasion by legal entities are currently relevant. The generalization and study of the practice of investigation and prevention of this type of crime contributes to the development of effective recommendations for the investigation of such crimes in the future, and will most effectively solve the problem of combating crime in the field of tax evasion by legal entities. In the introduction of the dissertation research, the relevance of the chosen topic is substantiated, the state of study of the problem under consideration is analyzed, the object and subject of research is determined, the purpose, tasks are formulated, the scientific novelty, the theoretical and practical significance of the obtained research results is revealed.

Keywords: Seizure of property, tax, investigator, search, seizure.

Заңды тұлғалардың салықтан төлеуді жалтаруына байланысты қылмыстарды тіркеу әртүрлі негіздер бойынша қылмыстық істерді тергеуден басталады. Заңды тұлғалардың

салықты төлеуден жалтаруына байланысты қылмыстарды тергеудің басында бірқатар жалпы типтік тергеу жағдайлары туындайды, олардың мазмұны айтарлықтай деңгейде келіп түскен ақпарат көзімен, түрімен және нысанымен анықталады.

Қылмыстық іс басталған сәттен бастап оны тергеудің барлық кезеңдеріндегі тергеушінің барлық іс-әрекеттері іске асыру үрдісінің нақты жоспарымен болуы тиіс.

Бастапқы кезеңдегі тергеу жоспары қылмыстық іс бастауға негіз болған іс жүзіндегі әрекеттердің сенімділігін тексеру мен нақтылауға, жаңа қажетті деректерді жинау және мүдделі тұлғалардың қылмыс іздерін жасыру талпыныстарының алдын алуға бағытталған болуы тиіс[1].

Тергеу барысында келесідей жалпы нұсқаларды ұсыну үрдісін қарастырған жөн, осылайша егер бастапқы деректерден белгілі жағдайлар кезінде салықтық қылмыс жасалған болса, қылмыстық іс бастау қажет, ал егер салықтық қылмыс белгілері жоқ болса, жария да, жария емес те тексеру іс-әрекеттерін тоқтату керек, себебі мұнда салық қылмысы жоқ.

Қосымша дәлелдік ақпаратты алу мақсатында қылмыстық іс басталмастан бұрын тексеру іс-әрекеттерін жалғастырған жөн.

Әдеттегі жекелеген нұсқалар ретінде қылмыс қатысушылары туралы нұсқалар, дайындалған өнімді сату жолдары туралы нұсқалар және т.б. айтуға болады.

Жалпы жеке нұсқаларды дайындағаннан кейін оларды тексеруді жоспарлау үрдісі басталады.

Салықтық қылмыстарды тергеу әдістемесі міндеті түрде мұндай тергеу іс-әрекеттерін жоспарлау мен қарастыру үрдісін қамтиды.

Бастапқы тергеу іс-әрекеттері жүргізу кешені мен тәртібі бастапқы тергеу іс-әрекеттерінің сипатына және заңды тұлғалардың салықтық төлеуден жалтаруына байланысты қылмыстардың ерекшеліктеріне байланысты болады.

Тергеу іс-әрекеттерінің бастапқы кезекті бағыттары келесідей іс-әрекеттерді қамтиды: тінту, құжаттарды тәркілеу және тексеру; куәгерлер мен күдіктілерден жауап алу; офистік, өндірістік және қоймалық ғимараттарды, жер телімдеріне тергеу тексерістерін жүргізу; аудиторлық тексерістерді тағайындау және жүргізу; күдіктілердің мүлкіне, сондай-ақ жалған құжаттар, басқа ұйымдарға жіберілген төлем тапсырмалары бойынша аударылған қаражат сомаларына шектеу қою[2].

Жоғарыда аталған тергеу іс-әрекеттерінің бағыттарын толығырақ қарастырып өткеніміз жөн.

Тергеу үрдісі үшін маңызы жоғары құжаттарды іздеп табу мақсатында, сондай-ақ шектеу қоюға болатын заңды тұлғаның мүліктерін табу үшін тінту процедурасы жүзеге асырылады.

ҚР ҚПК 252-бабында тінтуді жүргізу негізі мен тәртібі қарастырылған.

Тінту тәркіленуі тиіс нысандардың орналасу орны жайлы нақты деректер жоқ болған жағдайда жүргізіледі, бұл оның іздеу сипатын көрсетеді.

Тінту жүргізуге қандай да бір жерде немесе қандай да бір тұлғада қылмыс құралы, қылмыстық іс үшін маңызы бар басқа да заттар, құжаттар немесе құндылықтар болуы мүмкін екенін дәлелдейтін жеткілікті деректердің болуы негіз болады.

Қаулыда тінтуді жүргізудің сәйкес негіздері көрсетіледі және іздестіру шараларын жүргізу жоспарланып отырған аймақтың нақты көлемі анық көрсетілуі тиіс.

Осыған байланысты болжамды тінту жүргізу орнын дәл анықтамаудан болатын заманауи тергеу тәжірибесінде айтарлықтай кең таралған қателікке баса назар аударған жөн.

ҚР ҚПК 252-бабының диспозициясында банктер мен басқа да несие ұйымдарындағы салымдар мен есепшоттар туралы ақпараттар бар құжаттар мен заттарға қатысты тінтуді жүргізуге сот шешім алу қажеттілігі жайлы тікелей ұйғарым берілмеген.

«Банктер мен банктік қызмет туралы» Заңның 26-бабына сәйкес банктер мен басқа да несие ұйымдарындағы салымдар мен есепшоттар туралы ақпараттар бар құжаттар мен заттарды тінту жүргізу арқылы тәркілеу жайлы сот шешімін қабылдау қажет екені көрсетілген.

ҚР ҚПК 252-бабының 4-бөліміне сәйкес тергеуші тінту жүргізілетін тұлғаларды қаулымен, сондай-ақ егер бар болса сот шешімімен таныстырады және ізделетін заттарды, құжаттар немесе құндылықтарды ерікті түрде беруді ұсынады.

Жоғарыда аталған баптың нормаларында алдын ала ерікті түрде беру жайлы айтылған және қандай да бір маңызы бар нысандарды жасырып қалу жайлы болжам жасауға негіз болмаса, тінту аяқталуы мүмкін, заңды тұлға бас тартқан жағдайда тергеуші тікелей іздестіру іс-шараларын жүзеге асыруға кіріседі.

Тергеуші қылмыстық іс үшін маңызы бар нысандарды тәркілеу процедураларының тиімділігін қамтамасыз ету үшін келесідей құқықтарға ие: біріншіден – егер заңды тұлға өз еркімен ашудан бас тартса, кез-келген ғимараттарды ашу; екіншіден – сол жердегі тұлғаларға тінту орнынан кетуге, сондай-ақ бір-бірімен немесе басқа да тұлғалармен қарым-қатынас орнатуға тыйым салу; үшіншіден – тінтуге қарсылық көрсетудің кез-келген формаларын, оның ішінде алынуы тиіс заттар, құжаттар немесе құндылықтарды жою немесе жасырып қалу талпыныстарының жолын кесу; төртіншіден – қылмыстық іске қатысы бар кез-келген заттарды, құжаттарды және құндылықтарды, сондай-ақ еркін айналымнан алынып тасталған заттарды тәркілеу[3].

ҚР Конституциясында, сондай-ақ ҚР ҚПК 252-бапқа сәйкес тергеуші жеке немесе отбасылық құпияға жататын деректер мен тұлғаның жеке өміріне қатысты тінту барысында анықталған жағдайларда жариялауға жол бермейтін шараларды қолға алуы тиіс, сондай-ақ ерекше қажеттілік болмаса мүліктерге зиян келтірмеуге міндетті.

ҚР ҚПК 252-бабына сәйкес табылған заттар, құжаттар немесе құндылықтар куәгерлерге және басқа да қатысушы тұлғаларға міндетті түрде көрсетіліп, ал қажет болған жағдайда – лайықты түрде қапталып, мөр басылып, тергеушілер мен куәгерлердің қолдарымен расталуы тиіс.

ҚР ҚПК 7-бабында тергеу іс-әрекетінің хаттамасы үшін қарастырылған жалпы қағидаларға сәйкес тінту хаттамасын жасау қарастырылған, сондай-ақ аталған процесстік құжатта ізделген нысандарды табу орны және жағдайларды (немесе ерікті беру), олардың сандары, өлшемдері, салмағы және басқа да жеке белгілері көрсетілуі керек.

Толтырылған хаттамада тәркіленуі тиіс заттар, құжаттар немесе құндылықтарды жасыру немесе жою талпыныстарын және осыған қатысты қолданылған шараларды көрсеткен жөн.

Электронды ақпарат тасымалдаушыларды тәркілеу үшін маманның ерекше құқықтық-міндетті қатысуы және талап етілетін ақпаратты басқа да электронды тасымалдаушыларға көшіру мүмкіндігі қарастырылған, алайда бұл қылмысты тергеуге кедергі келтірмеуі және ақпараттың өзгеруі немесе жоғалуына әкеліп соқпауы тиіс.

Заңды тұлғаның өтініші бойынша тінту барысында алынатын электронды ақпарат тасымалдаушылардың көшірмесін жасауға болады. Көшірмені аталған тұлғалар берген басқа да ақпарат тасымалдаушыларына жасалады.

Көшіру кезінде куәлер қатысады, ал көшіру жұмысы маманға табысталады.

Жүргізілген көшіру жұмыстары мен көшірмені аталған тұлғаларға беру туралы тінту хаттамасында белгілеме қойылады.

Тінту барысында заңды тұлғадан ресми құжаттар да, толық емес жазбалар да, күдікті тұлғаға қатысы бар тұлғалардың тектері мен телефон нөмірлерінің барлық тізімдері, жекелеген құжаттардың жобалары, мөрлер мен мөртабандар, бланктер, құжат шығаруға қолданылған офистік техникалар. Сондай-ақ барлық бастапқы бухгалтерлік құжаттаманы да тәркілеген жөн. Тінту заңды тұлғаның офисінде, заңды тұлғаның басшысы, қаржылық директоры, бас бухгалтерінің тұрғылықты жерінде жүргізіледі.

ҚР ҚПК 254-бабына сәйкес, тәркілеу деп қылмыстық іс үшін маңызы бар заттарды немесе құжаттардың қайда екіні нақты белгілі болса, оларды ерікті беру немесе мәжбүрлі түрде тәркілеуден тұратын тергеу іс-әрекеттерін айтамыз.

Тінту жүргізуге қылмыстық іс үшін маңызы бар заттар немесе құжаттардың белгілі бір орында (белгілі бір тұлғада) болуы жайлы нақты деректер негіз бола алады.

Тәркілеу үрдісі көп жағдайда тінту үрдісімен сәйкес келетінін айта кеткен жөн, сондықтан оған ұқсас процесстік тәртіпте және жоғарыда аталған тұлғалардың қатысуымен жүргізіледі. Тәркілеу хаттамасы да тінту хаттамасының ережелері бойынша толтырылады.

Алайда тек сот шешімінің негізінде ғана жасалуы мүмкін тәркілеу түрлерінің ерекшеліктері туралы да сөз қозғай кеткен жөн, осылайша бұл үрдістің мемлекеттік немесе заңмен қорғалатын басқа да құпияларға жататын заттар мен құжаттарды тәркілеу; банктер мен басқа да несие ұйымдарындағы азаматтардың салымдары мен есепшоттары туралы ақпараттар бар заттар мен құжаттарды тәркілеу; ломбардқа сақтауға қойылған немесе өткізілген заттарды тәркілеу сияқты түрлері бар.

Заңды тұлғадан тәркілеу жүргізу барысында қаржылық-шаруашылық қызметіне қатысты құжаттар, ұйымның тіркеу құжаттары алынады.

Құжаттарды тексеру нәтижесінде олардың кімнің және қашан бергені, сыртқы түрінің белгілері, құжатта сипатталған фактілер мен жағдайлар, жалғандық белгілері анықталады.

Алынған құжаттарды реттеудің басты мақсаты заңды тұлғаның қаржылық-шаруашылық қызметі туралы сенімді деректерді алу.

ҚР ҚПК 208-бабына сәйкес шақырту алу ол бағытталған тұлғаны жауап алу үшін тергеушіге келуге міндеттейді. Жалпы ережелер бойынша жазбаша шақырту жауап алуға шақырылған тұлғаға табысталады және одан қолхат алынады.

Лайықты түрде жауап алуға шақырылған тұлға бекітілген мерзімде тергеушіге келмеу себептері жайлы алдын ала хабарлама жіберуі тиіс.

Маңызды себептерсіз бекітілген мерзімде тергеушіге келмегені үшін тұлғаға күшпен алып келу немесе ақшалай айыппұл салу сияқтық процесстік мәжбүрлеу шараларының қолданылуына себеп болуы мүмкін.

ҚР ҚПК 208-бабының нормаларында жауап алуды жүргізудің жалпыға ережелері сипатталған. Жауап алуды жүргізудің қосымша қағидаларына жататындар: рұқсат етілетін сұрақтардың формасына қойылатын талаптар; жауап алу кезінде жауап беруші тұлғаға құжаттар мен жазбаларды қолдану құқығын беру туралы ережелер; жауап беруші тұлға адвокаттың көмегін пайдалану мүмкіндігі жайлы ережелер.

Куәгерлерден жауап алуды қызметкерлерінің ереже бұзушылықтарын анықтаған тұлғалардан, ревизорлардан, аудиторлардан бастау керек, себебі аталған тұлғалар заңды тұлғалардың салықтарды төлеуден жалтаруына байланысты қылмыс белгілерін анықтау жағдайларынан хабардар.

Бұдан әрі қаржылық-шаруашылық операцияларына тікелей қатысқан тұлғалар, контрагенттердің қызметкерлерінен жауап алынады.

Жоғарыда аталған тұлғалар ұйымдағы бухгалтерлік, салықтық есепті жүргізу тәртібі, бухгалтерлік (қаржылық) және салықтық есептілікті жасау, тауарлық-материалдық құндылықтарды кіріске алу, материалдық-өндірістік құндылықтарды сақтау, дайын өнімдерді және басқа да материалдарды сату, қызметтер көрсету, жұмыстар орындау тәртібі туралы жауаптар, ұйымдардағы қолма қол ақшалай қаражат айналымына қатысты ақпаратты, ұйымның қолма қол емес қаражатының айналым тәртібін және т.б. мәліметтер беруі мүмкін.

Жоғарыда көрсетілген процесстік іс-әрекеттер ҚР ҚПК бекітілген нормалар бойынша жауап алу хаттамасында рәсімделеді.

ҚР ҚПК 212-бабына сәйкес жауап алу барысында тануға бағытталған тергеу іс-әрекеті жүргізілуі мүмкін, бұл қылмыстық үрдістің белгілі бір қатысушының (куәгердің, жәбірленушінің, күдіктінің, айыпталушының) бұрын көрген нысанын (зат, адам) ойында сақталған сұлба бойынша ұқсатуына (сәйкестендіру, тануына) негізделген.

Офистік, өндірістік және қоймалық ғимараттарға, жер телімдеріне тергеу тексерісін жүргізу тергеу іс-әрекеттерінің келесі бағыты болып табылады.

Тексерудің негізгі мақсаттары: заңды тұлғаның жариялаған қызметіне сәйкестігін және негізгі мақсатына анықтау; материалдарды, тауарларды, өнімдерді сақтауға арналған қойма ғимараттарын анықтау; заңды тұлғалардың офистік ғимараттарын, жұмыс орындарын анықтау.

Тергеу іс-әрекеттерінің келесі кезеңі аудиторлық тексерістерді тағайындау.

ҚР 2006.05.05 жылғы «Аудиторлық қызмет туралы» N 139 Республикалық заңға сәйкес аудит деп аудитке түсетін бухгалтерлік (қаржылық) есептілігінің сенімділігі туралы пікір білдіру мақсатында жүргізілетін тәуелсіз тексерісті айтады[4].

Аудиторлық тексеруді жүргізу барысында аудитор аудиттің жалпы жоспарын жасайды және құжат жүзінде рәсімдейді, ол жерде аудиторлық тексерісті жүргізуді болжамды көлемі мен тәртібін сипаттайды.

Аудитор аудиттің жалпы жоспарын жүзеге асыруға қажетті жоспарланған аудиторлық процедуралардың сипатын, уақыттық шеңберін және көлемін анықтайтын аудит бағдарламасын жасайды және құжат жүзінде рәсімдейді. Аудит бағдарламасы тексерісті жүргізетін аудитор үшін нұсқаулықтар жинағы, сондай-ақ жұмысты лайықты орындауды қадағалау мен тексеру құралы болып табылады.

Аудит бағдарламасына аудиттің әртүрлі салалары немесе процедураларына жоспарланған уақыт пен әр аудит саласы бойынша қаржылық (бухгалтерлік) есептілікті дайындаудың тексерілетін алғышарттары қосылуы тиіс.

Аудиторлық ұйым және жеке аудитор аудит жүргізу барысында аудиторлық тәуекелдің маңыздылығын және оның өзара байланысын бағалауы міндетті.

Егер жекелеген активтер, міндеттемелер, кірістер, шығындар және шаруашылық операциялар туралы ақпарат, сондай-ақ капиталдың құраушы бөліктерінің көрсетілмеуі немесе бұрмалануы қаржылық (бухгалтерлік) есептіліктің негізінде қабылданатын қолданушылардың экономикалық шешіміне әсер етуі мүмкін болса, аталмыш ақпараттар маңызды болып саналады.

Аудитор өзінің кәсіби пайымдауы бойынша маңызды болып табылатын көрсеткіштерді де бағалайды.

Аудитор бухгалтерлік есептілік барлық жағынан бухгалтерлік есептілікті жасаудың бекітілген қағидаларына сәйкес жасалуына қатысты өзінің қорытындысын шығаруы керек.

Аталған қорытындыны жасау кезінде аудитор заңды тұлға қабылдаған бухгалтерлік есептілікті жасау және өткізу тәртібін, оның ішінде аталған аудитке түскен тұлғаның басшылығының іс-әрекеттері нәтижесінде орын алуы мүмкін бұрмалануларды да қарауы керек.

Мұндай тексеру барысында аудитор аудитке алынған аталмыш тұлға басшылығының іс-әрекеттері нәтижесінде орын алған бұрмалануларды табуы мүмкін. Аудитор түзетілмеген бұрмаланулармен бір қатарда бухгалтерлік есептілікті жасау мен өткізуге қатысты аудитке алынған тұлға басшылығының жеткілікті шынайы болмауы жалпы бухгалтерлік есептіліктің айтарлықтай бұрмалануына алып келеді деген қорытындыға келуі мүмкін. Аудитордың бухгалтерлік есептіліктің жалпы айтарлықтай бұрмалануына қатысты шығаратынын шешіміне әсер ететін жағдайлар аудитке алынған тұлға басшылығының жеткілікті шынайы еместігінің белгісі болады.

Аудиторлық қорытындыда бухгалтерлік есептіліктің сенімді еместігі жайлы түрлендірілген немесе түрленбеген пікір білдірілуі мүмкін.

Аудитор бухгалтерлік есептілік барлық маңызды тұстарында аудиттелетін тұлғаның қаржылық жағдайы мен есептілік қағидаларына сәйкес оның қаржылық қызметінің нәтижелерінің сенімділігін көрсететіні жайлы қорытындыға келген жағдайда, түрленбеген пікір білдіруі тиіс.

Түрленбеген пікір аудиторлық қорытындыда келесідей түрде жазылады: «бухгалтерлік есеп (аудиттелетін тұлға) (есептік күн) бойынша қаржылық күйін, (оның) қаржылық-шаруашылық қызметінің нәтижелерін және бухгалтерлік есептілікті жасаудың бекітілген ережелеріне сәйкес жыл (есептік жыл) ішіндегі ақшалай қаражатының қозғалысын барлық маңызды тұстарынан сенімді сипаттайды».

Тергеу іс-әрекеттерін жүзеге асырудың келесі кезеңі құжаттарды зерттеу үшін криминалистік және басқа да сот сараптамаларын тағайындау болып табылады.

Сот-бухгалтерлік сараптамасы бухгалтерлік құжаттардың дұрыс рәсімделуі туралы мәселелерді шешу, сондай-ақ кемшіл және артық қаражаттар, жүргізілген ревизиялардың таза өтуі, келтірілген материалдық зиян және оған жауапты тұлғаларға қатысты жағдайлар үшін тағайындалады.

Қаржылық-экономикалық сараптама бухгалтерлік (қаржылық) есептілікті бұрмалау әдістерін анықтауға және салықтық заңнаманың бұзылуын егжей-тегжейлі қарауға мүмкіндік береді.

Құжаттардың криминалистік сараптамасы, аталған түрдегі сараптамалардың негізгі бағыттарына қолжазба мәтіндеріне, қолдарға сараптама жүргізу, әртүрлі машиналық, компьютерлік жазба түрлерін зерттеу.

Қазіргі уақытта Қазақстандағы сот-сараптама мекемелері Әділет министрлігі, Денсаулық сақтау министрлігі, ІІМ, ҰҚК, Қорғаныс министрлігі, Төтенше жағдайлар министрлігі жүйесіне кіреді.

Мемлекеттік емес сот сарапшыларына мемлекеттік емес сот-сараптама мекемелерінде еңбек шартына сәйкес жұмыс жасайтын, немесе мемлекеттік емес сот-сараптама органдары азаматтық-құқықтық қатынастар бойынша сот сараптамаларын жүргізу шақыртатын тұлғалар жатады.

Күдіктілердің мүлкіне, сондай-ақ жалған құжаттар бойынша, төлем тапсырмалары бойынша басқа ұйымдарға аударылған ақшалай қаражаттарға шектеу қою тергеу іс-әрекеттерінің қорытынды кезеңі болып табылады.

ҚР Конституциясына сәйкес кәсіпкерлік және басқа да заңмен тыйым салынбаған экономикалық қызмет үшін өз қабілеттері мен мүлкін еркін пайдалану құқығын шектейтін, қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шарасы ретінде шектеу қоюды айтуға болады.

Мүлікке шектеу қою кәсіпкерлік және басқа да заңмен тыйым салынбаған қызметтегі мүліктің қол сұғылмаушылығы мен еркіндік құқықтарын шектеумен тығыз байланысты.

Мүлікке шектеу қою қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шарасына жатады, ол меншік иесіне немесе мүлік иесіне қажетті жағдайларды оларды пайдалануға тыйым салады, сондай-ақ мүлікті сақтауға алу және беру формасында жүзеге асады.

Жоғарыда аталған процесстік мәжбүрлеу шарасы алдын алу және қамтамасыз ету сипатына ие. Мүлікке шектеу қою меншік иесінің мүлікке деген құқын айырумен және аталған құқықтардың басқа тұлғаларға немесе мемлекетке өтуіне байланысты.

Мүлікке шектеу қоюдың негізгі мақсаттары алдын алу және басқа да қылмыстық-процесстік мәжбүрлеу шараларын негіздерінен туындайды, нақтырақ айтқанда мүліктік өндіріп алулар тұрғысынан үкімді орындау, қолданыстағы қылмыстық-процесстік заңға сәйкес оларға айыппұлды өндірудің азаматтық талап арызын қанағаттандыру; ықтимал мүлікті тәркілеу, басқа да мүліктік шектеулер жатады.

ҚР ҚПК 162-бабына сәйкес шектеу қою үрдісін қолданудың басты негіздері мен шарттарына жататындар: мүлікке шектеу қою қажеттілігін айқындайтын жағдайлардың нақты іс жүзінде болуы; мұндай шектеу қоюға себеп болатын қылмыстық істің және қылмыстық қудалаудың тоқтатылуы.

Несиелік ұйымда ашылған есепшоттағы ақшалай қаражатқа шектеу қою заң негізінде және сотпен рұқсат етілген несие ұйымына жіберілген аталған ақшалай қаражаттармен жасалған операцияларға жол бермеу туралы ұйғарым түрінде болады.

Несиелік ұйым мен есепшот иесі арасындағы міндеттемелік қатынастарды білдіретін есепшотта жазба бола тұра, қолма қол емесе ақшалай қаражаттар басқа қандай да бір тұлғаға сақтауға берілмейді, бұл материалдық нысандарға шектеу қою кезінде туындайтын қатынастарды реттейтін ҚР ҚПК 162-бабында анықталған. Сондықтан да олардың сақталуын қамтамасыз ету үшін жеткілікті шараға тергеу органының талабы немесе соттың шектеу қойылған есепшоттағы ақшалай қаражат бойынша несиелік ұйымның банктік операциялар жүргізуіне жол бермеу туралы шешімін жатқызуға болады.

Қылмыстық іс басталғаннан кейін ғана мүлікке шектеу қоюға рұқсат етіледі.

Мерзімі заңмен бекітілген қылмыстық іс бойынша алдын ала тергеулер мен сот талқылаулары кезінде ғана мүлікке қойылған шектеулер сақталуы мүмкін, бірақ қылмыстық іс бойынша сот талқылауы аяқталып және үкім заңды күшіне енгеннен кейін, не болмаса азаматтық талап арыз қараусыз қалдырылған жағдайда бұл шектеу алынып тасталады.

ҚР ҚПК 118-бабына сәйкес қылмыс жасау нәтижесінде алынған ақша, құндылықтар мен басқа да мүлік түріндегі заттай дәлелдемелер, сондай-ақ тергеу іс-қимылдарын жүргізу кезінде анықталған аталмыш мүліктерден түскен кірістерге шектеу қойылады.

Сотқа дейінгі іс жүргізуде тергеуші тергеу органының келісімімен, сондай-ақ прокурордың келісімімен жауап алушы сотқа күдіктінің, айыпталушының немесе өз іс-әрекеттері бойынша заңға сәйкес материалдық жауапкершілік арқалайтын тұлғалардың мүлкіне шектеу қою туралы өтініш білдіреді.

Сотқа келіп түскен қылмыстық іс бойынша сот қылмыспен келтірілген зиянның орнын толтыру және ықтимал мүлікті тәркілеу бойынша шаралардың қолға алынуын анықтауы тиіс.

Жәбірленушінің, азаматтық талапкердің немесе олардың өкілдерінің немесе прокурордың өтініші бойынша сот азаматтық талап арызды қамтамасыз ету және ықтимал мүлікті тәркілеу бойынша шараларды қолдануға құқылы.

Куәлер тергеушінің ұсынысы бойынша мүлікке шектеу салуға қатысады, алайда егер тергеушінің шешімі бойынша мүлікке шектеу қоюға куәлер қатыспайтын болса, аталмыш үрдістің барысы мен оның нәтижелерін тіркейтін техникалық құралдарды қолдану міндетті болып табылады.

Борышкер мүлкіне салынған шектеуді алып тастауға соттың борышкерді банкрот деп тануы және байқаулық іс жүргізуді ашуы жайлы шешімі негіз болады, алайда борышкердің мүлкіне жаңа шектеулер қою және басқа да мүлікті басқару құқықтарына шектеу жасауға рұқсат етілмейді.

ҚР ҚПК 161, 162-бабының талаптарына сәйкес мүлікке шектеу қою туралы хаттама жасайды, шектеу қойылуы тиіс мүлік жоқ болған жағдайда, бұл жайлы хаттамада жазба қойылады, толтырылған хаттаманың көшірмесі мүлкіне шектеу қойылған тұлғаға табысталады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық процесстік кодексінің бабына сәйкес өндіріп алу шаралары қолданылмайтын мүліктерге қатысты шектеу қоюға рұқсат етілмейді.

ҚР ҚПК 161, 162-баптарына сәйкес ақшалай өндіріп алуды қамтамасыз ету мақсатында мүлікке шектеу қоюға тыйым салынады.

ҚР ҚК бабына сәйкес шектеу қойылған мүліктерге қатысты жасалған заңсыз іс-әрекеттер қылмыс болып табылады.

Қылмыстық сот ісін жүргізудің сотқа дейінгі кезеңдерінде заңда жауап алушының, тергеушінің қаулысының негізінде, сот шешімін аталған шараны қолдану қажеттілігі жоғалған жағдайда, мүлікке салынған шектеу қоюды алып тастап қарастырылған.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. *Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация.* – М., 1970.
2. *Козамов М.Ч. Комментарий к УПК РК 2018г. Астана, С.57*
3. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32921281#pos=6;
4. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000304_

*Қуанышбек М.
Қайнар Академиясы «Құқықтану» мамандығының 1 курс магистранты,
Д.З. Копбаев з.ғ.к., аға оқытушы*

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕРДІ БІРІКТІРУ ЖӘНЕ БӨЛУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚЫСҚАША ТАРИХИ ОЧЕРКІ

Аңдатпа

Қылмыстық істерді біріктіруге байланысты қылмыстық сот өндірісінің Устав жағыдайлары қарастырылған, осы институттың дамуы көрсетілген. Сотқа дейінгі өндірісте қылмыстық істерді біріктіру мен бөлектеудің негізгі қағидалары қарастырылған. Қылмыстық істі бөлектеудің негізгі кезеңдері айқындалды: 1) 1864 жылғы сот реформасынан бастап 1918 жылы Кеңес одағының сот жүйесінің тарихы зерттелінді. 2) жоғарыда көрсетілген кезеңнен бастап қазіргі 2014 жылы қабылданған ҚПК қылмыстық істі біріктіру сараланды.

Түйін сөздер: бөлектеу, соттық өндіріс, қылмыстық іс, тергеуші.

Аннотация

Рассматриваются положения Устава уголовного судопроизводства, касающиеся выделения уголовного дела, а также анализируются основные этапы становления и развития данного института. Определяются основания, порядок и субъекты, наделенные правом принимать решения о выделении уголовного дела и материалов в ходе досудебного производства. Определены основные этапы становления и развития правовых норм о выделении уголовного дела и материалов: 1) от проведенной в 1864 году судебной реформы и принятия Устава уголовного судопроизводства до образования унифицированной судебной системы Советского государства в 1918 году. 2) от создания вышеуказанной системы до введения в действие 1 июля 2014 года УПК РК.

Ключевые слова: выделение, судебное производство, уголовное дело, следователь.

Abstract

Provisions of the Charter of criminal proceedings concerning allocation of criminal case are considered, and also the main stages of formation and development of this Institute are analyzed. The grounds, procedure and subjects entitled to make decisions on the allocation of the criminal case and materials in the course of pre-trial proceedings are determined. The main stages of formation and development of legal norms on the allocation of the criminal case and materials are defined: 1) from the judicial reform carried out in 1864 and the adoption of the Charter of criminal proceedings to the formation of a unified judicial system of the Soviet state in 1918. 2) from the establishment of the above system to enter into force on 1 July 2014, the code of criminal procedure.

Keywords: allocation, judicial proceedings, criminal case, investigator.

Қазақстан Республикасы 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда жалпы халықтың дауыс беруімен қабылданған Конституцияға сәйкес өзін демократиялы, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет, сонымен қатар адамның тұлғасын, оның құқықтары мен бостандығы - мемлекет пен қоғамның басты құндылығы ретінде тануда және әлемдік жаһандануды дамытатын бағыт бойынша ілгерілеуіміз қажет деп жариялады.

Қазақстан Республикасында жүргізіліп жатқан реформалар оны әзірлеушілердің ойлары бойынша қылмыспен күрес бойынша құқық қорғау органдарының қызметін сапалы өзгертуге бағытталған. Аталған реформаның әртүрлі аспектілерінің басты назарында қылмыстық процестің алғашқы кезеңінде қылмыстық процесс және алдын ала тергеу органдарының алдын ала тергеуге қатысушыларының арасында туындаған қылмыстық-

құқықтық қатынастарға тап болған адамдарға адамгершілік тұрғысында қарым-қатынас жасау мәселесі болды.

К. Маркс «заңда және процесте рухани қасиет бар, себебі процесс өмір заңының формасы» деп айтқан болатын. Бұл барлық қылмыстық процеске қатысты[1].

Қылмыстық процесс өзінің эволюциясы барысында бір-бірімен алма-кезек болып отыратын үш тарихи кезеңнен өтті: айыптау процесі, инквизициялық (іздігі) және аралас (континентальды) [2].

Айыптау процесі классикалық түрде Ежелгі Римнің (үнемі квестиялар) және Ежелгі Грекияның (гелиея, гелиастар соты) құл иеленушілік құрылысына тән. Ол жеке талап құқығы түрінде сипатталады, яғни айыптаушының әрекеті істі және өндірісті одан әрі қозғаумен анықталады.

Сот ісін қарау шегі ұсынылған айыптаулармен бекітілді, ал оның ұлғаюына, өрістеуіне қатаң түрде шектеу қойылды. Мысалы, Ежелгі Римде квестиялар кезеңінде бірігіп қатысу бойынша айыптауларды біріктіруге жол берілді, бірақ қылмыстардың жиынтығы бойынша бір адамды айыптауын біріктіру сол кезеңдегі рим құқығында болмады [3].

Инквизициялық процесс аса үлкен ауқымдағы істерді біріктіру мүмкіндігін қарастырды, оны бір адамның айыптау жиынтығына жол берді.

Қылмыстық процестің аралас формасы 1789-1794 жж. Францияда буржуазиялық революциядан кейін пайда болды және Францияның қылмыстық-процессуалдық кодексында (Наполеон кодексі) заңнамалық сипатқа ие болды.

Кейіннен бұл форма Ресейде және Еуропаның барлық континентальды мемлекеттерінде қабылданып, 1864 жылы қылмыстық сот өндірісінің Жарғысында бекітілді. [4, 30]

Ресейдегі қылмыстық істерді біріктіру институты 1649 жылғы Алексей Михайлович патшаның Собор жинағында кездеседі, бұл тұста заңнамашы қылмысқа қатысушыларға ерекше назар аударады, «... кім олармен бірігіп, ұрлық жасады, табылған немесе айқындалған қылмыстардан басқа қандай қылмыстар болды, тінту, анықтау жүргізілген соң оларды бір жерге апару» (1857 жылғы XV заңдар басылымының жинағының 20-бабы, 2-б. [5, 140].

Қазақстанда қылмыстық істерді біріктіру және бөлу Есім және Қасым ханның ертедегі заңдарынан бастау алған Тәуке ханның «Жеті жарғысында» көрсетілген.

Бірақ, зерттеушілер заңды құру идеясы XVII ғасырдың 70-ші жылдарында деп көрсетеді, бірақ аталған дереккөздерін құрушыларда нақты тұжырым жоқ. «Жеті жарғы» заңын құруда оның авторы немесе сол заңның бастамашысы туралы нақты мәлімет жоқ, «Үлкен және кіші Орданың қырғыздары халық заңдары ежелгі Тәуке ханнан бұрын пайда болған» деп көрсетеді [6, 316]. Бірақ, қазақтардың тұжырымдарына сілтеме жасасақ, аталған заңдар жинағын Тәуке хан қабылдады деп көрсетеді.

Ол Есім мен Қасым ханның көне, ескі заңдарын «Жеті жарғы» заңына біріктірді деп көрсетеді. [6, 315]

Жасалған қылмыстарды біріктіру белгілері Қасым ханның тұсында туындаған деген тұжырымға келуге болады.

Жоғарыда көрсетілген заңда мыналар бекітілген:

- қанға-қан;

- ұрлық пен зорлық-зомбылық жасағандарға өлім жазасы және т.б.

Бір ережеде «Кімде-кім адам өлтіру мен ұрлықты бірге жасаса, ол екі қылмыс бойынша жазаға тартылады» деп көрсетілген [6, 170]. Тәуке ханның жарғысы бойынша малды бірнеше қайтара ұрлағаны және әйелді зорлағаны мен ұрлағаны үшін кінәлі деп танылған адам өлім жазасына кесілуі тиіс немесе сот үкімі бойынша жәбірленуші мен оның жақын туысқандары бітімге келсе, басқа жаза түрлеріне ауыстырылған [6, 258].

Жәбірленуші тарапынан қылмыскерге рақымшылық жасауға, өлім жазасына кесуге немесе құн төлеу сияқты басқа жаза түріне ауыстыру құқығы берілген (өлтіру немесе

денесіне зақым келтіруіне байланысты күн төлеу, кінәлі адамды заң бойынша қудалаушылықтан, қанды кектен арашалап алу)[6, 262].

Қазақстанның Ресейге қосылмай тұрып, Тәуке ханның жарғысы бойынша негізгі жазалау түрлері:

- өлім жазасы;
- денесіне зақым келтіріп жазалау;
- масқаралау жазасы;
- күн (күн төлеу);
- айып төлеу (айыппұл);
- құлдыққа беру.

Хандар мен сұлтандар шығарған үкімдерін қағаз бетіне түсірмей, ауызша айтқандықтан тарихи деректерде, тарихи мұрағаттарда (XVIII ғасырдың 30-шы жылдарында) өлім жазасына байланысты жазалау шараларын қолдану туралы мәліметтер сақталмаған.

Үкім шығару барысында хандар мен билер бір адамның немесе бірнеше адам жасаған қылмыстары немесе оларды жазалау шаралары туралы жазбалар жоқ. Сондықтан қазір бірнеше қылмыс бір қылмыс түріне жатқызылды, оларға қандай жазалау шаралары қолданылды деп айту қиынға соғады.

Бірақ «Жеті жарғы» заңында сол уақыттағы әлеуметтік және құқықтық нормалар, қазақ қоғамының дау-жанжалдары және олардың өмір сүру жағдайлары, сол қоғамда өмір сүрген әрбір адамның хандық қоғамдық құрылысқа енгені туралы заңдық сипаттама бар.

Ресейдің де, Қазақстанның да сол уақыттағы нормативтік-құқықтық актілерінде қылмыстық істерді бөлуді, жіктеуді немесе оның рәсімін анықтайтын ережелер жоқ, ал істерді біріктіру процесс талаптарына қажетті және міндетті деп қарастырылды. И. Я. Фойницкий сол уақытта процестің тергеу (іздістіру) формасы қолданылды, ал айыптау ең маңызды орынды иеленді деп түсіндіреді [7, 141].

Қылмыстық істерді біріктіру және бөлу мүмкіндігі 1864 жылғы 20 қарашадағы II Александр тұсындағы сот реформасында және қылмыстық сот өндірісінің Жарғысында қарастырыла бастады.

Қылмыстық сот өндірісінің Жарғысында қылмыстық істерді біріктіру және бөлу туралы ережелері бар бірнеше мақалалар жарық көрді: бір немесе бірнеше адам жасаған қылмыстардың бірнеше рет қайталану фактісін анықтау жағдайында (205, 207, 211, 212-баптар ҚСӨЖ). Осындай жағдайларда қылмыстық істерді біріктіруге жол берілді. Осыған ұқсас процессуалдық ережелер Қазақстан Республикасының ҚПК 43, 44-баптарында көрсетілген.

Заң істерді біріктіруге жол бермейді (ҚСӨЖ 513-бабы).

ҚСӨЖ 205, 207-баптарында егер айыпталушы - жәбірленуші, ал басқа жағынан – айыпталушы болып келсе бір істің өндірісіне біріктіру мүмкін еместігін көрсетеді.

Көрсетілген ережелерде тергеу барысында анықталған қылмыстар туралы істерді біріктіру ғана емес, бұл жерде олардың өзара байланыс принципі анықталатынын көреміз. Бұл өзара айыптауларға байланысты емес істердің санын азайтуға және барлық өндірісті жеделдетуге мүмкіндік берді. Қылмыстық істер тек оларды біріктіргеннен кейін ғана сотқа жіберілді.

Қылмыстық сот өндірісінің Жарғысының алдыңғы кезеңдегі айырмашылығы қылмыстық істерді бөлуді қарастыратын нормаларда жазылған.

ҚСӨЖ 314-бабында «егер бір қылмыс бойынша тергеу өндірісі барысында жүргізіліп жатқан іске байланысы жоқ басқа белгілер табылса, онда тергеуші сол белгілерді сақтауға шаралар қабылдай отырып, күдіктінің тергеуден бас тартуын немесе жалғаруының жолын кесіп, Прокурорға немесе оның жолдасына хабар беріп, жаңа ашылған қылмысты зерттеуге кіріседі» деп көрсетілген.

ҚСӨЖ 515-бабында «бір немесе сол айыпталушының бірнеше қылмысы көрсетіліп, егер ол толық зерттелген болса істі одан әрі жалғастыруға аяқ басады, ал маңызды қылмыстардың жағдайын анықтау үшін қосымша уақыт талап етіледі», ал 516-бапта «басқа

да айыпталушылар анықталып, ашылмаса да, істің барлық жағдайы толық көлемде тергелген жағдайда бірнеше айыпталушыларды тергеу және анықтау тең тұрғыда болуы мүмкін» деп көрсетілген.

Осындай жеке бірігіп қатысушыларға байланысты істерді бөлу сот жарғыларын құрастырушылардың пікірінше қылмыстық заңның күші тек заңдық тұрғыда ғана емес, сонымен қатар жазаны тоқтатпаумен де дәлелденеді.

С. А. Денисовтың пікірінше, ҚСӨЖ бөлу жоқ және біріктірумен байланысты тең позиция жоқ: «Істерді бөлу біріктірумен байланысты тең орынға ие емес»[8]. Бірақ біздің ойымызша ҚСӨЖ істерді бөлу біріктіруге теңестіру әрекеті бар, қылмыстық өндірісті бөлу ережесі ҚСӨЖ 515, 516-баптарына сәйкес бекітілген.

Біздің ойымызша С. А. Денисов бәсекелестік элементтерінің қылмыстық процесте көрініс табуы қылмыстық істерді бөлу рәсімінің туындауына және дамуына әсер етті, сол уақытта бұрыннан бар сот, құқық әділдігінің формасы істерді біріктіруді ғана таныд[8, 113], яғни істерді бөлу бойынша нақты органдардың шешім қабылдауын міндеттейтін тиісті мақалалармен бекітілген болатын.

1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін қылмыстық істерді біріктіру және бөлу институты сапалы жаңа кезеңге аяқ басты. 1917 жылғы 24 қарашадағы «Сот туралы» КСРО декреті ескі сот жүйесін қысқартып, революциялық трибунал кіретін жаңа сот жүйесін құрды.

Сол уақытта қылмыстық сот өндірісі толық реттелмеді, сот өндірісінің тәртібі бірауыздан соттарға жүктелді, ал қылмыстық істерді біріктіру және бөлу мәселесі толық қарастырылмады. Сонымен қатар, қылмыстық істер бойынша өндіріс 1864 жылғы Сот жарғысының ережесі бойынша жүзеге асырылды, ал оның нормалары КСРО ОСК және ХКК декреттеріне қайшы келмеді. 1918 жылғы 7 наурыздағы «№ 2 Сот туралы» декреттің 8-бабына сәйкес «сот өндірісі азаматтық істер және қылмыстық істер бойынша 1864 жылғы сот жарғысының ережелері бойынша жүзеге асады, себебі декретте бұл өзгертілмеген және жойылмаған [9].

Қылмыстық өндірістің біріктірілуінің және бөлінуінің негізін реттейтін заңмен бекітілген тәртіп 1922 жылғы [10] 25 мамырдағы КСРО алғашқы қылмыстық-процессуалдық кодексінің қабылдануына дейін болмаған, 1917 жылғы қазан оқиғасын дамыту барысында балалар арасында қылмыстың көбеюіне байланысты қабылданған жасөспірімдер ісі туралы бұрынғы нұсқаулықтарда бөлу институтының белгілерін анықтауға болады. «Жасөспірімдерге арналған комиссия туралы» декреттің 2-бабына сәйкес 1918 жылғы 14 қаңтардағы КСРО халық комиссариатының 17 жасқа дейінгі ұлдар мен қыздардың ісі туралы қоғамға қауіпті әрекеттерді жасөспірімдер туралы комиссия қарауы тиіс [9, 252]. 14-18 жастағы жасөспірімдер қылмыс жасаған жағдайда хаттама толтырылып, осы комиссияға қарауға жіберілді.

Ол халық сотына барып түсті. Егер қылмыс ересектермен бірігіп жасалса, халық соты жасөспірімдер туралы істі бөлуге нақты баяндама жасалды (1920 жылғы 30 шілдедегі жасөспірімдер ісі туралы комиссия нұсқаулығының 20-бабы). Жасөспірімдерге қатысты істерді бөлу сотқа міндетті болып табылады (нұсқаулықтың 10-бабы).

Бірақ біріктіру және бөлу институты КСРО ҚПК 1922 жылы рәсімделді. Онда қылмыстық істерді біріктіру және бөлу туралы шешім шешім қабылданатын субъектілер болды (тергеуші және сот) (КСРО ҚПК 248, 316-баптары).

1922 жылғы КСРО ҚПК 120-бабында «бір адам бірнеше қылмыс жасаған жағдайда бір тергеу өндірісінде істер біріктірілуі мүмкін; бір немесе бірнеше қылмыстарды жасауға бірігіп қатысқан бірнеше адамды айыптау бойынша іс».

Бірінші негіз бойынша қылмыс жасаған адамның ниеті білінген бірнеше қылмыс, ал екінші – алдын ала ымыраласқан бірнеше қылмыс бойынша адамдар тобымен жасалған қылмыс түсіндіріледі.

Сонымен қатар қылмыстық істерді біріктіру айыпталушы мәртебесін алған адамнан кейін жасалды.

Қылмыстық істерді біріктірудің міндетті шарты – біріккен өндірістер арасындағы байланыс болып табылады, ал бөлуде мұндай жоқ. Егер сот тергеуі барысында сотталған немесе қылмысы анықталмаған адам қылмыс жасады деген фактісі анықталса, онда сот өндірістер арасындағы байланысты ескере отырып, қылмыстық істерді біріктіру және бөлу туралы шешім қабылдады (1922 жылғы КСРО ҚПК 248, 316, 319, 320-баптары).

1922 жылғы қылмыстық заңнамадағы қылмыстық өндірістерді бөлу:

- КСРО ҚПК 40-бабы, «жасөспірім айыпталушыға қатысты іс негізгі өндірістен алынып, жасөспірімдер ісі бойынша комиссияға жіберілді». Бұндай жағдайда заңнама шығарушы жасөспірім айыпталушыға қатысты істі бөлу туралы шешім шығарған орган басқа да жағдайларға қарамастан шешім қабылдауға міндетті (аталған міндет императивті сипатқа ие, императорлық деген сөз – сөзсіз бағынуды, орындауды талап ететін бұйрықты білдіреді);

- КСРО ҚПК 248-бабында — «тергеуші бірнеше істі қате біріктірген жағдайда сотқа беру туралы мәселені қарастыру барысында сот қате біріктірілген істі бөлуге міндетті»;

- КСРО ҚПК 316-бабында — «сот - сот отырысы барысында алғашқысына байланысты емес басқа да қылмысты тапқан жағдайда жалпы тәртіпте қарау және тергеу үшін істі бөледі».

1923 жылғы 15 ақпандағы КСРО ҚПК жоғарыда аталған баптар толық көлемде енді. Бірақ жаңа қылмыстық-процессуалдық заңнаманың құрылымына байланысты бұл баптардың нөмерлері 34, 38, 244, 312 болып өзгертілді. 1924 жылғы 16 қазандағы КСРО БОАК қаулысына сәйкес КСРО ҚПК 312-бабы, яғни сот алғашқысына қатысы жоқ жаңа айыптау бойынша істі бөлу, егер жаңа айыптау сотталушыға аса ауыр жаза болып есептелсе, өзгеріске ұшырады. Біріктіру және бөлу институтының өзіндік дамуының келесі кезеңі жаңа қылмыстық-процессуалдық кодекстің қабылдануына орай 1959 жылғы 22 шілдедегі Қазақ КСР Жоғарғы кеңесінің отырысынан басталады. Бұл 1960 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне еніп, 1998 жылғы 1 қаңтарға дейін күшін жоймай, әрекет етті, соңғысы – 2015 жылғы 1 қаңтарға дейін [10].

Қазақ КСР ҚПК институты тұсында бұл қазіргі таңдағы жаңа келбетке ие болды.

Қазақ КСР ҚПК 98-бабында «Қылмыстық істерді біріктіру және бөлу» қылмыстық істерді біріктіру және бөлу мынадай жағдайда мүмкін болады деп көрсетілген:

- бір қылмыс жасаған бірнеше адамдарды айыптау бойынша;
- бірнеше қылмыс жасаған бірнеше адамдарды айыптау бойынша;

- өзара бір-бірімен бір ниеттес немесе бір адамның біртектес бірнеше қылмыс жасау барысында;

- егер істі бөлу қажеттіліктен туындаса және тергеудің толықтығына, жан-жақтылығына және объективтілігіне ықпал етпеген жағдайда.

Аталған нормада заң шығарушы «бірге қатысушы» белгісін бекітпеген, сонымен қатар алдын ала уәде етілмеген қылмыстарды жасыру және ол туралы жеткізбеудің, айтпаудың негізін көрсетпеген.

Бұл ереженің 1961 жылғы 1 қаңтарда күшіне енген РКФСР қылмыстық-процессуалдық заңнамасының 26-бабында айтарлықтай айырмашылығы бар

Сонымен қатар Қазақ КСР ҚПК 98-бабында қылмыстық істерді біріктіру барысында қосымша негіздеме енген — «өзара бір-бірімен бір ниеттес немесе бір адамның бірнеше қылмыс жасауы».

Аталған негіздеме бір тәсілмен қылмыс жасаған адамға қатысты қылмыстық істерді біріктіруді қарастырған, мысалы, пәтерге заңсыз ену (бір тәсілмен есікті бұзу); есірткі құралдарын сату.

Заң шығарушы аталған негіздемені қарастырды, бұл күдіктіге де, айыпталушыға да қатысты қылмыстық істерді біріктіруге мүмкіндік берді. Аталған негіздеме Қазақ КСР ҚПК кеңестік республикадағы барлық қолданыста жүрген ҚПК айтарлықтай айырмашылығы болғанын айтып өткен жөн.

Аталған бап қылмыстық істерді бөлуге қатысты нақты көрсетпелер, нұсқаулар бермеді.

Сонымен қатар заң шығарушының «егер бұл бөлу қажеттіліктен туындаса, адамдарға қатысты істерді бөлу» сөзінде қылмыстық істерді бөлу туралы шешім қабылдаудың ерекшелігін көрсетті». Осы тергеу (іздігі) сот өндірісінің элементтері тергеудің толықтығына, жан-жақтылығына және объективтілігіне акцент жасағанынан көрініп тұр (1960 жылғы Қазақ КСР ҚПК 15, 98-баптары).

Заң шығарушы қылмыстық істерді біріктіру және бөлу туралы аталған шешімді қабылдаған орган нені басшылыққа алатынын және процессуалдық шешімнің формасы қандай болу керектігін қарастырмаған .

Қылмыстық істерді біріктіру немесе бөлудің негізгі ережесі 98-баптың бір нормасына жинақталған, бірақ аталған институт Қазақ КСР ҚПК басқа баптарының әртүрлі тарауларында көрініс тапқан, бұл қылмыстық істерді бөлу үшін негіздемені кеңейтуге және ұлғайтуға мүмкіндік берді.

Қазақ КСР ҚПК 175-бабының 1-тармағында «егер іске екі немесе бірнеше айыпталушы тартылса, ал істі тоқтату үшін негіздеме барлық айыпталушыларға қатысты емес болса, тергеуші жеке айыпталушыларға қатысты істі бөлуге және тоқтатуға құқылы» деп көрсетілген.

Қарастыратын институт «істі қате біріктіру және бөлу» жағдайында сотқа дейінгі қылмыстық істі қайтарудың бір негізін бекіту фактісін көрсетті (Қазақ КСР ҚПК 214-бабының 4-тармағы).

Сонымен қатар қылмыстық істерді бөлу тергеудің толықтығына, жан-жақтылығына және объективтілігіне ықпал ете алмау себебіне байланысты болуы мүмкін. Қазақ КСР ҚПК 175-бабына сәйкес осыған ұқсас шешім мынадай жағдайларда жүзеге асырылды:

- айыпталушы тергеуден немесе соттан қашқан, тығылған және әртүрлі себептермен оның келген жері анықталмаған жағдайда;

- айыпталушының уақытша психикалық күйі болмағанда немесе оның қатты сырқаттанған, ауырған жағдайында;

- айыпталушы ретінде танылуға тиісті адамды анықтай алмаған жағдайда.

Алғашқы тәуелсіздік жылдарында Қазақстандық заңнамаға тиісті трансформациялық өзгерістер (Қазақстан Республикасының Конституциясының және қылмыстық кодекстің қабылдануы) Қазақстан Республикасының қылмыстық-процессуалдық кодексін қабылдауға арналған базаны құрды. 2015 жылғы 1 қаңтардағы Қазақстан Республикасының ҚПК күшіне енуі қылмыстық сот өндірісінің саласына қатысты конституциялық ережелерді енгізді.

Қылмыстық істерді біріктіру және бөлу институты дамуының жаңа занадасының қабылдануына орай заңдық сипаттағы маңызды өзгерістер болды. Салыстырмалы-құқықтық тарихи сараптама қылмыстық сот өндірісіндегі жалпы жаңа бастамасы қылмыстық істерді біріктіру және бөлу институтына тікелей ықпал етті.

Біріншіден, өзіндік жаңа атауға ие болған жеке екі бап қарастырылды: «Қылмыстық істерді біріктіру» Қазақстан Республикасының ҚПК 43-бабы және «Қылмыстық істерді бөлу» Қазақстан Республикасының ҚПК 44-бабы, бұл 2015 жылғы Қазақстан Республикасының ҚПК - 1960 жылғы Қазақ КСР айтарлықтай айырмашылығы болды. Бұл қылмыстық істерді бөлу процесіне қарастырылатын институттың нормаларының рәсімінде болмады.

Сонымен қатар бөлу рәсімінің өзі қылмыстық істерді біріктіруде негіздемеге ие болды.

Екіншіден, сотқа дейінгі тергеу органы – процессуалдық шешім шығару құқығына ие болған орган, сонымен қатар сот ретінде танылды (анықтаушы, тергеуші, прокурор).

Үшіншіден, қылмыстық істерді біріктіру және бөлу барысында тергеуді есептеу мерзімі бекітілді, бұл аталған институттың нақты, ерекше маңызға ие болуына мүмкіндік берді:

1) Қазақстан Республикасының ҚПК 43-бабының, 5-бөліміне сәйкес «бірнеше іс біріктірілген іс бойынша өндіріс мерзімі бірінші қылмыстық істің уақыты бойынша өндірістің

басталу күнінен есептеледі. Егер біріктірілген бір іс бойынша алдын алу, жолын кесу шаралары ретінде ұйқамақ немесе қамауға алу шаралары қолданылған, бірінші көрсетілген алдын алу, жолын кесу шараларын қолдану бойынша сотқа дейінгі істі тергеу күнінен бастап есептеледі»;

2) Қазақстан Республикасының ҚПК 44-бабының, 6-бөліміне сәйкес «бөлінген іс бойынша өндіріс мерзімі жаңа қылмыстық құқық бұзушылық бойынша сотқа дейінгі тергеудің бірыңғай реестрінде хабарлап, өтініш тіркелген күннен бастап есептеледі. Басқа жағдайларда мерзім негізгі қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі тергеу басталған күннен есептеледі».

Төртіншіден, Қазақстан Республикасының ҚПК 44-бабында жеке адамдарға қатысты 1-бөлімде жаңа негіздеме келтірілген, яғни қылмыстық іс аталған Кодекстің 45-бабында қарастырылған негіздеме бойынша тоқтатылады. «Егер қылмыстық істі тергеу барысында қылмысқа қатысушылардың бірі есін білмейтіндей немесе қылмыс жасағаннан кейін психикалық күйде ауырып, сырқаттанып қалғаны анықталған жағдайда оған қатысты іс жеке өндірісте бөлінуі мүмкін».

Бесіншіден, сот және сотқа дейінгі тергеу органы Қазақстан Республикасының ҚПК 44-бабына сәйкес міндетті түрде аталған іске байланысты қылмыс белгілері жоқ, материалдарды бөліп қарастыруы тиіс. Бұл ереже — Қазақстан Республикасының ҚПК бүгінгі таңдағы инновациясы және жаңашылдығы.

Қылмыстық істерді біріктіру және бөлу институтының нормалары барлық тарихи кезеңнің барысында өзгеріске ұшырады, туындаған саяси конъюктураға байланысты өзгерді. Егер тергеу (іздістеу) сот, құқық төрелігінің алғашқы кезеңінде біртұтас өндіріске жұмылдырылса, бұл тек ерекше жағдайларға жол бере отырып (немесе мүлде жол бермейді), бөлу рәсімінің алдында қылмыстық істерді біріктірудің басымдылығына негізделсе, онда аталған институттың одан әрі дамуы біріктіру мен бөлу рәсіміне арналған жеке баптардың туындауына мүмкіндік береді.

Сонымен қатар тергеу процесінде бір-біріне қатысты аталған нормалардың теңдестігі туралы айтуға болады. Бұл өзгерістер сотқа дейінгі тергеу органына заңдық және дәлелденген, негізделген шешімдерді қабылдауға мүмкіндік береді.

Қылмыстық істерді біріктіру заң нормасындағы «Бір іс жүргізуде» деген сөздердің орысша нұсқасында осы сөздің орын алмағандығын көрсете келе оның «Бір өндіріске» деген сөздердің орнында пайдаланылып отырғандығын.

Сонымен қатар заң нормасындағы «күні бұрын уәде бермей жасырғандығын» және «айтпағандығын» деген сөздер Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде «қылмысты алдын ала уәде берместен жасыру», «хабарламағандығын» деп аталатындығын көрсетеді.

Осының негізінде аталған сөздер тиісті сөздермен ауыстырылуы қажеттігін нақтылай келе, заң нормасының 1-бөлігі келесідей болу тиістігін белгілейді: «Бір немесе бірнеше қылмыстарды жасағандығы немесе сол қылмыстарға қатысқандығы үшін бірнеше адамдарды айыптау жөніндегі істер, адамның бір немесе бірнеше қылмыс жасағандығы үшін айыпталуы жөніндегі істер, сондай-ақ бұл қылмыстарды алдын ала уәде берместен жасырғандығын немесе олар туралы хабарламағанын айыптау жөніндегі істер бір өндіріске біріктірілуі мүмкін».

Қылмыстық істерді біріктірудің мақсаты болып:

– бір қылмыс үшін бір ғана жаза тағайындау;

– ақиқатты анықтауды жеңілдету танылатындығын айқындайды.

Қылмыстық істерді біріктіру заң нормасының негіздеріне, қойылатын талаптарына және мағынасына қарай Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу заңындағы «Қылмыстық істерді біріктіру» деп аталатын заң нормасына: «Қылмыстық істерді біріктіру дегеніміз – жазаны сiңіру немесе қосу қағидасы негізінде, жасалған бірнеше қылмыстар үшін бір ғана жаза тағайындау және ақиқатты анықтауды жеңілдету мақсатында бір немесе бірнеше қылмыстарды жасағандығы немесе сол қылмыстарға қатысқандығы, сондай-ақ сол қылмыстарды алдын ала уәде берместен жасырғандығы немесе олар туралы

хабарламағандығы үшін бір немесе бірнеше адамдарды айыптау туралы бөлек-бөлек қозғалған қылмыстық істердің бір өндіріске біріктірілуі» деген авторлық түсінік беріледі.

«Қылмыстық істі бөлектеу дегеніміз – қылмыстық іс жүргізу заңының қылмыс жасаған адамды қылмыстық жауапқа тарту міндетін, мемлекеттік құпияны сақтау мен кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету мақсатында қылмыстық процесті жүргізуші органның қылмыстық істен жаңа қылмыстық іске құжаттарды бөліп шығаруы» деген авторлық түсінік беріледі.

Қылмыстық істі бөлектеу заң нормасының негізгі мақсаттары болып:

- қылмыс жасап, қылмыстық іс әрекеті толығымен дәлелденген адамды уақтылы қылмыстық жазаға тарту немесе оны алмастыратын шараларды қолдану;
- мемлекеттік құпияның басқаларға ашылмауын қамтамасыз ету;
- кәмелетке толмаған айыпталушының құқықтарын қамтамасыз ету танылатындығын нақтылайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. *Маркс К. Дебаты по поводу закона о краже леса // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 1.*
2. *Мартинovich И. И. Соединение и выделение следственных производств в советском уголовном процессе // Вопросы уголовного права и процесса: Сб. тр. — Минск, 1958. Вып. 1.*
3. *Марфицин П. Г. Общие условия производства предварительного расследования: Учеб.-практ. пос. — Омск, 1996.*
4. *Устав уголовного судопроизводства. — М., 1914.*
5. *Декрет СНК РСФСР «О суде» от 1917 г. № 1 // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства. — 1917. — № 4. — Ст. 50.*
6. *Культелеев Т. М. Уголовное обычное право казахов. — Караганда, 2004.*
7. *Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. — СПб., 1912. Т. 1.*
8. *Денисов С. А. Законность и обоснованность соединения и выделения уголовных дел. — М., 2004.*
9. *Инструкция «Комиссиям по делам о несовершеннолетних» от 30 июля 1920 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства. — 1920. — № 68.*
10. *Уголовно-процессуальный кодекс Казахской ССР. — Алма-Ата, 1988.*

Мақсат А.

*Қайнар Академиясы «Құқықтану» мамандығының І курс магистранты,
Д.З. Копбаев з.ғ.к., аға оқытушы*

ЖАСЫ КӘМІЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДАН ЖАУАП АЛУ КЕЗІНДЕ ПЕДАГОГ, ПСИХОЛОГ, ЗАҢДЫ ӨКІЛДЕРДІҢ ҚАТЫСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Кәмелетке толмағандардан жауап алу – бұл белгілі бір элементтер жиынтығынан тұратын тергеушінің күрделі, көп қырлы қызметі деген қорытындыға келуге болады. Кәмелетке толмағандардан жауап алудың бір ерекшелігі ол тергеу органдары үшін қажетті жасалған қылмыстық әрекет жайлы жағдайларды анықтау бойынша қылмыстық-процесстік қызмет ретінде процесстік, тактикалық, психологиялық, педагогикалық және этикалық аспектілерді қамтиды. Мақалада кәмелетке толмаған жастағы тұлғалардан жауап алу процедурасына қатысты қылмыстық-процесстік ерекшеліктері атап кетілген. Аталған санаттағы тұлғалардан жауап алу тактикасының да өз ерекшеліктері бар, бұл дене және психика дамуының деңгейі мен жеке ерекшеліктеріне тығыз байланысты. Осының негізінде

кәмелетке толмағандардан жауап алудың қандай да тактикалық тәсілдерін таңдауға қойылатын талаптар келіп шығады. Әр жағдайда аталған тергеу іс-қимылының тактикасы тұлғаның жасы, жынысы мен даму деңгейін ескере отырып анықталады.

Түйін сөздер: жасы кәмелетке толмаған, педагог, жауап алу, заңды өкіл

Аннотация

Допрос несовершеннолетнего – это сложная, многогранная деятельность следователя, которая представляет собой совокупность определенных элементов. Специфика допроса несовершеннолетних заключается в том, что он как уголовно-процессуальная деятельность по выяснению необходимых для следственных органов обстоятельств о совершенном преступном деянии включает в себя процессуальный, тактический, психологический, педагогический и этический аспекты. В статье проанализирована отдельные уголовно-процессуальные особенности, касающиеся процедуры допроса лиц несовершеннолетнего возраста. Тактика допроса данной категории лиц тоже имеет свою специфику, которая обусловлена индивидуальными особенностями и уровнем физического и психического развития. Исходя из этого, вытекают требования, предъявляемые к выбору тех или иных тактических приемам допроса несовершеннолетних. В каждой ситуации тактика данного следственного действия будет определяться с учетом возраста, пола и уровня развития лица.

Ключевые слова: несовершеннолетний, педагог, допрос, законный представитель.

Abstract

Interrogation of a minor is a complex, multi-faceted activity of the investigator, which is a set of certain elements. The specifics of the interrogation of minors lies in the fact that it is a criminal procedure to clarify the necessary circumstances for the investigative bodies of the criminal act includes procedural, tactical, psychological, pedagogical and ethical aspects. The article analyzes some criminal procedural features relating to the procedure of interrogation of minors. Tactics of interrogation of this category of persons also has its own specifics, which is due to individual characteristics and the level of physical and mental development. Based on this, there are requirements for the choice of certain tactical methods of interrogation of minors. In each situation, the tactics of this investigative action will be determined taking into account the age, gender and level of development of the person.

Keywords: minor, teacher, interrogation, legal representative.

Әлеуметтік-экономикалық және саяси реформалардың жағымсыз салдары және оларға байланысты халықтың бір бөлігіндегі адамгершілік және моральдық құндылықтардың өзгеруі өсіп келе жатқан жас буынға қатты әсерін тигізді. Жасөспірімдер қылмыстарында да жағымсыз беталыстар пайда болды: жасару және феминизация, топтық сипаттың күшеюі, жақсы отбасылардан шыққан жасөспірімдердің қылмыстарға араласуы. Ресми статистикалық деректер мен әлеуметтік зерттеулер ұзақ уақыттан бері еліміздегі кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың қарқынды өсіп келе жатқанын көрсетіп отыр. Осылайша, Қазақстан Республикасының Бас прокуратураның берген мәліметтері бойынша 2017 жылы 9 айдың ішінде Қазақстан бойынша жалпы 87 389 қылмыс жасалған, соның ішінде 2 241 немесе 2,5% жасы кәмелетке толмағандар жасаған. Жасы кәмелетке толмағандардың арасында қылмыстарды жасау Ақтөбе облысы 74%, Атырау облысы 72,3%, Оңтүстік Қазақстан облысы 15,2%, Батыс Қазақстан облысы 10,3%, Қызылорда 7,3%, Манғыстау облысы 6,3% өскен[1].

БҰҰ бала құқықтары туралы Конвенциясының 19-бабына сәйкес, «конвенцияға мүше мемлекеттер баланы дене немесе психологиялық күш көрсетудің барлық формаларынан қорғау мақсатындағы барлық шараларды қолға алады» [2]. Сондықтан да мемлекеттің басты назар аударатын мәселесінің бірі қылмыстық үрдіс саласына шырмалған кәмелетке толмаған жастағы тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау болуы тиіс.

Бұл жағдайда тергеу іс-қимылдарының, ең алдымен, кәмелетке толмаған тұлғалардан жауап алудың тактикалық тұсын жетілдіру қажеттілігі туындайды. Кей жағдайларда тергеудің бастапқы кезеңінде жауап алу қылмыстық іс бойынша ақпаратқа қол жеткізудің немесе бұрын белгілі болмаған дәлел көздерін табудың жалғыз мүмкіндігі. Кәмелетке толмағандардан жауап алуды сауатты, тактикалық жағынан дұрыс жүргізу толықтай қылмысты тергеу процессінің сапасын көрсетеді, себебі олар қатысатын тергеу іс-қимылдары ең күрделі сипатқа ие: біріншіден, аталған тергеу іс-қимылын дұрыс жүргізу үшін қажетті тұлғалар саны (заңды өкіл, педагог, психолог) көп; екіншіден, кәмелетке толмаған жастағы тұлғаның моральдық және психологиялық күйі әлі толықтай қалыптасып үлгермеген; үшіншіден, заңда да бұл мәселеге қатысты біраз кемшіліктер бар.

Қылмыстық процесс ғылымының теориясындағы өзекті мәселелердің бірі процесс қатысушыларының субъективті құқықтары мен аталған құқықтарды жүзеге асырудың процесстік кепілдіктерінің арақатынасы. Бұлардың арасында тығыз өзара байланыс бар, бірақ оларды бірдей деп тану дұрыс емес. Л.Д. Кокоревтің пікірі бойынша қылмыстық үрдісте бір процесстік құқықтар басқаларының кепілдігі болып табылады. Алайда қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың құқықтарын жүзеге асырудың процесстік кепілдіктері ретінде тергеуді жүргізетін тұлғалардың процесстік міндеттері де алынатынын айта кеткен жөн, себебі аталмыш тұлғалар қылмыстық процесс қатысушыларының құқықтарына ие.

Қазақстандық қылмыстық-процесстік заңда жалпы кәмелетке толмағандарды күшейтілген құқықтық қорғауға қатысты халықаралық нормативтік-құқықтық актілердің талаптары бар. Осылайша, мысалы, кәмелетке толмаған жауап берушіге өз құқықтарын іске асыру мүмкіндігін қамтамасыз ететін құқықтық құралдарға тергеушіге оны шақырудың айрықша ретін – ата-аналары немесе заңды өкілдері арқылы шақыруды жатқызуға болады. Сонымен қатар кәмелетке толмаған жастағы тұлғалардың қатысуымен өтетін қылмыстық істерді тергеу барысында психология және педагогика негіздерін қолданудың маңыздылығы, оған қоса жауап алудың күрделілігі педагог пен психологтың қатысуы сияқты құқықты жүзеге асырудың басты процесстік кепілдігін айқындап береді.

Кәмелетке толмағандардың құқықтарын жүзеге асыру қылмыстық істі тергеу кезінде заңды өкілдердің, жақын туыстардың қатысуы арқылы орын алады. Э.Б. Мельникованың пікірінше, «кәмелетке толмаған тұлғаның заңды өкілінің қылмыстық процеске қатысуы екі жағдайға байланысты:

- 1) Кәмелетке толмаған тұлғаның процесстік іс-әрекет қабілетінің толық болмауымен;
- 2) заңды өкіл (ата-ана, асырап алушы, қамқоршылар, тәрбиешілер) кәмелетке толмаған баланың тәрбиесі мен мінезіне жауапты» [3].

Қылмыстық істегі кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғауға белсенді назар аудардың бір көрінісіне оларға қатысты қылмыстық істерді қарау кезіндегі мүдделерін қорғайтын екі өкілдің болуын жатқызуға болады: бір мезетте іске адвокат (қорғаушы) және заңды өкіл қатысады. Кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстық істерді зерттеу көрсеткендей, тергеу органдарының қызметкерлері кей жағдайларда тергеу органдарының қызметкерлері қылмыстық-процестік заң талаптарын бұза отырып, заңды өкілдері ретінде қатысуға (егер олар жоқ болса) лайықты түрде баланың қамқоршысы немесе тәрбиешісі ретінде тағайындалмаған, кәмелетке толмаған тұлғаның жақын туыстарын қатыстырады.

Егер кәмелетке толмаған тұлғаның ата-анасы жоқ және жалғыз тұратын болса, не болмаса сәйкес түрде тәрбиеші немесе қамқоршы, кәмелетке толмаған тұлғаның заңды өкілі тағайындалмаса, онда тергеуші жауап алуға қатысу үшін тәрбиелеу және қамқорлық органының өкілін шақырады, егер сот қажет деп таппаса, аталған тұлғалардың келмеуі қылмыстық істі қарауға кедергі келтірмейді. Осылайша, «көлікті заңсыз иелену туралы қылмыстық іс бойынша кәмелетке толмаған К. сотталды. Іс материалдарына сәйкес оның заңды өкілі болып өзімен бірге тұратын атасы С.В.И. танылды, бірақ аталған тұлға қамқоршы болып ресми түрде тағайындалмаған. К.-ның анасы қайтыс болған, жасөспірімді өгей әкесі асырап алған, бірақ С. баламен бірге тұрмаған және өгей әкесі кәмелетке толмаған баланың

тәрбиесіне қатыспаған, жасөспірім атасымен бірге тұрып келген» [4]. Мұндай жағдайда тергеу қылмыстық-процестік заңнаманы бұза отырып жүргізілген болып саналады. Тергеуші кәмелетке толмаған баланың заңды өкілі ретінде қамқорлық және тәрбие органының өкілін тағайындауы керек еді.

Кәмелетке толмаған тұлғадан жауап алуға қатысуға ата-анасын немесе заңды өкілдерін, жақын туыстарын шақырту да өз негізі бар, себебі кәмелетке толмаған баланың жас және жеке ерекшеліктері ескерілуі қажет және бұл сот ісін жүргізуде ақиқатты анықтауға тәрбиелік және ескерту әсерін қамтамасыз ету мақсатында, кәмелетке толмаған тұлғаның құқықтарын қосымша процесстік қорғау кепілдігі рөлін атқарады. Аталған тұлғалардың жауап алуға қатысуы өте маңызды, өйткені бұл тергеуші мен жауап беруші тұлға арасындағы психологиялық байланысты орнатуға септігін тигізеді. Егер аталған тұлғалар тек жауап алуды жүргізуде қатысатын болса, көздеген мақсатқа қол жеткізе алмаймыз. Сондықтан да қылмыстық-процестік заңда ата-аналарды немесе басқа да жақын туыстарын жауап алуға тартуды қарастырады, мұнда «қатысу», «болу» немесе «шақыру» деген терминдер берілмеген.

Л.М. Корнеева, С.С. Ордынский, С.Я. Розенблит басқаша көзқарасты ұсынды. Олардың пікірінше, ата-аналар тек егер жасалған қылмысқа қатысы болмаса және жауап алынатын кәмелетке толмаған тұлға оларға құрметпен қарайтыны белгілі болған жағдайда ғана шақырылуы тиіс. Бұл идеяны процесстік күйіне карамастан, жауап алынатын кез-келген кәмелетке толмаған тұлғаға қатысты қолдануға болады.

Г.М. Миньковскийдың пікірінше, «кәмелетке толмаған айыпталушыдан жауап алуға қатысу үшін ата-анасы шақырту көп жағдайларда мүлдем қажетсіз қадам» [5]. Кәмелетке толмаған айыпталушы (немесе күдікті) кей жағдайларда ата-анасының алдында қорқыныш, ұялу және т.б. сезімдерге беріледі, әкесінің немесе анасының қабағына қарайды, олардың ым-ишарасына, мимикасына, тұрысына қатты көңіл бөледі және соларға сәйкес өз жауаптарын ыңғайлауға тырысады. Бұл пікірді В.Г. Дремов та қолдап отыр, оған қоса ол заңды өкілдер көп жағдайда қылмыстық істің тез аяқталуына мүдделі екенін және жауап алу кезінде кәмелетке толмаған айыпталушының (немесе күдіктінің) іс-әрекеттері мен өзін ұстауына жағымсыз әсерін тигізуі мүмкін деп қоса кетті.

Мысалы, ҚКСР ҚПК кәмелетке толмаған айыпталушының (немесе күдіктінің) заңды өкілінің процесстік статусы туралы жеке бап болмаған. ҚКСР ҚПК бабында тек заңды өкіл өтініш берген жағдайларда ғана оған қылмыстық істің аяқталған тергеу материалдарымен танысуға рұқсат ету мүмкіндігі қарастырылған және оның процеске қатысуы міндетті емес болатын.

ҚР ҚПК мұндай олқылық түзетілді және ҚР ҚПК 535-бабында кәмелетке толмаған күдіктіден заңды өкілінің құқықтары анық көрсетілген, нақтырақ айтқанда мұнда оның күдік тағу кезінде қатысу құқығы (бұрын мұндай құқық болмаған), сондай-ақ кәмелетке толмаған тұлғадан жауап алуға, оның ішінде басқа да тергеу іс-қимылдарына міндетті түрде қатысу құқығы да белгіленген.

Заңда көрсетілген заңды өкілдерге кәмелетке толмаған тұлғадан күдікті ретінде бірінші жауап алу сәтінен бастап іске қатысуға рұқсат етілетіні жайлы талапқа да назар аударма кеткен жөн. Осылайша, заңды өкілдер кәмелетке толмаған тұлғаның жасалған қылмыстық іске қатысуы анықталған және бірінші жауап алу жүргізілген сәттен бастап қылмыстық істі тергеу процессіне қатысу мүмкіндігіне ие болады деген қорытынды жасауға болады.

Э.Б. Мельникованың пікірі бойынша, «кәмелетке толмаған тұлғаның мүдделері оның заңды өкілдерінің мүдделерімен сәйкес келмеуі мүмкін» [6]. Мұндай мүмкін болатын қайшылықтардың мәні нақты бір қылмыстық іс жағдайлары үшін міндетті емес, керісінше заңды өкілдің екіжақты күйімен байланысты. Себебі ол іс жүзінде кәмелетке толмаған тұлғаның ғана емес, өзінің де жеке мүдделерін қорғауы тиіс.

Сондықтан да ҚР ҚПК-да егер мұндай заңды тұлғаның іс-әрекеті кәмелетке толмаған тұлғаның мүдделеріне зиян келтіреді деп болжауға негіздер болса, мұндай заңды өкілді тергеуші қылмыстық іске қатысудан шеттетуге құқылы. Бұл шектеу тергеу аяқталғанға дейін қолданылуы мүмкін. Осылайша, «порнографиялық суреттері бар материалдарды «Интернет»

ақпараттық-телекоммуникациялық желісін қолдану арқылы тарату туралы қылмыстық іс бойынша М.-ны куәгер Т.-ның заңды өкілі ретінде қылмыстық іске, сондай-ақ кәмелетке толмаған тұлғаның қатысуымен өтетін тергеу іс-қимылдарын жүргізуге қатысудан шеттету туралы қаулы шығарылды. Алдын ала тергеу барысында іс бойынша айыпталушы Л. Т.-ның әкесі бола отырып, өзінің қылмыстық іс-қимылдарына өз баласы Т.-ны пайдаланған, осыған байланысты соңғы тұлғадан куәгер ретінде жауап алу қажеттілігі туындады. Т.-ның әкесі Л. іс бойынша айыпталушы, ал оның анасы М. іс бойынша куәгер бола отырып, Т.-ның қатысуымен тергеу іс-қимылдарын жүргізуден бас тартқандықтан, тергеуші анасын кәмелетке толмаған баланың заңды өкілі ретінде іске қатысудан шеттету туралы шешім қабылдады. Тергеуші қаулысының негізінде Т.-ның заңды өкілі болып қамқорлық және тәрбие органының қызметкері тағайындалды» [7].

Сәйкесінше бұл жағдайда іске басқа заңды өкіл қатысуы керек. Заңды өкілді қылмыстық іске қатысудан шеттету туралы қаулы шығарылады, бұл қаулыға сотта шағым түсіруге болады. Бір жағынан, қылмыстық-процестік заңның бұл қағидасы тергеу органдары қызметкерлерінің шешім қабылдаудағы жауапкершілігін арттырса, екінші жағынан заңды өкілдің құқықтарын қамтамасыз ете алады.

ҚР ҚПК 535-бабына сәйкес заңды өкілдерге қылмыстық іске қатысуға рұқсат етіледі, яғни олардың саны бірнешеу болуы мүмкін. Сәйкесінше, заңды өкілдер саны заң шеңберінде шектелмеген.

Осылайша, заңды өкіл ретінде қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге қатыса отырып, кәмелетке толмаған тұлғаның ата-анасы немесе басқа да өкілдері, бір жағынан, өздері өкілі болып саналатын кәмелетке толмаған тұлғаның құқықтарын қорғау қызметін іске асырады және оның құқықтарының қамтамасыз етілуіне кепілдік береді. Екінші жағынан, олар куәгер ретінде қатысып және кәмелетке толмаған адамның тұлғалық мінездемесіне, оның өмір мен тәрбиелену жағдайлары, тұрмыстық ортасы және басқа да дәлелденуі тиіс жағдайлар бойынша жауаптар бере алады. Алайда, ҚПК 75-бабының 3-бөлімі 1-тармағына сәйкес заңды өкілдер іске куәгерлер ретінде қатысқан жағдайда, олар өздеріне, өз отбасы мүшелері мен жақын туыстарына қарсы жауап бермеу құқығына ие болады, сәйкесінше өздері мүддесін қорғап отырған қызы немесе ұлына қатысты да жауап бермеуіне рұқсат етіледі. Аталған құқықты қолданудан бас тарта отырып, кәмелетке толмағандардың заңды өкілдері кез-келген жауапты, оның ішінде өздері өкілдік еткен тұлғаларға қатысты да қарсы жауаптар беруге құқылы. Бұл заңды өкілдің кейде азаматтық жауапкер ретінде іске қатысуымен де байланысты, бұл оны өзінің мүлкітік немесе басқа да азаматтық мүддесіне қарай жауап беруге мәжбүрлейді, ал бұл көп жағдайда өзі өкілі болып табылатын тұлғаның мүдделерімен сәйкес келе бермейді. Алайда қылмыстық-процестік заңнамада бұл жағдайда тұлғаны заңды тұлға деп тануға тікелей тыйым салу қарастырылмаған.

Педагогты жауап алуға қатыстыру, бірінші кезекте, жауап алуды дайындау және жүргізу кезінде кәмелетке толмаған тұлғаның жас және жеке ерекшеліктерін ескеру қажеттілігіне байланысты. Қылмыстық-процестік заңда педагог (немесе) психологтың процесстік статусы толық ашып көрсетілмеген, сондықтан да мұнда бірнеше мәселе туындайды.

Жалпыға ортақ қабылданған анықтамаға сәйкес, педагог – жалпы білім беретін мектеп мұғалімі, кәсіби-техникалық, орта арнайы немесе жоғары оқу орнының оқытушысы, мектепке дейінгі мекеменің, мектеп-интернаттың, балалар үйінің, тәрбиелеу колониясының тәрбиешісі, мектептен тыс ұйым жұмысшысы және т.б., сондай-ақ ғылым ретінде педагогика мәселелерін зерттейтін ғылыми қызметкер. «Мұндай кең ауқымдағы түсіндірме қылмыстық үрдіске педагог ретінде өте көп тұлғаларды тартуға мүмкіндік береді... Тергеу іс-қимылдарына қатысуға аталған берілген жастағы кәмелетке толмағандармен жұмыс жасау тәжірибесі жоқ педагогтар тартылатын жағдайлар да кездеседі, мысалы 11-ден 18 жасқа дейінгі кәмелетке толмаған тұлғадан жауап алуға бастауыш мектеп мұғалімі шақырылуы мүмкін» [8]. Сондықтан да қылмыстық-процестік нормада шақырылатын педагог және психологқа қойылатын

талаптарды айқындап алған жөн: ең бастысы – белгілі бір жас санатымен жұмыс жасау тәжірибесі.

Қылмыстық-процесстік заңмен реттелмеген тергеу органдары қызметкерлерінің ең маңызды мәселелерінің бірі кәмелетке толмаған күдікті, айыпталушыдан жауап алуды жүргізу кезінде қандай жағдайда педагог, ал қандай жағдайларда психологты шақыру керектігі жайлы мәселе. Заңды екі маманның бірін таңдау құқығы жауап алуды жүргізетін тұлғаға берілген. Криминалист-ғалымдардың басым көпшілігі бұл сұраққа былай жауап береді: кәмелетке толмаған күдіктіден, айыпталушыдан жауап алу кезінде қатысатын маманды таңдау кезінде оның бала немесе жасөспірім психологиясы саласында арнайы білімді меңгеруі, берілген жастағы кәмелетке толмағандарды оқыту және тәрбиелеу бойынша жұмыс тәжірибесінің болуы маңызды (мысалы, жалпы немесе арнаулы мектептердің педагогы, дефектолог, олигофренпедагог, сурдо-, тифлопедагог және т.б.).

Тәжірибе жүзінде кез-келген тергеуші немесе жауап алушының алдынан шығатын тағы бір өзекті мәселе жауап алуға қатысуға қандай педагогты шақыру керек: жауап берушімен таныс па, жоқ әлде таныс емес педагогты ма. Көптеген криминалистердің пікірі бойынша, «бір жағдайларда таныс педагогтың қатысуы қалыпты жағдай жасауға және жауап алуды психологиялық байланыс орнатуға кептігін тигізеді, ал кей жағдайларда керісінше әсер береді. Дұрыс ұйымдастырылмаған жауап алу тәрбиелік ауыртпалық түсіріп қана қоймай, тіпті бірқатар жағдайларда ауыр күйзелістерге әкеліп соғуы да мүмкін» [9].

Егер кәмелетке толмаған күдікті оқушы болса, онда ең дұрысы сол оқу мекемесінің педагогын шақырған дұрыс, себебі аталған маман кәмелетке толмаған тұлғамен жақсы таныс. Кәмелетке толмаған тұлға оқымайтын сирек жағдайларда оның бұрынғы педагогын (немесе психологын) шақырған дұрыс.

Кәмелетке толмағандардың қатысуымен өтетін жауап алуды жүргізу кезінде қорғаушы айрықша орынға ие, ол кәмелетке толмаған күдіктінің (немесе айыпталушының) қалауынан тыс шақырылуы тиіс. Адвокаттың кәсіби қызметі өте ауыр, себебі мұндай жағдайда ол заңдық біліммен қатар жас психологиясының негіздерін де білуі тиіс, бұл кәмелетке толмаған куәгерлердің, жәбірленушілердің, күдіктілердің, айыпталушылардың жауаптарының қалыптасу үрдісін түсінуге мүмкіндік береді. Алдын ала тергеу кезеңіндегі кәмелетке толмаған тұлғадан жауап алудың психологиялық тұсы да бірқатар қиындықтар туғызады. Қорғаушы кәмелетке толмаған тұлғаға қатысты рұқсат етілмеген жауап алу тәсілдерін қолданудың алдын алады, мысалы: дөрекі сөйлеу, сөзден ілік іздеу, ата-аналарын жауапкершілікке тартамын деп қорқыту және т.б.

Кәмелетке толмаған тұлғаның жас және жеке тұлғалық ерекшеліктерін ескере отырып, қорғаушы тергеушімен алдағы жауап алу жоспарын талқылап алуы тиіс, нақтырақ айтқанда: оның ұзақтығын, оған қатысатын нақты тұлғалардың тізімін біледі, сондай-ақ анықталуы тиіс жағдайлар сипатын айқындап алады.

Қылмыстық-процесстік заңнамада кәмелетке толмағандардың істері бойынша іс жүргізуге адвокаттың (қорғаушының) қатысуы міндетті екені нақты көрсетілген. Сондықтан да тұтқындау кезінің өзінде кәмелетке толмаған тұлға тек қорғаушымен кездескеннен кейін ғана алғашқы түсіндірмелерін айтуына болады. Тәжірибе жүзінде мүлдем керісінше жағдайлар орын алуда, кәмелетке толмағандар жиі адвокатсыз алдын ала тергеу кезеңінде жауап беріп жатады. Мұндай жағдайда тұлғаның қорғалу құқығы бұзылады. Осылайша, «кәмелетке толмаған Н.-ға қатысты іс бойынша ҚР ҚПК бабының талаптарын орындау кезінде тергеуші айыпталушыны қорғаушымен қамтамасыз етпеген, Н. Іс материалдарымен жалғыз өзі, қорғаушының көмегінсіз танысып шыққан. Аудандық сот бұл жағдайды заң бұзушылық деп санамай, үкім шығарған. Облыстық сот алқасы үкімнің күшін жойып, істі қайтадан қосымша тергеу жүргізу үшін қайтарып жіберді» [10].

Алдын ала тергеу барысында кәмелетке толмағандардың құқықтарының процесстік кепілдігі ретінде кәмелетке толмағандардан жауап алу қажет қылмыстық істер бойынша прокурор бақылауы айрықша рөл атқарады. Бұл жерде ҚР ҚПК прокурор кәмелетке толмаған тұлғадан жауап алуды жүргізуге қатысуы тиіс немесе оны өзі жүргізуі керек деген сияқты

түсініктер келтірілмеген. Біздің пікірімізше, егер қылмысқа қатысты өздері білетін фактілерді дұрыс жеткізуге кедергі келтіретін тән немесе психикалық кемшіліктері бар, мүдделі тұлғалар өтініш берсе, егер жауап беруші тұлға жауап беруден бас тартса немесе жауаптарын өзгертсе, жауап алуға прокурор міндетті түрде қатысуы керек.

Осылайша, біз қылмыстық-процесстік заңнамада заңды өкілдердің, қорғаушының, педагогтың (немесе психологтың) қатысуы арқылы кәмелетке толмаған тұлғалардың құқықтарын іске асыру кепілдіктеріне қатысты мәселелерде халықаралық стандарттар ескерілгені жайлы қорытынды жасай аламыз. Сондай-ақ тергеушіге (немесе жауап алушы) жауап берушімен психологиялық байланыс орнатуға жауап алуға қатысатын мамандар және ғылыми негізді тәсілдер мен әдістер өз көмегін тигізеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. <https://kokshetau.asia/proisshestviya/28834-podrostkovaya-prestupnost-maloletnikh-ubijts-stalo-bolshe>
2. Конвенция о правах ребенка: принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи 20 ноября 1989 года. / Сайт ООН [Электронный ресурс]. URL: <http://www.un.org>
3. Порубов, Н.И. Информационная сущность допроса / Н.И. Порубов // Вестник Полоцкого государственного университета. – 2015. - № 4. – С. 153-156.
4. Пронин, К.В. Тактика допроса. Процессуальные и криминалистические аспекты: учеб. пособие для вузов / К.В. Пронин. – М.: Юстицинформ, 2006. – 160 с.
5. Процюк, О.Н. Характеристика допроса несовершеннолетнего подозреваемого: понятие, задачи и границы / О.Н. Процюк // Государственный советник. - 2014. - № 1 (5). - С. 12-17.
6. Рубачева, Е.Л. Проблемы допроса несовершеннолетних свидетелей в уголовном процессе на современном этапе / Е.Л. Рубачева // Труды юридического факультета Ставропольского государственного университета. – Ставрополь, 2013. – С. 245-247.
7. Смирнов, А.В., Калиновский, К.Б. Уголовный процесс: учеб. пособие / А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский. – М., 2013. – 346 с.
8. Стрельцова, Е.В. Особенности использования метода убеждения при разоблачении лжи в показаниях несовершеннолетних подозреваемых, обвиняемых / Е.В. Стрельцова // Законность и правопорядок в современном обществе. - 2012. - № 10. - С. 87-93.
9. Стрельцова Е.В. Особенности установления психологического контакта при допросе несовершеннолетних правонарушителей / Е.В. Стрельцова // Российский следователь.– 2014. – № 5. - С. 63-65.
10. Сухомлинский, В.А. Избранные педагогические сочинения: в 3-х томах / Сост. О.С. Богданова, В.З. Смаль. – М.: Педагогика, 1999. – С. 459.

Молжігіт А.С.

Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының «Құқықтану»
мамандығының 2 курс студенті,

Османова Г.Ж. қ.ғ.м., аға оқытушы

Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институты

СОТ ШЕШЕНДІГІНДЕ КӘСІБИ СӨЙЛЕУ ӘДЕБІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Аңдатпа

Шешендік - қолданбалы өнер болғандықтан, ол практикалық мақсаттарды көздейді, сондықтан сөйлеуді әшекейлендіруге ғана арналған безендіру оның мақсатына сай келмейтіндігі мәлім. Заңгердің тергеу және сот әрекеттерін жүргізу жөніндегі барлық қызметі тергеу әрекеттерінің барысын көрсететін іс бойынша белгілі бір шешімді қамтитын

іс жүргізу актілерін жасаумен байланысты. Сондықтан заңгердің жазбаша сөйлеу мәдениеті ең алдымен нормативтілікті қадағалайтындығы, заңгердің сөйлеу мәдениетінің басты қасиеті нақтылық болып табылатындығы туралы мақалада қарастырылады. Қылмыстық сот ісін жүргізуде тілге қатысты заңдылық принципі сақталады, ол тергеуші мен судьяның жазбаша сөзі іс жүргізу нормаларының талаптарына сай келуін қадағалайтындығы талданып, бүгінгі таңда сөйлеу мәдениетіне аса мән беру қажеттілігі айтылады.

Түйін сөздер: шешендік, сөйлеу мәдениеті, кәсіби әдеп, заңгердің сөйлеу мәдениеті, сот процесінің әдебі.

Аннотация

Риторика – прикладная наука, она предусматривает практические цели, поэтому, как известно, украшение ради экспрессивности речи не соответствует ее цели. Вся деятельность юриста по ведению следствия и судебных действий связана с составлением актов делопроизводства, охватывающих определенное решение по делу, определяющего ход следственных действий. Поэтому культура письменной речи юриста в первую очередь контролирует нормативность, точность является главным качеством культуры речи юриста. В ходе уголовного судопроизводства соблюдается принцип законности языка, в статье анализируется контроль соответствия письменной речи следователя и судьи нормам делопроизводства, а также говорится о том, что необходимо придавать значение культуре речи.

Ключевые слова: риторика, культура речи, профессиональная тактичность, культура речи юриста, этика судебного процесса.

Abstract

Rhetoric is an applied science, it provides practical goals, therefore, as is well known, decoration for the sake of expressive speech does not correspond to its purpose. All the activities of a lawyer in the investigation and judicial actions related to the drafting of acts of office work, covering a specific decision on the case that determines the course of investigative actions. Therefore, the culture of writing a lawyer primarily controls the standards, accuracy is the main quality culture of a lawyer's speech. In the course of criminal proceedings, the principle of the legality of the language is observed, the article analyzes the control of the correspondence of the written speech of the investigator and the judge to the rules of office work, and also states that it is necessary to attach importance to the culture of speech.

Keywords: rhetoric, culture of speech, professional tact, culture of speech of a lawyer, ethics of the judicial process.

Әлемдік риторика 2500 жылдан астам уақыт бұрын, антикалық өркениет кезінде пайда болды. Риториканың негізін салушы болып Ежелгі Грекияның ұлы философы Аристотель танылады. Ол риториканы «кез келген тақырыпты дәлелдей алу қабілеті» деп таныған. Аристотель риториканы дәлелдеу өнері деп санады, әрі дәл сол Ежелгі Грекияда ең бірінші дау өнері пайда болып, арнайы мектептер ашылды. Ежелгі грек софистері кез келген дау-дамайда жеңуді мақсат етіп алып, соның әдістерін үйреткен. Аристотель техникалық және техникалық емес тәсілдермен шектелді. Сендірудің техникалық емес тәсілі - бұл дәлел, ал техникалығы - дәлелдің түсіндірілуі. Ораторға қажетті үш негізгі критерийлерден - *ingenium* (табиғи дарындылық), *usus* (шеберлік), *doctrina* (білім) - Цицерон соңғысына көп көңіл аударған, себебі нағыз оратор бірінші кезекте білімді болу керек деп санаған, «зерттеу керек, қайта тыңдап, қайта көріп, шашып, қайта жинап көру керек, өмірде не кездессе, соның бәрін қолданып, жасап көру керек, себебі өмір - оратордың құралы».

XX ғасырда риторика сөйлеу ықпалы жайлы ғылым ретінде қайта жарыққа шығады, яғни ендігі кезде аудиториямен тиімді қарым-қатынас қарастырылады.

XXI ғасыр риторикасы - бұл қоғамдағы сөйлеу әсері туралы ғылым [1, 5-7 б.б.].

Қазіргі кездегі риториканың басты бірліктерінің бірі - коммуникативтік жағдай туралы түсінік.

Коммуникативтік жағдай – бұл екі немесе одан да көп адамлардың бір-бірімен сөйлесуі. Ол белгілі бір жүйеден тұрады және келесідей компоненттерден құралады:

- 1) Сөйлеуші;
- 2) Тыңдаушы;
- 3) Екеуінің арасындағы қарым-қатынас ;
- 4) Сөйлеу ырғақтығы;
- 5) Мақсат;
- 6) Сөйлесу құралы;
- 7) Сөйлесу түрі;

8) Сөйлесу орны. Бұлар жағдайға байланысты өзгеріп отырады. Әрбір компоненттің өзгеруі коммуникативтік жағдайдың толығымен өзгеруіне ықпал етеді. Мысалы, сот залында судья мен куәгердің бір-біріне сөйлескені екеуінің сот залынан тыс жерде сөйлескенінен әлдеқайда басқаша болады, алайда коммуникативтік жағдайдың бір ғана компоненті - сөйлесу орны ғана өзгереді [2, 19-20 б.б].

Аудиторияны тек сендіруге болады, бірақ әрқашан әркімнің өзінің пікірі, сенімі бар екенін ұмытпаған жөн. Сондықтан аргументтерді барлық мүмкін жағдайларды қарастыра отырып жинау керек. Жалпы тақырыпты жеткізудің бірнеше пайдалы әдістері бар.

Дедукция (латыннан аударғанда *deductio* «шығару» деген мағынаны білдіреді) - жалпы тақырыптан жеке бір тақырыпқа көшіретін әдіс. Индукция (латыннан аударғанда *inductio* «кіргізу, басшылыққа алу» деген мағынаны білдіреді) - жеке тақырыпшалардан жалпыға сілтемелер жасай отырып көшетін әдіс. Аналогия (грек тілінен аударғанда *analogia* «сәйкес келу» «ұқсас» деген мағынаны білдіреді) - екі заттың ортақ ұқсас белгілеріне қарап тұжырым жасау.

Аудитория алдында бәріне мәлім фактілерді айтып, оларға мысал көрсеткен пайдалы. Бірақ бұл да сөйлеушінің мақсаты мен тыңдармандардың көңіл-күйіне байланысты болады.

Оратор үшін психология да өте маңызды рөл атқарады. Себебі, аудитория алдында өз-өзін жақсы көрсету тек ақыл, білім, дайындық қана емес, сезіммен де ұштасады.

Қазіргі кездегі сот процесіне қатысушылар кімдер? Көп жағдайда ол білім деңгейі жеткіліксіз, ал кейде түсініктері таяз адамдар да кездеседі; бұл қауымның арасында өте ақылдылар да, мүмкіндігі шектеулілер де болуы мүмкін. Оратор мүмкіндігінше барлығына түсінікті тілде сөйлеуі қажет, бұл мақсатқа жету үшін ол өзінің сөйлеуін білім деңгейі орташа, кей жағдайда орташадан төменірек деңгейге бейімдей алуы керек. Осыған сәйкес сөйлеу әдебі мен тыңдау әдебі қатарласып жүретінін ескеру керек.

Сөйлегенде мынадай нәрселер ескерілуі тиіс:

1. Орфоэпия заңдылықтарын сақтап, сөзді орынды қолдану.
2. Қолды сермеуге, қатты күлуге, мәнсіз майысуға, аса қатты сөйлеуге немесе мінгірлеуге болмайды.
3. Өзің туралы айта беру, барлық сөзді өзіңнен бастау – әдепсіздік, білмейтін нәрсе туралы айтудың қажеті жоқ.
4. Қатты сөйлеп тұрған адамға қатты жауап берудің қажеті жоқ, байыппен сөйлеу керек.

Ал, тыңдай білуде мыналарды басты назарда ұстау керек:

Кісімен сөйлескенде оның жүзіне сыпайлықпен назар салып, айтайын деген ойын сабырмен тыңдап, асықпай, сөзінің аяғын күткен дұрыс. Сөйлесіп тұрғанда мән бермеу, теріс айналу, сағатқа қарау, шыдамсыздану әдепсіздікке жатады. Өзгелердің сөзіне рұқсатсыз араласпау керек. Қажет болғанда, «кешірім етіңіз, сөзіңізді бөлемін», - деп барып, айту керек. Келіспейтін жағдайда шыдамдылықпен тыңдап, пікіріңді орнықты, дәлелмен сабырлы жеткізе білу керек. Тыңдау екі түрлі болады:

1. Үндемей, сөйлеушінің сөзін бөлмей тыңдау.

2. Сөзге араласып, өзара ой алмасып отырып тыңдау. Сөйлеуші адамның мінез-құлқы, жасы, жынысы, әлеуметтік жағдайы ескерілуі тиіс.

Адамның жан дүниесін тануға деген құлшыныс, ой-сезіміне деген құлықтылық, жүрек түкпіріндегі мұң-сырына ортақтасауға деген бейімділік, қарттықты құрметтейтін, жастықты үкілейтін, қайырымдылықты қастерлейтін игі дәстүр, балаға мейірім, атаға қамқорлық, ағаға ізет, ініге ілтипатты кие тұту – рухани өміршендік, әдептіліктің, мәдениеттің басты көрінісі.

Сөйлеу мәдениеті мыналарды қамтиды: 1) нормативтілік; сөйлеу, әдеби тіл нормаларына сәйкес және жаргон сөздерді араластырмай ой білдіру, (ал жазбаша сөйлеуде - орфографиялық және пунктуациялық қатесіз); 2) сөйлеу шеберлігі, ол - табандылыққа, қисындылыққа сөздіктің орындылығы, сөздіктің байлығы, грамматикалық конструкциялардың әртүрлілігі, мәнерлілігі, сөйлеудің даралығы. Ойды сауатты ғана емес, сондай-ақ экспрессивті, штампты сөзбен емес, өзінше дараландырылған түрде жеткізу маңызды. Сөйлеу шеберлігі нақтылықты табуға ұмтылады, яғни белгілі бір жағдайға ең қолайлы және тіл құралы стилистикалық тұрғыдан барлық нормаларға сай болуын қалайды.

Заңгердің тергеу және сот әрекеттерін жүргізу жөніндегі барлық қызметі тергеу әрекеттерінің барысын көрсететін іс бойынша белгілі бір шешімді қамтитын іс жүргізу актілерін жасаумен байланысты. Сондықтан заңгердің жазбаша сөйлеу әдебі ең алдымен нормативтілікті қадағалайды. Заңгердің сөйлеу әдебінің басты қасиеті нақтылық болып табылады. Қылмыстық сот ісін жүргізуде тілге қатысты заңдылық принципі сақталады, ол тергеуші мен судьяның жазбаша сөзі іс жүргізу нормаларының талаптарына сай келуін қадағалайды [3, 3-4 б.б.].

Классикалық тұрғыдан жіктегенде шешендік өнердің негізгі тектеріне жататын – сот шешендігі біздің қазіргі қоғамымыздың сот жүйесінің ажырамас бөлігі. Сот шешендігі – шешендік тарихындағы көне де болса жаңа бағыт. Өзінің бастау күнін сонау антикалық дүниеден алатын сот шешендігі көне жіктеме бойынша, айыптаушылық (немесе прокурорлық), қорғаушылық (немесе адвокаттық), айыпталушының өзін өзі қорғайтын сөзі болып үлкен үш түрге бөлінеді. Айыпталушыға да, қорғаушыға да керегі – қылмыстық сот жүргізу ісінде қажетті деңгейде ұтымды сөйлей алу.

Жалпы, отандық сот жүйесінде діттеген деңгейде сөйлей білу шеберлігін керек ететін қызмет саласының бірі – сот процесі. Ол дауласқан екі жақтың жарқылдаған пікір-таластарынан, қисынды дәлелдерден, нақ та дәл, көрікті де көркем сөйлеуден тұратын кеңістікті құрайды.

Мұндағы төрелік айтар тілмарлықтың мазмұны мен түрлерінің негізгі өзегі болған қылмыстық жағдайды анықтау, екі ұдай пікір туғызбайтын дәлелдер келтіру, ойды бейнелеп жеткізер амал-тәсілдерді қолдану арқылы белгілі бір ақиқатқа көз жеткізіп, көпшілікті иландыра алу сияқты қисындардан тұрады.

Сот мәжілісінде қылмысты бағалауда заңды негіздейтін тіл байлығы ғана емес, ішкі үлкен мәдениеті қалыптасқан рухани жан байлығы да керек. Сөйлеу жүйесін, тіл заңдылықтарын бұзбай, бұрмаламай, таза, орынды, орнықты, байыпты сөйлеуге тұғыр болатын сот шешендігі этикасының қарастырап негізгі мәселелері судьяның тергеуі мен үкімінен, прокурордың және адвокаттың сөйлеулерінен желі тартып жатады.

Сайып келгенде судьяға қылмыстық жауапкершілікке тартылған тұлғаны алаламай, оған әділ бағасын беру, іс бойынша ақиқатты анықтау секілді толық мәндегі құқықтық және моральдық жауапкершілік міндеттері жүктеледі. Төрелік айту тізгінін ұстаған судьяға сот тергеуінде процеске қатысушылардың барлығының заңдылықты ғана емес, сондай-ақ олардың қызметтік әдептілікті де сақтауын қадағалау тапсырылады. Сот төрелігін жүзеге асыруда судьяның азаматтық, адамдық қасиеттерімен бірге арлы болуының үлкен маңызы бар. Бір сөзбен айтқанда, ар-иман тазалығы, білімділік пен көрегендік, ұят пен адамгершілік, кішіпейілділік пен қарапайымдылық – судьяға тән қасиеттер. Әрбір судьяның ойлау қабілеті, сөйлеу мәдениеті, бүгінгі күн талабы. Оның нәтижесі қылмыстық, азаматтық істе тергеу жүргізіп, жасалған қылмыс бойынша үкім шығарғанда терең қанағаттанарлық сезімге

бөленуінен немесе, керісінше, өз шешіміне риза болмай, іс-әрекетіне өзіне-өзі қанағаттанбауынан көрінеді.

Соттың коммуникативтік қызметі сот талқылауы барысында туындайтын өзара қарым-қатынастардың алуан түрлілігімен ерекшеленеді. Сотта туындайтын өзара қарым-қатынастардың төрт түрін бөліп көрсетеді. Бірінші түрді шартты түрде «тігінен өзара қарым-қатынас» деп атауға болады. Бұған судьялардың сот талқылауына қатысушылармен (мемлекеттік айыптаушымен, қорғаушымен, сотталушымен) және сот процесінің қалған субъектілерімен (куәлармен, сарапшылармен және т.б.) өзара қарым-қатынасы, сондай-ақ соттың сот отырысы залында қатысып отырған, сот талқылауына қатысушы болып табылмайтын азаматтармен қарым-қатынасы жатады.

Өзара қарым-қатынастардың екінші түрі «көлденеңінен» қалыптасады. Бұл судья мен халық отырыстарының арасындағы, мемлекеттік айыптаушы мен қорғаушылар арасындағы, куәлер, жәбірленушілер, сарапшылар мен процестің басқа да қатысушылары арасындағы, залдағы азаматтар арасындағы өзара қарым-қатынас.

Өзара қарым-қатынастың үшінші түрі, егер олар (топтық істер) бірнеше болса, сотталушылар арасында туындайды.

Төртінші түрі - сот аудиториясының белгілі бір адамдар тобымен өзара қарым-қатынасы, сот барысында аудиторияны бірыңғай психологиялық бағытқа айналдыру қажет [4, 271-273 б.б.].

Сот өзара қарым-қатынастың аталған түрлерін қатаң реттеп, оларды қаралып отырған нақты іс бойынша ақиқатты анықтауға бағындыра отырып, бірыңғай арнаға бағыттауы керек. Сот төрелігін жүзеге асыру қылмыстық жауапкершілікке тартумен, қылмыс жасаған адамдарды анықтаумен және оларға әділ жаза тағайындаумен ғана шектелмейді. Сот төрелігінің тағы бір мақсаты - қылмыскерлерді түзеу және қайта тәрбиелеу, азаматтарды заңдар мен мінез-құлықтың адамгершілік нормаларын сақтау жолында тәрбиелеу. Сот сот төрелігін жүзеге асыру процесінің өзіне де құрметпен қарауға тәрбиелеу керек. Сотталушыларға қатысты соттың тәрбиелік әсері тек сот отырысының өзінде ғана емес, сонымен қатар істі кейіннен қарау уақытына да қолданылады. Ол құқық бұзушыны түзетуге қажетті уақыт бойы әсер етеді. Сот төрелігінің тәрбиелік ықпал ету негізі соттың процестің барлық кезеңдерінде материалдық және іс жүргізу заңдарын бұлжытпай сақтауы болып табылады. Құқықтық нормалардың кез келген құқық бұзушылықтарымен күресе отырып, сот өзі заңға деген терең құрметін көрсетуі тиіс.

Әрбір қылмыстық істі соттың талқылауы, егер онда заң мінсіз сақталған жағдайда өтетін болса ғана өзінің тәрбиелік мақсатын толық көлемде орындай алады.

Судьяның сөйлеу әдебі сот барысында мына принциптерді негізге алумен өрнектеледі:

1. *Судьяның тәуелсіздігі.* Сот істерін қараған кездегі судьяның тәуелсіздігі олардың нақты бір істі әр түрлі сырттан ықпал ететін және әсерін тигізетін жағдайларды болғызбай, өзінің құқықтық сана-сезімімен ішкі сезіміне сай, заң негізінде шешуінен көрінеді.

2. *Судья үшін тараптардың заң мен сот алдында өзара теңдігі.* Судья азаматтардың шыққан тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, нәсілі мен ұлтына, жынысына, біліміне, тіліне, діни көзқарасына, сеніміне, кәсібінің түрі мен сипатына, тұрғылықты жері мен басқа да мән-жайларына қарамастан, олардың заң мен сот алдында теңдігін білдіретін сөздер мен өз позициясын айқындап отырады.

3. *Сот процесінің жарыспалылығы мен жариялылығы.* Тараптардың, яғни сот ісіне қатысушылардың материалдық-құқықтық мүдделері сәйкес келмей, қарама-қарсы болса да өзара сөз жарыстырып, сайысуын туғызуды, істердің ашық қаралуы сот әділдігін, жүзеге асырудың сапасына, жан-жақты ықпал жасайтынын қадағалау.

Ендеше қылмыстық істер бойынша соттың тергеу қорытындысы заң және адамгершілік негіздерге сүйенуі абзал. Яғни, қылмыстық істерді тергеп, сот шешімін шығарғанда, қылмысқа қарсы күрес шараларын қолдану заң талаптарына ғана емес, сондай-ақ адамгершілік нормаларға да қатаң сәйкес болуы қажет, басқаша айтқанда, сот ор-

гандары алдындағы қызметтік мақсаттар заңды негізге ала отырып, адамгершілік жолдармен шешімін табуға тиіс.

Міне, осы мәселелер – сот этикасының күре тамыр негізін құрайды. Сот шешендігінің әдебін сөз еткенде, сот этикасының кейбір мәселелеріне тоқталмай, басын ашпай кетуге негіз жоқ. Сот этикасының мазмұн-мәні мен міндеттерін дұрыс түсіну үшін алдымен мынадай маңызы бар мәселелер жігін айқындап, анықтап алған абзал: судьялар, прокурорлар мен қорғаушы адвокаттар үшін олардың ерекше жағдайдағы қызметіне тән айрықша алабөтен адамгершілік нормалары болмайды, бұл тек сот аясындағы жалпы адамгершілік талаптар үрдістерінен туындайды. Әр кәсіптік этика өз қызметіне байланысты қолдануы ерекше сипатын табады. Бірақ, бұл, заңгерлерге арналған ерекше кәсіби этика бар болуы керек деген сөз емес, ол жалпы адамгершілік мұраттарға тәуелді деген ақиқат. Сот шешендігінің этикасына қатысты мәселелер соттағы қызметтік әдептіліктің жалпы адами, адамгершілікке бейімделген құқықтық нормаларынан келіп туындайды [5, 92 б.].

Соттағы сөйлеу әдебі сот әділдігімен тамыр тартып жатқан, соттың шынайылығына тәуелді, онымен біте қайнарудан туындаған айқын да жарқын құбылыс. Демек, сот мәжілісі □ сот әділдігіне қол жеткізетін заң түрі. Сот әділдігін жүзеге асырудың жалғыз-ақ жолы істерді сот мәжілісінде қарау. Міне, осы сот мәжілістерінде судьяның, прокурордың, адвокаттың сөйлеу әдептері өзіне тән түрлі белгілермен айқын көрініс тауып жатады.

Сот төрелігін жүзеге асырар сот қызметінде адамгершілік нормаларды қатаң түрде сақтап, оны өз мәнінде қолданып отырудың маңызы айрықша болады. Сот шешімдері мен үкімдері, айыптаушы мен қорғаушының сөздері заң талаптарымен ғана емес, адамгершілік мұраттармен де істелуі тиіс. Олардың сөздеріне жан бітіріп, бойына қуат беріп, қан жүгіртер, орнымен өрнегін тауып жатар адамгершілік мұраттар □ бейнелеп айтқанда, құлақ күйін келтіріп, бұрап қойған домбыра шегімен тең. Заң талаптары мен адамгершілік мұраттар бір жерден шығып, үндесе үйлесіп жарасым тапқанда ғана сот көгінде әділдіктің ақшаңқан туы желбірейтініне сенім мол. Сот, прокуратура, адвокатура органдарының мақсаттары міндетті түрде заң және адамгершілік мүдделер арқасында тиянақ табады. Осыдан келіп сот процесін адамгершілік проблемалары тұрғысынан қарастыру талабы, бүгінгідей рухани құндылықтардың орнын материалдық құндылықтар басқан, жан байлығы емес, тән байлығы өлшем болған, ар-ождан саудаға түскен, адами кемелдік емес, бір ғана сәттің қызығы белең алған, зырылдаған ұршықтай екпіні мен тепкіні қатты, өкімі жүріп тұрған қатал заман кесірінен туындап отыр. Бұл күнбе-күн айтылу да жазылу да керекті зәру мәселелердің бірі. Міне, осы секілді, сот процесіндегі адами мәселелер, моральдық талаптар сот шешендігі этикасының негізін құрайды.

Судья өзінің кәсіби қызметін атқарған кезде заңға бағынуға және кез келген сырттан ықпал етуге жол бермеуге, кімнен шыққандығына қарамастан қорқытуға, қысым жасау мен құқықтық емес әсерлерге, сот процесіне тікелей немесе жанама араласуға қарсы тұру қажет. Судья сот отырысын жүргізудің жоғары мәдениетін қамтамасыз етуге, өзін лайықты, әдепті ұстауға және процеске қатысушылар мен өзге де сот отырысына қатысушы адамдардан сондай қарым-қатынасты талап етуге және сот төрелігінің әділдігі олардың күмәнін туғызбауы үшін шаралар қолдануға тиіс. Судья қабылдайтын процестік шешімдердің заңдылығы мен негізділігі қандай да бір жария талқылауға немесе оның қызметін қандай да бір бағалауға қарамастан қамтамасыз етілуі тиіс.

Судьяның кәсіби міндеттерін атқарған кездегі жүріс-тұрысы судьяның адалдығы мен сатылмайтындығы туралы қоғамның сенімділігін қалыптастырып, нығайтуы тиіс.

Судья берген антына берік болуға, қоғамдық қызмет пен тұрмыстық жағдайда кез-келген әрекеттерді жүзеге асырған кезде, әдепсіз жүріс-тұрыстың көріністеріне жол бермей, судья лауазымының жоғары мәртебесіне лайық болып, әдеп нормаларын мүлтіксіз сақтауға тиіс.

Судья сот отырысын жүргізудің жоғары мәдениетін қамтамасыз етуге, өзін лайықты, әдепті ұстауға және процеске қатысушылар мен өзге де сот отырысына қатысушы

адамдардан сондай қарым-қатынасты талап етуге және сот төрелігінің әділдігі олардың күмәнін туғызбауы үшін шаралар қолдануға тиіс [6].

Әрбір сот шешімінің мазмұны айқын әрі түсінікті болуы керек, онда іске қатысы жоқ артық ақпарат болмауы тиіс. Әрбір айтылған уәжге судья өзінің анық дәйектелген ұстанымын білдіруі шарт. Бұған қоса, сот шешімі жарияланғаннан кейін судья міндетті түрде тараптарға қарапайым әрі түсінікті тілде неліктен ол дәл осындай шешім қабылдағанын түсіндіруі тиіс. Бұл судьяларға жазбаша мәтіндерді дайындау, көпшілік алдында сөйлеу, дауласып жүрген адамдар арасында бітім орнату бойынша білім мен практикалық дағдыларға қатысты қойылатын талаптарды арттырады [7]. Әділдікке негізделген сот өкімінің желісін құрайтын адамгершілік мұраттары сотталушыға да, сот процесіндегі басқа да қатысушыларға үлкен ықпалды әсері бар. Ең бастысы үкім оқитын судьяның сөзінің мазмұны нақты айғақтарға құрылып, қылмыстың нақты бағасы берілумен өрнектеліп өрілуі тиіс.

Сонымен, сотта сәтті сөйлеу үшін процесске тұрғылықты дайындықты қажет етеді. Ол коммуникативтік фазаны қалыптастыруға дейінгі бірнеше кезең сатылардан тұрады. Бұл іс материалдарды зерттеу; іс бойынша процессуалдық позицияны анықтау; сөйленер сөздің композициялық құрылымын ойластырып, жоспар жасау; оны әдеби қалыпқа түсіру болып табылады.

Заңгерлердің қаперіне алар басты қағида – пікір-талас, сөз жарыстыру кеңістігінен абыроймен шығу жолдарын алдын ала іздестіре қарастыру, процесс үстінде күтпеген дағдарысқа ұшырап қалмау, ұзаққа созылған дауда сөз бейнелігіне кепіл боларлық көркемдік құралдарды орнымен пайдалану.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Лещутина И. «Риторика. Искусство публичного выступления» 2 раздел, Студия «Арт Лебедева».- 2008.- 5-7 б.б.
2. Климова М.В. «Удивительная риторика». Издательство «ЭНАС-КНИГА»,- 2017.-19-20 б.
3. Ивакина Н.Н. «Профессиональная речь юриста»// Учебное пособие. - Издательство БЕК, Москва,- 1997. - 3-4 б.
4. Шиханцов Г.Г. Юридическая психология //Учебник для вузов// М., Зерцало 1998.- 271-273 б.б.
5. Халиков К.Х., Серімов Е.Е. Сот шешендігі. Оқулық. – Қарағанды: Болашақ-Баспа. 2006. – 92 б.
6. Судьялық әдеп кодексі 2016 жылғы 21 қараша [Электронды тасымалдауыш] <http://totgor.com/i/sud.gov.kz>
7. Пороховицков П.С. Искусство речи на суде. Глава 2, - Тула, издательство «Автограф», 2000 г. (воспроизводится по изданию 1910 г.) [Электронды тасымалдауыш] <http://lib2.podelise.ru>

Рақымжанов А.

Қайнар Академиясы «Құқықтану» мамандығының Ікурс магистрант,

Д.З. Копбаев з.ғ.к., аға оқытушы

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫ ЖАУАП АЛУҒА ДАЙЫНДАУДЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

Аңдатпа

Берілген мақалада жұмыс кезеңі және жауаптарды тіркеу кезеңдеріндегі кәмелетке толмағандардан жауап алудың көптеген тактикалық қателіктері қарастырылды, сонымен қатар оларды шешу әдістері анықталды. Оқу әдебиеттеріне, мақалаларға жүргізілген талдау

келесідей қорытындылар жасауға мүмкіндік береді: Дайындық кезеңі кез-келген тергеу іс-қимылын жүзеге асырудағы қажетті кезеңі. Бұл, әсіресе, кәмелетке толмағандардан жауап алу сияқты өте нәзік тергеу іс-қимылында айрықша өзектілікке ие. Себебі дұрыс жүргізілмеген жауап алу тек қылмыстық істі құрдымға жіберіп қана қоймай, сонымен бірге жауап берушінің тұлғасына да зардабын тигізуі мүмкін. Кәмелетке толмағандар – бұл халықтың ерекше бір тобы, бір жағынан – бұл әлі ересек өмір мен оның мәселелерінен ада, қамсыз балалар мен жасөспірімдер, екінші жағынан – олардың психикасы, интеллект, мінезі енді ғана қалыптасып келе жатыр, сондықтан да олармен жұмыста абай болып, психологиялық немесе басқа да зиянның тиюіне жол бермеу керек.

Түйін сөздер: жасы кәмелетке толмаған, психолог, жауап алу, тергеуші

Аннотация

В данной статье рассмотрены многочисленные тактические ошибки допроса несовершеннолетних в подготовительном этапе, рабочем и этапе фиксации показаний, а так же выявлены способы их решения. Анализ учебной литературы, статей позволяет сделать следующие выводы: Этап подготовки необходимый этап производства любого следственного действия. Особенно, если идет речь о таком деликатном следственном действии как допрос несовершеннолетнего. Так как неправильно проведенный допрос может не только «разрушить» уголовное дело, но и нанести вред допрашиваемому. Несовершеннолетние - это особый слой населения, с одной стороны – это беззаботные дети и подростки, которых еще не поглотила взрослая жизнь с ее проблемами, с другой - у них только формируется психика, интеллект, характер, поэтому с ними нужна тонкая работа, чтобы не допустить психологической или иной травмы.

Ключевые слова: несовершеннолетний, психолог, допрос, следователь.

Abstract

This article describes the numerous tactical mistakes during the questioning of juveniles in preparatory phase, work phase and fixation of the testimony, as well as the ways of their solution. Analysis of educational literature, articles allows us to draw the following conclusions: The stage of preparation of the necessary stage of production of any investigative action. Especially if we are talking about such a delicate investigative action as the interrogation of a minor. As incorrectly carried out interrogation can not only "destroy" criminal case, but also harm the interrogated. Minors-a special layer of the population, on the one hand – a carefree children and adolescents who have not yet absorbed adult life with its problems, on the other - they have only formed the psyche, intelligence, character, so they need fine work to prevent psychological or other trauma.

Keywords: minor, the psychologist, the interrogation, the investigator.

Дайындық – жауап алудың ғана емес, сонымен бірге кез-келген тергеу іс-қимылының аса маңызды кезеңі. Көптеген авторлар өздерінің еңбектерінде жауап алу тактикасын сипаттай отырып, жұмыс кезеңіне баса назар аударады, алайда дайындық кезеңін үстірт сипаттайды немесе мүлдем ұмыт қалдырады. Тәжірибе жүзінде тергеушілер де бұл кезеңде лайықты көңіл бөле бермейді. Біздің пікіріміз бойынша, бұл дұрыс емес, себебі дайындық кезеңінің маңызы өте зор және көп жағдайларда дайындық кезеңін ескерусіз қалдыру жалпы тергеу іс-қимылдарын сапасы жүргізілуіне себепкер болады. Ал кәмелетке толмағандармен жұмыс жасау кезінде бұл кезеңнің маңызы еселеп арта түседі, себебі тергеуші әртүрлі жастағы балалармен және жасөспірімдермен жұмыс жасауына тура келеді, ал олардың өзіндік ерекшеліктері бар.

Біздің пікірімізше, мұндағы ең басты мәселе – білімнің жетіспеушілігі немесе басқаша айтар болсақ, тергеушілерде арнайы педагогикалық немесе психологиялық білім жетіспейді, осының нәтижесінде олар кәмелетке толмағандардан жауап алуды ересектерге ұқсас жүргізе береді. Ал бұл тергеуге айтарлықтай зиянын тигізеді, себебі балалар мен жасөспірімдерде

психика, интеллектуалдық қабілет өзгешеліктері бар және жалпы олар әлемге басқаша көзқараспен қарайды.

Аталған мәселені екі әдіспен шешуге болады.

1) Құқық қорғау органдарының қызметкерлерін даярлайтын жоғары оқу орындарына арнайы ғылыми пән енгізу, оның көмегімен студенттерге кәметке толмағандар психологиясының ерекшеліктері, аталған әлеуметтік топпен жұмыс жасаудың қыр-сыры туралы ақпарат беру. Сонымен бірге алынған білімді тәжірибе жүзінде қолдану.

2) Құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне арнайы семинарлар мен тренингтер өткізу. Аталған іс-шаралар көмегімен қызметкерлер қосымша білім алып және өздерінің біліктіліктерін арттыратын болады.

Тергеуші жасы кәметке толмағандарға қатысты келесі ұйымдастырушылық тәсілдерді меңгеруі тиіс – жауап берушінің өмірбаянын зерттеу. Өмірбаянды зерттеудің бірнеше әдісі бар, алайда әр әдістің өзінің кемшіліктері жоқ емес.

1) іс материалдарын зерттеу: жақсы әдіс, алайда егер тергеу енді ғана басталған болса, қажетті ақпараттар жоқ болуы мүмкін, сондықтан тергеуші басқа да әдістерді қолдануы керек.

2) Мінездемелер алу: біздің пікірімізше, ең нашар әдіс. Әдетте, мінездемені типтік сөздермен жазады және ол жерде қандай да бір тұлғалық ерекшеліктер көрсетілмейді.

3) Жақын адамдардан сауалнама алу. Ең оңтайлы әдіс, алайда мұнда да өзінің ерекшеліктері бар. Себебі егер кәметке толмаған баламен жақсы қарым-қатынас болса, оны жақсы жағынан сипаттайды, ал егер арақатынасы нашар болса, жағымсыз жағынан мінездеме беріледі. Сондықтан да ешқандай мүддесі жоқ, аталған адамды шынайы сипаттай алатын адамдардан сұрау керек, мұндай адамдарға кәметке толмағандар оқитын мекеменің педагогтар, психологтар, оқу ісі жөніндегі орынбасарлар және директорларын, дәрігерлерді жатқызуға болады.

Кәметке толмаған тұлғаның мінездемесін зерттеу кезінде келесідей мәліметтерді табу қажет:

1. баланың қандай жағдайларда өмір сүретінін және тәрбиеленіп жатқаны (отбасы құрамы, ата-анасының арақатынасы, ата-анасының балаға деген көзқарасы, балаға қолданылатын көтермелеу мен жазалау шаралары, оларға деген баланың жауабы, үйде қандай қонақтар болатынын және олардың өздерін баланың алдында қалай ұстайтыны, баланың бос уақытын кім өткізетіні, балалар мекемесіне бару-бармауы жайлы ақпараттар);

2. баланың интеллектуалдық даму деңгейі мен ерекшеліктері қандай; мектепке дейінгі жастағы балаларға қатысты – сөйлеуді меңгеруі, естігені немесе көргені жайлы әңгімелей алуы; қатарластарымен және ересектермен жеңіл қарым-қатынас орната ала ма; әріптерді біле ме, оқып және жаза ала ма; нешеге дейін санай алады; ертегілерді, өлеңдерді оңай жаттай ала ма; балабақшада қандай сабақтар өтіледі және ол жерде бала өзін қалай көрсетеді, ал егер бала балабақшаға бармайтын болса – ата-аналары онымен жұмыс жасай ма, оған оқуды үйрете ме, қандай іс-әрекеттерге үйретеді, оларды бала оңай меңгере ала ма;

3. бала байқампаз ба, қаншалықты зерек, дәл сипаттай ала ма және әңгімені өзінің ойынан шығарылған образдармен толықтырғанды ұната ма; қандай ойындарды ұнатады; кішік мектеп жасындағы балаларға қатысты, жоғары айтылғандардан бөлек, - оқу материалын қалай игереді, білім алуда қандай қиындықтары бар; мектеп режиміне бейімделген бе, көп оқи ма; не жайлы оқығанды жөн көреді, неге қызығады; қол еңбегіне, құрастыру-техникалық сабақтарға бейім бе;

4. бала өмірдің белгілі бір тұстары жайлы қаншалықты ақпараттар алған (істің мазмұны мен баладан жауап алудың болжамды мақсаттарына байланысты);

5. бала мінезінің қандай негізгі ерекшеліктері бар (ашық немесе тұйық, ұялшақ, таныс емес адамдармен тез араласып кете ала ма, қорқақ немесе батыл; тапқыр немесе таныс емес жағдайларда қиналады ма; белсенді немесе енжар; сабырлы немесе тез ашуланғыш; қырсық немесе көнгіш; өзін қаншалықты жақсы көреді және сезімтал, жиі жылай ма; қарапайым немесе баршаның назарында болғанды жақсы көре ме; өзінің мінез-кұлқын

басқара ала ма; өзінің қатарластарымен жиі ұрыса ма және ұрысқа не себеп болады; балалардың арасында орны қандай; қатарластары оған қалай қарайды; жағымсыз мінез немесе әдеттері бар ма;

6. денесі қалай дамыған; қандай сырқаттармен ауырған, созылмалы сырқаттары бар ма; сезім ағзаларының, бірінші кезекте көру мен есту кемшіліктері бар ма (жоғарыда аталған мәліметтердің барлығын мектеп немесе балабақшаның медициналық қызметкерінен алуға болады);

7. балада сөйлеу кемістігі (кекештену, сөздерді дұрыс айта алмау) немесе басқа да өзі ұялатын дене кемістіктері бар ма, қандай тақырыптарға сөйлескенді ұнатпайды немесе қатты толқиды;

8. құқық қорғау органдары үшін маңызды оқиғаларды қабылдау сәтінде бала қандай эмоционалдық күйде болды (қорықты, толқиды, үрейленді және т.б.); сол сәтті не істеп жатты, оқиғаға өзі қатысты ма немесе тек бақылап тұрды ма, ол оқиғаның тікелей куәгері болды ма;

9. орын алған оқиға мен жауап алу арасындағы мерзімде немен айналысты, уақытын қалай өткізді (бұл кейінгі әсерлердің «араласып кету» мүмкіндігін анықтау үшін өте маңызды);

10. бала жауап алынуы тиіс оқиға туралы айтты ма, егер айтқан болса, кімге және нақты нені айтты [1];

11. ересектер аталған жағдайларды баланың көзінше талқылады ма?

Кей ғалымдар психологиялық ерекшеліктерге зерттеу жүргізу кезінде психологиялық тесттер алуды ұсынады, мысалы: Люшер немесе Кеттел тесті. Алайда бұл айтарлықтай ұзақ уақытта алады, оған қоса тек маман ғана оның нәтижесіне талдау жасап және пікір білдіре алады. Жақсы тестологтар аз және оны табу да бір мәселе. Әрине, кез-келген психологқа жүгінуге болады, алайда бұл жағдайда кәметке толмаған баланың мінездемесін қате талдау ықтималдығы жоғары.

Әлеуметтік желілер көптеген адамдардың өміріне етене енген, әсіресе жасөспірімдер виртуалды әлемнен шықпайды. Сондықтан да психологиялық ерекшеліктерді зерттеудің жаңа бір әдісі әлеуметтік желідегі парақшаны зерттеу болуы мүмкін. Бұл кәметке толмаған баланың өзіндік бір «айнасы» деуге болады, оған қарап баланың мәселелерін, уайымдарын, жағымды қасиеттері мен кемшіліктерін анықтауға болады. Алайда әлеуметтік желідегі парақшаны зерттеуді қосымша әдіс ретінде қолданған жөн, себебі, біріншіден, әлеуметтік желідегі парақшамен толық танысып шығу әр кез мүмкін бола бермейді, екіншіден, тергеушіде жасөспірім туралы екіұшты түсінік қалыптасуы мүмкін. Мұндай жағдайларға қатысты бірнеше мысал келтіре кеткен жөн:

1) егер жасөспірімде қандай да бар адамдар (достар, сыныптастар) арасындағы фотосуреттері көп болса, онда жасөспірім қарым-қатынасқа бейім және онымен психологиялық байланыс орнату жеңіл болатыны жайлы қорытынды жасауға болады. Екінші жағынан, бұл оның көңілшітігін білдіруі мүмкін, себебі ол өзін топтан тыс қабылдай алмайды.

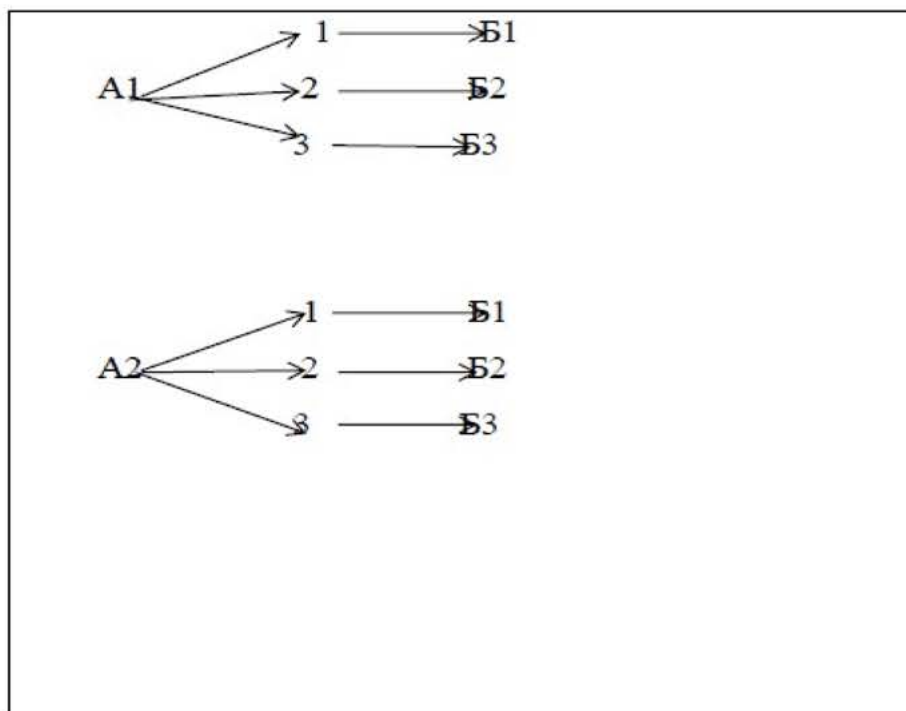
2) Егер жасөспірімде жеке фотосуреттер аз және танымал адамдардың суреттері, фотосуреттері көп болса, онда бұл оның тұйықтығынан, жабық екенін хабар береді, ал суреттер арқылы шамамен оның комплекстерін анықтауға болады.

3) егер жасөспірімде жануарлардың, табиғаттың фотосуреттері көп болса, онда ол адамдарды ұнатпайды немесе қорқады және табиғатта өзін жақсы сезінеді деген сөз.

Кәметке толмаған баланың мінездемесін зерттеп шығып, тергеуші жауап алу жоспарын жасайды, сұрақтарды дайындайды. Бір қарағанда бұл кезеңде еш мәселе туындамайтындай көрінуі мүмкін, алайда бұл қате түсінік.

Біріншіден, сұрақтар саны жетіден аспауы тиіс, бұл миллер жетілігі заңына сәйкес алынған ұстаным. Аталған заң бойынша адам психикасы жетіден артық іс-қимылды сіңіре алмайды, егер одан көп болса, адамның ойын жинақтауы қиындай түседі және нәтижелер де нашар болады.

№1 сурет – жауап алуға арналған сұрақтарды дайындау жоспары

Екіншіден, сұрақтарды дайындау кезінде қажеті сөздерді таңдап алу керек. Мысалы, егер кәмелетке толмаған бала балалар үйінің тәрбиеленушісі болса, «ана», «әке», «ата-ана» сияқты сөздерді қолданбаған жөн. Бұл кәмелетке толмаған баланың тұйықталып алуына әкеліп соғуы мүмкін, мұндай жағдайда жауап алу мүмкін болмайды. Оған қоса сұрақтар қысқа және түсінікті болуы керек.

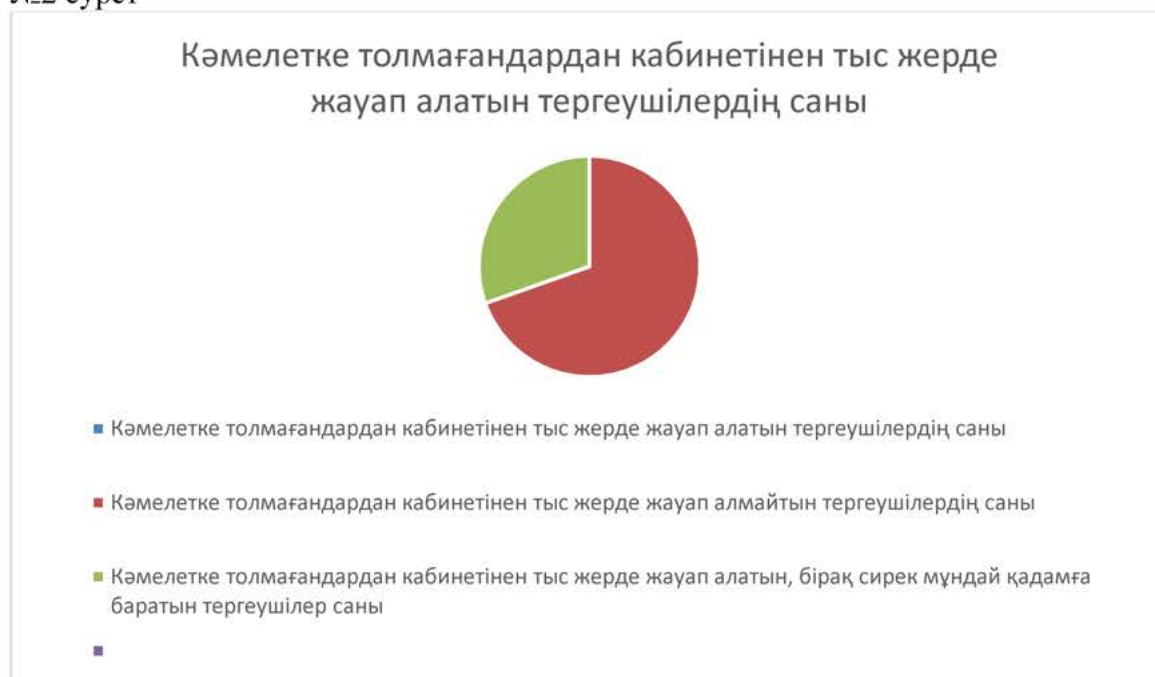
ҚПК сәйкес 16 жасқа дейінгі кәмелетке толмаған баладан жауап алу кезінде педагог немесе психолог қатысуы керек. Педагог сұрақтарды қою формасы мен ретін анықтау, кәмелетке толмаған баламен психологиялық байланыс орнатуға арналған кеңестер береді. Алайда алынған жауаптарға тергеуші баға берді [2]. Бір қарағанда мұнда ешқандай мәселелер туындамайтындай көрінуі мүмкін, алайда олай деп айтуға келмейді, жауап алу мектептер немесе басқа да білім беру мекемелері жоқ және педагогты табу қиынға түсетін шағын елді мекендерде өтуі мүмкін. Сондықтан да мұндай жағдайларда педагогты алдын ала дайындап қою керек. Маманды арнайы білім беру немесе психологиялық орталықтарда, арнайы мектептерде және т.б. табуға болады. Оған қоса педагогты таңдауда жауап берушінің жасы мен басқа да бірқатар факторлар ескерілуі тиіс. Нақтырақ айтсақ, кішкентай балалардан жауап алуға мектепке дейінгі тәрбие мекемесінде жұмыс жасайтын педагогтың немесе бастауыш сыныптар мұғалімінің қатысуы, кіші және жоғары сынып оқушыларынан жауап алуға сәйкес сыныптарға сабақ беретін педагогтар қатыстырған дұрыс болады [3].

Тергеуші жауап алу жоспарын жасағаннан кейін, ол жауап алу уақыты мен орнын таңдап алуы қажет. Кәмелетке толмағандарда оқиға орын алғаннан кейін барынша тез уақыт аралығы ішінде жауапқа алған жөн, себебі олар тергеу үшін маңызды жағдайларды ұмытып қалуы мүмкін. Алайда осыған қарамастан олардан сағат 8-10 аралығында жауап алмаған жөн, бұл кәмелетке толмағандар үшін ғана емес, сонымен бірге кез-келген адам үшін ең қолайсыз уақыт, кәмелетке толмағандардан жауап алуға ең қолайлы уақыт сағат 10-12 аралығы, себебі бұл уақытта ми жақсы жұмыс жасайды және бала көп жағдайларды еске түсіре алады, сонымен бірге ол мектептен босатылады, ал бұл ол үшін оң әсерін тигізуі мүмкін. Түстен кейін сағат 15-тен 18-ге дейін жауап алуға рұқсат етіледі, алайда біздің пікірімізше түстен кейін жауап алуды жүргізбеген жөн, себебі мектептен кейін жасөспірімдер шаршаңқы болады және оларды ақыл ой қабілеттері әлсірейді, олар ойын

жинақтап, көп нәрсе еске түсіру де және егжей-тегжейлі жауап беруде қиналады. Америкалық ғалымдар ашық ұйқышылдық пайда болатын тәулік уақыттарын анықтады: сағат таңғы 9; сағат 13-14 және 17, сағат 21. Сәйкесінше белгілі бір мерзімде адам әдеттегіден көп қателіктер жіберуі мүмкін, бұл мидің шаршауымен байланысты [4], сондықтан да аталған уақыттар аралығында жауап алуды жүргізбеген жөн.

Жауап алу әдісі де аса маңызды рөл атқарады, кәмелетке толмаған баладан тергеушінің кабинетінде жауап алуға болмайды, өйткені олар мұндай орындарды ұнатпайды. Олар құқық қорғау органдарының сыртқы түрінен, шенінен, ресми формасынан ыңғайсызданады, мұндай орындарда олардың бойын қорқыныш сезімі билейді. Бірақ олар өздерінің оқу мекемелерін бұдан да қатты ұнатпайды. Сондықтан да жауап алу орны ретінде бейтарап жерді таңдап алған жөн. Ең дұрысы бұл қандай да бар бұқаралық орын немесе оның үйі. Егер жылдың жылы мезгілі болса, саябақта немесе аллеяларда да жауап алуға болады. Егер сыртта суық немесе жаңбырлы болса, кафеде жүргізуге болады. Алайда барлық тергеушілер бұл ұсыныстарды қолдана бермейді, тергеушілердің тек 43% кәмелетке толмағандардан кабинетінен тыс жерде жауап алады және мұның өзі өте сирек жасалады.

№2 сурет

Педагогтың таңдауда туындайтын тағы бір мәселе бар, нақтырақ айтқанда кәмелетке толмаған бала өзіне таныс немесе керісінше таныс емес педагог қатысып отырған кезде тұйықталып қалатын жағдайлар да орын алады. Бұл педагог пен кәмелетке толмаған баланың арасындағы жеке қарым-қатынастың қандай екеніне байланысты. Егер кәмелетке толмаған бала педагогты сыйлайтын болса, онда ол оның көз алдында жақсы жақтарын көрсетуге тырысады және шындықты айтуға тырысады, себебі қорқақ немесе өтірікші болып көрінгісі келмейді. Егер кәмелетке толмаған бала куәгер немесе жәбірленуші статусында жауап алуға қатысқан жағдайда бұл әдісті тиімді қолдануға болады. Алайда егер кәмелетке толмаған баладан күдікті немесе айыпталушы ретінде жауап алынып жатқан болса, онда бұл әдістің кері әсері тиюі ықтимал, өзі құрметтейтін адамның алдында ұялғандықтан, кәмелетке толмаған бала ештеңені ашып айтпайды, сондықтан да мұндай жағдайда таныс емес педагогты шақыртқан жөн.

Кейде кәмелетке толмаған баладан тергеушінің кабинетінде жауап алу қажет болатын жағдайлар туындайды. Мұндай кезде кәмелетке толмағандар үш мінез-құлық моделін ұстанады: 1) агрессивті (басымдық көрсету моделі), бұл модель 16-17 жастағы жасөспірімдерге тән, бірақ кейде кіші жастағы балалардан да байқалуы мүмкін. 2) достық. 3) бой ұсыну (бейтараптық ұстану). Тергеуші мінез-құлықтың аталған модельдерімен жұмыс

жасай алу үшін алдын ала дайындық жүргізуі керек. Түсінікті болуы үшін тәсілдер №1 кестеде көрсетілді

№1 кесте – мінез-құлық моделіне арналған жағдайлар

Символ	Агрессивті	Достық	Бой ұсыну
Жарықтандыру	Қатты жасанды жарық	Табиғи жарық	Көмескі жасанды жарық
Түсі	Қызыл (қыздар) Қара (ұлдар)	Көк (ұлдар) Жасыл (қыздар)	Сұр (ұлдар) Қоңыр (қыздар)
Аты-жөнін айту	Тегі бойынша	Әкесінің аты бойынша	Статусы бойынша
Кодекс	Пікірлері бар үлкен кодекс	Қарапайым кодекс	Қатаң ресми кодексе
Символ	Формадағы фотосурет	Отбасымен түскен фотосурет, иттің фотосуреті	Мақтау қағаздары, наградалар
Зат	Тот басқан құлып	Ұлғайтқыш	Сәндік кодексі
Столдағы заттар саны	7ден көп	3-7	1-3
Дауыс	Орташадан төмен	Орташадан жоғары	Орташа

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. *Гриненко А.В. Руководство по расследованию преступлений. науч. пособие. М, Норма 2002 г., с 345-346*
2. *Макаренко И.А., Система тактических приемов допроса несовершеннолетнего обвиняемого с учетом следственных ситуаций и психологических свойств допрашиваемого. дисс. ... канд. юр. наук / И.С. Макаренко. Уфа. 1998 г., с.115*
3. *Михальчук Ю.П., допрос несовершеннолетнего обвиняемого на предварительном следствии. дисс. ... канд. юр. наук / Ю.П. Микальчук. Краснодар 2005г., с 38*
4. *Лустина И.С., Нестандартные тактические приемы , используемые при допросе. Сибирский юридический вестник №2, 2001г., С. 1*

Сегизбаев Д.

*Магистрант Академии Қайнар по специальности «Юриспруденция»,
Д.З. Копбаев к.ю.н., ст.преп.*

ПОНЯТИЕ АУДИО И ВИДЕО ДОКУМЕНТОВ ИХ ПРАВОВАЯ ПРИРОДА

Аңдатпа

Бұл ғылыми мақала қазіргі біздің заманымызда қылмысты ашуда техникалық құралдарды қолдануда өзекті болып отыр және қылмыстық іс бойынша дәлелдемелердің қайнар көздерін толықтыруда маңызды. Дәлелдемелік ақпараттарды зерттеуде, бекітуде аудио-видео техниканың орны ерекше және оны тікелей қолданып көптеген қылмыстар ашылуда. Тәжірибеде аудио және видео техникаларды қолдану кең етек алып келе жатыр, болашақта маңыздылығы артапаса кемімейді.

Түйін сөздер: Аудио-видео дәлелдемелер, дәлелдемелердің қайнар көздері, қылмыстық іс, қылмысты тергеу.

Аннотация

Результаты данного исследования однозначно свидетельствуют о возрастающей роли технических средств в раскрытии и расследовании преступлений, в решении проблемы расширения и укрепления доказательственной базы по уголовным делам. В системе таких средств особое место занимает аудио- и видеотехника как универсальное средство фиксации и исследования розыскной и доказательственной информации. Отмечается устойчивая тенденция позитивных количественных и качественных изменений в практике использования аудио- и видеозаписи в указанных целях.

Ключевые слова: Аудио-видео доказательства, источники доказательства, уголовное дело, расследование преступлений.

Abstract

The results of this study clearly indicate the increasing role of technical means in the detection and investigation of crimes, in solving the problem of expanding and strengthening the evidence base in criminal cases. In the system of such means a special place is occupied by audio and video equipment as a universal means of fixation and research of investigative and evidentiary information. There is a steady trend of positive quantitative and qualitative changes in the practice of using audio and video recording for these purposes.

Keywords: Audio-video evidence, sources of evidence, criminal case, crime investigation.

Для того чтобы не допустить проникновения в уголовный процесс недоброкачественных источников, в законе не дается точное перечисление источников сведений о подлежащих установлению фактах. Закрепленные требования к форме доказательств являются гарантом достоверного установления обстоятельств, подлежащих доказыванию.

Правовая природа доказательств выражается в свойствах относимости, допустимости и достоверности. Указанные свойства раскрывают внутренние качества доказательств. Определение понятия относимости, допустимости и достоверности приводится практически в каждом учебнике уголовного процесса. Они более или менее устоялись и не являются предметом дискуссий процессуалистов. «Определить относимость доказательств, - пишет В.И. Радченко, - означает установить их взаимосвязь с обстоятельствами, необходимыми для правильного разрешения уголовного дела и входящими в предмет доказывания. Относимость характеризует содержание доказательства и его отношение к существу дела».[1]«Допустимость сведений о фактах в качестве доказательств, -отмечают А.В. Победкин и В.Н. Яшин, - означает соответствие доказательства требованиям уголовно-процессуального закона относительно источника доказательства, способа, порядка его получения и фиксации; субъекта, получившего доказательство».[2, с.633]

Достоверность доказательств определяется в ходе расследования и судебного разбирательства посредством их сопоставления с другими собранными по уголовному делу доказательствами и уликами. Это установленное таким образом соответствие содержащихся в них сведений действительности.

Все доказательства различаются по форме, содержанию, источникам и способу их получения. В науке доказательственного права доказательства классифицированы на прямые и косвенные, первоначальные и производные, обвинительные и оправдательные, а также на личные и вещественные.

Прямые и косвенные доказательства. Суть прямого доказательства вытекает из самого названия и заключается в указании на доказываемое обстоятельство прямо (непосредственно). Косвенное же доказательство указывает на факты, которые сами по себе не имеют юридического значения, однако они впоследствии могут подтвердить такие обстоятельства, которые имеют значение в рамках расследуемого уголовного дела. Например, к прямым доказательствам можно отнести показания очевидцев или же видеозапись, полученную камерой видеонаблюдения, зафиксировавшей совершение

преступления в магазине или другом общественном месте, где установлены такие камеры. И показания очевидцев, и видеозапись позволяют воспроизвести обстоятельства совершения преступления, что является прямым указанием на него.

Косвенным доказательством может являться аудиозапись телефонного разговора потерпевшего с подозреваемым, в ходе которого последний угрожал потерпевшему. Данный телефонный разговор позволяет сделать вывод о враждебных отношениях подозреваемого к потерпевшему, однако на сам факт совершения преступления не указывает.

Первоначальные и производные доказательства. Под первоначальными доказательствами понимаются те, что получены из первоисточника, а под производными принято понимать доказательства, сформированные на основе первоначального.

К первоначальным доказательствам в специальной литературе, как правило, относятся те из них, которые указаны в ч.2 ст.111 УПК РК.

Это: - показания подозреваемого, обвиняемого, свидетеля, потерпевшего о совершенных действиях или лично воспринятых обстоятельствах дела;

- заключения эксперта и специалиста, а также их показания относительно проведенного ими исследования и ответы на поставленные перед специалистом вопросы, требующие специальных знаний;

- вещественные доказательства, образовавшиеся в результате совершения преступления;

- протоколы процессуальных действий;

- подлинники иных документов.

Однако, по нашему мнению, не все так однозначно. Например, показания подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего, свидетеля, как и вещественные доказательства (ч.1 ст.118 УПК РК - признаются предметы, если есть основания полагать, что они служили орудиями уголовного правонарушения или сохранили на себе следы уголовного правонарушения, или были объектами общественно опасного посягательства), безусловно, относятся к первоначальным, а вот результаты их экспертного или специального исследования, впрочем, как и их фотоснимки, видеозапись, сделанные на месте происшествия, скорее всего, будут производными. Разумеется, этим ни в коей мере не принимается доказательственное значение последних. Точно так же равными в этом отношении являются показания указанных участников уголовного процесса (ч.2 ст.111 УПК РК) и протоколы следственных и судебных действий (в этой же статье), в которых их показания зафиксированы. Хотя показания подозреваемого, обвиняемого, свидетеля, потерпевшего могут содержаться также в заявлениях, объяснениях, в том числе зафиксированных при помощи аудио- и видеозаписи (ч.2 ст. 199 УПК РК). Кстати, зафиксированы они могут быть как в виде протокола, то есть письменно, так и с использованием аудио- и видеозаписи. В таком случае, нам представляется, что теряет смысл дискуссия о доказательственном значении последней. Доказательством являются определенные сведения, а способ их фиксации имеет обусловленное значение.

В заключении эксперта или специалиста находят отражение результаты исследования вещественных доказательств, являющихся исходными или первоначальными источниками доказательственной информации. «Подчиненное» в этом смысле положение заключения эксперта или специалиста предопределяется самой сущностью экспертизы и исследования как научно обоснованных способов или средств выявления, анализа и оценки доказательственной информации из представленных на исследование вещественных доказательств и иных объектов.

Документы, являющиеся письменными или вещественными доказательствами, могут содержать сведения, зафиксированные как в письменном виде, так и с помощью технических средств. К ним могут относиться материалы содержащие компьютерную информацию, фото- и киносъемки, звуко и видеозаписи и иные полученные, истребованные или представленные носители информации (ч.3 ст.120 УПК РК).

В качестве производных доказательств могут выступать образцы объектов, представленные для сравнительного экспертного исследования, копии документов, например, протокола следственного или судебного действия. Однако такие доказательства по своему содержанию и форме также должны гарантировать достоверность содержащейся в них информации.

Обвинительные и оправдательные доказательства. Действующий УПК РК исключает обвинительный уклон при расследовании преступлений. Это значит, что следователь, расследуя преступление, должен собирать, анализировать и оценивать как обвинительные, так и оправдательные доказательства. Первые направлены на установление вины обвиняемого, а вторые на ее опровержение, то есть доказательства могут выступать как в качестве обвинительных, так и в качестве оправдательных, а конкретное доказательство может быть одновременно и обвинительным и оправдательным (обвинительным для одного человека и оправдательным для другого).

Личные и вещественные доказательства в науке уголовного процесса вызывают много споров среди ученых-процессуалистов по вопросам различия данных видов доказательств. Так, одни авторы понимают под личными доказательствами информацию, исходящую от лица (за исключением вещественных доказательств). Другие же, наоборот, считают вещественные доказательства - личными, обосновывая это тем, что они также исходят от лиц, а вот иные документы и иные доказательства не всегда попадают под личные доказательства.

Определенную ясность в решении этого вопроса, по нашему мнению, вносит И.В. Тишутина, которая отмечает, что «при оценке информации независимо от того, из какого источника она получена, необходимо учитывать факторы, сопряженные с ее передачей и хранением. Такие факторы тесно связаны с особенностями накопителей информации, которые в расследовании могут выступать в двух формах: в форме человеческой памяти и в форме материального отображения. Первую форму обычно именуют идеальным или «личным» накопителем, а вторую «вещественным» накопителем».[3, с.221]

Особое место в системе доказательств и в контексте данного исследования занимают документы, которые можно отнести к каждой из названных групп, к каждому виду доказательств.

Понятие документа, в его современном представлении, возникло скорее всего с появлением письменности. В переводе с латинского языка слово «documentum» означает «свидетельство, доказательство». Однако еще до появления письменности люди в древности изображали на камнях значимые для них события, пытаясь таким образом сохранить полученный опыт и передать его будущему поколению.

В середине XIX века юристы стали уделять все больше внимания определению документа с позиции уголовного судопроизводства, так А.А. Жиленко под документом понимал «письменный акт, составленный в известной форме и предназначенный удостоверить известные правовые отношения и имеющие правовое значение события» [4, с.756]. На обязательный признак письменности обращалось внимание и в более поздних работах, например, такими учеными, как Н.Н. Полянский, Я.М Яковлев, Т.Л. Сергеева, Б.С. Никифорова и др . Хотя с появлением фотографии, киносъемки и иных технических средств фиксации определенных сведений или фактов все привычной, обыденной становились понятия «фотодокументы», «кинодокументы», «аудио и видео документы». С учетом данного обстоятельства Н.С. Полевой одним из первых высказался за то, чтобы рассматривать документы не только как информацию, зафиксированную в письменном виде, но и содержащуюся на иных носителях.[5, с.95]

До массового распространения научно-технических средств среди зарубежных ученых - процессуалистов также существовало мнение о том, что документами являются письменные носители информации, которые содержат человеческую мысль, зафиксированную при помощи письма. А уже в 1961 году польский процессуалист Т. Тарас отмечал, что под понятие документа должна попадать информация, содержащаяся не только

в форме письменных актов, но и в ином виде, в том числе и закреплённая при помощи технических средств. К числу таких документов относятся фото-, аудио-, видеодокументы, а в последнее время их перечень расширился за счёт документов на электронных носителях.

Понятие документа со временем расширяется, изменяются формы их хранения и передачи, что сопряжено с развитием научно-технического прогресса и социально-экономических отношений, в том числе связанных с уголовно-процессуальной деятельностью. В праве, в целом, и в уголовном процессе, в частности, документ отличают установленные законом реквизиты (печати, подписи уполномоченных должностных лиц, штампы и т.д.). Только документами подтверждается доказательственное значение устанавливаемых фактов.

С документами чаще всех приходится иметь дело юристам во всех отраслях права и сферах правоотношений. Анализ действующих законов показывает, что законодатель по-разному трактует понятие «документ». Так, в ст. 100 ГПК РК письменные доказательства определяются как «сведения об обстоятельствах, имеющих значение для рассмотрения и разрешения дела, акты, договоры, справки, деловая корреспонденция, иные документы и материалы, выполненные в форме цифровой, графической записи, в том числе полученные посредством факсимильной, электронной или другой связи либо иным позволяющим установить достоверность документа способом. К письменным доказательствам относятся приговоры и решения суда, иные судебные постановления, протоколы совершения процессуальных действий, протоколы судебных заседаний, приложения к протоколам совершения процессуальных действий (схемы, карты, планы, чертежи)».

Можно перечислять достаточно большое количество нормативных актов, в которых определяется понятие документа в зависимости от сферы регулируемых ими правоотношений, но наиболее точное и краткое его определение, на наш взгляд, дано в законе «Об информации, информационных технологиях и защите информации», как «...документированная информация (документ) - зафиксированная на материальном носителе путем документирования информация с реквизитами, позволяющими определить такую информацию».

В данном определении законодатель делает акцент на документированную информацию, подразумевая под ней документ, тем самым подчеркивая значимость информации, которая составляет основу любого документа. При этом информация определяется как сведения о лицах, предметах, фактах, событиях, явлениях и процессах независимо от формы их представления.

Если не будет информации, то практически исключается возможность раскрыть и расследовать совершенное преступление, поскольку деятельность в этом направлении есть не что иное, как процесс собирания, обработки и использования информации. Причем, следует подчеркнуть, не информации вообще, а розыскной и доказательственной или криминалистически значимой, то есть причинно связанной с событием преступления. Только такая информация из потенциально доказательственной может стать доказательством. Однако, для того, чтобы ее можно было использовать в этом качестве, она должна быть процессуально закреплена на материальном носителе. Любое сообщение, любые сведения о фактах могут существовать только в какой-либо материальной форме. В ч.2 ст.111 УПК РК дается перечень допустимых доказательств, который является исчерпывающим. Следовательно, процессуально закреплённая информация должна соответствовать одному из видов доказательств, обозначенных в перечне допустимых.

В целом правовая наука использует общее понятие «документ», но в процессуальном праве вводятся ограничения, выделяющие из общей массы документов только те, которые связаны с конкретными обстоятельствами расследуемого дела. Документ в этой области выполняет функцию доказательства, а также оформления судебных решений.

Как уже отмечалось, в 80-е годы, по мере развития информатики, проявилось более широкое представление о документе как материальном носителе информации. Примером тому может служить определение документа, данное Л.М. Карнеевой, П.А. Lupинской, И.В.

Тыричевым. По их мнению, «...документ - материальный носитель информации, в котором должностное лицо или гражданин зафиксировали сведения об обстоятельствах, имеющих значение для дела».[6, с.558]

Фактически с этих же позиций дает определение документа Т.В. Аверьянова: «Под документом, -пишет она-, понимают материально фиксированное отображение сообщений человека о фактах, имеющих юридическое значение. В материальном праве (уголовном, гражданском, трудовом, административном и др.) это будут зафиксированные юридические факты, которые удостоверяют возникновение, наличие, изменение и прекращение правоотношений. В процессуальном праве (уголовном, гражданском) документом является материальный объект, на котором официальное лицо или гражданин зафиксировали сведения о тех или иных обстоятельствах, имеющих значение для дела (уголовного или гражданского)».

Встречающиеся в практике расследования преступлений документы в криминалистике подразделяются:

- по назначению (удостоверяющие какие-либо факты или права и содержащие определенные сведения, например, справочного характера);
- по источнику происхождения (официальные, исходящие от государственных учреждений, и частные, исходящие от частных лиц);
- по способу изготовления (рукописные, машинописные, типографические, комбинированные, изготовленные средствами малой полиграфии и репрографии, а также с помощью фотографии);
- по очередности происхождения (оригинал, подлинник, копия -точное воспроизведение оригинала)."

Традиционно для изготовления документов используется бумага и краситель, посредством которых отображается информация, определяющая содержание и суть документа. Однако с развитием электронно-вычислительной техники появились электронные документы, которые могут храниться на материальных объектах. Но для того, что бы воспринять их содержание необходимо воспользоваться техникой, которая позволяет преобразовать соответствующую информацию в зрительно воспринимаемую или наглядную форму. Появление такого рода информации (представленной в электронном виде) вызвало необходимость выделения юридических свойств для использования ее в банковской и биржевой деятельности, в торговле, да и в целом в мировой экономике, а в связи с этим и в деятельности правоохранительных органов при доказывании по уголовным делам.

Как уже было отмечено ранее, документы, в традиционном их понимании, обладают рядом признаков, которые определены соответствующими ГОСТами и инструкциями. Элементы неофициальных документов обусловлены их назначением. Документ возникает вследствие реализации конкретной практической потребности лица, коллектива, предприятия, учреждения, организации и в целом государства, вытекающей из характера деятельности, объема прав и обязанностей. Документы, попадающие в сферу уголовного процесса, содержат немногочисленные элементы - материал, размеры, текст, изображение (реквизиты).

В последнее время все чаще встает вопрос о введении электронных форм судопроизводства. Скорейшее распространение в стране электронных форм судопроизводства: «Мы понимаем, насколько в сегодняшнюю жизнь вошли электронные формы: и получение, и использование доказательств, и электронная форма, в целом сопровождающая процесс. В столице и ряде крупных городов это имеется, но во многих городах этого нет... Я считаю, что это одно из важнейших направлений совершенствования правосудия в нашей стране».

Возможность подтверждения юридической силы электронного документа возникла с принятием закона об электронной цифровой подписи (ЭЦП), что позволило соответствующей информации приобрести значимое юридическое свойство. Хотя следует

заметить, что «идентификационная устойчивость» такой подписи пока вызывает сомнение с криминалистической и процессуальной точек зрения.

Из функциональных свойств содержания документа (волеизъявление, описание или удостоверение фактов и др.) вытекает его общественное и практическое назначение (нормативный акт, договор, технические условия, завещание и т.п.). По этим признакам в правовом значении документами являются аудио- и видеозаписи, фотоснимки и т.п. Их отличие от обычных письменных документов по способу изготовления не означает, что они не могут быть средством доказывания истины по уголовному делу.

Доказательственное значение любого предмета действительности определяется не его природой и потенциальной принадлежностью к заранее установленному виду источников доказательств, а наличием в нем имеющей значение для дела информации, свидетельствующей о важных для рассматриваемого дела фактах.

Для документов в правовом смысле существенными признаками, кроме указанных функциональных, обычно или традиционно являются:

- а) материальность;
- б) функциональная правомерность;
- в) письменность.

Признак материальности понимается двояко. Во-первых, он означает, что документ - это специально изготовленный предмет, причем не имеет значения, применена ли бумага, служащая основой большинства документов, или иные материалы (картон, кожа и др.); во-вторых, он определяет композицию (форма, наименование, состав реквизитов, защитные знаки и др.).

Функциональная правомерность документа означает, что документ является средством закрепления и реализации определенного состояния и исходит от компетентного исполнителя.

Признак письменности указывает на то, что документом является такой предмет волевой деятельности человека, содержание которого закреплено знаками национальных систем письма или знаками искусственных «языков», написанных рукописно, печатным или иным способом с помощью любых технических средств.

Однако, в последнее время, в связи с научно-техническим прогрессом и созданием новых средств фиксации информации все большее распространение получает неписьменная документация, к которой относится аудио- и видеозапись. С появлением и развитием электронно-вычислительной техники возникла новая разновидность документа — машинная документация. Таким образом, для отнесения предмета к документу не имеет значения материал, из которого он изготовлен (например, бумага или магнитофонная лента), способ его создания и каким условным кодом выражено его содержание.

Иначе говоря, доказательственная информация может быть зафиксирована не только на бумажном носителе, но и на других используемых в деятельности человека материалах (магнитной пленке, диске, карте памяти и т.д.). Однако следует оговориться, что в настоящее время широко используется передача документов с использованием электронных средств связи (например: отправка и получение сообщения через электронную почту), что позволяет существовать информации отдельно от ее носителя. В качестве примера можно привести ст. 181 АПК, в которой перечислены должностные лица, имеющие право истребовать из соответствующего арбитражного суда дело для разрешения вопроса о наличии оснований для принесения протеста в порядке надзора. Запросы об истребовании дел в суды, которые имеют электронные почтовые ящики, Высший Арбитражный Суд направляет по электронной почте.

Необходимо отметить, что электронные средства связи используются достаточно эффективно в западноевропейских странах и США.

Волеизъявление, удостоверение фактов - все это является функциональным свойством содержания документа, из которого вытекает его общественное и практическое назначение, что подходит под понятие аудио- и видеодокумента.

Говоря о значении аудио- и видеодокументов и о возможностях соответствующей техники при производстве следственных действий, необходимо учитывать, что каждый следователь и дознаватель, если не умышленно, то по неосторожности, по неопытности, по незнанию, может совершить какие-либо ошибки и упущения. В результате на месте совершения преступления остаются незамеченными следы, при допросе без внимания остаются улики поведения допрашиваемого и т.д.. Применение средств аудио и видеозаписи позволяет еще раз (или неоднократно) все более тщательно изучить, проанализировать, сопоставить факты, причем коллективно, что очень важно для их объективной оценки. Например, при допросе следователь указывает в протоколе не все услышанное им от допрашиваемого лица, а лишь те обстоятельства, которые, по его личному мнению, являются наиболее значимыми и важными. Часто следователь составляет протокол допроса, исходя из общего рассказа допрашиваемого, своими словами, строго говоря, не соблюдая требования ч. 2 ст. 212 УПК РК, в которой говорится о необходимости дословного протоколирования показаний допрашиваемого.

Достоинства средств аудио- и видеозаписи, по сравнению с другими средствами фиксации процесса и результатов следственных действий, конечно, более значимы. С их помощью может быть в динамике зафиксирована сложная, трудно поддающаяся описанию ситуация. Они обладают непревзойденной точностью и полнотой фиксации не просто самих действий, но и особенностей поведения при этом их участников. Применение таких средств при проведении следственных действий повышает ответственность следователя, дисциплинирует адвоката, в конечном итоге, затрудняет, если не исключает вообще, попытки использования лжедоказательств в дискредитации действий следователя и полученных им доказательств, что несомненно положительно сказывается в целом на процессе расследования.

По мнению В.А. Семенцова, факторами, негативно влияющими на решение следователя о применении технических средств при производстве следственных действий являются:

- техническая запись обычно содержит большое количество излишней информации, которую нужно отсеивать при составлении протокола;
- необходимость строго соблюдать очередность диалога и последовательность действий участников для получения качественной технической записи, что делает следственную тактику менее гибкой;
- необходимость создания особых условий для долговременного хранения материалов технической записи и принятия специальных мер предосторожности от их случайных повреждений;
- трудности идентификации человека по голосу и речи, зафиксированных с помощью технических средств, при возникновении сомнений или оспаривании их принадлежности обуславливают необходимость экспертного исследования;
- на производство технической записи затрачивается значительно больше времени, чем на составление протокола[7, с.256].

И тем не менее, при тщательном анализе «за» и «против» указанных технических средств не остается сомнения в явном преимуществе первого, а многие из приведенных В.А. Семенцовым «негативных факторов» явно преувеличены и могут быть нейтрализованы более совершенной организацией труда следователя, повышением уровня его профессиональной подготовки, в том числе в части техники и тактики использования аудио- и видеозаписи при производстве следственных действий.

Необходимо признать, что со временем и законодатель в этом отношении проявляет все более прогрессивную позицию. Примером тому могут служить ст. 197 и ч.5 ст. 199 УПК РК. В первой из них допускается при производстве следственных действий применение технических методов и средств, а во второй определяется, что соответствующие результаты, в том числе фонограммы допроса, кассеты видеозаписи, носители компьютерной информации, прилагаются к протоколу. При этом, по нашему мнению, доказательственное

значение имеют не сами по себе материалы аудио- и видеозаписи (точно так же, как и сам по себе протокол следственного действия), а зафиксированные в них важные для доказывания факты. В протоколе отражается, какие технические средства, в каких условиях и при соблюдении каких требований применялись. Без этого, действительно, материалы аудио- видеозаписи не могут быть признаны в качестве источника доказательств. Их значение как таковых предопределяется содержанием зафиксированной таким образом информации, которая может быть упущена, что зачастую и случается, при описательной фиксации в протоколе следственного действия его хода и результатов.

Еще более определенно в качестве доказательства может выступать аудио- и видеозапись, произведенная в момент совершения преступления камерами видеонаблюдения или с использованием иных средств. Характерный в этом отношении пример. В магазин «Продукты» забежал неизвестный гражданин и, угрожая пистолетом, потребовал деньги у кассира. В магазине в это время находились только две женщины — продавца. Одна из них стала кричать, звать на помощь, а другая стала производить видеозапись с помощью мобильного телефона. Не ожидая подобной реакции от продавцов, нападавший попытался отобрать телефон, но безуспешно, и вынужден был покинуть магазин. Прибывшие на место происшествия сотрудники полиции изъяли указанный телефон с видеозаписью преступника, на которой довольно хорошо было видно его лицо.

Очевидно, что люди, при всех своих, возможно незаурядных способностях, запомнить и описать внешность преступника так детально и точно, что его оставалось только разыскать и задержать, конечно же, не смогли бы.

Аудио- и видео документами принято понимать материалы, полученные с помощью технических средств и закреплённые в соответствии с требованиями уголовно- процессуального законодательства.

Аудио- и видео документы входят в понятие электронных документов, в которых информация представлена в электронно-цифровой форме. К особенностям электронного документа можно отнести отсутствие его жесткой привязки к конкретному материальному носителю. Один и тот же электронный документ может существовать на разных носителях. Все идентичные по своему содержанию экземпляры электронного документа могут рассматриваться как оригиналы и отличаться друг от друга только датой создания. В качестве копии электронного документа может рассматриваться только его копия на бумажном носителе.

Достоверность электронного документа может подтверждаться с помощью электронной цифровой подписи (ЭЦП), которая определяется в Законе об ЭЦП как «реквизит электронного документа, предназначенный для его защиты от подделки, полученный в результате криптографического преобразования информации с использованием закрытого ключа электронной цифровой подписи».

Спорным представляется мнение ученых, считающих, что аудио- и видеодокументы не следует выделять в отдельный подвид из электронных документов". Применительно к уголовному процессу аудио- и видеодокументы необходимо отграничивать от электронных документов, т.к. понятие последних гораздо шире, а в современных условиях следователю необходимо точно определить процессуальный статус аудио-и видеоматериалов, полученных в результате производства следственных действий, поскольку от этого во многом зависит положительный исход дела.

Такие документы находят все более широкое распространение во всех сферах жизнедеятельности. В не далеком будущем, в значительной части, они заменят стандартные (бумажные) документы, что при должном их оформлении сделает в целом документооборот более простым и универсальным, а процесс доказывания по уголовным делам более эффективным, точным и достоверным.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Радченко В.И. Уголовный процесс. Учебник для вузов. Справочно-поисковая

система «Гарант». 2009. // [Электронный ресурс] Режим доступа: СПС «ГАРАНТ-Максимум. ПРАЙМ». Версия 6.4.2.

2. Победкин А.В., Яшин В.Н., Уголовный процесс. Учебник для вузов. Под ред. В.Н. Григорьева.- М., Книжный мир. М., 2004. - 633с.

3. Тишутина И.В.: Первоначальный этап раскрытия и расследования бандитизма. Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2003. - 221 с.

4. Жиленко А.А. Подлог документов. СПб., 1900. - 756 с.

5. Полевой Н.С. О некоторых методических проблемах экспертного исследования документов. Вопросы теории криминалистики и судебной экспертизы. Вып. II. - М., 1969. -95с.

6. Карнеева Л.М, Лупинская П.А, Тыричев И.В. С оветский уголовный процесс-14.: Издательство «Юридическая литература», 1980 — 558с.

7. Семенцов В.А. Видео- и звукозапись в доказательственной деятельности следователя: Дис.... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 1994. - С 256.

Хусаинов Е.Ж.

курсант 3 курса Алматинской академии МВД РК им. М. Есбулатова,

*Научный руководитель: Сейлханова С.А., подполковник полиции, ст.преп.
Алматинской академии МВД РК им.М. Есбулатова.*

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СПЕЦИАЛИСТА В АДМИНИСТРАТИВНОМ ПРОЦЕССЕ КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОТПРАВЛЕНИЯ ПРАВОСУДИЯ

Аннотация

В данной статье рассматриваются деятельность применения специальных знаний в административном процессе, форма применения специальных знаний.

Ключевые слова: специальные знания, административный процесс, ревизия.

Aңдатпа

Бұл мақалада арнайы білімді әкімшілік үдерісте қолдану, арнайы білімді қолдану нысаны қарастырылады.

Түйін сөздер: арнайы білім, әкімшілік процесс, аудит.

Abstract

This article discusses the activities of the application of special knowledge in the administrative process, the form of application of special knowledge.

Keywords: special knowledge, administrative process, audit

Необходимость применения специальных знаний, в том числе и при рассмотрении дел об административных правонарушениях, состоит в обнаружении и оценке признаков, представляющих информацию о подлежащих установлению фактах, с помощью применения знаний, приобретенных посредством специального (профессионального) образования и опыта использования технических средств.

По вопросу о понятии, сущности и содержании специальных знаний, некоторые авторы относят к специальным такие знания, которыми не располагают или располагают не в полной мере лица, производящие расследование, судьи. Другие, не раскрывая содержания, связывают специальные познания с ограниченным кругом специалистов в силу того, что они не общеизвестны, не имеют массового распространения. Иные авторы главным в содержании данного рода познаний усматривают наличие у конкретного лица определенной

совокупности сведений, полученных в результате специального профессионального обучения, позволяющего решать вопросы в определенной области знаний...» [1, с.11].

По нашему мнению, под специальными знаниями при рассмотрении дел об административных правонарушениях следует понимать не общеизвестные, не общедоступные в производстве по делам об административных правонарушениях знания и навыки, приобретенные лицом в результате профессионального обучения, профессиональной подготовки, а также специального обучения лицом, обладающим такими знаниями, навыками, умениями, используемые для решения задач административного производства.

Традиционно специальные знания имеют свои формы: процессуальную и непроцессуальную. Процессуальная форма применения специальных знаний включает в себя следующие действия:

1. Участие специалиста по делу об административном правонарушении.
2. Экспертиза как средство доказывания представляет собой один из способов собирания доказательств.
3. Непосредственное использование специальных знаний лицами, в производстве которых находится дело об административном правонарушении при выполнении процессуальных, судебных функций.

В настоящее время не выработано единой точки зрения о формах применения специальных знаний в уголовном, гражданском и административном производствах. Поэтому существуют различные подходы относительно этого вопроса.

Рассматривая содержательную сторону участия специалистов в рассмотрении и разрешении дел, невозможно не говорить о формах этого участия. Под формой участия понимается правовой статус специалиста как участника расследования, его процессуальные права и обязанности [2, с.19].

По мнению А.М.Зинина, применение специальных знаний может осуществляться в двух формах: процессуальной и непроцессуальной.

В процессуальной форме специальные знания используются путем:

- участия специалиста в производстве следственных действий;
- производства экспертизы.

В непроцессуальной форме специальные знания применяются в виде:

- консультативной и справочной деятельности сведущих лиц;
- участия специалистов в оперативно-розыскных мероприятиях;
- выполнения ревизионных и аудиторских проверок [3, с.90].

В свете данного вопроса Б.М. Бишманов отмечает: «... непонятно, как может быть в процессуальной деятельности «непроцессуальная» форма использования специальных знаний... Полагаем, что использование специальных знаний может быть только в процессуальной форме. Исходя из этого у следователя только одна форма использования специальных знаний - процессуальная»[4, с.37].

Конечно же, непроцессуальная форма применения специальных знаний не может быть использована как доказательственная база, но ее применение в процессе рассмотрения дел об административных правонарушениях нельзя недооценивать.

Термин «непроцессуальная форма применения специальных знаний» в административном законодательстве не регламентировано, так же как и в УПК и ГПК Республики Казахстан.

Однако непроцессуальные формы использования специальных знаний в производстве по делам об административных правонарушениях, на наш взгляд, допустимы в следующих случаях:

Предоставление консультационно-справочных сведений лицам, в производстве которых находится дело об административном правонарушении при производстве процессуальных действий в ходе собирания, исследования и оценки доказательств.

Консультационно-справочная помощь суду выражается в сообщении тех или иных сведений, выписок из ведомственных нормативных актов и др. В этой связи целесообразно закрепить в ст. 756 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях вопросы консультации специалиста. Она может быть изложена в следующей редакции:

«Когда возникает необходимость в осмотре письменных и вещественных доказательств, применении научно-технических средств, воспроизведении аудио- или видеозаписи, подготовки материалов для назначения экспертизы, опросе свидетелей по делу об административном правонарушении, лицо, в производстве которых находится дело об административном правонарушении может привлекать специалиста для получения консультационной помощи. Консультация (заключение) специалиста, данная (данное) в письменной форме, фиксируется в виде приложения к протоколу судебного заседания. Устная консультация заносится в протокол судебного заседания».

Консультация специалиста необходима лицам, в производстве которых находится дело об административном правонарушении в подготовке материалов для экспертизы, формулировании вопросов эксперту.

Изучив материалы дела, надлежащий специалист может помочь определить, какие вопросы должны быть поставлены в определении суда, правильно сформулировать их. Поэтому содействие при подготовке материалов для экспертного исследования и правильного формулирования вопросов эксперту позволяют считать помощь специалиста гарантией результативности экспертизы, ибо правильное определение круга вопросов играет важную роль не только для эксперта, но и для полного, всестороннего разрешения дела.

Обладая большим объемом знаний, специалист в своей деятельности применяет научно-технические средства. Из смысла ст. 756 КоАП Республики Казахстан специалист-это «лицо, обладающее специальными знаниями и навыками, необходимыми для оказания содействия, в собирании, исследовании, оценке доказательств, а также в применении технических средств». Таким образом, результатам применения научно-технических средств целесообразно придать значение самостоятельного источника доказательств.

2) Участие педагога в опросе несовершеннолетних.

Привлечение специалистов в области психологии несовершеннолетних позволит лицам, в производстве которых находится дело об административном правонарушении, получить информацию, позволяющую решить вопрос о психологическом развитии несовершеннолетнего.

3) Использование помощи психиатра при разрешении вопроса о назначении судебно-психиатрической экспертизы.

Рассмотрение и разрешение административных дел непосредственно связано с психической деятельностью лиц, участвующих в производстве по делам об административных правонарушениях. В ходе установления психического или физического состояния лиц, участвующих в процессе, когда возникает сомнение по поводу их вменяемости или способности защищать свои права и законные интересы в производстве по делам об административных правонарушениях; в случаях такого психического и физического состояния потерпевшего, когда возникает сомнение в его способности правильно воспринимать обстоятельства, имеющие значение для дела, и давать о них показания, помощь психиатра оказалась бы необходимой для разрешения вопроса о назначении судебно-психиатрической экспертизы.

4) Назначение и производство ревизий.

Ревизия - одна из форм хозяйственного контроля, характеризующаяся сочетанием различных методов - обследования, инвентаризации, анализа хозяйственной деятельности и т.д. Деятельность ревизора относится к административно-правовой области. Поскольку указания лиц, в производстве которых находится дело об административном правонарушении, не являются обязательными для ревизора, проведение ревизии мы рассматриваем как внепроцессуальную деятельность применения специальных знаний. Так, консультация очень важна для получения рекомендаций по выбору наиболее эффективных

методов проверки бухгалтерских документов при разработке лицом, в производстве которого находится дело, заданий бухгалтерам-ревизорам по делам о многоэпизодных замаскированных хищениях, а также оценке материалов документальной ревизии, если отдельные положения акта ревизии вызывают сомнение или у лица, в производстве которого находится дело об административном правонарушении, возникает предположение, что ревизор не исчерпал всех возможных методов выявления подлогов.

Ввиду этого полагаем:

1) в законодательстве не раскрыто содержание понятия "специальные знания", которое является главным отличительным признаком специалиста, а также не конкретизировано понятие «специалист» (ст. 756 КоАП РК);

2) в отличие от УПК РК и ГПК РК, в Кодексе Республики Казахстан об административных правонарушениях не определены процессуальные статусы педагога, психолога и психиатра, а также не предусмотрены случаи обязательного назначения экспертизы;

3) Требуется урегулирование ответственности специалиста за фальсификацию доказательств. За дачу заведомо ложного заключения в суде, а также за неисполнение процессуальных обязанностей статьей 761 КоАП Республики Казахстан, установлена административная ответственность, которую несет специалист. В соответствии со статьей 764 ч.1 Кодекса РК об административных правонарушениях специалисту возмещаются в установленном гражданско-процессуальным законодательством порядке расходы, понесенные им в связи с явкой в суд, орган (к должностному лицу), в производстве которых находится дело об административном правонарушении, в том числе стоимость проезда указанных лиц от места жительства или пребывания к месту производства по делу и обратно, а в случаях, когда это связано с пребыванием в другом месте стоимости, - стоимость найма жилого помещения, а также суточные. Частью 2 этой статьи за лицом, вызываемым в качестве потерпевшего, свидетеля, эксперта, специалиста, переводчика и понятого, сохраняется в установленном порядке средний заработок по месту работы за время их отсутствия в связи с явкой в суд, орган (к должностному лицу), в производстве и рассмотрении которых находится дело об административном правонарушении [5].

4) Необходимо включить специалиста в круг лиц, участие которых в производстве по делу не допускается или которые подлежат отводу в связи с состоянием в родственных отношениях с лицом, привлекаемым к административной ответственности, потерпевшим, их законными представителями и т.д., внеся соответствующие коррективы в часть 2 статьи 762 КоАП Республики Казахстан (Обстоятельства, исключающие возможность участия в производстве по делу об административном правонарушении) и статьи 763 КоАП Республики Казахстан (Отводы лиц, участие которых в производстве по делу не допускается).

5) Требуется закрепления норма об обязательном назначении экспертизы. Предлагается дополнить статью ст.772 КоАП Республики Казахстан:

«3-1. Назначение и производство экспертизы обязательно, если по делу необходимо установить:

- характер и степень причиненного вреда здоровью;
- возраст лица, совершившего административное правонарушение, когда это имеет значение для дела, а документы о возрасте отсутствуют или вызывают сомнение;

- психическое или физическое состояние лиц, участвующих в процессе, когда возникает сомнение по поводу их вменяемости или способности защищать свои права и законные интересы в производстве по делам об административных правонарушениях, а также психическое и физическое состояние потерпевшего, в случаях, когда возникает сомнение в их способности правильно воспринимать обстоятельства, имеющие значение для дела, и давать о них показания;

- иные обстоятельства дела, которые не могут быть достоверно установлены иными доказательствами».

Поскольку вопросы участия специалиста в производстве по делам об административных правонарушениях не урегулированы должным образом, а процессуальная форма его приглашения законом установлена не должным образом, считаем обязательным предъявление требования о приглашении специалиста, которое необходимо вручать руководителю, в котором работает соответствующий специалист.

В заключении необходимо отметить, что, к сожалению, специальные знания в производстве по делам об административных правонарушениях применяются значительно реже, нежели в уголовном процессе. По некоторым категориям административных дел экспертиза назначается не всегда. Это обусловлено тем, что для ее проведения может потребоваться длительный промежуток времени, а административным законодательством не предусмотрены длительные сроки проведения экспертизы.

В связи с этим считаем, что предложенные авторские определения ключевых понятий, послужат дополнительным материалом для развития института специальных знаний в административном процессе и позволит дальше внести изменения в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях в части вопросов привлечения специалиста.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Букалов К.А. *Использование специальных товароведческих познаний на предварительном следствии.* – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1982. – 105 с.
2. Сидоров А.А. *Проблемы участия специалистов в расследовании преступлений.* Дисс. ...канд. юрид. наук 12.00.09. - Краснодар, 2000. – 220 с.
3. Зинин А.М., Майлис Н.П. *Судебная экспертиза. Учебник.* - М.: Право и закон, 2002. - 320 с.
4. Бишманов Б.М. *Эксперт и специалист в уголовном судопроизводстве.* - М.: Московский психолого-социальный ин-т, 2003. – 224 с.
5. *Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017г.)*
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577399

9 СЕКЦИЯ. ПРОБЛЕМЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ТАКТИКИ

Зулкарнай Г.Б.

Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының «Құқықтану» мамандығының 4 курс студенті,

Османова Г.Ж. қ.ғ.м., аға оқытушы

Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институты

ТЕРГЕУ БОЛЖАУЫН ҚҰРУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ МЕН ОНЫҢ НӘТИЖЕСІН БАҒАЛАУ

Аңдатпа

Қылмыстылықпен табысты күрес жүргізумен байланысты бағыттардың бірі, қылмыстарды тергеу мен ашу тарапынан қараған кезде, олардың тергеу тактикасының дұрыс бағытын анықтауды және оның қолданылу маңыздылығын көрсетеді. Тергеу барысында болжау құру, оның дамуы және тексеру процесі үздіксіз жүреді. Болжаулар шынайы расталған мән-жайлармен алмастырылуы керек. Сондықтан тергеу жоспары басынан тергеп-тексеру аяқталғанға дейін болжаулардың бастан аяқ жүретін процесін қамтуы шарт. Тергеу болжауларын дұрыс құрастыра отырып, оның нәтижесін ұтымды қолдану арқылы жасалған қылмыстық әрекетті ашу мүмкін болатындығы туралы мақалада қарастырылады. Сонымен қатар криминалистикалық тактика тәсілдерінің қолдану маңыздылығы тергеудің сапалы жүргізуімен тікелей байланысты болғандықтан, тергеушінің жан-жақты шеберлігінің нәтижесінде, қылмыстардың ашылуы, тергеудің дұрыс бағытта жүруі, ойға алынған болжаулардың қаншалықты негізделгендігіне, жан-жақтылығына байланысты болатындығы туралы ұсыныстар келтіріледі.

Түйін сөздер: болжау, тергеу болжауы, болжау құру, тергеу жоспары, криминалистикалық тактика, қылмыстың ашылуы.

Аннотация

Одно из направлений, связанных с ведением успешной борьбы с преступностью, если рассматривать преступления с точки зрения их расследования и раскрытия, указывает на важность определения верного направления тактики их расследования и ее применения. Процесс составления версии во время проведения расследования, его развития и проверки является непрерывным. Прогнозирования должны заменяться действительно доказанными обстоятельствами. Поэтому план расследования от начала расследования до окончания следствия должен охватывать весь процесс версии от начала и до конца. Верно составляя следственные версии, посредством эффективного применения ее результатов можно раскрыть совершенное уголовное преступление, о чем и говорится в статье. Также поскольку важность применения способов криминалистической тактики напрямую зависит от качественного расследования, в результате разностороннего мастерства следователя раскрытие преступлений, ведение следствия в верном направлении зависит от того, насколько обоснованно прогнозирование, насколько оно разнообразно.

Ключевые слова: прогнозирование, следственная версия, составления версии, следственный план, криминалистическая тактика, раскрытие преступлений.

Abstract

One of the areas associated with conducting a successful fight against crime, if we consider crimes from the point of view of their investigation and disclosure, indicates the importance of determining the right direction for the tactics of their investigation and its application. The process of compiling a version during the investigation, its development and verification is continuous. Forecasting should be replaced by truly proven circumstances. Therefore, the investigation plan from the beginning of the pre-trial investigation to the end of the investigation should cover the entire process of the version from beginning to end. While correctly composing investigative

versions, through the effective application of his result, it is possible to uncover the committed criminal offense, which is stated in the article. Also, since the importance of using methods of forensic tactics directly depends on the quality of the investigation, as a result of the investigator's versatile skill in solving crimes, conducting the investigation in the right direction depends on how reasonable the prediction is and how diverse it is.

Key words: forecasting, investigative version, drafting version, investigative plan, forensic tactics, crime detection.

Қылмыстық істерді тергеп-тексеру заңда көрсетілген тергеп-тексеру амалдарын қолданып, өткізу арқылы жүргізіледі. Бірақ, қылмысты дер кезінде ашып, керекті дәлелдемелерді кідіртпей, дер кезінде жинап алу үшін тергеуші заңда көрсетілген тергеу әрекеттерін жүргізу ережелерімен шектелмейді. Қай тергеу әрекетін жүргізгенде де ол осы арқылы неғұрлым көп және құнды дәлелдемелер жинап алу үшін осы сәтте қолайлы, ұтымды тергеп-тексеру әрекетінің нәтижелігін арттыруға бағытталып, заңға қайшы келмейтін әдістер мен тәсілдерді қолданады. Тергеушінің тергеп-тексеру әрекеттерін жүргізгенде алдына қоятын негізгі мақсаты – осы тергеу әрекетін жүргізу арқылы неғұрлым көп және құнды дәлелдемелер жинау, осы айтылғанмен тергеу әрекетінің нәтижелігін арттыру. Ал енді осы мақсатқа жету үшін әр тергеу әрекетін жүргізгенде тергеуші нақтылы туындап тұрған тергеу ситуациясына орай қолайлы, тиімді әдістер, заңға сыйымды айла-әрекеттер қолдану арқылы объективті және толық дәлелдемелер алуға тырысуы керек.

Тергеу болжауларын құру үшін, алдымен іске қатысты деген нақты заттай дәлелдемелерді жинап алу керек. Әрине іс жүзінде қайсысы іске қатысты, қайсысының қатысы жоқ екендігін айыру қиын. Бір қарағанда кез келген нәрсе заттай дәлелдеме болуы мүмкін. Қылмыстық іс іс жүргізу барысында тергеуші іске қатысты немесе іске қатысы болуы мүмкін деген қағидаға сүйене отырып оқиға болған жердегі заттай дәлелдемелерді жинауы тиіс.

Мұндай әдістерді қолданудың негізгі мақсаты, ол қылмыскердің қылмыстың ашылуына кедергі жасау үшін қолданып отырған айла-әрекеттерін әшкерелеп, іс бойынша объективті дәлелдемелер жинау.

Кез-келген қылмыстық іс бойынша тергеу жүргізер кезде тергеушінің алдында жауабын күтіп сансыз сұрақтар тұрады, қылмыскерді анықтап, оның әділ жазасын тарттыру үшін сотқа беру міндеті тұрады. Сол жолда жасалатын әртүрлі тергеу әрекеттерінің баспалдақтары күтіп тұрады. Сол тергеп-тексеру амалдарының бәрін жүргізіп, сұрақтардың жауабын беріп, жұмбақтардың шешімін тауып қылмыскерді ұстап, кінәсін бұлтартпастан мойнына қойып, оны әділ соттың қолына беру тергеушіден өте жоғары кәсіби шеберлікті, біліктілікті талап ететіні сөзсіз. Ешбір заң тергеуді жүргізудің қыр-сырын бекітіп бермейтіні анық.

Тергеу әрекеттерінің ішінде, қылмысты тез ашуды толығымен қамтамасыз етуге, қомақты дәлелдік материалдар алуға, көптеген ауыр қылмыстардың тергеуін сапалы аяқтауға, тергеп-тексеру амалдарының нәтижелері өте маңызды орын алатынын күнделікті тергеу ісі көрсетіп отыр.

Деректерге жүгінсек, 2018 жыл бойынша Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімінде 292286 қылмыстық құқық бұзушылықтар тіркелген. Оның ішінде 263138 қылмыс болса, 29148 қылмыстық теріс қылықты қамтып отыр. 2018 жылы Алматы қаласы бойынша 62678 қылмыстық іс сотқа дейінгі тергеп тексерудің көшін бастап отыр. Ішкі істер органдарымен 283925 қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталған. Қылмыстардың бұл түрлері жалпы тіркелген қылмыстылықтың негізгі бөлігін 97,1% құрап отыр [1].

Әрине, мемлекеттің құқық қорғау қызметі одан әрі дамытуды және жетілдіруді талап етеді. Құқық қорғау органдарын жетілдіру процесі қылмыстық көріністер мен құқық бұзушылықтардың алдын алуда олардың жылдам әрі барабар әрекет етуін қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс. Осымен бірге бұл қызметтегі басты басымдық мыналар болуы керек:

қылмысқа қарсы күрес, заңдылықты және қауіпсіздікті қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтары мен бостандығын қорғау, мемлекеттің кез келген құқық бұзушылыққа жауап әрекетінің бұлтартпаушылығын қамтамасыз ету, қылмыстарды жылдам әрі толық ашу, оларды жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауаптылыққа тарту, құқық бұзушылықтардың алдын алу, қылмысқа қарсы күресте азаматтармен өзара іс-қимылдар жасасу.

Осы міндеттерді шешу үшін құқық тәртібі органдарын нығайту, олардың жұмыстарының нысандары мен әдістерін жетілдіру ғана емес, сонымен қатар кадр саясатының тұрақтылығын қамтамасыз ету, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің біліктілігі мен тәртібіне талапты күшейту қажет [2].

Тергеу ісін жүргізуде тергеушінің ойы әрқашан оның әрекеттерінің алдында жүреді. Бірінші анықталған заттай дәлелдемелерді біз қисынды саралауға аламыз, ой жүгіртіп неше түрлі болжаулар құрамыз, солар арқылы қандай да бір дәлелдемелерге қажетті із табамыз немесе қылмыстың болған жайын олардың өзара қатыстығын анықтаймыз. Тергеу болжауы бірталай атқарған жұмыс нәтижесі болып табылады, атап айтқанда заттай дәлелдемелерді жинау және оларды логикалық талдау. Осыдан кейін барып, қылмысты анықтау, тергеу болжауы арқылы тергеудің одан әрі бағытын анықтаймыз.

Қылмысты ашу – бұл тұжырымды кең түрде алып қарастырсақ – объективті ақиқат құбылысы ретінде қылмыс құрамының барлық элементтерін жоғары дәрежеде дәлме-дәл анықтау. Осы жерде бұл жүйенің барлық мәліметтері өзара заңды түрде байланысты болуы керек.

Егер тергеу кезінде қылмыстың кейбір элементтері белгісіз болса, тергеуші ол туралы осы элементтерді жорамалды түрде түсіндіріп беретін болжаулар құрады. Болжаулар әртүрлі болып келеді - қылмыстың уақыты, жері, жасаған адамдар, қылмыстың ниеті сияқты т.б.

Тергеудің сапасы мен мерзімі тергеушінің өз жұмысын ұйымдастыруы мен жоспарлауына тікелей байланысты. Қысқартылған, дәлелдемелердің жеткіліксіздігінен тоқтатылған істерді зерттеп талдау жасасақ тергеушінің өз жұмысын дұрыс жоспарламай, логикалық жағынан байланыспайтын, жүйеленбеген әрекеттер жасауынан көрінеді. Сондықтан тергеуді жоспарлау – бұл тергеушінің алдына қойған мақсатына жетуде рационалды және тиімді жағдайларды, әдіс-тәсілдерді қолдану. Тергеушінің басты жұмысы қылмыстық іс бойынша тергелетін оқиғаны жан-жақты зерттеп, оның заңи табиғатын, қылмыскер әрекетінің кінәсі мен ниетін, жеңілдететін және ауырлататын жағдайларды, келтірілген залалдың мөлшері мен сипатын толық анықтау жатады.

Болжау құрудың негізіне процессуалды түрде анықталған дәлелдемелер жатады. Сондай-ақ криминалистік болжау туралы ілімнің негізгі ұғымдарына болжаудың түсінігі және оның түрлері, табиғаты, мәні, ұсыну негіздері жатады.

Болжаулар сонымен қатар, жедел-іздістіру жолымен алынған мәліметтер негізінде де жылжытылуы мүмкін. Іс бойынша анықталынбаған жағдайлар туралы бір емес бірнеше болжаулар жылжытылады. Дәлелдеу пәніне жататын жағдайлар туралы болжаулар жалпы болжаулар қатарына жатады, ал дәлелді мән-жайлар, дәлелдеме қайнар көзі туралы жорамалдар жеке болжаулар деп аталады. Осыған сәйкес А.М. Ларин жалпы және жеке болжаулар қатынасын келесідей көрсетеді: біріншіден, жалпы болжаудың дұрыстығы жеке болжау арқылы тексеріледі және расталынады (керісінше де болуы мүмкін). Бірақ-та бір жеке болжау негізінде жалпы болжау дұрыс деп табуға болмайды, ол жеке болжаулардың жүйесіне сүйенеді. Екіншіден, бір дәлелді мән-жай бірнеше жалпы болжауға сәйкес болуы мүмкін. Үшіншіден, бір дәлелдеме қайнар көзінің мәліметтері жалпы да жеке болжау үшін маңызды болуы мүмкін. Төртіншіден, болжауды тексерудің теріс нәтижелері өзге болжау құруға негіз болады [3].

Тергеу барысында болжау құру, оның дамуы және тексеру процесі үздіксіз жүреді. Болжаулар шынайы расталған мән-жайлармен алмастырылуы керек. Сондықтан тергеу жоспары іс қозғалып тергеу аяқталғанға дейін болжаулардың бастан аяқ жүретін процесін қамтуы шарт.

Тергеу жоспары бұл – тергеуші қызметінің бағдарламасы. Бұл қызметтің басты мазмұны болжаумен анықталатын дәлелдеу процесі болғандықтан, жоспар құрылымы жағынан болжаумен жұмыс жасаудың қажетті элементтерінен тұрады. Оларға: болжау құрудың негізі; зерттеуге жататын қылмыстық істің негізгі жағдайлары туралы жорамалдар; жорамалданатын қайнар көздер мен дәлелдеме анықтау әдістері; сәйкес тергеу әрекеттерін жүргізу мерзімдері; болжауды тексеруден алынған нәтижелер және оған сәйкес жүргізілетін шаралар.

Тергеудің басында болжау жылжыту үшін негіз болатын мәліметтер қажет. Ақпараттың тапшылығы жағдайында болжаудың маңызы үлкен, яғни логикалық жағынан фактілі мән-жайларға негізделінген жорамалды сипаттағы ой-пікір ақиқатқа алып келетін бірден-бір жол.

Ешбір заң тергеуді жүргізудің қыр-сырын бекітіп бермейтіні анық. Әрбір қылмыстың жеке өзіне тән ерекшеліктерін ескере отырып тергеуші жоспарлау жолымен қылмыстық істе жеңімпаз болып шыға алады. Қылмыстың тез арада ашылуы, тергеудің сапасы, тергеушінің істі тергеуге байланысты жұмысының және ұтымды түрде жүруі тергеудің белгілі бір жоспармен жүргізілуіне тікелей байланысты. Қылмыстық әрекет жасалғаннан кейін тергеу жоспарын құру арқылы тергеуші тергеу үстінде шешілетін сұрақтарды толық айқындап алып, осы сұрақтарды нақтылы қандай тергеп-тексеру әрекеттерін, жедел іздестіру және басқа да ұйымдық жұмыстарды жүргізу арқылы шешуге болатынын анықтап, белгілейді.

Сұрақтар тергеп отырған қылмыстың мән-жайын анықтауға байланысты болу керек. Сондықтан жоспарға кіретін сұрақтар осы қылмыс жөнінде тергеушінің ойша жасаған болжауынан туындайды. Тергеп отырған қылмыстың қалай, қандай жағдайда болғанын тергеуші, әрине, өз көзімен көрген жоқ. Бірақ қылмысты толық және объективті тергеу үшін тергеуші қылмыстың қалай болғанын ойша болса да болжап, қылмыстың жасалу жолын көз алдына елестетіп көріп, оның бейнесін ойша жасап көруі керек. Осындай ойша шығармашылық талдау процесінің үстінде осы қылмыстың қандай жағдайда болғандығы, қылмысқа қатынасқан адамдар және де қылмысты оқиғаның басқа да мән-жайлары жөнінде белгілі бір болжаулар пайда болады. Тергеушінің бұл ойша талдау арқылы жүргізетін шығармашылық, белгілі бір сұрақтарды шешуге бағытталған іздеу процесі логикалық гипотеза әдістеріне негізделеді. Бастапқы кезде жасалған болжаулардың қайсысы дұрыс екенін біліп аңғаруға болмайды. Сондықтан жасалған болжаулардың бәрін бір кезекте қосарлы түрде тексеріп анықтау керек. Егер тергеуші осы сәтте шындыққа жатады деп тапқан бір болжауды ғана тексерумен айналысса, кейін ол болжау бекітілмей қалған жағдайда, басқа болжаулардың тексерілуін кешіктіріп алады.

Сонымен, тергеу болжауы, біріншіден, тек тексеруге арнаулы өкілеттілігі бар тұлғалар жасаған жорамалдар; екіншіден, кез келген емес, тергеудегі оқиғаға тұтастай немесе оның жекелеген элементтеріне қатысты жорамал; үшіншіден, бұл – негізделген ақиқат және нақты жорамал [4, 129 б.] Осыдан, болжаудың негізділігіне оның ойдан шығарылмағандығы, оның қандай да болмасын белгілі бір шындыққа жанасымды болатын ақпаратқа сүйенетіндігін көруге болады. Қылмыстық с бойынша жасалған болжауларды және одан туындайтын сұрақтарды шешу үшін арнайы тергеу әрекеттерін, жедел-іздестіру және басқа да анықтама жұмыстарын жүргізу керек. Бұл жүргізілетін жұмыстар белгілі бір кезекпен, тәртіппен, жоспарлы түрде өткізілуі керек болғандықтан, анықталатын сұрақтарды, тергеу шараларын толық қамтитын тергеу жоспары жасалады. Тергеу жоспарын осы тұрғыдан алып қарасақ, ол негізінен тергеу болжауын тексеріп, анықтауға бағытталған жоспар екендігі айқын көрінеді. Сонымен тергеу жоспарының логикалық негізі – тергеу болжаулары. Тергеу болжауларының, оны тексеруге бағытталған тергеу жоспарының жалпы бір шығармашылық жұмыстың бірімен-бірі байланысты екі сатысы екендігі, міне, осымен сипатталады. Тергеушінің шығармашылық ой – пікірі, осыған байланысты жасалған болжаулары қағазға жоспар арқылы түсіп, жоспарда көрсетілген тергеу шараларын жүргізу арқылы жүзеге асады.

Тергеудің шапшаң жүруіне оның дұрыс жоспарлануы, тергеу әрекеттерін және оларды жүргізудің кезектілігін дұрыс таңдау арқылы қол жеткізіледі.

Кейбір хабарламалар бойынша тергеу жоспарын жасау мүмкін емес. Бірақ, осы арада криминалистика ғылымы әрбір қылмыстық іс бойынша тергеудің алғашқы сатысының типтік әдеттегі міндеттерінің шеңберін қорытып шығарғанын ескере отырып, тергеуші өз әрекеттерін мынадай міндеттерді шешуге бағыттауы керек:

1. Тергеліп отырған қылмыстық оқиға бойынша негізделген тергеу болжауын құруға мүмкіндік беретін мәліметтер жинау: а) ең алдымен жойылып кетуі мүмкін дәлелдемелерді жинау; б) қылмыс оқиғасы туралы (жасалған жері, уақыты, тәсілдері т.б.), жасаған адамдар, оны көрген адамдар туралы, кімдер жасауы мүмкін екендігі туралы жедел-ізвестіру ақпараттарын жинастыру;

2. Қылмыскерді «ізін суытпай» іздеуді ұйымдастыру;

3. Ұрланған мүлікті табу және сол қылмыс нәтижесінде келтірілген шығынның орнын толтыруды қамтамасыз ету;

4. Қылмыстың жасалуына жағдай туғызған себептер мен мән-жайлар туралы ақпараттар алу.

Тергеудің алғашқы кезеңінде кезек күттірмейтін тергеп-тексеру амалдары жасалуы тиіс, оларға оқиға болған жерді қарау, жәбірленушіден, өзге де куәлар мен өз көзімен көргендерден жауап алу, қылмыскерді іздеу және ұстау, тінту жатады.

Ал келесі кезеңге тән міндеттер мыналар болып табылады: алғашқы тергеп-тексеру амалдарын жүргізген кезде алынған дәлелдемелерді бағалау және жаңа дәлелдемелер жинау; бұл кезеңде қылмыстың барлық қатысушыларын айқындау, олардың қылмысының барлық эпизодтарын анықтау.

Тергеуші тергеу барысында зерттеліп отырған істі, оқиғаны жан-жақты, толық және объективті түрде түсіндіріп беруге тырысады, қылмысты жасаған адамды табуға ұмтылады. Бірақ, тергеуші бұл мақсатына біртіндеп, ерекше сипаттағы ойлау жұмысын жасай отырып баспалдақтан баспалдаққа көтерілгендей ақырындап қол жеткізеді, ал сол ерекше ойлау қызметінде шешуші рөлді тергеу болжауы атқаратынын ескерсек, осы жерден тергеу болжауынсыз тергеу де, оны жоспарлау да болмайтынын көруге болады.

Дәлелдеудің бағыты тергеу болжауымен айқындалатын болғандықтан тергеу болжауларының құрамында болжаумен қызмет істеудің көптеген қажетті элементтері көрініс табуы керек, дәлірек айтсақ:

а) болжау құру негіздері,

б) істің дәлелдеуге зерттеуге жататын мән-жайлары туралы жорамалдар,

в) дәлелдемелердің көзі және оларды алу тәсілдері туралы жорамалдар,

г) сәйкес тергеу әрекеттерінің жасалу мерзімдері,

д) болжауды тексерудің нәтижелері және одан туындаған шаралар.

Сәйкес болжауды тексеруге байланысты тергеу әрекеттері орындаудың нәтижелері болып табылатын – ол алынған ақпараттар. Бұл ақпараттардың әдетте шешуші, кесімді мәні болмайды. Ол ақпарат (мәлімет) көбінесе жаңа болжауларға негіз салады, ары қарай зерттеулер жүргізуге сілтеуші сәт болып табылады.

Бір болжауды тексеру нәтижесі жаңа болжауға негіз болатын жеке болжау тудырады.

Тергеу болжауы тергеуді жоспарлауға негіз болады дей отырып, тергеу жоспары бірнеше болжауларға сүйене отырып жүргізілуі тиіс деген шешуші тұжырым барлығын айта кетейік. Оның себебі, әрине, тергеудің жан-жақты жүргізілуі мақсатында жатыр. Болған оқиғаны әртүрлі болжауларға негіздей отырып, жан-жақты, кең тұрғыдан түсіндіру, сөзсіз тергеуге қылмыстың қыр-сырын толықтай ашуға ерекше зор мүмкіндіктер туғызатыны ақиқат. Өйткені егер әр тергеуші белгілі бір қылмыстың оқиғасын қылмыскердің кінәлілігін дәлелдеуде өзіне ұнап қалған болжаумен жұмыс істеуі тергеудің бір бағытта жүруіне әкеліп соғады. Тергеуші тергеуді жоспарлау кезінде тергеу болжауына сақтықпен қарағаны дұрыс, шындығына келгенде, тергеу болжауы іс бойынша қолда бар фактілі деректерге сүйене отырып құрылғандығымен, олар бір көрер көзге қандай сенімді, шындыққа жақын болып көрінсе де болжауының тек қана тергеушінің өз ойы, жорамалдары екенін ұмытпаған жөн. «Он жорамалдың – тоғыз қате болатынын» есте ұстау қажет.

Болжаулар тек тергеудің бастапқы сатысында, белгілі бір жеткілікті болады-ау деген деректі дәлелдемелер жинаған соң құрылады деп ойлау қателік болып табылады. Тергеудің дұрыс бағытта жүруі ойға алынған болжаулардың қаншалықты негізделгендігіне, жан-жақтылығына байланысты болады. Ары қарай тергеуді жоспарлау болжамдарды тексеру ұғымымен қамтылады. Болжауды тексеру мақсатында, оларды болжаулардың мазмұнынан туындайтын сұрақтар қою жолымен нақтыландырылады, содан соң, ол сұрақтарды шешуге қажетті – тергеу және іздестіру шаралары анықталады. Болжауларды қатар тексерудің маңызы осында, өйткені, дұрыс болжау құрылғанымен, ол уақытында тексерілмесе, ұзақ мерзім өтіп кеткен соң болжауды тексеру орны толмас қиындықтарға әкеледі.

Қылмысты тергеу – бұл әлеуметтік әрекеттердің ең күрделі түрі болып табылатындықтан, тергеу заңда көрсетілген тергеп-тексеру әрекеттерін қолданып, өткізу арқылы жүргізіледі. Бірақ, қылмысты дер кезінде ашып, керекті дәлелдемелерді кідіртпей, дер кезінде жинап алу үшін тергеуші заңда көрсетілген тергеу әрекеттерін жүргізу ережелерімен шектелмейді. Қай тергеу әрекетін жүргізгенде де ол осы арқылы неғұрлым көп және құнды дәлелдемелер жинап алу үшін осы сәтте қолайлы, ұтымды тергеу әрекетінің нәтижелігін арттыруға бағытталып, заңға қайшы келмейтін әдістер мен тәсілдерді қолданады.

Мұндай әдістерді қолданудың негізгі мақсаты, ол қылмыскердің қылмыстың ашылуына кедергі жасау үшін қолданып отыраған айла-әрекеттерін әшкерелеп, іс бойынша объективті дәлелдемелер жинау.

Қылмыстық істерді тергеудің ары қарай өрбуі, тергеушінің қылмыстарды ашуға қажетті криминалистикалық әдіс-тәсілдерін пайдалана отырып, қалыптасқан типтік ситуацияға байланысты ары қарай тергеу бағыты анықталатындықтан, оларға сәйкес тергеу жағдайларының құру бағытының негізгі теориялық мәселелерін кешенді түрде зерттеу, соның негізінде ұсыныстар құру табылады. Ол құқық қорғау органдарының қызметкерлері, соның ішінде тергеушілер үшін тәжірибелік мәні бар. Тергеудің тактикалық жалпы ережелерін, мән-жайларын білу – тергеудің дұрыс құралдары мен әдістерін, оның бағытын анықтауға, қылмыстарды ашып, тергеу үшін ұсыныстар сипатындағы бағдар береді.

Қорыта айтқанда, болжау негіздерін қолдану маңыздылығы тергеудің сапалы жүргізуімен тікелей байланысты болғандықтан, тергеушінің жан-жақты шеберлігінің нәтижесінде, қылмысты тергеуде тактикалық тәсілдерді дұрыс, ұтымды қолданылуымен байланысты. Бүгінгі таңда оны талдау үшін көптеген жұмыстар жүргізіліп және іс-шаралар ұсынылып, сотқа дейінгі тергеуде, жалпы құқық қорғау органы саласында ұтымды ұсыныстар мен пікірлер айтылуда. Қылмыстың ашылуы қылмыстың жасалу нысанына қарай тергеуші қылмыстарға сипаттама бере отырып, дұрыс жоспар, тергеулік болжаулар тергеуді дұрыс ұйымдастыра білсе, қылмыстың ашылуына дұрыс септігін тигізеді деп санаймыз. Сондықтан бұл тақырыптың тәжірибелік маңызы өте зор деп ойлаймыз.

Қылмыстарды тергеуде тактикалық тәсілдерді пайдалануда білікті мамандар ұтымды қызмет атқарса, тергеу сапалы, әрі толық дәлелдемеге қол жеткізілген түрде ашылар еді. Тергеу болжауын дұрыс құрастыру, көріп отырғанымыздай, қылмыстың ашылуы барысына қаншалықты маңызды екенін байқатып отыр.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. *Электронды тасымалдауыш: <https://news.mail.ru/society/> «Названы самые часто совершаемые в Казахстане уголовные правонарушения»*
2. *Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасы. Егемен Қазақстан 28 тамыз 2009;*
3. *Ларин А.М. От следственной версии к истине. – М.: Юрид. лит, 1997 [Электронды тасымалдауыш]: <http://law.edu.ru>*
4. *Гинзбург А.Я., Оганов Н.И., Поврезнюк Г.И., Россинская Е.Р., Бегалиев Е.Н. Криминалистика негіздері Алматы, «Мектеп» 2007. - 129 б.*

10 СЕКЦИЯ. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРОЦЕССА, АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Бериков Б.Б.

М. Есболатов атындағы ҚР ИМ Алматы академиясының 3 курс курсанты,

*Ғылыми жетекшісі: Ж.О. Саменова аға оқытушы, з.ғ.м., полиция аға лейтенанты
М. Есболатов атындағы ҚР ИМ Алматы академиясы*

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ПРОФИЛАКТИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ

Аңдатпа

Кәмелетке толмағандармен жасалатын қылмыстар әртүрлі әлеуметтік жағдайлар нәтижесінде қоғамда үрдіс алуда. Осыған байланысты ПО қызметкерлері профилактикалық алдын алу жұмыстарын кең ауқымда жүргізуде. Бұл алдағы уақытта қылмыстың динамикасын түсіріп халықты қылмыстылықтан қорғау мақсатында жүргізіледі.

Түйін сөздер: Қылмыс, кәмелетке толмаған тұлға, профилактика, детерминация, криминология, психология.

Аннотация

В нашем обществе уголовные правонарушения совершенные несовершеннолетними в связи социальными положениями участились. В этой связи сотрудники ОВД проводят усердно и расширительно профилактические мероприятия. Цель проводимых профилактических работ сотрудниками ОВД в будущем снизят уровень и динамику преступности.

Ключевые слова: Преступление, несовершеннолетние лицо, профилактика, детерминация, криминология, психология.

Abstract

In our society, criminal offenses committed by minors in connection with social provisions have become more frequent. In this regard, ATS employees carry out diligently and extensively preventive measures. The goal of preventive work by ATS employees in the future will reduce the level and dynamics of crime.

Keywords: Crime, minors person, prevention, determination, criminology, psychology.

Қазақстанда соңғы уақытта орын алған ауқымды әлеуметтік-саяси өзгерістер, экономикадағы дағдарыс құбылыстары қоғамдағы әлеуметтік шиеленісудің артуына алып келді. Жаңа әлеуметтік шындық шарттарында жастар ортасындағы қолайсыз тенденциялар да күрт артты. Ересектер арасындағы осындай құбылысты тез қарқынмен басып озған, балалар қылмыстылығы, маскүнемдік және нашакорлық, қаңғыбастық кеңінен тарала бастады. Статистика мәліметтері көрсеткендей, кәмелетке толмағандармен 12 ауыр қылмыс жасалады, оның ішінде әр қылмыстың 16 - кісі өлтіру, 7 – қарақшылық және 5 – ұрлық. Әрбір екінші қылмыс жалпы білім беретін мектептер, лицейлер және гимназиялардың оқушыларымен жасалынады. Жасөспірімдер қылмыстылығының географиясы барынша ауқымды – ол Алматы, Қарағанды, Маңғыстау және Солтүстік Қазақстан облыстарында, бұл жерлерде кәмелетке толмағандардың аяусыз кісі өлтіру фактілері тіркелінген.

Бұнда мемлекеттік органдардың өзара әсерін реттейтін нормативтік базаның болмауы, олардың әрекеттерінің келісілмеуіне алып келді, осының салдарынан барлық профилактика субъектілері, оның ішінде ішкі істер органдарының жалпы әлеуетінің тиімділігі күрт төмендеді. Олардың профилактикалық қызметі бұрынғысынша – барлық профилактика жүйесінің маңызды бөлігі болып табылады.

Алайда, профилактикалық үрдіске қатысушылармен ПО өзара қарым-қатынасының әлсіз құқықтық реттелуі, ПО арнайы профилактикалық қызметінің әрекетін реттеуші ескірген нормативтік база және күрт өзгертін объективті өмір шарттарына олармен қолданылатын құралдар және әдістердің үнемі сәйкес келе бермеуі, сондай-ақ олардың қызметінің тиімділігін төмендетеді. Осыған байланысты, ПО қызметін құқықтық және ұйымдастырушылық қамтамасыз етуді жетілдіруге бағытталған оңтайлы шараларды іздеу, кәметке толмағандар құқық бұзушылығының профилактикасының қазіргі жүйесіндегі олардың орнын барыншай айқын анықтау бүгінгі таңда маңызды және өзекті болып отыр. Барлық профилактика жүйесін дамыту үшін заңда кәметке толмағандардың құқықтық қорғалуы механизмін бекіту ерекше орынға ие.

Кәметке толмағандардың құқық бұзушылығы профилактикасы мәселелерін көптеген авторлар қарастырған: Ю.М. Антонян, А.И. Долгова, Е.С. Жигарев, К.Е. Игошев, А.Б. Кавецкий, В.П. Лозбяков, Э.Б. Мельникова, Г.М. Миньковский, Е.С. Овчинский, С.А. Сысоев, М.Н. Цепкова және т.б. Бірақ олар тек бұл үрдістегі ПО рөлін үзінді қамтыды, негізінен оларды зерттеу криминологиялық сипатқа ие болды.

Аталған мәселе бойынша жалпы заңдық және арнайы ведомстволық әдебиеттерді тұтастай талдай отырып, кәметке толмағандардың құқық бұзушылығын ескерту саласындағы Ішкі істер органдарының профилактикалық қызметін ұйымдастырушылық-құқықтық қамтамасыз етудің негізін құрайтын мәселелердің маңызды бөлігі қарас-тырылмай қалғандығын атап өту маңызды.

Кәметке толмағандардың құқық бұзушылығы – қоғамға жат құбылыстармен: жастар және ересектер, ерлер және әйелдер құқық бұзушылығының болуымен негізделген күрделі әлеуметтік құбылыс.

Оның сипаттамасы жастар арасындағы құқық бұзушылықтың ашық суретін, құқық бұзушы тұлғасының дамуына ықпал ететін негізгі себептер және шарттардың кешенін ұсынады [1].

Кәметке толмағандармен жасалатын құқық бұзушылықтарға тән ерекшелік олардың топтық сипаты болып табылады. Барлық топта және тұлғаның психологиялық кешені, және жасөспірім мінез-құлқы маңызды өзгерістерге ұшырайтыны белгілі. Тұлға - тұлғаға тән кейбір белгілерді жояды, және оның мінез-құлқы осы топты тұтастай сипаттайтын, психологиялық кешенге нысана-ланады. Бұнда тұлғаның белгілі бір түсінігі дербес игеріледі, дегенмен оған қоршаған орта тарапынан ықпал да жоққа шығарылмайды, әсіресе егер ол көзқарастарды, пайымдар мен ұстанымдарды жоққа шығармайды.

Жасөспірімдердің топпен байланысы кезінде бір-біріне өзара ықпал жүреді, ол әдетте олардың, тұтас топтың және оның жекелеген мүшелерінің өмір салтының өзгеруіне жағдай жасайды. Бұл өз кезегінде, жасөспірімнің қоғамға жат ортаға өзіндік бағыныштылығын қалыптастырады, ол отбасымен, мектеппен, өндіріспен ажырауымен, кәметке толмағандардың мемлекеттік жүйенің мәдени-тәрбиелік ықпалынан нақты ажырауымен негізделеді.

Кәметке толмаған құқық бұзушылармен қарым-қатынас әдетте спирттік ішімдіктер қолданумен жалғасады. Алдымен алкоголь жақындатушы, жасөспірімдердің коммуникативтік байланысын жеңілдетуші фактор рөлінде шығады, ал осының салдарынан қоғамдыққа жат мінез-құлққа алып келеді және логикалық нәтижесі – қылмысқа алып келеді. Барлық құқық бұзушылықтардың 70% астамын кәметке толмағандар алкогольдік мас күйде жасайтыны кездейсоқтық емес.

Негізі алаңдаушылықты кәметке толмаған әйел жыныстылар арасында маскүнемдіктің таралуы туғызады. С.В. Турцевичтің мәліметтері бойынша, соңғы 10-15 жылда қыздар арасында (14-15 жас) маскүнемдер саны 1,7 есеге артты. 2,5 жылда ішетін кәметке толмаған тұлғасының қоғамға жат өзгерісі және маскүнемдігінің жас ерекшелік шегі төмендеді. Басты себептердің бірі әйел жынысты кәметке толмағандардың спирттік ішімдіктерді қолдануының артуының беделі артады, ол ересек әйел мінез-құлқының өзгерген стереотипімен, сәннің әлеуметтік-психологиялық феноменінің әсерімен тығыз байланысты.

Жастар арасындағы құқық бұзушылықты сипаттайтын маңызды жағдай, психикалық ауытқулары бар бозбалалар мен қыздар санының артуы болып табылады. Психикасы бұзылған балалардың көбеюі өмір қарқынының айтарлықтай жылдамдауымен, урбандалу және көші-қон шығындарымен, тұрғындардың спирттік ішімдіктерді қолдануының артуымен, кей жағдайларда – адамдардың жекелеген санаттарының моральдық қағидаларының төмендеуімен, ауруларды тіркеудің жақсаруымен және т.б. түсіндіріледі. Психикалық ауытқулар моральдық қағидалар және еріктік ресурстар әлсіздігі, әлеуметтік шикілік, конформдылық, бағыныштылық, иландырушылық, дербес еместік сияқты тұлғалық ерекшеліктер есебінен жасалған құқық бұзушылықтардың жасалуын «жеңілдетеді».

Маңызды айырмашылық қалалық және ауылдық жерлерде тұратын кәмелетке толмағандардың қылмыс-тылығын негіздейтін жағдайларда көрінеді. Қаладағы жасөспірімдер құқық бұзушылығы тұлға проблемасын және оның микроортасын көрсетеді[2].

Қалалық жердің ерекшелігі ауылдағыларға қарағанда көбірек, құқық бұзушылықтың жасалуын жеңілдететін объективті шарттар бар. Қалада құқыққа қайшы қастан-дықтар объектілерін таңдау көбірек болады. Тұрғындардың жоғары тығыздығы, қала тұрғынының құпия жағдайы бұрын сотты болғандарды тартады, себебі оларға қалада жоғалуға мүмкіндік береді және ішкі істер органдары тарапынан бақылаудан жалтаруға мүмкіндік береді.

Бұл кәмелетке толмаған құқық бұзушыларда жазаланбаушылық сенімінің артуын тудырады, құқық бұзушылардың іздерін жабу үшін мүмкіндіктерді арттырады. Қалалардағы әр түрлі сауықтыру орталықтарындағы шоғырланудың жоғары деңгейі кәмелетке толмағандардың ересек қылмыскерлермен байланысын жиілетеді, ол аралас қылмыстық топтардың қалыптасуына алып келеді.

Қала шарттарында жасөспірімдердің мінез-құлқын әлеуметтік бақылау ауылдық жерге қарағанда барынша бәсең, ол ата-аналардың өндірістегі үлкен жұмыс бастылығымен, үй жағдайындағы балалар және ата-аналардың бірлескен еңбегінің болмауымен, қалалық отбасындағы аз тұрақтылықпен, сонымен қатар ата-аналар арасындағы жанжалмен түсіндіріледі. Ең соңында, қаланың әр түрлі көлік құралдарымен толығымен құқық бұзушыларға аз уақыт ішінде құқық бұзушылық немесе қылмыс жасалған орыннан барынша үлкен қашықтыққа алыстауға мүмкіндік береді. Сәйкесінше қарама-қайшылық та туады: қалада ауылмен салыстырғанда жастардың барынша жоғары білімдік және мәдени деңгейі бар, театрлар, көрмелер және тұлғаның басқа да адамгершілік тәрбиесі үшін басқа да мүмкіндіктер бар, бірақ қылмыстылық та соншалықты жоғары.

Шамасы, қала тұрғындарының білімі және мәдени деңгейінің сапалы мазмұнында жатса керек. Өсіп келе жатқан ұрпақтың тәрбие жұмысындағы шығындар оның белгілі бір бөлігінде тұрақты адамгершілік принциптері мен көз жеткізулерді қалыптастыруға мүмкіндік бере бермейді [3].

Жетістікті профилактикалық қызметке қажет алғышарт жасөспірімдердің құқық бұзушылықтарды жасауына жағдай жасайтын шарттар мен себептерді зерттеу болып табылады.

Қоғамдағы кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылығы қолайсыз топтардың екі тобының болуымен негізделген: біріншісіне жалпы құқық бұзушылықтардың себептері жатса, екіншісіне – кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарын тудыратындар жатады.

Осы жұмыста жасөспірім тұлғасының дамуы мен қалыптасу ерекшеліктерін, әлеуметтік-психологиялық сипаттамаларын ескере отырып, кәмелетке толмағандармен жасалынған құқық бұзушылықтың барынша маңызды себептері мен шарттары ғана талданады.

Отбасы тәрбиесінің шығындары.

Отбасының тәрбиелік мүмкіндігі келесі жағдайлар кешенін құрайды:

- материалдық және тұрмыстық шарттар, саны, құрылымы, идеялық-адамгершілік, эмоционалды-психологиялық және отбасының еңбек атмосферасы; ата-аналардың өмірлік және кәсіби тәжірибесі;

- отбасының бос уақытын ұйымдастыру, отбасылық дәстүрлер, отбасышылдық қарым-қатынастың сипаты және жүйесі;

- білім деңгейі және ересек мүшелердің педагогикалық мәдениеті (бірінші кезекте ата-аналар), олардың арасындағы тәрбие міндеттерін бөлу; ата-аналар және жұртшылықпен өзара байланыс.

Тұлғаның адамгершілік өзгеруі негізінде кәмелетке толмағандардың отбасы тәрбиесінің шығындары жатыр, олар әдетте төмендегілердің салдары болып табылады:

- балаларды тәрбиелеу мәселелеріндегі ата-аналардың келіспеушілігі және төмен мәдениет;

- балаға шамадан тыс қатаңдық немесе шамадан тыс қамқорлық;

- толық емес отбасы немесе оны адамгершілік ажырату. Эмоционалды байланыстың, балаға жылы қарым-қатынастың, сонымен қатар тиісті бақылаудың болмауы және балалар мүдделерін білмеу әдетте үйден қашуға, қаңғыбастыққа және құқық бұзушылыққа жасауға алып келеді.

Бұнда қатал қарау басты түрде жүйелі ішімдікпен, психикалық ауытқулармен, ата-аналардың діни нанымдарымен байланысты. Аталған қолайсыз құбылыстың салыстырмалы таралуы балалар мен жасөспірімдердің қылмыстық-құқықтық қорғалу шараларының тиімсіздігімен негізделді. Сөйтіп, барлық ықпал ету шараларынан ата-аналарға ықпал етудің 37% құқықтық емес сипатқа ие болды (сұхбаттар, иландыру, көз жеткізу). Негізінен қоғамдық ықпал ету шаралары қолданылды, және тек 15% жағдайда айыптылар қылмыстық жауапкершілікке тартылды.

Бұндай жағдайларда, біздің ойымызша, заңмен белгіленген мүмкіндіктерді кеңінен қолданған жөн: бұндай ата-аналардың әрекетін шектеу, балаларды отбасынан алу және оларды ата-ана құқығынан айыру арқылы және онсыз да балаларды тәрбие мекемелеріне орналастыру, балаларды басқа туысқандарына қамқорлық немесе қайырымдылық белгілеу арқылы беру. Сөйтіп, балалардың отбасындағы дұрыс тәрбиесіне әдетте өзінің лайықсыз мінез-құлқымен жаман үлгі көрсететін ата-аналардың өздері зиян тигізеді. Қарастырылған отбасы тәрбиесіндегі шығындар әдетте мектеп тәрбиесі саласындағы кемшіліктермен шиеленіседі.

Мектеп тәрбиесінің қолайсыз факторлары келесілермен негізделеді:

а) оқу-тәрбие үрдісіндегі басшылықтың төмен деңгейімен;

б) оқудың тәжірибеден ажыратылуымен;

в) тәрбие мәселелеріндегі формализммен;

г) тәрбие үрдісіндегі локальдылықпен;

д) білім алушылардың құқық бұзушылықтарын мектеп әкімшілігінің құқық қорғау органдарынан жасыруымен.

Мектептегі оқу-тәрбие үрдісіне әлсіз басшылық оқыту мен тәрбиені жүзеге асырудағы ақаулардың болуы, оқыту және тәрбиенің озық тәсілдері және әдістерін тиімді қолданбау, жалпы тәрбиенің теориялық мәселелерінің жеткіліксіз әзірленуі салдарынан болып табылады. Белгілі болғандай, оқушылар көптеген оқу пәндері бойынша белгілі бір білім көлемін алады, ал адамгершілік, эстетикалық тәрбие мәселелері әдетте шешілмей қалады. Бір жағынан, мектеп, қажет әдістемелер мен әзірлемелерде кемшіліктерге ие болады, ал екінші жағынан оқытушылық кадрлар бүгінгі күні оқыту және тәрбие тұтастығы мәселелерін шешуге толық дәрежеде дайын емес.

Көптеген отбасыларда мектеп жасындағы жасөспірімдер ата-аналарының шамадан тыс жұмыс бастылығы салдарынан уақыттың маңызды бөлігі өздеріне ұсынылған. Қоғамдық жастар ұйымдары, мәдениет, ағарту министрліктерінің мектептен тыс мекемелері елдің жасөспірім тұрғындарының өте аз бөлігінде ғана ұйымдастырылған бос уақытты қамти алады. Бұдан басқа, көптеген клубтар қызметінің сипаты достастық емес кездесулер табиғатына сәйкес келмейді. Дегенмен олар жалпы алғанда жалпы әлеуметтік функцияларды

орындайды, тек кейбір жағдайларда жастардың бос уақыттағы қарым-қатынасының орталығы болып табылады. Көптеген қиын жасөспірімдер өз бос уақытын ұйымдаспаған түрде өткізеді, стихиялық – әр түрлі формальды емес топтарда ассоциалды бағытпен өтеді. И.С. Полонский атап өткендей, қоғамдық пайдалы жұмыспен қамтылмаған немесе ондағы өз көзқарасымен қанағаттанбайтын 11-12 жастағы жасөспірім-дерде, ұйымдастырушылық белсенділігінің орталығы сыныптағы формальды емес салаға ауысады, және әсіресе ол одан тыс болғанда. 14-15 жаста бұндай жасөспірімдер сыныптың қоғамдық өміріне қызығушылығы мүлде жойылады, керісінше көшеде олар кішілер тобында өздерін белсенді нығайта түседі. Бұл тұрғыда Е. Богатпен «Құрдымда» мақаласында айтылған, сот тәжірибесінен мысал келтірейік.

Қызмет көрсетілетін аймақтағы криминологиялық және жедел жағдайды талдау негізінде қоғамдық тәртіптің бұзылуымен барынша қамтылған ықшам аудандар, бұқаралық демалыс орындары, жастардың жиналуы – көріністік мекемелер, базарлар, вокзалдарды анықтау ұсынылады.

Жалпы профилактикада ішкілік көріністері және онымен байланысты кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының жалпы профилактикасында маңызды орынды еңбек ұжымдарына, жұртшылыққа, дәрігерлерге, құқық қорғау органдарының лауазымды тұлғалары, жұртшылық, еңбек ұжымдары, заңнамалық нұсқауларға уақытылы қарау болып табылады. Бұл жекелеген жасөспірімдерге теріс ықпалдардың көздерін бейтараптандыруға мүмкіндік береді.

Кәмелетке толмағандар арасындағы нашақорлық профилактикасы жалпы және жекеге бөлінеді. Кәмелетке толмағандар арасындағы нашақорлықтың жеке және жалпы профилактикасын жүзеге асыруда ішкі істер органдарының барлық қызметтері мен бөлімшелері өз құзыреті шегінде қатысады.

Барлық профилактикалық үрдісті шартты түрде әрқайсының өзіне тән жұмыс әдістері мен нысандарына тән жекелеген бағытта бөлуге болады. Есірткінің жалпы және жеке профилактикасындағы негізгі бағыттарды бөлу осы қызмет түріне қатысуға шақырылған барлық субъектілердің мүмкіндіктерін толық қолдану мүмкіндігін береді.

Жалпы профилактиканы ұйымдастыру. Профилактиканы ұйымдастыру тұрғысында жетекші рольді ішкі істер органдарының барлық қызметтері мен бөлімшелері және бәрінен бұрын қалалық, аудандық органдардың кімелетке толмағандар ісі жөніндегі бөлімдер және криминалдық полиция аппараттарына тиесілі [4].

Кәмелетке толмағандар арасындағы нашақорлықтың жалпы профилактикасы – бұл экономикалық, ұйымдық, психолого-педагогикалық мінез-құлық өлшемдерінің жиынтығы, сонымен қатар дәрігерлік, заңға сүйінген және идеологиялық, бағытталғандардың рұқсат етпеуге тартулар - есірткі құралдарын тұтыну.

Ішкі істер органдарының жалпы профилактикалық қызметі белгілі бір нысандар мен әдістерге ие болды. Сөйтіп, бекітілген ережелерінің сақталуы, есепті тасулар, есірткі құралдардың шығындауының, емдіктерді мекемелерде ерекше назарға ие болады. Бұндай тексерістер барысында денсаулық сақтау органдарының, прокуратура, ішкі істер органдарының өкілдерімен, лауазымды тұлғалардың өз міндеттерін орындамауы анықталады, оларға тәртіптік, ал қажетті жағдайларда - әкімшілік және қылмыстық нормаларын қолданады.

Осыған байланысты әсіресе барлық педагогикалық қызметкерлерді есірткіге қарсы тәрбие және насихат, профилактикалық жұмыстарды ұйымдастыруда оқыту мәселесі әсіресе өзекті болып отыр. Зерттеу барысында оқушылардың есірткі және улы заттарды қолдану фактілері атап өтілді, кәсуби мектептің оқытушылары және шеберлері, мектеп мұғалімдері есірткіні тұтынушы кәмелетке толмағандарды анықтау әдістерімен қарулану әдістерін анықтау міндеті қойылды. Анықталғандай, шамамен 40% ұстаздар есірткі, психотропты және улы заттардың айырмашылығын білмеген, тек ір бесінші сұралған ұстаздар есірткінің не екенін атаған. Тәрбиешілердің барлығы жасөспірім ағзасына улы және психотропты заттардың әрекеті мен қасиеттерін атай алмаған.

Қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпті қорғаудың тиімділігі барынша жоғарылар еді, егерде алдын алушылық іс-шараларына жергілікті қоғамдастықтар аумағында орналасқан кәсіпорын, ұйым мен мекемелердің құрамынан ашылатын халық жасақтары, полицияға ықпалдастық көрсететін жастар жасағы түріндегі басқа да құқық қорғау бағытындағы құрылымдарды тартуға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. *Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жыл 30 тамыз.*
2. *Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V Кодексі.*
3. *Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы 2014 жылғы 23 сәуірдегі №199 Қазақстан Республикасының Заңы.*
4. *«Қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге азаматтардың қатысуы туралы» 2004 жылғы 09 шілдедегі №590 Қазақстан Республикасының Заңы.*

11 СЕКЦИЯ. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СЕМЕЙНОГО ПРАВА

Кабылбеков С.Е.

*Қайнар Академиясы «Құқықтану» мамандығының магистранты
з. э. к., доцент Ибраев Н.С.*

КӨШПЕЛІ ҚОҒАМ ЖӘНЕ НЕКЕ ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ ӘЙЕЛ ҚҰҚЫҒЫ

Аңдатпа

Аталмыш Қазақ халқында «Бірінші байлық-денсаулық, екінші байлық-акжаулық, үшінші байлық-онсаулық» деген үш тармақты, бір бүтін аталы сөздің бар екені мәлім. Мұны өмір пәлсапасы деуге де болады. Қазақтар «ұлдарын ұяға, қыздарын қияға қондыруға» үлкен мән берген. Халықтың өсіп-өнетін жанұясы-жас жұбайлардың шаңырағы. Қыз бен жігіттің бас қосып үйленуі сырт қарағанда олардың жеке өз істері сияқты көрінгенімен бұл бүкіл халық мүддесімен, оның болашағымен ұштасып жатқан қоғам өмірінің өзектес құбылысы екені айқын. Сондықтанда, ежелден ата-аналар балаларын кезінде үйлендіріп, жақсы келін түсіруді мұрат тұтып, мұны тікелей өз қолдарына алып отырған. Оның себебі де бар. Бір үйлі жанның, тіпті бір ауылдың тіршілігін алдымен келетін келін бастайды. От бар жерде өмір бар, жылу береке бар. Сол отты жағуды халқымыз келінге сеніп тапсырған. Бүгінгі жас келін-ертең өмірді жалғастырушы, ұрпақ әкелетін ана. Халқымыз ананың өнегелі, өнерлі, сабырлы, салмақты, сыйласымды, тәрбиелі болуын мақсат еткен. Он бесте отау иесі деп, өздері жақсы білетін, араласып-құраласып жүрген, көргенді жерге құда түсіп, ұлдарын үйлендіріп, қыздарын тұрмысқа берген. Тәртіпсіз, ауызбірлігін ашар отбасымен ешкім қыз беруге не қыз алуға ұмтылмаған.

Түйін сөздер: Некеге тұру, әйел құқығы, әдет құқығы, қазақ қоғамы

Аннотация

Известно, что в казахском языке есть три слова: «Первое богатство - здоровье, второе богатство - жизнь», третье богатство – десятикратное здоровье ». Можно сказать, что жизнь - это философия. Казахи уделяли большое внимание «в женитьбе своих сыновей, и в выдаче дочерей замуж». Растущая семья населения - дом молодых пар. Понятно, что брак девушки и юноши кажется личным делом, но это значимое явление в жизни общества, что отвечает интересам всей нации и ее будущего. Поэтому с самых ранних времен родители должны были заботиться о своих детях во время их брака и иметь хороший брак. Есть также причина для этого. Первый брак начинается с прибытия одного человека, даже деревни. Здесь есть огонь, есть тепло. Сжигание этого огня было поручено нашему народу невестой. Сегодняшняя молодая невеста-мать - это свекровь, которая приносит ей жизнь. Наши люди целенаправленно стремятся быть моральной, творческой, спокойной, уважительной, уважительной и воспитательной матерью. В пятнадцать лет считается, что мужчина глава семьи, он хорошо знал, переплелся, видел землю, женился на своих сыновьях и женился на своих дочерях. Никто никогда не стремился выдать свою дочь в семью с грубым нравом.

Ключевые слова: Брак, права женщин, обычное право, казахское общество.

Abstract

It is known that there are three words in the Kazakh language: "The first wealth is health, the second wealth is life," the third wealth is skill. " It can be said that life is a philosophy. The Kazakhs paid great attention to "planting their sons in the nest and brood their daughters on the streets." The growing family of the population is the home of young couples. It is clear that the marriage of a girl and a young man seems to be a personal matter, but this is a significant phenomenon in the life of society, which is in the interests of the whole nation and its future. Therefore, from the earliest times, parents had to take care of their children during their marriage and have a good marriage. There is also a reason for this. The first marriage begins with the arrival

of one person, even the village. There is fire, there is heat. Burning this fire was entrusted to our people by the bride. Today's young mother-in-law is the mother-in-law who brings her life. Our people purposefully strive to be a moral, creative, calm, respectful, respectful and educative mother. In the fifteenth year, he was known as the owner of the family, he knew well, intertwined, saw the land, married his sons and married his daughters. No one could ever give a girl or girl with a rough or unequal marriage. New members coming from home are descended from the "stranger," introducing the traditions of their tribe.

Keywords: Marriage, women's right, habitual right, Kazakh society

Адам өміріндегі ең бір қызықты да ұмытылмас белең, оның үйленіп жеке отау тігуі. Бұл орайда қазақ елінің ұлын үйлендіріп, қызын ұзатуда ғасырлар бойғы сақталып келе жатқан өзінің салт-дәстүрлері бар. Бұл әдет-ғұрыптар ұрпағының келешегін, нәсілінің болашағын ескертуден туындаған. Үйлену, өз алдына отау тігіп, түгін түтету ғасырдан ғасырға жалғасып келе жатқан тарихи салт, құбылыс.

Қазақ халқында «Бірінші байлық-денсаулық, екінші байлық-акжаулық, үшінші байлық-он саулық» деген үш тармақты, бір бүтін аталы сөздің бар екені мәлім. Мұны өмір пәлсапасы деуге де болады. Қазақтар «ұлдарын ұяға, қыздарын қияға қондыруға» үлкен мән берген. Халықтың өсіп-өнетін жан ұясы-жас жұбайлардың шаңырағы. Қыз бен жігіттің бас қосып үйленуі сырт қарағанда олардың жеке өз істері сияқты көрінгенімен бұл бүкіл халық мүддесімен, оның болашағымен ұштасып жатқан қоғам өмірінің өзектес құбылысы екені айқын. Сондықтан да, ежелден ата-аналар балаларын кезінде үйлендіріп, жақсы келін түсіруді мұрат тұтып, мұны тікелей өз қолдарына алып отырған. Оның себебі де бар. Бір үйлі жанның, тіпті бір ауылдың тіршілігін алдымен келетін келін бастайды. От бар жерде өмір бар, жылу береке бар. Сол отты жағуды халқымыз келінге сеніп тапсырған. Бүгінгі жас келін-ертең өмірді жалғастырушы, ұрпақ әкелетін ана. Халқымыз ананың өнегелі, өнерлі, сабырлы, салмақты, сыйласымды, тәрбиелі болуын мақсат еткен. Он бесте отау иесі деп, өздері жақсы білетін, араласып-құраласып жүрген, көргенді жерге құда түсіп, ұлдарын үйлендіріп, қыздарын тұрмысқа берген. Тәртіпсіз, ауыз бірлігі нашар отбасымен ешкім қыз беруге не қыз алуға ұмтылмаған. Үй ішіне келетін жаңа мүше-келін, келін-«жат» жұрттан келеді, өз руының салт-санасын ала келеді. Елінің жақсы әдет-ғұрпын әкелсе, нұр үстіне нұр, жаман әдетін әкелсе, рудың қалыптасқан тұрмыс-салтын, әдет-ғұрпын бұзуы да мүмкін. Сондықтан қариялар үйленетін жасты ондай «хауіптен» күні бұрын сақтандыра бастайды. «Әйел-ердің көркі», серігі болғандықтан осылай сараптаған.[1]

Тәуке ханның «Жеті Жарғы» заңдары үйленуді екі жолмен іс жүзіне асыруды талап етеді: атастыру және айттыру. Екі жастың бір-бірін сүйіп қосылуы да кең етек жайған. Атастыру қыз бен баланың ата-аналары сәбилердің жас кезінде келісу арқылы, барлық рәсімдерді жасап, кәмілеттік жасқа толғанда үйлендіруге уәделеседі. Атастыру негізінде бір-бірімен етене жақын, достар, тамырлар, құда-жекжаттар арасында болатын әдет-ғұрып. Бұл дәстүрдің басы салтанатты той-томалақпен, көпшіліктің басын қосу кезінде жарияланады. Болашақ жұбайлардың әке-шешелері бір-біріне ат мінгізіп, шапан, көйлек кигізу, сақина, білезік салумен, сөзбен шарт жасасып аяқталады. Оның түп негізі - ата дәстүріне адалдық, ар-намыстан аттамау, құдандалықтың адал ғұрпына беріктік, аттастырудың басы қызық, соны бұзық болмауын күйттеу, өйткені атастырылған сәтте бесіктегі ұл мен қыздың екі жарты-бір бүтінге айналатын құпия рухани құбылысқа тең болмағы даусыз. Екі жақтың ата-аналары жас кезінен бала мен қызының саналарына олардың атастырылғанын айтып, тәрбиелік жұмыс жүргізеді. Ол атастырылған жас қыздың «қолбала» кезеңі. Бұл - қалыңдық қыздың шамамен он жастарға дейінгі кезеңі, келешек ата-енесінің қолында қалыңдық есебінде емес, «қолбала» есебінде бір мезгіл тұруы. Ол кезде келешек келін болашақ күйенің жұбайы есебінде емес, қайын енесінің сол жағында (ал оның өз қызы оң жағында) жатып, осы үйдің бір баласы сияқты жүреді. Бұл салттың қыз бала психологиясын келешек келін болуға тәрбиелеудегі маңызы өте зор.

Себебі, мінез-құлқы қатаймаған жас қыз бала күнінен осы үйде не нәрсе жақсы десе, соны жақсы деп, нені жаман десе, соны жаман деп қалыптасады. Осы үйдегі келешек қайын енесінің тамақ даярлау, малға қарау, қонақ күту, үй тұрмысын ұстау әдеттері мен ерекшеліктерін тез және табиғи нәрсе деп қабылдайды, үйдегі ыдыс-аяқтың қайда екеніне дейін жатқа біліп өседі. Ертеңгі күні келін болып қайта келген кезде сол отбасы әдет-салттары, құндылық-бағалық жүйелері өзінің ішкі дүниесінің құндылық-бағалық шарттары есебінде қабылданады. Яғни, келін мен келешек отбасы мүшелері арасындағы психологиялық айырмашылықтар мен олардан туындауы мүмкін деген психологиялық қарым-қатынастардағы қайшылықтардың тамыры өте аз болады, олар үйлесімді түрде сәйкестене кетеді.[2]

Сонымен бірге, қолбала қыз өзінің келешек күйеуімен бала күнінен бірге ойнап, достасып, көңіл қуаныштары бір күйде, үндес болып өседі. Ертеңгі күні келін боп бұл үйге қайта келгенде, ол тек күйеуіне ғана емес кешегі күні бірге ойнап өскен досына қайтып келеді, оған деген көңілі бұрынғыдан да ыстық болады. Бұл кезде келіннің келешек ата-енелері де оған бауыр басып, оның мінез-құлқы ерекшеліктерін алдын - ала түсініп, кейін соны ескереді, өздері де соған бейімделеді. Соның нәтижесінде, әсіресе қыз баланың болашақ қайын жұртына, болашақ күйеуіне деген бейімділігі нақтылы түрде қалыптасады. Егер ол отбасының жақсысы құлағына шалынса, онда оның көңілі көтеріледі, ол отбасы оған ертеректен жылы тартады, ал оның жаманаты, кемшіліктері намысына тиеді. Оның мұндай көңіл-күйін білетін қасындағы құрбы-құрдастары қосыла мақтаныш етіп немесе келеке қылып үстемелейді. Бұл да қазақ халқының этникалық ерекшеліктерінің, ұлттық психологиясының өзіне тән бір көрінісі. Сөз арқылы жеке адамның мінез-құлқын қалыптастырады, өзгертеді.[3]

Осыған орай дүние жүзіне өзінің нейрофизиологиялық зерттеулерімен танымал болған Токио университетінің профессоры Таданобу Цунода өзінің 15 жылдан астам уақыт мерзімі ішінде зерттеулерінің нәтижесінде адам мінезінің қалыптасуына генетикалық факторлар, яғни тұқым қуалайтын қасиеттері әсер етпейді, керісінше, мінез-құлқы, әлеуметтік көзқарастың қалыптасуы есту арқылы болатын құбылыс деп тұжырым жасайды. Яғни, жеке адамның мәдениетінің, болмыстық қасиеттерінің, мінез-құлқының қалыптасуы информацияның, сөз құдіретінің нәтижесі. Қазақтың «сөз тас жарады, тас жармаса бас жарады», «сөз сиқыры тіл байлар», «сөз пышаққа ұқсамаса да, пышақтайды», «сөз сүйектен өтеді, «сөз білмеген жұдырық жұмсайды», «сөз атасы - ақыл, анасы – тіл» деген даналық, философиялық мәні терең халықтың ғажайып парасат жан дүниесі ғалым Таданобу Цуноданың ашқан жаңалығын одан ертерек, Тәуке ханның тұсында дәлелдеп, айтып кеткеніне қайран қаламыз. Бұл да көшпелі қоғамның қайталанбас этникалық қасиеттерінің сипаты болып табылатыны ешқандай күмән туғызбаса керек және сөз арқылы тәрбиелеуді терең зерттеу ерекше проблема.[4]

Көшпелі қоғамда айттыру - балалардың әке-шешелері тарапынан іске асырылатын әрекет. Көшпелі қазақ дәстүрінде басы бос бойжеткен қызды кәрі-жас, бай-кедей, жақсы-жаман демей, қалаған адам айттыруға ерікті, хақылы болған. Оны ешкім айып-шам көрмеген. Кәмелетке толған баласына өздеріне ұнаған, көңілдері түскен үйдің ата-аналарымен қызын беру туралы сөз салады. Айттыру мақсаты кездейсоқ қатынастарға жол бермеу және қадірменді, текті, ел құрметіне бөленген адамдармен құда болу. Себебі, ақылды келін отбасының бақыты, жанұяның тұрағы, келісімділік пен татулықтың қайнар көзі. Айттыру арқылы қиылған некеде ерлі-зайыптылардың арасында келіспеушілік пен қақтығыстар аз болған. Бола қалғанның өзінде олардың ата-аналарымен ақсақалдар кеңесінің даналық сөздері мен ақылдары үлкен әсер еткен. Сөйтіп, қарама-қарсылықтарға жол бермеген. Айттыру әр түрлі нәтижемен аяқталып отырған, нәтижесіз болғаны да көп кездесіп отырған. Себебі, қыздарының дәулетті, текті жерге баруын қалаған ата-аналары бұрын етене таныс емес адамдарға қыздарын беруге онша ниеттері болмаған. Мұны талай аңыз, ауыз әдебиеті дәлелдейді. Өз еркімен, яғни ата-аналарының ақ батасын алмай қосылған болса ел

арасында үлкен дау туып отырған. Мұнда айттырылып қойған қызды алып қашқан жігіт те, онымен бірге қашқан қыз да айыпты деп танылып, оларға өлім жазасын кесуге дейін барған.

Қазақ ақсүйектерінің өз баласына басқа бір елдің атақты руларының ішіндегі өзіндей даңқты адамдарымен құда болуының мәні «өзіне терезесі тең» атақты адамды жақын жекжат ету болса, екіншіден, жауласушы ру басшылары бір-бірімен құда болып бітімге келген, ал үшіншіден, жаугершілік, барымта өріс алып тұрған ерте заманда қол жинап, қара көбейтіп ортақ жауға бірге аттануға да пайдасы тиген. Көшпелі халықтың неке тарихынан дерек беретін алғашқы құнды пікірдің бірін Ы. Алтынсарин өзінің «Орынбор ведомствосы қазақтарының құда түсу, қыз ұзату және той жасау дәстүрлері» атты очеркінде бұл мәселенің шығу тарихына тоқталып, «Қыз айттырудың мұндай тәртібі Есім деген ханның бұйрығы бойынша орнағанын баяндайды. Жауласып отырған рулардың басшы адамдарының бір-бірімен құда болуы жеке рулардың өзара татуласуына, одақ жасап, бірігіп, күшеюіне себепші болған», - деп ғылыми тұжырым жасайды.

Кейбіреулер бір-бірінің қысылғанда қатты көмегін, жақсылығын көрген, бір-біріне сый-қадірі өткен иықтас адамдар тіршілікте араларын үзбей адал достық көңілдерін туысқандыққа ұластыру үшін өзара сүйек жаңғыртып құда болысқан. Бұған, аға сұлтан Құнанбайдың істі болып кетіп бара жатқанда Қарқаралы дуанында Құнанбайдың Алшынбай бидің көп көмегін, жақсылығын көріп, достығы құдалыққа ұласып Ділдені Абайға айттыруы осыған дәлел.

Көшпелі қоғамда қазақтар қыз тәрбиесіне айрықша көңіл бөлген. «Қыз баққаннан қысырақ баққан оңай», «Қызға қырық үйден тыю» деген сөз бұл қыз балалардың семьядағы тәрбиесі, өмірге бейімділігі, білімділігі, әдептілігі, сезімтал да саналы биік болсын деген ойдан туған, жауапкершілік. Бойжеткен қызды әжелерінің түнде іргесіне алып жататыны, анасының көзінен таса етпейтіні, біреулердікіне қондыртпайтыны, бәрі-бәрі төсек тойының ата-ана бетіне шіркеу келтірмеуі үшін алдын-ала жасалынған қамдар. Бұрынғы заманда ата-аналары, жеңгелері, апалары мен жанашырлары қызды көзден таса қылмаған, алып-ұшпа сезімді тежей білуге дағдыландырып, қазіргідей тым еркін жібермеген, әдеп жолынан аттаттырмаған. Қазақтың құда болатын кісінің түп-тамырын, тегін, ақылдылығын, дәулеттілігін, олардың ұрқында «бедеулік» бар ма, жоқ па, жекжат болуға жарайма-жарамай ма дегенге дейін алдын-ала болжап жатуы осы өмірлік қажеттен туған.[5]

Өсер тұқымы мен өнер ұрпағына барлық үмітін артатын қазақ әрқашан ақылды, парасатты, тәрбиелі, көргенді келінді көкसेген. «Ат - биеден туады» деп тұспалдаған. Келінге болашақ отаудың шырақшысы, тұлғасы деп сенім артқан, құрмет көрсеткен. Қазақ дәстүрінде отбасының бүкіл тағдыры, тамыр жаюы, бала тәрбиесі аналарға ғана байланысты деп қаралған, «анасын көріп қызын ал» деген қағидаға жүгінген. Сондықтан, жігіттердің діттегенін орындауы үшін қыз таңдауына ерік беріледі. Кей жағдайларда ауыл қыдырғай, ерулік апарғай барып, жігіттің шешесі, апайы, жеңгелері, қарындастары да қызды көріп қайтатын салттар ауыл арасында жиі кездеседі. Болашақ келінді алдын-ала көру көшпелі қоғамда «дұрыс мәселе» деген салт-дәстүрлік танысуларға саяды. Себебі «көріп алған келін көрім болады деседі халық». Сол сияқты қыз таңдаған жігітті қыз да өзінің қатал сынағынан өткізуі керек. Өзін қалағанын қыз ұнатса - жігіт бағының жанғаны, қомсынса-соры. Зорлық жүрмейді. Сол үшін жігіт елді сүйсінтер ісімен, назар аударарлық мінез-құлқымен, парасатымен көзге түсуі тиіс.[6]

Көшпелі қазақ салтында құдаласудың түрлері көп. Әкелердің көңілі табысқан достығынан да құдаласу қатынасы орнайды. Алайда ең көп тарағаны-серілікпен табысқан қыз таңдау тәсілі. Салт бойынша қыз таңдау-жігіттің міндеті. Қыз таңдау тек бет-жүзіне, шырай-ажарына ғана қарап шешім қабылдау емес. Соған қоса жігіт өзі таңдап, қалаған қыздың мінезін, білігін, бойына сіңірген үлгі-өнегесін де пайымдайды. Қандай жағдайда болса да, ыңғайын тауып, ауызба-ауыз сөйлеседі. Орайы келсе әзіл-қалжыңымен көңілін аударып, сыр тартады. Мұндай тұста қыздың да қарап қалмайтыны белгілі. «Қыз көретін жігітті біз көрелік» деп, жігіттің қабілет қарымын, ой шалымын екшейді. Діттеген деңгейіне дөп келсе, жарастық ыңғайын сездіреді. Осындай көңіл табысқан жарастықтан кейін барып

жігіт әке-шешесіне өзінің мақсатын мәлімдейді. Үй-іші үшін бұл үлкен қуаныш Көшпелі қауымда жігіт әкесі алыс ағайын, жақын жекжаттың бәрін асықпай жүріп алысқа сапарлап ұзақ аралайтын болған. Неге аралайды? Не іздейді сонда? Үйдегі азамат болған баласына ақылына көркі сай, сымбаты мен сыны келіскен айтыраттын келін іздейді. Өйткені, ол өз әулетіне өзі жауапты болғандықтан, ертеңгі өз ұрпағының ұсақталмай, керісінше, кемелдендіре түсу үшін әке ретінде қам жасайды. Жігіт әкесі тарапынан қыз таңдау, қыз көру аяқталғаннан кейін айттырылатын қызға құда түсуге кіріседі. Құда түсу қалыңдық таңдаудан кейін жүргізілетін. Оны қыз әкесіне «жаушы» ретінде кісі жіберуден бастайды. Жаушының негізгі міндеті-қыздың әкесінің ниетін біліп, егер ол қарсы болмаса құдалыққа қай уақытта келетіндігі туралы келісіп қайту. Құдаласушы екі жақтың бір-біріне тең, үйлесімді болуына халық айрықша мән берген. Құдалыққа келген жаушы. жарастырушылар сөздерін астарлап, жұмбақтап, тұспалмен айтып, көңілге тиіп қалмау жағдайына да зейін қойған. Мысалы:

Сізде бір сұңқар екен,
Сары алтындай салмағы,
Қыз біткеннің саңлағы,
Соған сырға салсам деп,
Құлдық ұрып, мал беріп,
Келін етіп алсам деп,

Қайыра келдім еліңе. Құдаласа келген жақтың тілегін қабыл алмаса, түрлі сылтау айтып созбалаққа салып, тікелей жауап бермей кейінге қалдыратын болған. Ал қабыл алып, келісілген жағдайда қалың мал мәселесі жөнінде пәтуаласады. Мұндай келісімнен кейін қыздың әкесіне «қарғыбау», анасына «сүт ақысы» өткізіліп, фатиха-бата сөздер айтылады. Құдалардың құрметіне көңіл көтерерлік кішігірім той жасап «құда тартыс» аталатын жол-жоралғылар жасалады. Сонан соң қыз әкесі құдалардың келу уақытын белгілеп, жаушыны аттандырады.[7]

Қыз әкесінің жылы лебізін әкелген жаушы келісімен жігіт әкесінің үйіне жанашыр туыстар жиналып, құдалыққа кімдер баратыны және аттану мерзімі белгіленеді. Бас құда болып, көбінесе, жігіт әкесінің жөн білетін сенімді туысының бірі барады. Бұрын таныс-біліс болмаған жағдайда, екі жақ бір-бірінің ата-тегін, дәулетін, адамшылық және басқа жағдайларын сұрап тектесіп, жай-күйлерін ұғысады. «Құда болғанша құдалығыңды сұрас, құда болған соң құлда болсаң сыйлас», - деп қазақтың жақсылары тегін айтпаған көрінеді. Ондағы мақсаты-қандастық жақындықтың шығып қалмауы. Осындай өсер ұрпағын қиыншылыққа ұшыратпай, қамқоршы болу және екінші жағынан сүйеуі болар құдалық туысынан ажырап қалмау ниетінен туған заң-қағидалар бізді терең ойға қалдырады. Сонан кейін ашық пікірлесіп, қалың мал мен алыс-беріс мәселесіне келіседі.

Келетін құдалардың саны үш-төрт кісіден, кейде одан да көп болуы мүмкін, мұның өзі негізінен қалың мал мөлшеріне, құдалардың ауқаттылығына байланысты болды. Н. Маковецкий деректерінде құдаласқандар неғұрлым белгілі адамдар болса, келетін құдалар да соғұрлым көп болады, кейде жиырмадан да асып кетеді дейді. Қалың мал айтса-айтпаса да бай болсын, кедей болсын, киіт, ілу және сүт ақы, осы үш нәрсе ешқашан тоқтатылмайды, «ата күші, ана сүті» шарт етілген нәрсе. Кит өз алдына құдаларға екі жақтан бірдей берілетін кәде. Ілу мен сүт ақы өз алдына кит мөлшеріне байланысы жоқ күйеу тарапынан, оның барлығына қарай қара шаңыраққа және қыз анасына арнайы әкелінетін сыйлықтар. Ілу-қызды тәрбиелегені үшін ұрын барғанда қыздың шешесіне, жеңгелеріне беретін дүние-мүлік. Ілудің ең бастысы әр уақытта қалыңдықтың туған шешесіне арналады. Ақ сүт беріп, тоғыз ай тоғыз күн ұйқысын төрт бөліп, бар мейірін аямаған анасының еңбегі үшін берілетін кәдені «сүт ақы» дейді. «Сүт ақы» кәдесінің мөлшері: бір қара мөлшерінде. Қалай дегенмен де енесін тапқанын беріп разы қылу керек. Ырымсыз құтыла алмайды. Қыз жағының басқа түрлі алатын кәделері көп, олар өздерінің кезекті жерінде айтылады.

Бұдан басқа, міндетті түрде, күйеу жағының апаратын бір малы болады, ол «өлі-тірі» делінеді. Өлі-тірі «Алдағы құдалық баянды болу үшін екі жақ өлі мен тірінің алдында ант етеміз» дегенді ұғындырады. Өлітіріге әкелінген мал осы уәдеге атап сойылады. Бұны қыз

үйі соймайды, бөгде біреу сояды. Өйткені, екі жақтың анты үшін таңдамақшарда куә керек, сонда құданда жұрт тырп ете алмайды. Өлі-тіріні алған соң, қыздың әке-шешесі көрші-қолаң, туған-туысқандарды шақырып, қонақ етіді. Тойы өтіп болған соң екі жақ бірін-бірі «құда-құдағи» дей беруге болады.

Құдалардың келуіне жеке үйлер тігіліп, қонақасы беріледі. Сый-құрмет көрсетілгеннен кейін құдалар қалың мал мөлшерін, оны қай мерзімде, қалай өтейтіндігін, жасау жағынан тек отау жөнінде сөз болып, өзге жағы айтылмайды. Бұдан басқа әр түрлі шақырыстар мен берілетін жоралғы мөлшері, ең соңында қызды ұзату мерзімі туралы келісім жасалады. Екі құда бір-бірімен ауыл-аумағымен әбден танысып, мәселе шешіліп болғанда құдалық үшін анттасып, бата қылады, жиналған көпшілік екі құдаға құтты болсын айтады, әрі қарай қыз ұзату тойына дайындық жасалады. Бата аяққа арнап күйеу әкесі өзіннің дәулетіне қарай бір жылқы не түйе немесе олардың әрқайсысын бір, яки бірнеше тоғыз етіп береді. Бұдан бөлек қалыңдық «қарғы бауына» деп түйе түлігінен бір тәуір мал немесе 10 сомнан 60 сомға дейін күміс ақша апаратындар да болған. Ал бұл жайында қазақ әдет-ғұрып құқығының танымгері Ж. Ақбаев былай дейді: «Қырғыздарда алғашқы неке шарты «қарғыбау» деп аталатын тартулармен бекітіледі. Көп жағдайда 1 түйеден және 1 жылқыдан тұратын бұл тартуды күйеудің ата-анасы жасайды. Қарғы бау тартуы бір кезде қалыңдық пен күйеудің ата-аналары арасында заңдық қатынастарды және мәңгілік байланыстың пайда болуына жәрдемдескен фактор қызметін атқарған. Қазақ халқының отбасы мен некеге байланысты мәселелерін зерттеген ғалым Х. Арғынбаев өз еңбегінде: «Бата мен қарғы бауы алынған қыз бұдан былай айттырушының заңды қалыңдығы боп есептеледі», - дейді. Ол үшін ақсарбас айтылып, оның бауыздалу қанына қол батыру ақ батаны бұзбауға серт бергендік болып табылады. Серт бұзылмайды, қол алысқан шартты аттауға жол жоқ. «Уәде-құдай сөзі» деп білетін қазақ аруақтар назасынан қорқады. Уәде бұзылса, ел алдында қара бет болып, масқаралық күйге ұшырағаны. Мысалы, «Қыз Жібек» жырының бір нұсқасында Төлеген батыр Қыз Жібектің ауылын іздеп бармақ болып, әкесі Базарбайдан рұқсат сұрағанда: «Өзімнің құда түсуге көңілге алған жерім бар. Еділ-Жайық бойында қыз құрып қалғандай, алыстан қыз іздеп, ант бұзып аттанамын дегенің қай көргенсіздік», - деп рұқсат бермейді. Жібекпен уәде байласқан Төлеген әкесі Базарбайдың наразылығына қарамай аттанбақ болады. Ата салтын бұздың деп назаланған Базарбай баласы Төлегеннің жанына ешбір жолдас ертпей алыс сапарға жалғыз жібереді. Төлеген аттанарда Базарбай теріс батасын береді. Теріс бата алып, «ата назарына» ұшыраған Төлеген сол сапардан оралмай, жолда қапылыста Бекежан қарақшының қолынан қаза табады. Ел ондай ант бұзған адамдарды, екі жүзділер қатарына қосады. Бұдан өткен қорлық жоқ қазақ ұғымында.

Құдалары келгенде қыз әкесі ақ қой сойып, бата оқытып, той жасайды. Осы той үстінде құдаларға күрт тартқан сорпаға құйрық-бауыр салып, таратады. Құда түсіп, туысқан болудың белгісі «құйрық-бауыр» жегізу. Құйрық-бауыр жеудің мәнісі екі жақтың бауырласып туыс болғанын көрсетсе керек. Бұл ең бір бастысы - құйрық-бауыр заң орнына жүрген. «Құйрық-бауыр» жесу жолымен жасалатын неке шарты бөгде адамдардың туыстық топқа бірігуіндегі, жақындасуындағы неке одағының мәні. Екі жақтан дау-дамай туа қалғанда кез-келген «құйрық-бауыр жеп пе едіңдер?» - деп сұрайды. Желінген болса, онда құдалық заңды деп саналады.[8]

Сөйтіп, қыз таңдау аяқталған соң құда түсіп, қалың малын түгел төлеп, әдет-ғұрып бойынша толып жатқан алыс-берістер, жол-жобалар, орын-орнымен екі жағынан бірдей орындалған соң қыз ауылында толық жасауымен қалыңдықты ұзату, күйеу ауылында келін түсіру тойы жасалып, құдалық арқылы неке құру аяқталады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Фукс С.Л. *Некоторые моменты казахского права и описание киргизских обычаев.* - Известия АН КССР, 1948
2. С. Өзбекұлы. *Тәуке хан Жеті Жарғы.* - Алматы. - 1994
3. Қ. Толыбаев. *Бабадан қалған бар байлық.* - Алматы. - 2000

4. М. Әуезов. Әдебиет тарихы. – Алматы. - 1991
5. Х.А. Аргынбаев Қазақ халқындағы семья және неке. – Алматы. - 1973
6. Кенжахметұлы С. Қазақтың салт-дәстүрлерімен әдет-ғұрыптары: көпшілік оқырман қауымға арналған. Алматы: Ана тілі, 1994
7. Х.А. Аргынбаев. Қазақ отбасы. – Алматы. - 1996
8. С. Кенжеахметұлы. Ұлттық әдет-ғұрыптың беймәлім 220 түрі. – Алматы. - 1998

12 СЕКЦИЯ. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОБЩИХ ПОЛОЖЕНИЙ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

Дузелбай А.

*Қайнар Академиясы «Құқықтану» мамандығының 4 курс студенті,
Мирзалиева А.А. з.ғ.м., аға оқытушы*

МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДЫҢ ЗАТТЫҚ - ҚҰҚЫҚТЫҚ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа

Меншік құқығы мемлекет пен құқық тарихының барлық кезеңдерінде негізгі, бағыттаушы құқықтық институт болып табылады. Адамзат дамуының тарихындағы әртүрлі дәуірлер олардың меншік нысандарын сипаттайды. Осылайша, барлық құқық жүйелерінде меншік құқығы институтына ерекше назар аударылды. Қорғаудың заттық-құқықтық әдістері меншік құқығын және басқа да заттық құқықтарды тікелей қорғауға бағытталған, меншік иесімен міндеттемелік құқықтық қатынаста өзара байланысы жоқ кез келген үшінші тұлғалардың оларды бұзған жағдайда қолданылады. Бұл әдістер меншік құқығының иелерін иеленуді, пайдалануды және билік етуді қалпына келтіруге, осы өкілеттіктерді жүзеге асыру кезінде кедергілерді немесе күмәндерді жоюға бағытталған.

Түйін сөздер: меншік құқығы, виндикациялық талап, негаторлық талап, меншік құқығын қорғау

Аннотация

Право собственности является основным, направляющим правовым институтом на всех этапах истории государства и права. Различные эпохи в истории развития человечества характеризуются присущими им формами собственности. Отсюда то исключительное внимание, которое уделяется институту права собственности во всех системах права. Вещно-правовые способы защиты направлены на непосредственную защиту права собственности и иных вещных прав, применяются в случае их нарушения любым третьим лицом, не состоящим с собственником в обязательственных правоотношениях. Данные способы имеют целью восстановить владение, пользование и распоряжение обладателей вещных прав, устранить препятствия или сомнения в осуществлении этих правомочий.

Ключевые слова: права собственности, виндикационный иск, негаторный иск, защита прав собственности

Abstract

The right to property is the main, guiding legal institution at all stages of the history of the state and law. Various epochs in the history of the development of mankind are characterized by their inherent forms of ownership. Hence the exceptional attention paid to the institution of property rights in all systems of law. Real-legal methods of protection are aimed at direct protection of the right of ownership and other real rights, are applied in case of their violation by any third party who is not in the relationship of obligation with the owner. These methods are aimed at restoring the possession, use and disposal of holders of property rights, to remove obstacles or doubts in the exercise of these powers.

Keywords: property rights, vindication claim, negation claim, protection of property rights

Меншік құқығын қорғаудың шарттан тыс әдістері азаматтық құқықта Ежелгі Рим кезеңінен бері белгілі. Бұл қорғау әдістері бөтеннің заңсыз иелігінен меншік иесімен мүлікті талап ету туралы талаптар (виндикациялық талап), сонымен қатар иеліктен айырумен байланысты емес бұзушылықтан меншік иесінің құқықтарын қорғау туралы талаптар (негаторлық талап) кеңінен қолданылып келеді. Қазіргі таңда бірқатар ғалым-цивилистер

осы екі талаптардың қатарына тағы бір талапты қосып отыр – ол белгілі бір мүлікке меншік құқығын тану туралы талап. Заттық-құқықтық талаптардың мұндай түрлерін негізге ала отырып, олардың ерекшеліктерін қарастырайық. Олардың ерекше сипаты:

1) бөтеннің заңсыз иелігінен меншік иесінің мүлікті талап ету туралы талап;

2) иеліктен айырумен байланысты емес бұзушылықтардан меншік иесінің құқықтарын қорғау туралы талап;

3) меншік құқығын тану туралы талап.

Заттық-құқықтық талаптар үшін келесі ерекшеліктер тән болып келеді:

- олар шарттан тыс сипатқа ие болады;

- талап меншік иесі мен затқа қатысты заңсыз қол сұғатын кез келген тұлғаға қойылуы мүмкін;

- тікелей заңнан туындайды;

- меншік құқығын қорғаудың абсолюттілігі туралы куәландырады.

Бөтеннің заңсыз иелігінен меншік иесімен мүлікті талап ету (виндикациялық талап).

Виндикациялық талап ҚР АҚ-тің 260-бабымен реттеледі. Бұл нормаға сәйкес, меншік иесі өз мүлкін бөтеннің заңсыз иелігінен талап етуге құқығы бар [1].

Меншік құқығын қорғау әдісі ретінде виндикациялық талап ежелден белгілі екені анық. Талаптың атауы латын сөзі *vindicere*, яғни күш қолдану туралы жариялау дегенді білдіреді. Яғни оның мағынасы – меншік иесіне өз затын іздестіріп, табуға байланысты құқық беретін, қай жерден затты тапсам, сол жерден аламын дегенді білдірді. Талап қоюшы болып заттың иесі табылатын, ал жауапкер болып дау туындау сәтіндегі кез келген оның иесі табылды. Талап қоюшы нақты белгіленген затқа өзінің меншік құқығын дәлелдеуге міндетті еді. Егер талап қоюшы сол затқа өзінің меншік құқығын дәлелдейтін болса, жауапкердің сол затты сақтап қалуға ешқандай мүмкіндігі болмайтын [2, 208 б.].

Қазіргі таңда виндикациялық талаптың концепциясы осы құрылымды жетілдіріп, виндикациялық талап мынадай ерекше қасиеттерге тән болады:

1) бұл талап шарттан тыс болып табылады және талап талап қоюшы мен жауапкердің арасында шарттық, міндеттемелік қатынастар болмаған жағдайда ғана қойылуы мүмкін. мысалы, мүлікті виндикациялауға құқық жалдау шартының негізінде жалға алушыға затты берген меншік иесінде пайда болмайды. Виндикацияға құқық мұндай жағдайда меншік иесінде пайда болуы мүмкін, егер жалдау шарты өз әрекет етуін тоқтатқан жағдайда;

2) виндикация құқығына ие болатын субъект – талап қоюшы болып, талап етіліп отырған затқа өзінің құқықтарын дәлелдеуге тиіс болатын мүліктің меншік иесі табылады. Меншік иесінің дәлелдемесі ретінде заңмен кез келген фактілік мәліметтер танылады, оның негізінде заңмен белгіленген тәртіпте сот тараптардың талаптары мен қарысылықтарын негіздейтін мән-жайлардың болуы мен болмауын, сонымен қатар істі дұрыс шешу үшін мәні бар басқа да мән-жайларды белгілейді.

Процессуалдық заңнаманың маңызды талабы болып, белгілі бір құқықтың болуы немесе болмауына қатысты дәлелдемелер заңда көзделген жерлерден алынуы тиіс. Бұл тараптардың түсіндірмелері, куәгерлердің айғақтары, жазбаша құжаттар мен заттай дәлелдемелер, сарапшылардың қорытындысы. Аталған құралдардың көмегімен меншік иесі өзінің талап етіліп отырған затқа меншік құқығын дәлелдейді. Мұндай жағдайда, әдетте, заттың сатып алынғанын дәлелдейтін құжаттар, мысалы, чектер, түбіртектер, қолхат және т.б. рөлі маңызды. Егер талап етіліп отырған зат жылжымайтын мүлік болса, онда жылжымайтын мүлікке құқықтарды тіркеуді жүзеге асыратын органның анықтамасы болуы қажет. Заңды тұлғалар үшін мүліктің олардың балансында болу фактісін анықтау қажет;

3) виндикацияның объектісі болып әрқашан талап қою сәтінде зат түрінде сақталған нақты-анықталған зат табылады. Виндикация барысында затқа шын мәнісінде иеленуді қалпына келтіру туралы айтылады. Бұл затты көптеген заттардан бөліп алу қажет. Затты дараландыру үшін адамзат көптеген әдістерді ойлап шығарды. Мысалы, жаппай өндірілетін заттардың сериялық нөмірі (теледидар, автокөлік және т.б.), жергілікті жерде орналасқан жер учаскесінің жоспары және т.б. Бұл ережені жоққа шығару азаматтық айналым субъектісіне

сол заттың тиесілі екендігін дәлелдеу қиындыққа әкеп соқтырады. Сондықтан, виндикация барысында сол түрдегі және сол сападағы ұқсас затты талап ету заң тұрғысынан дұрыс емес. Сондықтан, виндикациялық талапты топтық белгілермен анықталған заттарға қатысты немесе жойылған, бүлінген, ұрланған заттарға қатысты қоюға болмайды. Мұндай жағдайда зиянды, шығынды өтеу туралы талап қойылады;

4) виндикация барысында міндеттеменің субъектісі болып кез келген тұлға емес, тек талап қою сәтінде затқа ие болып табылатын заңсыз иеленуші табылады. Заңсыз иеленуші болып виндикацияның пәні болып табылатын затқа заңды негізсіз мүлікпен иеленген тұлға табылады [3, 112 б.].

Жоғарыда келтірілген төрт талап болған жағдайда ғана меншік иесінде мүліктің виндикациясына құқығы пайда болады. Виндикацияға құқықты жүзеге асыру үшін ҚР АҚ-тің 260-263 баптың нормаларын басшылыққа алу қажет.

Мәселен, меншік иесі өз затын жоғалтып алды дерлік. Соңғы жағдайда меншік иесінің иелігінен заттың шығып кеткен жағдайын да негізге аламыз. Виндикацияға өз құқығын жүзеге асыру үшін меншік иесі, ең алдымен, затты заңсыз иеленіп отырған тұлғаны табуы тиіс. Әдетте, ол жоғалған заттың иесімен белгілі бір іздестіру шараларын ұйымдастыру және жүргізу жолымен жүзеге асырылады. Кейде меншік иесі үшінші тұлғалардың, мемлекеттік органдардың және т.б. көмегіне жүгінуі мүмкін. Өз затын заңсыз иеленушіден тапқан жағдайда ғана, ол өзінің виндикацияға құқығын жүзеге асыра алады.

Виндикация туралы меншік иесінің талаптарын қанағаттандыру белгілі бір мән-жайлардың болуы не болмауына байланысты болады:

1) егер меншік иесі оның меншік құқығын тікелей бұзған тұлғадан өз затын тапқан болса, онда виндикациялық талап сөзсіз қанағаттандырылады. Одан басқа, ҚР АҚ-тің 263-баптың 1 тармағына сәйкес, меншік иесі заңсыз иеленушіден иелену кезінде алған немесе алуға тиіс болған барлық табыстың өтелуін немесе қайтарылуын талап етуге құқылы;

2) егер затты талап ету меншік иесімен үшінші тұлғалардан жүзеге асырылатын болса, онда заң шығарушы иеленушінің адалдығына байланысты виндикацияның мүмкіндігі туралы ғана айтады. Адал иеленуші деп затты бергенге дейін затты иеліктен шығарушының сол затқа билік ету құқығының жоқ екендігін білмеген және білуге тиіс болмаған тұлғаны айтамыз.

Өз кезегінде заңсыз (адал емес) иеленуші деп затты иеліктен шығарушының сол затқа билік ету құқығы жоқ екендігін білген немесе білуге тиіс болған тұлғаны айтамыз. Мұндай жағдайда, меншік иесінің өз мүлкіне виндикация қоюға құқығы бар;

3) адал иеленуші болған жағдайда заң шығарушы меншік иесі үшін ғана виндикацияның мүмкіндігін қарастырады. Мұндай мүмкіндік адал иеленушімен затты ақылы немесе ақысыз иелену әдістеріне тікелей байланысты. Соңғы жағдайда, меншік иесінің мүлікті адал иеленушіден талап етуге құқығы бар;

4) ақылы адал иеленген жағдайда виндикацияға құқық меншік иесінің иелігінен немесе заңсыз иесінен заттың шығуына байланысты болады: а) еркінен тыс немесе ә) олардың еркімен. Бірінші жағдайда, меншік иесінде виндикацияға құқығы пайда болады. Мұнда меншік иесінің иелігінен зат қандай мән-жайлардың негізінде шыққаны маңызды емес. Ондай мән-жай болып тойтарылмайтын күш, жоғалту және т.б. болуы мүмкін.

Сот тәжірибесінде меншік иесінің белгілі бір шарттың негізінде мүлікті берген жағдайлар кездеседі. Берілген затты иеліктен шығаруға бағытталған заңды иеленушімен мәміле жасасу нәтижесінде меншік иесінде виндикацияға құқығы болмайды, егер заңсыз иеленуші адал болса, және оның иеленуі ақылы сипатқа ие болса [4].

Келтірілген мысалда меншік иесінде негізі болып шарт табылатын міндеттемелік құқық табылады. Сәйкесінше, шарт талаптарын бұзған жағдайда, меншік иесінде қарсы тараптан шығындарды өтеуге ғана құқығы болады. Меншік иесі үшін зат біртұтастай жоғалды деп саналады. Бұл мысалдың негізінде меншік құқығын қорғау өзінің абсолюттік сипатын жоғалтады.

Сот тәжірибесінен виндикацияға қатысты мысал. Кооператив бала-бақшамен әртүрлі құрылғыларды салу туралы мердігерлік шартын жасасты. Арбитраждық соттың шешімі бойынша бұл шарт аталған мерзімде орындалмағанына байланысты шарт бұзылған.

Содан кейін арбитраждық сотқа кооператив бала-бақшадан үш беседканы талап ету туралы талаппен жолданды. Сот бұл талапты қанағаттандырды, өйткені тараптар арасында мердігерлік шарты бұзылған, кооперативке төленген алдын ала төлем толығымен қайтарылған. Басқаша айтқанда, тараптар арасында міндеттемелік құқықтық қатынастар толығымен тоқтатылды.

ҚР АҚ-тің 263-бапқа сәйкес, меншік иесі мен заңсыз иенің арасында мүлікті виндикациялау барысында есеп айырысу тәртібін белгілейді. Бұл тәртіп иесінің адалдығына немесе адал еместігіне байланысты.

Адал емес иеленушіден меншік иесі бөтеннің затын иеленген уақыт барысында алған немесе алуға тиіс болған барлық табыстардың өтелуін немесе қайтарылуын талап етуге құқығы бар.

Иеліктен шығарумен байланысты емес бұзушылықтардан меншік құқықтарын қорғау (негаторлық талап). Цивилистік әдебиеттерде негаторлық талаптың келесі ерекшеліктерін бөліп қарастырады:

1) бұл талап меншік иесінің мүлкіне қатысты егемендік биліктің бар екендігін көрсетеді;

2) тек қана меншік құқығын қорғау үшін емес, сонымен қатар өзге заттық құқықтардың, мысалы, сервитуттарды қорғау үшін де қолданылады;

3) негаторлық талап индивидтердің субъективтік құқықтарына кез келген қол сұғушылықтан тиімді қорғауды қамтамасыз етеді;

4) бұл талап мүліктік құқыққа айқындылық пен анықтылықты енгізу мақсатын көздейді;

5) негаторлық талап мүліктік құқықтың ұзақ уақыт бойы созылуынан қорғаудың тыйым салу шараларын қамтиды. Мұндай қорғау мүліктік құқықты жүзеге асыруда әртүрлі негіздегі алдын алу шаралары ретінде қаралуы мүмкін;

б) негаторлық талап шығындардың өтелуін де талап етеді.

Бұл талап латын сөзі - *actio negatoria*, яғни «бас тарту туралы талап» деген ұғымды білдіреді. Ол меншік иесінің құқықтарын бұзатын тұлғалардан қорғайды. Талап қоюшы мұндай жағдайда өзінің меншік құқығын ғана дәлелдейді, ал жауапкер талап қоюшының осы әдіспен құқықтардың толықтығын шектеуге өзінің құқықтарын дәлелдеуі тиіс. Негаторлық талап меншік құқығын анықтау, бастапқы қалпына келтіру және осындай әрекеттерді келешекте жасауға тыйым салу және зиянды өтеуге бағытталған болатын [5, 228 б.].

Негаторлық талаптың заманауи концепциясы ҚР АҚ-тің 264-бабымен белгіленген, оған сәйкес, меншік иесі оның құқықтарын бұзатын барлық әрекеттерді жоққа шығаруды талап етуге құқылы.

Меншік иесімен өзінің бұзылған құқықтарды қорғау үшін негаторлық талапты қолдану барысында келесі талаптардың болуы қажет:

1) меншік құқығының субъектісі өз иелігінде затты сақтауы қажет. Егер бұл талап болмаса, онда меншік құқығын басқа қорғау әдістерінің көмегімен қорғауды білдіреді;

2) өзінің субъективтік құқықтарын жүзеге асыру барысында үшінші тұлғалардың тарапынан меншік иесі үшін кедергілердің болуы. Әдетте, мұндай жағдайда, меншік иесі оның мүлкін шектеулі пайдалануға үшінші тұлғаның құқығы, яғни сервитуттың жоқ екендігін дәлелдеейді.

Мысалы, сотқа иеліктен шығарумен байланысты емес, тұрғылықты емес үй-жайға меншік құқығының бузылуын жою туралы талап арызбен ЖШС жолданады. Сотқа ұсынылған құжаттардан даулы үй жай талап қоюшыға меншік құқығында тиесілі екендігі анықталды. Бұл үй-жай Акционерлік қоғаммен жалға алынған үй-жайға тиіп тұрады, және дауды қарау сәтінде олармен орналастырылған темір есік ЖШС-ның үй-жайына кіру жолды жауып қояды. Сот іс материалдарын қарап, шын мәнісінде үй-жайға кіру тек акционерлік

қоғамның үй-жайынан кіруге болатындығын зерттеді. Сондықтан, мұндай жағдайда сот талап арызды қанағаттандырып, жауапкерді кедергіні жоюды міндеттейді [4];

3) үшінші тұлғалардың құқыққа қайшы сипаттағы әрекеті.

Құқыққа қайшылық мұндай жағдайда заң талаптарына қайшылық ретінде қаралады. Бұл ереженің мәнісін түсіну үшін ҚР АҚ-тің 3 бабының 1 тармағына сүйенген жөн. Оған сәйкес, азаматтық заңнама азаматтық кодекстен, өзге заңдардан және парламенттің қаулыларынан, Президенттің жарлығы мен қаулыларынан, Үкімет қаулыларынан тұрады делінген. Әрине, кез келген нормативтік құқықтық актілердің ережелері олардың заң актілерінің талаптарына сәйкестігімен қаралуы қажет.

Сонымен, меншік құқығына қатысты үшінші тұлғалардың құқыққа қайшы немесе құқыққа сай әрекеті ҚР АҚ-тің 3 бабының 1 тармағына сәйкес белгіленген заң терминдерінің мағынасымен бағалануы тиіс.

4) үшінші тұлғалардың тарапынан құқыққа қайшы әрекеттерінің негаторлық талап қою сәтінде ұзақтылығы немесе мұндай әрекеттердің салдарының жойылмауы. Бұл жерден негаторлық талаптың бір елеулі ерекшелігі туындайды: оларға талап қою мерзімі қолданылмайды, өйткені негаторлық талаптың негізінде созылмалы құқық бұзушылық орын алып отыр (ҚР АҚ-тің 187 бабы).

Негаторлық талапты қолдану нәтижесінде меншік иесі зиянның орнын толтыруды талап етуі мүмкін. Ол үшін зиянның болуын және үшінші тұлғалардың әрекеті мен туындаған мүліктік зиянның арасындағы себепті байланыстың бар екендігін дәлелдеу тиіс. Рим құқығы бойынша негаторлық талаптың концепциясынан меншік иесі меншік құқығын қорғаудың осы әдістерін қолдану нәтижесінде, келешекте үшінші тұлғалардың тарапынан мұндай әрекеттің болуына жол бермеуді талап ете алады [5, 230 б.].

Негаторлық талаппен толығымен меншік құқығын қорғау жүзеге асырылады. Бірақ, үшінші тұлғалардың тарапынан болатын бұзушылықтар меншік иесінің жекелеген өкілеттіктеріне де нұқсан келуі мүмкін. Дегенмен, мұндай бұзушылықтар меншік құқығының бір бөлігіне ғана емес, оны тұтастай жүзеге асыруына кедергі келтіреді. Осыған орай сот тәжірибесінен мысал келтіруге болады.

В. нотариалдық кеңседе үй құрылыстары мен гаражды өз қызына Ш.ға сыйға тарту шарты арқылы рәсімдеді. В.ның ұлы әкесімен сыйға тартылған гаражға өз автокөлігін қояды, ал мұның өзі Ш.ның меншік құқығын бұзу кедергі болып табылады. Ш. гаражды пайдалануға байланысты кедергілерді жою туралы талап арызбен сотқа жолданады. Жауапкер сыйға тарту шартын жарамсыз деп тану туралы қарсы талап қояды. Сот Ш.ның талабын қанағаттандырады, өйткені талап қоюшының меншік құқығы даулы болып табылмайды, бұл туралы іс материалдарымен және сыйға тартушының өзімен расталады. Сонымен қатар жауапкердің әрекеті бұл құқықты бұзғандықтан, сот гаражды босатуды талап етеді [6].

Негаторлық талаптың заңи құрылымын талдауды қорытындылай келе, негаторлық талап – бұл меншіктегі субъективтік құқықты дұрыс жүзеге асыруға кедергі келтіретін кемшіліктерді жою туралы меншік иесінің үшінші тұлғаларға қоятын талабы болып табылады.

Тағы бір қорғау әдістерінің бірі – тану туралы талаптардың көмегімен меншік құқығын қорғау (тану туралы талап). Ұзақ уақыт бойы Қазақстанның азаматтық заңнамасында мұндай талаптар болмаған. Тек ғылыми ортада ғана мұндай талаптардың болу мүмкіндігі туралы айтылатын. Бірақ қазіргі таңда меншік құқығын тану туралы талаптар ҚР АҚ-тің 259-бабында өз бекітілуін тапты.

Сот тәжірибесінде құқықты тану және олардың көмегімен меншікке субъективтік құқықтарды қорғау туралы талаптардың әрекет етуі мүлікті қамаудан босату туралы, тізілімнен мүлікті шығару туралы талаптардан өз бастамасын алады. Мұндай талаптар сот тәжірибесінде жиі кездесетін.

Тану туралы талаптар әрекетету үшін екі негіз келтіруге болады:

1. азаматтардың өз құқықтарын қорғау тиісті құқықты тану жолымен сотта жүзеге асырылуы мүмкін. сонымен қатар азаматтық заңнама азаматтық құқықтардың келесідей қорғалу әдістерін де белгілейді, мәселен, құқық бұзылғанға дейін әрекет еткен құқықты бастапқы қалпына келтіру, сонымен ұатар құқықты бұзатын немесе оның бұзылуына қауіп төндіретін әрекеттердің алдын алуы. Сонымен, мұнда субъективтік меншік құқығын қорғаудың кең мағынада талқылаудың әдістерін де көруге болады.

2. меншік құқығын қорғаудың мұндай әдістерінің әрекет етуі тәжірибелік мысалдармен, тәжірибелік қызметкерлердің тәжірибелік қорытындыларымен расталады. Мысалы, А.Арифұлин және С.Герасименконың пікірлері бойынша, теорияда қорғаудың үш негізгі әдістері бар:

- даулы мүлікке меншік құқығын тану (затты иелену құқығы);
- бөтеннің заңсыз иелігінен мүлікті талап ету (виндикациялық талап);
- иеленуден айыруға байланысты емес, меншік иесінің бұзылған құқықтарын жою

(негаторлық талап)[7].

Мұндай жағдайда меншік құқығын тану туралы талаптар бірінші орынға қойылады деп айтуға болады, өйткені қорғаудың бұл түрі виндикациялық немесе негаторлық талапқа қарағанда жалпы сипатқа ие болады. Соңғысы өзінің мүлкіне деген құқығын тану туралы талаптың көмегімен қорғай алады, содан кейін ғана сотпен танылған құқықтың негізінде қорғаудың басқа да шарттан тыс әдістерін қолдана алады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

5. Қазақстан Республикасының 27 желтоқсан 1994 жылғы № 269-ХІІ Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) // Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің Жаршысы. – 1994. – № 23-24 (21.01.2019 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен).

6. Скрябин С.В. *Вещное право: Учебное пособие.* – Алматы: Научно-издательский центр КООУ, 2009. – 292 с.

7. Ынтымақов С.А. *Азаматтық құқық: Практикум. Жалпы және ерекше бөлім.* – Алматы: Заң әдебиеті, 2006. – 220 б.

8. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының қаулылары // Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Бюллетені, 2016. – №5 // <http://sud.gov.kz/content/byulleten-za-2016-god> (04.04.2019 жылғы жағдайы бойынша).

9. Новицкий И.Б. *Римское право: Учебник. 4-е изд., стер.* – М.: КНОРУС, 2016. – 304 с.

10. Проект Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» от 27 января 2017 года // <http://www.zakon.kz/4843875-institut-zakonodatelstva-respubliki.html> (по состоянию на 1.02.2019 г.).

11. Скрябин С.В. *Защита гражданских прав: Монография / Отв. ред. М.К. Сулейменов* // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31518805 (по состоянию на 01.02.2019 г.).

Дюсембай Б.А.

Қайнар Академиясы «Құқықтану» мамандығының 4 курс студенті,
Мирзалиева А.А. з.ғ.м., аға оқытушы

КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЗАҢДЫ ТҮЛҒАЛАРДЫҢ КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЕМЕС ҰЙЫМДАРДАН АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ

Аңдатпа

Коммерциялық ұйым - бұл шаруашылық субъектісі, оның негізгі мақсаты - пайда алу. Басқаша айтқанда, басшылық пен қызметкерлердің барлық әрекеттері олардың әл-ауқатын

арттыруға бағытталған. Іс-шара барысында алынған пайда, компанияны ұйымдастырған немесе кәсіпорынға инвестицияланған барлық қатысушылар арасында бөлінеді.

Коммерциялық емес ұйым өзінің басты мақсаты мемлекет пен халық үшін кез-келген әлеуметтік игіліктерді құру болып табылады. Оларға қайырымдылық іс-шаралар, мәдени бағдарламалар, спорттық іс-шаралар, ғылыми конференциялар, адамдардың денсаулығын қорғау немесе қоршаған ортаны қорғау бойынша іс-шаралар кіреді. Коммерциялық емес ұйым ешқашан пайда табу мақсатына ұмтылмайды, өйткені ол қоғамдық игіліктерге қол жеткізу үшін ерікті түрде әрекет етеді.

Түйін сөздер: коммерциялық ұйым, коммерциялық емес ұйым, қоғамдық бірлестіктер, саяси партиялар, акционерлік қоғам, тұтыну кооперативі, діни бірлестік.

Аннотация

Коммерческая организация представляет собой субъект хозяйствования, основной целью функционирования которого является приобретение прибыли. Иными словами, все действия руководства и сотрудников направлены на то, чтобы увеличить свое благосостояние. Полученная в ходе осуществляемой деятельности прибыль распределяется между всеми участниками, организовавшими компанию, либо инвестируется в предприятие.

Некоммерческая организация основной своей целью видит создание каких-либо социальных благ для государства и населения. К ним можно отнести благотворительные мероприятия, культурные программы, спортивные соревнования, научные конференции, мероприятия по охране здоровья людей или по защите окружающей среды. Некоммерческая организация никогда не преследует цель получения прибыли, поскольку действует на добровольных началах для достижения общественных благ.

Ключевые слова: коммерческая организация, некоммерческая организация, общественные объединения, политические партии, акционерное общество, потребительский кооператив, религиозное объединение.

Abstract

A commercial organization is a business entity, the main purpose of the operation of which is the acquisition of profits. In other words, all actions of management and employees are aimed at increasing their well-being. The profit obtained in the course of the activity is distributed among all the participants who organized the company, or is invested in the enterprise.

A nonprofit organization sees as its main goal the creation of any social benefits for the state and the population. These include charity events, cultural programs, sporting events, scientific conferences, events to protect people's health or to protect the environment. A nonprofit organization never pursues the goal of making a profit, since it acts on a voluntary basis to achieve public goods.

Keywords: commercial organization, non-profit organization, public associations, political parties, joint-stock company, consumer cooperative, religious association.

ҚР Азаматтық Кодекстің нормаларына сәйкес заңды тұлғалардың түрлері мынадай негіздер бойынша жіктеледі: заңды тұлғаларға немесе олардың мүлкіне қатысты құрылтайшылардың (қатысушылардың) құқықтары; заңды тұлғалар қызметінің мақсаттары; заңды тұлғаның мүлкі негізделетін меншік нысаны. Заңды тұлғаның оқшау мүлкіне қатысты оның құрылтайшылары міндеттемелік немесе заттық құқықтарын сақтауы мүмкін [1].

Өздерінің құрылтайшылары олардың мүлкіне меншік құқығын немесе өзге де заттық құқығын сақтайтын заңды тұлғаларға шаруашылық жүргізу құқығына негізделген мемлекеттік кәсіпорындар және оралымды басқару құқығындағы мүлкі бар қазыналық кәсіпорындар, оның ішінде еншілес кәсіпорындар, сондай-ақ құрылтайшы қаржыландыратын мекемелер және мемлекеттік мекемелер жатады.

Қоғамдық ұйымдар, діни ұйымдар, қайырымдылық және өзге де қорлар олардың құрылтайшы-қатысушыларының ешқандай мүліктік құқықтары болмайтын заңды тұлғаларға жатады [2].

Қызмет ету мақсаттарына қарай заңды тұлғаларды жіктеу АҚ-ның 34-бабының негізінде коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдар бойынша жүргізіледі.

Өз қызметінің негізгі мақсаты табыс келтіруді көздейтін заңды тұлға коммерциялық ұйымға жатады. Мұндай мақсатты көздемейтін және алынған таза табысын қатысушыларына үлестірмейтін ұйым коммерциялық емес ұйым деп есептеледі.

Заңдарда көзделген жағдайларда коммерциялық ұйымдық-құқықтық нысандағы коммерциялық емес заңды тұлғаны құруға рұқсат етіледі, мысалы, қор биржасы, зейнетақы қоры акционерлік қоғам түрінде құрылуы мүмкін. Сондықтан коммерциялық және коммерциялық емес ұйымды ажыратудың өлшемі заңда және құрылтай құжаттарында белгіленген «заңды тұлғаның қатысушылары (құрылтайшылары) арасында таза табысты бөлудің мүмкіндігі немесе мүмкін еместігі» болуы тиіс. Егер заңның күшіне немесе құрылтай құжаттарына сәйкес заңды тұлға алынған таза табысты қатысушылар арасында бөлуге (дивидендтер төлеуге) құқылы болса, онда оны коммерциялық ұйымға жатқызу қажет, өйтпеген жағдайда — бұл коммерциялық емес ұйым болады. Бұл коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдарды ажыратудың негізгі өлшемі. Сонымен бірге, коммерциялық емес заңды тұлғаларға ортақ нәрсе — олар, негізінен алғанда, коммерциялық емес сипаттағы басқару, әлеуметтік-мәдени немесе өзге де қызметтерді жүзеге асыру үшін құрылады. Сонымен қатар, заңдар кәсіпкерлік қызметпен айналысуға, яғни коммерциялық емес ұйымдар үшін де пайда табуға рұқсат етеді. Осы себепті біз коммерциялық емес ұйымның мынадай анықтамасын ұсынамыз: коммерциялық емес ұйым дегеніміз — бұл өзінің қызметінен табыс алу мақсаттарын көздемейтін және алынған таза табысты өзінің қатысушылары арасында үлестірмейтін, басқару, әлеуметтік-мәдени немесе өзге де коммерциялық емес сипаттағы қызметтерді жүзеге асыру үшін құрылған заңды тұлға.

Мекемелер, мемлекеттік мекемелер, қоғамдық қорлар, қоғамдық бірлестіктер, діни бірлестіктер, тұтынушылар кооперативтері, қауымдастықтар (одақтар) нысанындағы заңды тұлғалардың бірлестіктері заңды тұлғалардың коммерциялық емес түрлеріне жатады.

Кейде заңда заңды тұлғаның кейбір түрі үшін белгілі бір нысан көзделеді. Мәселен, заңның талаптарына сәйкес коммерциялық емес ұйым болып табылатын және мемлекеттік бюджеттің есебінен ғана ұсталатын заңды тұлға тек мемлекеттік мекеме нысанында құрылуы. Заңды тұлғаның мүлкі негізделетін меншік нысанына қарай заңды тұлғалар мемлекеттік және мемлекеттік емес заңды тұлғаларға бөлінеді. Мүлкі үлестерге немесе акцияларға бөлінбеген және біртұтас мүлік ретінде толығымен мемлекет меншігіне жататын заңды тұлғаларды (кәсіпорындарды және мекемелерді) ғана мемлекеттік заңды тұлғалар деп түсіну керек.

Мекеме. Өз қызметінің негізгі мақсаты кіріс түсіруді көздемейтін және алынған таза кірісті қатысушылар арасында бөлмейтін ұйым коммерциялық емес ұйым болып табылады. Коммерциялық емес ұйымдардың қызметін АҚ, Коммерциялық емес ұйымдар туралы заң, коммерциялық емес ұйымдардың жекелеген түрлері туралы заңдар және заңға тәуелді нормативтік актілер реттеп отырады.

Коммерциялық емес ұйым болып табылатын заңды тұлға мекеме, қоғамдық бірлестік, акционерлік қоғам, тұтыну кооперативі, қоғамдық қор, діни бірлестік нысанында құрылуы мүмкін. Коммерциялық ұйымдардың тізбесіне қарағанда, бұл тізбені толық деуге болмайды. Заң актілерінде коммерциялық емес ұйымдардың өзгеше нысаны бегіленуі мүмкін. Коммерциялық емес ұйымдар туралы заңның 17-бабының 2-тармағына сәйкес нотариалдық палаталар, адвокаттар алқалары, сауда-өнеркәсіп палаталары, аудиторлар палаталары, меншік пәтер иелері кооперативтері және басқа да коммерциялық емес ұйымдар өзге де ұйымдық-құқықтық нысанда құрыла алады. Басқа заңды тұлғалардан өзгеше, мұндай заңды тұлғаның өз құрылтайшысына тәуелділігі әлдеқайда күшті болады. Азаматтық құқықтың кез келген субъектісі мекеме құруы мүмкін, яғни мекеме меншіктің мемлекеттік те, сондай-ақ

жекеменшік те нысандарында құрылуы мүмкін. ТМД елдерінде көбіне мемлекеттің әр түрлі басқару, білім беру, медициналық және т.с.с. функцияларын атқаратын мемлекеттік мекемелер құрылады.

Азаматтық кодексте жеке меншік мекемеге мынадай анықтама берілген: басқару, әлеуметтік-мәдени немесе өзге де коммерциялық емес сипаттағы қызметтерді жүзеге асыру үшін меншік иесі құрған және қаржыландыратын ұйым мекеме деп танылады.

Мемлекет ҚР Конституциясы мен заңдарына сәйкес немесе ҚР Президентінің, ҚР Үкіметінің және астана, облыстар, республикалық бағыныстағы қалалар өкімдерінің шешімдеріне сәйкес құрылатын және егер заң актілерінде қосымша қаржыландыру көздері белгіленбеген болса, мемлекеттік бюджет есебінен ұсталатын мекеме мемлекеттік бюджет есебінен ұсталатын мекеме мемлекеттік мекеме деп танылады. Мемлекеттік мекемені құруда оның аумақтық қызмет ету аясы (республикалық, жергілікті немесе аймақтық) айқындалуы тиіс.

Коммерциялық емес сипаттағы кез келген мақсат үшін мекеме құрылуы мүмкін. Мысалы, басқару, білім беру, медицина, ғылыми-зерттеу, мәдени және т.с.с.

Мемлекеттік органның құзіретін, құрылымын, ведомстволық бағыныстылығын және оның функциясын жүзеге асыруға байланысты басқа да мәселелерін заңдар немесе осы мемлекеттік органдарды құру жөніндегі жеке актілер айқындайды.

Егер мемлекеттік мекемелер азаматтық-құқықтық қатынастарға мемлекеттің атынан емес, өздеріне смета бойынша бөлінген мүліктің шегінде өз атынан қатысатын жағдайда, олар мекемелер ретінде қарастырылады (ғимараттарды жалдау, кеңсе құралдарын, жабдықтарды, жиһаз сатып алу-сату шарттарын жасасады, келтірілген зияннан туатын міндеттемелер бойынша жауапты болады, басқа да азаматтық-құқықтық іс-қимылдар жасайды) [3].

Қоғамдық бірлестік. Қазақстан Республикасында саяси партиялар, кәсіптік одақтар және азаматтардың заңдарға қайшы келмейтін, өздерінің ортақ мақсаттарына жету үшін ерікті негізде құрған басқа да бірлестіктері қоғамдық бірлестіктер болып танылады (АК-ның 106-бабының 1-тармағы). Қоғамдық бірлестіктің құқықтық жағдайын АК, "Қоғамдық бірлестіктер туралы" 1996 ж. 31 мамырдағы заң [4]., "Саяси партиялар туралы" 2002 ж. 15 шілдедегі заң [5] және басқа да заң актілері айқындайды. Қоғамдық бірлестіктер туралы заңның күші, діни бірлестіктерді қоспағанда, шетелдік және халықаралық коммерциялық емес, үкіметтік емес бірлестіктердің Қазақстан Республикасы аумағында құрылған және жұмыс істейтін құрылымдық бөлімшелерінің (филиалдары мен өкілдіктерінің) қызметіне таралады.

Қоғамдық бірлестіктер азаматтардың саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтары мен бостандықтарын іске асыру және қорғау, белсенділігі мен ынталылығын дамыту; кәсіби және әуесқойлық мүдделерін қанағаттандыру; ғылыми, техникалық және көркем шығармашылығын дамыту; адамдардың өмірі мен денсаулығын сақтау, айналадағы табиғи ортаны қорғау; қайырымдылық қызметке қатысу; мәдени-ағарту, спорттық-сауықтыру жұмыстарын жүргізу; тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау; патриоттық және адамгершілік тәрбие беру; халықаралық ынтымақтастықты кеңейту және нығайту; Қазақстан Республикасының заңдарында тыйым салынбаған өзге де қызметті жүзеге асыру мақсатында құрылып, жұмыс істейді.

Мақсаттары немесе іс-әрекеттері конституциялық құрылысты күштеп өзгертуге, Қазақстан Республикасының тұтастығын бұзуға, мемлекеттің қауіпсіздігін әлсіретуге, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық араздықты өршітуге бағытталған қоғамдық бірлестіктер құруға және олардың қызметіне, сондай-ақ заңдарда көзделмеген әскерилендірілген құрамалар құруға тыйым салынады.

Қазақстан Республикасы аумағында әскерилендірілген құбылымы, түрі, арнаулы айырым белгілері, гимндері, жалаулары, вымпелдері, ішкі тәртіп пен басқарудың ерекше шарттары, қаруы, соның ішінде қару іспеттес заттары бар әскерилендірілген құрамалар үлгісіндегі қоғамдық бірлестіктер құруға тыйым салынады. Басқа мемлекеттедің саяси

партиялары мен кәсіптік одақтарының, діни негіздегі партиялардың қызметіне, сондай-ақ саяси партиялар мен кәсіптік одақтарды шетелдік заңды тұғалар мен азаматтардың, шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың қаржыландыруына жол берілмейді. Азаматтардың денсаулығы мен рухани негіздеріне қастандық жасайтын қоғамдық бірлестіктер құруға және оның қызметіне, сондай-ақ тіркелмеген қоғамдық бірлестіктердің қызметіне жол берілмейді (Қоғамдық бірлестіктер туралы заңның 5-бабы).

Қоғамдық бірлестік Қазақстан Республикасы азаматтарының жарғы қабылданып, басқарушы органдар қалыптастырылатын құрылтай съезін (конференциясын, жиналысын) шақыратын, кемінде он адамнан тұратын тобының бастамасы бойынша құрылады.

Қазақстан Республикасында республикалық, аймақтық және жергілікті қоғамдық бірлестіктер құрылып, жұмыс істеуі мүмкін. Қазақстан Республикасы облыстарының жартысынан астамының аумағында өздерінің құрылымдық бөлімшелері (филиалдары мен өкілдіктері) бар бірлестіктер республикалық қоғамдық бірлестіктерге жатады. Қазақстан Республикасы облыстарының жартысынан азының аумағында өздерінің құрылымдық бөлімшелері (филиалдары мен өкілдіктері) бар бірлестіктер аймақтық қоғамдық бірлестіктерге жатады. Жергілікті қоғамдық бірлестіктерге Қазақстан Республикасының бір облысы шегінде жұмыс істейтін бірлестіктер жатады [4].

Қоғамдық бірлестік жарғының негізінде жұмыс істейді. Мұндай бірлестіктің қаражаты, егер оларды төлеу жарғыда көзделген болса, кіру жарналары мен мүшелік жарналардан; ерікті жарналар мен жиналған жылудан; жарғыға сәйкес дәрістер, көрмелер, спорттық және басқа шаралар, лотереялар өткізуден түскен түсімдерден; өндірістік және өзге де шаруашылық қызметтен алынған табыстан; заң актілерінде тыйым салынбаған басқа түсімдерден құралады. Қоғамдық бірлестікке қатысушылардың (мүшелерінің) осы бірлестіктерге өздері берген мүлікке, оның ішінде мүшелік жарналарға құқықтары жоқ. Олар өздері мүшелері ретінде қатысатын қоғамдық бірлестіктердің міндеттері бойынша жауап бермейді, ал аталған бірлестіктер өз мүшелерінің міндеттемелері бойынша жауап бермейді.

Саяси партия. Қоғамдық бірлестік түрлерінің бірі саяси партия болып табылады. Саяси партиялардың өмір сүруінің негізгі формальдық принциптері Қазақстан Республикасының Конституциясында айқындалған. Конституцияда идеологиялық және саяси әр алуандылық жарияланған. Сондықтан ҚР азаматтарының бірлесу бостандығына құқығы бар. Бұл тұста мемлекет мемлекеттік институттарды саяси партиялардан жоғары қойғандай болады. Сондықтан мемлекеттік органдарда саяси партияларды құруға жол бермейді [5].

ҚР азаматы бір ғана саяси партияның мүшесі бола алады. Мемлекеттік органдар мен жұмыс берушілерге азаматтардан қандай түрде болса да, оның ішінде ресми құжаттарда да, адамның қай партияның мүшесі екенін сұрауға талап етуге тыйым салынады. Саяси партияның мүшелігінде болу ҚР азаматының құқықтары мен бостандықтарын шектеуге негіз бола алмайды.

Саяси партияның қоғамда алатын орнына қатысты мемлекеттік идеология және оның мемлекетпен қатынасы бірнеше негізгі принциптерден тұрады. Олардың біреуін шартты түрде "партияның мемлекеттен бөлінуі" деп белгілеуге болады. Сырттай қарағанда, мемлекет саяси партияның мемлекеттен кез келген маңызды тәуелділігін алып тастауға тырысады. Мұндай саясат "саяси партияларға мемлекеттік органдардың функциясын жүктеуге және саяси партияларды мемлекеттік қаржыландыруға жол берілмейді" деген постулатпен бейнеленеді.

Саяси партия азаматтардың өз өкілдері арқылы мемлекеттік билікті жүзеге асыруға қатысуы арқылы ҚР азаматтарының еркін анықтауына және білдіруіне жәрдемдесуі тиіс. Мемлекет саяси партияларға мемлекеттік бақылау жасау тұжырымдамасын ұстанады. Мұндай бақылау қазақстандық юрисдикция шеңберінде ғана жүзеге асырылуы мүмкін. Сондықтан осы тұжырымдамаға сәйкес, біріншіден, саяси партиялардың жетекшілері ҚР аумағында болуға тиіс. Екіншіден, Қазақстан аумағында басқа мемлекеттердің саяси

партияларының, сондай-ақ тіркеуден өтпеген саяси партиялардың қызмет етуіне жол берілмейді.

Мемлекеттік идеологияның саяси партияны нақ әрі тек саяси ұйым ретінде түсінуі маңызды қағида болып табылады. Қазақстандық заң шығарушылар бұл принципті дәйектілікпен жүргізіп келеді. Қоғамдық бірлестіктер туралы заңның ережелерін жалғастыра келе, Саяси партиялар туралы заң азаматтардың кәсіби, нәсілдік, ұлттық, этникалық және діни белгілері бойынша саяси партиялар, әскерилендірілген саяси партиялар құруына, сондай-ақ мемлекеттік органдарда саяси партиялардың бастауын партия ұйымдарын құруға жол бермейді (5-баптың 8-тармағы). Мәселен, осыған байланысты басқа елдердегідей, Қазақстанда, мысалы, сыра әуесқойлары партиясын құру мүмкін емес.

Саяси партия саны 1000 адамнан кем емес, саяси партияның құрылтай съезін (конференциясын) шақыратын және облыстардың, республикалық маңызы бар қала мен астананың үштен екісінің атынан өкілдік ететін азаматтар тобының бастамасы бойынша құрылады (Саяси партиялар туралы заңның 6-бабының 1-тармағы). Қазақстан Республикасының жасы он сегізге толған азаматы саяси партияның мүшесі бола алады. Саяси партияға шетелдіктердің, азаматтығы жоқ адамдардың мүше болуына, сондай-ақ ұжымдық мүшелікке жол берілмейді. Әскери қызметшілер, ұлттық қауіпсіздік органдарының, құқық қорғау органдарының қызметкерлері және судьялар саяси партияда болмауға, қандай да болсын саяси партияға қолдау көрсетпеуге тиіс. Саяси партияға мүшелік ерікті, жеке және тіркелетін тәртіпте болады. Саяси партияға қабылдау жазбаша өтініш негізінде жүзеге асырылады. Саяси партияға мүше болу кәсіби, әлеуметтік, нәсілдік, рулық, ұлттық немесе діни белгілер бойынша, сондай-ақ жынысына және мүліктік жағдайына байланысты шектелмеуге тиіс. Саяси партияның мүшелері саяси партияның басшы органдарына сайлауға және сайлануға, саяси партия мен оның басшы органдарының қызметі туралы ақпарат алуға құқылы. Қайтыс болу, партиядан шығу, партиядан шығарылу, басқа партияға кіру, әскери қызметке қабылдану саяси партияға мүше болуды тоқтатуға негіз болып табылады. Әскери қызметке кірген жағдайда саяси партияға мүшелік автоматты түрде тоқтатылады.

Коммерциялық емес акционерлік қоғам. Заңдарда көзделген жағдайларда, акционерлік қоғам нысанында коммерциялық емес ұйым құрылуы мүмкін. Коммерциялық емес акционерлік қоғамда акционерлердің санына шек қойылмайды. Коммерциялық емес қоғамның жарғысында, жалпы мәліметтерден басқа, қоғамның коммерциялық емес ұйым болып табылатыны, дауыс беру рәсімі, дивидендтерді төлемеу туралы ереже және Акционерлік қоғамдар туралы заң мен өзге заң актілерінде белгіленген басқа да талаптар болуға тиіс.

Коммерциялық емес ұйымдар тек жай акцияларды шығаруға құқылы, бірақ өз акциялары бойынша дивидендтерді есептемейді және төлемейді. Коммерциялық емес ұйымдардың артықшылықты акциялар, облигациялар және бағалы қағаздардың өзге де түрлерін, сондай-ақ айырбасталатын жай акцияларды шығаруға құқығы жоқ. Коммерциялық емес акционерлік қоғам өзі шығаратын акцияларды сатып алуға опциондар жасаса алмайды [6].

Коммерциялық емес ұйым ретінде құрылған акционерлік қоғам шаруашылық серіктестік немесе кооператив болып қайта құрыла алмайды.

Қоғамдық қор. Азаматтар және (немесе) заңды тұлғалар ерікті мүліктік жарналар негізінде құрған, әлеуметтік, қайырымдылық, мәдени, білім беру және өзге де қоғамға пайдалы мақсаттарды көздейтін, мүшелігі жоқ коммерциялық емес ұйым қоғамдық қор деп танылады. Осы аталғандармен қатар, қор ғылыми мақсаттарда, азаматтардың денсаулығын сақтау, денешынықтыру мен спортты дамыту, азаматтардың рухани және өзге де материалдық емес қажеттіліктерін қанағаттандыру, азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, заңды мүдделерін қорғау, даулар мен жанжалдарды шешу, заң көмегін көрсету және басқа мақсаттарда құрылуы мүмкін.

Қоғамдық қор заңды тұлға болып табылады, азаматтық айналымда қордың органдары өкілдік етеді, оның дербес балансы және банктік шоты бар. Қоғамдық қордың қызметін АҚ және Коммерциялық емес ұйымдар туралы заң реттейді.

Қордың шаруашылық серіктестікке қатысудан, жарғыға сәйкес өткізілген дәрістерден, көрмелерден, спорттық және басқа шаралардан, лотереядан, шаруашылық қызметтен түскен кірістері өзге заңды кірістер ретінде танылуы мүмкін.

Қоғамдық қорды бір немесе бірнеше азаматтар және (немесе) заңды тұлғалар құруы мүмкін. Қоғамдық қор мемлекеттік тіркеуден өткен соң оның құрылтайшылары оның мүшелері болмайды. Қоғамдық қордың жарғысында, АҚ-ның 41-бабының 5-тармағында көрсетілген мәліметтерден басқа, қордың органдары туралы, қордың лауазымды адамдарын тағайындау және оларды босату тәртібі, ол таратылатын жағдайдағы қор мүлкінің тағдыры туралы нұсқаулар болуға тиіс.

Қорды құрған кезде құрылтайшылардың (құрылтайшының) шешімімен тұрақты жұмыс істейтін алқалы басқару органы - қордың атқарушы органы тағайындайтын қамқоршылық кеңесі құрылады, ол қор қызметінің оның жарғылық мақсаттарына сай келуіне бақылау жасайды, сондай-ақ қордың жарғысында бекітілген өзге де өкілеттіктерді жүзеге асырады. Жұбайлық және жақсы туыстық байланысы бар адамдар қордың қамқоршылық кеңесінің көпшілік мүшесі, сондай-ақ осы қордың штаттағы қызметкерлері бола алмайды (Коммерциялық емес ұйымдар туралы заңның 12-бабының 2-тармағы). Қамқоршылық кеңесі, әдетте, өз қызметін қоғамдық негізде жүзеге асырады.

Қоғамдық қор таратылғаннан кейін қалған мүлік оның жарғысында көзделген мақсаттарға жұмсалады. Егер басқа заңды тұлға да осы мақсатты көздейтін болса, онда қалған мүлік сыйға тарту шарты бойынша осындай заңды тұлғаның балансына беріледі. Егер таратылған қордың мақсаттарын мемлекет қана жүзеге асыратын болса, онда мүлік Қаржы министрлігінің тиісті органына беріледі. Таратылатын қордың мақсаттарына ұқсас мақсаттарды Қазақстанда бірде-бір ұйым жүзеге асырмайтын болса, онда қалған мүлік қоғамдық қордың құрылтайшылары арасында бөлінеді.

Тұтыну кооперативі. Тұтыну кооперативі - бұл қатысушылардың материалдық және өзге қажеттерін қанағаттандыру үшін өз мүшелерінің мүліктік (пайлық) жарналарын біріктіру арқылы жүзеге асырылатын азаматтардың ерікті бірлестігі. Пәтерлер меншік иелерінің кооперативтері, бағбандық, бақша және гараж кооперативтері тұтыну кооперативіне мысал болып табылады.

Тұтыну кооперативінің құқықтық жағдайын АҚ, Коммерциялық емес ұйымдар туралы заң және "Тұтыну кооперативі туралы" 2001 ж. 8 мамырдағы №І976 заң айқындайды [7].

Тұтыну кооперативі нақ өз қатысушыларының қажеттерін қанағаттандыру үшін құрылады. Мұндай қажеттер жеке адамның тұтынуымен шектелген, ал оларды қанағаттандырудың ақшалай нысаны болмайды. Бірақ бұл ережеден өзгешелік бар. Өндірістік кооперативтен өзгеше, тұтыну кооперативіндегі мүшелік оның қызметіне міндетті түрде енбекпен қатысуды талап етпейді. Әдетте, азамат, тұтыну кооперативінің мүшесі болып табылады. Алайда, заң актілерінде көзделген жағдайларда тұтыну кооперативіне заңды тұлғалар кіре алады. Тұтыну кооперативін екі және одан да көп азаматтар құруы мүмкін. Тұтыну кооперативінің атауы оның ұйымдық-құқықтық нысанын көрсетуге тиіс.

Жарғы тұтыну кооперативінің бірден-бір құрылтай құжаты болып табылады. Мұндай кооперативті құруда құрылтай шарты жасалмайды. Тұтыну кооперативі өз мүлкінің меншік иесі болып табылады. Тұтыну кооперативінің басқару органдары тұтыну кооперативі құрылтайшыларының қалауы бойынша анықталуы және аталуы мүмкін. Тұтыну кооперативінің басқару органдары жеке-дара және алқалы болуы мүмкін (мысалы, басқарма).

Тұтыну кооперативінің ерекшелігі - оның мүшелері жыл сайынғы баланс бекітілгеннен кейін пайда болған залалдарды қосымша жарналар төлеу арқылы үш ай ішінде

жабуға міндетті. Бұл міндеттерді орындамаған ретте кооператив несие берушілердің талабы бойынша сот тәртібімен таратылуы мүмкін.

Тұтыну кооперативі таратылған немесе кооператив мүшесі одан шыққан жағдайда, ол тұтыну кооперативінің мүлкінен өз үлесін өз жарнасына қарай бөліп алуға құқылы. Үлесті бөліп беру кооперативтің ақша қаражатынан ақшалай нысанда жүзеге асырылады. Егер бұрынғы пайшының үлесін төлеу үшін ақша қаражаты жеткіліксіз болса, онда кооператив өз мүлкін сатып, міндеттемесін осы қаржыдан өтеуге тиіс. Кооперативтен шығатын пайшының келісуімен үлес мүліктік нысанда бөлінуі мүмкін. Егер кооператив жарғысында өзгеше көзделмесе, тұтыну кооперативінің мүшесі қайтыс болған жағдайда оның мұрагерлерінің кооператив мүшелігіне бірінші кезекте қабылдану құқығы болады. Кооперативке қабылданған мұрагер қосымша пай салымын енгізбейді. Егер кооператив жарғысы оның қайтыс болған мүшесінің мұрагерін бірден қабылдауға жол бермесе, онда мұрагер мүліктегі қайтыс болған мүшенің пайына сай келетін ақшалай үлесін алады.

Діни бірлестік - бұл рухани қажеттерін қанағаттандыру үшін өз мүдделерінің ортақтығы негізінде, заң құжаттарында белгіленген, азаматтардың ерікті түрдегі бірлестігі.

Діни бірлестіктің құқықтық жағдайын Діни бірлестіктер туралы заң айқындайды. Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы заңдар тек заң актілерінен тұрады [8]. Бұлар АҚ, Коммерциялық емес ұйымдар туралы заң және Діни бірлестіктер туралы заң. Қазақстан Республикасының діни бірлестіктермен, олардың орталықтарымен және басқармаларымен, оның ішінде республика аумағынан тысқары тұрған әрі заңмен реттелмеген орталықтармен және басқармалармен қатынастары олар мен Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары арасындағы уағдаластықтарға сәйкес шешіледі. Діни бірлестікті құрамында кемінде 10 адам болатын азаматтар тобы құруы мүмкін. Тіркеуге ұсынылатын жарғыда (ережеде) мыналар көрсетілуі тиіс: діни бірлестіктің атауы, орналасқан жері және шегінде ол өз қызметін жүргізетін аумақ; ұстанатын діні, қызметінің мәні мен мақсаты; діни бірлестіктің құрылымы, қалыптасу тәртібі, оның басқару органдарының құзіреті және өкілеттік мерзімі; діни бірлестіктің құқықтары мен міндеттері; діни бірлестік мүлкінің құралу тәртібі; діни бірлестік жарғысына өзгертулер мен толықтырулар енгізу тәртібі; діни бірлестікті қайта ұйымдастыру мен тарату тәртібі.

Діни бірлестіктердің саяси партиялар қызметіне қатысуына немесе оларға қаржы жағынан қолдау жасауына жол берілмейді.

Республиканың екі немесе одан да көп облыстарының аумағында қимыл жасайтын діни басқармаларды (орталықтарды), бірлестіктерді, сондай-ақ олар құратын діни оқу орындарын, ғибадатханаларды және басқа да бірлестіктерді мемлекеттік тіркеуді Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі, ал жергілікті діни бірлестіктерді тіркеуді - аумақтық әділет органдары жүзеге асырады. Мемлекеттік тіркеу мерзімі дінтану және өзге сараптама жүргізу, сондай-ақ діни бірлестік берген құжаттар бойынша маманның қорытындысын алу қажет болғанда тоқтатыла тұрады. Діни бірлестік қызметінің дін оқытатын жағын айқындайтын құжаттар мемлекеттік органдарда тіркеуге жатпайды.

Діни бірлестіктер жанынан қайырымдылық жасау, діни әдебиеттерді және өзге де мәдени-ағартушылық қызметті зерделеп, тарату үшін азаматтар қоғамдары, бауырластықтары, басқа да бірлестіктері құрылуы мүмкін. Олардың өз жарғылары (ережелері) болады және қоғамдық бірлестіктер үшін белгілеген тәртіппен тіркеледі.

Рухани діни оқу орындары мен бірлестіктерін құруға, шетелдік азаматтардың және азаматтығы жоқ адамдардың миссионерлік қызметіне олар жергілікті билік органдарында тіркелгеннен кейін ғана және ол Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес келген жағдайда рұқсат етіледі.

Мемлекет діни бірлестіктерді қаржыландырмайды, егер оны пайдалану Қазақстан Республикасының заңдарына қайшы келмейтін болса, олар шетелдік діни орталықтардан, халықаралық миссионерлік және қайырымдылық қоғамдары мен қорларынан қаржылай және басқа материалдық жәрдем алуы мүмкін.

Діни бірлестік азаматтық заңдарда көзделген тәртіппен және негіздер бойынша таратылады. Діни бірлестік таратылатын ретте оның меншігінде болған мүлікке иелік ету бірлестіктің жарғысына (ережесіне) және қолданылып жүрген заңдарға сәйкес жүзеге асырылады. Діни бірлестіктерге тиесілі мінәжаттық мақсаттағы мүлікке несие берушілердің талаптары бойынша өтем салынбайды. Құқықтық мұрагерлер жоқ болған жағдайда мүлік мемлекет меншігіне көшеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының 27 желтоқсан 1994 жылғы № 269-ХІІ Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) // Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің Жаршысы. – 1994. – № 23-24 (21.01.2019 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен).
2. Қазақстан Республикасының Коммерциялық емес ұйымдар туралы 16 қаңтар 2001 жылғы № 142 Заңы // "Егемен Қазақстан". – 2001. - №16. (2018.05.07. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен).
3. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік мүлік туралы 1 наурыз 2011 жылғы №413-ІV Заңы // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы. - 2011. - № 5 (2582). - 42-қ. (2019.21.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен).
4. Қазақстан Республикасының Қоғамдық бірлестіктер туралы 31 мамыр 1996 жылғы № 3 Заңы // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы. - 1996. - № 8-966. (2018.24.05. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен).
5. Қазақстан Республикасының Саяси партиялар туралы 15 шілде 2002 жылғы № 344 Заңы // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы. - 2002. - №15. -153-қ. (2019.15.01. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен).
6. Қазақстан Республикасының Акционерлік қоғамдар туралы 13 мамыр 2003 жылғы № 415 Заңы // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы. - 2003. - № 10. - 55-қ. (2019.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен).
7. Қазақстан Республикасының Тұтыну кооперативі туралы 8 мамыр 2001 жылғы № 197 Заңы // "Егемен Қазақстан". – 2001. - № 97. (2015.29.10. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен).
8. Қазақстан Республикасының Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы 11 қазан 2011 жылғы № 483-ІV Заңы // "Егемен Қазақстан" 2011. - № 497-500 (26892). (2016.22.12. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен).

Д.С.Қабақбай

*Қайнар Академиясы «Құқықтану» мамандығының 4 курс студенті,
Мирзалиева А.А. з.ғ.м., аға оқытушы*

АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕРЗІМДЕРДІ ЕСЕПТЕУ ТӘРТІБІ МЕН ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа

Мерзім – бұл азаматтық заңнама белгілі бір құқықтық салдармен байланыстыратын құқықтар мен жүктелген міндеттер іске асырылатын уақыт кезеңі немесе сәт. Мерзімдер табиғаты бойынша оқиғалар деп аталатын фактілер санатына жатады, өйткені мерзімдердің аяқталуы объективті болып табылады. Мерзім жылдармен, айлармен, апталармен, күндермен және сағаттармен есептелетін күнтізбелік күнмен немесе уақыт ұзақтығының мерзімін анықтау арқылы анықталуы мүмкін, ал уақытты белгілі бір оқиғаларды көрсету арқылы анықтауға болады.

Түйін сөздер: мерзім, күнтізбелік күн, құқықтар мен міндеттер, оқиға, уақыт кескіні.

Аннотация

Срок – момент или период времени, в который должны реализовываться права и выполняться возложенные обязанности, с которым гражданское законодательство связывает определенные правовые последствия. Сроки по своей природе относятся к той категории фактов, которые именуются событиями, так как истечение сроков носит объективный характер. Срок может определяться календарной датой или истечением отрезка времени, который исчисляется годами, месяцами, неделями, днями и часами, также срок может определяться указанием на событие, которое неизбежно должно наступить.

Ключевые слова: срок, календарная дата, права и обязанности, событие, отрезок времени.

Abstract

Term - a moment or period of time in which the rights must be exercised and the assigned duties are fulfilled, with which civil law binds certain legal consequences. Dates, by their nature, belong to the category of facts that are called events, since the expiration of the dates is objective. The time limit can be determined by a calendar date or the expiration of a length of time, which is calculated in years, months, weeks, days and hours, and the time limit can also be determined by indicating an event that must inevitably occur.

Keywords: date, calendar date, rights and obligations, event, length of time.

Кез келген түрдегі құқықты жүзеге асыру құқылы болып табылатын тұлғаның мүддесін тікелей қозғап қоймай, сонымен қатар басқа тұлғалардың мүдделерін, тұтастай алғанда бүкіл қоғамның мүддесін қамтиды. Сондықтан, азаматтық құқықтарды жүзеге асыру мерзімдерін анықтау барысында, заң мұндай мерзімдердің ақылға қонымды мөлшерін есептей отырып, қоғамдағы қоғамдық және жеке мүдделердің үйлесімділігі қағидасына сүйенеді. Мысалы, сенімхаттың үш жылдық әрекет ету мерзімі, негізгі шартты жасасудың бір жылдық мерзімі, тауар жеткізілімі шарты бойынша қайшылықтарды реттеу үшін отызкүндік мерзім және т.б. Көптеген жағдайда, азаматтық құқықтың диспозитивтік бағытын көрсете отырып, тараптар мерзімдердің мөлшерін өздері дербес анықтайды. Ал мерзімдерді анықтау, мерзім ағымының басталуы, мерзімнің аяқталуын анықтау тәртібіне келетін болсақ, онда оларға қатысты заңмен бірыңғай императивтік ережелер белгіленген.

Азаматтық заңда мерзімді есептеуге байланысты арнайы белгілеген тәртіп бар (Азаматтық кодекстің 6-тарауы) Азаматтық кодекстің 172-бабына сәйкес, мерзім күнтізбелік күнмен немесе сөзсіз болуға тиісті оқиғамен байланыстырылады. Осы бапта мерзімді тағайындау жолдары белгіленген, мысалға бұл сәтті көрсететін уақыт (күнтізбелік күн), белгілі уақыт кезеңі (жылдар, айлар, күндер, сағаттар) және сөзсіз болуға тиісті оқиға дер едім. Құқықтарды жүзеге асыру мен міндеттемелерді орындаудың мұндай мерзімдері белгіленген күннен басталады (мысалы: навигацияның басталуы мен аяқталуы және тағы басқалары). Яғни уақыт кезеңімен белгіленген мерзімнің басталуы, уақыт кезеңімен белгіленетін мерзімнің өтуі күнтізбелік күннен немесе мерзімнің басталуы белгіленген оқиға болғаннан кейінгі келесі күннен басталады [1, 462 б.].

Егер мерзім кезеңмен белгіленсе, құқықты жүзеге асыру мен міндеттемені орындау мерзімі аяқталғанға дейінгі уақыттың кез-келген сәтінде орындала беруі мүмкін. Мысалы: мұрагер мұра ашылған сәттен бастап алты ай ішінде мұраны қабылдау немесе одан бас тартуға шешім алуға құқылы.

Сөзсіз болуға тиісті оқиғаның салдары мерзімді белгілеуді талап етеді, мәселен, бұған азаматтың қайтыс болуын айтуға болады. Азамат қайтыс болған күнен бастап мұрагерлердің құқығы пайда болады және сол сәттен бастап мұраны иелену немесе бас тарту құқығына ие және т.б. [2, 156 б.].

Күнтізбелік күнмен көрсетілген мерзімді қолдану белгіленген уақыт мерзімінің басталғанын білдіреді. Дейтұрғанымен, мерзім белгілі бір кезеңді қамтитын болған жағдайда оны есептеу тәртібі заңға сәйкес белгіленеді.

ҚР АҚ-тің 173-бабына сәйкес, уақыт кезеңімен белгіленетін мерзімнің өтуі күнтізбелік күннен бастап немесе мерзімнің басталуы белгіленген оқиға болғаннан кейінгі келесі күннен басталады. Бұл мерзімнің өтуі затты тапсырған күннен емес, ертеңінен бастап есептеледі.

Мерзімді дұрыс есептеу үшін оның басталу сәтін ғана емес, аяқталу мерзімін де нақты айқындап алудың маңызы зор болып табылады. Мерзімді есептеу мерзімді бастаған күннің келесі күні басталса, аяқталу сәті мерзім басталған айдың немесе аптаның соңғы күндерімен есептеледі [3, 559 б].

ҚР АҚ-тің 174-бабына сәйкес, уақыт кезеңімен белгіленетін мерзімнің аяқталуы былайша тұжырымдалған:

жылдармен есептелетін мерзім-мерзімнің соңғы жылының тиісті айы мен күнінде бітеді. Жарты жылмен есептелетін мерзімге айлармен есептелетін мерзімнің ережелері қолданылады;

жыл тоқсандарымен есептелетін мерзімге айлармен есептелетін мерзімнің ережелері қолданылады. Бұл орайда бір тоқсан үш айға тең деп есептеледі, ал тоқсандарды есептеу жыл басынан бастап жүргізіледі;

айлармен есептелетін мерзім- мерзімнің соңғы айының тиісті күнінде бітеді;

жарты аймен белгіленетін мерзім-күндермен есептелетін мерзім ретінде қаралады да, он бес күнге тең болып есептеледі. Егер айлармен есептелетін мерзімнің аяқталуы тиісті күн саны жоқ айға тура келсе, мерзім сол айдың соңғы күнінде бітеді;

апталармен есептелетін мерзім – мерзімнің соңғы аптасының тиісті күнінде бітеді [4].

Кейде айдың аяқталуы әртүрлі келеді, мәселен, бір жылы ақпан айы 29-ында болуы мүмкін, кейінгі жылы ондай болмауы мүмкін немесе мерзім басталған айдың 31-болуы мүмкін, ал ол біткенде 30-ы болуы мүмкін, ондайда тиісті айдың соңғы күні біткенде мерзім аяқталған деп есептеледі.

Егер мерзімнің соңғы күні жұмыс істемейтін күнге тура келсе, содан кейінгі ең таяу жұмыс күні мерзімнің аяқталған күні болып есептеледі.

Мерзімнің бітуімен белгілі бір дәрежеде заңдық салдарға байланысты, заң әрекетті мерзімінің соңғы күнінен аяқталу керектігін міндеттейді. ҚР АҚ-тің 176-бабының талаптарына сәйкес, егер мерзім қандай да бір әрекет жасауға белгіленген болса, ол әрекет мерзімнің соңғы күніндегі сағат жиырма төртке дейін орындалуы мүмкін, мысалы: қарыздарды беру, мұрагердің мұраға ие болуы). Мекемелер мен ұйымдардағы аяқталуға тиісті әрекеттерді бұл ережеге бағындыру қиындау болып келеді, өйткені, мұндай ұйымдар мен мекемелерде жұмыстың тоқтатылуы олардың жұмысты ресми тоқтатуымен есептеледі немесе кейбір мекемелер жұмыс күні бітпесе де операцияларын белгілі бір уақытта тоқтатып тастайды, айталық, нотариалдық кеңсе депозитке ақша салуды қабылдауды күндізгі сағат 12-де аяқтайды.

Мерзімнің соңғы күніндегі сағат жиырма төртке дейінгі поштаға, телеграфқа немесе өзге де байланыс мекемесіне тапсырылған жазбаша мәмілелер мен хабарлама мерзімінде жасалған болып саналады. Мұндай әрекеттерді жасауда соңғы күнінің мерзімі жергілікті уақытпен есептеледі (АҚ-тің 176-бабы).

Азаматтық құқықтарды жүзеге асыру және азаматтық міндеттерді орындау мерзімдері. Азаматтық құқықтарды жүзеге асыру мерзімі деп – субъективтік құқықтарды иеленушінің субъективтік құқықтарын жүзеге асыру. Көбінесе ол - заңмен немесе нормативтік актілермен бекітіледі, бірақ жақтардың келісімен де қарастырылуы мүмкін. Бұл мерзімдер, өз кезегінде, азаматтық құқықтарды жүзеге асыру мерзімі, талаптық, кепілдік мерзімдер, пайдалану, қызмет, жүзеге асыру, сақтау, көлік мерзімдері болып бөлінеді.

Азаматтық құқықтардың болу мерзімдері – бұл субъективтік құқықтардың уақытта әрекет ету мерзімі. Оларды ерекше топқа бөлу, мерзімсіз құқықтармен, мысалы, меншік құқығы, авторлық құқық, тұрғын үйді жалдау құқығы т.б. және белгісіз мерзімге әрекет ету құқықтары, мысалы, белгісіз мерзімге бекітілген жалдау шарты бойынша мүлікті пайдалану

құқығы әрекет ету шектеру уақытпен шектелген субъективтік құқықтардың бар болуымен байланысты.

Осылай, сенімхат 3 жылдан артық емес мерзімге берілуі мүмкін, шығармаға патент әрекетінің мерзімі жиырма жылмен шектелген, авторлық құқық автордың барлық өмірі және оның өлімінен кейін (мерзімсіз қорғалатын авторлық құқылықтан басқа) әрекет етеді және т.б.

Субъективтік құқықтардың уақытша әрекетін шектеуді еңгізудің себептері әртүрлі сипатталады, дегенмен, бұл көбінесе тұлғаның мүдделерінің тұтастай қоғам мүдделерімен сәйкес келуінің қажеттілігімен қамтамасыз етіледі.

Субъективтік құқықтардың болу мерзімінен мерзімдері ажырату қажет. Олар, сонымен өкілетті тұлғаға қатаң анықталған ұйымдастыру үшін өкілетті тұлғаға қатаң анықталған уақыт береді. Дегенмен, егер құқықтардың мерзімдері осу құқықтардың қалыпты жалғасуын аңқтаса, онда мерзімдер орындалмауы немесе орындалуы қажетті емесе жағдайларда субъективтік құқықтардың алдын ала тоқтатылуын тағайындайды. Осылай, тұрғын үйде жалға алушының ұзақ уақыт болмауы, егер де ол жалға алу шартында көзделген болса, жалға алу шартын тоқтатудың негізі болып табылады.

Сонымен қатар бұл мәселені Евтых Р.А. өз мақаласында терең зерттеп, өз ой-пікірін ашық көрсетеді [5, 20 б.].

Субъективтік құқықтардың болу мерзімінен мерзімдердің айырмашылығы, өкілетті тұлғамен жүзеге асырылуы қажетті шарттар негізінде болуы мүмкін субъективтік құқықтарды ғана қарастырады.

Азаматтық құқықта мерзімдерге қатысты пікірлер көп емес. Талаптық мерзім - өкілетті тұлғаның міндетті тұлғаға олардың арасындағы болған түсініспеушілікті реттеу мақсатында өзінің бұзылған құқықтарын сотқа дейін қорғауға құқылы, ол кейінде міндетті мерзім аралығы. Бұл ережені ерікті түрде шешілуі мүмкін, бұзылған құқықты қорғау туралы мәселелер және тараптар арасында дау болмаған, істің мән жайы анық болған жағдайларда бұзылған азаматтық құқықтарын қалпына келтіруді және өндірістік емес процессуалдық шығындарды азайтумен, заң шығарушының соттық істердің санын қысқартуға тырысуы негізделеді.

Тауарларды ауыстыру туралы немесе кемшіліктерін жою туралы претензиялық талаптарын жеткізушіге кредитормен кемшіліктерді бекіту үшін, ұзақ пайдаланушыға немесе сақтауға арналған тауарларға қатысты заңмен, сонымен қатар, стандарттармен, техникалық жағдайлармен немесе шартпен одан да ұзақ мерзімдер қарастырылуы мүмкін. Былайша айтқанда, кепілдік болып табылатын көрсетілген мерзім ішінде бұйымды ауыстыру және барлық кемшіліктерді өз есебінен жоюға міндеттенеді және бұйымдық қызметті қарсылықсыз орындағаны үшін борышкер кепілденеді.

Заң бойынша, кепілдік мерзімдер бұйымды қабылдау кезінде байқалмайтын, бірақ оны пайдалану сақтау, өндеу, эксплуатациялау және т.б. үрдістер кезінде кемшіліктерден қорғау үшін бекітіледі.

Кей жағдайда кепілдік күнтізбелік мерзімге емес, басқа да тәсілдермен, мысалы, кепіл машинаның километр жүргізуімен беріледі.

Кепілдік – заңмен қарастырылғандай басқа да сипаттағы мерзімдер, мысалы, пайдалану, сақтау, өндеу. Осыған байланысты олар негізінен жеке топтарға бөлінбейді және әдебиеттерде кепілдік мерзімдердің түрлері ретінде қарастырылады.

Осыған байланысты, олар ерекшеліктерге ие бола отырып, ерекше құқықтың салдарларға әкеліп соғады. Солай, уақыт өте келе пайдалану қасиетін жоғалтатын тауарларға, химияның тұрмыстық бұйымдарға, медициналықтарға, иіс су – косметикалық тауарларға, азық-түліктерге қатысты пайдалану мерзімі бекітіледі. Пайдалану мерзімі өтіп кеткен тауарларды сату тыйым салынады. Тауарлардың пайдалану мерзімі оны жасаған күннен бастап есептелеу және тауарды пайдаланудың жарамдылығы уақыт кезеңі мен, немесе күнмен анықталады [6, 92 б.].

Пайдалану мерзіммен дайындаушы тұтынушыға тауарды мақсатқа сай пайдалануын қамтамасыз етуге немесе оның кесірінен болған кемшіліктері үшін жауапкершілікке тартылуға міндетті – тауардың қызмет мерзімімен ұқсас. Дегенмен, егер де мерзім нормативтік-техникалық құжаттармен анықталады, онда қызмет мерзімі дайындаушылардың өздерімен немесе тұтынушылард мен келісе отырып бекітіледі. Тауардың қызмет мерзімі оны тұтынушыларға сатан күннен бастап есептеледі, ал егер де оны бекіту мүмкін болмаса, дайынлған күннен бастап.

Әрекеттегі заңдылық бойынша кепілдік мерзімге мағынасы жағынан сәйкес келмейтін ерекше мағыналы мерзімдер - сақтау, өңдеу, санау, т.б. мерзімдер.

Міндеттерді орындау мерзімдері. Азаматтық құқықтарды жүзеге асыру мерзімдерімен азаматтық міндеттерді орындау мерзімдері тығыз байланысты. Міндеттерді атқару мерзімі, яғни заңдармен, әкімшілік актілермен немесе шартпен қарастырылуы мүмкін борышкер белгілі бір әрекеттерді жасауға міндетті немесе, керісінше орындалуыныңбас тарту мерзімі.

Міндеттерді орындауды жалпы және жеке мерзім деп бөлеміз. Жалпы мерзім - міндеттерді орындаудың барлық кезеңін қамтиды. Ондай жалпы мерзімдер жақтардың келісімімен жеткізу мерзімі болады, мысалы, 2003 ж. жалпы мерзім шегінде азаматтық құқық қатынастарының қатысушылары міндетті орындаудың жеке мерзімі туралы келісіуне болады. Осылай, жеткізу кестелерінде тауардың нақтыланатын жеке партияларын жеткізудің мерзімдері жеткізу шартында жиі ескертіледі. Шартта жұмыстық және т.б. жеке этаптарын аяқтау мерзімдері қарастырылуы мүмкін. Борышкер жақтан міндеттерді орындау жалпы мерзімді ғана орындау емес, сонымен қатар, жақтармен бекітілген аралық мерзімдерді орындау жатады. Заң міндеттерді алдын ала орындаудың мүмкінділігіне қатысты жауапкершілігі мерзімінен арнайы ережелерді қамтиды.

Мерзімдерді анықтау әдісі әртүрлі болып келеді. Олар: 1) күнтізбелік күн; 2) жылдармен, айлармен, апталармен, күндермен немесе сағаттармен есептелетін уақыт кезеңі; 3) міндетті түрде туындайтын оқиғаны белгілеу (ҚР АҚ-тің 172-бабы).

Күнтізбелік күнмен мерзімді анықтау тараптардың келісімімен шартта анықталады. Бұл мерзімнің ішінде нақты міндеттемелердің борышқормен орындалуы белгіленеді.

Жекелеген жағдайларда заң белгілі болып табылатын міндеттерге күнтізбелік күнді қолданады. Мерзімді анықтаудың ең кең таралған әдісі болып жылдармен, айлармен, апталармен, күндермен (кейде сағаттармен) есептелетін уақыт кезеңін белгілеу болып табылады. Мұндай мерзімдер заңмен де, тараптардың келісімімен де көзделуі мүмкін.

Міндетті түрде туындайтын оқиғаны көрсете отырып мерзімді анықтаудың зор маңызы бар, мысалы, су көлігі арқылы тасымалдау міндеттемелерінде қызметі навигацияның ашылу және тоқтатылу уақытымен байланысты. Навигациялық кезеңнің ұзақтығы әр жылы біркелкі болмайды, өйткені, ол бізге белгілі болғандай, табиғат жағдайларына байланысты болады.

Азаматтық құқық нормаларымен мерзімдерді анықтаудың өзге әдістеріне жол берілген. Мәселен: 1) міндеттемені орындау мерзімі анықталмаған; 2) ол талап ету сәтімен анықталған (яғни, орындалуын несие беруші талап етсе).

Екі жағдайда да міндеттеменің орындалу уақыты туралы мұндай шешім тараптармен саналы түрде, өзара келісім бойынша жол беріледі.

Мерзімнің басталған сәтін анықтау әдісі. Мерзім ағымының басталуын анықтаудың үлкен тәжірибелік мәні бар, өйткені одан есептеудің дұрыстығы, және оның аяқталуын белгілеу, сонымен қатар осы не басқа мерзімнің пайда болуымен байланысты пайда болуы мүмкін белгілі бір заңи салдардың туындауы да осыған келіп тіреледі. ҚР АҚ-тің 173-бабына сәйкес, уақыт кезеңімен белгіленетін мерзімнің өтуі күнтізбелік күннен немесе мерзімнің басталуы белгіленген оқиға болғаннан кейінгі келесі күннен басталады. Бұл анықтамадан туындайтыны – уақыт кезеңімен анықталған мерзімдер үшін ғана мұндай ереженің тәжірибелік маңызы бар екендігін білдіреді. Сәйкесінше, уақыт кезеңімен анықталатын мерзімнің басталуы:

Күнтізбелік күн (күнтізбелік сағат);

Міндетті түрде туындайтын оқиғаға байланысты болуы мүмкін (мысалы, адамның қайтыс болуы, қыстың басталуы және т.б.).

Мерзімнің аяқталуын анықтау тәртібі жылдармен, айлармен, апталармен, күндермен есептелетін мерзімдер үшін заңмен белгіленген. Бұл тәртіп ҚР АҚ-тің 174-176 баптарында белгіленген. Жылдармен есептелетін мерзім - мерзімнің соңғы жылының тиісті айы мен күнінде бітеді.

Жарты жылмен есептелетін мерзімге айлармен есептелетін мерзімнің ережелері қолданылады. Жыл тоқсандарымен есептелетін мерзімге айлармен есептелетін мерзімнің ережелері қолданылады. Бұл орайда бір тоқсан үш айға тең деп есептеледі, ал тоқсандарды есептеу жыл басынан бастап жүргізіледі. Айлармен есептелетін мерзім - мерзімнің соңғы айының тиісті күнінде бітеді. Жарты аймен белгіленетін мерзім күндермен есептелетін мерзім ретінде қаралады да, он бес күнге тең болып есептеледі.

Егер айлармен есептелетін мерзімнің аяқталуы тиісті күн саны жоқ айға тура келсе, мерзім сол айдың соңғы күнінде бітеді.

Апталармен есептелетін мерзім - мерзімнің соңғы аптасының тиісті күнінде бітеді.

Егер мерзімнің соңғы күні жұмыс істемейтін күнге тура келсе, содан кейінгі ең таяу жұмыс күні мерзімнің аяқталған күні болып саналады. Егер мерзім қандай да бір әрекет жасауға белгіленген болса, ол әрекет мерзімнің соңғы күніндегі сағат жиырма төртке дейін орындалуы мүмкін. Алайда, егер бұл әрекет ұйымда жасалуға тиіс болса, онда мерзім осы ұйымда белгіленген ережелер бойынша тиісті операциялар тоқтатылған сағатта бітеді [7, 232 б.].

Мерзімнің соңғы күніндегі сағат жиырма төртке дейін поштаға, телеграфқа немесе өзге де байланыс мекемесіне тапсырылған жазбаша мәлімдемелер мен хабарламалар мерзімінде жасалған болып саналады.

Шын мәнінде жіберілген құжаттар мекемеге белгіленген мерзім өткеннен кейін келіп түседі, бірақ пошта немесе телеграф арқылы құжаттарды жөнелту жіберілген күні тиісті ұйыммен жүзеге асырылған операцияларға теңестіріледі. Бұл ереже жалпы сипатта көрініс табады, сондықтан, ол тек сот органдарының қызметіне ғана емес, соның ішінде барлық кәсіпорындар мен мекемелерге де қатысы бар. Бірақ бұл ереже азаматтар арасындағы қатынастарға қолданылмайды. Өйткені, ҚР АҚ-тің 175-бабына сәйкес, Егер мерзімнің соңғы күні жұмыс істемейтін күнге тура келсе, содан кейінгі ең таяу жұмыс күні мерзімнің аяқталған күні болып саналады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Брагинский М.И., Витрянский В.В. *Договорное право: Общие положения.* – М.: Статут, 1997. – 682 с.
2. Жайлин Ф.А. *Қазақстан Республикасының азаматтық құқығы: Оқулық. Ерекше бөлім.* – Алматы: Заң әдебиеті, 2007. – 264 б.
3. *Гражданское право: Учебник / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого.* – В 3-х томах. – М.: Проспект, 2005. – Т. 1. – 765 с.
4. *Қазақстан Республикасының 27 желтоқсан 1994 жылғы № 269-ХІІ Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) // Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің Жаршысы.* – 1994. – № 23-24 (21.01.2019 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен).
5. Евтых Р.А. *Понятие и значение сроков в гражданском праве // Куб ГАУ.* – 2015. – № 106 (02). – С. 18-25.
6. Пиляева В.В. *Гражданское право в вопросах и ответах.* – М.: ТК Велби, 2004. – 134 с.
7. *Гражданское право. Сборник статей. Общая часть: Учебное пособие / Под ред. Диденко А.Г.* – Алматы: Нур-пресс, 2006. – 432 с.

ДОГОВОРНЫЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВЕННЫЕ ПРАВООТНОШЕНИЯ: ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ

Аннотация

Договорное обязательственное правоотношение (обязательство) есть обусловленная договором и взаимовыгодным имущественным интересом относительная правовая связь между кредитором и должником, в силу которой должник обязан совершить в пользу кредитора определенное действие, как-то: передать имущество, выполнить работу, оказать услугу, внести вклад в совместную деятельность, уплатить деньги и т.п., либо воздержаться от определенного действия, а кредитор имеет право требовать от должника исполнения его обязанности в полном соответствии с условиями договора и содержанием обязательства под угрозой применения мер гражданско-правовой защиты и ответственности.

Ключевые слова: договор, обязательство, обязательственное правоотношение, кредитор, должник.

Аңдатпа

Келісімшарттық міндеттемелер (міндеттеме) - бұл кредитор мен борышкер арасындағы шарт пен өзара тиімді мүлік мүддесі көзделген салыстырмалы құқықтық қатынастар, оның негізінде борышкер несие берушінің пайдасына белгілі бір әрекеттерді орындауға міндетті, мәселен: мүлікті беру, жұмыстарды орындау, қызметті көрсету, бірлескен қызметке үлес қосу, ақшаны төлеу және т.с.с. немесе белгілі бір іс-әрекеттерден бас тарту және кредитор борышкердің өз міндеттерін келісімшарт талаптарына және азаматтық құқықтық қорғау шаралары мен жауапкершілікті қолдану арқылы тәуекелге ұшыраған міндеттемелердің мазмұнына толық сәйкес орындауын талап етуге құқылы.

Түйін сөздер: шарт, міндеттеме, міндеттемелік құқықтық қатынас, кредитор, борышкер.

Abstract

The contractual obligation relationship (obligation) is a relative legal relationship between the creditor and the debtor stipulated by the contract and mutually beneficial property interest, by virtue of which the debtor is obliged to perform a certain action in favor of the creditor, such as: transfer property, perform work, provide a service, contribute to joint activities, pay money, etc., or refrain from a certain action, and the creditor has the right to require the debtor to perform his duties in full compliance with the terms of the contract and the content of the obligation at risk application of measures of civil legal protection and liability.

Keywords: contract, obligation, obligation relationship, creditor, debtor.

В юридической литературе проводятся различные классификации обязательств (регулятивные и охранительные, положительные и отрицательные, основные и акцессорные, простые и сложные, личностные и безличностные, обычные и фидуциарные, монообязательства и обязательства со множественностью лиц, долевыe и субсидиарные, первичные (исходные, прямые) и регрессные, обязательства с определенным предметом и обязательства с неопределенным предметом (альтернативные и факультативные), обычные (защищаемые иском) и натуральные, делимые и неделимые, родовые (генетические) и индивидуальные (специальные), денежные и иные, секундарные и полные (полносоставные), обычные обязательства по достижению результата и обязательства по приложению максимальных усилий и т.д. [1, с. 7].

Нетрудно заметить, что почти все эти виды классификаций так или иначе связаны с субъектами, объектами и содержанием обязательства, то есть с элементами самого обязательства.

Единственной классификацией обязательств, выходящей за рамки самого обязательства, является деление обязательств на договорные и внедоговорные, ибо оно основано на различных основаниях возникновения, изменения и прекращения обязательств, то есть на различных юридических фактах. Грубо говоря, это деление на договор и остальные юридические факты, договор и не договор, на обязательства, возникающие из договора, и обязательства, возникающие не из договора [2].

В Гражданском кодексе РК прямо указано, что обязательства возникают из договоров и других сделок вследствие причинения вреда, неосновательного обогащения, а также из иных оснований, указанных в ГК РК.

В теории гражданского права нет единого мнения о сущности гражданско-правового договора, его соотношении с иными сделками и самим обязательственным правоотношением.

Так, Д.И. Мейер признавал договор источником обязательства в том смысле, что право на чужое действие вытекает непосредственно из взаимного соглашения известных лиц, а не из определения закона. По мнению ученого, договор - это соглашение воли двух или нескольких лиц, которое порождает право на чужое действие, связанное с юридическим (имущественным) интересом. Одна сторона дает обещание совершить указанное в договоре действие, а другая сторона принимает это обещание [3, с. 370].

Известный юрист-цивилист К.П. Победоносцев писал: «Чтобы установить юридическое отношение, необходимо связать чужую волю, получить возможность управлять чужими действиями, верно рассчитывать на него, иметь на него требование. Эта цель достигается посредством договора, сделки, в силу которой один человек получает власть над действием другого человека и право требовать этого действия, а другой, по собственному согласию, связывает свою волю и ставит часть своей деятельности в обязательственное отношение к первому» [4, с. 312].

В.И. Синайский отмечал: основную роль в системе оснований возникновения обязательств играет договор как юридический акт свободной и сознательной воли сторон, направленный на возникновение обязательства. Ученый подчеркивал, что российское законодательство смешивает договоры и обязательства, в то время как эти понятия необходимо различать: договор является одним из оснований возникновения обязательств (наряду с правонарушениями и иными основаниями), но не самим обязательством [5, с. 308].

Г.Ф. Шершеневич называл договором «соглашение воли двух или более лиц, направленное к установлению, изменению или прекращению юридического отношения». Ученый отмечал, что «в громадном большинстве случаев договор направлен к установлению обязательственного отношения, так что договор и обязательство чаще всего находятся в связи как причина и следствие... Обязательства могут иметь в своем основании не договор, а другой юридический факт, правонарушение, неосновательное обогащение... Наше законодательство... смешивает договор с обязательством» [6, с. 69].

И.Б. Новицкий и Л.А. Лунц отмечали, что Кодекс указывает на договор как на разновидность двусторонних сделок. Поскольку сделка есть вид юридических фактов, то и договор также является одним из видов юридических фактов. Всякая сделка содержит в себе выражение воли, направленной на установление, изменение или прекращение какого-либо правоотношения. Договор - это соглашение двух или нескольких лиц об установлении, изменении или прекращении гражданских прав и обязанностей, правоотношения (обязательства) [7, с. 94].

Многие советские и современные цивилисты рассматривают договоры как сделку, правоотношение и юридический документ, придавая при этом особое значение договору как юридическому факту.

Так, проф. О.С. Иоффе писал: «Помимо того, что договор равнозначен соглашению, совершаемому в целях установления, изменения или прекращения гражданского правоотношения, иногда под договором понимается самое гражданское правоотношение, возникающее из такого соглашения, а в некоторых случаях термином «договор» обозначают документ, фиксирующий факт установления обязательства по воле участников» [8, с. 385]. Известный цивилист считал, что попытки определить содержание договора с помощью условий и вытекающих из него прав и обязанностей ошибочны и объясняются смешением договора как юридического факта с самим договорным обязательством: «Права и обязанности образуют содержание обязательства, но не породившего его договора, а совокупность условий составляет содержание соглашения, но не обязательства, которое из него возникло. Подобно тому, как несоединимы в одном понятии юридический факт и его правовые последствия, исключено образование единого понятия договорного соглашения и договорного обязательства». Договор как акт волевого характера предопределяет конкретное содержание правомочий и обязанностей участников создаваемых им правоотношений [8, с. 28].

Известный теоретик права проф. М.Н. Марченко подчеркивает, что современные цивилисты термином «договор» определяют юридический факт, само договорное обязательство и, наконец, документ, в котором закреплён факт установления обязательственного правоотношения, обращая при этом особое внимание на договор как юридический факт. Под содержанием договора понимаются материальные, формальные (формально-юридические) и иные условия, благодаря которым достигается соглашение сторон по поводу того или иного предмета договора на основе таких принципов, как законность, конституционность, свобода договора, справедливость, оптимальный баланс частных и публичных интересов, соответствие условий договора требованиям нравственности. Несмотря на многозначность индивидуального договора (как юридического факта, обязательственного правоотношения, документа), индивидуальные договоры рассматриваются прежде всего как юридические факты. Договорные юридические факты представляют собой специфическую юридическую и фактическую программу будущей деятельности участников договора [9, с. 126].

Проф. В.П. Мозолин отмечает, что в советской юридической литературе термин «договор» использовался в четырех значениях: как соглашение, как документ, как обязательственное правоотношение и как интегрированное (комплексное) понятие. Будучи встречным совпадением воли сторон, соглашение определяет модель поведения кредитора и должника в возникающем договорном правоотношении. Эта модель имеет для сторон обязательный характер, поскольку обеспечивается соответствующими юридическими санкциями. Под договором следует понимать лишь ту группу соглашений, которая направлена на установление обязательственных правоотношений. Соглашение сторон на изменение или прекращение существующих договорных отношений необходимо именовать соглашением, а не договором [10, с. 167]. Договорное обязательство возникает по воле равноправных сторон на основании соглашения между ними, имеет имущественный характер, обслуживает экономические интересы, является разновидностью относительных гражданско-правовых отношений. Как интегрированное (комплексное) понятие договор включает в себя не только соглашение о возникновении договорного обязательства, но и форму этого обязательства, а также само договорное обязательство (до момента его прекращения).

В учебнике гражданского права под редакцией проф. В.П. Мозолина констатируется, что договор занимает ведущее место среди остальных оснований возникновения обязательств и является лучшей правовой формой, позволяющей сторонам точно фиксировать при заключении договора свои имущественные интересы и требовать в дальнейшем их осуществления. Договор является не только юридическим фактом, влекущим возникновение обязательства, но и эффективным правовым средством регулирования отношений между сторонами [10, с. 620].

Проф. Е.А. Суханов также обращает внимание на многозначность понятия «договор» в гражданском праве России. Во-первых, договор определяется как совпадающее волеизъявление (соглашение) его участников (сторон), направленное на установление либо изменение или прекращение определенных прав и обязанностей. С этой точки зрения он является сделкой - юридическим фактом, главным основанием возникновения обязательственных правоотношений. Исходя из этого, всякая двух- или многосторонняя сделка считается договором (п. 1 ст. 148 ГК РК), а сами договоры регулируются соответствующими правилами о сделках (п. 2 ст. 378 ГК РК). Во-вторых, понятие договора применяется к правоотношениям, возникшим в результате заключения договора (сделки), поскольку именно в них существуют и реализуются субъективные права и обязанности сторон договора. В-третьих, договор часто рассматривается и как форма соглашения (сделки) - документ, фиксирующий права и обязанности сторон. Основным юридический (гражданско-правовой) эффект договора заключается в появлении связанности его контрагентов соответствующим обязательственным правоотношением. Права и обязанности контрагентов по договору суть их права и обязанности как сторон обязательства и составляют содержание последнего, тогда как сделка лишь определяет эти права и обязанности. Исполнение сторонами договорных условий есть не что иное, как исполнение обязательства [11, 34].

В коллективном научном труде проф. Н.Д. Егоров подчеркивает: в юридической науке «под договором понимают и юридический факт, лежащий в основе обязательства, и само договорное обязательство, и документ, в котором закреплен факт установления обязательственного правоотношения» [12, с.50]. Ученый замечает, что иногда в содержание договора включают права и обязанности сторон. Между тем права и обязанности сторон составляют содержание обязательственного правоотношения, основанного на договоре, а не самого договора как юридического факта, породившего это обязательственное правоотношение [13, с. 103].

По утверждению М.И. Брагинского и В.В. Витрянского, еще с римских времен договор рассматривается как: 1) основание возникновения правоотношения, 2) само правоотношение, возникшее из этого основания, и 3) форма, которую принимает соответствующее правоотношение. Представленное многозначное понятие договора практически реализовано в ГК РК и в гражданских кодексах других стран. Договорные условия (существенные, обычные, случайные) представляют собой содержание договора-сделки и одновременно способ фиксации взаимных прав и обязанностей. Содержание договора-правоотношения составляют взаимные права и обязанности контрагентов [14, с. 295].

Проф. М.И. Брагинский подчеркивает: «Заключая договор, стороны должны руководствоваться главой о сделках (имея в виду необходимость соответствия договора условиям действительности сделок); главами, посвященными общим положениям об обязательствах (они определяют, как должны исполняться договоры, как может обеспечиваться исполнение и какая ответственность наступает на случай их нарушения); нормами, посвященными условиям договоров, а также порядку их заключения (часть этих норм относится к договорам-сделкам, а остальные - к договорам-правоотношениям). В главах, содержащих регулирование отдельных видов договоров, идет речь главным образом о договоре-правоотношении, хотя отдельные нормы относятся к соответствующему договору как к сделке. Все эти нормы носят специальный характер» [14, с. 17].

Проф. В.В. Витрянский обращает внимание на то, что за понятием «договор» стоит многоаспектная гражданско-правовая категория, имеющая три значения: договор как отдельный вид сделок, порождающих обязательственно-правовое отношение («договор-сделка»); договор как само обязательственное правоотношение («договор-правоотношение») и, наконец, договор как форма существования соответствующего правоотношения («договор-документ»). В системе юридических фактов категория «договор» относится к категории «сделка» как вид к роду [14, с. 726].

По нашему мнению, гражданско-правовой договор, будучи соглашением двух или нескольких лиц об установлении, изменении или прекращении гражданских прав и обязанностей (п. 1 ст. 378 ГК РК), является правовым источником (основанием) возникновения, изменения или прекращения договорного обязательственного правоотношения, юридическим фактом, а не самим правоотношением. Юридический факт (гражданско-правовая сделка, договор) - это конкретное жизненное обстоятельство, с которым юридическая норма связывает возникновение, изменение или прекращение правовых последствий (правоотношений). Юридический факт является связующим звеном между нормой позитивного права и конкретным правоотношением. Договорное обязательственное правоотношение (обязательство) есть обусловленная договором и взаимовыгодным имущественным интересом относительная правовая связь между кредитором и должником, в силу которой должник обязан совершить в пользу кредитора определенное действие, как-то: передать имущество, выполнить работу, оказать услугу, внести вклад в совместную деятельность, уплатить деньги и т.п., либо воздержаться от определенного действия, а кредитор имеет право требовать от должника исполнения его обязанности в полном соответствии с условиями договора и содержанием обязательства под угрозой применения мер гражданско-правовой защиты и ответственности.

Гражданско-правовой договор не идентичен правоотношению, а лишь предопределяет своим содержанием (условиями) субъектный и объектный состав возникающего договорного правоотношения, субъективные права и юридические обязанности участников будущего обязательственно-договорного правоотношения, устанавливает в предоставленных законом пределах правовые гарантии исполнения договора (обязательства). Условия договора не создают, а лишь программируют содержание будущих субъективных прав и юридических обязанностей. Превращение договорных условий (идеальной модели поведения сторон, заложенной договором) в реальную действительность, осуществление субъективных прав и исполнение юридических обязанностей участников обязательственного правоотношения происходит благодаря активным и (или) пассивным действиям обязанных лиц. Эти действия могут иметь непродолжительный (одномоментный) либо длительный характер, связанный с появлением дополнительных обязанностей. Неоправданное смешение договора (основания возникновения договорного обязательственного правоотношения) с самим правоотношением вызвано едва различимой границей между договорными условиями и возникающими на их основе обязательствами, субъективными правами и юридическими обязанностями. В силу философского понимания причины и следствия договор как причина, основание возникновения обязательства не может быть идентичен следствию (возникшему обязательственному правоотношению). Большинство современных цивилистов фактически усматривают не идентичность, а тесную взаимосвязь договора как основания возникновения обязательственного правоотношения с порожденным правоотношением.

Проф. В.А. Белов верно утверждает: договор - это юридический факт, действие (соглашение), направленное на достижение определенных юридических последствий, в частности на возникновение, изменение или прекращение гражданских правоотношений. Термин «договор» целесообразно употреблять для обозначения: 1) юридического факта-действия - основания возникновения прав и обязанностей; 2) объективного юридического эффекта такого действия - системы правил поведения участников действия, источника индивидуально-правового регулирования отношений между ними и 3) внешней формы выражения этих правил (обычно - документа). Для обозначения юридического результата в виде системы субъективных прав и юридических обязанностей, предопределенных содержанием нормативного и индивидуального (договорного) регулирования, вполне достаточно терминов «гражданские правоотношения», «обязательственные правоотношения» или «обязательства» [15, с. 33].

И.В. Бекленищева, по существу, также верно отмечает: «договор-сделка» и «договорное правоотношение» нередко отождествляются из-за смешения реально заключенного договора с мыслительной конструкцией договора, которая предполагает, что

права и обязанности возникают из договора, но существуют не в договоре, а в обязательстве, возникшем из договора [16, с. 65].

Договор - это наиболее распространенный вид сделок. К обязательствам, возникшим из договора, применяются общие положения об обязательствах, если иное не предусмотрено общими правилами о договорах и правилами о договорах и правилами об отдельных видах договоров (п.2 ст. 379 ГК РК).

Вместе с тем условия договора должны соответствовать обязательным правилам, определяемым правовыми актами на момент его заключения. Если же после заключения договора устанавливаются иные обязательные правила, то расходящиеся с ним условия договора все же сохраняют силу (кроме случаев, когда закон распространяется и на отношения возникшие до его принятия).

Характеризуя договор как юридический факт, порождающий обязательства, следует выделять требование свободного волеизъявления. Поэтому ст. 380 ГК РК закрепляет целый ряд правил, обеспечивающих свободу договора. Понуждение к заключению договора не допускается, кроме случаев, предусмотренных правовой нормой или соглашением сторон. Если условия договора определяются диспозитивной нормой, стороны могут своим соглашением исключить ее применение или изменить, установить новое условие.

Условия договора могут иметь примерное значение, устанавливая лишь рамки (общие) соглашения. Когда же тот или иной аспект обязательственного правоотношения вовсе не регулируется не соглашением сторон, ни нормой закона, возможно применение обычаев делового оборота.

Договор считается заключенным, если сторонами достигнуто соглашение по всем существенным условиям. Существенными признаются, например, те условия о предмете, сроке и т.д. Если хотя бы одно существенное условие не определено соглашением, договор считается не заключенным.

Круг существенных условий зависит от особенностей конкретного договора. Так, ассортимент поставляемой продукции является существенным условием для договора поставки, и не относится к числу существенных условий для договора по перевозке груза.

В решении о том, относится ли данное условие к числу существенных, законодательство устанавливает следующие ориентиры:

1. существенными являются условия о предмете договора (п. 1 ст. 407 ГК). Например, невозможно заключить договор купли-продажи, если между продавцом и покупателем не достигнуто соглашение о том, какие предметы будут проданы.

2. относятся те условия, которые названы в законе или иных правовых актах как существенные. Так, в соответствии с п. 1 ст. 307 ГК РК в договоре о залоге должны быть указаны предмет залога и его оценка, существо размер и срок исполнения обязательства, обеспечиваемого залогом. В нем должно быть указано у какой из сторон находится заложенное имущество.

3. признаются те условия, которые необходимы для договоров данного вида, т.е. те условия, которые выражают его природу и без которых он не может существовать как данный вид договора. Например, договор страхования невозможен без определения страхового случая.

4. считаются все те условия относительно которых по заявлению одной из сторон должно быть достигнуто соглашение. Это означает, что по желанию одной из сторон в договоре существенным становится и такое условие которое не признано таковым законом или иным правовым актом, и которое не выражает природу этого договора.

Например, требование о упаковке продаваемой вещи, не отнесено к существенным условиям договора и не выражает природу договора. Однако для покупателя, приобретающего вещь для подарка, упаковка может быть существенным условием. Поэтому, если он потребует согласовать условие об упаковке приобретаемого товара оно становится существенным.

В отличие от существенных, обычные условия не нуждаются в согласовании сторон. Обычные условия предусмотрены в соответствующих нормативных актах и автоматически вступают в действие в момент заключения договора. Это не означает, что обычные условия действуют вопреки воле сторон в договоре. Предполагается, что если стороны достигли соглашения заключить денежный договор, то тем самым они согласились и с теми условиями, которые содержатся в законодательстве об этом договоре. Например, при заключении договора имущественного найма автоматически вступает в действие условие, в соответствии с которыми риск случайной гибели или случайного повреждения имущества несет его собственник, т.е. наймодатель.

К числу обычных условий возмездных договоров следует в настоящее время относить цену в договоре. В соответствии со ст. 438 ГК, если в договоре не определена цена, по которой оплачивается исполнение договора, то в предусмотренных законом случаях применяются цены, регулируемые уполномоченными на то государственными органами, или по цене, которая взимается за аналогичные товары, работы или услуги.

К числу обычных условий следует относить и примерные условия, разработанные для договоров соответствующего вида и опубликованные в печати, если в договоре имеется отсылка к этим примерным условиям. Если такой отсылки в договоре нет, такие примерные условия применяются к отношениям сторон в качестве обычаев делового оборота.

К числу обычных условий относятся и те обычаи делового оборота, применимые к отношениям сторон, которые вступают в действие, если условие договора не определено сторонами или диспозитивной нормой. Так, содержащиеся в императивной или диспозитивной норме условия вступают в действие автоматически при заключении договора без предварительного их согласования. Поэтому их относят к обычным условиям договора.

К обычным условиям относится право выдавшего доверенность в любое время аннулировать ее. Если обычное условие не включено в текст договора, то это не влияет на силу заключенного соглашения и не устраняет действие такого условия.

В договор может быть также включены случайные условия, не предусмотренные ни законом, ни обычными условиями. Их отсутствие не влияет на признание договора заключенным в договор, то, конечно же, должны соблюдаться.

Случайными называются условия, которые изменяют либо дополняют обычные условия. Их отсутствие так же, как отсутствие обычных условий, не влияет на действительность договора. Однако в отличие от обычных условий, они приобретают юридическую силу лишь в случае включения их в текст договора. Так, если при согласовании условий договора поставки стороны не решили вопрос о том, каким видом транспорта товар будет доставлен покупателю, договор считается заключенным и без этого случайного условия. Однако если покупатель оговорил транспорт которым должен быть доставлен груз это условие обязательно для другой стороны договора [17, с. 265].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1 Ю.Н. Андреев. *Договор как основание возникновения обязательственных правоотношений // Современное право. – 2016. - №3. – С. 5-10.*

2 Сулейменов М.К. *Внедоговорные обязательства по законодательству Республики Казахстан // <https://www.zakon.kz/4861849-vnedogovornye-objazatelstva-po.html> (по состоянию на 2 июня 2017 года).*

3 *Русское гражданское право: Издание пятое. / Д. И. Мейер – М.: Книга по Требованию, 2012. – 742 с.*

4 Победоносцев К.П. *Курс гражданского права. Часть третья: Договоры и обязательства. М.: Статут, 2003. – 622 с.*

5 Синайский В.И. *Русское гражданское право. М.: Статут, 2002. – 638 с.*

6 Шершеневич Г.Ф. *Учебник русского гражданского права. М.: «СПАРК», 1995. - 556 с.*

- 7 Новицкий И.Б., Луниц Л.А. *Общее учение об обязательстве*. М.: Госториздат, 1950. – 416 с.
- 8 Иоффе О.С. *Обязательственное право*. М.: Юридическая литература, 1975. – 880 с.
- 9 Марченко М. Н. *Исследование советской и постсоветской государственности: связь времен не распалась // Государство и право*. - 2018. - № 1. - С. 126-128.
- 10 Мозолин В.П. *Гражданское право*. В 2-х ч.-М.: Юристъ, 2005, - Ч.1. - 719 с.
- 11 *Гражданское право*. В 4-х томах /Под ред. Суханова Е.А. 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2008. – Т. 1. – 720с.
- 12 Егоров Н.Д. *К вопросу о понятии обязательства // Сборник статей к 55-летию Е.А. Крашенинникова - Ярославль.*, 2006.- С. 47-55.
- 13 Хохлов В.А. *Общие положения об обязательствах. Учебное пособие*. М.: Статут, 2015. – 288 с.
- 14 Брагинский М.И., Витрянский В.В. *Договорное право. Книга первая: Общие положения*. 3-е изд., стер. – М.: Статут, 2011. – 847 с.
- 15 Белов В.А. *Гражданское право. Особенная часть. Относительные гражданско-правовые формы: учебник для бакалавриата и магистратуры*. М.: Издательство Юрайт, 2014. – Том IV. - 1085 с.
- 16 Бекленищева И.В. *Гражданско-правовой договор: классическая традиция и современные тенденции*. М.: Статут, 2006. - 204 с.
- 17 *Гражданское право. Вещное право. Обязательственное право: Учебник для вузов (академический курс) / Отв. ред. М.К. Сулейменов*. – В 2-х томах. – Алматы: НИИ частного права КОУ, 2013. – Т. 2. – 488 с.

Тойбулдинов М. Б.

Қайнар Академиясы «Құқықтану» мамандығының 4 курс студенті

ҚР АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ БОЙЫНША САТЫП АЛУ-САТУ ШАРТЫ: ТҮСІНІГІ, ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ БІР БІРІНЕН АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ

Аңдатпа

Қазақстан Республикасының қалыптасуы, елде экономикалық реформаларды жүзеге асыру және нарықтық қатынастарға өту кезеңінде құқықтың мән-маңызы айрықша күшейді. Тауарлық, ақшалық, мүліктік және басқару қарым-қатынастарын құқықтық тұрғыдан реттеуде заңдар мен басқа да норма-тивтік актілердің маңызы одан әрі нығая түсті. Сатып алу-сату шарты институты қазақтың шарттық құқығының құқықтық жүйе ретінде қалыптасуына үлкен әсер берді. Кейінен азаматтық құқықта міндеттемелік құқық деген бір саланы қалыптастырды.

Түйін сөздер: шарт, сатып алу-сату, тауар жеткізілімі, келісім-шарт, кәсіпорынды сатып алу-сату, бөлшектеп сатып алу-сату.

Аннотация

Сущность верховенства права в период становления Республики Казахстан, проведения экономических реформ в стране и перехода к рыночным отношениям будет значительно усилена. Важность законов и других нормативных актов в правовом регулировании товарных, денежных, имущественных и управленческих отношений еще более усилилась. Институт контрактов на закупку оказал большое влияние на формирование казахстанской правовой системы как правовой системы. Позднее в гражданском праве была сформирована ветвь ответственности.

Ключевые слова: договор, продажа, поставка товара, договор, купля-продажа предприятия, розничная продажа.

Abstract

The period of right to self-government in the Republic of Kazakhstan, economic reforms in the country and transition to market relations will be substantially enhanced. Significant changes in the legal, physical, organizational and management relations were enforced in the law. The Institute for Contracts on the Right to a Citizenship is a system of right-wing systems for Kazakhstani right-wing organizations. At the time of citizenship the right to be accountable to the responsibility.

Keywords: contract, sales, commodity supply, contract, purchase and sale of the company, retail sale.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев 1995 жылы маусым айында елімізде жап-пай құқықтық білім беруді жүзеге асыру жөніндегі шаралар туралы қаулы қабылдады [1].

Қаулыда құқықтық оқуды мектептерде бастауыш сыныптардан бастап неғұрлым кең көлемде енгізу қажеттілігі атап көрсетілді. Құқықтық білімге терең назар аударудың бірқатар себептері бар. Қазақстан дербес тәуелсіз мемлекет болды. Өткен жылдардың ішінде жаңа мемлекеттік органдар – Президент әкімшілігі, Парламент, Үкімет, Конституциялық кеңес т.б. құрылды. Олар жаңа қоғамды ұйымдас-тыруға бағытталған қызметтер атқаруда. 1995 жылдың тамыз айында бүкілхалықтық дауыс беру нәтижесінде қабылданған жаңа Конституция жана мемлекеттік органдарды заңдастырып қана қойған жоқ, сонымен бірге әрбір жеке адам мен азаматтың кең көлемді демократиялық құқықтары мен бостандықтарын баянды етті [2].

Сатып алу-сату шарты туралы нормалар Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің Ерек-ше бөлімінде Міндеттеменің жекелеген түрлері деп аталатын 4 бөлімінің 25 тарауының 406-дан 500-ші бабына дейін қамтылған.

Сатушы дегеніміз – осы шарт бойынша сатып алушының иелігіне немесе жедел басқаруына, шаруашылық жүргізу құқығына мүлік беретін тұлға. Ол сатылатын мүліктің иесі немесе ұйым сатушы бола алады. Шарттардың едәуір бөлігі бір жағынан мемлекеттік кооперативтік бөлшек сауда кәсіпорындары, екінші жағынан азаматтар арасында жасалады. Бұл жағдайда біріншілері сатушы-ларда, екіншілері сатып алушылар болады. сатып алу-сату шарттары халықтық тұтыну қажеттілік-терін қанағаттандыруға арналған заттарға байланысты азаматтардың арасында жасалады. Ал ұйым-дардың арасында – кәсіпорындар нормадан тыс, артық және пайдаланылмаған шикізаттарды, бұйым-дарды, құрал-жабдықтарды және басқа да материалдық құндылықтарды сатқанда жасалады.

Сатып алу-сату шарты бойынша бір тарап (сатушы) мүлікті (тауарды) екінші тараптың (сатып алушының) меншігіне, шаруашылық жүргізуіне немесе жедел басқаруына беруге міндеттенеді, ал сатып алушы бұл мүлікті (тауарды) қабылдауға және ол үшін белгілі бір ақша сомасын (бағасын) төлеуге міндеттенеді.

Бағалы қағаздар мен валюталық құндылықтарды сатып алу-сатуға, егер заң актілерінде оларды сатып алу-сатудың арнаулы ережелері белгіленбесе, осы параграфта көзделген ережелер қолданылады.

Ислам банкінің банк қызметін жүзеге асыруы кезінде оның тауарларды сатып алу-сату ерекшеліктері Қазақстан Республикасының банк қызметін реттейтін заңнамалық актілерінде белгіленеді.

Осы Кодексте немесе өзге де заң актілерінде көзделген жағдайларда тауарлардың жекелеген түрлерін сатып алу-сату ерекшеліктері заң актілерінде және өзге де нормативтік құқықтық актілерде белгіленеді.

Осы параграфта көзделген ережелер, егер бұл құқықтардың мазмұнынан немесе сипатынан өзгеше туындамаса, мүліктік құқықтарды сатуға қолданылады.

Сатып алу-сату шарттарының жекелеген түрлеріне (бөлшек саудамен сатып алу-сату, тауарлар жеткізілімі, энергиямен жабдықтау, контракция, кәсіпорынды сату), егер осы Кодекстің ережелерінде бұл түрлердің шарттары туралы өзгеше көзделмесе, осы параграфта

көзделген ережелер қолданылады. Сот шешімдерін орындау үшін белгіленген тәртіппен мүлікті сату кезінде сот орындаушысы сатушы ретінде шығады.

Тауар сату жөніндегі кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын сатушы бөлшектеп сатып алу- сату шарты бойынша сатып алушыға кәсіпкерлік қызметке байланысты емес, әдетте жеке өзіне, отбасына, үйінде немесе өзге де пайдалануға арналған тауарларды беруге міндеттеледі. Бөлшектеп сатып алу-сату шартында басты болып келетін нәрсе заттың әдетті пайдалануы (тағайындалуы) емес, бастысы сатып алушының тауарды көрсетілген мақсатта алу ниеті және сатушының бұл жайында хабардар болуы. Бөлшектеп сатып алу-сату шарты жария шарт болып табылады. Оның осы қасиетіне байланысты бөлшек саудамен жүзеге асыратын кәсіпорын немесе кәсіпкер кез-келген шарт жасауға міндетті. Заңнамада қарастырылғанды қоспаған кәсіпкер бөлшектеп сатып алу – сату шарттарын жасағанда бір тұлға өзге тұлға алдында артықшылық жасауға құқылы емес. Яғни, шарттың бағасы, өзге жағдайлары барлық тұтынушыларға бірдей болуы керек, ал заңнамамен қарастырылса тұтынушылардың бөлек санаттары үшін жеңілдік жасалуы мүмкін. Кәсіпорын тауарды беру мүмкіншілігі бола тұрып бөлшектеп сатып алу – сату шартын жасасудан бас тартса, тұтынушы өзіне негізсіз бас тартумен келтірілген шығындарды өндіріп ала алады. Бөлшектеп алу-сату шартының осы ерекшелігі оны жасау тәртібіне де әсер етеді. Көбінесе ұстанушы (оферент) бұл сатушы, ал шарт жасасу туралы ұсыныс (оферта) жарналы. Бөлшектеп сатып алу-сату шарты тараптар шарттық заты, бағасы және оның қажеттілігі туралы кемінде бір тарап айтатын өзге жағдайлар бойынша келісімге келген сәттен бастап жасалған болып саналады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 447-бабы көпшілікке арналған түсініктемесін береді. Жарналы офертаның негізінен бұл дегеніміз тұлғалардың белгісіз қатары санына бөлшектеп сатып алу-сату шартын жасасу жөніндегі ұсыныс. Кәсіпкерлер кейбір реттерде тұтынушыларға тауарды көтерме баға бойынша алуды ұсынатыны офертаның осы мінезіне әсер етпейді, сондай ұсыныстар негізінде жасалған шарттар бөлшектеп сатып алу-сату шарттары тұтынушылық болып қала береді.

Тауар жеткізілімі шарты бойынша кәсіпкер болып табылатын сатушы (тауар беруші) сатып алушыға өзі өндіретін немесе сатып алатын тауарларды кәсіпкерлік қызметке немесе жеке өзіне, отбасына, үй ішіне және сол сияқты өзге де пайдалануға байланысты емес өзге мақсаттарға пайдалану үшін келісілген мерзімді немесе мерзімдерде беруге міндеттенеді. Тауар жеткізілімі шартының бөлшектеп сатып алу-сату шарттарынан және қарапайым заттақ тұрмыстық сатып алу-сату шарттарына түбегейлі айырмашылығы бар. Тауар жеткізілімі шартының тауары – материалдық құндылықтарды экономиканың кез-келген салаларында үлестіруге, қайта үлестіруге мүмкіншілік береді. Бұған бұл шартқа жасанды түрде әкімшілік – жоспарлау мінез берілетін. Жеке заңнамалық шешімдер оны сатып алу-сату шартының бөлек түрі ретінде қарастыруға әкеледі. Осының нәтижесінде тауар жеткізілімі шарты әкімшілік-жоспарлы болып табылмайды. Алайда оның функциялары сол күйінде қалады. Өндірістің жекелеген салаларын орталықтандыру күшеюіне байланысты оның басқа сатып алу- сату шарттарынан айырмашылығы өсе түседі. Тауар жеткізілімі шарты нарық субъектілеріне өндірілген, импортталған, экспортталған өнімдері кез-келген бағытта тарату мүмкіндігіне иелік береді. Оның көмегі арқылы өндіріс құралдары, өндіріске қажет басқа тауар алынады, тауарлардың жекеленген топтары өндірушіден бөлшектеп сатушыларға дейін жүйеленген нарық инфраструктурасына ауысады. Тауар жеткізілімі шартының елеулі айырмашылықтарының бірі одан туындайтын құқықтық қатынастар ұзаққа созылатын болып келеді.

Кәсіпорынды сатып алу-сату шарты сатып алу-сату шартының түрі болып табылады. Оның мазмұнының ерекшелігі кәсіпорынның мүліктік кешен ретіндегі ерекшеліктеріне байланысты болып, оған негізделіп келуінде. Кәсіпорынды сату тәртібі Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 493-500 -баптарында белгіленеді, одан басқа кәсіпорындарды сату қатынастарына жекелендіру туралы заңнама қолданылады. Қазақстанда «Жекшелендіру туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің заң күші бар

23.12.1995 ж. Жарлығы және басқа да заңнама күшінде болып келеді. «Кәсіпорын» түсінігі Қазақстан Республикасының заңнамасында екі мағынада қолданылады. Біріншіден, кәсіпорындар бұл мемлекет меншігі негізінде құрылған заңды тұлғалар. Екіншіден, кәсіпорын-кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру үшін пайдаланылатын мүліктік кешен, оның режимі ҚР АҚ 119-бабымен және өзге де заңнама нормаларымен анықталады. Айтылған азаматтық құқық объектісі заңды тұлғаның ұйымдастыру-құқықтық нысанынан байланыссыз жұмыс етуі мүмкін. Тіпті жеке кәсіпкердің кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру үшін қолданылатын мүлкі де кәсіпорын, мүліктік кешен болып табылуы мүмкін. Бұдан бұрын мүлікке иемденген заңды тұлға коммерциялық болып келмегені мүліктік кәсіпорын қылып бағалаған кезде басты мәнге иемденбейді. Ең бастысы – оны мүліктік кешен ретінде кәсіпкерлік мақсатта пайдалану мүмкіншілігі. Жекешелендіру объектілерін сату бойынша аукциондарды ұйымдастыру және өткізу ережелеріндегі тәртіптеріне көз салсақ, біз осыған растау таба аламыз. Аталмыш ережелерде жекешелендіру объектісі болып бірдей мемлекеттік кәсіпорын және мекеме, мүліктік кешендер анықталған. Бірінші кезекте азаматтық құқық объектісі ретінде кәсіпорын бір күрделі зат есебіне азаматтық айналымда болады. Оған қатысты мәмілені жасау мүліктік кешен-кәсіпорынның барлық құралдарының заңдық тағдырының өзгеруіне әкеліп соғады. Сонымен қатар, осындай кешенде бірлескен, мүліктің әр текті құрамы, кәсіпорынды сату шарты мазмұнының ерекшелігінің бар екендігіне әсер етпеуі мүмкін емес [3].

Біздің өз мемлекетімізді, оның органдарының құрылымы мен атқаратын қызметтерін білу өзіміздің қандай мемлекетте тұратынымызды, ол мемлекет өзінің алдына қандай мақсаттар мен міндеттер қоятынын, кімге қалай қызмет ететінін айқын түсінуіміз үшін қажет. Ол үшін Республиканың заңдарын оқып үйрену қажет. Өйткені ол заңдарда азаматтардың құқықтары, бостандықтары мен міндеттері жарияланып қана қойған жоқ, сонымен бірге сол құқықтар мен бостандықтарды қорғаудың, пайдаланудың жолдары мен тәсілдері де көрсетілген.

Сатып алу-сату шарты бұл – мүлікті ақылы беруді қамтамасыз ететін шарттардың бір түрі. Әрекет етуші азаматтық-құқықтық нормалар оның бірнеше түрін реттейді, олардың әрқайсысының ерекшелігі, олар қолданылатын салалардың ерекшелігіне байланысты. Қазіргі кезде оның түрлі қолданыс табатынын айта кеткен жөн. Жеке кәсіпкерлер, жеке және мемлекеттік кәсіпкерлер арасындағы дәс-түрлі тауар айырбастаумен қатар, олармен мемлекеттің мұқтажы үшін тауар сатып алу да қамтамасыз етіледі. Әрбір шарт арнайы субъект құрамымен, оны жасасу тәртібімен және өзге қырларымен ерекшеленеді. Тауар жеткізілімі шартында және сатып алу-сату шартының өзге де түрлерінде, егер біз оларды сатып алу-сату шартының жалпы ережелерімен салыстыратын болсақ ерекшеліктер байқалады. Дегенмен, ол өзінің алуан түрлілігіне қарамастан, азаматтық-құқықтық шарттардың ең тұрақты түрлерінің бірі болып табылады. Бұл шарттың жалпы ережелері ұзақ даму жолынан өткен және олардың тек өмірге сәйкес келетіндері ғана сұрыпталған [4].

Мемлекеттік кәсіпорын, қазыналық кәсіпорын, мемлекеттік мекеме сатып алушы болған уақытта мүлік тиісінше олардың шаруашылық жүргізуіне, жедел басқаруына өтеді. Сонымен қатар, меншік құқығы сатып алушы республикалық немесе коммуналдық кәсіпорын болып келгеніне байланысты мемлекетте немесе әкімшілік аумақтық бірлестікте пайда болады. Бұл мемлекеттік меншік нысанына негізделген заңды тұлғалар тек шартты бөлініп шығарылады деген пікірге әкелуі мүмкін. Бірақ бұл (заңды тұлға құру) мүлікті бірнеше мақсатта оқшаулау үшін маңызды. Кейде осы жеке меншікке негізделген заңды тұлғаларға да қатысты. Мысалы, егер сатып алушы жеке мекеме болып табылса, онда сатып алынған мүлікке жедел басқару құқығы пайда болатыны анық. Атап өтілгендей, сатып алу-сату шарты мүлікті беру бойынша барлық қатынастарды қамтиды. Ертеректе бөлек болған тауар жеткізілімі, келісімшарт, энергиямен жабдықтау шарттары қазір сатып алу-сату шартының түр түрлері болып бағаланады. Бұдан басқа, бөлшектеп сатып алу-сату шарты, кәсіпорынды сату шарты қарастырылған. Біздің заңнамада Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің екінші бөлімінде бекітілген қозғалмайтын мүлікті сатып алу-сату

туралы жалпы нормалар жоқ. Біздің ойымызша, болашақта тауар айналымының кеңеюіне байланысты біздің азаматтық заңнамада да айтылғандай нормалар қажет болады. Ал, негізінен қандай да болсын сатып алу-сату шартына ерекше бөлімде 25-тарауда мазмұнданған жалпы нормалар тарайды.

Сатып алу-сату шартын меншікке жеке сипаттармен анықталатын заттарды беретін шарт ретінде бағалау (себебі тек жеке сипаттарымен анықталатын заттар ғана меншік құқығының немесе заттық құқықтық нысанасы бола алады) мүлікті құқықтарды сату ерекшелігін ескеруді талап етеді.

Бағалы қағаздарды және валюталық құндылықтарды сатып алу-сатуда, егер заңнама оларды сатып алу-сату үшін арнайы ережелер қарастырмаса, жалпы ережелер қолданылады. Сонымен бірге бөл-шектеп сатып алу-сатуға, тауар жеткізіліміне, энергиямен жабдықтауға арнайы нормалар қолданылады. Дегенмен біз жалпы ережелер мәнін төмендетпеуіміз керек, өйткені осылардың көмегімен көптеген даулы жағдайлар шешіледі.

Шарттың өзін сипаттауға көшейік. Сатып алу-сату консенсуалды шарт болып табылады. Ол, екі жақ барлық елеулі жағдайлар бойынша келісімге келген сәттен бастап аяқталған (сатып алу-сату шарты жасалған) болып табылады. Шарттың жасалуы мен орындалуының бір уақытпен сәйкес келуі (жасалған сәтінде орындалатын шарттың болуы) бұл ережені өзгертпейді.

Сатып алу-сату шарты - ақылы шарт. Тауарды беру оның сату бағасын алуды талап етеді. Бірқатар жағдайларда сатып алу бағасы тауардың экономикалық тепе-теңі болып келмейді, бірақ шартта кіріптарлықпен жасалған мәміле көрініс таппауы керек, сол сияқты бағаны қалыптастыру жөніндегі міндетті нормалар да бұзылмауы керек. Оның ақылы мінезін (тепе-тең айырбас ретіндегі) ескеру кәсілетке толмаған немесе әрекетке қабілетсіз тұлғалардың құқықтарын қорғау негізінде болуы тиіс. Сонымен бірге, бұл мемлекеттік мүліктік мүдделерді неше түрлі алаяқтықтардан қорғау үшін де қажет.

Кейде сатып алу-сату шарттарын жасағанда ақылшылық ережесінен ауытқу да болуы мүмкін (сондықтан тек жартылай ақылшылық туралы айтуға болатын шығар). Аталған мәмілелер өзінің заңдық табиғаты бойынша шартты мәмілелер бола алады. Мысалы, егер сауда кәсіпорны мыңыншы сатып алушыға ірі жеңілдік жасаймын деп жарияласа (мәміле осы жөніндегі шартпен жасалса).

Бір-біріне қарсы бағытталған екі тараптың субъективтік құқықтары мен міндеттері сатып алу-сату шартын өзара шарт ретінде сипаттауға мүмкіндік береді. Өңгіме шарттың мәнін құратын құқықтары мен міндеттері туралы болады. Құқықтар мен міндеттердің көмекші мөлшері екі жақтың ауытқу болуы да мүмкін.

Сатып алу-сату мүлік иесінің (басқа құқық иеленушінің) өзгеруіне (ауысуына) әкеледі. Көрсетілген белгілер, сонымен қатар бұл шарттың ерекше мазмұны аталған шарттың мүлік жалдау (аренда, жалға алу), мердігерлік, сыйға тарту және басқа да шарттардан елеулі түрде ерекшеленетіні туралы қорытынды жасауға мүмкіншілік береді. Дегенмен, сатып алу-сату шарты туралы нормалар жалпы мәнді де иемденеді. Мысалы, олар мердігерлік қатынастарды реттеуде де есепке алынуы қажет. Өз материалдарымен жұмысты орындайтын мердігер оның сатушы рөлінде болады. Басқа да азаматтық құқықтық қатынастар шеңберінде сатып алу-сату туралы нормаларды есепке алу қажет жағдайлар болуы мүмкін [5].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев. «Қазақстанда жаппай құқықтық білім беруді жүзеге асыру жөніндегі шаралар» туралы қаулы 1995 жылы маусым // Егемен Қазақстан № 128 (3325) 1995-8.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30 тамыз 1995 жыл. 21 мамыр 2007 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен - Алматы: «Юрист», 2012 ж.
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. (Жалпы және Ерекше бөлімдері) - Алматы: ЮРИСТ, 2016.

4. Жайлин *Ғ.А.* ҚР Азаматтық құқығы. Оқулық. Ерекше бөлім. I том. – Алматы. Жеті Жарғы, 2012 ж.
5. Диденко *А.Г.*, Иоффе *О.С.* Гражданское право. Учебное пособие – Алматы. Казгюу АПО/24 1999.

13 СЕКЦИЯ. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПРАВА

Темербулатова А.Е.

курсант 3 курса Алматинской академии МВД РК им. М. Есбулатова

*Научный руководитель: Байбек М.Т., м.ю.н., старший лейтенант полиции
Алматинской академии МВД РК им. М. Есбулатова.*

УЧАСТИЕ СПЕЦИАЛИСТА В РАССЛЕДОВАНИИ НАРУШЕННЫХ АВТОРСКИХ И (ИЛИ) СМЕЖНЫХ ПРАВ

Аннотация

В данной статье рассматривается понятие авторских и/или смежных прав, участие в них специалиста и алгоритм расследования данного вида правонарушения.

Ключевые слова: авторские и смежные права, специальные знания, специалист.

Аңдатпа

Бұл мақалада авторлық құқық және / немесе сабақтас құқықтар туралы түсінік, оларға маманның қатысуы және құқық бұзушылықтың осы түрін тергеу алгоритмі қарастырылады.

Түйінді сөздер: авторлық құқық және сабақтас құқықтар, арнайы білім, маман.

Abstract

This article discusses the concept of copyright and / or related rights, the participation of a specialist in them and the algorithm for investigating this type of offense.

Keywords: copyright and related rights, special knowledge, specialist.

В связи с введением в действие с 01.01.2015 года в силу Уголовного кодекса Республики Казахстан, правонарушения связанные с незаконным использованием авторских и/или смежных прав, отнесены к уголовным проступкам. Тем самым законодательно закреплена уголовная ответственность за нарушение авторских и (или) смежных прав [1].

В соответствии со ст. 16 Закона РК «Об авторском праве и смежных прав», автору принадлежит право разрешать или запрещать использование его произведений в любой форме и любым способом, в том числе путем публичного исполнения [2].

Законное использование воспроизведения авторов возможно только на основании разрешения автора или организации по управлению правами авторов, зафиксированного в письменном авторском или в лицензионном договоре и при условии оплаты авторского вознаграждения.

В случае не заключения лицензионного договора в соответствии со статьей 198 Уголовного Кодекса Республики Казахстан предусмотрена уголовная ответственность за нарушение авторских и смежных прав [3].

Данная категория уголовных дел может рассматриваться в порядке частного обвинения судом по жалобе потерпевшего (статья 32 часть 2 УПК Республики Казахстан); в протокольной форме (статья 191 часть 19 УПК Республики Казахстан) и в форме предварительного следствия начавшим досудебное расследование (статья 187 часть 4-1 УПК Республики Казахстан) органами внутренних дел или службой экономических расследований [4].

Органами внутренних дел, службой экономических расследований, судами осуществляется работа, направленная на выявление и привлечение правонарушителей к ответственности за нарушение законности в сфере авторских и смежных прав. Эта деятельность непосредственно связана с доказыванием, с установлением значимых

обстоятельств, необходимых для правильного, объективного и справедливого рассмотрения вышеуказанного уголовного правонарушения и его дальнейшего разрешения.

В ходе досудебного расследования в форме предварительного следствия, в протокольной форме уполномоченные сотрудники органов внутренних дел, сотрудники службы экономических расследований, или на любой из судебных стадий органы правосудия могут столкнуться с необходимостью привлечения в досудебное расследование или к судопроизводству лиц, обладающих специальными познаниями.

Использование специальных познаний в интересах правосудия известно человечеству давно: еще в законодательстве Древнего Рима можно встретить положения, которые свидетельствуют о зарождении основ доказательственного права и одного из его институтов – института сведущих лиц [5].

Специальные знания (познания) – это используемые в порядке, установленном законом, для правильного установления значимых обстоятельств в уголовном судопроизводстве необщедоступные, приобретенные в ходе профессиональной подготовки научные знания, опыт и навыки компетентного лица, применяемые в процессуальных и непроцессуальных формах, результаты которых вовлекаются в сферу уголовного судопроизводства в виде предусмотренных уголовно-процессуальным законодательством источников доказательств [5].

В соответствии со статьей 7 пункта 5 и 6 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан:

Специальные знания – не общеизвестные в уголовном процессе знания, приобретенные лицом в ходе профессионального обучения либо практической деятельности, используемые для решения задач уголовного судопроизводства.

Специальные научные знания – область специальных знаний, содержание которой составляют научные знания, реализованные в методиках судебно-экспертных исследований

По процессуальной форме реализации специальные знания по уголовным правонарушениям связанных с нарушением авторских и (или) смежных прав могут применяться: а) при назначении и производстве судебных экспертиз (например: фоноскопическая, автороведческая, искусствоведческая экспертиза); б) при привлечении к производству следственных и иных процессуальных действий органами досудебного расследования и суда соответствующих специалистов (статья 80 УПК Республики Казахстан); в) при привлечении данных специалистов защитником для оказания ему консультационной помощи (дача специалистом показаний и заключений охватывается одной формой – консультационной формой участия специалиста в деле); г) при допросе свидетелей (статья 210 часть 7 и 8 статья 212 часть 9, статья 215 УПК Республики Казахстан), обладающих специальными знаниями, когда предмет допроса связан с их профессиональной деятельностью [5].

Применения специальных знаний по делам, связанных с нарушением авторских и (или) смежных прав классифицируется по следующим формам [5]:

1) процессуальные формы применения специальных знаний:

- оказание специалистом научно-технической помощи органам, осуществляющим уголовное судопроизводство;
- оказание специалистом консультационной помощи органам, осуществляющим уголовное судопроизводство;
- оказание специалистом научно-технической и консультационной помощи защитнику;
- при назначении и производстве судебных экспертиз;
- допрос сведущих свидетелей (специалистов);
- участие переводчика в деле.

2) результаты применения этих форм вовлекаются в уголовное судопроизводство (используется) в виде:

- отражаемой в протоколах следственных и судебных действий информации, поступающей от специалиста;

- показаний и заключений специалиста;

- заключений и показаний эксперта;

- показаний сведущих свидетелей;

- отражаемой в протоколах следственных и судебных действий информации, поступающей от переводчика.

3) непроцессуальные формы применения специальных знаний:

- ревизии;

- аудиторские проверки;

- документальные налоговые проверки;

- оперативно-розыскное мероприятие с участием ведущего лица (в том числе предварительные исследования);

- непосредственное применение собственных специальных знаний следователями (дознавателями) и судом;

- проведение независимых (несудебных) экспертиз

Основная цель участия специалиста в уголовном судопроизводстве по делам, связанных с нарушением авторских и (или) смежных прав – оказание помощи в установлении значимых обстоятельств дела. Причем их деятельность может способствовать формированию доказательств, возникновение которых законодатель связывает именно с конкретной формой применения специальных познаний (заключение и показания эксперта, заключение и показания специалиста).

На основе анализа правоприменительной практики, изучения материалов уголовных дел и методических рекомендаций, и мнения ведущих ученых в области использования специальных познаний в судебном производстве по уголовным делам, практических работников, специалист принимает участие в следующих процессуальных действиях по делам об уголовных правонарушениях предусмотренных статьями 198 УК Республики Казахстан:

1. Осмотр места происшествия обладает определенными особенностями (во-первых, обнаружение предположительно контрафактной продукции требует специальных знаний ее типовых признаков и особенностей, поэтому к их производству должны привлекаться соответствующие специалисты, обладающие знаниями в той сфере, к которой она принадлежит (издательское дело, компакт-диски, компьютерные программы и т. П.). Во-вторых, в результате проведения осмотров могут выявляться и изыматься значительные по количеству и объему партии продукции с признаками контрафактности, что создает определенные трудности в их фиксации в протоколе осмотра, изъятии и упаковке. В связи с этим при подготовке осмотра должны быть предусмотрены и обеспечены в достаточном количестве средства упаковки и транспортировки изымаемого. Что касается порядка описания в протоколе осмотра изымаемых предметов, то в протоколе осмотра допустимо не именовать, например, каждую из изымаемых кассет, а сгруппировать их по наименованиям, указав общее количество кассет, например, с записью конкретного фильма. При этом выходные данные, имеющиеся на данных кассетах, должны быть указаны полностью, в точном соответствии с имеющимися на них формулировками).

2. Обыск и выемка (необходимость в производстве обыска по делам о нарушении авторских, смежных и патентных прав возникает прежде всего тогда, когда есть основания полагать, что в квартире, доме, складе, цехе, принадлежащем задержанному лицу, могут находиться партии контрафактных предметов, технические средства для тиражирования, упаковки, изготовления и наклейки полиграфии на продукцию. Кроме того, в указанных и иных местах могут храниться сведения о поставщиках и потребителях контрафактной продукции и иные значимые для следствия данные. В этих случаях обыск обязателен. Причем произведен он должен быть безотлагательно, с тем, чтобы не были уничтожены следы преступной деятельности, документы. Желательно в момент подготовки к обыску

получить мнение специалиста, участвовавшего в осмотре контрафактной продукции или задержании лица, ее распространяющего, о значимых моментах: какое оборудование, вероятнее всего, было использовано для тиражирования, изготовления полиграфических наклеек, упаковки продукции, какие меры необходимо предпринять для обеспечения сохранности оборудования и хранящейся в ее памяти информации. Следует определить круг специалистов, технических средств, которые должны быть привлечены к обыску. Необходимо также продумать способы воспрепятствования к уничтожению значимой информации. Следователь вправе вскрывать любые запертые помещения, если владелец отказывается добровольно открыть их, избегая при этом не вызываемого необходимостью повреждения запоров, дверей и других предметов. Это право следователя подчеркивает принудительный характер рассматриваемого следственного действия. Как и применению любого иного средства принуждения, принудительному вскрытию должно предшествовать убеждение следователем обыскиваемого (или лица, в чьем присутствии производится обыск) в необходимости и целесообразности добровольно открыть помещение или хранилище, которые подлежат обыску. В частности, следователь должен со ссылкой на закон разъяснить обыскиваемому свое право на принудительное их вскрытие и то, что несогласие на это обыскиваемого может привести к повреждению или порче вскрываемого объекта. Чтобы предотвратить излишние повреждения принудительно вскрываемых запоров, дверей, крышек сундуков, запертых ящиков, столов, шкафов и т.п., при необходимости следует привлекать для выполнения этой работы специалиста. Это может быть, например, слесарь или столяр ближайшей строительной или жилищно-эксплуатационной организации, располагающие требуемыми для того инструментами.

3. Допрос и очная ставка (протокол допроса ведется от первого лица и должен содержать указание на место и время его составления, кто, в каком помещении, в какой период времени проводил следственное действие, кто присутствовал либо участвовал, кроме следователя, в допросе (прокурор, педагог, защитник, переводчик и т.д.).

На практике зачастую возникает необходимость в допросе специалиста, хотя закон и не называет его в числе субъектов этого действия: например, по обстоятельствам, связанным с его участием в отдельных следственных действиях, для выяснения вопросов о системе, функционировании, распределении должностных обязанностей, порядке отчетности, технологическом процессе и т. п. той организации, учреждения, предприятия, применительно к которым ведется расследование. На наш взгляд, в таких ситуациях не является нарушением закона допрос специалиста в качестве свидетеля, хотя он таковым в узком смысле этого понятия не является. В процессе подготовки следователь определяет, должен ли кто-нибудь еще участвовать в допросе: обязательные участники (переводчик, защитник, педагог) и разрешенные (прокурор, специалист). По делам о нарушении права интеллектуальной собственности следователю рекомендуется привлекать для участия в допросе специалиста обладающего соответствующей подготовкой. Возможно использование технических средств фиксации в ходе следственного действия. С учетом этого планируется приглашение соответствующего специалиста, привлечение техники. Основной чертой, характеризующей очную ставку как следственное действие, является ее групповой характер. При этом очевидно, что она носит изначально конфликтный характер, так как ее цель — устранение имеющихся в деле существенных противоречий. Подготовка к очной ставке традиционна: составление плана, составление перечня вопросов, с помощью которых устраняются противоречия, определение их последовательности; принятие решения о необходимости привлечения к очной ставке специалиста, прокурора, иных лиц. При необходимости предусматривается использование технических средств). Таким образом, только в результате активного взаимодействия суда и правоохранительных органов со специалистами, можно воспрепятствовать получению прибыли теневыми структурами и пересечь незаконное использование объектов авторского и смежного права не добросовестными «предпринимателями».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 03.07.2014 года № 226-V Закона Республики Казахстан.
2. Закон Республики Казахстан об авторском праве и смежных правах от 10 июня 1996 года № 6.
3. Интернет-ресурсы: zakon.kz
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04.07.2014 года № 231-V Закона Республики Казахстан.
5. Гарисов С.М. Использование специальных познаний в судебном производстве по уголовным делам: монография / С.М. Гарисов, Е.А. Зайцева. – Волгоград : ВА МВД России, 2010 – 196 с.

14 СЕКЦИЯ. СУДЕБНАЯ ЗАЩИТА ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ И ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРОИЗВОДСТВО

Исаева С.

магистрант 1-курса по специальности «Юриспруденция» Академии Кайнар

ПРАВОВОЙ СТАТУС ЧАСТНЫХ СУДЕБНЫХ ИСПОЛНИТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье рассмотрены особенности правового частного судебного исполнителя. Основной особенностью Закона является регламентация правового положения частного судебного исполнителя, компетенция которого приравнена с компетенцией государственного судебного исполнителя, то есть частный судебный исполнитель, по аналогии с государственными судебными исполнителями, вправе принимать меры обеспечения, налагать арест, налагать взыскания на имущество должника, назначать специалиста для проведения оценки имущества должника и совершать иные действия во исполнения судебных актов.

Ключевые слова: правовой статус, частный судебный исполнитель, исполнительное производство, законодательство.

Аңдатпа

Мақалада құқықтық жеке сот орындаушысының ерекшеліктері қарастырылған. Заңның негізгі ерекшелігі құзыреті мемлекеттік сот орындаушысының құзыретіне теңестірілген жеке сот орындаушысының, яғни жеке сот орындаушысы мемлекеттік сот орындаушыларына ұқсас қамтамасыз ету шараларын қабылдауға, тыйым салуға, борышкердің мүлкіне өндіріп алуға, борышкердің мүлкіне бағалау жүргізу үшін маманды тағайындауға және сот актілерін орындау үшін өзге де іс-әрекеттер жасауға құқылы.

Түйін сөздер: құқықтық мәртебесі, жеке сот орындаушысы, Атқарушылық іс жүргізу, заңнама.

Abstract

The article considers the peculiarities of the legal enforcement of court orders. The main feature of the Law is the regulation of the legal status of a private bailiff, whose competence is equated with the competence of the state bailiff, that is, a private bailiff, by analogy with the state bailiffs, has the right to take security measures, to arrest, to impose penalties on the property of the debtor, to appoint a specialist to assess the property of the debtor and to perform other actions in the execution of judicial acts.

Keywords: legal status, private bailiff, enforcement proceedings, legislation

Правовой статус частного судебного исполнителя определяют его права, обязанности и ответственность, закрепленные на законодательном уровне. В соответствии с положениями ст.147 Закона об исполнительном производстве частный судебный исполнитель вправе:

1) совершать исполнительные действия, предусмотренные Законом об исполнительном производстве, в интересах физических и юридических лиц, обратившихся к нему;

2) открывать в любом банке банковские счета, в том числе валютный, иметь имущественные и личные неимущественные права и обязанности, нанимать и увольнять работников конторы, распоряжаться поступившим доходом, выступать в суде от своего имени и совершать другие действия в соответствии с законодательством Республики Казахстан;

3) пользоваться услугами системы государственного социального обеспечения, медицинского и социального страхования в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан;

4) получать сведения из электронных баз данных государственных регистрирующих органов и иных организаций;

5) осуществлять другие права, предусмотренные законодательными актами Республики Казахстан.

Обязанности частного судебного исполнителя закреплены в ст. 148 Закона об исполнительном производстве. Согласно положениям данной статьи частный судебный исполнитель обязан:

1) обратиться для регистрации в налоговый орган в течение трех рабочих дней после назначения на должность частного судебного исполнителя;

2) совершать исполнительные действия в соответствии с требованиями Закона об исполнительном производстве и других нормативных правовых актов Республики Казахстан, регулирующих деятельность судебного исполнителя;

3) добросовестно выполнять свои профессиональные обязанности, сохранять конфиденциальность по отношению к обстоятельствам частной жизни физических лиц, не допускать разглашения сведений, составляющих коммерческую или иную охраняемую законом тайну, ставших ему известными в результате его деятельности; указанная обязанность остается в силе также после сложения полномочий частного судебного исполнителя; требование о сохранении тайны обязаны соблюдать также работники конторы частного судебного исполнителя и другие лица, имеющие доступ к названным сведениям;

4) сообщать о всех возбужденных исполнительных производствах не позднее следующего дня после их возбуждения в региональную коллегию частных судебных исполнителей;

5) соблюдать профессиональную этику;

6) иметь контору;

7) в случаях, предусмотренных законом, представлять сведения о совершенном исполнительном действии, иные копии документов, а в необходимых случаях - личные объяснения, в том числе по вопросам несоблюдения требований профессиональной этики;

8) при наличии оснований направлять в территориальный орган (отдел) материалы для составления протокола об административном правонарушении;

9) постоянно повышать свою профессиональную квалификацию;

10) исполнять другие обязанности, предусмотренные законодательными актами Республики Казахстан.

Частный судебный исполнитель предоставляет региональной коллегии частных судебных исполнителей информацию о своей деятельности, форма и сроки которой предусмотрены Инструкцией «Формы и сроки предоставления информации частными судебными исполнителями, региональными коллегиями частных судебных исполнителей», утвержденной приказом Министра юстиции РК от 20 января 2011 года № 16 [1].

Данный документ предусматривает в отчетности частного судебного исполнителя такие реквизиты как: наименование исполнительного документа, остаток исполнительных производств на начало отчетного периода, количество возбужденных исполнительных производств в отчетном периоде, всего исполнительных производств находилось на исполнении в отчетном периоде, всего документов, производство по которым окончено в отчетном периоде, в том числе реально исполнено исполнительных документов, возвращено исполнительных документов взыскателю, прекращено и другие.

Ст.149 Закона об исполнительном производстве устанавливает ограничения деятельности частного судебного исполнителя. Частный судебный исполнитель не вправе заниматься иными видами оплачиваемой деятельности, за исключением научной, преподавательской или творческой деятельности.

Ответственность частного судебного исполнителя определяет ст.150 Закона об исполнительном производстве. Согласно положениям данной статьи неисполнение либо ненадлежащее исполнение частным судебным исполнителем возложенных на него обязанностей и должностных полномочий влечет установленную законами Республики Казахстан ответственность. Частный судебный исполнитель обязан возместить причиненный участникам исполнительного производства и другим лицам ущерб, возникший вследствие совершения исполнительного действия, противоречащего законодательству Республики Казахстан.

Частный судебный исполнитель подлежит аттестации один раз в три года. Аттестация проводится для определения соответствия частного судебного исполнителя занимаемой должности в целях оценки его профессиональных знаний и умения применять их при совершении исполнительных действий, соответствия требованиям, предъявляемым к частным судебным исполнителям. Очередную аттестацию частных судебных исполнителей проводит квалификационная комиссия в порядке, предусмотренном Положением о квалификационной комиссии, утверждаемом уполномоченным органом. Конкретные сроки проведения аттестации и заседания квалификационной комиссии определяются уполномоченным органом и доводятся до сведения частного судебного исполнителя не позднее чем за два месяца до его очередной аттестации. В случае отрицательного решения по итогам очередной аттестации частного судебного исполнителя не позднее чем через шесть месяцев проводится повторная аттестация. Решение квалификационной комиссии о признании частного судебного исполнителя не соответствующим занимаемой должности по итогам повторной аттестации является основанием для отзыва лицензии частного судебного исполнителя.

Исполнительный округ (территория деятельности частного судебного исполнителя) устанавливается в соответствии с административно-территориальным делением Республики Казахстан. Территория деятельности частного судебного исполнителя, а также количество частных судебных исполнителей в пределах исполнительного округа определяются уполномоченным органом совместно с Республиканской коллегией частных судебных исполнителей.

Территория деятельности частного судебного исполнителя в городах Астане и Алматы распространяется на всю территорию городов Астаны и Алматы. Территория деятельности частного судебного исполнителя в пределах областных центров и районов областей, являющихся исполнительными округами, распространяется на всю территорию области.

Любое физическое или юридическое лицо для осуществления исполнения исполнительного документа вправе обратиться к любому частному судебному исполнителю на территории исполнительного округа по месту исполнения, если на территории его деятельности проживает должник (для юридических лиц - юридический адрес), находится его имущество либо место работы.

Местом работы частного судебного исполнителя является контора частного судебного исполнителя. Требования к местонахождению и оборудованию конторы частного судебного исполнителя устанавливаются уполномоченным органом совместно с Республиканской коллегией частных судебных исполнителей. Так, ранее нами было отмечено, что контора частного судебного исполнителя должна отвечать определенным в законодательстве требованиям и такие «Требования к местонахождению и оборудованию конторы частного судебного исполнителя» утверждены приказом и.о. Министра юстиции Республики Казахстан от 03 ноября 2010 года № 307 [2].

Оборудование конторы должно осуществляться с соблюдением Правил пожарной безопасности в Республике Казахстан, утвержденных приказом Министра по чрезвычайным ситуациям Республики Казахстан от 08 февраля 2006 года № 35 [3].

Контора размещается в отдельно стоящих типовых зданиях или в приспособленных помещениях, встроенных в здания. Допускается размещение контор в жилых зданиях, при

наличии отдельного входа в контору. Не допускается размещение контор в подвальных помещениях зданий. При входе в контору необходимо предусмотреть наличие пандусов для инвалидов.

Контора должна находиться на территории исполнительного округа, определенного для деятельности частного судебного исполнителя, в открытом для свободного доступа месте и быть пригодной для приема граждан. В конторе должны быть предусмотрены сидячие места для ожидания и приема граждан. При этом места для ожидания граждан находятся отдельно от кабинета частного судебного исполнителя.

Два и более частных судебных исполнителей, осуществляющие деятельность в одном и том же исполнительном округе, могут иметь общую контору с разрешения территориального органа, при этом каждый частный судебный исполнитель осуществляет свои полномочия от своего имени.

Площадь помещения конторы должна обеспечивать свободное размещение офисной мебели и оборудования и быть не менее 12 кв.м. на одного частного судебного исполнителя. Рабочее место частного судебного исполнителя должно иметь офисный стол, компьютер либо ноутбук, принтер. В конторе должны быть копировальный аппарат и сканер. Принтер, копировальный аппарат и сканер могут быть совмещены в одно оборудование, предусматривающее функции данной техники. Для хранения документов, печатей и штампов в помещении должен быть сейф.

Несоблюдение требований к местонахождению и оборудованию конторы частным судебным исполнителем является основанием для обращения уполномоченного органа (территориального органа) в суд с иском о приостановлении деятельности частного судебного исполнителя, до устранения нарушений [2].

Частным судебным исполнителем должно быть установлено время личного приема в рабочие дни продолжительностью четыре часа не реже двух раз в неделю. Время работы конторы и часы приема частного судебного исполнителя должны быть доведены до всеобщего сведения. Частные судебные исполнители ведут бухгалтерский учет в соответствии с правилами, установленными нормативными правовыми актами для индивидуальных предпринимателей.

Частный судебный исполнитель имеет удостоверение, личную печать с указанием своей фамилии, имени и отчества, наименования региональной коллегии частных судебных исполнителей, исполнительного округа, номера лицензии, а также штампы, личные бланки и жетон. Образцы удостоверения, личной печати и жетона утверждаются уполномоченным органом. Изготовление и выдачу удостоверения, личной печати и жетона организует региональная коллегия частных судебных исполнителей.

Делопроизводство в конторе частного судебного исполнителя осуществляется частными судебными исполнителями в соответствии с правилами, утверждаемыми уполномоченным органом.

Правила делопроизводства в конторе частного судебного исполнителя утверждены приказом и.о. Министра юстиции Республики Казахстан от 03 ноября 2010 года № 306 [4].

В соответствии со ст.8 Закона об исполнительном производстве язык исполнительного производства и делопроизводства, связанного с его ведением, устанавливается с учетом языка судебного решения или иного документа, подлежащего исполнению. При совершении исполнительных действий участники исполнительного производства в случае, если они не владеют языком, на котором ведется исполнительное производство, могут по собственной инициативе или по предложению судебного исполнителя пригласить переводчика.

Организация и правильное ведение делопроизводства и архива судебного исполнителя, занимающегося частной практикой, лежит на частном судебном исполнителе [4].

При прекращении действия лицензии частного судебного исполнителя региональная коллегия частных судебных исполнителей по поручению уполномоченного органа

принимает меры по передаче архива, средств текущего счета частного судебного исполнителя, у которого прекращено действие лицензии, другому частному судебному исполнителю, а также по изъятию лицензии судебного исполнителя для передачи ее уполномоченному органу и уничтожению личной печати частного судебного исполнителя.

В документах организационно-распорядительного характера, исходящих от частных судебных исполнителей, следует указывать наименование конторы частного судебного исполнителя или фамилию, имя, отчество частного судебного исполнителя, занимающегося частной практикой, почтовый адрес и территорию деятельности частного судебного исполнителя, по которому частным судебным исполнителем осуществляется исполнительная деятельность. Наименование вида документа (протокол, постановление, акт, представление, запрос) печатается прописными буквами и указывается заголовок документа. Заголовок должен быть предельно кратким и точно отражать содержание документа.

При написании адреса на документе необходимо соблюдать следующие реквизиты: документ адресуется организации (организациям), ее структурному подразделению или конкретному лицу; почтовый адрес корреспондента указывается полностью после названия организации (организаций), которой направляется документ. В том случае, когда документ направляется гражданам, сначала указывается почтовый адрес, а затем фамилия и инициалы получателя.

Датирование документов производится двумя способами:

путем написания числа, месяца и года, например: 15 сентября 2008 года;

тремя парами арабских цифр, например: 15.09.08 г.

Если документ составлен не на бланке, дата проставляется ниже подписи с левой стороны документа.

Все экземпляры служебных документов должны быть подписаны. В состав подписи документа должны входить: наименование должности лица, подписавшего документ, личная подпись и его расшифровка, например: «частный судебный исполнитель (подпись) К.Т. Туленгутов».

Приложения к документу перечисляются после текста документа с указанием количества листов в каждом приложении и числа их экземпляров. Если документ имеет приложения, упоминаемые в тексте, то в приложении следует указывать лишь количество листов и число экземпляров. При ответе на запрос необходимо делать ссылку на номер и дату документа - запроса.

Регистрации подлежат документы (в том числе заявления), поступившие в контору частного судебного исполнителя. При приеме поступивших документов, прежде всего, отбираются документы, доставленные не по назначению, а также проверяется целостность вложения. Ошибочно доставленные документы пересылаются по принадлежности. В том случае, если обнаружено отсутствие документов или приложений к ним, об этом делается сообщение отправителю (в письменной, либо устной форме).

Для учета документов и контроля за их исполнением частные судебные исполнители ведут следующие журналы, которые должны быть прошнурованы, пронумерованы и скреплены подписью и печатью частного судебного исполнителя:

журнал входящей корреспонденции;

журнал исходящей корреспонденции;

журнал учета исполнительных документов;

книга учета сумм на текущем счете (депозитная книга).

Учет также ведется в автоматизированной системе учета и контроля исполнительного производства, о чем в работе ранее упоминалось. В целях автоматизации исполнительного производства, консолидации отчетности, контроля исполнения судебных решений, прозрачности судебного исполнения в Казахстане внедрена информационная система органов исполнительного производства «Автоматизированная система для учета и контроля исполнительного производства» (АСУКИП). Внедрение АСУКИП должно способствовать более оперативной и качественной работе с информационной базой, необходимой для

судебных исполнителей, с помощью новейших компьютерных технологий. Главной задачей данной системы является не только консолидация отчетности, но и унификация документооборота. Например, система содержит республиканский реестр должников, включающий сведения о неплательщиках по исполнительным документам: ФИО должника либо наименование организации-должника; орган, выдавший исполнительный документ, дату выдачи и содержание неисполненной обязанности должника; ФИО судебного исполнителя, направляющего указанные сведения, и территорию его деятельности [5].

Документы, поступающие к частному судебному исполнителю проходят регистрацию в журнале входящей корреспонденции. На полученном документе на нижнем поле первого листа справа проставляется дата и номер его регистрации, который соответствует порядковому номеру в журнале входящей корреспонденции, а также номер наряда, в который документ будет подшиваться. Данные положения являются новыми, так как были изменены. Дело в том, что Правила делопроизводства в конторе частного судебного исполнителя, утвержденные приказом и.о. Министра юстиции РК от 03 ноября 2010 года № 306, уже пережили поправки. Изменения были внесены приказом Министра юстиции РК от 28 июня 2012 года № 238 [6].

Исполнительные документы регистрируются в книге учета исполнительных документов и вносятся в автоматизированную систему учета и контроля исполнительного производства. Исходящие документы регистрируются в журнале исходящей корреспонденции. На документе проставляется регистрационный номер, который соответствует порядковому номеру в журнале исходящей корреспонденции, а также номер наряда, в котором будет храниться его копия. Корреспонденция направляется адресатам по почте или нарочно.

Следует отметить, что частным судебным исполнителям в своей работе необходимо учитывать положения *Инструкции по приему, учету исполнительного документа и хранению исполнительного производства, утвержденную приказом Председателя Комитета по исполнению судебных актов Министерства юстиции Республики Казахстан от 14 ноября 2012 года № 356*, однако на практике данный документ в большей степени имеет отношение к работе государственных судебных исполнителей [7].

Документы судебного исполнителя, занимающегося частной практикой, после их исполнения группируются в дела, представляющие собой совокупность документов, относящихся к определенному вопросу. Классификация документов закрепляется в номенклатуре дел, которая представляет собой систематизированный перечень заголовков дел, заводимых в делопроизводстве с указанием сроков их хранения. Номенклатура дел частных судебных исполнителей составляется территориальными органами уполномоченного органа совместно с региональными коллегиями частных судебных исполнителей. Номенклатура дел печатается в 4-х экземплярах и вводится в действие с 01 января соответствующего года.

Первый экземпляр номенклатуры дел хранится у частного судебного исполнителя, второй используется в качестве рабочего, третий передается в архив региональной коллегии частных судебных исполнителей, четвертый в государственный архив. В номенклатуре дел предусматриваются резервные номера, с тем, чтобы в случае необходимости в течение года завести дополнительные наряды, не предусмотренные ранее. По окончании года в номенклатуру дел вносится итоговая запись о количестве заведенных нарядов. Экземпляр номенклатуры дел, как учетный документ для дел временного хранения, остается в архиве судебного исполнителя, занимающегося частной практикой, постоянно. В наряды группируются документы одного года. Внутри наряда они систематизируются в хронологическом порядке, причем документ-ответ должен располагаться после документа-запроса. Статистические отчеты должны подшиваться в наряде того года, к которому они относятся по содержанию независимо от времени их составления [4].

При формировании нарядов необходимо соблюдать следующие требования: помещать в наряды исполненные, правильно оформленные документы в соответствии с утвержденной

номенклатурой дел; помещать вместе все документы, относящиеся к разрешению одного вопроса; группировать в наряды документы одного года, за исключением переходящих дел; отдельно формировать в наряды документы постоянного и временного хранения; в наряды не подшиваются не относящиеся к ним документы, подлежащие возврату, лишние экземпляры, черновики; количество листов в наряде не должно превышать двести пятьдесят.

Письма, обращения и жалобы граждан по вопросам работы частного судебного исполнителя и все документы по их рассмотрению и исполнению группируются отдельно от заявлений граждан по личным вопросам.

В зависимости от сроков хранения проводится полное или частичное оформление дел. Полному оформлению подлежат дела постоянного, временного (свыше 10 лет) хранения и по личному составу. Полное оформление дела предусматривает: оформление реквизитов обложки дела; нумерацию листов в деле; составление листа-заверителя дела; составление в необходимых случаях внутренней описи документов дела.

Обложки нарядов оформляются: наряды постоянного и временного хранения заключаются в твердую обложку и прошиваются прочными нитками в четыре прокола, надписи на обложках производятся чернилами, в конце на отдельном листе ставится заверительная надпись по форме, например: «в наряде прошнуровано и пронумеровано на 250 (двести пятидесяти) листах. Ответственный за архив - подпись, дата»; наряды временного (до десяти лет включительно) хранения подлежат частичному оформлению - допускается хранение в скоросшивателях, листы не нумеруются, заверительные надписи не составляются.

На заверенные в делопроизводстве частного судебного исполнителя наряды постоянного и временного хранения и наряды по личному составу, прошедшие экспертизу ценностей, сформированные и оформленные в соответствии с Типовыми правилами документирования и управления документацией в государственных и негосударственных организациях, утвержденных приказом и.о. Министра культуры и информации Республики Казахстан от 25 сентября 2009 года № 128 [8], составляются описи нарядов.

Опись нарядов - это систематизированный перечень заголовков нарядов, раскрывающий состав и содержание нарядов. Опись нарядов составляется в двух экземплярах, один из которых передается вместе с делами в архив, а второй остается в качестве контрольного у частного судебного исполнителя.

На документы, отобранные к уничтожению, составляется акт в двух экземплярах, который рассматривается одновременно с описями нарядов и утверждается частным судебным исполнителем, после чего наряды, выделенные к уничтожению, уничтожаются.

Частный судебный исполнитель имеет личную печать с указанием своей фамилии, имени, отчества, а также наименования региональной коллегии частных судебных исполнителей, исполнительного округа, номера лицензии. Печать изготавливается из металла (металлических сплавов), характеризуется высоким качеством изготовления, защищенностью от подделок, долговечностью и стойкостью к красителям, с надписью на государственном языке. Также частный судебный исполнитель имеет штампы и личные бланки.

Написание фамилии, имени и отчества частного судебного исполнителя в тексте печати производится согласно документу, удостоверяющему личность.

Заказ на изготовление печатей частных судебных исполнителей осуществляется в централизованном порядке, по письменному заказу региональной коллегии. Выдача печатей производится под роспись в специально заведенном журнале, пронумерованном, прошнурованном и скрепленном печатью соответствующего органа. Журнал является документом строгой отчетности и постоянного хранения. Печать частного судебного исполнителя используется им для скрепления своей подписи на тексте (удостоверительной надписи), на постановлении или поручении. Не допускается проставление печати на документах, не связанных с деятельностью частного судебного исполнения. При утрате или хищении печати, частный судебный исполнитель незамедлительно сообщает в

территориальный орган уполномоченного органа и в региональную коллегия частных судебных исполнителей.

При прекращении лицензии частного судебного исполнителя территориальный орган и региональная коллегия частных судебных исполнителей принимают меры по изъятию и комиссионному уничтожению печати частного судебного исполнителя путем деформирования, не позволяющим использовать ее по назначению, о чем составляется соответствующий акт.

В случае приостановления действия лицензии частного судебного исполнителя, печать упаковывается и пломбируется, сдается на временное хранение в территориальный орган. При пользовании личными печатями применяется только синий и фиолетовый красители, не допуская применения черного или многоцветного красителей. Информация об утрате действия и недействительности уничтоженных печатей публикуется уполномоченным или территориальным органом в республиканских или местных печатных изданиях.

Контроль за исполнением правил делопроизводства частными судебными исполнителями осуществляют территориальные органы совместно с региональными коллегиями частных судебных исполнителей.

Согласно положениям ст. 156 Закона об исполнительном производстве частный судебный исполнитель вправе иметь помощников и стажеров. Помощником частного судебного исполнителя может быть гражданин Республики Казахстан, имеющий лицензию частного судебного исполнителя.

Таким образом, правовой статус частного судебного исполнителя определен положениями Закона об исполнительном производстве. Содержание правового статуса частного судебного исполнителя включает его права, обязанности и ответственность, закрепленные в ст. 147-150 Закона об исполнительном производстве. Для реализации определенных законом прав и добросовестного исполнения обязанностей, а значит, надлежащего осуществления своей деятельности, от частного судебного исполнителя требуется знать и исполнять целый комплекс подзаконных инструктивных документов, к которым относятся:

1) Правила учетной регистрации частных судебных исполнителей, утвержденные приказом и.о. Министра юстиции РК от 03 ноября 2010 года № 309;

2) Требования к местонахождению и оборудованию конторы частного судебного исполнителя, утвержденные приказом и.о. Министра юстиции РК от 03 ноября 2010 года № 307;

3) Правила пожарной безопасности в Республике Казахстан, утвержденные приказом Министра по чрезвычайным ситуациям РК от 08 февраля 2006 года № 35;

4) Инструкция «Формы и сроки предоставления информации частными судебными исполнителями, региональными коллегиями частных судебных исполнителей», утвержденная приказом Министра юстиции РК от 20 января 2011 года № 16;

5) Правила делопроизводства в конторе частного судебного исполнителя, утвержденные приказом и.о. Министра юстиции РК от 03 ноября 2010 года № 306;

6) Инструкция *по приему, учету исполнительного документа и хранению исполнительного производства*, утвержденная приказом Председателя КИСА МЮ РК от 14 ноября 2012 года № 356;

7) Типовые правила документирования и управления документацией в государственных и негосударственных организациях, утвержденные приказом и.о. Министра культуры и информации РК от 25 сентября 2009 года № 128 и другие.

Перечисленные подзаконные акты приняты для конкретизации положений Закона РК «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей», который является основным нормативным правовым актом, регулирующим правовое положение судебных исполнителей, в том числе и частных судебных исполнителей. Перечисленный комплекс нормативных документов наделяет частных судебных исполнителей также

дополнительными полномочиями для своевременного и качественного исполнения судебных актов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Инструкция «Формы и сроки предоставления информации частными судебными исполнителями, региональными коллегиями частных судебных исполнителей» / Утверждена приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 20 января 2011 года № 16. – <http://www.adilet.gov.kz/ru/>

1. *Требования к местонахождению и оборудованию конторы частного судебного исполнителя / Утверждены приказом и.о. Министра юстиции Республики Казахстан от 03 ноября 2010 года № 307. – <http://www.adilet.gov.kz/ru/>*

2. *Правила пожарной безопасности в Республике Казахстан / Утверждены приказом Министра по чрезвычайным ситуациям Республики Казахстан от 08 февраля 2006 года № 35. – <http://online.zakon.kz>*

3. *Правила делопроизводства в конторе частного судебного исполнителя / Утверждены приказом и.о. Министра юстиции Республики Казахстан от 03 ноября 2010 года № 306 // Казахстанская правда от 25 ноября 2010 года, № 320 (26381). С.3-4.*

4. *Развитие системы исполнительного производства. – Материалы интернет-конференции с Председателем КИСА МЮ РК. – Астана, 2012. – <http://www.minjust.kz>*

5. *Изменения в Правила делопроизводства в конторе частного судебного исполнителя / Утверждены приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 28 июня 2012 года № 238. – <http://www.adilet.gov.kz/ru/>*

6. *Инструкция по приему, учету исполнительного документа и хранению исполнительного производства / Утверждена приказом Председателя Комитета по исполнению судебных актов Министерства юстиции Республики Казахстан от 14 ноября 2012 года № 356. – <http://www.adilet.gov.kz/ru/>*

7. *Типовые правила документирования и управления документацией в государственных и негосударственных организациях / Утверждены приказом и.о. Министра культуры и информации Республики Казахстан от 25 сентября 2009 года № 128. – <http://online.zakon.kz>*

15 СЕКЦИЯ. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ГРАЖДАН В СФЕРЕ ТРУДА И СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Баухажан З.

Магистрантка 2 курса по специальности «Юриспруденция» Академии Кайнар

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЕ МЕДИАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В предоставленной статье рассмотрены правовой статус медиатора, его профессионализм, умение занимать нейтральную позицию, а также его права и обязанности. К исключительным требованиям посредника относят соблюдение принципов медиации и их влияние на процедуру в целом.

Ключевые слова: Правовой статус медиатора, права и обязанности, принципы медиации.

Аңдатпа

Берілген мақалада медиатордың құқықтық мәртебесі, оның кәсібилігі, бейтарап позицияны алу қабілеті, сондай-ақ оның құқықтары мен міндеттері қарастырылады. Медиатордың ерекше талаптары медиация қағидаттарына және тұтастай рәсімге олардың әсер етуін қамтиды.

Түйін сөздер: Медиатордың құқықтық мәртебесі, құқықтары мен міндеттері, медиация принциптері.

Abstract

The provided article considers the legal status of the mediator, his professionalism, ability to take a neutral position, as well as his rights and obligations. The mediator's exceptional requirements include adherence to the principles of mediation and their influence on the procedure as a whole.

Keywords: Legal status of the mediator, rights and obligations, principles of mediation.

Медиация - это совершенно новое направление в юриспруденции и конфликтологии. В свою очередь медиаторы делают все чтобы достучаться до людей, чтобы они услышали друг друга и пришли к обоюдному решению по возникшим вопросам.

Как показывает практика не все люди знают, кто такой медиатор? Чем он занимается? В чем преимущества медиатора и чем он отличается от судей?

Медиатор - это независимое физическое лицо (лица), привлекаемое сторонами в качестве посредника в урегулировании конфликтов для содействия в выработке сторонами решения по существу спора. Работа медиатора заключается в выявлении интереса сторон и поиска законного и взаимоприемлемого решения. Более того, необходимо учитывать, что медиатор сам является одной из заинтересованных сторон, участвующих в процедуре медиации. В свою очередь медиатор не является судьей, арбитром, адвокатом, представляющим интересы какой-либо стороны спора, не может принимать решение по спору. В его компетенцию входит возможность урегулирования спора мирным путём: так как он прикладывает немалые усилия для оказания помощи сторонам в ходе дискуссии и помогает прийти к обоюдным интересам и потребностям, приходиться в итоге к решению, удовлетворяющее всех участников конфликта. В этом заключается основная задача медиатора.

Медиация - это профессия, в которой в совокупности должны сочетаться нравственная ответственность и обязанности. Так как медиация, это добровольный процесс, для эффективного исполнения обязанностей посредника обязательно, чтобы его кандидатура

была приемлема для сторон с точки зрения профессиональных знаний и навыков, объективности, справедливости и опыта. Так правовое оружие частично обеспечивает целостность статуса медиатора. По этой причине наравне с законодательством о медиации, а равно в его отсутствие, основным инструментом регулирования ситуации являются кодексы профессиональной этики. В правовых нормах кодекса расписана профессиональная этика медиатора. В свою очередь большое значение уделяется этическим и нравственным качествам посредника. Как для любого рода деятельности, так и для посредника существует свой качественный инструментарий. В основу безупречного инструмента медиатора можно отнести: юридическое знание законов в области гражданского, трудового и семейного права.

Медиация - процесс предельно рациональный, он рассчитан на спокойное и разумное обсуждение проблем [1,167]. Во время эмоционального возникновения конфликта стороны действуют под влиянием эмоций, и благодаря искусности медиатора переговоры можно завершить благополучно. По процедуре медиации необходимо чтобы медиатор мало говорил, а больше задавал вопросы. Умел задавать правильный вопрос, своевременно мог внести конструктивное предложение – обладал специальными знаниями технологии, и умел мыслить нестандартно. А также своевременно проводить беседы с каждой стороной отдельно, которое порою отнимает много времени, забирает много душевных сил и требуют иногда нестандартных шагов со стороны медиатора. Нередко в процессе предварительной беседы удается найти решение проблемы.

Но более всего мастерство медиатора проявляется в том, как он умеет создавать атмосферу доверия на переговорах. Медиация является успешной формой для разрешения любых споров [2, 291]. Это технология медиации своевременно применяется в различных ситуациях (если есть споры в бизнесе, в семье, на работе). Без сомнения, чтоб уметь использовать эти технологии необходимо пройти специальное обучение. Необходимо знать, что медиация не существует по готовому шаблону, что работа медиатора не имеет готовых ответов на все вопросы. Медиатор исполняя свои обязанности обязан быть независимым, нейтральным и беспристрастным, словно судья или арбитр, он не должен сам выбирать решения. Посредник помогает конфликтующим сторонам уладить разногласия и прийти к соглашению, устраивающий каждую из сторон. Профессиональный медиатор обладает соответствующими методами, допускающие атмосферу корректного, делового, рационального обсуждения спорных проблем и исключить всякого рода манипуляции.

Наилучший способ завоевать доверие сторон является полная открытость и откровенность медиатора. Кроме того, медиатор не осуществляет анализ индивидуальных психологических особенностей участников спора и в то же время не дает психологических консультаций клиентам, он наоборот помогает людям: осознать конфликт, а осознание сути конфликта это уже разрешение части конфликта. При этом посредник должен соблюдать все правовые нормы, которые основаны на принципах. В свою очередь на принципах базируется вся правовая структура. Предлагаю рассмотреть каждый из принципов и его влияние на медиацию.

Принципы медиации — это структура с помощью которой строятся отношения и осуществляется примирительная процедура с участием медиатора. Особенность принципов в том, что они индивидуализируют медиацию как самостоятельный вид деятельности находящийся за пределами юрисдикции, содержащее качественное своеобразие правил ее организации в отождествлении с другими способами разрешения правовых споров.

Существуют 2 основных направления видов принципов:

- 1) принципы, осуществляющие основы медиации и правовой статус ее участников;
- 2) принципы, определяющие порядок и условия выполнения медиации.

В первую категорию относят такие принципы как добровольность и нейтральность, в следующую категорию относятся принципы – самостоятельности, равноправия сторон, сотрудничества, конфиденциальности.

Вышеуказанная классификация, как считают некоторые авторы, дает возможность систематизировать принципы медиации, определить их взаимосвязь и взаимозависимость.

Так, в статье 4 Закона РК «О медиации», указаны следующие принципы медиации:

- конфиденциальности,
- равноправия сторон,
- добровольности,
- независимости и беспристрастности медиатора.

Рассмотрим подробнее каждый из них.

Принцип добровольности.

В отличие от судебной тяжбы, вступление спорящих сторон в процессе медиации является добровольным, а медиатор свободно выбранным. Никто не может заставить стороны участвовать в медиации, если они не хотят этого по какой-либо причине [3]. Из вышеуказанного следует, что стороны принимают все решения по обоюдному согласию сторон, любая из сторон может отказаться от медиации и услуг медиатора без объяснения ситуации. Принуждение к использованию медиации и выполнение медиации без участия одной из сторон невозможно. При появлении спорных вопросов каждой из сторон необходимо донести информацию о возможности использования преимуществ медиации. Перед началом использования медиации, медиатор должен разъяснить сторонам условия ее добровольности и прийти к ее принятию и некоторой уступкой каждой из сторон. В свою очередь принцип добровольности подразумевает свободу сторон в принятии медиативного соглашения. При этом медиативное соглашение – это соглашение, достигнутое сторонами используя основы института медиации, вследствие чего хотя бы один конфликт разрешен обоюдным сотрудничеством. При этом стороны спокойно изъясляют свои взгляды на данный спор, определяют условия этого соглашения и вправе отвергать требования другой стороны без объяснения причин. В достижение мирового соглашения вносятся только те условия, которые были достигнуты сторонами по выходу из медиации.

Принцип конфиденциальности. Правовое содержание вышеуказанного принципа рассматривается в статье 8 Закона о медиации. Во время проведения процесса медиации сохраняется конфиденциальность любой информации, ставшей известно в ходе рассмотрения дела. В свою очередь медиатор не имеет права раскрывать эту информацию без согласия сторон. Кроме того, медиатор получивший информацию с одной стороны, не может сообщить ее другой стороне, если только не с ее согласия. Категорически запрещается разглашать сведения, ставшие известные в процессе обсуждения. Вместе с этим, медиатору запрещается обсуждать, и совершать публичные высказывания по данному спору. Сама гарантия сохранения любой информации предполагает и вызывает высокий уровень доверия с обеих сторон, так как без доверия построить соглашение проблематично.

В связи с последними событиями в Гражданский процессуальный кодекс РК были внесены изменения, теперь согласно Закона о медиации запрещается привлекать медиатора к допросу в качестве свидетеля по делам ставшие ему известны вовремя исполнение своих служебных обязанностей.

Вследствие чего, мы можем видеть, насколько далеко идет законодатель ради того, чтобы стороны чувствовали себя защищенными и могли свободно вести переговоры в рамках процедуры медиации [4].

Принцип сотрудничества сторон. Благодаря правовому регулированию данного принципа на нем базируется вся процедура медиации. В свою очередь, на чем основываются стороны, проходя различные этапы медиации? Только приходя к взаимному сотрудничеству возможно безболезненно разрешить любую ситуацию. Сторонам постоянно приходится сотрудничать, вступая в саму процедуру, выбирая медиатора, организовывая переговоры и в заключение приходя к взаимовыгодным решениям.

Медиация без сотрудничества невозможна. Принимая условия медиации стороны понимают: «Да, у нас есть разногласия, но мы хотим разрешить их в рамках взаимного сотрудничества с участием медиатора и путем достижения взаимовыгодного решения».

Если только одна из сторон не желает сотрудничать, медиация перестает существовать как таковой.

В связи с чем, все оставшиеся принципы, закрепленные в ст. 4 Закона о медиации, предназначены для того, чтобы у сторон появилось желание сотрудничать. Только используя сотрудничество возможно сторонам прийти к заключению мирового соглашения, так как каждая из сторон в пределах разумного обоюдно идет на уступки, не обижая и не ущемляя противную сторону. В итоге обе стороны довольны, так как каждая из сторон пошла на некоторые уступки и не получилась так, что одна сторона уступила больше, а другая нет. Ведь нередко используя компромисс одной из сторон приходится «наступать на горло собственной песне».

Принцип равноправия сторон. Процедура медиации в основном используется в тех отношениях, в которых стороны равны. Так как правовое положение каждой из сторон одинаковое, отсюда и принуждение сторон невозможно.

Вместе с тем, равенство правовое не отмечает равенства экономического. Так с точки зрения правовых норм субъекты равны, но экономически сильная сторона может «продавить» свою точку зрения в ходе медиации.

Стороны принимая условия медиации рассматривают требования друг друга одинаковые и считают найти обоюдное решение, устраивающее каждую из сторон. Проявление упрямства и отстаивание только своей точки зрения недопустимо, так как здесь будет заинтересована только одна сторона и составлять неудобство для другой стороны, обременяя ее, в итоге перетягивание одеяла на свою сторону подорвут основу медиации – желание сотрудничать.

Данный принцип закреплен в п. 2 ст.7 Закона о медиации, медиатор не имеет право своими действиями одну из сторон ставить в более выгодную позицию, при этом ущемляя интересы другой стороны. При этом медиатор обязан занять нейтральную сторону, выбрать самый оптимальный вариант, который устраивал бы обе стороны.

Принципы беспристрастности и независимости медиатора. Вышеперечисленные два принципа взаимосвязаны. Медиатор не может быть зависим от одной из сторон, ведь если медиатор зависим, то он не может быть беспристрастен. Отсюда следует, что принцип независимости охватывается принципом беспристрастности. Вследствие чего мы рассмотрим их вместе, ориентируясь на принцип беспристрастности медиатора.

Принципы гарантируют равноудаленность медиатора от всех участников спора. Личная заинтересованность медиатора одной из сторон автоматически «снимает» его с высокой позиции, как профессионалу которому можно довериться. Данный принцип гласит, что медиатор не может:

- 1) являться представителем одной из сторон;
- 2) осуществлять одной из сторон юридическую или консультационную помощь;
- 3) оказывать услуги медиатора, в случае его личной заинтересованности в исходе дела, а также если он состоит в кровном родстве с одной из сторон;

4) осуществлять публичные высказывания по делу без одобрения сторон. Вместе с тем, Закон содержит более общую норму, по которой медиатор, выбранный или назначенный в соответствии с настоящей статьей, в случае наличия или возникновения в процессе проведения процедуры медиации обстоятельств, которые могут повлиять на его независимость и беспристрастность, незамедлительно обязан сообщить об этом сторонам, а в случае проведения процедуры медиации организацией, осуществляющей деятельность по обеспечению проведения процедуры медиации, также в указанную организацию [5, 58].

В случае если стороны засомневаются в независимости и беспристрастности медиатора, то они в любой момент могут поменять его на другого, выбранного по взаимному согласию сторон. Кроме того, на практике зачастую требование данного принципа проблематично, в связи с тем, что услуги медиатора могут быть оплачены одной из сторон. При этом медиатор чувствует иногда свою обязанность оплачиваемой стороне. При данном раскладе следует рассчитывать только на высокий профессионализм самого медиатора. Своевременный анализ принципов предоставляет возможность глубже изучить некоторые особенности организации и проведения процедуры медиации, рассмотреть преимущества ее

использования в отличие от других юрисдикционных органов регулирующих разрешения споров.

Исходя из вышеперечисленных принципов, мы понимаем о требованиях к медиатору: это всегда занимать нейтральную сторону и быть беспристрастным при решении любого вопроса, независимо от лиц в нем участвующих и исхода посредничества. Если медиатор занимает нейтральную позицию, то он должен ее соблюдать во всем, включая и то, что он должен занимать место на равном расстоянии от сторон, уделять каждой стороне одинаковое время для высказывания, давать равные возможности относительно их пожеланий в процедуре посредничества. Одинаковое равенство во всем. Самое сложное в работе медиатора, как мне кажется, это всегда соблюдать нейтралитет, внешнее спокойствие и беспристрастность суждения. Работа медиатора требует помимо знаний правовых норм еще и больших энергетических затрат, ведь это не просто разрешить конфликт сторон.

Институт медиации в Казахстане применяется сравнительно недавно, и люди знают о существовании такого правового рычага, но в силу своей молодости, данный институт еще не получил должного развития. Вследствие чего надо пропагандировать деятельность медиатора в средствах массовой информации на телевидении, в интернете, газетах...

Кроме того, наряду с этим в закон РК о «медиации» вносятся своевременные поправки для устранения пробелов в законодательстве. Для того, чтобы правовые нормы действовали по принципу прозрачности и открытости. Недаром принятие и внедрение медиации как инструмента урегулирования спора, признанное абсолютным большинством мировым сообществом приближает нас на один шаг к конкурентно способным странам мира.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Архипкина А. С. Институт медиации в современном праве // Сибирский юридический вестник. 2011. № 1 (52).- С. 167-170.

2. Невельсон Е. Ю. Медиация как социально-гуманитарная практика. Социальная безопасность и защита человека в условиях новой общественной реальности: сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. (г. Пермь, Перм. гос. нац. иссл. ун-т, 2 ноября 2011 г.) / под общ. ред. З. П. Замараевой, М. И. Григорьевой; Перм. гос. нац. иссл. ун-т. – Пермь, 2011. - С. 291-202.

3. Сулейменов М.К., Куанышев Б.Г. Альтернативные процедуры рассмотрения споров. - В кн.: Международный коммерческий арбитраж: сб. статей и документов

4. Материалы круглого стола «Судебная медиация — необходимое условие для развития института медиации в Казахстане». - Алматы, февраль 2013.// [Электронный ресурс].

5. С. Романовская. «За медиацией – будущее!» //BR – “Безупречный обзор», 2011, № 12,- С. 58

Мырзалы А.Ө

Қайнар Академиясы «Құқықтану» мамандығының 4 курс студенті,

Мирзалиева А.А., з.ғ.м., аға оқытушы

ЕҢБЕК ШАРТЫНЫҢ МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ШАРТТАРДАН АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ

Аңдатпа

Тәжірибеде көптеген жұмыс берушілер еңбек шарыт мен азаматтық-құқықтық шарттың ара жігін түсінбей, құқықтық тұрғыдан қателіктерге жол беріп жатады. Еңбек шарты қызметкер мен жұмыс берушінің негізгі еңбек жағдайлары көрсетілетін ерікті келісімі болып табылады, еңбек келісімшарты еңбек заңнамасы субъектілері арасында құқықтық байланыс орнатады және келісімшарт бойынша тараптардың құқықтары мен міндеттерін заңды түрде белгілейді. Ал екі немесе одан көп адамның азаматтық құқықтар мен

міндеттерді белгілеу, өзгерту немесе тоқтату туралы келісімі азаматтық-құқықтық шарт деп танылады. Осы екі шарттың арасындағы айырмашылықтар осы мақалада ашып көрсетіледі.

Түйін сөздер: еңбек шарты, азаматтық-құқықтық шарт, жұмыс беруші, жұмыскер, тараптар.

Аннотация

На практике многие работодатели не понимают сферу действия трудового договора и гражданского законодательства, допуская юридические ошибки. Трудовой договор представляет собой добровольное согласие работника и работодателя на основные условия труда, трудовой договор устанавливает правовые отношения между субъектами трудового права и юридически устанавливает права и обязанности сторон по договору. Гражданско-правовой договор – это соглашение об установлении, изменении или прекращении двух или более гражданских прав и обязанностей. Различия между этими двумя терминами раскрыты в этой статье.

Ключевые слова: трудовой договор, гражданский договор, работодатель, работник, стороны

Abstract

In practice, many employers do not understand the scope of the employment contract and civil law, making legal mistakes. The employment contract is the voluntary consent of the employee and the employer to the basic working conditions, the employment contract establishes the legal relationship between the subjects of labor law and legally establishes the rights and obligations of the parties to the contract. A civil contract is an agreement establishing, modifying, or terminating two or more civil rights and obligations. The differences between these two terms are disclosed in this article.

Keywords: employment contract, civil contract, employer, employee, parties

Еңбек шартының мазмұны мен сипаттамалары. Еңбек шарты (келісімшарт) - қызметкер мен ұйымның немесе мекеменің басшысы қызметкердің нақты мамандық, біліктілік немесе лауазым бойынша жұмысты орындауға міндеттенетін және ішкі еңбек тәртібіне сәйкес келуі туралы келісім, ал басшы оған еңбек шартымен, ұжымдық шартпен және тараптардың келісімімен көзделген жалақы төлеуге және еңбек жағдайларын қамтамасыз етуге міндеттенеді.

Еңбек шарты қызметкер мен жұмыс берушінің негізгі еңбек жағдайлары көрсетілетін ерікті келісімі болып табылады, еңбек келісімшарты еңбек заңнамасы субъектілері арасында құқықтық байланыс орнатады және келісімшарт бойынша тараптардың құқықтары мен міндеттерін заңды түрде белгілейді. Еңбек шартының сипаттамалық ерекшеліктеріне тоқталатын болсақ, - бұл келісімшартқа қол қойған қызметкердің ішкі жұмыс кестесіне және қызметкердің азаматтық-құқықтық келісімшартқа тән белгілі бір тапсырмаларды орындауына немесе біржолғы тапсырмаларына емес, мысалы, келісімшарт немесе тапсырыстың шартына сәйкес жұмысты тұрақты негізде орындау міндеті болып табылады [1, 15 б.].

Еңбек шартының 2 түрі бар. 1) Жеке еңбек шарты қызметкер мен жұмыс берушінің жазбаша түрде жасаған екі жақты келісімі болып табылады, оған сәйкес қызметкер белгілі бір мамандық бойынша жұмыс орындайды. 2) Ұжымдық шарт - әлеуметтік-еңбек қатынастарын реттейтін жергілікті нормативтік құқықтық акт. Еңбек шартының мазмұны бірқатар қажетті (міндетті) ережелерді қамтуы тиіс, оған мыналар жатады: қызметкердің еңбек қызметі жүзеге асырылатын кәсіпорынның толық атауы; қызметкердің мамандығы мен біліктілігін, сондай-ақ ол қандай лауазымға қабылданғандығын көрсетеді, тараптардың құқықтары мен міндеттері, яғни, қызметкердің және жұмыс берушінің барлық функциялары; жалақы төлеу шарттары; еңбек шарты жасалған күні және оны бұзу күні. Негізгі шарттардан басқа, еңбек шартында тараптардың міндеттемелерін көрсететін қосымша шарттар болуы мүмкін (мысалы, қосымша демалыстың ұзақтығы, жұмыс уақыты мен тынығу уақыттары, түрлі қосымша төлемдер және т.б.), оның барлығы кәсіпорынның мөрімен бекітіледі және

тараптармен қол қойылады. Бір көшірме тікелей жұмыс берушімен, екіншісі - қызметкермен сақталады.

Сонымен қатар, тәжірибеге көз салып қарайтын болсақ, кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру кезінде компания басшылары мен қызметкерлері еңбек және азаматтық келісім-шарттармен кездесетін жағдайлар да сирек емес.

Тәжірибе көрсеткендей, құқықтық сауатсыздыққа байланысты осы келісімшарттардың жиі заңсыз араласуы және олардың құқықтық реттеу әдістерін анықтаудағы қиындықтар, кейде нормативтік және инспекциялық органдармен түрлі қақтығыстар да кездесетіні анық. Мұндай қақтығыстардың алдын алу үшін осы екі шарттың тұжырымдамаларын, айырмашылықтарын және құқықтық реттелуін анықтау қажет. Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 1-бабы 1-тармағының 36) тармақшасы мынадай анықтаманы береді: еңбек шарты - жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы жазбаша келісім, бұған сәйкес жұмыскер белгілі бір жұмысты (еңбек функциясын) жеке өзі орындауға, еңбек тәртіптемесін сақтауға міндеттенеді, ал жұмыс беруші жұмыскерге келісілген еңбек функциясы бойынша жұмыс беруге, осы Кодексте, Қазақстан Республикасының заңдарында және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік-құқықтық актілерінде, ұжымдық шартта, жұмыс берушінің актілерінде көзделген еңбек жағдайын қамтамасыз етуге, жұмыскерге уақтылы және толық мөлшерде жалақы төлеуге міндеттенеді [2]. Осы Кодекстің 24-бабы жоғарыда көрсетілген тұжырымдаманы өзгертпей, дәл сондай анықтама береді: Еңбек шарты бойынша жұмыскер жұмысты (еңбек функциясын) жеке өзі орындауға, еңбек тәртіптемесі қағидаларын сақтауға міндеттенеді, ал жұмыс беруші жұмыскерге келісілген еңбек функциясы бойынша жұмыс беруге, осы Кодексте, Қазақстан Республикасының заңдарында және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінде, ұжымдық шартта, жұмыс берушінің актілерінде көзделген еңбек жағдайларын қамтамасыз етуге, жұмыскерге уақтылы және толық мөлшерде жалақы төлеуге міндеттенеді. Еңбек шартында екі тарап қатысады: қызметкер және жұмыс беруші, олардың әрқайсысы өзінің заңды күші бойынша тең болуы тиіс, бірақ олардың біреуі екінші тарапқа бағынышты лауазымда болады.

Ал енді азаматтық-құқықтық шартты қарастырайық. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 378-бабының 1-тармағына сәйкес, екі немесе одан көп адамның азаматтық құқықтар мен міндеттерді белгілеу, өзгерту немесе тоқтату туралы келісімі шарт деп танылады [3].

Қаралып отырған шарттар арасындағы негізгі айырмашылық қандай?

Еңбек кодексінің 27-бабы осы айырмашылықты төмендегідей түсіндіреді: еңбек келісімшартының басқа түрлерінен (соның ішінде азаматтық-құқықтық келісімшарттардан) ерекшеленетін ерекшеліктері оның келесі шарттарының біреуінің болуы:

1) жұмыскердің жұмысты (еңбек функциясын) белгілі бір біліктілік, мамандық, кәсіп немесе лауазым бойынша орындауы;

2) міндеттемелерді еңбек тәртіптемесіне бағына отырып жеке орындауы;

3) жұмыскердің еңбегі үшін жалақы алуы шарттардың өзге түрлерінен еңбек шартының ерекше белгілері болып табылады.

Айта кету керек, бұл анықтама өте қысқаша және аталған келісімшарттардың ерекшеліктерін көрсетпегенін атап өткен жөн, ол мыналарды қамтиды:

1) еңбек шарттарын жасасу және орындау еңбек заңнамасымен реттеледі, ал азаматтық-құқықтық шарттар - Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасымен және сыртқы экономикалық қызмет туралы халықаралық шарттармен реттеледі;

2) еңбек шарты екі жақты ғана болуы мүмкін, сонымен қатар бір тарап міндетті түрде жеке тұлға - қызметкер болады, ал азаматтық-құқықтық келісімшарттар екі жақты және көп жақты болуы мүмкін, қатысушылары болып тек жеке тұлғалар немесе тек заңды тұлғалар болуы мүмкін, сондай-ақ заңды және жеке тұлғалар болуы мүмкін;

3) жеке тұлғалармен еңбек шарты - жұмыс берушілер компанияның қызметкерлеріне тиісті лауазымдарда бос орындар болған жағдайда немесе мемлекеттің нақты лауазымдары қосымша болған кезде, нақты (маман) жалдау үшін ғана еңбек шартымен жасалуы мүмкін;

4) еңбек шартында еңбек қатынастарын және еңбек қатынастарын тікелей реттейтін еңбек шарты болады, азаматтық-құқықтық шарт - тауарлық-ақшалай және басқа да қатысушылардың (тараптардың) теңдігі негізінде, мүліктік қатынастар, сондай-ақ мүлікпен байланысты мүліктік емес жеке қатынастарды реттейді;

5) жұмыс берушімен еңбек шартын жасасқан тұлғалар «жұмыскердің» әлеуметтік мәртебесіне ие, кепілдіктерді пайдаланады және еңбек ету құқығымен міндетті медициналық сақтандыруды және барлық еңбекақы төлемдерін көздейді, ал азаматтық-құқықтық шартта кепілдіктер мен құқықтар жоқ;

6) еңбек шарты азаматтық құқықтық шарттардан субъектілік құрамы, мазмұны, шартты жасасу негіздері мен тәртібі, өзгерту, тоқтату және соттың шешімі бойынша жарамсыз деп тану бойынша, әрекет ету мерзімі бойынша, сонымен қатар шарттық міндеттемелерді орындау тәртібі бойынша ерекшеленеді.

Мысалы, Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 404-бабының 2-тармағына сәйкес тараптардың бірі мынадай жағдайларда азаматтық-құқықтық келісімшартты орындаудан бас тартуға құқылы:

1) шартқа негізделген міндеттемені орындау мүмкін болмаған;

2) егер Қазақстан Республикасының оңалту және банкроттық туралы заңнамалық актісінде өзгеше белгіленбесе, белгіленген тәртіппен екінші тарапты банкрот деп таныған;

3) шарт жасалғанда негізге алынған мемлекеттік органның актісі өзгертілген немесе күші жойылған жағдайларда шартты орындаудан бас тартуға құқылы.

Еңбек шарты басқа себептер бойынша тоқтатылуы мүмкін. Осылайша, Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 59-бабы еңбек шартын бұзуды реттейді. Жұмыскердің сайланбалы жұмысқа (лауазымға) ауысуына немесе лауазымға тағайындалуына байланысты онымен еңбек шарты, егер Қазақстан Республикасының заңдарында осындай лауазымдарды атқаратын адамдарға ақы төленетін өзге лауазымдарда болуға тыйым салу белгіленген болса, бұзылады.

Жұмыскердің жұмыс берушіні хабардар етуі және жұмыскердің жұмысқа (лауазымға) сайлану немесе тағайындалу актісі негіздер болып табылады.

Көптеген жұмыс берушілердің тағы бір қателігі - «еңбек келісімдерін» жасасуда. Қазақстанның қолданыстағы еңбек заңнамасында осындай құжатты қарастырмайды, сондықтан оны еңбек қатынастарын орнатуда пайдалану заңсыз болып табылады.

Кейбір нормативтік-құқықтық актілерде «еңбек шарты» ұғымы «еңбек келісім-шартының» синонимі ретінде пайдаланылады. Алайда оның қолданылуы Қазақстан Республикасының «Нормативтік құқықтық актілер туралы» заңына сәйкес, Қазақстан Республикасының заңдары мен Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулыларынан басымдыққа ие болған Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің нормаларына қайшы келеді, сондықтан бұл терминді пайдалану ұсынылмайды. Осындай жағдай «азаматтық шарт» және «келісімшарт» ұғымдарымен жүреді.

Жұмыстарды орындау, өнім өндіру және азаматтық-құқықтық келісімшарттар бойынша кез келген қызметтерді ұсыну жеке кәсіпкерлер, сондай-ақ кез-келген басқа да әрекетке қабілетті жеке тұлғалар тарапынан жүзеге асырылуы мүмкін. Олар төмендегі құқықтық нормаларды басшылыққа алу қажет [4].

Еңбек шарттарын және азаматтық шарттарды жасасудың жалпы шарттары мыналар:

1. Шартты жасасатын тұлғалар әрекетке қабілетті және тиісті жасқа толған болу қажет. Мысалы, Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 39-бабына сәйкес еңбек шарты әрекетке қабілетсіз деп танылған адаммен немесе он төрт жастан он төрт жасқа дейінгі адамдармен ата-анасының, қамқоршысының, қамқоршысының немесе асырап алушысының жазбаша келісімінсіз еңбек шартын жарамсыз деп таниды. Осы адамдардың жазбаша келісімінсіз еңбек шартын жасасу он алты жасқа толған азаматтармен жол беріледі.

2. Келісім-шарттардың мазмұны Қазақстан Республикасының Конституциясының нормалары мен қолданыстағы еңбек және азаматтық заңдарға, сондай-ақ Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық келісімдерге қайшы келмеуі тиіс. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 383-бабының 1-тармағына сәйкес азаматтық-құқықтық келісім тараптар үшін заңмен бекітілген ережелерді сақтауға тиіс.

3. Жасалған шарттар туралы талаптардың өзгеруі тараптардың жазбаша келісімімен ғана жүзеге асырылуы мүмкін.

4. Тараптар арасындағы келісімшарттар бойынша даулар мен қақтығыстар олардың арасында және сот тәртібімен шешілуі мүмкін.

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 60-бабына сәйкес еңбек шартын бұзу, егер оны бұзу келесі жағдайларда еңбек қатынастарын жалғастыруға кедергі келтіретін болса, оны жасасудың талаптарын бұзуына байланысты тоқтатылады:

1) медициналық қорытынды негізінде жұмыскердің денсаулық жағдайы бойынша қарсы көрсетілімі бар жұмысты орындауға еңбек шарты жасалған;

2) жұмысты орындауға арналған еңбек шарты адамды белгілі бір лауазымдарда болу немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айырған заңды күшіне енген сот үкімін немесе қаулысын бұза отырып жасалған;

3) өз бетінше жұмысқа орналасу үшін біліктілігінің сәйкестігі туралы анықтаманы не шетелдік жұмыс күшін тартуға арналған рұқсатты белгіленген тәртіппен алмай немесе Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген шектеулерді немесе ерекшеліктерді сақтамай, шетелдіктермен және азаматтығы жоқ адамдармен еңбек шарты жасалған;

4) мемлекеттік органның шетелдік жұмыскерімен еңбек шарты Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінде белгіленген талаптар бұзыла отырып жасалған;

5) Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген өзге де жағдайларда.

Аталған жағдайлар азаматтық шарттарға қолданылмайды. Азаматтық заңнамаға сәйкес, осы келісім-шарттарды тараптардың келісімі бойынша өзгертуге және (немесе) тоқтатуға болады, ал тараптардың бірінің өтініші бойынша - басқа тарап келісімшартты елеулі бұзған жағдайда, сондай-ақ заңнамамен немесе келісімшартпен көзделген жағдайларда сот шешімімен ғана жол беріледі. Еңбек және азаматтық шарттардың арасындағы айырмашылықтарды ескере отырып, олардың ерекшеліктері мен оларды енгізу, өзгерту және тоқтатудың жалпы шарттары, жұмыс беруші заңгерлік түрде өзінің іскерлік қызметін ұйымдастырып, бақылаушы мемлекеттік органдармен және қолданыстағы заңнамамен қайшы келмеуі мүмкін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Хамзина Ж.А. *Трудовое право Республики Казахстан. Общая и Особенная части [Текст]: Учебник. - Алматы: Жеті Жарғы. – 2014. – 416 с.*

2. *Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы №414-V Еңбек Кодексі (2019.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34838929#pos=1011;-60 (10.03.2019 жылғы жағдайы бойынша).*

3. *Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (Жалпы бөлім) (2019.21.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51006061#pos=722;-41 (10.03.2019 жылғы жағдайы бойынша).*

4. Климкин С.И. *Гражданское право Республики Казахстан. Общая часть / Учебник. Алматы: КОУ. – 2011. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38065788#pos=171;105 (по состоянию на 10.03.2019 г.).*

16 СЕКЦИЯ. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ И ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ

Балтабай Е.

Кайнар Академиясы «Құқықтану» мамандығының 1-курс магистранты

БИЛІКТІ БӨЛУ ҚАҒИДАСЫНЫҢ ТАРИХИ-ӘЛЕУМЕТТІК, САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАЛЫПТАСУЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада билікті бөлу принципінің тарихи - әлеуметтік, саяси-құқықтық қалыптасуы қарастырылған.

Билік тетігінің құрамдас бөліктері ретінде жан-жақты түрде заңнамалық, атқарушылық және сот билігі танылады. Билік адамзаттың барлық даму қадамына тән қоғамдық қатынастардың ерекше түрі болып табылады. Ол саясатты жүргізу бөлшегі мен құралы да болып табылады.

Түйін сөздер: билік, қағида, сот билігі, құқық, мемлекет, сот төрелігі

Аннотация

В данной статье рассмотрены историко - социальное, политико-правовое формирование принципа разделения власти. Составными частями механизма власти признаются законодательная, исполнительная и судебная власть. Власть является особым видом общественных отношений, присущим всем шагам развития человечества. Он также является частью и инструментом проведения политики.

Ключевые слова: власть, правила, судебная власть, право, государство, правосудие

Abstract

This article describes the historical, social, political and legal formation of the principle of separation of powers. The legislative, Executive and judicial powers are recognized as components of the mechanism of power. Power is a special kind of social relations inherent in all steps of human development. It is also a part and instrument of policy.

Keywords: power, rules, judiciary, law, state, justice

Саясатпен ажырағысыз байланысты саяси санаттардың ортаңғы әрі аса маңызды санатының бірі – билік болып табылады. Билік адамзаттың барлық даму қадамына тән қоғамдық қатынастардың ерекше түрі болып табылады. Ол саясатты жүргізу бөлшегі мен құралы да болып табылады. Билік, оны меңгеру және ұстау үшін күресу –қоғамның саяси өміріндегі негізгі аспектінің бірі. Билік мәселесі –саяси ойлау тарихында және заманауи саяси теориясында ортаңғы.

Әйгілі болғандай, билік әрдайым өзін-өзі кеңейтуге және өзінің қатысуын нығайтуға тырысады. Бұл үшін лайықты себепті табу ерекше күш салуды қажет етпейді. Сонау Антика заманындағы ойшылдардың өзі келесі сұрақ қойған: биліктің узурпациясын (тартып алу) және соның салдарынан болатын озбырлықты, билеп алуды, репрессияларды қалай болдырмауға болады? Адамды мемлекеттің шектен тыс күшті машинасының басуынан қалайша қорғауға болады? Осы ғасырлық мәселені шешудің бірден-бір тәсілі – оның узурпациясына және адамға қарсы зиянды қолдануға өздігінен кедергі келтіретін мемлекеттік билік тетігін жасаудан тұрады. Нақ осы тетік билікті бөлу теориясын ұсынады. Әңгіме бұл жерде, бірегей билікті бірнеше тәуелсіз, бірақ өзара байланысты бір-бірімен ынтымақтаса және бақылай алатын билікке бөлу туралы айтылуда. Билікті бөлу теориясын тағайындау –шектелмеген және бәрін билеп төсеушіге айналуы мүмкін тұлға билігін барлық толықтығын бір тұлға немесе орган қолында шоғырландыру мүмкіндігін жоққа шығару.

Билікті бөлу теориясының негізгі жағдайлары:

- билікті бөлу конституцияда бекітіледі;
- конституцияға сәйкес заңнамалық, атқарушылық және сот билігі әртүрлі адамдар мен органдарға беріледі;
- барлық билік тең әрі автономды, олардың бірде-біреуін кез-келген екінші жақ жоя алмайды;

- бірде-бір билік конституцияның екінші билікке берген құқығын пайдалана алмайды;

Билік тетігінің құрамдас бөліктері ретінде жан-жақты түрде заңнамалық, атқарушылық және сот билігі танылады, олардың әрқайсысы халыққа тиесілі биліктің бірегейлігін іс жүзінде орындап, дербес болып қалады.

«Заңнама билігі үстемдікке ие болып келеді, себебі, ол мемлекеттік және қоғамдық өмірдің құқықтық бастамаларын, елдің ішкі және сыртқы саясатының негізгі бағыттарын бекітеді, соның салдарынан, түпкілікті нәтижеде атқарушылық және соттық биліктің құқықтық ұйымдастырылуы мен қызмет ету нысандарын анықтайды. Мемлекеттің басқару тетігінде заңнама органдарының басымдылық етуші жағдайы олар қабылдайтын заңдардың жоғары заңды күшін шарттайды, оларда көрсетілген құқық нормаларына жалпыға міндетті сипат береді. Алайда, заңнама билігінің үстемділігі абсолютті сипатта болмайды. Оның қызмет ету шектері құқық қағидаларымен, адамның табиғи құқықтарымен, еркіндік пен әділеттілік идеяларымен шектелген. Ол халықтың және арнайы конституциялық органдардың бақылауында болады, олардың көмегімен қолданыстағы конституция заңдарының сәйкестігі қамтамасыз етіледі.

Атқарушы билік өзінің органдары танытуында заңнама беруші қабылдаған құқық нормаларын тікелей іске асырумен айналысады. Оның қызметі заңға негізделіп, заң аясында жүзеге асырылуы тиіс. Атқарушы органдар және мемлекеттегі лауазымды тұлғалар жалпыға міндетті актілерді, азаматтар мен ұйымдардың заңда қарастырылмаған жаңа құқықтары мен міндеттерінің жаңа нормаларын шығаруға құқығы жоқ. Егер атқарушы билік заңға тәуелді билік болуы, заңдылық бастамасында қызмет етуі кезінде ғана құқықтық сипатқа ие болып келеді. Атқарушы билікті тежеу оның мемлекеттік биліктің өкілетті органдары алдындағы есептілігі мен жауапкершілігі арқылы да қолжеткізіледі. Әрбір азамат атқарушы органның және лауазымды тұлғалардың кез-келген заңсыз әрекеттеріне соттық тәртіпте шағым жасай алады.

Сот билігі құқықты, мемлекетті және қоғамдық өмірді кінәлі тарап кім болса да, кез-келген бұздан құқықтық негіздерін қорғауға арналған. Сот төрелігін тек сот органдары ғана жүзеге асыра алады. Ешкім де өзіне сот функцияларын жүктей алмайды. Өзінің құқық қорғау қызметінде сот тек заңды, құқықты басшылыққа алады және ол заңнамалық немесе атқарушылық биліктің субъективті ықпалына тәуелді болмайды. Сот төрелігінің тәуелсіздігі мен заңдылығы азаматтардың құқықтары мен еркіндіктерінің, жалпы құқықтық мемлекеттіліктің аса маңызды кепілдігі болып табылады. Бір жағынан, сот өз мойнына заңнамалық немесе атқарушылық биліктің функцияларын алуға құқығы жоқ, басқа жағынан, оның маңызды міндеті – осы биліктердің нормативтік актілеріне ұйымдастырушылық-құқықтық бақылау болып табылады. Осылайша, сот билігі биліктің нақты бөлінуін қамтамасыз ете отырып, мемлекеттік биліктің заңнамалық, сондай-ақ, атқарушылық органдарының тарапынан құқықтық және ең бастапқыда, конституциялық заңдардың бұзылуының алдын алатын тежеуші фактор ретінде қызмет етеді»[1,51 б.].

Осылайша, бірегей мемлекеттік билікті қатысты түрде дербес әрі тәуелсіз үш салаға бөлу үкіметтің ықтимал қиянат жасауын және мемлекеттің құқықпен байланысы жоқ тоталитарлы басқарудың туындауын болдырмайды.

21 ғасырда билікті бөлу идеясы батыс елдерінің саяси көзқарасында әлі де маңызды орын алуда. Билікті бөлу "конституциялық", "құқықтық" мемлекет немесе "либералды демократия" сияқты қажетті атрибут ретінде түсіндіріледі, мұнда тұлғаның адамгершілігі құрметтеледі, бостандық кепілденеді. Мысалға, америкалық саясаттанушы *А.Вандербильт* билікті бөлу қағидасын еркін басқарудың ең маңызды қағидасы деп атайды. Оның пайымдауынша, тұлғаның еркіндігі және өркениеттің

ілгерлемесі, егер үш биліктің әрқайсысы осы қағиданың негізінде әрекет ететін болса ғана, қолжеткізілетін болады. Ал швейцария заңгері *К.Айхенбергер* билікті тиімді бөлу мәселесін "плюралисттік демократияны" сақтағысы келетін заманауи мемлекеттің негізгі мәселесі деп есептейді.

Объективті тарихи қозғалыс сипаты билікті бөлу тұжырымдамасының сыртқы саяси аспектісіне қатысты келесі қорытынды жасауға қолжеткізеді. Осы тұжырымдаманың пайда болуы мен негізделуі бұрынғы кездері мемлекеттік тәуелсіздіктің тоталитарлы-орталық нысанын символдаған абсолютті монархиядан конституциялы монархия мен республикалық басқаруға ауыса отырып, демократияның ілгерілеуімен бір сәтке келді.

Осылайша, билікті бөлу қағидасының негізгі ерекшеліктерін атап өтеміз:

1.Билікті бөлу қағидасы тек демократиялы мемлекетке тән болуы мүмкін. Билікті бөлу қағидасы тек демократиялы мемлекетке тән, себебі ол саяси құқықтаға ие болып келетін азаматтың болуын көздейді. Билікті бөлу қағидасының тәжірибеде іске асырылуы үшін қоғамның белгілі бір деңгейдегі саяси санасы қажет.

Билікті бөлу қағидасы тек құқықтық емес, ол конституциялық құқық та болып табылады. Ол құқықтық мемлекеттің билігін құрылымдап қана қоймай, осы билікті қоғамның бақылауында ұстап, қоғамға билікті пайдаланып қиянат жасаудың мүмкін еместігін кепілдеп, мемлекетті қоғамның қожайыны етеді. Бір уақытта, билікті басқару қағидасы азаматтық қоғамның құқықтық жүйесінің қалыптасуы мен қызмет етуінің аса маңызды факторы болып табылады.

2.Билікті бөлу қағидасын нақты жүзеге асыру үшін белгілі бір объективті –өндірістік күштердің және қатынастардың жеткілікті деңгейде дамуы, сондай-ақ, субъективті жағдайлар қажет –қоғамның саяси санасының деңгейі қажет .

3.Құқық теориясы билікті бөлу қағидасының әртүрлі қызмет ету тетігін көздейді.

Әрқайсысы қандай да бір нысанда нақты тарихи жағдайда қалыптасқан мемлекеттік биліктің тарихи бірлігі әртүрлі тәсілдермен түсініліп, іске асырылған, ол қазіргі кезде де өзінің қызметін жалғастыруда. Оның қатарына төмендегілерді жатқызуға болады:

1.Мемлекеттік биліктің бірегейлігін иерархиялық қамтамасыз ету тәсілі (мемлекет органдарының жоғарыдан төменге қарай қатаң әрі сөзсіз бағыну жүйесі). Бұл тәсіл биліктің дамымаған жағдайлары үшін сипатты және өз мәнін жеткілікті шектеулі нысанда қолданылатын мемлекеттік биліктің қазіргі жүйелерінің жеке құрамдас бөлігі ретінде сақтауда.

2.Мемлекеттік биліктің бірегейлігін бір биліктің басымдығы арқылы қамтамасыз ету. Мемлекеттік биліктің бірегейлігін қамтамасыз етудің осындай тәсілін Д. Локк негізін салған болатын. Мемлекеттік билік жүйесінде ол заңнамалық, атқарушылық және федералды биліктерін бөліп қарастырып, мемлекеттік биліктегі барлық жүйенің бірегейлігі мен тұтастығын қамтамасыз ету мақсатында атқарушылық және федералды билік тармақтарының заңнамалыққа бағыну қажеттігін негіздеді. Аталған тәсіл парламенттік басқару нысанындағы мемлекеттерде кең жайылды.

3.Мемлекеттік биліктің бірегейлігін қамтамасыз етудің үшінші әрі жеткілікті кең таралған тәсілі –мемлекеттік биліктің бөлінген тармақтары арасында тежеу және қарама-қайшылықтар жүйесін жасау болып табылады, соның шектерінде бірде-бір билік екінші билікті баса алмайтындай, өз міндеттерін қалғандарымен өзара әрекеттесуінсіз жүзеге асыра алмайтындай түрде әрбір билік екіншімен байланысты болады. Мемлекеттік биліктің бірлігін қамтамасыз етудің осындай тәсілін кезінде Ш.Л. Монтескье "Заңдар рухы туралы" атындағы кең еңбегінде әзірледі, бұл тәсіл АҚШ-та және бірқатар өзге елде тәжірибелік жүзеге асырылды.

Тежеу және қарама-қайшылықтар тетігі–бұл мемлекеттік биліктің бір органының екіншінің қызметіне ықпал ету мүмкіндігін беретін саяси-құқықтық құралдар жүйесі, бұл оның қызмет ету саласына заңдастырылған кіру және/немесе өзара бақылау арқылы жүргізіледі.

4.Биліктің бірегейлігін қамтамасыз етудің тағы бір тәсілі - жартылай президенттік басқару нысанында президенттік биліктің болуын да жатқызуға болады, мұнда президенттің басты міндеті заңнамалық, атқарушылық және соттық биліктің қалыпты қызмет етуін қамтамасыз ету болып табылады.

Ең бастысы, өзінің билігін тікелей, сондай-ақ, мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары арқылы жүзеге асыратын халық егемендік тасымалдаушы және биліктің жалғыз көзі болудан тұратын "тіреу нүктесі", әдістемелік негізүнемі еленбейтін (ұмытылатын, ескерілмейтін) тәсіл оғаш, дәлелсіз, теориялық және тәжірибелі орнықсыз (анықталмаған) болып көрінеді.

Соңғы 300 жылда билікті бөлу қағидасы тәжірибелі кең түрде етек жайды, ал ғылым қайраткерлері мен халықтың кең тобының сана-сезімінде ол құқықтық мемлекет тәжірибесімен, демократиямен бекем қосылды. Аталмыш қағиданың танымал болғаны сонша, тіпті оны демократиялық емес елдердің конституциясынан да аңғаруға болады. В.Е. Чиркин былай деп жазған «Билікті бөлу қағидасы - әлемдегі барлық дерлік, тіпті авторитарлы мемлекеттердің конституциясына (мысалға, Индонезия немесе Сирияның), ал кейде - тоталитарлы (метрополийлердің конституциялы заңнамасының әсерінен кейбір африка елдерінде) енді» [2].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. *Комаров С. А. Общая теория государства и права.- М., 1995.-151 с.*
2. *Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран.- М.: Юристъ, 2009. – 260 с.*

17 СЕКЦИЯ. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Молдаханов А.С.

*магистрант по специальности «Юриспруденция» Академии «Кайнар»,
Ибраев Н.С., к.ю.н., доцент*

ОСОБЕННОСТИ ИНСТИТУТА КАЗАХСКОГО ХАНСТВА КАК ГЛАВЫ ГОСУДАРСТВА

Аннотация

В статье рассматриваются проблемные вопросы института казахского ханства как главы государства. Важнейшей функций хана как главы кочевого государства являлось распоряжение всей территорией казахских улусов, распределение пастбищ и маршрутов кочевков, водных источников. Издревле именно данный вопрос являлся наиболее важным для кочевников, от правильного разрешения которого зависело жизнеобеспечение казахов. Официально владельцем всех земель считался хан. Поэтому верховное право распоряжения пастбищами принадлежало именно ему, что одновременно являлось и его обязанностью.

В этих целях хан проводил ежегодное собрание знати, на котором распределял пастбища, кочевые пути и стоянки между родами, отдельными общинами. При этом зачастую хан только лишь подтверждал, узаконивал фактически существующие и сложившиеся в течение длительного времени отношения землепользования. В случае же возникновения споров о земле между отдельными родами, хан являлся верховным судьей.

Ключевые слова: Государства, института главы государства, хан, функция.

Аңдатпа

Мақалада мемлекет басшысы ретінде Қазақ хандығының институтының проблемалық мәселелері талқыланды. Ханның көшпелі мемлекеттің жетекшісі ретінде ең маңызды функциялары қазақ ұлтының бүкіл аумағын, көшпелілерді және көшпенділердің бағыттарын және су көздерін бөлу болды. Ежелден бері бұл мәселе көшпенділер үшін маңызды болды, олардың дұрыс шешілуі қазақтардың тіршілігіне байланысты болды. Ресми түрде, барлық жердің иесі хан деп саналды. Сондықтан, жайылымдарды басқарудың жоғарғы құқығы оған тиесілі, ол сонымен қатар оның міндеті болған.

Осы мақсатта Хан жыл сайынғы ақсүйектер жиналысын өткізді, онда ол жайылымдарды, көшпелі жолдарды және кландар, жекелеген қоғамдастықтар арасында тұрды. Сонымен бірге, хан көп уақыттан бері нақты болған және дамыған жерді пайдалану туралы заңдастырылған растады. Жеке кландар арасындағы жер бойынша дау туындаған кезде хан жоғарғы судья болды.

Түйін сөздер: Мемлекет, мемлекет басшысының мекемесі, хан, функциясы.

Abstract

The article deals with the problematic issues of the institute of the Kazakh Khanate as the head of state. The most important functions of the Khan as the head of a nomadic state was the disposal of the entire territory of the Kazakh uluses, the distribution of pastures and routes of nomads, and water sources. Since ancient times, this issue has been the most important for nomads, on the correct resolution of which depended on the livelihood of the Kazakhs. Officially, the owner of all lands was considered a khan. Therefore, the supreme right to manage pastures belonged to him, which at the same time was his duty.

To this end, Khan held an annual meeting of the nobility, which distributed pastures, nomadic roads and parking between clans, individual communities. At the same time, the khan often only confirmed, legitimized land use relationships that actually existed and developed over a

long period of time. In the event of a dispute over the land between the individual clans, the khan was the supreme judge.

Keywords: State, the institution of the head of state, han, function.

В общественно-политической литературе Казахстана на современном этапе заметен особый интерес к прошлому казахского общества, к истокам национальной государственности и праву. Данная черта присуща также и юридической науке в целом, и в частности теории и истории государства и права. В связи с этим закономерно и необходимо изучении правового статуса главы государства в условиях кочевого общества и казахского ханства.

Интерес к данной проблеме определен не только чисто теоретическими причинами и желанием ещё раз восстановить историческую истину, но и с практических позиций. Это обусловлено тем, что в последнее время в общественной науке наблюдается попытка выработать определенный общепринятый стандарт конституционализма, модель государственно-правового развития. И в первую очередь в качестве модели государственности предлагается европейская. В таких условиях засилья «модных» западных атрибутов государственности обращение к своим национальным истокам имеет важную практическую роль.

У каждого народа имеется свой путь развития, обусловленный историческими, политическими, национальными, культурными и другими факторами. Поэтому, перенимая зарубежный опыт, отдельный народ не должен забывать свои исторические корни и менталитет.

В целях объективного анализа формирования института главы государства Казахстана необходимо начать с наиболее раннего периода возникновения собственно казахского государства – казахского ханства и рассмотрения особенностей правового положения главы государства в условиях казахского ханства.

Образование государственности казахов уходит своими истоками в глубину веков. Это был длительный сложный и непрямолинейный процесс, связанный с особенностями кочевого образа жизни казахов и их предков - тюрков. В этой связи долгое время в юридической науке существовало убеждение о том, что номады не имели государства, существовавший же государственный строй именовался «полудиким», «архаичным» «протогосударством». Мы не ставим целью доказывать наличие государства в кочевом обществе и рассмотрение его особенностей.

Большая роль в процессе формирования данных признаков государства отводилась хану как главе государства. Конечно, образование казахского ханства – это не одномоментный акт доброй воли пусть даже самых выдающихся людей. Это объективный процесс, главными причинами которого являются, безусловно, внутренние факторы хозяйственного, этнополитического развития средневекового Казахстана. Ввиду кочевого образа жизни здесь долго сохранялся патриархально-родовой строй, который существовал наряду с государственным (хотя при этом родовой строй казахского общества уже не имел ничего общего с организацией первобытнообщинного родового строя).

Однако по данным исторической науки само создание казахского ханства связывается с именами легендарных султанов Керей и Джанибека и с их откочевкой с подчиненными им племенами из государства кочевых узбеков Абу-л-Хайр-хана на территорию нынешнего Западного Семиречья (в то время земли государства Могулистана). С этого события и открывается первая страница собственной истории Казахстана как самостоятельного государства.

Процесс создания казахского ханства был длительным по времени и сложным по своим составляющим. В нашей историографии это традиционно связывается со следующими событиями. Во-первых, это сама откочевка ряда племен из государства Абу-л-Хайр-хана. Как отмечается в исторической литературе, после данного события за людьми Джанибека и Керей закрепляется название «казахи». Так, по мнению известного ученого В.В. Бартольда,

слово «казахи» означало людей, «отделившихся от своего государства, племени, рода и вынужденного вести жизнь искателей приключений».

Во-вторых, важной составляющей процесса образования казахского ханства является возвращение Джанибека и Керей на территорию государства кочевых узбеков после смерти Абу-л-хайр-хана и захват там верховной власти.

Рассмотрим особенности правового статуса главы государства казахского ханства. Здесь важно отметить, что правовой статус главы государства не получал закрепления, фиксации в определенном правовом акте, уставе или законе, поскольку главным источником права был правовой обычай. Власть главы государства зависела от авторитета конкретной личности и от его личных способностей.

Укрепление казахского ханства и обеспечение его относительной безопасности и стабильности произошло при сыне Жанибека Касым-хане. В последующем мало кому из казахских ханов удавалось объединить кочевые казахские племена под единой властью и на большом территориальном пространстве. Среди таких ханов можно назвать имена трех казахских ханов – Касым хана, Тауке Бахадур хана и Абылай хана. При этом деятельность по консолидации всех казахских племен ханов Касыма и Тауке происходила при менее жестких условиях, чем при жизни хана Абылая. Деятельность Абылая разворачивалась при сильном давлении одновременно двух мощных империй – Российской и Цинской. Период его правления остался в истории казахского народа как наиболее сложный, в котором происходила постоянная борьба казахского народа с ойратским нашествием, что наложила особый отпечаток на весь цикл общественно-политической и хозяйственной жизни казахских жузов.[1]

Для рассмотрения правового положения главы государства казахского ханства необходимо исследовать многие вопросы, используя современный методологический инструментарий. К таковым относятся вопросы, касающиеся порядка создания ханской власти, его компетенции и полномочий.

Порядок выборов хана. Правовой анализ статуса казахского хана следует начать с рассмотрения порядка выборов хана. По сравнению с прямой передачей по наследству власти монарха в европейских государствах, казахские ханы избирались из числа чингизидов. Эта черта особо выделяется научными исследователями и дает основания говорить о своеобразной степной демократии.

На первоначальном этапе власть главы государства была привилегией лишь чингизидов, торе. Так, первые ханы казахского ханства Жанибек и Керей были потомками хана Уруса и они оба в равной степени могли претендовать на ханский престол, более того, они практически и являлись соправителями. Однако встречались и верховные правители из «черной кости». Как правило, ими могли стать отважные военачальники, тонкие политики, которые благодаря именно своим личным качествам приобретали авторитет в степи. Так, в истории навсегда остались имена прославленных Едыге, султана Бейбарса, Тамерлана, которые успешно противостояли чингизидам и смогли добиться власти (данное явление в одной из интерпретаций называется едигеизмом).[2]

Вместе с тем ханская власть являлась наследственной, в том смысле, что ханом, как правило, становился родственник хана из числа его старших братьев или других близких родственников. Однако кому достанется реальная власть нередко зависело от крупных влиятельных феодалов, от их поддержки. Избранию хана предшествовала острая борьба различных феодальных группировок, которые выдвигали своих претендентов из числа султанов. Реальный претендент на ханский престол получал поддержку феодалов на курултае знати и поднимался на белой кошме, что символизировало признание его ханом.

Иногда избрание нового хана осуществлялось по завещанию прежнего хана, когда тот при жизни готовил преемника. Таким образом, был избран ханом Вали хан – сын Абылая.

После окончательного обособления трёх жузов здесь утвердилось правило, согласно которому представители старшего жуза имели приоритет при избрании на должность верховного хана всех казахов. Именно по данной причине в начале XVIII века хану

Младшего жуза Абу-л-хайр-хану было отказано в его притязаниях на должность все казахского хана. Возможно, этим и обуславливается дальнейшая политика этого хана по сближению с Россией, с помощью которой он надеялся стать все казахским ханом.[3]

Именно благодаря своим талантам опытного военного начальника, тонкого политика и дипломата султан Абылай добился высшей власти в своем жузе, а затем и всего ханства. Маловлиятельный хан Абулмамбет без одобрения султана Абылая не решал ни одного судьбоносного вопроса. После смерти престарелого хана Абулмамбета представители трех жузов собравшись в г. Туркестане «при гробе святого ходжи Ахмета, причем-де по обычаям их и по образу прежде возведенных ханов ...» избрали султана Абылая ханом казахской земли.

Здесь важно отметить, что после начала политики сближения и присоединения Казахстана к России возникло правило утверждения ханов и правителей жузов царским указом. В этом царская Россия искала свою выгоду и утверждала лишь угодных ей ханов. Более того, для России было мало выгодным видеть казахские рода объединенными, поэтому хан Абылай не мог получить утверждения в России.

Если ханом становился законный наследник, но при этом не получивший поддержки у крупных феодалов и не имевший авторитета в степи, то, как правило, власть его не была долгой.

Другой особенностью избрания хана в казахском ханстве являлся и запрет на передачу ханской власти по женской линии. Степные положения это строго исключали. Однако в истории кочевых народов сохранилось имя сакской царицы Томирис, которая оставила большой след как воительница, преданно защищавшая свои земли. После Томирис ни одной женщине в кочевом обществе не удалось официально возглавлять государство.

В истории Казахстана известно немало имен женщин, обладавших красноречием, одаренных природным умом и другими незаурядными качествами. Но в лучшем случае они годились в советницы хана, им были доступны почти все важные посты в ханском окружении, но женщины ни в коем случае не возводились на престол даже в чрезвычайных обстоятельствах. Даже такая женщина как первая жена Абу-л-хайр-хана Бопай ханша, обладавшая проницательным умом, большим авторитетом в степи, являвшаяся советницей хана, после его смерти не могла претендовать на ханский престол. Хотя ей удалось не упустить власть из рук своей династии и добиться избрания ханом своего старшего сына Нуралы.[4]

Компетенции главы государства казахского ханства.Порядок формирования ханской власти свидетельствует о том, что реальная власть, широта его компетенции зависела от личного авторитета хана. Ханская власть была высшей административной и судебной инстанцией лишь при сильных деспотичных ханах. При этом правовое положение, полномочия и компетенция хана нигде не фиксировалась.

Основным источником жизнеобеспечения казахов являлось кочевое скотоводство и только лишь в южных регионах Казахстана существовало земледелие. В связи с этим можно выделить ряд функций и полномочий, которые обычно были присущи казахским ханам и обуславливались кочевым образом жизни и неразвитым способом производства.

Важнейшей функций хана как главы кочевого государства являлось распоряжение всей территорией казахских улусов, распределение пастбищ имаршрутов кочевков, водных источников. Издревле именно данный вопрос являлся наиболее важным для кочевников, от правильного разрешения которого зависело жизнеобеспечение казахов. Официально владельцем всех земель считался хан. Поэтому верховное право распоряжения пастбищами принадлежало именно ему, что одновременно являлось и его обязанностью.

В этих целях хан проводил ежегодное собрание знати, на котором распределял пастбища, кочевые пути и стоянки между родами, отдельными общинами. При этом зачастую хан только лишь подтверждал, узаконивал фактически существующие и сложившиеся в течение длительного времени отношения землепользования. В случае же возникновения споров о земле между отдельными родами, хан являлся верховным судьей.

Не менее важной функцией ханской власти являлась и функция военачальника и организации вооруженной защиты территории. Хан являлся главой вооруженных сил, во время войн предводительствовал феодальным ополчением. Историк-исследователь Кошке Кеменгерулы, сообщает: «У казахских ханов не было отдельного войска, как у европейских князей, они не могли отделяться от народа, оставив его в минуты грозящей опасности. Каждый казах должен был вооружиться и выступать против врага в качестве народной милиции. И хотя простым труженикам никто не навязывал обязанности садиться на коня, в общественном мнении невооруженный и не присоединившийся к войску человек не пользовался уважением. По закону Тауке, вооруженный платил одну двадцатую налога, молодой вооруженный не уступал место старому безоружному. Безоружный гражданин не имел право голоса».[5]

Следующей функцией главы государства - хана является функция издания общеобязательных повелений или правил. В кочевом обществе главным источником права являлся правовой обычай. Здесь не было кодифицированного законодательства присущего европейским государствам. Поэтому право именовалось неписанным правом или адатом.

Как орган высшей государственной власти хан осуществлял функцию представительства государства на международной арене. Издревле геополитическое расположение территории казахского государства налагало особый отпечаток на деятельность и политику главы казахского государства. Особая ответственность за будущее народа возлагалась на хана, так как в значительной степени судьба казахского государства, находящегося между крупными державами, зависела от политических отношений с соседними государствами.

Взаимоотношения казахского ханства и соседних народов и государств развивались по-разному при различных ханах. Так, еще хан Касым с 1505 г. развивал тесные взаимоотношения с Великим Князем Московским и с государствами мусульманского мира.

Укрепление казахской государственности связывается также с именем хана Тауке. В период участвовавших притязаний на казахскую землю со стороны джунгар Тауке хан сумел сплотить разобщенные казахские племена и укрепить положение казахского ханства на международной арене. Он заключил удачный союз с каракалпаками и киргизами, создав военный блок против ойратов. Хан Тауке существенно развил политические и экономические отношения с Россией. Так, А. Левшин назвал хана Тауке «Ликургом Орд Казачьих». Известный русский дипломат М. Тевкелев характеризовал его как умного политика, глубоко почитаемого казахами.

Особого развития отношения казахских жузов с Россией достигли к началу XVIII века. Ввиду отсутствия единой авторитетной власти, способной прекратить междоусобицы и укрепить государство казахские жузы находились в условиях политического кризиса. Слабость государства стала причиной возможного превращения его в легкую добычу со стороны джунгар и Циньской империи. В этой тяжелой ситуации, когда на юго-восточных границах возникла реальная угроза для существования казахского государства хан Младшего жуза Абу-л-хайр в 1731 г., султан Абылай (который впоследствии становится ханом Среднего жуза) и хан Среднего жуза Абулмамбет в 1774 г., приняли подданство Российского государства и присягнули на верность его монарху.

В истории казахского ханства большой след оставил хан Абылай. Тонкий политик и дипломат Абылай в политике лавирования между двумя крупными империями стремился укрепить положение своего ханства. В конце 30 г.г. XVIII в. между Россией и Джунгарией возникли определенные трения, из чего султан Абылай пытался извлечь пользу. После разгрома джунгар в 1755-1757 годах Абылай хан проводил политику, которая позволяла бы сохранить равновесие в отношениях с двумя крупными государствами: Китаем и Россией.[6]

Абылай активно заключал международные соглашения. Так, предвидя большое значение торговли казахского народа с Китаем он заключил торговый договор с Илийским цзын-цзуном (генерал-губернатором) около озера Сайрам-кул о создании меновых базаров в Тарбагатае и Или. Также в начале 50 гг. XVIII века в то время пока еще управитель

Байджигитовского рода Абылай заключил с китайской стороной мирное соглашение – «Земельную грамоту», которая послужила основой в решении территориальных вопросов.

А.И. Левшин, раскрывая суть политики двоеданства хана Абылая, отмечал, что он находил двусмысленное положение свое выгоднейшим, т.к. оно способствовала большей независимости и уважения от обоих государств. По мнению Ж.Касымбаева политика двоеданства принесла свои плоды в плане сохранения территориальной целостности казахского государства.

Во внешней политике Абылай ставил своей главной целью обеспечение существования казахского государства как независимого единого и неделимого. Благодаря Абылай хану казахское государство последней четверти XVIII в. стало одним из крупных государств в Центральной Азии, с которым поддерживали обоюдные отношения крупнейшие державы, прежде всего Цинская империя и Россия. Позиция казахского ханства непременно учитывалась при решении международных проблем в тюркском мире. В Центральной Азии не было страны, более сильной в военно-политическом отношении, чем казахское ханство. Таким образом, благодаря продуманной внешней политике Абылай хан в судьбоносный период своей страны сумел стать выразителем чаяний народа, для которого потеря веками сложившихся кочевий означало неотвратимую гибель. Великий хан перед смертью, собрав в свою юрту верных соратников, в присутствии представителей трех жузов, завещал беречь единство народа как зеницу ока, во имя будущих поколений обеспечить сохранение консолидирующих основ государственности. Сегодня эта политика также не утрачивает своей актуальности и является единственно верной и разумной для Казахстана.

Хан Ералы, ставший известным еще при правлении своего отца Абу-л-хайр-хана, также весьма активно осуществлял международную политику. Начиная ещё с 30-х г.г. XVIII века Ералы сумел проявить свойства дипломата в дни переговоров своего отца с посольством А.И. Тевкелева. Поэтому Абу-л-хайр хан неоднократно возлагал на него весьма серьезные поручения в сфере дипломатических контактов Казахстана с Россией. Он возглавил удачно завершившуюся в последующем дипломатическую миссию Младшего и Старшего жузов в России. Он из числа немногих политических деятелей кочевого общества, способствовал распутыванию многих щекотливых узлов взаимоотношений Младшего, отчасти Среднего жузов с Оренбургской администрацией, Коллегией иностранных дел Российской империи.

Глубокий след в истории казахского государства оставил хан Джангир – последний хан Внутренней Орды, который благодаря своей эффективной внешней политике до самой своей смерти обеспечивал ее внутреннюю независимость. Изучение документов жангировской эпохи позволяет отметить своеобразие характера и форм политического управления Внутренней Ордой. Его можно назвать своеобразным протекторатом, при котором главные рычаги общего контроля над Ордой сосредотачивались в руках Петербурга, а вся внутренняя структура реального правления находилась в руках чингизидской элиты и его главы. Подобная ситуация сложилась благодаря внешней политике и тонкой дипломатии хана Джангира.

В качестве отдельной функции мы выделяем деятельность хана по консолидации всего казахского народа и стабилизации политической обстановки в обществе. Также предлагаем выделить отдельной функцией деятельность хана по обеспечению целостности государства и неотчуждаемости его территории. В качестве примера можно привести деятельность хана Тауке. По мнению историка К. Тауасарулы: « ... первым достижением хана Тауке, пришедшего к власти, стало объединение трех жузов, их подлинное единство ... Тауке хан сплотил вокруг себя батыров и лучших представителей народа. Он принимал решения, внимательно прислушиваясь к их голосу, советуясь с биями трех жузов. Бии признавали его власть, подчинялись ему, а непокорных порицали».

Виднейший казахский ученый Е. Бекмаханов заключает: «Тауке хан жестоко боролся против родовой вражды и распрей, ограничивал произвол отдельных султанов и биев ... полностью подчинил себе суд биев ... Подобные мероприятия встречали непонимание, недовольство некоторых биев и султанов, но им пришлось испытать жесткие удары».

Анализ особенностей ханской власти позволяет прийти к выводу о том, что глава государства казахского ханства осуществлял также и функцию по обеспечению стабильного функционирования государственной власти в целях утверждения правопорядка и защиты прав человека.

Статус главы государства казахского ханства подвергся существенным изменениям после присоединения Казахстана к России. Первоначально договор о присоединении Казахстана к России носил добровольный характер и основывался на паритетных началах. Однако в последующем царское правительство стало ограничивать как внешний, так и внутренний суверенитет Казахстана. Одним из доказательств этого являлось ограничение ханской власти. Первоначальными формами такового было введение правила об утверждении ханов царским указом, а также ведение пограничных укрепленных пунктов с военными гарнизонами. Окончательная ликвидация ханской власти в Казахстане произошла в начале XIX века после реформ 1822–1844 г.г.

В последующем, после реформ 1860-90г.г., когда завершилось юридическое оформление процесса присоединения Казахстана к России и Казахстан полностью вошёл в состав Российской империи, он стал частью «единой и неделимой» России, её колониальной окраиной. Сложившаяся здесь система управления служила интересам царского правительства.

Подытожив вышесказанное можно утверждать, что в период присоединения Казахстана к России правовой статус главы государства казахского ханства отличался ограниченностью его компетенции и самостоятельности, при этом многие его функции и полномочия постепенно переходят к органам колониального управления. Период же нахождения Казахстана в составе Российской империи отличался полным отсутствием специального органа в системе государственного аппарата Казахстана, который осуществлял функции главы государства и высшее представительство казахского народа и государства, а также являлся бы символом его единства.

Утрата независимости казахского ханства существенным образом отразилось на положении казахского народа. Так, на первых партийных форумах Советского периода отмечались тяжелейшие отрицательные последствия колониальной политики царизма: «Национальное неравенство здесь до сих пор покоилось на исторически экономическом неравенстве. Это неравенство выражалось в том, что эти окраины России (особенно Туркестан), находятся на положении колоний или полуколоний, насильственно удерживались в роли поставщиков всякого рода сырья, которое обрабатывалось в центре. Это было причиной их постоянной отсталости и мешало возникновению и тем более развитию промышленного пролетариата среди угнетенных народов».

Вековые чаяния казахского народа о создании независимого государства и появление сильного главы государства, способного отстаивать интересы всего общества и сохранить мир стали возможны только с приобретения Казахстаном суверенитета в 1991 году. С этого момента начинается новая история нашего народа.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ахметова Н.С. *Обычное право казахов в XVIII – первой половине XIX вв.* Караганда. 2002 г.,
2. Алимжанов К. *Суд биев как институт обычного права.* // Мысль, 2011г. Абдильдин С. *Парламент Казахстана: от союза к государственности.* Алматы. 2013г.
3. Абенев Е., Арынов Е, Досмагамбетов И. *Казахстан: эволюция государства и общества.* Алматы 2011 г.
4. Бартольд В.В. *Тюрки: двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии.* Алматы. 2000 г.
5. Бекмаханов Е. *Казахстан в 20-40 –е годы XIX в. А-А* 2001 г.
6. Гумилев Л.Н. *Древние тюрки.* М.2009г.

«Сананы жаңғырту– болашаққа қадам. Мемлекет, қоғам, құқық»
атты студенттер мен магистранттардың
1-ші халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары
Алматы қ., 2-3 сәуір 2019 жыл

Материалы
1-ой Международной научно-практической конференции
студентов и магистрантов
«Модернизация сознания - шаг в будущее. Государство, общество, право»
г.Алматы, 2-3 апреля 2019года

Materials
The 1st International scientific and practical conference
of students and undergraduates
«Consciousness modernization - a step to the future. State, society, law»
Almaty, on April 2-3, 2019

Формат 60x84 1/8. Бумага офсет №1.
Гарнитура «Таймс» Печать RISO.
Объем 38.6 усл.п.л. Тираж 100 экз.
Отпечатано в ИП «Salem»
г. Алматы, ул. Ратушного, 80.Тел.251 62 75

